

Székely Nemzeti Múzeum
Csíki Székely Múzeum

Muzeul Național Secuiesc
Muzeul Secuiesc al Ciucului

ACTA 1999

ACTA – 1999
(ALUTA – XXIII, ACTA HARGITENSIA VI)
A Székely Nemzeti Múzeum és a
Csíki Székely Múzeum Évkönyve

Sepsiszentgyörgy – Csíkszereda

Felelős szerkesztő KÓNYA Ádám
Szerkesztőbizottsági tagok
SZABÓ András, CSEREY Zoltán,
BARTÓK Botond, KOCS Irén,
RÁKÓCZY Rozália, TÜDŐS S. Kinga,
ZSIGMOND Győző, DÉNES István

Szerkesztette és gondozta BOÉR Hunor
Az évkönyvsorozatot grafikailag megtervezte
ÜTŐ Gusztáv
Tördelőszerkesztő BOTOS Kamélia

T3 Kiadó – Sepsiszentgyörgy
Felelős kiadó TULIT Iлона

Megjelent
a Nemzeti Kulturális Alaprogram
Múzeumi Szakmai Kollégiuma,
a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
Nemzeti és Etnikai Kisebbségek Főosztálya,
illetve az Erdélyi Múzeum–Egyesület
és állandó támogatóink, a sepsiszentgyörgyi
ELCO Rt. és SZETIM IMPEX Kft.
támogatásával

© Székely Nemzeti Múzeum,
Csíki Székely Múzeum, 2000

A Nemes Székely Nemzet
borítólapon szereplő címere
KEÖPECZI SEBESTYÉN József munkája
(1943)

ISBN-973-8103-05-3
ISSN-1224-7901

SZÉKELY KÖNYV- ÉS MŰZEM
Csíki Székely Múzeum

Muzeul Național Secuiesc
Muzeul Secuiesc al Ciucului

ACTA 1999

ELSŐ KÖTET – VOLUMUL ÎNTÂI

T3 KIADÓ

Sepsiszentgyörgy – Sf. Gheorghe
2000

ELSŐ KÖTET – VOLUMUL ÎNTÂI

TERMÉSZETTUDOMÁNY – ȘTIINȚELE NATURII

LÁSZLÓ, Attila, Evoluția tectonică a ariei Baraolt – Harghita de Sud – Ciuc, reflectată în succesiunea evenimentelor vulcanice din Harghita de Sud, din perioada pliocen–pleistocenă	11
LÁSZLÓ Attila, A Barót – Dél-Hargita – Csík térség tektonikai fejlődése a dél-hargitai pliocén–pleisztocén vulkáni eseménysorozat tükrében (Kivonat)	20
LÁSZLÓ, Attila, The Tectonic Evolution of Baraolt – Southern Harghita – Ciuc (Barót–Dél-Hargita–Csík) Area as Reflected in the Volcanic Events Succession in Southern Harghita during Pliocene–Pleistocene (Abstract)	21
DÉNES István, Borszéki barlangok	23
DÉNES, István, Peșterile de la Borsec (Rezumat)	25
DÉNES, István, The Caves from Borszék (Borsec) (Abstract)	26
SÁNTHA Tibor, A Székelyföld nagygomba-világának kutatása	29
SÁNTHA, Tibor, Istorical cercetării macromicetelor din Secuime (Rezumat)	41
SÁNTHA, Tibor, Research on the Macrofungi of Székelyföld (Abstract)	42
KOCS Irén, LÁSZLÓ Kálmán (1900–1996) gyűjteménye a Székely Nemzeti Múzeumban II.	49
KOCS, Irén, Colecția lui Kálmán LÁSZLÓ (1900–1996) în Muzeul Național Secuiesc II (Rezumat)	66
KOCS, Irén, The Collection of Kálmán LÁSZLÓ (1900–1996) in the Székely National Museum (Abstract)	66
LÁZÁR Zsolt, PÁL-FÁM Ferenc, RIMÓCZI Imre, Adatok a székelyföldi tőzeglápok nagyombavilágához	67
LÁZÁR, Zsolt; PÁL-FÁM, Ferenc; RIMÓCZI, Imre, Date privind macromicetele din tinoavele Secuimii (Rezumat)	71
LÁZÁR, Zsolt; PÁL-FÁM, Ferenc; RIMÓCZI, Imre, Data Concerning the Mushrooms of the Peat Bogs of Székelyföld (Eastern Transylvania, Romania) (Abstract)	71
VARGA András, MÉSZÁROS Zoltán, Adatok Erdély csigafaunájához (Gastropoda)	73
VARGA, András; MÉSZÁROS, Zoltán, Date privind fauna de Gasteropoda din Transilvania (România) (Rezumat)	74
VARGA, András; MÉSZÁROS, Zoltán, Data on the Gastropoda Fauna in Transylvania (Romania) (Abstract)	74
KUTASI Csaba, MUSKOVITS József, ROZNER István, Adatok Torockó és környékének bogárfaunájához (Insecta: Coleoptera)	75
KUTASI, Csaba; MUSKOVITS, József; ROZNER, István, Date asupra faunei de coleoptere de la Rimetea (j. Alba) și împrejurimile sale (Rezumat)	81
KUTASI, Csaba; MUSKOVITS, József; ROZNER, István, Data to the Beetle Fauna of the Village Torockó (Rimetea, Alba County) and its Environs (Abstract)	81
KOCS Irén, PODLUSSÁNY Attila, Adatok Torockó és környékének ormányosalkatú bogárfaunájához (Coleoptera: Curculionoidea)	83
KOCS, Irén; PODLUSSÁNY, Attila, Date asupra faunei Curculionoidea (Coleoptera) de la Rimetea (j. Alba) și împrejurimile sale (Rezumat)	87
KOCS, Irén; PODLUSSÁNY, Attila, Data about the Curculionoidea Fauna of the village Torockó (Rimetea, Alba County) and its Environs. (Abstract)	87
FÖLDESSY Mariann, ROZNER István, Adatok Torockó és környékének poloskafaunájához (Insecta: Heteroptera)	89
FÖLDESSY, Mariann; ROZNER, István, Date asupra faunei de heteroptere de la Rimetea (j. Alba) și împrejurimile sale (Rezumat)	92
FÖLDESSY, Mariann; ROZNER, István, Data to the Bug Fauna of the Village Torockó (Rimetea, Alba County) and its Environs (Abstract)	92
KOVÁCS Zoltán, KOVÁCS Sándor, The Occurrence of <i>Micropterix Mansuetella</i> Zeller, 1844 (Lepidoptera, Micropterigidae) in Romania	95
KOVÁCS, Zoltán; KOVÁCS, Sándor, Semnalarea speciei <i>Micropterix Mansuetella</i> Zeller, 1844 (Lepidoptera, Micropterigidae) din România (Rezumat)	96
KOVÁCS Zoltán, KOVÁCS Sándor, A <i>Micropterix Mansuetella</i> Zeller, 1844 (Lepidoptera, Micropterigidae) előfordulása Romániában (Kivonat)	96

DEMETER László, HARTEL Tibor, Néhány adat a barna varangy (<i>Bufo bufo</i>) tavaszi vándorlásáról Segesváron	99
DEMETER, László; HARTEL, Tibor, Date despre migrația de primăvară a broaștei râioase brune (<i>Bufo bufo</i>) la Sighișoara (Rezumat)	101
DEMETER, László; HARTEL, Tibor, Data on the Vernal Migration of the Common Toad (<i>Bufo bufo</i>) at Segesvár (Sighișoara) (Abstract)	101
BARTI Levente, A torjai Büdöshegy természetes gázömléseinek denevéráldozatai (1997–99)	103
BARTI, Levente, Liliaci asfixiați în mofetele naturale ale Muntelui Puciosu de la Turia (j. Covasna) (Rezumat)	111
BARTI, Levente, The Batvictims of the Natural Gas Break-offs at Büdöshegy, Torja (Turia, Covasna County) (Abstract)	111

RÉGÉSZET, TÖRTÉNELEM – ARHEOLOGIE, ISTORIE

*** IN MEMORIAM LÁSZLÓ Gyula (1910–1998)	117
*** IN MEMORIAM Gyula LÁSZLÓ (1910–1998) (Rezumat)	117
*** IN MEMORIAM Gyula LÁSZLÓ (1910–1998) (Abstract)	117
SZÉKELY, Zoltán, Unelte agricole în colecția Muzeului Național Secuiesc din Sf. Gheorghe	119
SZÉKELY Zoltán, Földműveléssel kapcsolatos eszközök a Székely Nemzeti Múzeum gyűjteményében (Kivonat)	121
SZÉKELY, Zoltán, Land-processing Means in the Collection of the Székely National Museum (Abstract)	121
SZÉKELY, Zsolt, Așezarea neolitică de la Biborțeni (Baraolt, j. Covasna).....	125
SZÉKELY Zsolt, A bibarcfalvi neolitikumi település (Kivonat)	127
SZÉKELY, Zsolt, The Neolithic Settlement from Biborțeni (Bibarcfalva), Covasna County (Abstract)	127
SZÉKELY, Zsolt; BORDI, Zs. Loránd, Noi periegeze arheologice la Albiș (Cernat, j. Covasna), campania 1999	131
SZÉKELY Zsolt, BORDI Zs. Loránd, Albisi régészeti terepbejárás, 1999. év (Kivonat)	134
SZÉKELY, Zsolt; BORDI, Zs. Loránd, New Archaeological Surface Researches at Albiș (Albis), Covasna County (Abstract) ...	134
SPÂNU, Daniel, Originile stilului animalier scito-siberian	145
SPÂNU, Daniel, A szkíta-szibériai állatstílus eredete (Kivonat)	155
SPÂNU, Daniel, The Origins of the Scythian–Siberian Animal Style (Abstract)	156
SZABÓ Ádám, A daciai <i>Publius Aelius Antipater</i> főpapi címe	167
SZABÓ, Ádám, Titulatura marelui preot din Dacia al cultului imperial, <i>Publius Aelius Antipater</i> (Rezumat)	170
SZABÓ, Ádám, The Titulature of <i>Publius Aelius Antipater</i> , the Provincial Pontiff of the Emperor's Cult in Dacia (Abstract)	170
BARTÓK, Botond, Așezarea de secol IV p.Chr. de la Chilieni (j. Covasna), campania 1991. Raport preliminar	173
BARTÓK Botond, Régészeti kutatások 1991-ben, a Kr.u. 4. századi kilyéni településen (Kivonat)	174
BARTÓK, Botond, Archaeological Research Concerning the 4 th Century A.D. Settlement at Chilieni (Kilyén), Covasna County. The Campaign of 1991 (Abstract)	174
BARTÓK, Botond; BORDI Zs. Loránd, Obiecte din metal și os descoperite în complexul arheologic de la Chilieni (j. Covasna)	175
BARTÓK Botond, BORDI Zs. Loránd, A kilyéni régészeti telepen feltárt fém- és csonttárgyak (Kivonat)	182
BARTÓK, Botond; BORDI Zs. Loránd, Metal and Bone Objects from the Archaeological Site at Chilieni (Kilyén), Covasna County (Abstract)	182
GÁLL Ervin, A honfoglaló magyarság katonai-politikai rangrétegződése. Rangjelző tárgyak a 10. századi magyar sírokból	191
GÁLL, Ervin, Însenmele de rang și stratificarea socială la maghiarii descălecători (Rezumat)	210
GÁLL, Ervin, Rank-denoting Objects and the Structuring of the Hungarian Society of the Conquest-period (Abstract)	210
FERENCZI István, Régészeti megfigyelések a háromszéki „Homárka” töltésvonulaton	217
FERENCZI, István, Cercetări arheologice pe valul „Homárka” din Trei Scaune (Rezumat)	225
FERENCZI, István, Archaeological Observations over the Vallum „Homárka” (Abstract)	225

BORDI Zs.Loránd, DÉNES István, A Rika-erdei kora középkori erődtípmények 1999. évi régészeti kutatása	229
BORDI, Zs. Loránd; DÉNES, István, Cercetări arheologice la complexul de fortificații medieval-timpurii din Pădurea Rika (campania 1999) (Rezumat)	232
BORDI, Zs. Loránd; DÉNES, István, The Archaeological Diggings at the Early Medieval Fortification Complex of the Rika Forest. (The 1999 Campaign) (Abstract)	232
SZÉKELY Zoltán, Árpád-kori nyílhegyek Kovászna megyében	241
SZÉKELY, Zoltán, Vărfuri de săgeată din perioada arpadiană pe teritoriul j. Covasna (Rezumat)	244
SZÉKELY, Zoltán, Arrow-points from the Arpadian Period in Covasna County (Abstract)	244
BOTÁR István, Árpád-kori kerámialeletek a Csíki Székely Múzeum gyűjteményében	247
BOTÁR, István, Material ceramic din perioada arpadiană în colecția Muzeului Secuiesc al Ciucului (Rezumat)	255
BOTÁR, István, Pottery Finds from the Arpadian Period in the Collection of the Székely Museum of Csík (Abstract)	255
FERENCZI Sándor, A tászoktetői székely (?) rovásírástól sziklakarcolat (1938) (Közlő: FERENCZI István)	273
FERENCZI, Alexandru, Semnele gravate rupestre secuiești (?) de la Ditrău (1938) (Despre publicare)	290
FERENCZI, Sándor, The Engraved Székely Runic-Signs from Ditró (Ditrău, Harghita County) (1938) (About the publication)	290
BORDI Zs. Loránd, A kézdialbisi református templom 1999. évi régészeti kutatása	291
BORDI, Zs. Loránd, Cercetări arheologice în 1999 la biserica reformată de la Albîș (j. Covasna) (Rezumat)	293
BORDI, Zs. Loránd, Archaeological Research-Work at the Protestant Church in Albis (Albiș, Covasna County) in 1999 (Abstract)	294
TÓTH István György, Bosnyák ferencesek a Székelyföldön 1638-ban (SZALINAI István misszióprefektus beadványa a Hítterjesztés Szent Kongregációja számára)	297
TÓTH, István György, Un document privind franciscanii bosniaci din Secuime, din 1638 (Rezumat)	302
TÓTH, István György, Bosnian Franciscans in Székelyföld in 1638 (The Letter of Mission Stefano a SALINA for the Holy Congregation for Propagation of Faith) (Abstract)	302
CSÁKI Árpád, 17–18. századi egyházvizsgálatok az orbai református egyházmegegyében	303
CSÁKI, Árpád, Vizite ecleziastice în dioceza reformată Orbai în sec. XVII–XVIII (Rezumat)	312
CSÁKI, Árpád, Church Investigations in the Orbai Protestant Dioceses in the 17 th Century (Abstract)	312
SZ. GAZDA Enikő, Egyházi büntetések Orbaiszéken a 18. században	313
SZ. GAZDA, Enikő, Pedepse ecleziastice în sec. al XVIII-lea în scaunul secuiesc Orbai (Rezumat)	323
SZ. GAZDA, Enikő, Ecclesiastical Punishments in the 18 th Century in the Székely Chair Orbai (Abstract)	323
TÜDŐS S. Kinga, SZENTKATOLNAI POLOS István végrendelete 1688-ból (Erdélyi testamentumok 1.)	325
TÜDŐS S., Kinga, Testamentul lui István SZENTKATOLNAI POLOS din 1688 (Testamente transilvănene 1) (Rezumat)	331
TÜDŐS S., Kinga, Transylvanian Testaments I. (Abstract)	331

MÁSODIK KÖTET – VOLUMUL AL DOILEA

DOKUMENTUM – DOCUMENTE

RÁKÓCZY, Rozália; LÉNÁRT, Anna, Documente pașoptiste românești în Viena	11
RÁKÓCZY Rozália, LÉNÁRT Anna, 1848–49-es román nyelvű dokumentumok az Osztrák Nemzeti Könyvtárban (A közlésről)	21
RÁKÓCZY Rozália, LÉNÁRT Anna, Romanian Documents from Vienna about the Revolution and the War for Independence in Hungary (1848–1849) (About the publication)	21
BONA, Gábor, Ofițerii nemaghiari ai armatei revoluționare ungare în războiul de independență de la 1848–49	23
BONA Gábor, Az 1848–49-es honvédsereg tisztikarának nemzetiségi összetétele (Kivonat)	33
BONA, Gábor, The National Constituency of the Officer of the Hungarian Army in the War for Independence from 1848–1849 (Abstract)	33

GAAL György, Az unitárius egyház és iskolái 1848–49-ben	37
GAAL, György, Biserica unitariană și școlile sale în 1848–1849 (Rezumat)	52
GAAL, György, The Schools of the Unitarian-Protestant Church between 1848–1849 (Abstract)	52
EGYED Ákos, Háromszéki követek (képviselők) a magyar népképviselési országgyűlésben 1848-ban	53
EGYED, Ákos, Deputați din Trei Scaune în parlamentul ungar din 1848 (Rezumat)	57
EGYED, Ákos, Deputies from Háromszék in the Hungarian Parliament in 1848 (Abstract)	57
RÁKÓCZY Rozália, VILLÁM Judit, REDL Károly, 1848–1849-es erdélyi és partiumi vonatkozású kisnyomtatványok III.	59
RÁKÓCZY, Rozália; VILLÁM, Judit; REDL, Károly, Tipărituri mici din 1848–1849 din Transilvania și din Părți (Țara Ungurească) III (Despre publicare)	67
RÁKÓCZY, Rozália; VILLÁM, Judit; REDL, Károly, Small Printings Referring to the Events of 1848–1849 in Transylvania and Partium III. (About the publication)	67
POZSONY Ferenc, Gróf zabolai MIKES Kelemen és az erdélyi Mátyás-huszárezred	69
POZSONY, Ferenc, Conte de Kelemen MIKES de Zábala și regimentul de husari „Mátyás” (Rezumat)	72
POZSONY, Ferenc, Count Kelemen MIKES of Zabola and the Mátyás Hussars from Transylvania (Abstract)	72
B. GARDA Dezső, Gyergyói, csíki honvédtisztek naplói és visszaemlékezései az 1848–1849-es szabadságharc katonai eseményeiről	73
B. GARDA, Dezső, Jurnală și memorii ale ofițerilor pașoptiști din Giurgeu și Ciuc, referitor la evenimentele militare (Rezumat)	87
B. GARDA, Dezső, The Diaries and Memories of the Officers of Csík and Gyergyó, on the Military Events of the Hungarian War for Independence from 1848–49 (Abstract)	87
CSETRI Elek, BEM és Erdély	89
CSETRI, Elek, BEM și Transilvania (Rezumat)	99
CSETRI, Elek, BEM and Transylvania (Abstract)	99
DEMÉNY Lajos, Újabb adatok a BEM-nyomda viszontagságairól	103
DEMÉNY, Lajos, Date noi privind istoria tiparului de campanie al lui BEM (Rezumat)	107
DEMÉNY, Lajos, Fresh Data About the Adventures of BEM's Printing-Machine (Abstract)	107
INCZE László, 150 éves a Székely Hírmondó	109
INCZE, László, „Székely Hírmondó”, primul ziar din Trei Scaune, a apărut acum 150 de ani (Rezumat)	113
INCZE, László, The Székely Hírmondó is 150 Years Old (Abstract)	113
ALBERT Ernő, Uzoni események 1848–49-ben	131
ALBERT, Ernő, Evenimente din Ozun (Trei Scaune), din 1848–1849 (Rezumat)	154
ALBERT, Ernő, Events in Uzon During 1848–49 (Abstract)	154
CSEREY Zoltán, Sepsiszentgyörgy 1849–1850-ben	155
CSEREY, Zoltán, Sf. Gheorghe în 1849–1850 (Rezumat)	164
CSEREY, Zoltán, Sepsiszentgyörgy between 1849–1850 (Abstract)	164
DEMETER László, Ifjú alsózathurcsai ZATHURECZKY István székely huszárszázados levelei a fogságból	165
DEMETER, László, Scrisori ale căpitanului pașoptist István ZATHURECZKY jr. din timpul detenției (Despre publicare)	184
DEMETER, László, The Letters of István ZATHURECZKY from Captivity (About the publication)	184
SZABÓ András, Két negyvennyolcas portré a Csíki Székely Múzeum gyűjteményében (Rövid vázlat a szabadságharc esztétikájáról)	185
SZABÓ, András, Două portrete pașoptiste în colecția Muzeului Secuiesc al Ciucului (Schită privind estetica luptei pentru libertate) (Rezumat)	186
SZABÓ, András, Two Portraits of Revolutionaries in the Collection of the Székely Museum of Csík (Sketch on the Aesthetics of the War for Independence) (Abstract)	186

RÓTH András Lajos, Adatok az agyagfalvi 1848-as első emlékmű történetéhez	189
RÓTH, András Lajos, Date privind istoria primului monument de la Lutița (j. Harghita) (Rezumat)	193
RÓTH, András Lajos, Data to the Story of the Monument of 1848 from Agyagfalva (Lutița, Harghita County) (Abstract)	193
TIBOLDI Zoltán, 1848–49-es vonatkozású bejegyzések a Székely Nemzeti Múzeum könyveiben	195
TIBOLDI, Zoltán, Notițe referitoare la evenimentele din 1848–1849 în cărțile vechi ale Muzeului Național Secuiesc (Rezumat)	197
TIBOLDI, Zoltán, Inscriptions into the Books in the Székely National Museum on the Events from 1848–49 (Abstract)	197

MÚZEUM – MUZEUL

KOVÁCS, Kázmér, Evoluția conceptului de monument	201
KOVÁCS Kázmér, A műemlék fogalmának fejlődéséről (Kivonat)	208
KOVÁCS, Kázmér, The Evolution of the Idea of Historical Monument (Abstract)	208
OLASZ Gabriella, Népi jellegű házak városon	209
OLASZ, Gabriella, Case cu caracter rural în mediul urban (Rezumat)	212
OLASZ, Gabriella, Urban Buildings with Rural Character (Abstract)	212
MOLDOVAN, Nicolae, Ocupații și meșteșuguri practicate de-a lungul timpului pe cuprinsul actualului județ Covasna	215
MOLDOVAN, Nicolae, Hagományos foglalkozások és mesterségek a mai Kovászna megye területén (Kivonat)	220
MOLDOVAN, Nicolae, Traditional Occupations and Trades on the Present-day Territory of the County Covasna (Abstract)	220
FARKAS Irén, Újabb adatok a csíki népi kerámia kutatásához	229
FARKAS, Irén, Date noi privind ceramica populară din Ciuc (Rezumat)	238
FARKAS, Irén, New Data on the Research of the Folk-Stoneware of Csík (Abstract)	238
BÁNFALVY Ferenc, Dálnoki ajtókeret 1609-ből (Restauratori feltárás jegyzőkönyve)	239
BÁNFALVY Ferenc, Ancadramantul de ușă din 1609 de la Dálnic (j. Covasna) (Raport de restaurare) (Rezumat)	240
BÁNFALVY, Ferenc, A Door-frame from Dálnok (Dalníc, Covasna County) from 1609 (Minutes of the Restoration) (Abstract)	240
HEGYELI Attila, Mi van a küszöb alatt? A határ archetipusának egyik példája: a küszöb szimbolikája	241
HEGYELI, Attila, Pragul, un exemplu pentru arhetipul limitei (Rezumat)	259
HEGYELI, Attila, Threshold – Example of the Frontier Archetype (Abstract)	259
KOZMA Ildikó, Változások a bukovinai telepesek lakodalmi szokásrendjében Ludastelepen	261
KOZMA, Ildikó, Modificări în obiceiurile legate de nuntă între coloniștii bucovineni de la Luduș (Rezumat)	264
KOZMA, Ildikó, Changes in the Wedding-Customs of the Settlers from Bukovina in Ludastelepe (Luduș, Mureș County) (Abstract)	265
ZSIGMOND, Győző, Umor periculos (Bancuri politice la maghiarii din România)	267
ZSIGMOND Győző, Romániai magyar politikai viccekről (Kivonat)	273
ZSIGMOND, Győző, About a Collection of Political Jokes (Abstract)	273
ZSIGMOND Győző, „Disszimiláció 1999” szociolingvisztikai Délkeleti Intézet-program (Jelentés)	275
ZSIGMOND, Győző, Raportul programului sociolingvistic „Disszimiláció 1999” (Rezumat)	278
ZSIGMOND, Győző, The Report of the Social-linguistic Program „Dis-simulation 1999” (Abstract)	278
SÁNTA István Zsolt, „Kontaktövezet”, 1999 nyár – 2000 tél (Jelentés)	279
SÁNTA, István Zsolt, „Zonă de contact” 1999, vara – 2000, iarna (Raport) (Rezumat)	281
SÁNTA, István Zsolt, „Contact Zone” 1999–2000 (Report of the Research Program) (Abstract)	281
ALBERT Ernő, Levéltári adatok a háromszéki cigányokról a 17–19. századból I.	283
ALBERT, Ernő, Date de arhivă referitoare la țigani din Trei Scaune, din sec. XVII–XIX (Despre publicare)	300
ALBERT, Ernő, Archival Data about the Gypsies of Háromszék between the 17 th –19 th Centuries (About the publication)	300
SZERZŐK – AUTORI	301

A nyomdai munkálatokat
a sepsiszentgyörgyi T3 Info Kft. végezte
Felelős vezető: TULIT Attila, igazgató

A kötészeti műveletet
a csíkszeredai ALUTUS Rt. végezte
Felelős vezető: HAJDÚ Áron, igazgató

Evoluția tectonică a ariei Baraolt – Harghita de Sud – Ciuc, reflectată în succesiunea evenimentelor vulcanice din Harghita de Sud, din perioada pliocen–pleistocenă

(Rezumat)

Evenimentele vulcanice derulate în Harghita de Sud au fost motivate de succesiunea mișcărilor geodinamice, desfășurate în perioada pliocen–pleistocenă, care în același timp se reflectă cu o destulă acuratețe în fazele de evoluție ale vulcanismului din spațiul Baraolt–Harghita de Sud–Ciuc. Astfel mobilitatea de-a lungul unor aliniamente tectonice disjunctive, legate de fenomenul de compresiune și distensiune din partea internă–sudică a ariei est-carpatice se poate data cu ajutorul vârstei de formare a corpurilor și efuziunilor vulcanice (vârste radiometrice), dispuse pe aliniamente bine determinate, iar pe baza formațiunilor afectate de acestea și pe baza relațiilor dintre sistemele de dislocații, se poate reconstitui o cronologie relativă a evenimentelor tectonice. Lucrările finalizate în ultimii ani de către LÁSZLÓ, A. și colab. (1999, 1999a) prezintă o imagine tectono-structurală detaliată a zonei Baraolt–Harghita de Sud–Ciuc, oferind baza de pornire pentru lucrarea de față. Pe baza activității vulcanice aria Baraolt–Harghita de Sud–Ciuc se prezintă deosebit de activă din punct de vedere tectonic în tot intervalul de timp pliocen–pleistocen, mobilitatea de-a lungul diferitelor sisteme de fracturi persistă până în pleistocenul superior.

Evoluția tectonică din perioada pliocen–pleistocenă, obținută prin studiul evenimentelor vulcanice din Harghita de Sud și al zonelor limitrofe, sugerează o tendință de atenuare a compresiunii pe direcția E–V, care ar fi alimentat fenomenul de subducție din Carpații Orientali până la sfârșitul miocenului. Această compresiune este înlocuită pe intervale de timp bine determinate de compresiuni pe direcția SE–NV, care au facilitat în prima fază fenomenul de distensiune în partea internă a Curburii Carpatice, stopând în cele din urmă efectele compresiunii pe direcția E–V.

Introducere

În ultima perioadă de timp au apărut numeroase lucrări de natură științifică, care pe de o parte au în centrul dezbaterii evoluția geotectonică a Curburii Carpatice din ultimii 5–6 MA, pe de altă parte abordează problematica coexistenței pe o arie relativ restrânsă a vulcanismului cu chimism diferit (alcalin, shoshonitic, calcoalcalin).

Idea fundamentală, care stă la baza acestei lucrări, constă în concordanța dintre succesiunea evenimentelor vulcanice și a celor tectonice, cât și în interdependența lor legică.

Lucrarea de față are drept scop prezentarea unor aspecte reliefate în relația tectonică – evoluție vulcanică din aria Baraolt–Harghita de Sud–Ciuc, cu menirea de a aduce date noi în elucidarea evoluției geotectonice derulate în sectorul septentrional al Curburii Carpatice, care la rândul lor oferă noi elemente de sprijin pentru explicarea evenimentelor derulate pe scară regională în perioada postmiocenă.

Decalajul de timp, care poate exista între mobilitatea de-a lungul diferitelor sisteme de dislocații și efectele acestora la suprafață materializate prin activitatea vulcanică, fenomene prin care încercăm o datare a lor, nu influențează în mod decisiv succesiunea perioadelor de mobilitate în lungul diferitelor sisteme fracturale din aria cercetată.

Baza de date folosită în lucrare provine din determinările de vârstă radiometrică referi-

* Ultimul studiu din ACTA (SICULICA) al autorului și al lui István DÉNES (ACTA – 1998/I) a apărut cu titlul greșit. „Zona vulcanilor” este desigur o scăpare, în loc de „Zona vulcanitelor”. Cerem scuze pe această cale de la autori și de la cititori. (Red.)

toare la vulcanitele de pe aria Harghitei de Sud, publicate în ultimii zece-douăsprezece ani. Lucrările PELTZ, S. și colab. (1987), PÉCSKAY, Z. și colab. (1992, 1994, 1995a,b), KARÁTSON, D. și colab. (1992), SZAKÁCS, Al. și colab. (1993, 1994, 1995a,b), SEGHEDI, I. și colab. (1995a,b, 1998), JUVIGNÉ, E. și colab. (1994), BALINTONI, I. și colab. (1995), DOWNES, H. și colab. (1995), LÁSZLÓ, A. și colab. (1995, 1997a,b, 1998, 1998a, 1999b), MORIYA, I. și colab. (1996) oferă volumul de date, de vârstă radiometrică, care se dovedesc indispensabile pentru investigarea propusă în lucrarea de față.

Baza de pornire pentru lucrarea de față o constituie imaginea tectono-structurală finalizată în ultimii ani de către LÁSZLÓ, A. și colab. (1999, 1999a), într-o viziune unitară pentru zona Baraolt-Harghita de Sud-Ciuc.

Date asupra vârstei vulcanismului din Harghita de Sud

Rezultatele obținute în ultima perioadă de timp pe baza datelor de vârstă radiometrică și a corelărilor efectuate între vulcanite și depozitele sedimentare limitrofe, au oferit o serie de noutăți asupra vârstei vulcanismului din Harghita de Sud, succesiunea evenimentelor vulcanice concluzionându-se într-o imagine nouă. Cele mai importante date de vârstă radiometrică preluate în studiul de față au fost prezentate în Tabelul nr. 1. din lucrarea lui LÁSZLÓ, A. și colab. (1998a).

În acest sens, formațiunea vulcano-sedimentară Vlăhița-Chirui, care ocupă partea de nord-vest și de nord-est a Harghitei de Sud, este legată genetic de activitatea vulcanică din Harghita de Nord, respectiv de activitatea vulcanică derulată în prima fază a edificării structurii Luci-Lazul. Se încadrează ca vârstă în ponțian ca limită inferioară, și 3,9 MA (RĂDULESCU, D. și colab., 1972) ca limită superioară.

Complexul vulcano-sedimentar Cornoș include „formațiunea de Biborțeni” și „formațiunea vulcanitelor sedimentate” din orizontalizarea efectuată de SAVU, M. Gh. și colab. (1978, 1981) și este sincron cu „formațiunea marnelor cu ostracode”, având ca limită inferioară

oară de formare 3,4–3,6 MA (CASTA, I., 1980 și LÁSZLÓ, A. și colab., 1995), iar limita superioară este considerată a fi pleistocenul superior.

Pe baza rezultatelor obținute prin determinările de vârste radiometrice ale vulcanitelor ce intră în alcătuirea aparatelor vulcanice, se desprind mai multe idei de bază.

– Evoluția în timp a vulcanismului din segmentului Harghita de Sud s-a derulat în mod evident în paralel cu evoluția vulcanismului în spațiu, din nord-vestul acestuia, către extremitatea sa sud-estică.

– Perioada de evoluție a segmentului vulcanic din Harghita de Sud este cuprinsă între 3,6–3,4 MA ca limită inferioară și 0,145 MA (PÉCSKAY, Z. și colab., 1992), 0,22 MA (SZAKÁCS, Al. și colab., 1993), 10.700 ani (JUVIGNÉ, E. și colab., 1994) sau 0,04–0,035 MA (MORYA, I. și colab., 1996), ca limită superioară de activitate, ce corespunde în tabelul geocronologic intervalului romanian – pleistocen superior (datările lui JUVIGNÉ, E. și colab. și ale lui MORIYA, I. și colab. precizează ultimele faze vulcanice, de scurtă durată, corespunzătoare formării depozitelor de piatră ponce din edificiul Ciomad).

– Pentru prima structură vulcanică dinspre nord, Luci-Lazul, din cadrul segmentului Harghitei de Sud, se reliefează o activitate vulcanică în două etape. Prima etapă de paroxism, ca vârstă și amplitudine, aparține perioadei finale de evoluție a sectorului nordic al Harghitei. După un calm relativ și formarea structurii de calderă prin prăbușire (limita dacian-panonian), urmează a doua etapă de paroxism, ce corespunde perioadei de edificare a sectorului sudic al Harghitei, din romanian.

– A doua mare structură vulcanică, ca mărime, din cadrul Harghitei de Sud, edificiul Cucu, prezintă un interval de timp activ de aproximativ 1,6–2,0 MA (LÁSZLÓ, A., 1999), cu evoluția în principal în romanian și mai atenuat în pleistocen.

– Edificiul vulcanic de tip central Pilișca prezintă evoluție în două etape distincte în timp, prezentate prin produse de natură petrochimică contrastantă. În prima etapă se disting în nordul structurii printre altele andezitele piroxenice de Mitaci, fiind primul produs cunoscut la suprafață

în cadrul structurii, având o datare radiometrică de 2,55 MA (SZAKÁCS, Al., 1993, 1995). O intensă activitate vulcanică caracterizează faza II de activitate vulcanică din Pilișca, derulată în pleistocenul inferior, materializată prin structura de con vulcanic din vf. Pilișca Mare.

– Grupul de aparate M. Ciuc–Jigodin, datorită perioadei de edificare corespunzătoare limitei pontian–daciene (pe baza determinărilor de vârstă radiometrică) și pe baza relațiilor pe care le prezintă cu formațiunile vulcano-sedimentare, se poate considera sincron cu apariția primelor vulcanite din baza structurii Luci–Lazul, fiind dispuse pe același aliniament tectonic (nord–sud), intersectând aliniamentul vulcanic principal, fiind în același timp paralele cu structurile est–carpatice majore.

– Grupul de aparate intrusive, parțial efuzive Tirco, formate din andezite piroxenice, situate în Bazinul Baraolt și investigate de către LÁSZLÓ, A. și colab. (1995), reprezintă produsele primelor activități vulcanice din zona sud-vestică a segmentului Harghita de Sud, prezentând valori de vârste radiometrice de 3,6–4,88 MA. Formarea acestor mici structuri se încadrează ca vârstă în perioada de inițiere a manifestărilor vulcanice din sectorul sudic al Harghitei. Continuarea acestui aliniament înspre nord-est, până la infrastructura edificiului Pilișca, ne îndreptățește să intuim o perioadă de activitate vulcanică de 1,6–2,0 MA pentru structurile vulcanice Cucu și Pilișca, față de intervalul scurt de timp de 0,5–0,6 MA, atribuit de către PÉCSKAY, Z. și colab. (1992).

– Grupul de aparate Ciomad, care se individualizează în extremitatea sudică a Munților Harghita, reprezintă ultimele manifestări în timp din cortegiul de activități vulcanice cunoscute. Desfășurarea activității vulcanice în cadrul aparatelor din structura Ciomad a avut loc aproape în exclusivitate pe fondul dacitelor cu hornblendă și biotit, care prezintă o vârstă radiometrică de ~0,5–0,7 MA. Curgerile de lavă din zona Covesponc prezintă o valoare de vârstă radiometrică de 0,56 MA (SZAKÁCS, Al., 1993). Acestea au fost urmate de punerea în loc a dacitelor cu hornblendă, biotit, +/- piroxeni,

+/- cuarț, cu formarea centrelor efuzive din Ciomadul Mare, Ciomadul Mic, Haromul Mare, Balo-lapoș, prezentând o vârstă radiometrică de 0,17–0,25 MA. Ultimele activități vulcanice sunt reprezentate prin formarea ponciilor care ar prezenta erupțiuni de acum 35–40.000 ani (MORIYA, I. și colab., 1996), respectiv de 10.700 ani, pe baza studiilor efectuate de către JUVIGNÉ, E. și colab. (1994).

– Aparatele vulcanice cu alură de dom, din periferia sud-estică a Masivului Harghita (Dl. Mare, Turia, Balvanyoș), pe considerentul că ele ar putea reprezenta elementele de temelie în edificarea unei structuri nedesăvârșite în continuarea sud-estică a aliniamentului, vârsta de formare a acestor vulcanite se poate considera similară cu cele din structura Ciomad. Datele de vârstă radiometrică au confirmat această presupunere fiind datate la 1,0–0,9 MA. (PÉCSKAY, Z. și colab., 1995).

– Grupul de aparate vulcanice Bicsad–Malnaș, înșirate pe un aliniament cu precădere nord–sud, prezintă o perioadă de formare, care corespunde în linii generale cu intervalul de calm general instaurat în restul aliniamentului, de la limita pliocen–pleistocenului (2,4–1,45 MA), ce ar reprezenta una din particularitățile acestui grup de aparate vulcanice.

– În activitatea de edificare a structurilor vulcanice de pe aliniamentul vulcanic principal, din masivul Harghita de Sud, se constată două perioade de calm relativ, prima corespunzătoare dacianului superior – romanianului inferior, de aproximativ 0,5–0,6 MA, respectiv cea de-a doua perioadă, corespunzătoare romanianului superior, de aproximativ 0,3–0,5 MA. În aceste intervale de timp s-a format „formațiunea marnelor” din cadrul Bazinului Baraolt, cu cele două orizonturi separate prin complexul vulcano-sedimentar median (LÁSZLÓ, A. și colab., 1998, 1999b).

– Luând în considerare perioadele de formare a depozitelor vulcano-sedimentare de Vlăhița–Chirui, în comparație cu perioada de evoluție a aparatelor vulcanice din zona mediană a aliniamentului Harghita de Nord și Centrală, respectiv perioada de formare a depozitelor vul-

cano-sedimentare de Cormoș, în comparație cu perioada de edificare a aparatelor vulcanice din sectorul Harghita de Sud, se constată un sincronism evident de vârstă. Structural, existența celor două compartimente (cel vulcano-sedimentar și aparatele vulcanice din zona mediană a masivului Harghita de Sud) este evidentă, cu perioade de formare, ce în linii generale se suprapun, prezentând un sincronism de vârstă evident, rezultat ce este în conformitate cu ipoteza reliefată în ultima perioadă de SCHREIBER, W. E. (1980, 1994), PÉCSKAY, Z. și colab. (1992) și de SZAKÁCS, A. și SEGHEDI, I. (1993). Prin aceasta, formațiunile vulcano-sedimentare au fost edificate chiar de aparatele vulcanice cunoscute din zona mediană a aliniamentului vulcanic.

– În conformitate cu ipoteza reliefată, pentru o activitate vulcanică formată într-un singur ciclu de evoluție, derulată în mai multe faze, cele două perioade de calm relativ din activitatea vulcanică a sectorului sudic al Harghitei ar corespunde cu formarea succesiunii de depozite sedimentare (preponderent marnoase), despărțită în două orizonturi de complexul vulcano-sedimentar median din Bazinul Baraolt (LÁSZLÓ, A. și colab., 1998a, 1998, 1999b). Ca interval de timp, corespunde în totalitate cu rezultatele de vârstă relativă obținute pe baza faunei de mamifere (RĂDULESCU, C; SAMSON P. M., 1995), prin determinările de polaritate paleomagnetice (GHENEA, C. și colab., 1981; ANDREESCU, I. și colab., 1987), și sunt întărite de determinările de vârstă radiometrică efectuate pe vulcanitele din cadrul Bazinului Baraolt (CASTA, I., 1980, LÁSZLÓ, A. și colab., 1995).

Imaginea tectonică-structurală

Imaginea tectonică-structurală a ariei depresionare Baraolt–Harghita de Sud–Ciucul Inferior și Mijlociu este definită în primul rând de alura structurilor principale est-carpătice, dispuse pe direcția N–S, cu o tendință clară de flexurare la nivelul bazinetului Ciucului de Mijloc, complicate de prezența sistemelor de dislocații rupturale.

Nivelul la care se situează fundamentul preneogen al ariei depresionare Baraolt–Harghita

de Sud–Ciuc, sub vulcanite și depozitele sedimentare, se încadrează între cotele de 350–100 m. În cadrul ariei depresionare sectoarele cu cote inferioare acestora se grupează pe două aliniamente cu direcții diferite. Primul aliniament se situează în fața Unității cristalino-mezozoice, care definește zona cea mai coborâtă din cadrul bazinetului vestic al Baraoltului și din cadrul sectorului sudic al bazinetului Ciucului de Mijloc. Cotele între care se încadrează minimele de pe acest aliniament, se încadrează între 50 și –250 m. Al doilea aliniament din cadrul ariei depresionare, în care se dezvoltă sectoare cu cote mai mici, este dispus pe direcția NNW–SSE, în zona localităților Tușnadul Nou–Sânsimion, în flancul estic al vulcanitelor. Zona de maximă afundare a acestui sector o apreciem la cota de –150 / –100 m.

Imaginea structural-morfologică a ariei depresionare Baraolt–Harghita de Sud–Ciuc este influențată în principal de sistemele de fracturi active în perioada pliocen–pleistocenă, definind principalele aliniamente ale văilor, care brăzdează depozitele slab consolidate ale complexelor vulcano-sedimentare și cele ale depozitelor sedimentare de umplură ale bazinelor limitrofe.

În urma observațiilor din teren și a studiilor efectuate în ultima perioadă, în interpretarea imaginii de satelit, date conjugate cu rezultatele studiilor geofizice, LÁSZLÓ, A și colab. (1997a, b, 1998, 1999, 1999a) reliefează o imagine tectonică unitară detaliată și caracteristică pentru aria depresionară Baraolt–Harghita de Sud–Ciuc, redată sumar în Fig. 1 din LÁSZLÓ, A și colab. (1999a).

Principalele sisteme și dislocații rupturale, care iau parte la formarea imaginii mozaicate a formațiunilor de umplură și a fundamentului ariei depresionare, reprezintă reflexiile la suprafață ale dislocațiilor adânci rupturale, cu mobilitate în perioada pliocen–pleistocenă. Acestea au avut rolul de a facilita evoluția perimetrului ca o arie depresionară, asigurând aceleași principii de evoluție structural-tectonice pentru întreaga arie. Acestea se grupează după patru direcții principale, E–V, N–S, NW–SE și NE–SV, bine conturate, cu rol bine determinat în evoluția ariei depresionare.

Dintre principalele lucrări elaborate în ultima perioadă, care promovează problematica geotectonicii concepută pe scară regională, abordând modele noi, într-o viziune nouă, pentru evoluția structurilor majore din Curbura Carpatică, în paralel cu urmărirea evenimentelor vulcanice derulate din această zonă, merită a fi amintite lucrările de importanță majoră ale lui BALINTONI, I. și colab. (1995), SEGHEDI, I. și colab. (1998), GÎRBACEA, R. și colab., (1998) și ZWEIGEL, P. și colab. (1998a,b). Aceste lucrări aduc o serie de elemente noi în cunoașterea imaginii geotectonice, oferind soluții și modele pentru elementele aparent contradictorii de la finele desăvârșirii structural-tectonice, din zona de Curbură Carpatică.

Imagina tectono-structurală obținută de noi oferă elemente de detaliu în decelarea evenimentelor tectonice derulate în această arie, servind întregirea datelor regionale. Sub această idee lucrarea de față este un studiu promotoriu în realizarea unui model pentru evenimentele geotectonice din partea internă a Curburii Carpatice.

Mișcări tectonice din perioada pliocen–pleistocenă, reflectate în evenimentele vulcanice din Harghita de Sud

Vârsta vulcanitelor, cât și evoluția vulcanismului din Harghita de Sud (Fig. 1 din LÁSZLÓ, A. și colab., 1999b) sunt încadrate geocronologic în mod satisfăcător, prin multitudinea de rezultate de vârste radiometrice obținute în ultimul deceniu. Acest volum de date a înlesnit corelarea vulcanitelor în condiții bune cu depozitele sedimentare din bazele limitrofe. Aduc date noi în această privință hărțile structurale privind repartitia și grosimile depozitelor vulcano-sedimentare din sud-vestul vulcanitelor, intercalate în depozitele sedimentare pliocen-pleistocene din Bazinul Baraolt, ultimele devenind astfel databile și în consecință niveluri-reper (LÁSZLÓ, A. și colab., 1998, 1999b). Întrucât în aria orogenică mobilă cercetată de noi evenimentele vulcanice derulate au fost motivate de mișcările geodinamice desfășurate în perioada

pliocen–pleistocenă, acestea din urmă se reflectă cu o destulă acuratețe și exactitate în fazele de evoluție ale vulcanismului din spațiul Baraolt–Harghita de Sud–Ciuc, permițând în același timp corelarea evenimentelor tectonice astfel obținute cu schimbările intervenite în evoluția litologică din bazele limitrofe.

În formarea ariei depresionare „Baraolt–Harghita de Sud–Ciucul de Mijloc și Inferior”, care până la primele mișcări distensionale din regiune s-a comportat ca o arie ridicată supusă eroziunii (încă de la finele cretacului), rolul principal îl prezintă aliniamentul suprapus peste dislocația majoră a Carpaților Orientali, „linia central-carpatică”, ce se materializează în perimetru prin „sistemul fractural al Cormoșului”. Acesta reprezintă aliniamentul cu mobilitatea maximă din zonă, dintre unitatea cristalino-mezozoică și zona flișului, reprezentând actualmente sectoarele cele mai coborâte din aria depresionară Baraolt–Harghita de Sud–Ciuc. Primele mișcări tectonice disjunctive, distensionale, semnalate de apariția micilor structuri vulcanice din grupul M. Ciuc–Jigodin, Sâncrăieni, Racu, Tirco (?), situate pe aliniamente paralele, se pot data între 5,9 MA și 5,1 MA.

Perioada de debut al subsidenței acestui sector este marcată în principal de vârsta vulcanitelor, care constituie primul nivel de depozite vulcano-sedimentare de sub stratele de cărbuni din cadrul orizontului productiv din cadrul Bazinului Baraolt. Cel mai nou termen, care intră în constituția acestui complex vulcano-sedimentar, este andezitul piroxenic din structura Luci, datat radiometric la 4,42 MA. Perioada de formare a acestui complex vulcano-sedimentar noi îi atribuim intervalului dintre 4,4 MA și 3,9 MA (partea superioară a dacianului). Aria afectată de această mișcare de scufundare se limitează în linii generale la arealul restrâns de-a lungul acestui aliniament, punctat de extinderea areală a primului complex vulcano-sedimentar. Din momentul reactivării aliniamentului N–S, compartimentele rămân mobile de-a lungul acestuia cu intermitențe pe toată perioada pliocenă, fiind elementul tectonic principal în Bazinul Baraolt cât și în Bazinul Ciucului de Mijloc. În bazinetul estic

al Baraoltului, dezvoltat pe un aliniament fractural pe direcția N-S, replică a sistemului fractural al Cormoșului, lipsește nivelul vulcano-sedimentar inferior. Acest lucru argumentează formarea acestui sector al bazinului cu puțină întârziere față de sectorul vestic. Constatarea este susținută și de lipsa stratului I de lignit din bazinetul estic al Baraoltului, care de altfel este cel mai bine dezvoltat în sectorul Vârghiș-Racoșul de Sus.

Lipsa depozitelor sedimentare marnoase din Bazinul Ciucului Inferior, de la baza umpluturii bazinului, existente în Bazinul Ciucului de Mijloc, argumentează aceeași retardeitate spre est (sud-est) în evoluția sectorului din cadrul ariei depresionare Baraolt-Harghita de Sud-Ciuc. Această diferență de timp între debutul sectorului vestic și al celui estic din cadrul acestei arii depresionare, o putem considera un interval de timp relativ scurt, sesizabil numai prin cele două diferențe existente în succesiunea litologică de debut a celor două bazinete. Aceeași imagine evolutivă întârziată, înspre est, a mobilizării sistemului fractural N-S o prezintă și activarea dislocației Oltului (aliniamentul Tușnad-Bicsad). O mobilitate incipientă poate fi atestată pe acest aliniament prin enclavale de sedimentar pliogenic cu conținut de *Teodoxus* sp. din andezitele de la Malnaș, care atestă prezența acestor depozite sub vulcanice. Prezența marelor cu *Teodoxus* sp. a fost remarcată deja de KOCH, A. (1900). Mobilitatea maximă a acestui aliniament este atestată de evoluția vulcanitelor de la Malnaș, Bicsad, Carpițoș, în intervalul de timp 2,42-1,45 MA (sfârșitul pliocenului, începutul pleistocenului). Mobilitatea sa este atestată în continuare de evenimentele geologice, care se petrec în pleistocenul mediu și superior (Mindel-Riss-Würm), date prin determinări de vârstă radiometrică ale vulcanitelor legate de structura Ciomad. Acest sistem fractural (Cormoș, Herculian-Bățani și Olt) pre-zintă și la ora actuală căile de acces cele mai active pentru fenomenele postvulcanice.

Un alt element disjunctiv, concretizat în teren prin sistemul fractural E-V, care bordează în primul rând extremitatea sudică a Bazinului Baraolt și a aliniamentului vulcanic Harghita de Sud, cât și partea meridională a Bazinului Ciu-

cului Inferior, respectiv mai la est de perimetrul nostru, influențând evoluția Bazinului Cașin și a părții septentrionale a Bazinului Târgu Secuiesc, a avut un rol hotărâtor în modelarea sectorului sudic al ariei depresionare Baraolt-Harghita de Sud-Ciuc, la începutul formării acesteia. Acest sistem fractural a înlesnit scufundarea continuă a ariei situate la nord de ea (reprezentând zonele cu cele mai groase depozite pliocene). Iar în stadiul final de evoluție a ariei depresionare are un rol incontestabil în elevarea sectoarelor din fața aliniamentului (sectorul Căpeni, sectorul Tușnad Sat-Lăzărești), astfel încât depozitele pliocene marnoase, care în centrul Bazinului Baraolt se află la cote de 100-250 m, în sectoarele sudice afectate din plin de acest sistem fractural, apar sub formă de petice suspendate la cote de 650-700 m (sectorul Aita Seacă, Ormeniș-Ștejerișul Mare).

În același timp această dislocație este răspunzătoare pentru strangularea înspre sud a sistemului de fracturi orientate NV-SE și implicit a declanșării colapsului în evoluția vulcanismului, la sud de ea. Componenta orizontală a acestui sistem fractural (decroșare) afectează toate aliniamentele fracturale orientate N-S (al Cormoșului, al aliniamentului Herculian-Aita Seacă cât și al Oltului între Tușnad și Malnaș). Acest lucru subliniază o intensă mobilitate pe componenta orizontală în perioada 2,42 MA-1,45 MA, când s-au format toate structurile vulcanice din cadrul aliniamentului Bicsad-Malnaș, ele fiind dispuse pe zonele de intersecție dintre cele două sisteme fracturale principale N-S și E-V.

Mobilitatea sistemului de dislocații E-V continuă cu certitudine și în pleistocenul mediu, motiv pentru care intervine colapsul activității vulcanice la sud de acest aliniament, chiar în perioada corespunzătoare formării ultimelor structuri vulcanice.

Câmpul de dislocații, care se întinde pe sub structurile vulcanice ale Harghitei de Sud, cu rol primordial în punerea în loc a vulcanitelor din aliniamentul median, a prezentat o mobilitate diferențiată pe segmente, oferind succesiv, de la NV spre SE, canale de efuziune a magmei. Rata medie de evoluție înspre sud-est a vulcanismului

a fost apreciată de către SZAKÁCS Al. și colab. pentru aliniamentul Călimani–Gurghiu–Harghita (1993) în medie la 17 km într-un milion de ani. În Harghita de Sud ritmul de înaintare a vulcanismului scade, evoluând spațial în medie sub 8–10 km într-un milion de ani. Evoluția în spațiu a vulcanismului indică nemijlocit și evoluția în timp a mobilității aliniamentului tectonic, cu rol în distribuția fenomenelor vulcanice.

Pe baza rezultatelor de determinări radiometrice efectuate pe vulcanitele din aliniamentul Harghita de Sud, putem evidenția o evoluție segmentată, cu perioade relativ scurte de inactivitate vulcanică. Primele faze active pentru segmentul Harghitei de Sud, pe baza rezultatelor de vârste radiometrice ale vulcanitelor se situează în intervalul 5,9–5,13 MA, urmate de o fază de paroxism în perioada 4,5–3,9 MA, după care se instalează o perioadă de inactivitate relativă. Următoarea perioadă de mobilitate de-a lungul câmpului de dislocații este marcată de a doua fază de paroxism vulcanic, care s-ar putea data pe intervalul de timp dintre 3,6 MA și 2,2 MA. După această fază urmează o perioadă de calm pe acest aliniament, până la 1,4 MA, interval în care mobilitatea maximă au prezentat aliniamentele N–S și E–V, mai sus prezentate. Ultima perioadă cu mobilitate accentuată pe aliniamentul NV–SE se poate considera perioada ce corespunde cu punerea în loc a vulcanitelor din structura Pilișca (faza II), structura Ciomad, respectiv a structurilor vulcanice izolate de la periferia SE-ică a Harghitei de Sud. Această perioadă de mobilitate corespunde intervalului de timp cuprins între 1,4 MA și ~35–40 mii ani (ultimul aport de material vulcanic datat radiometric, exceptând datarea lui JUVIGNÉ, E. și colab., 1994).

Mobilitatea tectonică de pe cele două flancuri (SV-ic și NE-ic), de-a lungul aliniamentului vulcanic principal al Harghitei de Sud, se poate încadra tot în această perioadă a pleistocenului inferior și mediu, fiind elementul tectonic principal, care a favorizat formarea bazinelor suspendate în mai multe rânduri consecutiv, aflate în imediata vecinătate a structurilor strato-vulcanice, pe flancul SV-ic al aliniamentului median, cu formare din depozite diatomitice,

gheizeritice, strate de cărbuni, depuneri de piatră ponce în mediu lacustru. Aceste depozite au fost deranjate ulterior de același sistem de fracturi, conferind acestor strate înclinări de 5–13°, cu căderi înspre aliniamentul vulcanic principal.

Aria majoră cu dezvoltarea mineralizațiilor și alterărilor hidrotermale cunoscute din zona NE-ică a aparatelor vulcanice Luci și Cucu este guvernată de sistemul de fracturi cu orientarea preferențială N–S, întretăiate de cele cu orientare NV, NNW–SSE. Astfel, sistemul de fracturi NV–SE cu certitudine a fost activ pe ambele flancuri ale aliniamentului median al vulcanitelor și în perioada pleistocenului mediu, în același timp cu derularea evenimentelor vulcanice din structura Ciomad.

Perpendicular pe câmpul de dislocații NV–SE și direct legat de evoluția acestuia se prezintă sistemul de fracturi cu orientare NE–SV, care afectează întreaga arie depresionară Barolt–Harghita de Sud–Ciuc. În activitatea acestui sistem fractural se constată o oarecare departajare în timp și spațiu, zona mobilă evoluând dinspre NV înspre SE, într-o relație de simultaneitate cu evoluția vulcanismului înspre SE. Pe aceste aliniamente apar primele manifestări vulcanice, urmate de evoluția structurilor vulcanice din aliniamentul median, în zonele de intersecție cu câmpul de fracturi NV–SE. Dintre acestea se reliefează aliniamentele punctate de structurile vulcanice de la Vlăhița–Chirui, Racu–Văcărești (Bazinul Ciuc), Jigodin–Miercurea-Ciuc, Tirco–Mitaci, Murgul Mare (?). Vârsta vulcanitelor de pe aceste aliniamente precizează, în linii generale, sectoarele cu mobilitate maximă în anumite intervale de timp din perioada pliocen–pleistocenă. Astfel, grupul de aparate vulcanice din aria Jigodin–Miercurea-Ciuc prezintă vârste cuprinse între 5,97 MA și 5,13 MA, perioadă de timp ce se încadrează la limita dintre pontian și pliocen. Structura Racu–Văcărești (structură legată genetic de Harghita de Nord) prezintă o vârstă, care se situează tot în acest interval de timp. Aliniamentele Vlăhița–Chirui cât și aliniamentul Tirco–Mitaci s-au activat în perioada 5,8 MA, 4,8 MA și 3,6 MA, aria mobilă a acestui sistem fractural activându-se treptat către sud. Evoluția sa către

SE, în perioada imediat următoare, a fost stopată de prezența sistemului fractural E–V. Mobilitatea acestui sistem fractural în cursul pleistocenului este atestată de prezența rețelei hidrografice paralele, rectilinii, cu aceeași orientare NE–SV, din cele două flancuri ale Harghitei de Sud și de prezența pe aceste aliniamente a manifestărilor postvulcanice.

Concluzii

Evenimentele vulcanice derulate în aria cercetată, motivate de succesiunea mișcărilor geodinamice desfășurate în perioada pliocen–pleistocenă, reflectă cu o destulă acuratețe fazele de evoluție tectonică, din spațiul Baraolt–Harghita de Sud–Ciuc. Studiul de față s-a realizat pe baza imaginii relativ clare a structurilor vulcanice și a succesiunii evenimentelor vulcanice, iar elementul de bază, imaginea tectonică, este cunoscută în detaliu.

Pe baza studiului se constată mobilitatea în intervale sincrone de timp a sistemelor compartimentelor de-a lungul de fracturi perpendiculare, respectiv sistemul N–S cu cel E–V și a dislocațiilor NV–SE cu cele de orientare NE–SV.

Perioadele de formare a structurilor vulcanice și a grupurilor de aparate vulcanice sugerează o mobilitate sincronă pe sistemele perpendiculare de fracturi, alternând în timp perioadele de mobilitate pe cupluri de aliniamente tectonice.

Aria Baraolt–Harghita de Sud–Ciuc, pe baza activității vulcanice se prezintă deosebit de activă în toată perioada pliocen–pleistocenă. Mobilitatea compartimentelor în lungul diferitelor sisteme de fracturi persistă până în pleistocenul superior, acestea prezentând și la ora actuală aliniamentele cu etanșitatea minimă, oferind căi de acces pentru evenimentele postvulcanice.

Evoluția tectonică din perioada pliocen–pleistocenă, reconstituită prin studiul evenimentelor vulcanice din Harghita de Sud și al zonelor limitrofe, sugerează o tendință de atenuare a compresiunii pe direcția E–V, care ar fi alimentat fenomenul de subducție din Carpații Orientali până la sfârșitul miocenului, această compresiune fiind înlocuită pe intervale de timp bine

determinate de compresiuni pe direcția SE–NV. Acestea au facilitat în prima fază (pliocen inferior) fenomenul de distensiune în partea internă a Curburii Carpatice, iar într-o fază ulterioară (limita romanian–pleistocen) au înlesnit ridicarea zonelor depresionare și a ariilor învecinate acestora.

Bibliografie

1. ANDREESCU, I.; RADAN, S. & RADAN, M. (1987): **Magnetobiostratigraphy of the middle-upper Neogene and Pleistocene deposits of Romania.** An. Inst. Geol. Hung., vol. LXX, p. 343–349, Budapest.
2. BALINTONI, I.; SEGHEDI, I.; SZAKÁCS, AI. (1995): **Geotectonic Framework of the Neogene Volcanism in Romania.** X-th R.C.M.N.S. Congress, Bucharest, Sept. 1995, D.S. Sed. Inst. Geol. Geof., vol. 76, Supplement Nr. 7, p. 7–10, București.
3. CASTA, I. (1980): **Les formations quaternaires de la Depression de Brasov, Roumanie.** These dr., 256 p., Univ. d'Aix Marseilles.
4. DOWNES, H.; SEGHEDI, I.; SZAKÁCS, AI.; DOBOSI, G.; JAMES, D. E.; VASELLI, O.; RIGBY, I. J.; INGRAM, G. A.; REX, D. & PÉCSKAY, Z. (1995): **Petrology and geochemistry of late Tertiary/Quaternary mafic alkaline volcanism in Romania.** Lithos, vol. 35, p. 65–81.
5. GÎRBACEA, R.; WOLFGANG, F. (1998): **Slab in the wrong place: Lower lithospheric mantle delamination in the last stage of the Eastern Carpathian subduction retreat.** Geology, nr. 7, p. 611–614, Inst. Für Geologie, Tübingen, Germany.
6. GHENEA, C. și colab. (1981): **Bio- and Magnetostratigraphic Correlations on the Pliocene and Lower Pleistocene Formations of the Dacic Basin and Brașov Depression, East Carpathians.** D.S. Inst. Geol., vol. LXVI/4, p. 139–156, București.
7. JUVIGNÉ, E.; GEWELT, M.; GILOT, E.; HURTGEN, C.; SEGHEDI, I.; SZAKÁCS, AI.; GÁBRIS, Gy.; HADNAGY, Á.; HORVÁTH, E. (1994): **Une eruption vieille d'environ 10700 ans (14C) dans les Carpates Orientales (Roumanie).** C.R. Acad. Sci. Paris, t. 318, serie II, p. 1233–1238, Paris.
8. KARÁTSÓN D.; PÉCSKAY Z.; SZAKÁCS S.; SEGHEDI, I. (1992): **Kialudt tűzhányók a Hargitában: a Kakukkhegy. (An extinct volcano in the Harghita Mts: Mt. Cucu).** Tudosmány (Hungarian version of Scientific American), no. 1, p. 70–79, Budapest.
9. KOCH, A. (1900): **Die Tertiärbildungen des Beckens der siebenbürgischen Landesteile. II, Neogen,** Budapest.
10. LÁSZLÓ, A.; KOZÁK, M.; PÉCSKAY, Z. (1995): **Cercetări preliminare vulcanologice și petrografice asupra magmatitelor pliocene din partea estică a Bazinului Baraolt.**

Preliminary volcanological and magmatic petrological investigations in the eastern part of the Baraolt Basin. Symposium on Petrometallogeny, Univ. „BABEȘ-BOLYAI”, Cluj-Napoca, 21–23 august.

11. LÁSZLÓ, A.; DÉNES, I. (1997a): **Elemental structural-tectonic for the model of evolution in the Basin of Baraolt.** Structural data about the geological evolution model of the Baraolt Basin. ACTA – 1996/I, Muzeul Național Secuiesc–Muzeul Secuiesc al Ciucului, Sf. Gheorghe, p. 9–16.

12. LÁSZLÓ, A.; KOZÁK, M.; PÜSPÖKI, Z. (1997b): **Szerkezeti vulkanológiai és magmás kőzettani vizsgálatok a Baróti-medence keleti részén.** Cercetări structurale, vulcanologice și petrografice asupra magmatitelor pliocene din zona estică a Bazinului Baraolt. ACTA – 1996/I, Muzeul Național Secuiesc– Muzeul Secuiesc al Ciucului, Sf. Gheorghe, p. 17–32.

13. LÁSZLÓ, A.; KOZÁK, M. (1998): **Pliocene–Pleistocene volcanosediment levels in the young sediment series of the Baraolt basin.** Studia. Univ. „BABEȘ-BOLYAI”, Cluj-Napoca (sub tipar).

14. LÁSZLÓ, A.; KOZÁK, M.; PETŐ, Anna Krisztina (1998a): **Korrelatív eseménytörténeti rekonstrukció a Baróti-medence és a DNy-Harghita pontusi–pleisztocén vulkáni-vulkanoszediment képződményei alapján.** Reconstituire geocronologică corelativă, a evenimentelor geologice din Bazinul Baraolt și din sud-vestul Harghitei, pe baza formațiunilor vulcanice și vulcanogen-sedimentare ponti-an-pleistocene. Correlative reconstruction of the history of events in the Baraolt basin and SW Harghita on the grounds of Pontine–Pleistocene volcanic-volcanosediment formations. ACTA – 1997/I, Muzeul Național Secuiesc–Muzeul Secuiesc al Ciucului, Sf. Gheorghe, p. 9–20.

15. LÁSZLÓ, A. (1999): **Studiul geologic al structurilor vulcanice din partea sudică a Masivului Harghita.** Teză de doctorat, Univ. „BABEȘ-BOLYAI”, Cluj-Napoca.

16. LÁSZLÓ, A.; DÉNES, I. (1999a): **Date structural-tectonic oferite de imaginea de satelit, pentru zona vulcanitelor din Harghita de Sud și a bazinelor limitrofe, Baraolt și Ciuc.** ACTA – 1998/I, Muzeul Național Secuiesc–Muzeul Secuiesc al Ciucului, Sf. Gheorghe, p. 9–18.

17. LÁSZLÓ, A.; KOZÁK, M. (1999b): **Pliocén–pleistocén vulkanoszediment szintek a Baróti-medence fiatal üledéksorában.** Date asupra nivelurilor vulcano-sedimentare, pliocen–pleistocene din cadrul depozitelor sedimentare ale Bazinului Baraolt. Pliocene–Pleistocene volcanosediment levels in the young sediment series of the Baraolt basin. ACTA – 1998/I, Muzeul Național Secuiesc–Muzeul Secuiesc al Ciucului, Sf. Gheorghe, p. 19–30.

18. MORIYA, I.; OKUNO, M.; NAKAMURA, T.; ONO, K.; SZAKÁCS, AI.; SEGHEDI, I. (1996): **Radiocarbon ages of charcoal fragments from the pumice flow deposit of the last eruption of Ciomadul volcano, Romania.** Summaries of Researches using AMS, VII, p. 255, at Nagoya University.

19. PANAIOTU, C.; PANAIOTU, C. E.; PĂTRAȘCU, Șt.; VOINEA, S.; SZAKÁCS, AI.; SEGHEDI, I.; PÉCSKAY, Z. (1995): **Correlation between K–Ar Data and the Magnetic Polarity along the Călimani–Gurghiu–Harghita Chain (East Carpathians).** X-th R.C.M.N.S. Congress, Bucharest, Sept.,

1995, D.S. Sed. Inst. Geol. Geof. vol. 76, Supplement Nr. 7, p. 39–40, București.

20. PÉCSKAY, Z.; SZAKÁCS, S.; SEGHEDI, I.; KARÁTSÓN D. (1992): **Új adatok a Kakukkhegy és szomszédsága (Dél-Harghita, Románia) geokronológiai értelmezéséhez.** Contributions to the geochronology of Mt. Cucu volcano and the South Harghita (East Carpathians, Romania). Földtani Közlemény, 122/2–4, p. 265–286, Budapest.

21. PÉCSKAY, Z.; EDELSTEIN, O.; SEGHEDI, I.; SZAKÁCS, AI.; KOVACS, M.; CRIHAM, M.; BERNARD, A. (1994): **Recent K–Ar dating of Neogene–Quaternary Volcanic Rocks in the East Carpathians (Romania).** International Volcanological Congress, IAVCEI, Sept. 1994, Ankara.

22. PÉCSKAY, Z.; EDELSTEIN, O.; SEGHEDI, I.; SZAKÁCS, AI.; KOVACS, M.; CRIHAM, M. & BERNARD, A. (1995): **K–Ar dating of Neogene–Quaternary calc-alkaline volcanic rocks in Romania.** Acta Vulcanol. vol. 7 (2), p. 53–61, Pisa–Roma.

23. PÉCSKAY, Z.; LEXA, J.; SZAKÁCS, AI.; BALOGH, K.; SEGHEDI, I.; KONECNY, V.; KOVACS, M.; MÁRTON, E.; KALICIAK, M.; SZÉKY-FUX, V., PÓKA, T.; GYARMATI, P.; EDELSTEIN, O.; ROSU, E.; ZEC, B. (1995): **Space and time distribution of Neogene–Quaternary volcanism in the Carpatho-Pannonian Region.** Acta Vulcanologica vol. 7 (2), p. 15–28, Pisa–Roma.

24. PELTZ, S.; VAIDEA, E.; BALOGH, K.; PÉCSKAY, Z. (1987): **Contributions to the chronological study of the volcanic processes in the Călimani and Harghita Mountains. (East Carpathians, Romania).** D.S. Inst. Geol. Geof. vol., 72–73/1 p. 323–338, București.

25. RĂDULESCU, D.; PĂTRAȘCU, S.; BELLON, H. (1973): **Considerații asupra cronologiei proceselor vulcanice neogene din munții Călimani, Gurghiu și Harghita.** D.S. Inst. Geol. vol. LIX/4, București.

26. RĂDULESCU, C.; SAMSON, P.M. (1995): **Rewiev of Willafranchian s.s. faunas of Romania.** II Quaternario, Italian Journal of Quaternary Sciences, vol. 8/2, p. 377–382, Associazione Italiana per lo studio del Quaternario.

27. SAVU, M. Gh.; LUBENESCU, Viorica; CISMARU, Gh. (1978): **Asupra vârstei formațiunii productive din Bazinul Baraolt.** D.S. Inst. Geol. Geof., vol. LXV/4, p. 157–168, București.

28. SAVU, M. Gh. (1981): **Grupul lacustru-vulcanogen de Baraolt.** D.S. Inst. Geol. Geof., vol. LXVII/4, p. 213–226, București.

29. SCHREIBER, W. E. (1980): **Geomorfologie a munților Harghita.** Teza de doctorat. Univ. Cluj-Napoca, 180 p.

30. SCHREIBER, W. E. (1994): **Munții Harghita. Studiu geomorfologic.** Ed. Acad. Rom. București.

31. SEGHEDI, I.; SZAKÁCS, AI.; KOVACS, M.; ROSU, E.; PÉCSKAY, Z. (1995): **Geochronology of Neogene–Quaternary Volcanic Rocks in Romania.** X-th R.C.M.N.S. Congress, Bucharest, Sept. 1995, D.S. Sed Inst. Geol. Geof. vol. 76, Nr. 7, p. 4950.

32. SEGHEDI, I.; SZAKÁCS, AI.; MASON, P. R. D. (1995): **Petrogenesis and magmatic evolution in the East Carpa-thian**

Neogene volcanic arc (Romania). In „Neogene and related magmatism in the Carpatho-Pannonian Region.” H. DOWNES & O. VASELLI Ed., Acta Vulcanol., vol 7 (2), p. 135–143, Pisa–Roma.

33. SEGHEDI, I.; BALINTONI, I.; SZAKÁCS, AI. (1998): **Interplay of tectonics and Neogene postcollisional magmatism in the intracarpathian region.** Lithos, nr. 45, p. 483–497.

34. SZAKTCS, AI.; SEGHEDI, I.; PÉCSKAY, Z. (1993): **Peculiarities of South Harghita Mts. as terminal segment of the Carpathian Neogene to Quaternary Volcanic Chain.** Rev. Roum. Geol. Geogr. seria Geologie, tom. 37, p. 21–36, București.

35. SZAKÁCS, AI.; SEGHEDI, I.; PÉCSKAY, Z.; KARÁ-TSON, D. (1994): **Time-Space evolution of Neogene/Quaternary Volcanism in the Călimani–Gurghiu–Harghita Volcanic Chain (East Carpatians, Romania).** International Volcanological Congress IAVCEI, Sept. 1994, Ankara.

36. SZAKÁCS, AI.; SEGHEDI, I.; PÉCSKAY, Z. (1995a): **Genetic Types and Age of Volcanoclastics in the Călimani–Gurghiu–Harghita Volcanic Chain (East Carpathians): Towards a new Volcanological Model.** X-th R.C.M.N.S. Congress Bucharest, Sept. 1995, D.S. Sed. Inst. Geol. Geof. vol. 76, Nr. 7, p. 53–54, București.

37. SZAKÁCS, AI.; SEGHEDI, I. (1995b): **The Călimani–Gurghiu–Harghita volcanic chain, East Carpatians: volcanological features.** In: „Neogene and related magmatism in the Carpatho-Pannonian Region”, H. DOWNES & O. VASELLI (Eds.), Acta Vulcanol., vol. 7, p. 145–153, Pisa–Roma.

38. ZWIEGEL, P.; RATSCHBACHER, L.; FRISCH, W. (1998a): **Kinematics of an arcuate fold-thrust belt: the southern Eastern Carpathians (Romania).** Tectonophysics, nr. 297, p. 177–207, Amsterdam.

39. ZWIEGEL, P. (1998b): **Arcuate accretionary wedge formation at convex plate margin corners: results of sandbox analogue experiments.** Journal of Structural Geology, vol. 20, nr. 12, p. 1597–1609.

A Barót – Dél-Hargita – Csík tértség tektonikai fejlődése a dél-hargitai pliocén–pleisztocén vulkáni esemény sorozat tükrében

A Dél-Hargita vulkanizmusának sajátos alakulása törvényszerű következménye a pliocén–pleisztocén folyamán a Kárpát-kanyarban végbement geotektonikai eseményeknek. Ugyanakkor, az itt lejáró vulkáni folyamatok hűen tükrözik a tektonikai változások nagyobb eseményeit. A különböző irányú vetőrendszerek mentén tapasztalt időszakos mobilitás, az

aktivizálódási periódusok könnyen megragadhatóak az itt létrejött vulkáni szerkezetek és termékek korának radiometrikus módszerekkel történő behatárolásával. Az utóbbi tizenöt–húsz év során a Dél-Hargita vulkáni kőzetin elvégzett radiometrikus kormeghatározások és az utóbbi évek során kialakult szerkezeti kép jelenti a dolgozat elsődleges, kiindulási alapját. A LÁSZLÓ A. (1999, 1999a) által kidolgozott szerkezeti és tektonikai kép új megvilágításba helyezi a területen végbement geodinamikai eseményeket. A dolgozat alapvető témája a pliocén–pleisztocén szerkezeti átalakulások és a Dél-Hargitában ekkor végbement vulkáni események korelációja. A Kelemen–Görgény–Hargita vulkáni vonulat északi részein lezajlott vulkáni aktivitással ellentétben, a Dél-Hargita területén a vulkáni aktivitás két szembetűnően különböző irányú vetőrendszer mentén folytatódott, többször is irányt váltva a pliocén–pleisztocén folyamán. A kezdeti fázisban a Keleti-Kárpátok fő szerkezeti egységeivel párhuzamos vetőrendszerek mentén képződnek az első, aránylag kis méretű vulkáni szerkezetek (Vacsárcsi, Csikmadéfalva, kővári Várhegy; Somlyó-hegy, Zsögödfürdő, Lucs alatt húzóódó kis vulkáni szerkezetek; a Tirko csoport; Bükszád–Málnás vulkáni szerkezetek csoportja). Egy következő fázisban a vulkáni aktivitás a fő vetőrendszere mentén (ÉNy–DK) folytatódik, létrehozva a jól ismert, nagyméretű, központi típusú vulkáni szerkezeteket (Madarasi-Hargita, Lucs, Kakukk-hegy, Piliske és a Csomád). Ugyanakkor a pliocén kezdetétől a fő vonulat mentén a vulkáni aktivitás délkeleti irányú terjedése lelassul, megtorpan, majd a pleisztocén végére bekövetkezik a folyamat végleges lezárulása. A vulkáni aktivitás több irányú vetőrendszerek mentén történő kifejlődése, majd a későbbiekben bekövetkezett bezáródása egy váltakozó irányú kompressziós rendszer következménye. A dél-hargitai vulkáni aktivitást kiváltó geodinamikai eseményeket fokozatosan felváltja egy (egyre hangsúlyosabban érezhető) ÉNy–DK irányú kompresszió, amely a vulkáni események lezárulását is eredményezte.

**The Tectonic Evolution of
Baraolt – Southern Harghita –
Ciuc (Barót–Dél-Hargita–Csík)
Area as Reflected in the
Volcanic events Succession in
Southern Harghita during
Pliocene–Pleistocene**

(Abstract)

The volcanic events that took place in Southern Harghita were the result of a succession of geodynamic movements during the Pliocene–Pleistocene. The same causes are reflected in the evolutionary stages of volcanism in Baraolt – Harghita de Sud – Ciuc area. Thus, the mobility along certain disjunctive tectonic alignments connected with the compression and distension phenomena in the inner-southern part of the East-Carpathian area can be radiometrically dated, on the basis of the age of formation of the volcanic bodies and effusions located on well-defined alignments. The database used in this study is represented by the radiometric ages measurements on volcanic rocks from Southern Harghita published in the last 10–12 years. The unitary tectonic-structural model of Baraolt – Harghita de Sud – Ciuc elaborated recently by LÁSZLÓ et al. (1999, 1999a) constitutes the starting point. The tectonic evolution during Pliocene–Pleistocene, based on the study of the volcanic events in Southern Harghita and neighboring area, correlated with the tectonic observations suggests a compression attenuation trend along E–W, which could support the subduction process until the end of Miocene. This compression was replaced during certain time intervals by compressions along SE–NW which favored the first stage of distension in the inner side of the Carpathian bend, finally leading to the stop of compression effects along E–W direction. At the surface, this tectonics generated the change of the main direction of volcanism evolution during certain time intervals and its development along two distinctive alternating directions, in a first stage, immediately followed by the total stop of the phenomenon.

Figura 1 Masivul Ciomad dinspre Ciuc

SISTEME DE FALII ACTIVE ÎN PERIOADA PONȚIAN - CUATERNAR	SCARA GEOCRONOLOGICĂ				
	PONȚIAN	PLIOCEN		CUATERNAR	
		DACIAN	ROMANIAN	PLEISTOCEN	HOLOCEN
	5.4 MA.	3.6 MA.	1.8 MA.	0.01 MA.	
N - S	—————	-----		—————	—
E - V	—————			—————	-----
NV - SE	—————	-----	—————	—————	
SV - NE	-----	—————	-----	-----	-----

Tabelul 1 Perioadele de mobilitate ale sistemelor de fracturi din aria Baraolt–Harghita–Ciuc, întocmite pe baza succesiunii evenimentelor vulcanice legate de Harghita de Sud (Întocmit: László Attila, 1999)

Borszéki barlangok

(Kivonat)

A Borszéki-medence vázlatos földrajzi-földtani bemutatása után a szerző ismerteti a híres borvizek által lerakott mésztufákban kialakult barlangokat. A Kerekszék mésztufakúpjában található Románia leghosszabb tektonikus eredetű, cseppköves barlangja.

*

A Keleti-Kárpátok vulkáni és a központi, kristályos-mezozoós hegyvonulatai között húzódo hegyközi medencesor egyik északi tagja a borvizeiről híres Borszéki-medence.

A 880 m tengerszint feletti átlagos magasságú, 48,5 km² területű kettéosztott ikermedence, mely egy délnyugati nagyobb medencéből, az Alsó Borszéki-medencéből és egy északkeleti, kisebb, a Felső Borszéki-medencéből tevődik össze, a Kelemen-havasok vulkáni eredetű és a Gyergyói-havasok kristályos hegyvonulatai közé ékelődik be.

A medencét a közép-pliocén időszakban végbement tektonikus diszlokációk, beszakadások hozták létre, de a jelenlegi földalaktani arculatának kialakításában a vulkáni tevékenység is jelentős szerepet játszott. A Borszéki-medencét és az azt övező hegykeretet mind a magasság és földtani felépítés, mind a szerkezet szempontjából a felszíni formák nagy változatossága jellemzi. A hegykeret tagjainak földtani felépítésében kristályospalák, mészkövek és dolomitok, valamint vulkáni kőzetek vesznek részt, ami megmagyarázza ezek különbözőségét és szemet gyönyörködtető természeti szépségét (SZŐNYI, 1958).

A medence talapzatát kristályos-dolomitós mészkőszavokat is magukba foglaló kristályospalák alkotják. A kritályos talapzatra diszkordásan és transzgresszíven triász kori szürke

mészkő és dolomitösszletek települnek. A központi részeket pliocén kori márgás-agyagos tavi üledékrétegek töltik ki, amelyek kitermelhető lignitrétegeket is magukba foglalnak. A negyedkori üledékes kőzeteket tőzegtelepek, mésztufaleralakódások és patakhordalék alkotják.

A Borszéki-medence keleti peremén több, négyzetkilométeres nagyságú, 60–100 m vastagságot is elérő mésztufaleralakódást találunk. A mésztufarétegek amorf szerkezetűek, szövetük üreges-porózus, színük fehér vagy sárgás-barna, a vasoxidtartalomtól függően. A népiesen „borkő”-nek nevezett mésztufát külszíni bányaudvarokban lépcsőzetesen fejtik, tömbökre fűrészelve. A 4–5 tonnás tömböket lapokra szeletelve értékesítik. A csiszolt és fényezett lapokat főleg középületek építésénél használják belső és külső falborításra.

A mésztufát a medence területén feltörő bővizű borvízforrások rakták le a felszínre lépésük pillanatában. A források vízgyűjtő területe a Bükkhavas mészköve és dolomitja. Az összegyűjtött víz a törésvonalak és repedések mentén szénssavval telítődve áramlik a medence felé. A múltban a borvízforrások a medencét kitöltő vízzáró üledékrétegek miatt csak a peremeken érheték el a felszínt. Ezt jelzik a keleti medenceperemen képződött vastag travertínrétegek. A Felső- és Alsó-Borszéki-medencerészeket elzáró sziklagát eróziós átfűrészelésével és a kitöltést alkotó üledékek lehordása után a források fokozatosan a jelenlegi kilépési helyeikre költöztek. A lerakódott vastag mésztufarétegek jelzik, hogy a medenceperemi források kezdetben hosszú ideig egy helyben törtek fel, hozamuk jóval nagyobb volt, és csak a legújabb időkben működnek a jelenlegi helyükön.

A legjelentősebb mésztufakúpok, amelyek festői sziklaalakzatokat képeznek: a Bagolyvár, a Kerekszék vagy a Tündérvár. Északabbra a Hétvezér-forrás vizéből lerakódott nagyobb mésztufatelep a Szacsikai-patak völgyében van (BÁNYAI, 1957).

A jelenleg felszínre törő, több, mint 20 borvízforrás víz hőmérséklete 5–9 °C között változik. A borszéki alacsony hőmérsékletű, szén-savdús ásványvizek a mészkövek és dolomitok

repedései és törésvonalai mentén áramolva jelentős karsztosodást idéztek elő. Marcian BLEAHU „Karsztmorfológia” című monográfiájában rámutat, a CORBEL (1959) által, a hideg égvövi karsztosodás tanulmányozása során tett megállapításokra, miszerint az alacsony hőmérsékletű víz nagyobb CO₂-tartalmával több mészkövet old fel, mint a melegebb víz, amelyből könnyebben megszökik a gáz (BLEAHU, 1974). A mélységi karsztosodás arányaira a Borszéki-medencében a lerakódott mésztufarétegek mennyiségéből következtethetünk.

A karsztosodásban a vulkáni eredetű CO₂ jelenléte mellett az éghajlatnak és a növénytakarónak is fontos szerepe van. A medence éghajlatát ennek zárt jellege és nagy tengerszint feletti magassága (800–1500 m) befolyásolja. Az évi középhőmérséklet +5,8°C, a csapadékmennyiség évi középértéke 702,6 mm. A növénytakaró a medencében és az azt keretező hegyekben gazdag és változatos.

A medencétől keletre kiemelkedő alacsony Kerekszék gerincét egy keskeny dolomitvonulat alkotja, amely a Bükkhavas dolomitjának a folytatása. Az ezt övező kiterjedt mésztufaküpot, amelyből a hegy felépül, a törésvonalak szétszabdalták. A hegyoldalon lecsúszott mésztufatömbök vadregényes sziklaalakzatokat alkotnak, és kedvelt kirándulóhelyek.

A mésztufákban több helyen berogyásos dolinákat és tektonikus eredetű barlangokat találunk. A Kerekszékben levő Cseppköves-barlang az ország leghosszabb mésztufában kialakult barlangja.

A Kerekszéki Cseppköves-barlang (1122/6)

A barlang bejárata a Kerekszék csúcsától (968 m) 70 m-re északnyugatra, 958 m tengerszint feletti magasságban, egy 3 m-es leszakadás aljánál nyílik. A futballpálya sarkától a hegyoldalra felkapaszkodó, piros ponttal jelzett turistaösvényt kb. 350 m után elhagyva és észak felé fordulva, a fenyveserdő között az ösvénytől 50 m-re a leszakadáshoz érünk.

A barlang három aknán keresztül nyílik a felszínre. A bejárati akna nyílása 1,50 m széles és 4 m hosszú, mélysége -5,00 m. Ennek aljától újabb 6 m mély akna egy tágas diaklázisba vezet. Északkelet felé fordulva egy -5,50 m-es lépcső következik, ezután egy -1,00 m-es akna alján elérjük a barlang legmélyebb pontját, amely -17,50 m-re van a felszín alatt. A diaklázis ellenkező irányban 15 m hosszú és -12,00 m-re ereszkedik le.

Visszatérve a bejárati akna aljához keresztirányú, 3–4 m magas, 0,50–2,00 m széles diaklázisrendszer következik. A délkelet felé tartó járat végétől, erre majdnem merőlegesen folytatódik a járat, amely egy omlásterembe vezet. A terem padlója emelkedik, így az alul mért 4 m-es magasság a terem végében 0,30 m-re csökken. A falakon és a mennyezeten cseppköveket, lefolyásokat és montmilch-foltokat láthatunk.

A bejárati akna aljától keleti irányba egy másik lefelé tartó járat indul, amely nagyobb omlásterembe vezet. A terem alját egymásra omlott, nagyméretű mésztufatömbök borítják. Magassága 2,50 és 4,00 m között váltakozik. Az észak felőli teremrész alja emelkedik, a falakon pihe-szerű, hófehér montmilch-lerakódásokat figyelhetünk meg. Egy szűkebb átjáró után újabb, ereszkedő aljú terem következik. Ennek legmélyebb pontjáról -3,00 m-es akna vezet egy alsó omlásterembe, amelynek legmélyebb pontja -16,00 m-en van.

Mindkét teremben a falakon és a leomlott mésztufatömbök felületén centiméteres nagyságú borsókö-képződményeket láthatunk. A képződmények, a mésztufarétegek és a járatok alján levő agyag sárgásbarna színűek.

A barlang járatainak összhossza 235,00 m, a szintkülönbség -17,50 m, kiterjedése pedig 62,00 m. A Kerekszéki-barlang kialakulásában a mésztufát szétdaraboló nyitott diaklázisrendszer játszott elsődleges szerepet, amelyhez hozzájárult a beszívargó csapadékvizek oldó és szállító munkája.

A barlangot ismerik a helybeliek, de a mély aknába nem sokan merészkednek be. Kutatását és térképezését az „Ursus Spelaeus”

Barlangkutató Kör tagjai, DÉNES István, KÁLLAI Mihály és GIURGIU Marius végezték el 1983. július 23-án. Katalógusszáma (1122/6) piros olajfestékkel a bejárat fölé van felfestve.

Jeges-barlang (1122/2)

A fürdő központjából a kék kereszttel jelzett turistaösvény vezet a Bor-patak bal völgyoldalán, 916 m tengerszint feletti magasságban nyíló barlang bejáratához. Az 5 m magas és 1 m széles bejárat délnyugatra néz. A barlang a réteges mésztufában, egy északkelet–délnyugat irányú repedés mentén alakult ki. Az omlásig a járat tágas és 2–6 m magas, ezután szűkebb lesz, de a magassága megmarad (2–4 m). A végében északi irányban indul egy szűk diaklázis. Mindkét irányban a diaklázisok néhány méter után járhatatlanná szűkülnek.

A barlang hossza 40,00 m, a szintkülönbség -4,00 m, a kiterjedése 36,00 m. A kutatás időpontjában (15 óra) a hőmérséklet a bejáratnál 6°C, a barlang végében pedig 0,5°C volt. A falakon és a járat alján jégképződményeket találtunk.

A Jeges-barlangot régóta ismerik, és a gyógyfürdő szinte minden vendége elzarándokol ide. Kutatását és térképezését az „Ursus Spelaeus” Barlangkutató Kör tagjai, DÉNES István és KÁLLAI Mihály végezték el 1985. április 21-én. A katalógusszámot (1122/2) a bejáratához írtuk fel piros olajfestékkel.

A Szacsikai-patak völgyében még van egy jelentősebb mésztufa telep, amely alatt átfolyik a patak vize. Ezt az aktív, patakos barlangot ezidáig nem állt módunkban feltárni.

A Borszéki-medencét földtani szerkezete és felépítése, hidrogeológiája, éghajlati viszonyai és gazdag növénytakarója a Székelyföld egyik alig tanulmányozott, de érdekes és ígéretes karszterületévé avatja.

Irodalom

1. BÁNYAI János (1937): Borszék fürdő földtani alkotása. In: CSIBY Andor: **Borszék monográfiája**, p. 52–53, Gyergyó-szentmiklós.
2. BÁNYAI János (1957): **A Magyar Autonóm Tartomány hasznosítható ásványi kincsei**, p.140, Tudományos Könyvkiadó, Bukarest.
3. BLEAHU, Marcian (1974): **Morfologia carstică**, p. 94–97, Editura Științifică, București.
4. CĂLIMĂNESCU, Silvestru; ZAHARIA, Aurel (1981): **Borsec (Mic îndreptar turistic)**, Editura Sport-Turism, București.
5. STAUB Móricz (1895): **A borszéki mésztufa-lerakódás**, Földtani Közlöny, XXV. Köt., p.185, Budapest.
6. SZŐNYI Béla (1958): **Borszék földrajza**, Akadémiai Kiadó, Bukarest.
7. PÁLFY Mór (1905): **Borszékfürdő és Gyergyóbélbor geológiai és hidrologiai viszonyai**, Földtani Közlöny, XXXV. Köt., Budapest.
8. PRICĂJAN, Artemiu (1972): **Apele minerale și termale din România**, p.132–141, Editura Tehnică, București

Peșterile de la Borsec

(Rezumat)

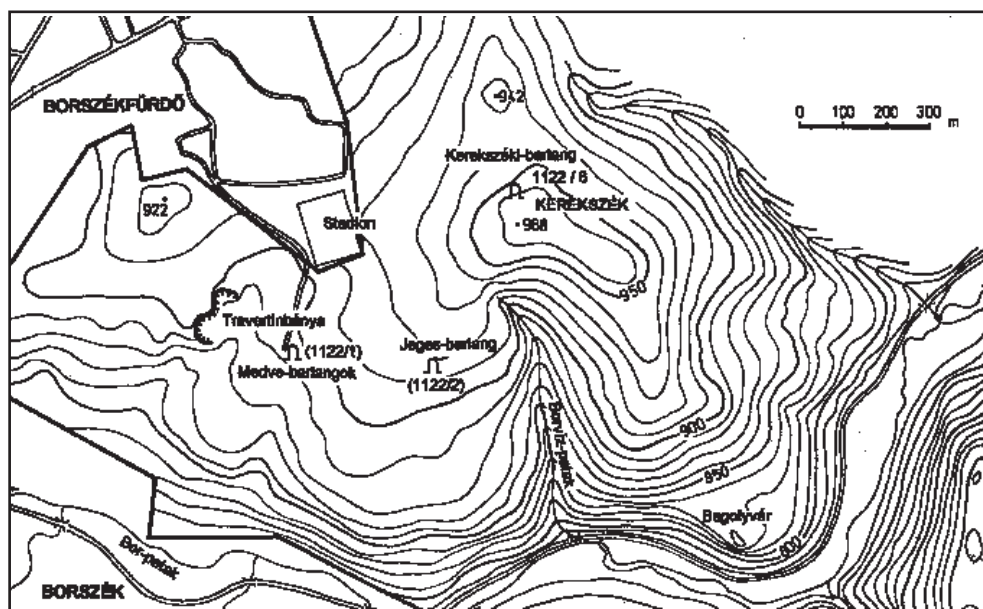
După o scurtă prezentare geografico-geologică a bazinului intramontan al Borsecului, renumit datorită numeroaselor izvoare de apă minerală, autorul prezintă fenomenele endo- și exocarstice din zonă. În travertinele depuse de apele minerale, și care contribuie la alcătuirea geologică a dealului Scaunul Rotund, în apropierea stațiunii balneoclimaterice Borsec se află cea mai lungă peșteră tectonică, dezvoltată în tufuri calcareoase, din România. Peștera din Scaunul Rotund (1122/6) are o dezvoltare de 235 m, denivelare -17,5 m, iar extensia de 62 m. O altă peșteră, des vizitată de către cei veniți în stațiune, este Peștera cu gheață (1122/2), lungă de 40 m, cu denivelare de -4 m. Ambele peșteri au fost explorate și cartate de membrii Cercului de Speologie „Ursus Spelaeus” din Baraolt.

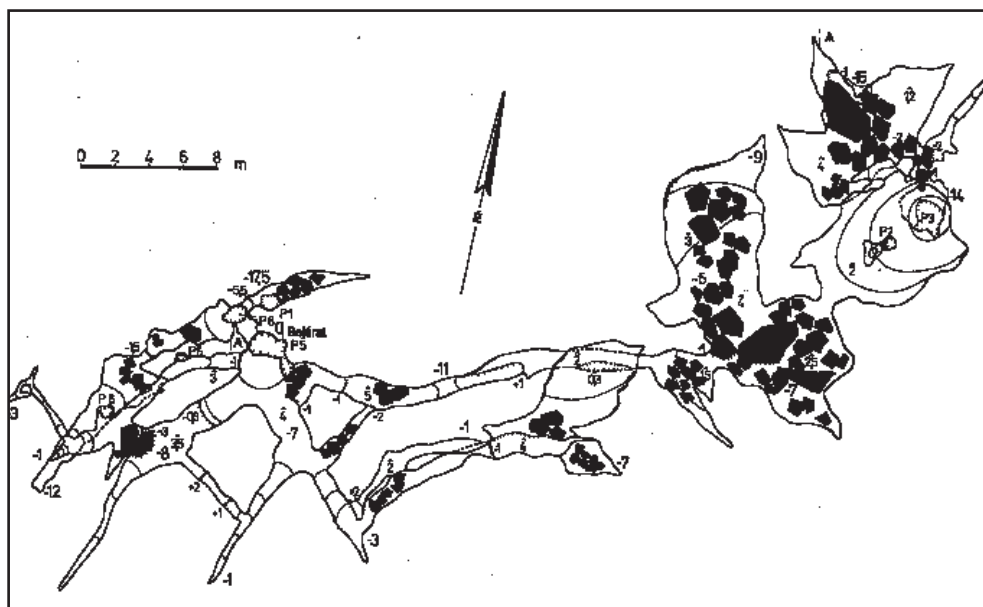

The Caves from Borszék (Borsec) (Abstract)

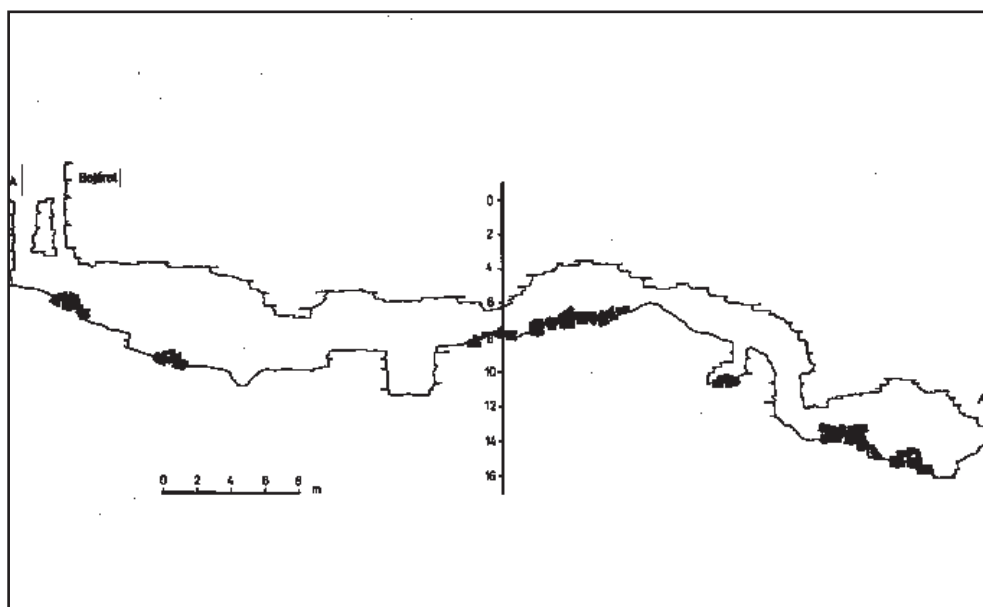
The foundation of the tectonical basin of Borszék is made up by crystalline schists and crystalline limestones with dolomites. In the eastern part of this basin there is a hill called Kerekszék (Round Chair). The western side of this hill is made up by travertine. These travertine layers, which are about 60–100 m thick were stored by the abounding mineral waters spring from quaternary till now. In the yellow-brown travertine were developed a great number of doline and tectonical caves. The entrance in one

of these caves is on the top of Kerekszék hill. The total length of this cave is 235 m and its dislevelment is -17,50 m. It was formed along the diaclases by the infiltrating water. In the halls of the cave there are stone breakdowns. On the walls you can see small stalactites, parietal calcit crusts, montmilch deposits and calcit botryoids. Ice Cave is a another cave in the southern side of the Scaunul rotund hill. The total length of cave is about 40 m. The entrance hall is wider and the inside part is narrower, it is 2–6 m high. In winter time ice formations can develop in the cave. Both caves were explored and mapped by cavers from „Ursus Spelaeus” Caving Club from Barót (Baraolt), between 1983–1985.

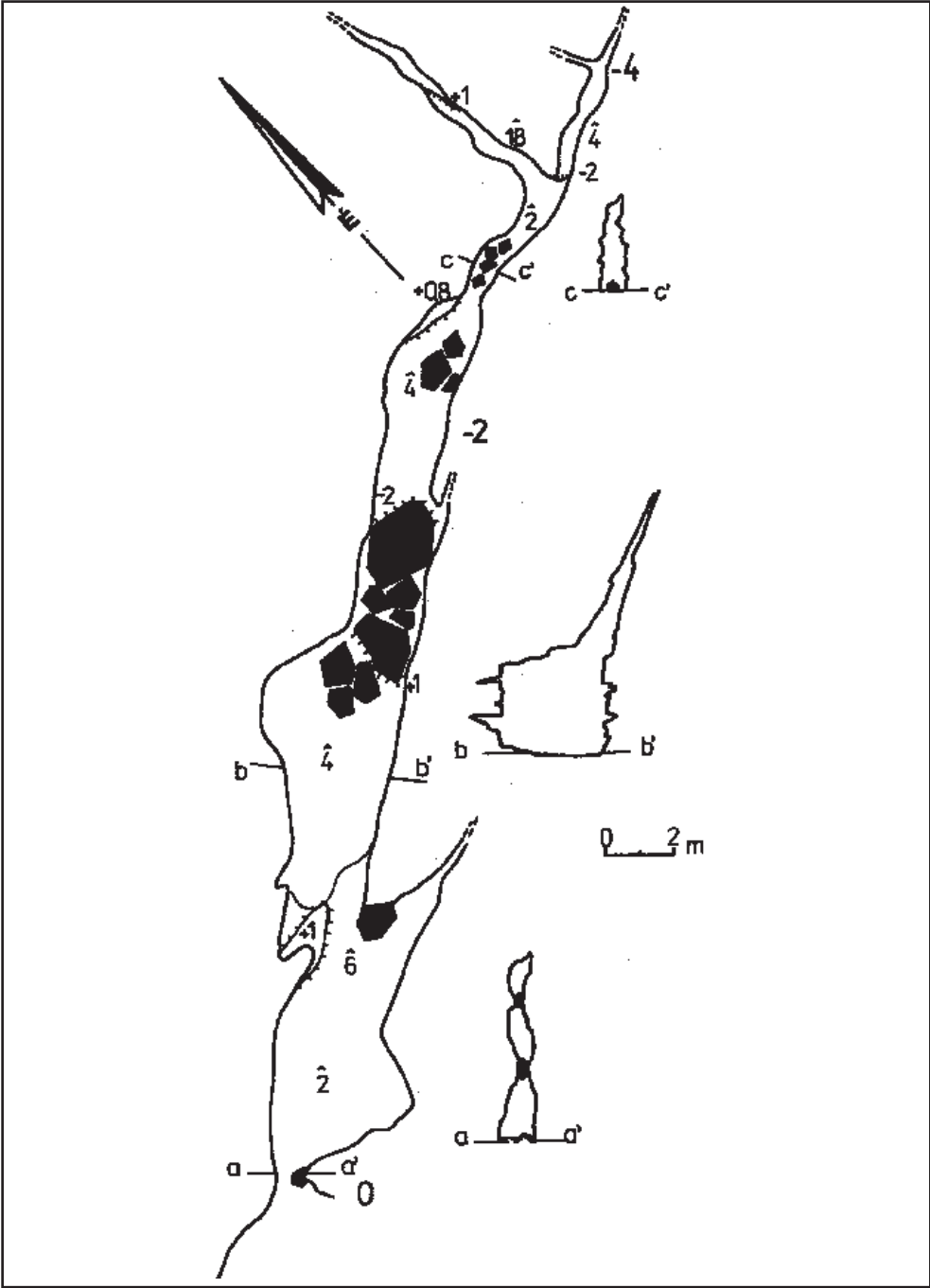

2. ábra A Cseppekőves-barlang alaprajza

3. ábra A Cseppekőves-barlang hosszszelvénye

A Székelyföld nagygomba-világának kutatása

CSÚRÖS-KÁPTALAN Margit és
CSÚRÖS István emlékére

(Kivonat)

A kezdetektől, BENKŐ József és MÁTYUS István munkásságától, a 18. század hetvenes-nyolcvanas éveitől napjainkig mutatja be a tanulmány a Székelyföld nagygomba-kutatásának a történetét. A történelmi székely székek – Háromszék, Csík, Udvarhely-, Gyergyó, Maros- és Aranyosszék – területéről származó kutatási eredményeket a mai Maros megyéből és a peremterület néhány pontjáról származó adattal egészíti ki. LÁSZLÓ Kálmán, a térségbeli kutatás kiemelkedő egyénisége, a Hargita és Kovászna megyékből 1988-ig ismert nagygomba-taxonok számbeli összesítésekor 951 fajt és 9 változatot mutatott ki. A két megyéből közölt újabb taxonok a Maros megyei adatokkal együtt 1032-re emelik a korábbi számot.

*

A középpajtai BENKŐ József lelkész, botanikus, történész köztudottan először ismertette Erdély növényeit. A **Transsilvania sive magnus Transsilvanie Principatus...** (1778) első kötetében a vadon termő növényekről szóló fejezetben, a gombákra vonatkozó részben egy pöfeteg-nemzetségnevet (*Bovista*) és 13 ehető gombafaj latin nevét említette meg. Bár rövid részt szánt a gombáknak, így is fontos, értékes korabeli adatokat tár elénk. Megállapította, hogy Erdélyben nagyon sokféle (*diversitate infinitae*) gomba for-

dul elő. A fajok pusztá felsorolása mellett odafigyelt az elterjedésükre, gyakoriságukra, megjegyezte azt is, hogy mennyire közismertek. A sárga rókagomba (*Agaricus cantharellus* néven közölte), a mezei csiperke (*A. campestris*), a keserűgomba (*A. piperatus*) már akkoriban mindennél közismert volt, míg a cserepes gerebent (*Hydnum imbricatum*), az ízletes kucsmagombát (*Phallus esculentus*), a vaskos mozsárütőgombát (*Clavaria pistillaris*) abban az időben is kevesen ismerték. Ritka volt az erdei szömörccsög (*Phallus impudicus*), viszont a fehér szarvasgomba nem volt ritka a Csíki-havasokban („*Lycoperdon cervinum in montibus Sedis Csík non infrequens*”).

A kézirat, nemrég magyar fordításban kiadott munkájában (**Transsilvania specialis**) „porgomba” (*Lycoperdon cervinum*) név alatt Franciscus FASCHING (1744) nyomán a Hargitáról is közölte ezt a földalatti gombát. A kolozsvári jezsuita főiskola tanárának, FASCHINGnak ezt az adatát az első gombalelőhelyadatok között tarthatjuk számon a Székelyföldre vonatkozóan. Nagyobb mennyiségben termett a „szarvasgomba” (*Lycoperdon cervinum*) Csík-szentdomokos, Csíkszenttamás és Csíksjenőfalva határában, mint máshol, és a zab aratása előtt gyűjtötték be, tudjuk meg BENKŐTől. Botanikai gyűjtése során összeállított fajlistáit MOLNÁR Ker. János közölte le a **Phytologicon**-ban (1780), majd a **Magyar Könyv-ház** kötetiben (BENKŐ, 1783) munkákban. A három munkában a növényfajok között huszonegy (21) nagygombafaj szerepel, mintegy 40 korabeli magyar elnevezéssel együtt: „a Légy ölö gomba (*Agaricus muscarius*)”, „a Medve v. Tinó Gomba (*Boletus bovinus*)”, „a Tövisszes hasú Gomba (*Hydnum imbricatum*)”, „a Kis lentsés v. Köbölke Gomba (*Peziza lentifera*)”, „az Ur Gomba (*Agaricus equestris*)”, „a Bozza-fa gomba (*Auricula Judae*)” stb. ... A magyar növényneveket összeállító úttörő botanikusok között számoltartott BENKŐnek (KÁDÁR-PRISZTER, 1992) egyben a 18. századi gombaneveink megőrkítésében is jelentős szerepe van.

BENKŐ kortársának, a vármegyei „physicus” MÁTYUS Istvánnak az **Ő és Új Diacteti-**

ca (1787) c. művében más gombafajokkal is találkozhatunk: „a Tövis-aly-gomba (*Agaricus Mouceron*), Szent György gomba (*Agarici Georgii*), Hirip-gomba (*Boletus ferrugineus*), Lasagomba.” MÁTYUS a fehér szarvasgombának más lelőhelyéről is tudott, „találtatik nálunk a *Tsíki* és *Gyergyói* havasokban”, írta. Nem véletlen, hogy ennek a gombafajnak többször is lejegyezték a lelőhelyét, más gombára pedig nem utalnak ilyen adattal. A föld alatt termő szarvasgombák ma is különlegesebbnek számítanak, mint a gyakoribb, „közönségesebb földfelettek”, kitűnő ízűek és nem utolsó sorban pénzbeli értékük is nagy. MÁTYUS, alapul véve HALLER Alberto munkáját (**Nomenclator ex historia plantarum indigenarum Helvetiae**, 1769), több mint kétszáz évvel ezelőtt kiválóan kikövetkezteti, hogy az azonos szélességen fekvő Erdély-nek és Svájcnak hasonló lehet a gombavilága. Észrevétele mára jól beigazolódtott. Az utóbbi 15 évben megjelent négykötetes **Pilze der Schweiz** c. munkájukban BREITENBACH és KRÄNZLIN svájci mikológusok számottevő olyan fajt ismertettek, melyet már térségünkben is közöltek. Míg BENKŐ először közöl magyarul gombákat LINNÉ rendszere szerint, addig MÁTYUS az, aki elsőként, mondhatni részletesen ír nyelvünkön a gombák alakjáról, termőhelyi, megjelenési sajátosságairól. A gombák egyes csoportjaira, rendszertani egységekre, nemekre (génuszok) jellemző bélyegekre hívta fel a figyelmet, a tudomány akkori állása szerint: pl. „*Agaricus*nak hívják, a’ mellyeknek az alsó felek leveles, *Polyporus*nak a’ mellyeknek lyukatos, *Pezizának* a’ mellyeknek a’ süvegek harang forma” stb.

Azt, hogy a MÁTYUS által bemutatott tizenkilenc fajt nemcsak „Helvetiában” ismerték, hanem Erdélyben is, jól bizonyítja, hogy mindeniknek van (volt) magyar elnevezése.

A 19. századból az utolsó évtizedig a területre elenyésző gomba-adattal rendelkezünk. A magyar mikológia megalapítóiként számontartott SCHULZER István, KALCHBRENNER Károly és HAZSLINSZKY Frigyes, koruknak európai hírű mikológusai nem jártak a Székelyföldön. SCHULZER a Bánságban, Nagyvárad és Rézbánya környékén gyűjt, HAZS-

LINSZKY a bánsági-erdélyi határvidék nagy-gombáit kutatja. A század első felében mindössze TÉGLÁSI ERCSEI József mérnök, Kolozs megye erdőfelügyelője közölt két fajt a közeli területekről (1844), Torda-megye növényzetének leírásában. A „pörközepű pöfeteg”-et (szarvasgomba, *Lycoperdon cervinum* v. *Tuber cibarium*) jelezte a „topliczai v. nagy-görgényi erdők”-ből. Mint gyógynövényről, a „méhszedítő pöfeteg”-ről (*Lycoperdon bovista*) is említést tett, lelőhely feltüntetése nélkül.

Erdély virágtalan növényeinek kiváló kutatója, a nagyszebeni születésű Michael FUSS a század második felében a Fogarasi- és Ruszka-havasokból, Nagyszében, Nagycsűr, Brassó, Segesvár környéki „kriptogám növények” között számottevő, mintegy 160 nagygombafajt is felsorolt. A Székelyföldről csak 2 korallgombát, a *Clavaria coralloides* L.-t (FUSS, 1857, 1878) és a *Clavaria abietina* (Pers.) Fr.-t (1878) közli Borszékéről, a Csíki-havasokból (Hargita) pedig egy mozsárütőgomba-fajt, a *Clavaria Ligula* Fr.-t (1878) említette meg.

A kutatás terén a múlt század kilencvenes éveikig tartó pangása után már jó eredménynek számít, hogy a brassói evangélikus leányliceum tanára, Julius RÖMER Kovászna és környéke növényzetének leírásában (1895) hét gombafajt is felsorolt a háromszéki Zaboláról: *Boletus edulis*, *B. rufus*, *B. scaber*, *Cantharellus cibarius*, *Lactarius piperatus*, *L. volemus* és *Russula virescens*.

A századfordulón ISTVÁNFFI Gyula és HOLLÓS László híres mikológusok a Székelyföld gombáira vonatkozó ismeretek fejlesztéséhez, bővítéséhez is hozzájárultak.

Kolozsvár szülőtte, ISTVÁNFFI Gyula 1895-ben az **Adatok Magyarországi gombáinak ismeretéhez** c. munkájában 40 gombát említett meg a Székelyföldről. BENKŐ és MÁTYUS után jó száz év múlva ő közül újból népi elnevezéseket is a térségből. A gombák nagy-részt SZILVÁSSY János borszéki fürdő- és bányorvos küldte ISTVÁNFFI-nak, Borszékéről, Sepsiszentgyörgyről pedig BARABÁS Sándor gyak. orvostól „harapégés, csipkealjgombát (*Polyporus ovinus* Schaeffer)” kapott. Remek-

művében, **A magyar ehető és mérges gombák könyvében** (1899) is a legtöbb fajnál gombanevek révén, és még egy adatközlő, TAMÁS Albert (Udvarhely m.) jelzései által utalt a Székelyföldre.

A **20. század** elején „földicsillagokat” (*Geaster*) és pöfeteggombákat (*Calvatia*, *Lycoperdon*, *Bovista*, *Scleroderma*) HOLLÓS László közölte Borszékéről, a **Magyarország gasteromycetái**-ban (1903), szintén SZILVÁSSY-nak köszönhetően. További pöfetegfajokra vonatkozó lelőhelyek még Tusnád, Székelyudvarhely (TÖRÖK nyomán), Torja és Bükkszád. Másik remekművében, a **Magyarország földalatti gombái, szarvasgombaféléi**-ben (1911) az alábbi fajokat közölte a Székelyföldről: *Choironomyces meandriiformis* Vitt.: Ozsdola, Étfalva (Három-szék m.), Borszék, Csíszentmihály, Csíkszent-lélek, Ditró (Csík m.), *Elaphomyces granulatus* Fr. (Szentegyház-as-Oláhfalu), *E. variegatus* (Székely-Udvarhely, gyűjtő TÖRÖK), *Gauteria graveolens* Vitt., *G. morchaelliformis* Vitt. (Borszék, gy. SZILVÁSSY), *Hysterangium fragile sensu* Hesse (Borszék, Remete és Csík-mindszent).

A mikrogomba-kutató és botanikus MOESZ Gusztáv érdeklődése már brassói tanár korában (1899–1906) a virágos növények és a vidék moszatjai felé fordult. A háromszéki Réty-hez fűződnek első mikológiai megfigyelései, itt találta meg először az egres amerikai liszthar-matja kórokozó tömlősgombafajt, itt gyűjtött összesen 76 gombát. Miután a **Gombák a Székelyföldről** c. dolgozatában (1929) először mutatja be a kutatás történetét, összeállítja a térségből addig ismert gombák listáját és közli a mikro-és makroszkopikus gombák kutatásának az irodalmát. Ezzel MOESZ lényegében megalapozza a székelyföldi gombakutatást. Tíz évvel később újabb 52 gombát publikál (MOESZ, 1939), melyeket majdnem mind a geológus Bányai János gyűjtött.

A budapesti Növényrendszertani Intézet tanára, BÁNHEGYI József a *Discomyceták*, *Myxomyceták* és *Laboulbeniák* kutatója székelyföldi gyűjtőtűjtőiről (1. táblázat) két közleményben számolt be. Az elsőkben csészegombákat, a

másodikban nyálkagombákat közölt (BÁNHEGYI, 1942, 1944).

A Szent Anna-tónál, Kommandón és az Úz-völgyében a negyvenes évek elején BOHUS Gábor, a budapesti Természettudományi Múzeum mikológusa galambgombákat (*Russula*) gyűjtött (BOHUS, 1940). A ritka okkerszínű vargánya (*Boletus impolitus* Fr.) bő terméséről 1941-ben számolt be, egy Szent Anna-tó környéki bükkösből. Ugyanitt tömegesen fordultak elő a rózsás galambgomba (*Russula aurora* Krombh.) termőestei is (BOHUS, 1944).

Első ízben végeznek gombatársulástani, gombacönológiai felméréseket a területen az erdélyi magyar botanika kiváló képviselői, CSŰRÖS-KÁPTALAN Margit és CSŰRÖS István (1956), a kolozsvári Bolyai Egyetem tanárai, a Hargita lucfenyeseiben (*Piceetum excelsae carpaticum*). Kevert erdőre (nyír-bükk-lucfenyő), lucfenyvesre, száraz tölgyesre (*Quercus robur*, *Q. petraea*) és bükkösrre jellemző szaprofiton és mikorrhizás fajokat közölte CS. KÁPTALAN Margit Kászonyújfalu vidékéről (CSŰRÖS-KÁPTALAN, 1958).

Nagygomba-világunk feltárása Sepsiszentgyörgy szülőtte, LÁSZLÓ Kálmán úttörő munkássága révén élénkül meg igazán. Előzetesen a botanika terén jelentős eredményeket ér el. Mikológus pályájának a kezdetén BABOS Margit, a budapesti Magyar Természettudományi Múzeum gombásza segíti, irányítja. Első mikológiai jellegű közleményét is BABOS Margittal és Gheorghe SILAGHI-val (később SÁLÁGEANU, a kolozsvári BABEŞ-BOLYAI Tudományegyetem mikológusa) közösen írta, 1968-ban, Brassó, Tusnádfürdő, Sepsiszentgyörgy és Sugásfürdő környékén gyűjtött ritka fajokról. A hetvenes-nyolcvanas években a Székelyföldről egyéni közleményeiben közel 500 gombát, jó részt kalaposgombákat ismertetett. További 300 nagygomba-taxon közlésénél első vagy társszerző. A kutatás történetének a bemutatásával, gombákra vonatkozó adatok összesítésével (1984, 1988) és főleg szorgalmas, hatalmas gyűjtőmunkájával megalapozta a székelyföldi nagygombakutatást. Először közöl Erdélyből egyénileg vagy társszerzőkkel olyan Európa-szerte is ritka faj-

kat mint: a kárminhúsú csiperke – *Agaricus langei* (Moell.) Moell.: Brassó (LÁSZLÓ, 1972), a szekszárdi csiperke – *A. maskae* Pilát: Rugonfalva (LÁSZLÓ, 1984), a sötétszálás csiperke – *A. fuscofibrillosus* (Moell.) Pil.: Balavásár (LÁSZLÓ, 1972), a csoportos csiperke – *A. bohussii* Bon: Marosvásárhely (PÁZMÁNY–LÁSZLÓ, 1987), az illatos kocsonyás álpöfeteg – *Melanogaster odoratissimus* (Vitt.) Tul.: Brassó (LÁSZLÓ, 1972), a bársonyos róka-gomba – *Cantharellus friesii* Quél.: Brassó (SILAGHI–LÁSZLÓ, 1968), a pikkelyes pereszke – *Armillariella luteovirens* (Alb. et Schw. ex Fr.) Gill.: Nagykalota (LÁSZLÓ–PÁZMÁNY, 1976), a vörösbarna vargánya – *Boletus pinicola* (Vitt.) Vent.: Gyulakuta (PÁZMÁNY–LÁSZLÓ, 1976), a tavaszi nyirokgomba – *Hygrophorus marzuolus* (Fr.) Bres.: Brassó (SILAGHI–LÁSZLÓ, 1968). Folyamatosan kapcsolatban áll az anyaországi mikológusokkal. ALBERT László és SARKADI Zoltán, budapesti gombászokkal **A nagygombák kutatása és újabb adataik Hargita és Kovász-namegyékben** c. közleményben (1988) közös gyűjtőútjaik eredményeiről számoltak be. Ebben a dolgozatban található meg a MISKY Mihály által Székelykeresztúron gyűjtött 71 faj is. A Magyar Mikológiai Társaság LÁSZLÓt 1983-ban a gombakutatás terén elért kimagasló eredményeiért CLUSIUS díjjal tünteti ki. Legfőbb munkatársával, PÁZMÁNY Dénes mikológussal, botanikussal, a kolozsvári Agrártudományi Egyetem professzorával 8 közleményben Erdély területéről közöltek gombaritkaságokat. Az erdélyi és egyben a magyar tudományos élet két kiváló mikológusának a gombagyűjteményét a Székely Nemzeti Múzeumban őrzik.

A Bodoki-hegység flórájáról írt doktori értekezésében a botanikus KOVÁCS Sándor (1979) LÁSZLÓ Kálmán Sepsibükszád, Málnás, Oltszem stb. környéki gyűjtéséből sorol fel nagygombákat. A botanikai munkák közül még MIKLÓSSY Vilmos (1980) dolgozata tartalmaz gombafajokat, Csíkmindszent környékéről.

A „csodás lápok” gombavilágának a kutatása a század első felében kezdődik. A Mohos havasi tőzeglápból első ízben MOESZ, BOHUS és BÁNHEGYI közöltek gombákat, itt

gyűjtötték később BABOS, LÁSZLÓ és SILAGHI (1968) a *Suillus flavidus* (Fr.) Sing. érdesnyelű-tinóru fajt. Zsögödfürdőről a *Bovistella paludosa* (Lév.) Lloyd-ot, a Bélbóri medence lápjaiából a *Galerina mniophila* (Lasch.) Kühn. és az *Omphalina sphagnicola* (Berk.) Mos. fajokat SILAGHI és I. Traian ȘTEFUREAC botanikus, a bukaresti Botanikus Kert professzora (1969) közölték. A tőzegmoha-kénvirággombát (*Hypholoma elongatipes* Peck.–Lucs, Mohos), a lápi galambgombát (*Russula paludosa* Britz.–Lucs), a *Lactarius sphagneti* (Fr.) Neuh. (Lucs) és a Büdösfürdő tőzeges talajából előkerült gödrös szarvasgombát (*Hydnotria tulasnei* Berk) LÁSZLÓ publikálta (1972).

Három tőzeglápra vonatkozóan – a Mohos, Lucs és a Poiana Ștampei-láp –, összehasonlító gombacönológiai vizsgálatot Adriana POP (1981), a kolozsvári Biológiai Kutató Intézet mikológusa végezett. A lápi növénytársulások – *Pino-Sphagnetum magellanicum*, *Sphagno-betuletum pubescentis* és *Sphagno-Piceetum* – gombái között fennálló hasonlóságokat vizsgálta. További adatokat LÁSZLÓ, ALBERT és SARKADI közöltek a Mohosból és a Lucsból, akárcsak a Libántelep és Csíkkarcfalva közeli Ördög-tó-lápból (1. táblázat). Három ritka fajt a béka-, a kígyó- és a bőrgombák nemzetségéből LÁSZLÓ, PÁZMÁNY és KOVÁCS (1981) gyűjtötték a Veresvíz-völgy (Nemere-hegység) tőzeglápjában: *Omphalina oniscus* (Fr. se Fr.) Quél., *Mycena dissimulabilis* (Britz.) Sacc., *Dermocybe aureifolia* (Peck.) Mos.

Földalatti gombákat a térségre vonatkozóan HOLLÓS 1911-ben megjelent műve után jó ötven évig nem közöltek. SZEMERE László a Kárpát-medence földalatti gombáit ismertető monografikus művében (1965) a labirintusos szarvasgombát (*Geoporella suevica* Soehn., gyűjtő: BÁNHEGYI) Maroshévízről, az üreges szarvasgombát (*Tuber excavatum* Vitt.) a Hargitáról közölte. Igazából a nyolcvanas években lendül fel a földalatti gombák kutatása. Jelentős eredményeket PAP Géza, PÁZMÁNY Dénes, MISKY Mihály és MISKY Zsuzsa érnek el Székelykeresztúr és Rugonfalva földalatti gombavilágának a feltárása során (2. táblázat, 2. térkép).

Marosszékből (Maros m.) és Aranyos-
székből (Kolozs m.) kevés adattal rendelkezünk.
Az eltérő növénytakarónak (SOÓ, 1940) tulaj-
doníthatóan a Mezőségre benyúló Marosszék
vidéke és Aranyoszék egyéb és másabb gombáknak
adhat éleletteret. A Maros és a Szamosok közötti
erdős sztyepp Mezőségen az erdőirtás miatt a
pusztafüves sztyepp növényzet hódított teret
(CSÚRÖS, 1973, 1974). Nem ismerjük a terület
árvalányhajasainak, a napsütötte lejtőkön elterjedt
barázdált csenkesz-törpesásosok, a szikesedő-félszikes
ártéri rétek, a szikesek gombáit.

A mai Maros megyéből mindössze 25 fajt és 1 változatot ismerünk, ezek közül 7 fajt nem közöltek Hargita és Kovászna megyékből. (lásd az **Újabb nagygomba adatokat**).

Aranyosszéken a természetvédelmi területnek nyilvánított Tordai-hasadékot (Kolozs m.) Maria BECHET botanikus és Gheorghe SĂLĂGEANU mikológus vizsgálták (BECHET-SĂLĂGEANU, 1974). Gombacönológiai szempontból is jelentős munkájukban négy növény-társulásból – *Salici–Populetum*, *Quercu petraeae – Carpinetum*, *Pinetum nigrae* cult. és *Carici (humilis) – (Brachiopodium pinnati transsilvanicum)* – 165 nagygombát ismertettek. A Székelyföld többi részéről az alábbi fajok nem ismertek az irodalomból:

Auricularia mesenterica (Dicks.: Fr.) Pers., *Clitocybe geotropa* (Bull.: Fr.) Quél., *C. radicellatus* Gill., *Micromphale foetidum* (Sow.: Fr.) Sing., *Mycena flavoalba* (Fr.) Quél., *Cystolepiota seminuda* (Lash) Bon, *Psilocybe coprophila* (Bull.: Fr.) Kumm., *Astraeus hygrometricus* (Pers.) Morgan, *Gastrum striatum* DC., *Scleroderma verrucosum* Bull.: Pers.

További négy taxon szintén csak innen ismert: *Clitocybe bresadoliana* Sing. (PÁZMÁNY-LÁSZLÓ, 1987), *Mycena diosma* Krieglsteiner et Schwöbel (PÁZMÁNY-LÁSZLÓ, 1985), *Russula vesca* Fr. f. major Bon. (PÁZMÁNY, 1992/93), *Russula vesca* Fr. f. *pectinata* Britz. (PÁZMÁNY, 1992/93).

Újabb kutatási eredmények

LÁSZLÓ 1984- és 1988-ban az addig ismert irodalom alapján Hargita és Kovászna megyékből 951 fajt és 9 változatot állapított meg. Erdélyi viszonylatban is új adatokat 1989-ben, a Morva Nemzeti Múzeum mikológusa, ANTONÍN Vladimír közöl, Hargita megyéből: *Crepidotus cesatii*, *Crepidotus mollis* var. *calolepis*, *Lentinellus flabelliformis*, és *Mycena olida* (lásd az **Újabb nagygomba adatokat**).

Szülőfalu határának, a felsőháromszéki Gelence környékének gazdag nagygomba-világát 1994-ben kezdtem el feltárni, mostanáig 264 fajt és 3 változatot közöltem. Közülük első erdélyi adat a ritka barnapikkelykés álrókagomba (*Hygrophoropsis fuscusquamulosa*), a tönkje alján sárga *Hygrocybe flavipes* nedűgomba és a fehértejű kígyógomba fekete változata (*Mycena galopus* var. *nigra*).

A Magasbükk-hegység (Gyergyói-havasok) nagygombáit LÁZÁR Zsolt mikológus, a budapesti Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem doktorandusza kutatja, ahonnan 152 fajt közölt (1999). Az említett intézmény gombászaival, RIMÓCZI Imre egyetemi tanárral és PÁL-FÁM Ferenc doktorandusszal 1998-ban a Mohos, Lucs és Borzont melletti Nyíres-lápokban gombásznak. A Nyíresből a *Hygrocybe ortoniana* citromsárga, apró termetű nedűgombát először közlik Erdélyből.

Újabb földalatti gombákat PAP, PÁZMÁNY és MISKY közöltek 1987- és 1991-ben. Legújabban BRATEK Zoltán, a budapesti EÖTVÖS Lóránt Tudományegyetem mikológus-tanársegédje és munkatársai (1999) a Kárpát-medence új és ritka földalatti gombáit bemutató dolgozatukban az *Endogone flammicorona* és a *Tuber regianum* fajok első erdélyi lelőhelyeit publikálják. A *Tuber regianum* Közép-Itáliából leírt szarvasgombafaj világviszonylatban másodízben Segesváron kerül felszínre.

A népi gombanevek és hiedelmek kutatásában ZSIGMOND Győző etnográfus, etnomikológus ért el jelentős eredményeket.

Újabb nagyomba adatok

A továbbiakban az említett LÁSZLÓ-féle összesítés (1988) óta Hargita és Kovászna megyéből közölt újabb adatok sora következik. A két jegyzék tartalmazza a két megyéből eddig nem ismert, de Maros megyéből közölt fajokat is. A rendszertani kategóriákat BREITENBACH-KRÄNZLIN (1984–1995), a fajok és változatok latin neveit KRIEGLSTEINER (1991, 1993) munkái szerint ismertetem.

ASCOMYCETES

Ciboria bulgarioides (Rabenh.) Boudier – Magasbükk: sípálya, lucfenyő tobozán (LÁZÁR, 1999)

Helvella macropus (Pers.: Fr.) P. Karsten – Gelence: Cserés, kocsánytalan tölgyesben (*Quercetum petraeae*) talajon (SÁNTHA, 1998)

Leotia lubrica (Scop.) Pers. – Gelence: Zúgás, fenyvesben (*Picea, Abies*), talajon (SÁNTHA, 1998)

Mitrla paludosa Fr. – Lucs láp, fakorhadékon (PÁL-FÁM-LÁZÁR-RIMÓCZI, 1999)

BASIDIOMYCETES

Heterobasidiomycetes

Tremellales

Pseudohydnum gelatinosum (Scop.: Fr.) P. Karst. – Gelence: Hintófa, lucfenyő (*Picea*) csonkon (SÁNTHA, 1998)

Holobasidiomycetes

Aphyllphorales

Cyrtidia salicina (Fr.) Burt. – Magasbükk: Medgyes nyereg, fűzfán (LÁZÁR, 1999)

Gloeophyllum abietinum (Bull.:Fr) P. Karst. – Magasbükk: Kovács Péter, lucfenyves (LÁZÁR, 1999)

Hapalopilus rutilans (Pers.: Fr.) P. Karst. – Magasbükk: Mogyorósbükk, Kovács Péter, mogyoróágon (LÁZÁR, 1999)

Heterobasidion annosum (Fr.) Bref. – Magasbükk: Medgyes patak, Fűrész-p. (LÁZÁR, 1999)

Macrotyphula fistulosa (Holmsk.: Fr.) Peters. – Gelence: JANCsÓK kertje (*Ladia*), égeresben, korhadt hamvas éger (*Alnus inca-na*) ágakon (SÁNTHA, 1998)

Sarcodon scabrosus (Fr.) P. Karst. –

Magasbükk, patak mellett, erdeifenyvesben (LÁZÁR, 1999)

Sparassis crispa (Wulf. in Jacq.) Fr. – Magasbükk: Fűrész-patak, Mogyorósbükk p., lucfenyvesben (LÁZÁR, 1999)

Polyporales

Lentinellus flabelliformis (Bolt.: Fr.) Ito – Szent Anna-tó, korhadt rezgő nyárfa (*Populus tremula*) törzsén (ANTONÍN, 1989)

Boletales

Hygrophoropsis fuscusquamulosa P. D. Orton – Gelence: Kormos, szőrű (*Nardus stricta*) és szittyó (*Juncus*) között, det. BABOS Margit, Budapest (SÁNTHA, 1998)

Agaricales

Agaricus bohussii M. Bon – Marosvásárhely: Somos tető, lomberdőben (PÁZMÁNY-LÁSZLÓ, 1987)

A. fuscifibrillosus (Moell.) Pil. – Balavásár, det. BOHUS Gábor és BABOS Margit, Budapest (LÁSZLÓ, 1972)

Aspropaxillus giganteus (Sow.: Fr.) Kuehn. et Mre. – Magasbükk: Oltforrás, lucfenyves szélén (LÁZÁR, 1999)

Conocybe lactea (J. Lge.) Métr. – Gelence: Kános, fű között (SÁNTHA, 1996)

Coprinus radians (Desm.: Fr.) Fr. – Gelence, kertben hulladékon (SÁNTHA, 1996)

Crepidotus cesatii (Rabh.) Sacc. – Hargita-füred, bükkfatörzsön (ANTONÍN 1989)

C. mollis (J. Schff.: Fr.) Kummer var. **ca. lolepis** (Fr.) Pilát – Szent Anna-tó, rezgő nyárfa (ANTONÍN, 1989)

Entoloma papillatum (Bres.) Dennis – Gelence: Kormos (Arrosok), borókák mellett, gyeppen (SÁNTHA, 1996)

E. vernum Lundell – Gelence: JANCsÓK kertje, vegyes erdő mellett kaszálón, det. RIMÓCZI Imre, Budapest (SÁNTHA, 1998)

Galerina paludosa (Fr.) Kuehn. – Mohos láp (*Pinus, Betula*) (PÁL-FÁM-LÁZÁR-RIMÓCZI, 1999)

Hygrocybe flavipes (Britz.) Arnolds – Gelence: JANCsÓK kertje, vegyes erdő mellett, kaszálón, revid. ZAGYVA Tibor, Felsőszőlők (SÁNTHA, 1998)

H. laeta (Pers.: Fr.) Kumm. – Gelence: Arrosok, fű között (SÁNTHA, 1998)

H. ortoniana M. Bon – Borzont: Nyíres-láp,

tőzegesedő lápréten (PÁL-FÁM-LÁZÁR-RIMÓCZI, 1999)

H. persistens (Britz.) Sing. – Gelence: Kormos, gyepben (SÁNTHA, 1998 a)

Inocybe cicatricata Ell. et Ev. – Maroshévíz, *Piceetum abietis* (PÁZMÁNY, 1987)

Laccaria bicolor (Mre.) Orton var. **pseudobicolor** (Bon) Pázmány – Rugonfalva, gyertyános-tölgyesben (*Carpino* – *Quercetum petraeae*) (PÁZMÁNY, 1990/91a)

Lepiota helveola Bres. – Dicsőszentmárton, kertben (LÁSZLÓ, 1972)

Lyophyllum (Tephrr.) **rancidum** (Fr.) – Gelence: Lapos él, fenyvesben, det. PÁZMÁNY Dénes, Kolozsvár (SÁNTHA, 1998)

Macrolepiota konradii (Huijsm.: P. D. Ort.) Mos. – Szászbogács, gyertyános szélén (PÁZMÁNY, 1985)

Mycena abramsii Murr. – Gelence: JANCSÓK k. (*Ladia*), égeresben (*Alnetum glutinosae*), korhadt ágakon (SÁNTHA, 1998 a)

M. acicula (Schaeff.: Fr) Kumm. – Gelence: Tanórok, fenyvesben (*Piceetum*) (SÁNTHA, 1998)

M. aurantiomarginata (Fr.) Quél. – Gelence: Kormos, boróka (*Juniperus communis*) alatt (SÁNTHA, 1998 a)

M. crocata (Schrad.: Fr.) Kumm. – Gelence: Jávoros, ültetett hegyi juharosban (*Aceretum pseudoplatani* cult.) (SÁNTHA, 1998)

M. filopes (Bull.: Fr.) Kumm. – Gelence: Tanórok, korhadt ágacsok, moha között (SÁNTHA, 1998 a)

M. galopus (Pers.: Fr.) Kumm. var. **nigra** Fl. Dan. – Gelence: Hintófa, fenyves szélén, moha, korhadék között (SÁNTHA, 1998 a)

M. olida Bres. – Szent Anna-tó, útszélén, lucfe-nyő és bükkfa mellett talajon (ANTONÍN, 1989)

M. renati Quél. – Gelence: Cserés, kocsánytalan tölgyesben, korhadt faágon (SÁNTHA, 1998 a)

M. rorida (Scop.: Fr.) Quél. – Gelence: Hintófa, korhadt fenyőágon (SÁNTHA, 1998 a)

M. sanguinolenta (Alb. & Schw.: Fr.) Kumm. – Gelence: Tanórok, korhadt fenyőágon (SÁNTHA, 1996)

Pholiota squarrosoides Peck – Szent Anna-tó, bükkfatörzsön (ANTONÍN, 1989)

Pluteus nigrofloccosus (R. Schulz.) Fav. – Gelence: Kormos, korhadt lucfenyő (*Picea*) tuskóján (SÁNTHA, 1998)

P. romellii (Britz.) Sacc. – Tusnádfürdő: Súlyomkő, lombhullató fa törzsén (ANTONÍN, 1989)

Psathyrella marcescibilis (Britz.) Sing. – Gelence: Málnás, kövek között, füves-csalános helyen, det. BOHUS Gábor, Budapest (SÁNTHA, 1998)

Rickenella fibula (Bull.: Fr.) Raith. – Gelence: Hintófa, mohában (SÁNTHA, 1998)

Tricholoma pardalotum Herink & Kotl. – Gelence: Kollát (*Abies*, *Picea* és *Fagus*) (SÁNTHA, 1998)

Russulales

Lactarius turpis (Weinm.) Fr. – Magasbükki: Mogyorósbükki patak, nyírfa alatt (LÁZÁR, 1999)

Russula albonigra Krbh. – Gelence: Kormos, lucfenyő és boróka alatt (SÁNTHA, 1998)

Russula fragilis (Pers.: Fr.) Fr. f. **violascens** (Gill.) Sing. – Nemere hegység: Veresvíz-völgy, *Piceetum abietis* (PÁZMÁNY 1992/93)

Földalatti gombákat bemutató 1987-es év-számú, valószínűleg később megjelent PAP-PÁZMÁNY-MISKY dolgozat újabb adatait LÁSZLÓ az 1988-as, taxonokat összesítő munkájához már nem használhatta fel, mert egyáltalán nem hivatkozik rá. Ezért az alábbi listában ebből a dolgozathoz is szerepelnek a területre új fajok. A Székelyföldről eddig 68 földalatti gombafajt és 4 változatot ismerünk.

ZYGOMYCETES

Endogone flammicorona Trappe et Gerd. – Sepsiszentgyörgy (BRATEK et al., 1999)

E. macrocarpa (Tul. et Tul.) Tul. et Tul. – Székelykeresztúr, gyertyános-tölgyesben (*Carpineto* – *Quercetum petraeae*) (PAP-PÁZMÁNY-MISKY, 1991)

E. microcarpa Tul. – Székelykeresztúr, Rugonfalva (PAP-PÁZMÁNY-MISKY, 1987)

E. pisiformis Link – Székelykeresztúr, gyertyános-bükkösben (*Carpino-Fagetum*); Rugonfalva (*Carpino* – *Quercetum petraeae*) (PAP-PÁZMÁNY-MISKY, 1990/91)

ASCOMYCETES

Elaphomyces anthracinus Vitt. – Székelykeresztúr, Carpineto – *Quercetum petraeae* (PAP-PÁZMÁNY-MISKY, 1987)

E. leveillei Tul. – Rugonfalva, bükkösben

(*Fagetum silvaticae*) (PAP-PÁZMÁNY-MISKY 1991)

Genea lespiaultii Cda – Rugonfalva, *Carpineto – Quercetum petraeae* (PAP-PÁZMÁNY-MISKY, 1987)

G. sphaerica Tul. – Székelykeresztúr, *Carpineto – Quercetum petraeae* (PAP-PÁZMÁNY-MISKY, 1987)

Pacyphloeus melanoxanthus Tul. & C. Tul. – Rugonfalva, *Carpineto-Quercetum petraeae* (PAP-PÁZMÁNY-MISKY, 1987)

Stephensia bombycina (Vitt.) Tul. & Tul. – Székelykeresztúr, gyertyános-kocsánytalan tölgyesben (*Carpineto – Quercetum petraeae*) (PAP-PÁZMÁNY-MISKY, 1987)

Tuber brumale Vitt. – Székelykeresztúr, Rugonfalva (PAP-PÁZMÁNY-MISKY, 1987)

T. ferrugineum Vitt. – Székelykeresztúr, *Carpineto – Quercetum petraeae* (PAP-PÁZMÁNY-MISKY, 1987)

T. fulgens Quél. – Székelykeresztúr, *Carpineto – Quercetum petraeae* (PAP-PÁZMÁNY-MISKY, 1987)

T. mesentericum Vitt. – Székelykeresztúr, *Carpineto – Quercetum petraeae* (PAP-PÁZMÁNY-MISKY, 1987)

T. murinum Hesse – Rugonfalva, *Carpineto – Quercetum petraeae* (PAP-PÁZMÁNY-MISKY, 1987)

T. rapaeorum Tul. & Tul. – Rugonfalva, *Carpineto – Quercetum petraeae* (PAP-PÁZMÁNY-MISKY, 1987)

T. regianum Montecchi et Lazzari – Segesvár, *Carpino – Quercetum petraeae* (BRATEK et al., 1999)

BASIDIOMYCETES

Hymenogaster decorus Tul. & Tul. – Rugonfalva, *Carpino – Quercetum petraeae* (PAP-PÁZMÁNY-MISKY, 1987)

H. muticus Berk. & Br. – Rugonfalva, *Carpineto – Quercetum petraeae* (PAP-PÁZMÁNY-MISKY, 1987)

Octaviana laevis (Hesse) O. Kuntze – Szováta, *Fageto – Quercetum* (PAP-PÁZMÁNY-MISKY, 1987)

Az újabban közölt adatokkal 1032-t tesz ki a Székelyföldről, a Kárpát-medence keleti peremvidékének e mintegy 10–11 000 négyzetkilométernyi területéről napjainkban ismert, ún. nagyomba-taxonok száma. Az edényes virágtá-

lan és virágos növényfajok és alfajok számát a területről a székelyudvarhelyi születésű SOÓ Rezső akadémikus 1943-ban 1860-ra becsülte (közel 1800 faj). Növényföldrajzi szempontból a terület a *Transsilvanicum* keleti flórajárásába tartozik: *Praesiculum*, *Siculum*, *Hargitanum*, *Marusicum*, északon részben a *Praemarmarosicum* (SOÓ, 1940).

Figyelembe véve Erdély többi területén, továbbá a Bánság, Partium és Máramaros vidékén folytatott kutatást, a leírt taxonok száma és a területek kutatási pontjainak a sűrűsége (lelőhelyeinek a terület száma) alapján ítélve a Székelyföld viszonylag elég jól kutatottnak mondható (1. és 2. térképek). Hasonló mértékben kutatott a mai megyebeosztás szerinti Kolozs megye, azután a Máramarosi medence és a Lápos-hegység, Brassó és környéke, a Radnai-havasok, a Gyalui-havasok, a Bihari-hegység (SÁNTHA, 1996). A lokális, helyi fajfelsorolások alapján Kolozsvár és környéke látszik a legkikutatottabbnak.

A tájékoztatás szándékával a közleményekben elsősorban az egy növényészövetkezetből említett (de előfordulhat v. nem más társulásban is) fajokat véve figyelembe, a Székelyföldön a nagyombák szempontjából a legjobban vizsgált természetes erdei társulások sorrendben: a lucfenyvesek (mint *Piceetum*, *Piceetum montanum* v. *Piceetum excelsae* említik), a gyertyános-tölgyesek (*Quercus – Carpinetum* v. *Carpineto – Quercetum petraeae*), a bükkösök (*Fagetum*, *Carpino – Fagetum* v. *Luzulo – Fagetum*) és a lópók (*Sphagnetum*, *Sphagno – Piceetum*, *Pino – Sphagnetum magellanici* és *Sphagno – Betuletum pubescentis*).

Kevésbé kutattak a patakmenték, a forráslápok, a mocsarak égeresei (*Alneto – Salicetum fragilis*, *Alnetum glutinosae-incanae*, *Alnetum incanae*) és a szubalpin jellegű havasi égerek (*Alnetum viridis*) állományai. Az említett természetes erdei társulásokhoz képest kevésbé vizsgáltak az ültetettek, mint az erdefenyő-, vörösfenyő- és az akácültetvények. A füves területekről (kaszálórét, láprét, legelő, tisztások) szintén kevesebb az adat, akárcsak az alhavi és havi törpecserjésekől és legelőkről.

Az 1032 nagygomba háromnegyede (legalább 750 taxon) kalaposgomba, a tinóru-félék (*Boletales*), a csiperkeszerűek (*Agaricales*) és a galambgombaszerűek (*Russulales*) rendjeiből. Természetesen azok a nemzetségek a fajgazdagok, melyek általában a hegyvidékekre, a közép- és magashegységekre jellemzőek. Ezt jól igazolják a legtöbb fajt számláló, a hegyvidéken inkább fajgazdagabb nemzetségek, mint a galamb- (*Russula*, 76 taxon) és a pókhálógombák (*Cortinarius*, 70), a tejelőgombák (*Lactarius*, 48), a 20–30 taxont számláló kígyó- (*Mycena*, 29), pereszke- (*Tricholoma*, 24), nedű- (*Hygrocybe*, 23) és szögletespórás gombák (*Entoloma*, 21), valamint a galócák (*Amanita*, 20).

A Székelyföldről a 20. század végére az ezret meghaladó nagygomba felkutatása jó eredménynek számít. Újabb fajok begyűjtése és meghatározása további kitartó munkálatokat igényel. Bizonyos, hogy a következő években a Székelyföld gombái iránt érdeklődő kutatóknak a mikológia számára is sikerül majd újdonságokat leírni. MOESZ Gusztáv szép szavai továbbra is éppúgy érvényesek, mint 1929-ben:

„A Székelyföld hatalmas erdősegei, csodás lápjai, dús kaszálói és megművelt területei még tömérdek gombafajt rejtethnek magukban, köztük kétségtelenül teljesen ismeretleneket is.”

Köszönöm BABOS Margit mikológus tanácsait, önzetlen segítségét, LÁZÁR Zsolt és BRATEK Zoltán gombászoknak a közlés alatt álló adataik átengedését, valamint a Magyar Tudományos Akadémia BOLYAI János Kutatói Ösztöndíj Kuratóriumának az anyagi támogatását.

Székelyföld nagygomba-kutatásának irodalma

1. ANTONÍN, V. (1989): **Einige interessante makromyzetenfunde aus Rumänien.** Acta Musei Moraviae, LXXIV, 1/2: 135–149, Brno
2. BABOS, M.; LÁSZLÓ, K.; SILAGHI, Gh. (1968): **Contribuții la cunoașterea macromicetelor rare din România.** Studii și cercetări biologice, Tom. 20 (3): 197–202, Cluj
3. BÂNHEGYI J. (1942): **Discomyceták a Székelyföldről.** Botanikai Közlemények. XXXIX, 5: 261–271, Budapest
4. BÁNYAI J. (1936): **A Cyathus stercoreus (Schw.) de Toni Vargyas mellett.** Botanikai Közlemények, pp. 216, Budapest
5. BECHET, M.; SĂLĂGEANU, Gh. (1974): **Cercetări asupra macromicetoflorei din rezervația naturală de la Cheile Turzii.** Contribuții botanice, pp. 56–65, Cluj
6. BENKŐ, J. (1778): **Transilvania sive Magnus Transilvanie Principatus olim Dacia Mediterranea dicitus Pars prior sive generalis,** T. I. pp. 126, Vindobonae
7. BENKŐ, J. (1780, 1781): **Nomenclatura botanica,** ill. **Nomenclatura vegetabilium.** (Közli:) MOLNÁR János (1783), **Benkő fűszeres nevezeti,** in: **Magyar Könyv-ház** I. pp. 317–432, ill. II. pp. 405–432, Pozsony
8. BOHUS, G. (1941): **A Boletus impolitus Fr. nagy mennyiségben való előfordulása Magyarországon.** Bot. Közl. 38 (5–6): 380, Budapest
9. BOHUS, G. (1943): **Russula-Forschungen I. Von den im Sommer des Jahres 1941. gesammelten Russulen aus Ungarn.** Borbásia Nova 13: 1–9, Budapest
10. BOHUS, G. (1944): **A Magyarországi Boletusok kritikai felsorolása.** Annales Hist.-Nat. Musei Nationalis Hungarici. XXXVII. Pars Botanica, pp.17–65, Budapest
11. BOHUS, G. (1944): **A szép Russula aurora Krombh. előfordulása a Szent Anna-tó közelében.** Magyar Gombászati Lapok. I. Köt. 1. sz., pp. 13–14, Budapest
12. BRATEK, Z.; ALBERT, L.; BAGI, I.; PÁLFI, B.; TAKÁCS, T.; RUDNÓY, Sz.; HALÁSZ, K. (1999): **New and rare hypogeous fungi of Carpathian Basin.** Federation Francaise Des Trufficulteurs. Aix-en-Provence (in press)
13. CSÚRÖS-KÁPTALAN M. (1958): **Adatok a Kászoni-medence gombafldrájának ismeretéhez.** Studia Universitatum BABEȘ et BOLYAI, Tom. III. nr. 7. Ser. II. Fasc. 2, pp. 41–45, Cluj

14. CSÜRÖS-KÁPTALAN, M.; CSÜRÖS, Št. (1956): **Contribuții la cunoașterea macromicetelor din munții Harghita.** Revista pădurilor, 1: 12–15.
15. FUSS, M. (1878): **Systematische Aufzählung der in Siebenbürgen angegebenen Cryptogamen.** Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. Neue Folge, XIV. Bd. II. Heft., pp. 458–459, Hermannstadt.
16. HOLLÓS L. (1903): **A nyári és fehér szarvasgomba termőhelyei Magyarországon.** Növénytani Közlemények, 2: 8–15, Budapest
17. HOLLÓS L. (1903): **Magyarország gasteromycetái.** Megjelenik a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával, Budapest
18. HOLLÓS L. (1911): **Magyarország földalatti gombái, szarvasgombaféléi.** Budapest
19. ISTVÁNFFI Gy. (1895): **Adatok Magyarország gombáinak ismeretéhez.** Természetrzaji Füzetek, XXXVIII., pp. 97–110
20. ISTVÁNFFI Gy. (1899): **A magyar ehető és mérges gombák könyve.** Budapest
21. ISTVÁNFFI Gy. (1907): **Jelentés a m.kir. erdőhatóságok területén előforduló ehető gombák értékesítési és eltartási módjairól.** A M.Kir. Központi Szőlészeti Kísérleti Állomás és Ampeológiai Intézet Évkönyve, 1: 160–172, Budapest
22. KOVÁCS, S. (1979): **Flora și vegetația Munților Bodoc.** Disszertáció, BABEȘ-BOLYAI TE, pp. 22–28, Kolozsvár
23. LÁSZLÓ, K. (1970): **Contribuții la cunoașterea macromicetelor din Bazinul Sf. Gheorghe și împrejuriimi.** Aluta, pp. 63–74, Sepsiszentgyörgyi Múzeum, Sepsiszentgyörgy
24. LÁSZLÓ, K. (1972): **Noi contribuții la cunoașterea macromicetelor din R.S. România.** Aluta IV, pp. 41–60, Muzeul Sf. Gheorghe, Sf. Gheorghe
25. LÁSZLÓ, K. (1975): **Noi contribuții la cunoașterea macromicetelor din Bazinul Sf. Gheorghe și împrejuriimi.** Aluta VI–VII (1974–75), pp. 463–468
26. LÁSZLÓ, K. (1979): **Noi contribuții la cunoașterea macromicetelor din Bazinul Sf. Gheorghe și împrejuriimi.** Aluta, pp. 415–419, Sepsiszentgyörgy
27. LÁSZLÓ K. (1984): **A nagyombák kutatása és újabb adataik Hargita és Kovászna megyékben.** Mikológiai Közlemények, Clusiana 1: 9–25, Budapest.
28. LÁSZLÓ, K.; PÁZMÁNY, D. (1976): **Seltene Pilze aus Rumänien.** Zeitschrift für Pilzkunde. 42: 179–184, Karlsruhe
29. LÁSZLÓ K., PÁZMÁNY D., KOVÁCS S. (1981): **Adatok a Nemere-hegységhez tartozó Veresvíz-völgy nagyombáinak ismeretéhez.** Aluta XII–XIII (1980–81), pp. 353–362, Sepsiszentgyörgy
30. LÁSZLÓ K., ALBERT L., SARKADI Z. (1988): **A nagyombák kutatása és újabb adataik Hargita és Kovászna megyékben II.** Mikológiai Közlemények, Clusiana 3:163–176, Budapest
31. LÁZÁR Zs. (1999): **Adatok a Magasbükkk nagyombavilágához** (Közlés alatt: Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár)
32. LÁZÁR Zs. (1999): **Adatok a Gyergyói-havasok erdeifenyő ültetvényeinek nagyomba világaról.** Fenyőtobozok lebontásában szerepet játszó gombák a Gyergyói-havasokban (Erdély). I. Magyar Mikológiai Konferencián bemutatott poszterek kivonatai. Acta Microbiologica et Immunologica Hungarica, Akadémiai Kiadó, Vol. 46. Nr. 2–3, p. 316, Budapest
33. MÁTYUS I. (1787): **Ó és Új Dietetica.** II. Köt., III. Könyv, IX. rész, p. 470, Pozsony
34. MIKLÓSSY, V. (1980): **Flora și aspecte de vegetație din împrejuriimi satului Misentea, județul Harghita.** Acta Hargitensia I, pp. 389–390, Csíkszereda
35. MOESZ G. (1929): **Gombák a Székelyföldről.** Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára, pp. 544–554, Sepsiszentgyörgy
36. MOESZ, G. (1939): **Gombák a Székelyföldről.** Erdélyi Múzeum, pp. 371–375, Kolozsvár
37. MOLNÁR, Ker. J. S. J. (1780): **Phytologicon.** In : Historia Naturalis Hungariae, Budae
38. PÁL-FÁM F., LÁZÁR Zs., RIMÓCZI I. (1999): **Adatok néhány székelyföldi tőzegláp nagyombavilágának ismeretéhez** I. Magyar Mikológiai Konferencián bemutatott poszterkivonatok. Acta Microbiologica et Immunologica Hungarica, Akadémiai Kiadó, Vol. 46., Nr. 2–3. pp. 322., Budapest
39. PAP, G.; PÁZMÁNY, D.; MISKY, M. (1983, 1987): **Neue angaben über unterirdische Pilze Rumániens I, II.** Notulae Botanicae Horti Agrobotanici XIII., XVII., pp. 29–38; pp. 123–130, Cluj-Napoca
40. PAP, G.; PÁZMÁNY, D.; MISKY, Zs. (1990/91): **Neue angaben über unterirdische Pilze Rumániens III.** Not. Hort. Agrobot. XX–XXI, pp. 17–21, Cluj
41. PÁZMÁNY, D.; PAP, G. (1979): **Angaben über unterirdische Pilze Rumániens.** Not. Bot. Horti Agrobot. X., pp. 77–80
42. PÁZMÁNY, D. (1977/78, 1979): **Beitrage zur Kenntnis der Makromyzeten Rumániens II., III.** Notulae Botanicae Horti Agrobotanici (N.B.H.A.), 9: 51–57; 10: 69–75
43. PÁZMÁNY, D. (1984): **Leucoagaricus-Arten in Rumänien.** N.B.H.A. XIV, p. 37.
44. PÁZMÁNY, D. (1985): **Die Macrolepiota-Arten in Transilvanien.** Zeitschrift für Mycologie. Band 51 (1), pp. 51–60
45. PÁZMÁNY, D. (1986): **Ein methodologischer vorschlag zur Kartierung der in Rumänien vorkommenden Makromyzeten.** Chorologie der Macrole-

piota procera-Art. N.B.H.A. XVI., pp. 119–133

46. PÁZMÁNY, D. (1987): **Seltene und neue Inocybe-Arten aus Rumänien.** N.B. H. A., XVII., pp. 99–110

47. PÁZMÁNY, D.(1990–91): **Conspectus fungorum hypogaeorum Transsilvaniae.** N. B. H. A., XX–XXI, pp. 23–36

48. PÁZMÁNY, D. (1990/91a): **Espèces de Laccaria en Transsilvaniae.** N.B.H.A., pp. 5–16

49. PÁZMÁNY, D. (1992–93): **Specierum generis Russula e Transsilvania.** N.B.H.A., Cluj, XXII–XXIII, pp. 31–62

50. PÁZMÁNY, D. (1994/95): **Die Verbreitung der Langermania maxima-Art in Rumänien.** N.B.H.A. XXIV–XXV, pp. 27–36

51. PÁZMÁNY, D.; LÁSZLÓ, K (1982, 79, 81, 82, 85, 87, 88/89, 92/93) : **Seltene Pilze aus Rumänien II., III., IV., V., VI., VII., VIII.,** N.B.H.A., Cluj, 10: 59–67, 11: 31–53, 12: 35–44, 5: 33–40, 17: 111–122, 18–19:23–40, 12–3: 63–70

52. POP, A. (1981): **Similarități micocenologice între tinoavele Poiana Ștampeii, Mohos și Luci.** Studii și comunicări de oocrotirea naturii, pp. 262–266, Suceava

53. POP, A. (1987): **Contributions to the study of Romanian Helotiales (Ascomycetes).** Rev. Roum. Biol., Biol. Végét., Tome 32, nr. 2, pp. 87., Bucarest

54. RÖMER, J. (1895): **Beitrage zur Flora von Kovászna.** Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. 26: 561–572, Hermannstadt

55. SĂLĂGEANU, Gh.; ȘTEFUREAC, I. T. (1972) : **Cercetări asupra macromicetelor găsite în unele mlaștini turbatoase din România.** Studii și cercetări de biologie, Seria Botanică. Tom. 24. Nr. 5., pp. 392–394, București

56. SÁNTHA T. (1996): **Nagygombák Gelence környékéről.** Múzeumi Füzetek. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület, pp. 87–103, Kolozsvár

57. SÁNTHA T. (1998): **Újabb nagygombák Gelence környékéről.** ACTA – 1997/I, A Csiki Székely Múzeum és a Székely Nemzeti Múzeum Évkönyve, pp. 59–64, Sepsiszentgyörgy

58. SÁNTHA T. (1998a): **Nedű és kígyógombák Gelencéről.** Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem. A „LIPPAY János–VAS Károly” Tudományos Ülészak előadásainak és posztereinek összefoglalói, pp. 52–53, Budapest

59. SÁNTHA T. (1999): **A Hygrophoropsis fuscosquamulosa P. D. Orton ritka nagygomba első adata Erdélyből.** PdD hallgatók II. Nemzetközi Konferenciája, Miskolci Egyetem Kiadványa, pp. 221–227

60. SILAGHI, Gh.; LÁSZLÓ, K. (1968): **Contribuții la cunoașterea macromicetelor din România.** Contribuții Botanice, pp. 109–117, Cluj

61. SILAGHI, Gh.; ȘTEFUREAC, T. I. (1969): **Cîte-va macromicete din turbării noi pt. România.** Contrib. Bot., Univ. BABEȘ–BOLYAI, pp. 69–95, Cluj

62. STANA, D. (1994/95): **Data regarding the spreading of the Phaeolepiota aurea (Matt. Fr.) Mre. species in Romania.** Notulae Botanicae, XXIV–XXV, pp. 26, Cluj

63. SZEMERE, L. (1965): **Die unterirdischen Pilze des Karpatenbeckens.** Akadémiai Kiadó, pp. 126; pp. 163, Budapest

Etnomikológiai irodalom

1. GAZDA K. (1970): **Adatok a szentkirályi gyűjtőgető gazdálkodásról.** Aluta II., Sepsiszentgyörgyi Múzeum, pp. 421–422., Sepsiszentgyörgy.

2. GAZDA K. (1980): **Gyermekvilág Esztelneken.** Kriterion, pp. 457., Bukarest

3. FEKETE L. (1901): **Népszerű erdészeti növénytan beszélgetésekben.** I. Füzet. Kiadja az „Országos Erdészeti Egyesület”, Budapest.

4. GUB J. (1996): **Erdő, mező növényei a Sóvidéken.** Firtos Művelődési Egylet, pp.75–89., Korond

5. GREGOR F. (1973): **Magyar népi gombanevek.** Akadémiai Kiadó, 80. sz., Budapest

6. ISTVÁNFFI Gy.(1909): **Az eheto gombákról.** Természettudományi Közöny: XLI. Köt. 484. Füz. pp. 433–449., Budapest

7. KICSII Sándor András (1995): **Néhány népi gombanevünkről.** (Kézirat)

8. KICSII Sándor (1998): **Vérzescsillapító tapló és pöfeteg a magyar népi gyógyászatban.** Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve, pp. 277–280., Kolozsvár

9. LÁSZLÓ, K.(1976–77): **A brassói és sepsiszentgyörgyi piacon árusított gombák.** Aluta, Sepsiszentgyörgyi Múzeum, pp. 210–218.

10. PÉNTEK, J.–SZABÓ, T. E. A. (1976): **Egy háromszéki falu népi növényismerete.** Ethnographia, LXXXVII. 1–2. sz., pp. 203–225., Budapest

11. SÁNTHA T., id. (1983): **A földrajzi nevek és népi növénynevek felhasználása az anyanyelvi nevelésben.** I. fokozati módszertani-tudományos dolgozat. BABEȘ-BOLYAI TE, Filológia Kar, Kolozsvár

12. SÁNTHA T. (1999): **Gelence népi gombaisme-rete.** (Kézirat)

13. SZEMERE L. (1921): **Eheto gombák gyűjtése, szárítása és értékesítése.** Herba, IV. 12. sz. p. 469.

14. TARISZNYÁS M. (1994): **Gyergyó történeti néprajza.** Akadémiai Kiadó, pp. 42–45., Budapest

15. ZSIGMOND, Gy. (1997): **A gomba helye népi kultúránkban. Egy falu (Sepsikőröspatak) etnomikológiai vizsgálata.** Néprajzi Tanulmányok, Bukaresti Egyetem Kiadványa, pp. 64–132.

16. ZSIGMOND, Gy. (1999): **Les champignons dans la médecine populaire hongroise.** Bull. Soc. mycol. Fr., 115 (1), pp. 79–90, Páris

Jegyzet

Az 1. és 2. táblázat az irodalomjegyzék munkáinak a 20. századi gyűjtési adatai szerint mutatja be, hogy egy bizonyos helység, földrajzi pontok (1. és 2. térkép) környékéről hány „nagygomba” taxont gyűjtöttek, közölték a kutatók a mai Kovászna, Hargita és Maros megye területén (kiegészítve 3 Brassó megyei kutatási ponttal: Hosszúfalu, Krizba, Kőhalom). A táblázatokban a kutatók által megírt rendszertani egységbe (faj, változat, forma) való besorolást változtatlanul meghagytam. Eszerint számoltam össze a taxonokat, így állapítottam meg az illető területről leírt gombák számát. A taxon száma után a kutatók nevének rövidítése és a közlés évszáma van feltüntetve, az illető helyről leírt taxonok száma szerinti sorrendben. Abban az esetben, ha egy taxont több kutató közölt, az első adatot vettem figyelembe.

Az 1. táblázatban a földfeletti termőtestet képező (talajon, gyepeken, mohagyepben, fatörzsön, fakérgen, korhadt fán, trágján, hulladékon stb.) nagygombák lelőhelyei szerepelnek. A táblázat tartalmazza MOESZ (1929, 1939), BÁNHEGYI (1942) és POP (1987) minden a *Discomycetes* osztályhoz tartozó faj lelőhelyeit. A szabad szemmel látható „nagyobb” termőtestű tömlős és bazidiumos gombákat a gyakorlatban a nagygomba kifejezéssel foglaljuk össze, viszont ez nem rendszertani megnevezés. A mikológiában használatos szakkifejezéseket, rendszertani fogalmakat tárgyaló értelmező szótárakban HAWKSWORTH, SUTTON és AINSWORTH (1983) a csészegombák (*Discomycetes*) közül elsősorban a *Helotiales* és *Pezizales* rendekbe tartozó fajokat tekintik nagygombáknak („larger fungi”). MOESZ dolgozataiból mindössze 4, BÁNHEGYI közleményéből 6 faj (*Hypodermataceae* és *Phacidiales* családokból, *Phacidiales*) nem tartozik az említett 2 rendbe.

A nyálkagomba adatokat nem számítottam (MOESZ, 1929, 1939; BÁNHEGYI, 1944; SÁNTHA, 1998; LÁZÁR, 1999).

Az 1. táblázat lelőhelyeiről az alábbi rendszertani egységekbe (BREITENBACH–KRÄNZLIN 1984–1995 nyomán) tartozó nagygombákat közölték:

ASCOMYCETES

PYRENOMYCETES

Sphaeriales (*Sphaeriaceae*; *Daldinia*; *Xylaria*)

DISCOMYCETES

Phacidiales (*Hypodermataceae*, *Phacidiales*)

Helotiales (*Geoglossaceae*, *Orbiliaceae*, *Dermataceae*, *Hyaloscyphaceae*, *Sclerotiniaceae*, *Helotiaceae*)

Pezizales (*Morchellaceae*, *Helvellaceae*, *Pezizaceae*, *Ascobolaceae*, *Sarcoscyphaceae*, *Humariaceae*)

BASIDIOMYCETES

ETEROBASIDIOMYCETES

Auriculariales (*Auriculariaceae*; *Auricula*)

Tremellales (*Tremellaceae*; *Pseudohydnum*, *Exidia*, *Tremella*, *Tremiscus*)

Dacrymycetales (*Dacrymycetaceae*; *Calocera*)

Exobasidiales (*Exobasidium* *vaccini*)

HOLOBASIDIOMYCETES

Aphylophorales

Polyporales

Boletales

Agaricales

Russulales

GASTEROMYCETES

Phallales (*Phallaceae*)

Nidulariales (*Nidulariaceae*)

Lycoperdales (*Geastraceae*, *Lycoperdaceae*)

Sclerodermatales (*Sclerodermataceae*)

A táblázatokban feltüntetett kutatók nevének rövidítése:

ALB. = ALBERT László

ANT. = ANTONÍN, Vladimír

BAB. = BABOS Margit

BRAF. = BRATEK Zoltán

BÁN. = BÁNHEGYI János

BÁNY. = BÁNYAI János

BECH. = BECHET, Maria

BOH. = BOHUS Gábor

CSŰR. I. = CSŰRÖS István

CSŰR. K. M. = CSŰRÖS KÁPTALAN Margit

HOLL. = HOLLÓS László

IST. = ISTVÁNFFI Gyula

KOV. = KOVÁCS Sándor

LÁSZ. = LÁSZLÓ Kálmán

LÁZ. = LÁZÁR Zsolt

MIKL. = MIKLÓSSY Vilmos

MIS. M. = MISKY Mihály

MIS. Zs. = MISKY Zsuzsa

MOESZ = MOESZ Gusztáv

PAP = PAP Géza

PÁL-FÁM = PÁL-FÁM Ferenc

PÁZ. = PÁZMÁNY Dénes

POP = POP, Adriana

RIM. = RIMÓCZI Imre

SAR. = SARKADI Zoltán

SÁL. = SÁLÁGEANU, Gheorghe

SÁN. = SÁNTHA Tibor

SIL. = SILAGHI (SÁLÁGEANU), Gheorghe

STAN. = STANA, Doina

ȘTEF. = ȘTEFUREAC, I. Traian

SZEM. = SZEMERE László

Irodalom

1. BABOS M. (1987): **A magyar gombanevek kialakulása a XIX–XX. században.** Mikológiai Közlemények, 1. sz., Budapest
2. BÁNHEGYI J. (1944): **Nyálkagombák a Székelyföldről.** Magyar Gombászati Lapok. I. Köt. 1. sz., Budapest
3. BÁNHEGYI J., BOHUS G., KALMÁR Z., UBRIZSY G. (1953): **Magyarország nagygombái.** II. rész., Akadémiai Kiadó, Budapest
4. BÁNHEGYI J., TÓTH S., UBRIZSY G., VÖRÖS J. (1985): **Magyarország mikroszkopikus gombáinak határozó-könyve.** Akadémiai Kiadó, Budapest
5. BENKŐ, J. (1999): **Transsilvania specialis.** Kriterion Könyvkiadó, p. 24., p. 244., Bukarest–Kolozsvár

6. BON, M. (1988): **Clé monographique des russules d' Euro-pe.** Documents mycologiques, Tome XVIII, Fasc. 70–71, Lille

7. BREITENBACH, J.; KRÄNZLIN, F. (1984, 1986, 1991, 1995): **Pilze der Schweiz.** Band 1–4. Mykologia, Luzern.

8. CANDUSSO, M. (1997): **Hygrophorus. Fungi Europaei.** Lib-eria Basso, Alassio

9. CSŰRÖS I. (1973) : **Az Erdélyi-Mezőség élővilágáról.** Tudományos Kiadó, Bukarest

10. CSŰRÖS I. (1974) : **Az Erdélyi-medence növényvilágáról.** Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár

11. ELIADE, E. (1965): **Conspectul macromicetelor din România.** Acta. Bot. Hort. Bucurestiensis, București

12. ERNYEI J. (1932): **BENKŐ József természettudományi hagyatéka.** Botanikai Közlemények, XXIX. Köt., 1–4. Füz., Budapest

13. ERCSEI J. (1844): **Nemes Tordamegye flórája.** p. 123–124., Kolozsvárt.

14. FASCHING, Fr. (1744): **Nova Dacia sive Principatus Transilvaniae.** Pars 5, p. 46., Claudiopolis

15. GOMBOCZ E. (1936): **A magyar botanika története.** Magyar Tudományos Akadémia, Budapest

16. HAWSKSWORTH, D. L.; SUTTON, B. C.; AINSWORTH, G. C. (1983): **Ainsworth & Bisby's Dictionary of the Fungi, 7th ed.** Commonwealth Mycological Institute, Kew, United Kingdom

17. JÁVORKA S. (1947): **MOESZ Gusztáv.** Magyar Gombászati Lapok. 1–2. sz., p. 3–6., Budapest

18. KALMÁR Z. (1991): **A mikológia fejlődése az elmúlt száz év alatt.** Bot. Közlem. 78. kötet, Supplementum

19. KALMÁR Z., MAKARA Gy., RIMÓCZI I. (1995): **Gombászkönyv.** Mezőgazda, Budapest

20. KRIEGLSTEINER, G. J. (1991, 1993): **Verbreitungsatlas der Groszpilze Deutschlands (West).** Band 1, 2. Ulmer GmbH, Stuttgart

21. KÁDÁR Z., PRISZTER SZ. (1992): **Az élővilág megismerésének kezdetei hazánkban.** Akadémiai Kiadó, Budapest

22. KOVÁCS J. A. (1997): **A Székelyföld flórákutatásának áttekintése.** Bot. Közlem., 84. kötet 1–2. füzet, p. 41–49.

23. MOESZ G. (1934): **A hazai gombakutatás múltja és jele-ne.** Természettudományi Közlöny, Budapest, 1–15. sz.

24. PÁZMÁNY D. (1998): **Gombahatározó. Nemlemez gombák.** Bon Ami Könyvkiadó, Sepsiszentgyörgy

25. PRISZTER, Sz. (1988): **A nagygombák magyar és latin névjegyzéke.** Clusiana, Mikológiai Közlemények, 1988/1–2, Budapest

26. SÁNTHA T. (1996): **Az erdélyi nagygombák kutatásáról.** Mikológiai Közlemények, Vol. 35. No. 1–2. p. 93–109., Budapest

27. SOÓ R. (1940): **A Székelyföld flórájának előmunkálatai.** Editio Instituti Syst.-Geobotanici Museique Botanici Universitatis Kolozsvár, Kolozsvár

28. SOÓ R. (1943): **A Székelyföld flórája.** Supplementum I., Kolozsvár

29. TÓTH S. (1977): **Megemlékezés BÁNHEGYI Józsefről (1911–1976).** Botanikai Közlemények. 64. Köt. 1. Füz., p. 1–3., Budapest

30. VERESS M. (1982): **Gombászkönyv.** Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

31. VOFKORI L. (1998): **Székelyföld titkónyve.** I–II. Cartographia, Budapest

Historicul cercetării macromicetelor din Secuime (Rezumat)

Lucrarea prezintă istoricul cercetării macromicetelor din Secuime (Székelyföld). În anii șaptezeci ai secolului al XVIII-lea József BENKŐ în opera sa **Transilvania sive Magna Transilvaniae Principatus...** (1778) prezintă pentru prima dată flora din Transilvania. Odată cu activitatea botanică a lui BENKŐ, aceasta se înscrie între primele date științifice micologice. Tot în această perioadă, István MÁTYUS joacă un rol important în bogățirea cunoștințelor despre ciuperci (**Ő és Új Diaetetica**, 1787). În continuare, până în anii '90 ai secolului al XIX-lea referirile la specii de macromicete sunt foarte puține (descrierile floristice ale lui ERCSEI, FUSS și RÖMER). În jur de 40 de macromicete vor fi descrise și de pe teritoriul Secuimii abia în opera **Adatok Magyarország gombáinak ismeretéhez** (1895), de micologul Gyula ISTVÁNFFI. În prima parte a secolului al XX-lea alți micologi de seamă, ca HOLLÓS, MOESZ, BOHUS și BÁNHEGYI cercetează ciupercile de pe teritoriul amintit. Se remarcă în special Gusztáv MOESZ, care a însumat datele din literatura de specialitate. În lucrarea sa, **Gombák a Székelyföldről** (1929), depune bazele cercetării micologice din Secuime. Până la sfârșitul anilor optzeci micologi ca BABOS, LÁSZLÓ, SILAGHI, PÁZMÁNY și POP publică o serie de macromicete. O activitate proeminentă de cercetare a avut Kálmán LÁSZLÓ, care a publicat în studii individuale în jur de 500 de specii necunoscute până atunci, iar alți 300 de taxoni în colaborare cu alți cercetători. LÁSZLÓ depune bazele cercetării macromicologice printr-o vastă cercetare pe teren și prin însumarea taxonilor (951 de

specii și 9 varietăți) din literatură, referitoare la județele Harghita și Covasna (LÁSZLÓ, 1984, 1988). Ciupercile subterane au fost cercetate de PAP, PÁZMÁNY și MISKY. Câteva specii au fost publicate și de SZEMERE. Dintre botaniști CSÚRÖS-KÁPTALAN, CSÚRÖS, KOVÁCS și MIKLÓSSY au contribuit la cercetarea macromicetelor. După lucrarea de sinteză a lui LÁSZLÓ (1988), noi rezultate sunt aduse de micologii PAP, PÁZMÁNY, MISKY, ANTONÍN, SÁNTHA, LÁZÁR, RIMÓCZI, PÁL-FÁM, BRATEK și colab. Însușind taxonii noi publicați de cei amintiți (960), numărul lor se ridică la 1032 pe teritoriul județelor Harghita, Covasna și Mureș.

Research on the Macrofungi of Székelyföld

(Abstract)

The research of the fungi in Transylvania started in the 70's and 80's of the 18th century, simultaneously with the botanical work of József BENKŐ. The first genuine, scientific data on fungi can be found in his work, *Transsilvania sive Magnus Transsilvanie Principatus...* (1778). In the development of the mycological knowledge of that time, the scientist István MÁTYUS (Ó és Új Diaetetica 1787) had an important role as well. From the 19th century, only a few fungal species were mentioned in the floristical studies of ERCSEI, FUSS and RÖMER. By the study of mycologist ISTVÁNFFI, *Adatok Magyarország gombáinak ismeretéhez* (1895), almost 40 macrofungi became known in the end of the last century (19th). In the first part of the 20th century the fungi of Székelyföld were started to be investigated by other professional mycologists: HOLLÓS, MOESZ, BOHUS and BÁNHEGYI. Gusztáv MOESZ had significant role in establishing of the fungal research by summarizing the mycological knowledge of the area gained that time in this work *Gombák a Székelyföldről* (1929). In the second half of the century by the end of the 80's, mycological research were done by professional mycologists namely BABOS, LÁSZLÓ, SILAGHI, PÁZMÁNY and POP. The work of

Kálmán LÁSZLÓ was the most prominent, who created an extensive collection, and published about 500 taxons alone and 300 other taxons with co-authors. He also had an important role in establishing of the macrofungal research by two studies (LÁSZLÓ 1984,1988), in which he summarized the literature and demonstrated the numbers of taxons known (951 species, 9 variations) from the area of the counties Harghita and Covasna. The works of PAP, PÁZMÁNY, MISKY are important in the research of the hypogeous fungi. Some hypogeous fungi were also published by SZEMERE. The contributions of CSÚRÖS-KÁPTALAN, CSÚRÖS, KOVÁCS and MIKLÓSSY are significant ones. After the summarizing work of LÁSZLÓ (1988) new results came to light by: PAP, PÁZMÁNY, MISKY, ANTONÍN, SÁNTHA, LÁZÁR, RIMÓCZI, PÁL-FÁM, BRATEK et al. The new taxons published by the mycologists mentioned before raised the number of the taxons known from Székelyföld (present counties of Harghita, Covasna and Mureș) to 1032.

A kutatott hely	Földfeletti termőtestű nagygombák száma	
	Faj	Változat v. forma
Angyalos	5 : KOV. 1979, LÁSZ. 1974/75, LÁSZ. 1979	–
Balavásár	1 : LÁSZ. 1972	–
Bálványosfürdő, Büdöshegy (Buffogó láp)	145 : KOV. 1979, LÁSZ. 1979, 1974, 1974/75, 1988, 1984 HOLL. 1903, BÁN. 1942. BOH. 1944, PÁZ.–LÁSZ. 1982, 1987, 1988/89 1992/93, PÁZ. 1986	7 var. : LÁSZ. 1974/75, 1979, LÁSZ.–ALB.–SAR. 1988, KOV. 1979 1 forma LÁSZ. 1979
Betfalva	1 : PÁZ. 1986	–
Békási-szoros	9 : BÁN. 1942 LÁSZ.–ALB.–SAR. 1988, PÁZ.–LÁSZ. 1988/89	–
Bélbor (Székpatak)	14 : LÁSZ. 1984	–
Bélbori medence	2 : SIL.–ŠTEF. 1969	–
Bodzaforduló	2 : LÁSZ. 1970, 1972	–
Borszék (Kerekszék, Kossuth erdő, Bükkhavas)	19 : HOLL. 1903, LÁSZ. 1984, LÁSZ.–ALB.–SAR. 1988	–
Borzont (Nyíres-láp)	4 : PÁL–FÁM–LÁZ.–RIM. 1999	–
Csernáton	1 : KOV. 1979	–
Csíkkarcfalva (Ráckebele, Lok-völgy)	27 : LÁSZ. 1984, LÁSZ.–ALB.–SAR. 1988	–
Csíkmadaras	6 : LÁSZ.–ALB.–SAR. 1988, LÁSZ. 1984	1 : LÁSZ.–SAR. 1988
Csíkmindszent	40 : MIKL. 1980	–
Csíkszereda	1 : PÁZ.–LÁSZ. 1979	–
Csíksomlyó (Várhegy)	1 : MOESZ. 1939	–
Csíkszentimrei Büdösfürdő	97 : CSŰR. K.M.–CSŰR. I. 1956, LÁSZ. 1970, 1972, 1979, 1984, PÁZ.–LÁSZ. 1981	1 : LÁSZ. 1970
Csíkszentkirály	1 : BOH. 1944	–
Csíkszentmihály	1 : BOH. 1944	–
Csíkszenttamás (Illanc hegy)	6 : LÁSZ. 1984	–
Dicsőszentmárton	5 : LÁSZ. 1972, IST. 1907, SIL.–LÁSZ. 1968	–
Előpatak	2 : MOESZ. 1939	–
Erősd	3 : LÁSZ. 1970	–
Fehéregyháza	1 : IST. 1907	–
Fenyéd (17 falusi erdő)	11 : LÁSZ.–ALB.–SAR. 1988	–
Firtosmartonos	1 : PÁZ. 1986	–
Futásfalva	2 : IST. 1906, KOV. 1979	–
Gagy	1 : PÁZ. 1986	–
Gelence (Tanórok, Kormos, Hintófa, Csereoldal, Zúgás)	263 : SÁN. 1996, 1998, 1998 a, 1999	3 : SÁN. 1998 a, 1998
Görgényszentimre (Görgény)	7 : IST. 1907, MOESZ. 1929	–
Güdüc	2 : LÁSZ. 1984	–
Gyergyóalfalu	4 : IST. 1906, BOH. 1944	–
Gyergyószentmiklós	18 : LÁSZ. 1984, IST. 1907	2 : LÁSZ. 1984
Gyergyótekerőpatak	1 : IST. 1907	–

A kutatott hely	Földfeletti termőtestű nagygombák száma	
	Faj	Változat v. forma
Gyergyótölgyes	11 : IST. 1907, BÁN. 1942, STAN. 1995	–
Gyergyóújfalu	1 : LÁSZ. 1984	1 : PÁZ. 1990/91 A
Gyilkos-tó	6 : BÁN. 1942, BOH. 1944, LÁSZ. 1984	–
Hargita-hegység (általában)	3 : PÁZ. 1977/78, LÁSZ. 1982	–
Hargitafüredő	22 : BÁN. 1942, BOH. 1944, ANT. 1989	1 : BÁN. 1942
Hosszúfalu (Négyfalu, Szecseleváros – Brassó megye)	28 : LÁSZ. 1972, SIL.–LÁSZ. 1968 PÁZ.–LÁSZ. 1982, BAB.–LÁSZ.–SIL. 1968, PÁZ.–LÁSZ. 1968	–
Kalonda	1 : LÁSZ.–ALB.–SAR. 1988	–
Kányád	1 : PÁZ. 1986 a	–
Kászonújfalu	25 : CSŰR. K. M. 1958	–
Kézdialbis	1 : KOV. 1979	–
Kézdivásárhely	4 : IST. 1907	–
Kirulyfűrdő	17 : LÁSZ.–ALB.–SAR. 1988	–
Kommandó	8 : BOH. 1943, 1944	1 : BOH. 1943
Korond (Datka)	1 : MOESZ. 1939	–
Kovácszna	21 : LÁSZ. 1970, 1972, SIL.–LÁSZ. 1968, LÁSZ. 1979, PÁZ. 1986	1 : SIL.–LÁSZ. 1968
Kőhalom (Brassó m.)	7 : SIL.–LÁSZ. 1968, LÁSZ. 1972, PÁZ.–LÁSZ. 1981, 1982	–
Krizba (Brassó m.)	5 : LÁSZ. 1972	–
Libánfalva	5 : LÁSZ. 1984, LÁSZ.–ALB.–SAR. 1988 PÁZ. 1986	–
Lucs-láp	76 : POP 1981, LÁSZ. 1972, 1970, 1979, LÁSZ.–ALB.–SAR. 1988, LÁSZ. 1984, PÁL–FÁM–LÁZ.–RIM. 1999, MOESZ 1939, LÁSZ. 1979	2 : LÁSZ. 1984
Madicsafüredő (Csikkarcfalva)	18 : LÁSZ. 1984	–
Magyarandrásfalva	1 : PÁZ. 1986 a	–
Magasbükk hegység – 1416 m (Magasbükk p., Oltforrás, Mogyorósbükk, Fűrész p. stb.)	151 : LÁZ. 1999	–
Marosfő	17 : LÁSZ. 1984, LÁSZ.–ALB.–SAR. 1988	–
Maroshévíz – Toplicza (Bánffy-hegy, Fagetel erdő, Pisztrángos patak)	42 : LÁSZ. 1984, BÁN. 1942, BOH. 1944, PÁZ.–LÁSZ. 1981, PÁZ. 1987	2 : LÁSZ. 1984
Maroskece	1 : PÁZ. 1994/95	–
Marosvásárhely (Somos tető)	2 : MOESZ 1929, PÁZ.–LÁSZ. 1987	–
Málnás (Herec hegy)	44 : KOV. 1979, LÁSZ. 1974/75, 1984, 1979, PÁZ.–LÁSZ. 1984	1 : KOV. 1979
Málnásfűrdő	32 : LÁSZ. 1970, 1972, 1984, SIL.–LÁSZ. 1968, LÁSZ. 1974/75, 1979, PÁZ.–LÁSZ. 1981	1 : LÁSZ. 1974/75
Mikóújfalu	3 : LÁSZ. 1970, 1972	–

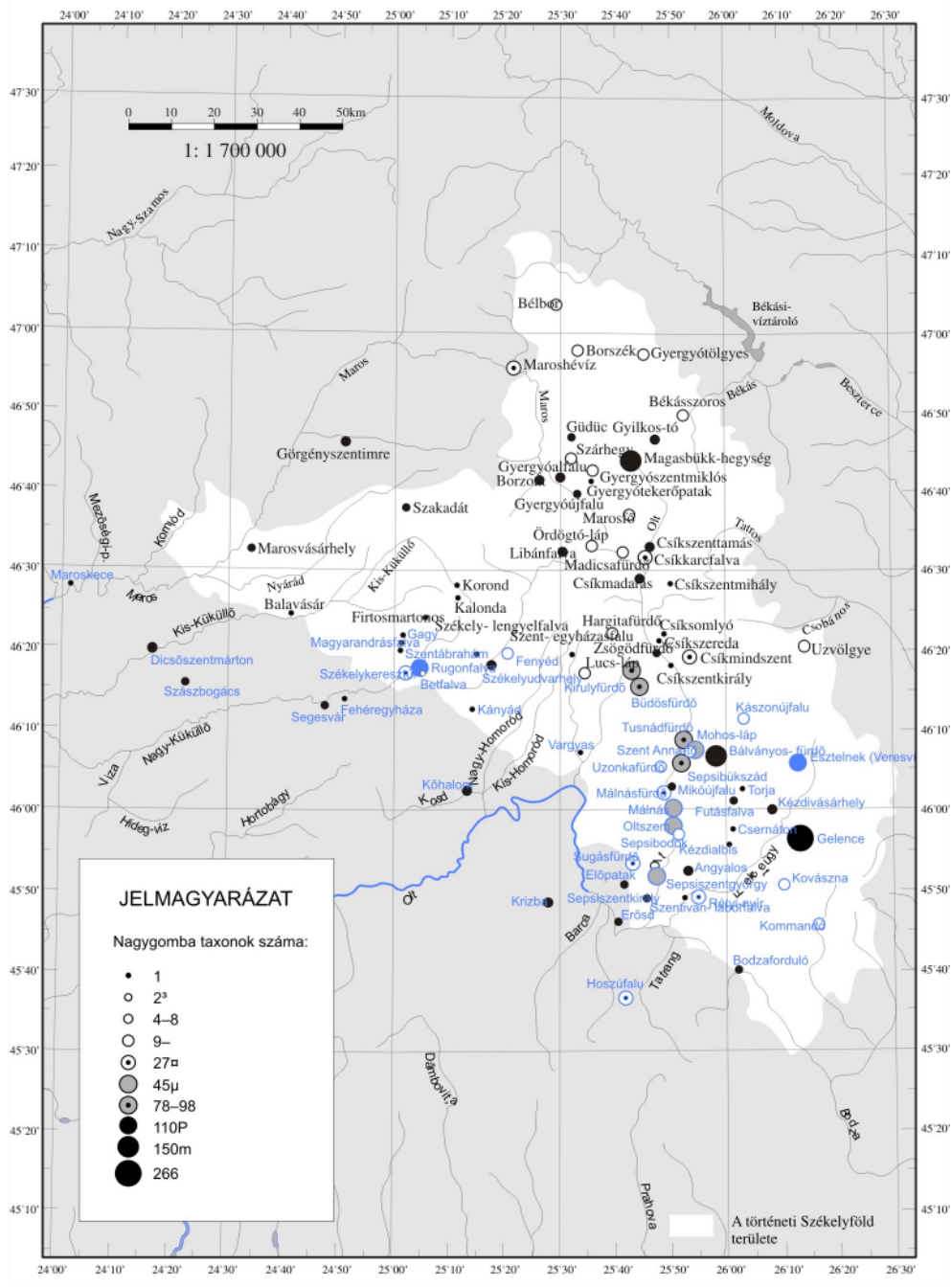
A kutatott hely	Földfeletti termőtestű nagygombák száma	
	Faj	Változat v. forma
Mohos lúp (Kukojszás)	57 : POP 1981, LÁSZ. 1972, 1970, BÁN. 1942, SIL.–LÁSZ. 1968, BOH. 1943, LÁSZ. 1984, MOESZ. 1939, BAB.–LÁSZ.–SZIL. 1968, LÁSZ.–ALB.–SAR. 1988, PÁL-FÁM-LÁZ.–RIM. 1999	–
Oltszem	65 : KOV. 1979, LÁSZ. 1979, 1984, PÁZ. 1985, LÁSZ.–ALB.–SAR. 1988	–
Ördögtő-lúp (mint Libántelep és Csíkkarcfalva környéke)	10 : LÁSZ. 1984, LÁSZ.–ALB.–SAR. 1988	–
Rétyi Nyír	32 : MOESZ. 1929, LÁSZ. 1970, 1979, 1972, POP 1987, LÁSZ. 1974/75, PÁZ. 1986	–
Rugonfalva	113 : LÁSZ.–ALB.–SAR. 1988 (MISKY M. adatai is), LÁSZ. 1984, 1972, LÁSZ.–PÁZ. 1976, LÁSZ. 1979, PÁZ.–LÁSZ. 1981, PÁZ. 1984, 1985, 1990/91 a, 1994/95	4 : LÁSZ.–ALB.–SAR. 1988, PÁZ. 1990/91 a
Segesvár	3 : LÁSZ. 1972, SIL.–LÁSZ. 1968	–
Sepsibodok	16 : KOV. 1979, LÁSZ. 1984	–
Sepibükszád	81 : KOV. 1979, BÁN. 1942, LÁSZ. 1974/75, 1979, 1970, 1972, BAB.–LÁSZ.–SIL. 1968, SIL.–LÁSZ. 1968, LÁSZ.–ALB.–SAR. 1988	2 : LÁSZ. 1974/75
Sepsiszentgyörgy (Őrkő, Pacé, Szemerja)	54 : LÁSZ. 1970, 1972, 1974/75, 1979, BAB.–LÁSZ.–SIL. 1968, PÁZ. 1990/91 a, MOESZ. 1939, PÁZ.–LÁSZ. 1979	2 : LÁSZ. 1970, 1974/75
Sepsiszentkirály	2 : LÁSZ. 1970	–
Sugásfürdő	32 : LÁSZ. 1970, 1972, 1979, BAB.–LÁSZ.–SIL. 1968, SIL.–LÁSZ. 1968, LÁSZ. 1974/75, LÁSZ.–PÁZ. 1976	1 : LÁSZ. 1974/75
Szakadát	2 : PÁZ.–LÁSZ. 1981, PÁZ. 1990/91 a	1 : PÁZ. 1992/93
Szárhegy (Piricske hegy)	10 : LÁSZ. 1984, LÁSZ.–ALB.–SAR. 1988 BOH. 1944	–
Szászbogács	2 : PÁZ. 1985, 1986	–
Szent Anna-tó	24 : BOH. 1944, ANT. 1989, LÁSZ. 1970, BOH. 1943, LÁSZ. 1972, BOH. 1941, PÁZ. 1977/78	1 : ANT. 1989
Szentábrahám	2 : PÁZ. 1986	–
Szente gyháza	1 : PÁZ. 1992/93	–
Szentivánlaborfalva	–	1 : PÁZ.–LÁSZ. 1992/93
Székelykeresztúr, Sósút	40 : LÁSZ.–ALB.–SAR. 1988, 1972, 1970, MOESZ. 1939, PÁZ. 1986	1 : LÁSZ.–ALB.–SAR. 1988
Székelylengyelfalva	1 : PÁZ. 1994/95	–
Székelyudvarhely	6 : MOESZ 1939, HOLL. 1903	–
Tordai-hasadék	167 : BECH.–SÁL. 1974, PÁZ.–LÁSZ. 1985, 1987	2 forma: PÁZ. 1992/93

A kutatott hely	Földfeletti termőtestű nagygombák száma	
	Faj	Változat v. forma
Torja	1 : IST. 1907	–
Tusnádfürdő, Nagycsomád, Kiscsomád (Tusnád)	79 : LÁSZ. 1970, BÁN. 1944, SIL.–LÁSZ. 1968, BOH. 1943, 1944, BAB.–LÁSZ.–SIL. 1968, HOLL. 1903, LÁSZ. 1972, ANT. 1989, LÁSZ.–PÁZ. 1976	1 : HOLL. 1903
Uzonkafürdő	15 : LÁSZ. 1970, 1972, 1979, SIL.–LÁSZ. 1968	–
Uzvölgye	12 : BOH. 1943, 1944, LÁSZ.–ALB.–SAR. 1988	–
Vargyas (Súgó barlang falán)	1 : BÁNY. 1936	–
Veresvíz-völgy (Esztelnek, Csomortán, Kászonjakabfalva, Kézdialmás és Lemhény környék)	115 : LÁSZ.–PÁZ.–KOV. 1981, PÁZ. 1990/91 a	5 : LÁSZ.–PÁZ.–KOV. 1981, PÁZ. 1992/93
Zsögödfürdő	2 : SIL.–ŠTEF. 1969, PÁZ. 1992/93	

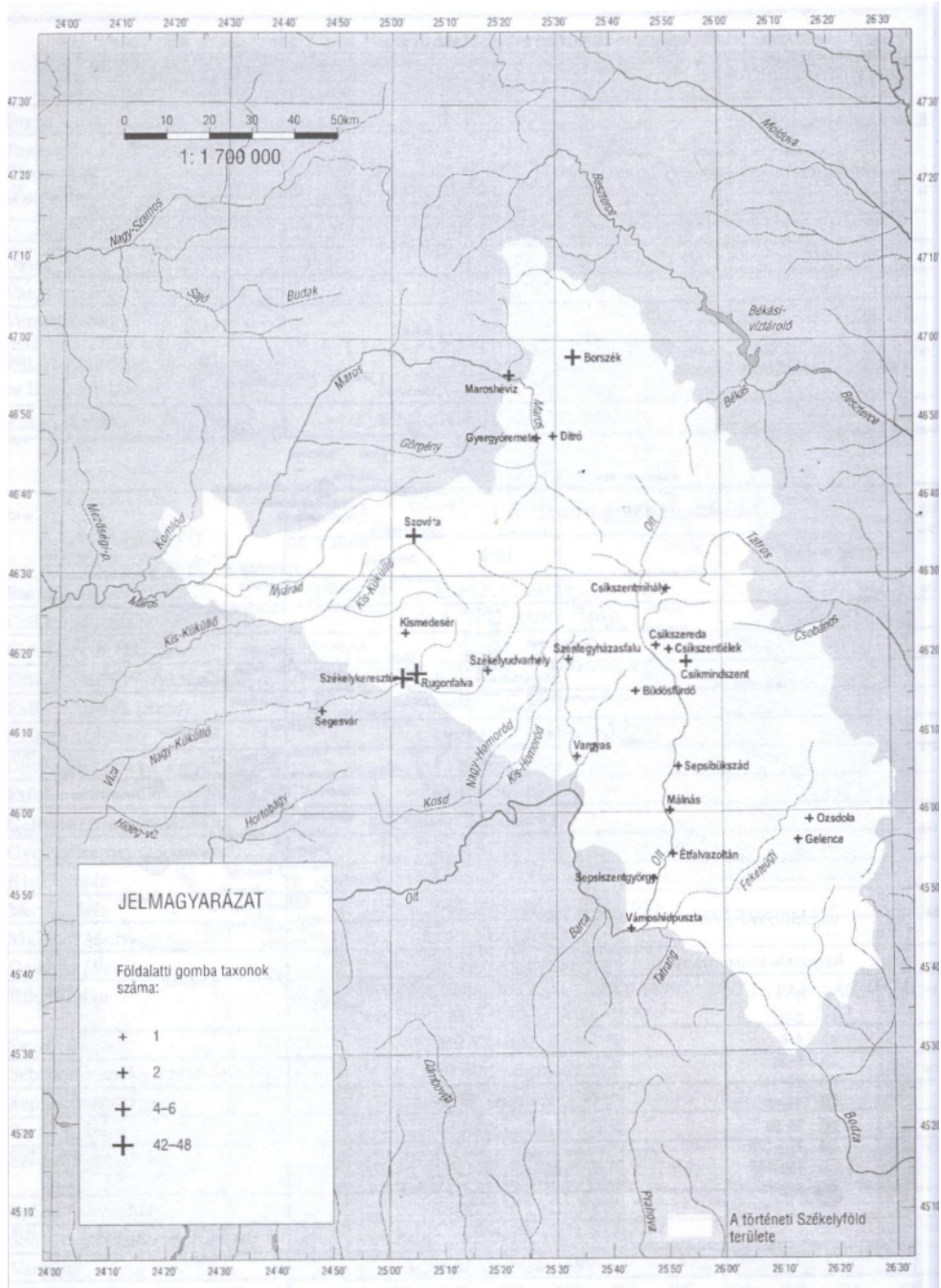
A kutatott hely	A földalatti gombák száma	
	Faj	Változatok
Borszék (Bükk-havas)	4 : HOLL. 1911	–
Csíkminszent	2 : HOLL. 1911, MIKL. 1980	–
Csík Szereda (Hargita)	1 : SZEM. 1965	–
Csík szentimre – Büdösfürdő	1 : LÁSZ. 1972	–
Csík szentlélek (Köld)	1 : HOLL. 1911	–
Csík szentmihály	1 : HOLL. 1911	–
Ditró (Soza feneke, Közrez nyaka)	1 : HOLL. 1911	–
Étfalvazoltán (Csomóz puszta)	1 : HOLL. 1911	–
Gelence (Hintófa, Hilibi)	1 : SÁN. 1998	–
Gyergyóremete (Togyeczel)	1 : HOLL. 1911	–
Kismedesér	1 : PAP–PÁZ.–MIS. 1983	–
Maroshévíz	2 : SZEM. 1965, PAP–PÁZ.–MIS. 1983	–
Málnás (Medvecskésoldal)	1 : LÁSZ. 1974/75	–
Ozsdola (Égés)	1 : HOLL. 1911	–
Rugonfalva	41 : PAP–PÁZ.–MIS. 1987, PÁZ.–PAP 1979, PAP–PÁZ.–MIS. 1990, LÁSZ. 1972	1 : PAP–PÁZ.–MIS. 1983
Segesvár	1 : BRAT. et al. 1999	–
Sepsibükkszád – Szent Anna-tó	1 : PAP–PÁZ.–MIS. 1983	–
Sepsiszentgyörgy	1 : BRAT. és mtsai 1999	–
Szentegyháza	1 : HOLL. 1911	–
Székelykeresztúr	45 : PAP–PÁZ.–MIS. 1983, 1987, 1990, PÁZ.–PAP. 1979	3 : PÁZ.–PAP–MIS. 1983
Székelyudvarhely	1 : HOLL. 1911	–
Szováta – (Medve tó, Rigó tó)	6 : PÁZ.–PAP–MIS. 1983, 1990	–
Vargyas	1 BRAT. és mtsai 1999	–
Vámoshídpuszta	1 BRAT. és mtsai 1999	–

1. térkép A Székelyföld nagyomba-kutatásának állapota a 20. században

2. térkép A Székelyföldön a 20. században közölt földalatti gombák lelőhelyei

KOCS Irén

LÁSZLÓ Kálmán (1900–1996) gyűjteménye a Székely Nemzeti Múzeumban II.

(Kivonat)

LÁSZLÓ Kálmán 1995-ben édesapja emlékére a Székely Nemzeti Múzeum (Alapítvány)nak adományozta gombagyűjteményét. LÁSZLÓ Kálmán életrajzi adatait már a hagyatékot tárgyaló dolgozat első része (magasabbrendű növények) tárgyalni kezdi (ACTA – 1998/ Első kötet, 89–104.). A dolgozatnak ez a része (gombák) elsősorban mikológiai LÁSZLÓ Kálmán munkásságára tér ki, megadja könyvészetét, és közli a 4114 példányt (1150 faj) tartalmazó gombagyűjtemény fajlistáját.

*

LÁSZLÓ Kálmán 1955 után tért át a nagygombák kutatására – ezen a téren az addigi kutatások rendkívül hézagosak voltak. Mikológiai tevékenységében nagy segítséget nyújtott számára BABOS Lórántné, a budapesti Növénytar mikológusa, aki ellátta szaklapokkal, tanácsokkal, határozókönyvekkel. 1969-től különböző bel- és külföldi szaklapokban és évkönyvekben számos mikológiai tárgyú tudományos közleménye jelent meg – részben társszerzőkkel közösen – magyar, román és német nyelven. Hazai és magyarországi mikológusokkal együttműködve 1984–1988 között a budapesti Mikológiai Közleményekben megjelent cikkeiben a kutatási terület addig ismert 350 nagygombafaj számát 951-re emelte. Kutatásának eredménye tehát 601, a területre új faj.

1983-ban a budapesti Országos Erdészeti Egyesület Mikológiai és Faanyagvédelmi Társaság a CLUSIUS Emlékéremmel tüntette ki. A Román Akadémia felkérte az Alsórendű, virágtá-

lan növények című munka társszerzőjének (sajnos nem jelent meg). Tudományos referense volt KOVÁCS Sándor és Gheorghe SILAGHI kutatók doktori szakkoloztatának. 1981-ben lektorálta VERES Magda Gombáskönyvét. Brassóban, Sepsiszentgyörgyön, Kolozsváron és Budapesten számos tudományos és népszerűsítő előadást tartott, a brassói és kolozsvári évek alatt vallásos tárgyúakat is. Újságokban és folyóiratokban ismeretterjesztő cikkeket közölt a gombákról.

1995-ben a Székely Nemzeti Múzeum Alapítványának adományozta mikológiai munkássága eredményét: gombagyűjteményét, könyvtárának egyrészét és mikológiai jegyzeteit. Gombagyűjteménye 4114 példányt tartalmaz, melyből 3835 herbáriumi lap és 279 egész szárított gomba. Az anyag 1150 fajhoz tartozik.

A fajok besorolásánál, a Polyporales, Boletales, Agaricales, Russulales rendeknél a Dr. Meinhard MOSER: „Die Röhrlinge und Blätterpilze”, a többi fajoknál a Gheorghe și Anișoara SĂLĂGEANU: „Determinator pentru recunoașterea ciupercilor comestibile, necomestibile și otrăvitoare din România” munkákat használtam.

*

Illő, hogy kiegészítsük életrajzi adatait a dolgozat első részében nem tárgyalt adatokkal. LÁSZLÓ Kálmán hosszú életútján számos közéleti vezető tisztséget is betöltött: Brassóban a Székely Társaság főtitkára, a Könyvtáregylet titkára, a Református Férfiszövetség alelnöke, a brassói, majd a kolozsvári református egyház presbitere és egyházmegyei képviselője volt.

Házasságot 1927 június 16-án kötött BARTHA István vasúti felügyelő leányával, BARTHA Erzsébettel (1902-1968). Másodszor 1969-ben, szintén június 16-án kötött házasságot, MIKOLA János zselyki evangélikus lelkész leányával, MIKOLA Margittal (1912-), akinek első férje LÁSZLÓ Kálmán testvére, LÁSZLÓ Endre volt.

1996. szeptember 25-én helyezték örök nyugalomra Kolozsváron, a Házsongárdi temetőben.

LÁSZLÓ Kálmán mikológiai közleményeinek jegyzéke

1. BABOS, M.; LÁSZLÓ, K.; SILAGHI, Gh. (1968): **Contribuții la cunoașterea macromicetelor rare din România** – Studii și cercetări de Biologie, Seria Botanică, 20, p. 197–202, Ed. Academiei R. S. România.
2. SILAGHI, Gh.; LÁSZLÓ, K. (1968): **Contribuții la cunoașterea macromicetelor din România** – **Contribuții Botanice**, p. 109–117, Cluj.
3. LÁSZLÓ, K. (1970): **Contribuții la cunoașterea macromicetelor din Bazinul Sf. Gheorghe și împrejurimi** – Aluta II, vol. 2, p. 63–73, Sepsiszentgyörgy.
4. LÁSZLÓ, K. (1972): **Noi contribuții la cunoașterea macromicetelor din R. S. România** – Aluta IV, p. 41–60, Sepsiszentgyörgy.
5. LÁSZLÓ, K. (1975): **Noi contribuții la cunoașterea macromicetelor din bazinul Sf. Gheorghe și împrejurimi** – Aluta VI–VII (1974–75), p. 463–468, Sepsiszentgyörgy.
6. LÁSZLÓ, K.; PÁZMÁNY, D. (1976): **Seltene Pilze aus Rumänien** – Zeitschrift für Pilzkunde, 42, p. 179–184, Leipzig.
7. LÁSZLÓ, K. (1978): **A brassói és sepsiszentgyörgyi piacon árusított gombák** – Aluta VIII–IX (1976–77), p. 210–218, Sepsiszentgyörgy.
8. PÁZMÁNY, D.; LÁSZLÓ, K. (1979): **Seltene Pilze aus Rumänien II.**, Notulae Botanicae, p. 59–67, Cluj-Napoca.
9. LÁSZLÓ, K. (1980): **Noi contribuții la cunoașterea macromicetelor din Bazinul Sf. Gheorghe și împrejurimi** – Aluta X–XI (1978–79), p. 415–419, Sepsiszentgyörgy.
10. BÉRES, M.; LÁSZLÓ, K. (1980): **Contribuții la cunoașterea macromicetelor din Depresiunea Maramureșului și împrejurimi** – Marmatia, nr. 5–6, Baia Mare.
11. LÁSZLÓ, K., PÁZMÁNY, D., KOVÁCS, S. (1981): **Adatok a Nemere hegységhez tartozó Veresvíz-völgy nagygombáinak ismeretéhez** – Aluta XII–XIII (1980–1981), p. 353–362, Sepsiszentgyörgy.
12. PÁZMÁNY, D.; LÁSZLÓ, K. (1981): **Seltene Pilze aus Rumänien III.** – Notulae Botanicae, p. 31–53, Cluj-Napoca.
13. PÁZMÁNY, D.; LÁSZLÓ, K. (1982): **Seltene Pilze aus Rumänien IV.** – Notulae Botanicae, p. 35–44, Cluj-Napoca.
14. BÉRES, M.; LÁSZLÓ, K. (1982): **Noi contribuții la cunoașterea macromicetelor din Depresiunea Maramureșului și împrejurimi** – Studii și Comuni-cări, p. 113–125, Reghin.

15. LÁSZLÓ, K. (1984): **A nagygombák kutatása és újabb adataik Hargita és Kovászna megyékben** – Mikológiai Közlemények, p. 9–25, Budapest.
16. PÁZMÁNY, D.; LÁSZLÓ, K. (1985): **Seltene Pilze aus Rumänien V.** – Notulae Botanicae, p. 33–40, Cluj-Napoca.
17. PÁZMÁNY, D.; LÁSZLÓ, K. (1987): **Seltene Pilze aus Rumänien VI.** – Notulae Botanicae, p. 111–122, Cluj-Napoca.
18. PÁZMÁNY, D.; LÁSZLÓ, K. (1989): **Seltene Pilze aus Rumänien VII.** – Notulae Botanicae 1988/89, p. 23–40, Cluj-Napoca.
19. LÁSZLÓ, K., ALBERT, L., SARKADI, Z. (1988): **A nagygombák kutatása és újabb adataik Hargita és Kovászna megyékben** – Mikológiai Közlemények, p. 163–176, Budapest.
20. PÁZMÁNY, D.; LÁSZLÓ, K. (1993): **Seltene Pilze aus Rumänien VIII.** – Notulae Botanicae 1992/93, p. 63–70, Cluj-Napoca.

LÁSZLÓ Kálmán mikológiai ismeretterjesztő cikkei

1. **Hogyan óvakodjunk a mérges gombáktól?** – Népi Egység, Sepsiszentgyörgy, 1947. szeptember 15.
2. **Mérges gombák a sztalinvárosi piacon** – Előre, Bukarest, 1958. július 8. (nem közölték, hogy pánikot ne keltsenek).
3. **Az ehető és mérges gombákról** – Új Idő, Brassó, 1968. július 4.
4. **Mit kell tudnunk a gombákról** – Előre, Bukarest, 1972. március 2.
5. **A gombatudomány irodalma** – A Hét, Bukarest, 1973. május 4.
6. **Hozzászólás gombatügyben** – Igazság, Kolozsvár, 1978. október 10.
7. **A gombákat ismerni kell!** – Új Élet, Marosvásárhely, 1979/17.
8. **Tejpereszke** – Igazság, Kolozsvár, 1980. június 10.
9. **Gombászok figyelmébe** – Előre, Bukarest, 1984. március 7.

Mikológiai tevékenységét újságokban és folyóiratokban méltatták:

1. NEMES Zoltán: **Az élethez só kell** – Megyei Tükör, Sepsiszentgyörgy, 1980. november 11.
2. Dr. PÁZMÁNY Dénes: **A gombászok nesztora** – Igazság, Kolozsvár, 1980. december 5.
3. SZABÓ Attila: **LÁSZLÓ Kálmán** – Művelődés, Bukarest, 1981. január.

4. SZENYEI Sándor: **LÁSZLÓ Kálmán** – Brassói Lapok, Brassó, 1983. szeptember 23.
 5. BALÁZS Katalin: **Kilencven évesen** – Családi Tükör, Kolozsvár, 1991/4.
 6. KÓNYA Ádám: **95 éves LÁSZLÓ Kálmán** – Háromszék, Sepsiszentgyörgy, 1995. december 5.
 7. Dr. PÁZMÁNY Dénes: **Elhunyt LÁSZLÓ Kálmán (1900–1996)** – Mikológiai Közlemények, Clusiana, vol. 35. no. 3., Budapest, 1996.

**A Székely Nemzeti Múzeumba került
LÁSZLÓ Kálmán-gombagyűjtemény
fajlistája**

ASCOMYCETES

Rend: Xylariales

Család: Xylariaceae

- Xylaria polymorpha* (Scop.) Grev.
(egész, metszet)
Xylaria hypoxylon (L. ex Fr.) Grev.
Daldinia concentrica (Bolt. ex Fr.)
 Ces. et de Not. (egész)
Ustulina vulgaris (egész)
Hypoxylon fragiforme (Pers ex Fr.) Kickx
(metszet)

Rend: Helotiales

Család: Helotiaceae

- Bulgaria inquinans* (Pers. ex) Fr. (metszet)
Coryne sarcoides (Jacq. ex Fr.) Tul. (egész)
Chlorosplenium aeruginascens (Nyl.)
 Karst. (egész)

Család: Geoglossaceae

- Spathularia flavida* Pers. ex Fr. (metszet)

Rend: Pezizales

Család: Pezizaceae

- Disciotis venosa* (Pers. ex Fr.) Boud. (egész)
Discina perlata (Fr.) Fr. (metszet)
Caloscypha fulgens Pers. ex Fr.)
 Boud. (egész)
Sarcosphaera coronaria (metszet)
Peziza muralis Sow. (egész)
Peziza vesiculosa Bull. ex St.-Am. (egész)
Paziza varia (Hedw.) Fr. (egész, metszet)
Peziza echinospora Karst. (egész)
Peziza badia Pers. ex Fr. (egész)
Peziza acetabula (egész)
Peziza prope (egész)
Peziza sylvestris (egész)
Otidea auricula (Schff.) Rehm (egész)

- Otidea leporina* (Batsch) Fuck. (metszet)
Otidea onotica (Pers.) Fuck. (egész, metszet)
Otidea cochleata L. ex St.- Am.) Fuck. (egész)
Aleuria aurantia (Pers. ex Fr.) Fuck. (metszet)
Scutellinia trichispora (egész)
Humaria hemisphaerica (Wigg. ex Fr.)
 Fuck. (egész, metszet)

Család: Sarcoscyphaceae

- Urnula craterium* (Schw.) Fr. (egész, metszet)
Sarcoscypha coccinea (Fr.) Lamb.
(egész, metszet)

Család: Helvellaceae

- Maublancomyces gigas* (Krbh.) Herter (egész)
Gyromitra esculenta (Pers.) Fr. (metszet)
Gyromitra fastigiata (egész)
Helvella crispa (Scop.) Fr. (egész, metszet)
Helvella lacunosa Afz. ex Fr. (egész, metszet)
Helvella sulcata Afz. ex Fr. (metszet)
Leptopodia elastica (Bull.) Boud.
(egész, metszet)
Leptopodia echiopium (Lév.) Boud. (metszet)
Leptopodia atra (König ex Fr.) Boud.
(metszet)
Leptopodia capucina (egész)
Paxina acetabulum (L. ex St.- Am.)
 O. Kuntze (egész, metszet)

Család: Morchellaceae

- Morchella esculenta* (L.) Pers. ex Fr. (metszet)
Morchella elata Fr. (metszet)
Morchella conica Pers. (metszet)
Mitrophora semilibera (DC ex Fr.) Lév.
(metszet)
Ptychoverpa bohemica (Krbh.) Boud.
(metszet)
Verpa digitaliformis Pers. (metszet)

Rend: Tuberales

Család: Tuberaceae

- Balsamia vulgaris* Vitt. (egész)
Tuber aestivum Vitt. (egész)
Tuber puberulum Bk. et Br. (egész)

Család: Terfeziaceae

- Choironyces maeandriiformis* Vitt. (metszet)

BASIDIOMYCETES

Rend: Tremellales

Család: Tremellaceae

- Pseudohydnum gelatinosum* (Scop. ex Fr.)

Karst. (metszet)
Tremiscus helvelloides (DC ex Pers.)
Donk (metszet)
Tremella lutescens Pers ex Fr. (egész)
Tremella foliacea Pers. ex Fr. (egész)
Exidia glandulosa (Bull. ex St.- Am.)
Fr. (egész)

Rend: Auriculariales

Család: Auriculariaceae

Auricularia mesenterica (Dicks. ex S. F. Gray)
Pers. (egész,metszet)
Auricularia auricula-judae L. ex Fr. (metszet)

Rend: Dacrymycetales

Család: Dacrymycetaceae

Calocera cornea (Batsch ex Fr.) Fr. (metszet)
Calocera viscosa (pers. ex Fr.) Fr. (metszet)
Calocera palmata (Schum. ex) Fr. (metszet)

Rend: Aphyllophorales

Család:Corticaceae

Corticium lacteum Fr. (metszet)
Aleurodiscus disciformis (DC ex Fr.) Pat.
(egész)

Család. Stereaceae

Hymenochaete rubiginosa (Dicks. ex Fr.) Lév.
(metszet)
Hymenochaete tabacina (Sow. ex Fr.)
Lév. (metszet)
Hymenochaete abietina (Pers.) Lév. (metszet)
Stereum rugosum pers. (egész)
Stereum purpureum Pers. (egész)
Stereum hirsutum (Willd. ex Fr.) Fr. (egész)

Család: Thelephoraceae

Bresadolina pallida (Pers.) Brinkm. (egész)
Thelephora terrestris Ehrh. ex Fr. (egész)
Thelephora anthocephala Bull. ex Fr. (egész)
Thelephora caryophyllea Schff. ex Fr. (egész)

Család:Clavariaceae

Clavariadelphus fistulosus (Holmsk. ex Fr.)
Corner (metszet)
Clavariadelphus ligula (Schff. ex Fr.)
Donk (metszet)
Clavariadelphus truncatus (Qué.) Donk (metszet)
Clavariadelphus pistillatis (L. ex Fr.) Donk
Clavulinopsis laeticolor (metszet)
Pterula multifida Fr. (metszet)
Clavulina cinerea (Bull. ex Fr.) Schroet.
(metszet)

Clavulina amethystina (Fr.) Donk (metszet)
Clavulina cristata (Holmsk. ex Fr.) Schroet.
(metszet)
Clavulina rugosa (Bull. ex Fr.) Schroet.
(metszet)
Ramaria invalii (Cott. ext Wakef.)
Donk (egész, metszet)
Ramaria stricta (Pers. ex Fr.) Qué.)
(egész, metszet)
Ramaria ochraceo-virens (Jungh.)
Donk (metszet)
Ramaria flaccida (Fr.) Rick. (metszet)
Ramaria botrytis (Pers. ex Fr.) Rick. (metszet)
Ramaria formosa (Pers. ex Fr.) Qué.)
(egész, metszet)
Ramaria flava (Schff. ex Fr.) Qué.) (metszet)
Ramaria aurea (Schff. ex Fr.) Qué.) (metszet)
Ramaria fumigata (metszet)
Ramaria mairei (metszet)
Ramaria cinerea (egész)
Sparassis crispa (Wulf. ex Fr.) Fr. (egész)

Család: Hydnaceae

Auriscalpium vulgare (Fr.) Karst. (metszet)
Hericium coralloides (Fr.) Pers. (metszet)
Hericium cirrhatum (Fr.) Nikol.
(egész, metszet)
Hydnellum suaveolens (Fr.) Karst. (egész)
Hydnellum aurantiacum (Fr.) Karst. (egész)
Hydnellum scrobiculatum (egész)
Hydnum rufescens (Fr.) Nikol. (metszet)

Család: Meruliaceae

Phlebia aurantiaca (Sow.) Karst. (metszet)

Család: Scutigeraceae

Polypilus giganteus (Pers. ex Fr.)
Donk (egész)
Polypilus umbellatus(Pers. ex Fr.)
Bond. et Sing. (egész,metszet)
Polypilus frondosus (Dicks. ex Fr.)
Karst. (egész)
Scutiger pes-caprae (Pers. ex Fr.)
Bond. et Sing. (egész)
Scutiger cristatus (Pers. ex Fr.) Bond. (egész)

Család: Boletopsidaceae

Boletopsis subsquamosa (metszet)

Család: Cantharellaceae

Gomphus clavatus (Pers. ex Fr.)
S. F. Gray (metszet)
Craterellus sinuosus Fr. (egész, metszet)

Craetrellus cornucopioides (L. ex Fr.)
Pers. (metszet)
Craterellus cinereus pers. ex Fr. (metszet)
Cantharellus tubaeformis Bull. ex Fr.
(metszet)
Cantharellus lutescens (Pers.) Kühn-Romagn.
(egész, metszet)
Cantharellus melanoxeros (metszet)
Cantharellus cibarius Fr. (metszet)
Cantharellus friesii Quéf. (metszet)

Rend: Polyporales

Család: Polyporaceae

Poria reticulata (metszet)
Tyromyces stipticus (egész)
Hapalopilus nidulans (Fr.) Karst. (egész)
Piptoporus quercinus (Schrad. ex Fr.)
Pil. (egész)
Piptoporus betulinus (Bull. ex Fr.)
Karst. (egész)
Anisomyces odoratus (Wulf. ex Fr.)
Pil. (egész)
Fomes fomentarius (L. ex Fr.) Gill. (egész)
Fomitopsis officinalis (Vill.) Bond. (egész)
Fomitopsis pinicola (Sow. ex Fr.)
Karst. (egész)
Phaeolus schweinitzii (Fr.) Pat. (egész)
Phaeolus fibrillosus (metszet)
Inonotus dryadeus (Pers. ex Fr.) Murr. (egész)
Phellinus ribis (Schum. ex Fr.) Quéf. (egész)
Phellinus tremulae (Bond.) Bond. (egész)
Phellinus pomaceus (Pers.) Mre. (egész)
Phellinus igniarius (L. ex Fr.) Quéf. (egész)
Coltricia perennis (L. ex Fr.) (egész)
Polystictus tomentosus Fr. ex Fr. (egész)
Ganoderma applanatum (Pers. ex Wallr.)
Pat. (egész)
Ganoderma lucidum (Leeys. ex Fr.)
Karst. (egész)
Ganoderma resinaceum Boud. ex Pat. (egész)
Pycnoporus cinnabarinus (Jacq. ex Fr.)
Karst. (egész)
Coriolus versicolor (L. ex Fr.) Quéf. (egész)
Coriolus hirsutus (Wulf. ex Fr.) Quéf. (egész)
Coriolus zonatus (Nees ex Fr.) Quéf. (egész)
Abortiporus biennis (Bull. ex Fr.)
Sing. (egész)
Daedalea quercina L. ex Fr. (egész)
Daedaleopsis confragosa
(Bolt. ex Fr.) Schroet. (egész)
Lenzites betulina (L. ex Fr.) Fr. (egész)
Gloeophyllum saepiarium
(Wulf. ex Fr.) Karst. (egész)

Polyporus mori (Pollini) ex Fr. (metszet)
Polyporus lepideus Fr. (metszet)
Polyporus brumalis (Pers.) ex Fr.
(egész, metszet)
Polyporus arcularius (Batsch) Fr.
(egész, metszet)
Polyporus squamosus (Huds.) Fr.
(egész, metszet)
Polyporus rhizophillus Pat. (metszet)
Polyporus varius Fr. (egész, metszet)
Polyporus floccipes (egész)
Polyporus picipes Fr. (egész)
Polyporus melanopus (Swartz ex Fr.)
Fr. (egész)
Phyllotopsis nidulans (Pers. ex Fr.) Sing.,
Orang. (metszet)
Pleurotus dryinus (Pers. ex Fr.) Kummer
(egész, metszet)
Pleurotus calyptratus (Lindbl. ap Fr.)
Sacc. (metszet)
Pleurotus cornucopiae Paul. ex Fr. (egész)
Pleurotus pulmonarius Fr. (metszet)
Pleurotus salignus Fr. (metszet)
Pleurotus ostreatus (Jacq. ex Fr.)
Kummer (egész, metszet)
Panus conchatus (Bull. ex Fr.)
Fr. (egész, metszet)
Panus rudis Fr. (metszet)
Panus tigrinus (Bull. ex Fr.)
Sing., Getig. (metszet)
Lentinus cyanthiformis (Schff. ex Fr.)
Bres. (egész)
Lentinus lepideus (Fr. ex Fr.) Fr.
(egész, metszet)
Lentinus adhaerens A. S. ex Fr.) Fr. (metszet)
Lentinus edodes (egész)
Schizophyllum commune Fr. (metszet)

Rend: Boletales

Család: Strobilomycetaceae

Strobilomyces floccopus (Vahl in Fl. Dan. ex
Fr.) Karst. (metszet)
Porphyrellus pseudoscaber (Secr.) Sing.
(metszet)

Család: Boletaceae

Gyroporus castaneus (Bull. ex Fr.) Quéf.
(metszet)
Gyroporus cyanescens (Bull. ex Fr.)
Quéf. (metszet)
Gyrodon lividus (Bull. ex Fr.) Sacc. (metszet)
Suillus grevillei (Klotzsch) Sing. (metszet)
Suillus aeruginascens Snell (metszet)

Suillus tridentinus (Bres.) Sing.
 (egész, metszet)
Suillus flavidus (Fr.) Sing. (metszet)
Suillus luteus (L. ex Fr.) S. F. Gray (metszet)
Suillus plorans (Roll.) Sing. (metszet)
Suillus collinitus (Fr.) O. Kuntze (metszet)
Suillus granulatus (L. ex Fr.) O. Kuntze
 (metszet)
Suillus bovinus (L. ex Fr.) O. Kuntze
 (metszet)
Suillus variegatus (Swartz ex Fr.)
 O. Kuntze (metszet)
Phylloporus rhodoxanthus (Schw.) Bres.
 (metszet)
Xerocomus rubellus (Krbh.) Quél. (metszet)
Xerocomus parasiticus (Bull. ex Fr.)
 Quél. (metszet)
Xerocomus spadiceus (Fr.) Quél. (metszet)
Xerocomus badius (Fr.) Kühn. ex Gilb.
 (metszet)
Xerocomus subtomentosus (L. ex Fr.)
 Quél. (metszet)
Xerocomus chrysenteron (Bull. ex St. Amans)
 Quél. (metszet)
Chalciporus piperatus (Bull. ex Fr.) Bat.
 (metszet)
Pulveroboletus cramesinus (Secr.) Sing.
 (metszet)
Pulveroboletus lignicola (Kbch.) Pilat
 (metszet)
Boletus erythropus (Fr. ex Fr.) Pers. (metszet)
Boletus queletii Schultz. (metszet)
Boletus luridus Schf. ex Fr. (metszet)
Boletus satanas Lenz (metszet)
Boletus splendidus Martin (metszet)
Boletus rhodopurpureus Smotl. (metszet)
Boletus rhodoxanthus (Krbh.) Kbch. (metszet)
Boletus purverulentus Opat. (metszet)
Boletus junquilleus (Quél.) Boud. (metszet)
Boletus impolitus Fr. (metszet)
Boletus calopus Fr. (metszet)
Boletus fragrans Vitt. (metszet)
Boletus radicans Pers. ex Fr. (metszet)
Boletus regius Krbh. (metszet)
Boletus speciosus Frost (metszet)
Boletus fechtneri Vel. (metszet)
Boletus appendiculatus Schff. ex Fr. (metszet)
Boletus aereus Bull. ex Fr. (metszet)
Boletus pinicola Vitt. (metszet)
Boletus edulis Bull. ex Fr. (metszet)
Boletus aestivalis Paulet ex Fr. (metszet)
Leccinum crocipodium (Let.) Watl. (metszet)
Leccinum piceinum Pil. (metszet)

Leccinum vulpinum Watl. (metszet)
Leccinum quercinum (Pil.)
 Eichen-Rauh. (metszet)
Leccinum auranticum (Bull. ex St. Am.) S. F.
 Gray (metszet)
Leccinum testaceroscabrum (Secr.)
 Sing. (metszet)
Leccinum subcinnamomeum Pil. & Dermek
 (metszet)
Leccinum duriusculum (Kal. & Sch. ap. Fr.)
 Sing. (metszet)
Leccinum griseum (Quél.) Sing. (metszet)
Leccinum oxydabile (Sing.) Sing. (metszet)
Leccinum varicolor Watl. (metszet)
Leccinum holopus (Rostk.) Watl. (metszet)
Leccinum onychinum (metszet)
Leccinum scabrum (Bull. ex Fr.) S. F.
 Gray (metszet)
Leccinum rotundifoliae (Sing.) Smith
 (metszet)

Család: Paxillaceae

Paxillus involutus (Batsch.) Fr. (metszet)
Paxillus filamentosus Fr. (metszet)
Paxillus atrotomentosus (Batsch.) Fr.
 (metszet)
Hygrophoropsis aurantiaca (Wulf. ex Fr.) R.
 Mre. (metszet)
Hygrophoropsis olida (Quél.) Métr. Duft.
 (metszet)
Omphalotus olearius (metszet)

Család: Gomphidiaceae

Gomphidius maculatus (Scop.) Fr. (metszet)
Gomphidius glutinosus (Schff.) Fr. (metszet)
Chroogomphus helveticus (Sing.) Mos.
 (metszet)
Chroogomphus rutilus (Schff. ex Fr.) O. K.
 Miller (metszet)

Rend: Agaricales

Család: Hygrophoraceae

Hygrophorus chrysodon (Batsch) Fr. (metszet)
Hygrophorus penarius Fr. (egész, metszet)
Hygrophorus eburneus (Bull. ex Fr.) Fr.
 (metszet)
Hygrophorus melizeus Fr. (metszet)
Hygrophorus cossus (Sow. ex Fr.) Fr.
 (metszet)
Hygrophorus erubescens Fr. (metszet)
Hygrophorus queletii Bres. (metszet)
Hygrophorus russula (Schff. ex Fr.)
 Quél. (metszet)

Hygrophorus poetarum Heim (metszet)
 Hygrophorus pudorinus (Fr.) Fr. (metszet)
 Hygrophorus leucophaeus (Scop. ex Fr.)
 Fr. (metszet)
 Hygrophorus arbustivus Fr. (metszet)
 Hygrophorus nemoreus (Lasch) Fr. (metszet)
 Hygrophorus discoideus (Pers. ex Fr.)
 Fr. (metszet)
 Hygrophorus hypothejus (Fr. ex Fr.) Fr.
 (metszet)
 Hygrophorus lucorum Kalchbr. (metszet)
 Hygrophorus dichrous Kühn. & Rom.
 (metszet)
 Hygrophorus olivaceoalbus (Fr. ex Fr.)
 Fr. (metszet)
 Hygrophorus mesotephrus Berk. & Br.
 (metszet)
 Hygrophorus pustulatus (Pers. ex Fr.)
 Fr. (metszet)
 Hygrophorus marzuolus (Fr.) Bres. (metszet)
 Hygrophorus camarophyllus (A. & S. ex Fr.)
 Fr. (metszet)
 Camarophyllus niveus (Scop. ex Fr.) Wünsche
 (metszet)
 Camarophyllus virgineus (Wulf. ex Fr.) Karst.
 (metszet)
 Camarophyllus pratensis (Pers. ex Fr.)
 Kummer (metszet)
 Camarophyllus lacmus Fr. (metszet)
 Hygrocybe murinacea (Fr.) Mos. (metszet)
 Hygrocybe streptopus (Fr.) Sing. & Kuthan
 (metszet)
 Hygrocybe lepidotus (metszet)
 Hygrocybe psittacina (Schff. ex Fr.) Wünsche.
 (metszet)
 Hygrocybe chlorophana (Fr.) Karst. (metszet)
 Hygrocybe subminutula Murr. (metszet)
 Hygrocybe tristis (Pers.) Moell. (metszet)
 Hygrocybe conico-palustris R. Haller
 (metszet)
 Hygrocybe nigrescens (Quél.) Kühn. (metszet)
 Hygrocybe conica (Scop. ex Fr.)
 Kummer (metszet)
 Hygrocybe citrinovirens (Lge.) J. Schff.
 (metszet)
 Hygrocybe obrussea (Fr.) Wünsche (metszet)
 Hygrocybe punicea (Fr.) Kummer (metszet)
 Hygrocybe acutoconica (metszet)
 Hygrocybe coccinea (Schff. ex Fr.) Kummer
 (metszet)
 Hygrocybe parvula (Peck.) Murr. (metszet)
 Hygrocybe turunda (Fr. ex Fr.) Karst.
 (metszet)

Hygrocybe miniata (Fr.) Kummer (metszet)
 Hygrocybe helobia (Arnolds) Bon. (metszet)
 Hygrocybe cantharellus (Schw.) Murr.
 (metszet)

Család: Tricholomataceae

Omphalina ericetorum (Pers. ex Fr.) M. Lge.
 (metszet)
 Omphalina discorosea (Pil.) Her. et Kotl.
 (metszet)
 Omphalina oniscus (Fr. ex Fr.) Quél. (metszet)
 Gerronema strombodes Bk. & Mont.) Sing.
 (metszet)
 Gerronema chrysophyllum (Fr.) Sing.
 (metszet)
 Gerronema postii (Fr.) Sing. (metszet)
 Rickenella setipes (Fr.) Raith. (metszet)
 Laccaria amethystina (Bolt. ex Hooker) Murr.
 (metszet)
 Laccaria bicolor (R. Mre.) Orton (metszet)
 Laccaria laccata (Scop. ex Fr.) Bk. & Br.
 (metszet)
 Clitocybe hydrogramma (Bull. ex Fr.)
 Kummer (metszet)
 Clitocybe phyllophila (Fr.) Quél. (metszet)
 Clitocybe odora (Bull. ex Fr.) Kummer
 (metszet)
 Clitocybe clavipes (Pers. ex Fr.) Kummer
 (metszet)
 Clitocybe alexandri (Gill.) Konr. (metszet)
 Clitocybe inornata (Sow. ex Fr.) Gill.
 (metszet)
 Clitocybe geotropa (Bull. ex Fr.) Quél. (met-
 szet)
 Clitocybe maxima (Fl. Wett. ex Fr.) Kummer
 (metszet)
 Clitocybe costata Kühn. & Rom. (metszet)
 Clitocybe squamulosa (Pers. ex Fr.)
 Lge. (metszet)
 Clitocybe catinus (Fr.) Quél. (metszet)
 Clitocybe gibba (Pers. ex Fr.) Quél. (metszet)
 Clitocybe vermicularis (Fr.) Quél. (metszet)
 Clitocybe cerussata (Fr.) Kummer (metszet)
 Clitocybe pithyophila (Secr.) Gill. (metszet)
 Clitocybe candicans (Pers. ex Fr.)
 Kummer (metszet)
 Clitocybe tuba (Fr.) Gill. (metszet)
 Clitocybe gallinacea (Scop. ex Fr.) Lge.
 (metszet)
 Clitocybe dealbata (Sow. ex Fr.)
 Kummer (metszet)
 Clitocybe rivulosa (Pers. ex Fr.)
 Kummer (metszet)

Clitocybe obsoleta (Batsch ex Fr.) Quél.
(metszet)
Clitocybe fragrans (Sow. ex Fr.)
Kummer (metszet)
Clitocybe brumalis (Fr. ex Fr.) Kummer
(metszet)
Clitocybe ditopa (Fr. ex Fr.) Gill. (metszet)
Clitocybe metachroa (Fr.) Kummer (metszet)
Lepista nebularis (Fr.) Harmaja (metszet)
Lepista sordida (Fr.) Sing. (metszet)
Lepista nuda (Bull. ex Fr.) Cke. (metszet)
Lepista personata (Fr. ex Fr.) Cke. (metszet)
Lepista irina (Fr.) Bigelow (metszet)
Lepista densifolia (Favre) Sing. & Cl.
(metszet)
Lepista luscina (Fr.) Sing. (metszet)
Lepista gilva (Pers. ex Fr.) Roze (metszet)
Lepista inversa (Scop. ex Fr.) Pat. (metszet)
Lepista flaccida (Sow. ex Fr.) Kummer
(metszet)
Riparites tricholoma (A. & S. ex Fr.) Karst.
(metszet)
Hypsizyus tessulatus (Fr.) Sing. (metszet)
Tricholomopsis rutilans (Schff. ex Fr.) Sing.
(metszet)
Tricholomopsis ornata (Fr.) Sing. (metszet)
Tricholoma ustaloides Romagn. (metszet)
Tricholoma batschii Gulden (metszet)
Tricholoma acerbum (Bull. ex Fr.) Quél.
(metszet)
Tricholoma flavobrunneum (Fr.)
Kummer (metszet)
Tricholoma pessundatum (Fr.) Quél. (metszet)
Tricholoma populinum Lge. (metszet)
Tricholoma ustale (Fr. ex Fr.) Kummer
(metszet)
Tricholoma stans (Fr.) Sacc. (metszet)
Tricholoma albobrunneum (Pers. ex Fr.)
Kummer (metszet)
Tricholoma psammopus (Kalchbr.)
Quél. (metszet)
Tricholoma vaccinum (Pers. ex Fr.) Kummer
(metszet)
Tricholoma imbricatum (Pers. ex Fr.)
Kummer (metszet)
Tricholoma portentosum (Fr.) Quél. (metszet)
Tricholoma flavovirens (Pers. ex Fr.) Lund et
Nannf. (metszet)
Tricholoma viridilutescens Mos. (metszet)
Tricholoma fucatum (Fr.) Sacc. (metszet)
Tricholoma sejunctum (Sow. ex Fr.) Quél.
(metszet)
Tricholoma coryphaeum (Fr.) (metszet)

Tricholoma sulphureum (Bull. ex Fr.)
Kummer (metszet)
Tricholoma sulphurescens Bres. (metszet)
Tricholoma inamoenum (Fr.) Quél. (metszet)
Tricholoma lascivum (Fr.) Gill. (metszet)
Tricholoma album (Schff. ex Fr.) Quél.
(metszet)
Tricholoma josserandii Bon (metszet)
Tricholoma columbetta (Fr.) Kummer
(metszet)
Tricholoma resplendens (Fr.) Quél. (metszet)
Tricholoma saponaceum (Fr.) Kummer
(metszet)
Tricholoma goniospermum Bres. (metszet)
Tricholoma irinum Sing. (metszet)
Tricholoma bresadolianum Cl. (metszet)
Tricholoma sciodes (Secr.) Mart. (metszet)
Tricholoma virgatum (Fr. ex Fr.)
Kummer (metszet)
Tricholoma orirubens Quél. (metszet)
Tricholoma sculpturatum (Fr.) Quél. (metszet)
Tricholoma squarrulosum Bres. (metszet)
Tricholoma atosquamosum (Chev.)
Sacc. (metszet)
Tricholoma pardinum Quél. (metszet)
Tricholoma terreum (Schff. ex Fr.) Kummer
(metszet)
Tricholoma gausapatum (Fr.) Quél. (metszet)
Armillariella tabescens (Scop. ex Fr.) Sing.
(metszet)
Leptoglossum rickenii (Sing. ez Hora) Sing.
(egész)
Armillariella mellea (Vahl. in Fl. Dan. ex Fr.)
Karst. (metszet)
Lyophyllum infumatum (Bres.) Kühn.
(metszet)
Lyophyllum amarisculum (metszet)
Lyophyllum tenebrosum (metszet)
Lyophyllum connatum (Schum. ex Fr.) Sing.
(metszet)
Lyophyllum loricatum (Fr.) Kühn. (metszet)
Lyophyllum fumosum (Pers. ex Fr.) Kühn. &
Romagn. (metszet)
Lyophyllum decastes (Fr.) Sing. (metszet)
Tephrocye atrata (Fr. per. Fr.) Donk (metszet)
Tephrocye tylicolor (Fr. ex Fr.) (metszet)
Tephrocye rancida (Fr.) Donk. (metszet)
Calocybe gambosa (Fr.) Donk. (metszet)
Calocybe chrysenteron (Bull. ex Fr.)
Sing. (metszet)
Calocybe ionides (Bull. ex Fr.) Donk. (metszet)
Asterophora lycoperdoides (Bull.) Ditm. ex
Staub. (metszet)

Cantharellula umbonata (Gmel. ex Fr.) Sing.
 (metszet)
 Pseudoclitocybe cyanthiformis (Bull. ex Fr.)
 Sing. (metszet)
 Clitocybula lacerata (Scop. ex Lasch) Metr.
 (metszet)
 Leucopaxillus lepistoides (R. Mre.)
 Sing. (metszet)
 Leucopaxillus giganteus (Fr.) Sing. (metszet)
 Leucopaxillus candidus (Bres.) Sing.
 (metszet)
 Leucopaxillus paradoxus (Cost.-Dufour)
 Bours. (metszet)
 Leucopaxillus tricolor (Peck) Kühn. (metszet)
 Leucopaxillus macrocephalus (Schulz.) Bohus
 (metszet)
 Leucopaxillus gentianeus (Quél.) Kotl.
 (metszet)
 Melanoleuca strictipes (Karst.) Murr.
 (metszet)
 Melanoleuca subalpina (Britz.) Brsky &
 Stangl. (metszet)
 Melanoleuca candida (Vel.) Sing. (metszet)
 Melanoleuca himilis (Fr.) Sing. (metszet)
 Melanoleuca graminicola (Vel.) Köhn. & Mre.
 (metszet)
 Melanoleuca brevipes (Bull. ex Fr.) Pat.
 (metszet)
 Melanoleuca polioleuca (Fr.) Kühn. & Mre.
 (egész, metszet)
 Melanoleuca cinerascens Reid. (metszet)
 Melanoleuca grammopodia (Bull. ex Fr.) Pat.
 (metszet)
 Melanoleuca arcuata (Fr.) Sing. (metszet)
 Melanoleuca melaleuca (Pers. ex Fr.) Mre.
 (metszet)
 Melanoleuca turrita (Fr.) Sing. (metszet)
 Melanoleuca rasilis (Fr.) Sing. (metszet)
 Melanoleuca cognata (Fr.) K. & M. (metszet)
 Melanoleuca decembris (metszet)
 Catathelasma imperiale (Fr.) Sing. (metszet)
 Armillaria luteovirens (A. & S. ex Fr.) Gill.
 (metszet)
 Armillaria rickenii Bohus (metszet)
 Pleurocybella lignatilis (egész)
 Collybia cirrhata (Schum. ex Fr.) Kummer
 (metszet)
 Collybia tuberosa (Bull. ex Fr.) Kummer
 (metszet)
 Collybia peronata (Bolt. ex Fr.) Sing.
 (metszet)
 Collybia hariolorum (DC: exFr.) Quél.
 (egész, metszet)

Collybia confluens (Pers. ex Fr.) Kummer
 (egész, metszet)
 Collybia acervata (Fr.) Karst. (metszet)
 Collybia marasmioides (Britz.) Brsky. &
 Stangl. (metszet)
 Collybia dryophila (Bull. ex Fr.)
 Kummer (metszet)
 Collybia exsculpta (Fr.) Gill. (metszet)
 Collybia butyracea (Bull. ex Fr.) Quél.
 (metszet)
 Collybia fusipes (Bull. ex Fr.) Quél. (metszet)
 Collybia maculata (A. & S. ex Fr.) Quél.
 (metszet)
 Collybia distorta (Fr.) Quél. (metszet)
 Marasmiellus ramealis (Bull. ex Fr.)
 Sing. (egész, metszet)
 Micromphale perforans (Hofm. & Fr.)
 Sing. (metszet)
 Micromphale foetidum (Sow. ex Fr.)
 Sing. (metszet)
 Hohenbuehelia petaloides
 (Bull. ex Fr.) Schulz. (metszet)
 Panellus serotinus (Pers. ex Fr.) Kühn.
 (metszet)
 Panellus stypticus (Bull. ex Fr.) Karst.
 (egész, metszet)
 Oudemansiella platyphylla (pers. ex Fr.) Mos.
 (metszet)
 Oudemansiella longipes (Bull. ex St. Amans)
 Mos. (metszet)
 Oudemansiella badia (Quél.) Mos. (metszet)
 Oudemansiella mucida
 (Schrad. ex Fr.) Hoehn. (metszet)
 Strobilurus tenacellus (Pers. ex Fr.)
 Sing. (metszet)
 Strobilurus stephanocystis (Hora)
 Sing. (egész, metszet)
 Strobilurus esculentus (Wulf. ex Fr.)
 Sing. (egész, metszet)
 Marasmius graminum (Libert) Berk. (metszet)
 Marasmius rotula (Scop. ex Fr.) Fr. (metszet)
 Marasmius bulliardii Quél. (metszet)
 Marasmius androsaceus (L. ex Fr.) Fr.
 (metszet)
 Marasmius epiphyllus (Pers. ex Fr.) Fr.
 (metszet)
 Marasmius scorodonius (Fr.) Fr. (metszet)
 Marasmius alliaceus (Jacq. ex Fr.) Fr.
 (metszet)
 Marasmius cohaerens (Pers. ex Fr.) Fr.
 (metszet)
 Marasmius oreades (Bolt. ex Fr.) Fr. (metszet)
 Marasmius wynnei Bk. & Br.

Marasmius lupuletorum (Weinm.) Fr.
 (metszet)
 Macrocystidia cucumis (Pers. ex Fr.)
 Heim. (metszet)
 Hemimycena cucullata (Pers. ex Fr.)
 Sing. (metszet)
 Hemimycena gracilis (Quél.) Sing. (metszet)
 Delicatula integrella (Pers. ex Fr.) Fay.
 (metszet)
 Mycena epipterygioides Pears. (metszet)
 Mycena viscosa (Secr.) R. Mre. (metszet)
 Mycena crocata (Schrad. ex Fr.)
 Kummer (metszet)
 Mycena haematopoda (Pers. ex Fr.)
 Kummer (metszet)
 Mycena galopoda (Pers. ex Fr.)
 Kummer (metszet)
 Mycena stylobates (Pers. ex Fr.)
 Kummer (metszet)
 Mycena cyanipes Godey (metszet)
 Mycena acicula (Schff. ex Fr.) Kummer
 (metszet)
 Mycena pelianthina (Fr.) Quél. (metszet)
 Mycena pura (Pers. ex Fr.) Kummer (metszet)
 Mycena capillaris (Schum. ex Fr.)
 Kummer (metszet)
 Mycena quercus-ilicis Kühn. (egész)
 Mycena rosella (Fr.) Kummer (metszet)
 Mycena renati Quél. (metszet)
 Mycena viridimarginata Karst. (metszet)
 Mycena strobilina (Pers. ex Fr.) Gill. (metszet)
 Mycena purpureofusca (Peck.) Sacc.
 (metszet)
 Mycena vitrea (Fr.) Quél. (metszet)
 Mycena inclinata (Fr.) Quél. (metszet)
 Mycena galericulata (Scop. ex Fr.) S. F. Gray
 (metszet)
 Mycena maculata Karst. (metszet)
 Mycena tintinnabulum (Fr.) Quél. (metszet)
 Mycena chlorinella (Lge.) Sing. (metszet)
 Mycena zephirus (Fr. ex Fr.) Kummer
 (metszet)
 Mycena polygramma (Bull. ex Fr.) S. F. Gray
 (metszet)
 Mycena alcalina (Fr.) Kummer (metszet)
 Mycena vulgaris (metszet)
 Hydropus subalpinus (Hoehn.) Sing. (metszet)
 Xeromphalina campanella (Batsch. ex Fr.) R.
 Mre. (metszet)
 Flammulina velutipes (Curt. ex Fr.)
 Sing. (egész, metszet)
 Lentinellus cochleatus (Pers. ex Fr.)
 Karst. (egész, metszet)

Lentinellus omphalodes (Fr.) P. Karst.
 (metszet)
 Lentinellus vulpinus (Sow. ex Fr.) Kühn. &
 Mre. (egész)

Család: Entomataceae

Rhodocybe truncata (Schff. ex Fr.) Sing.
 (metszet)
 Rhodocybe Caelata (Fr.) Mre. (metszet)
 Rhodocybe mundula (Lasch) Sing. (metszet)
 Rhodocybe fallax (Quél.) Sing. (metszet)
 Clitopilus prunulus (Scop. ex Fr.) Kummer
 (metszet)
 Entoloma nitidum Quél. (metszet)
 Entoloma erophilum (Fr.) Karst. (metszet)
 Entoloma porphyrophaeum (Fr.) Karst.
 (metszet)
 Entoloma Vernum Lundell (metszet)
 Entoloma sepium (Noulet-Dassier) Richon &
 Roze (metszet)
 Entoloma saundersii (Fr.) Sacc. (metszet)
 Entoloma clypeatum (L. ex Fr.) Kummer
 (metszet)
 Entoloma aprile (Britz.) Sacc. (metszet)
 Entoloma bahusiense Lundell ap Lund &
 Nannf. (metszet)
 Entoloma sinuatum (Bull. & Fr.)
 Kummer (metszet)
 Entoloma rhodopolium (Fr.) Kummer
 (metszet)
 Entoloma nidorosum (Fr.) Quél. (metszet)
 Entoloma sphagnetii R. Naveau (metszet)
 Entoloma sphagnorum Romagn.-Favre
 (metszet)
 Entoloma lampropus (Fr.) Hesler (metszet)
 Entoloma lividocyanulus Kühn. (metszet)
 Entoloma sodalis Kühn. & Romagn.
 Entoloma euchroum (Pers. ex Fr.) Donk.
 (metszet)
 Entoloma serrulatum (Pers. ex Fr.)
 Hesler (metszet)
 Entoloma lazulinus (fr.) Quél. (metszet)
 Entoloma juncinus Köhn. & Romagn.
 (metszet)
 Entoloma hirtipes (Schum. ex Fr.) (metszet)
 Entoloma mammosum (Fr.) Hesler (metszet)
 Entoloma rhombisporus (Kühn. & Bours.)
 Romagn. (metszet)
 Entoloma stauosporum (Bres.) Hk. (metszet)
 Entoloma undatum (Fr.) Fries. (metszet)

Család: Pluteaceae

Volvariella speciosa (Fr.) Sing. (metszet)
Volvariella volvacea (Bull. ex Fr.) Sing.
(metszet)
Volvariella bombycina (Pers. ex Fr.)
Wolliger Sch. (metszet)
Volvariella caesiocincta Orton (metszet)
Volvariella murinella (Quél.) Mos. (metszet)
Volvariella taylori (Berk.) Sing
Volvariella cinerascens (Bres.) Mos. (egész)
Volvariella hypopithys (Fr. ex Karst.) Mos.
Pluteus pellitus (Pers. ex Fr.) Kummer
(metszet)
Pluteus petasatus (Fr.) Gill. (metszet)
Pluteus salicinus (Pers. ex Fr.) Kummer
(metszet)
Pluteus atromarginatus (Konr.) Kühn. (met-
szet)
Pluteus atrocapillus (Secr.) Sing. (metszet)
Pluteus leoninus (Schff. ex Fr.) Kummer
(metszet)
Pluteus plautus Weinm.) Gill.
Pluteus semibulbosus (Lasch. ap Fr.)
Gill. (metszet)
Pluteus granulatus Bres. (metszet)
Pluteus depauperatus Romagn. (metszet)
Pluteus murinus Bres. ss. Romagn. (metszet)
Pluteus romellii (Britz.) Sacc. (metszet)
Pluteus phlebophorus (Dillm. ex Fr.) Kummer
(metszet)
Pluteus podospileus Sacc. ex Cub. (metszet)
Pluteus variabilicolor (egész, metszet)

Család: Amanitaceae

Amanita inaurata Secr. (metszet)
Amanita submembranacea Bon (metszet)
Amanita beckeri Huijism. (metszet)
Amanita subalpina (ined.) (metszet)
Amanita hyperborea P. Karst. (metszet)
Amanita vaginata (Bull. ex Fr.) Quél.
(metszet)
Amanita mairei Foley (metszet)
Amanita alba Gill. Weisser Sch. (metszet)
Amanita crocea (Quél.) Sing. (metszet)
Amanita fulva (Schff. ex Pers. (metszet)
Amanita umbrinolutea Secr. (metszet)
Amanita lividopallescens Gill. (metszet)
Amanita caesarea (Scop. ex Fr.) Pers. ex
Schw. (metszet)
Amanita muscaria (L. ex Fr.) Hooker (metszet)
Amanita regalis (Fr.) (metszet)
Amanita pantherina (DC. ex Fr.) Secr.
(metszet)

Amanita gemmata (Fr.) Gill. (metszet)
Amanita eliae Quél. (metszet)
Amanita phalloides Vaill. ex Fr.) Secr.
(metszet)
Amanita citrina (Schff.) S. F. Gray (metszet)
Amanita porphyria (A. & S. ex Fr.) Secr.
(metszet)
Amanita spissa (Fr.) Kummer (metszet)
Amanita excelsa (Fr.)
Amanita aspera (Fr.) Hooker (metszet)
Amanita rubescens (Pers. ex Fr.) Gray
(metszet)
Amanita strobiliformis (Vitt.) Quél. (metszet)
Amanita echinocephala (Vitt.) Quél. (metszet)
Amanita codinae (R. Mre.) Sing. (metszet)
Limacella guttata (Fr.) Konr. & Maubl.
(metszet)
Limacellaglioderma (Fr.) R. Mre. (metszet)

Család: Agaricaceae

Agaricus gennadii (Chatin et Boud.)
Orton (metszet)
Agaricus pampeanus Speg. (metszet)
Agaricus bisporus (Lge.) Sing. (metszet)
Agaricus hortensis (Cke.) Pilat (metszet)
Agaricus bitorquis (Quél.) Sacc. (metszet)
Agaricus campestris var. *edulis* Vitt. (metszet)
Agaricus benesii Pilat (metszet)
Agaricus squamulifer (Moell.) Moell.
(metszet)
Agaricus silvaticus Schff. (metszet)
Agaricus altipes (Moell.) Moell. (metszet)
Agaricus aestivalis (Moell.) Moell. (metszet)
Agaricus langei (Moell.) Moell. (metszet)
Agaricus depauperatus Möller (metszet)
Agaricus elvensis (metszet)
Agaricus fusco-fibrillosus (Moell.) Pil.
(metszet)
Agaricus haemorrhoidarius Kalchbr. ex
Schultz. (metszet)
Agaricus impudicus (Rea.) (metszet)
Agaricus porphyrocephalus Moell. (metszet)
Agaricus spissicaulis Moell. (metszet)
Agaricus campester (L.) Fr. (metszet)
Agaricus bresadolianus Bohus (metszet)
Agaricus augustus Fr. Riesen-Egerling
(metszet)
Agaricus perrarus Schulz. (egész, metszet)
Agaricus silvicola (Vitt.) Sacc. (metszet)
Agaricus macrocarpus (Moell.) Moell.
(metszet)
Agaricus abruptibulbus Peck. (metszet)
Agaricus nivescens (Moell.) Moell. (metszet)

- Agaricus leucotrichus* (Moell.) Moell. (metszet)
Agaricus arvensis Schff. ex Fr. (metszet)
Agaricus excellens (Moell.) Moell. (metszet)
Agaricus maskae Pilat (metszet)
Agaricus stramineus (Schff. ex Moell.) Sing. (metszet)
Agaricus comtulus Fr. (metszet)
Agaricus rusiophyllus Lasch. (metszet)
Agaricus porphyrizos Orton (metszet)
Agaricus niveolutescens Huijism. (metszet)
Agaricus dulcidulus Schulz. (metszet)
Agaricus semotus Fr. (metszet)
Agaricus purpurellus (Moell.) Moell. (metszet)
Agaricus xanthoderma Gen. (egész, metszet)
Chamaemyces fracidulus (Fr.) Donk. =
Lepiota irrorata Quél. (metszet)
Chamaemyces demisannula (Secr.) Mos. (metszet)
Lepiota seminuda (Lasch.) Kummer (metszet)
Lepiotabettinae Dörfelt (metszet)
Lepiota luteocystidiata (Reid.) Sing. (metszet)
Lepiota acutesquamosa Weinm: 0 Kummer (metszet)
Lepiota aspera (Pers, in Hofm. ex Fr.) Quél. (metszet)
Lepiota cristata A. & S. ex Fr.) Kummer (metszet)
Lepiota alba (Bres.) Sacc. (metszet)
Lepiota ignivolvata Bousset-Joss. (metszet)
Lepiota oreadiformis Vel. (metszet)
Lepiota pallida Locq. (metszet)
Lepiota ventriospora Reid. (metszet)
Lepiota clypeolaris (Bull. ex Fr.) Kummer (metszet)
Lepiota helvola Bres., Fleischrosa Sch. (metszet)
Lepiota subincarnata Lge. (metszet)
Lepiota kühneri Huijism. (metszet)
Lepiota castanea Quél. (metszet)
Macrolepiota procera (Scop. ex Fr.) Sing. (metszet)
Macrolepiota rhacodes (Vitt.) Sing. (metszet)
Macrolepiota puellaris (Fr.) Mos. (metszet)
Macrolepiota excoriata (Schff. ex Fr.) Acker-Sch. (metszet)
Macrolepiota konradii (Huijism. ex P. D. Orton) Mos. (metszet)
Macrolepiota gracilentia (Fr.)
Macrolepiota mastoidea (Fr.) Sing. (metszet)
Macrolepiota subsquarrosa (Locq.) Bon. (metszet)
Leucoagaricus carneifolius (Gill.) (metszet)
Leucoagaricus pudicus (Bull.) (metszet)
Leucoagaricus loquini Pázm. (metszet)
Leucoagaricus meleagris (Sow. ex Fr.) Bon. (metszet)
Leucoagaricus leucothytes (Vitt.) S. Wasser (metszet)
Leucoagaricus densifolius (Gill.) Bon. (metszet)
Leucocoprinus caepestipes (Sow. ex Fr.) Pat. (metszet)
Leucocoprinus bresadolae (Schulz.) (metszet)
Leucocoprinus biornatus (S. S. Cooke) Locq. (metszet)
Cystoderma amintinum (Scop. ex Fr.) Fay. (metszet)
Cystoderma carcharias (Pers. ex Secr.) Fay. (metszet)
Cystoderma granulosum (Batsch ex Fr.) Fay. (metszet)
Cystoderma cinnabarium Heinem. & Thoen (metszet)
Phaeolepiota aurea (Matt. ex Fr.) Mre. (egész, metszet)
- Család: Coprinaceae**
Coprinus sterquilinus Fr. Ring-Tintling (metszet)
Coprinus comatus (Müll. in Fl. Dan. ex Fr.) S. F. Gray (metszet)
Coprinus alopecia Lasch ex Fr. (metszet)
Coprinus atrementarius (Bull. ex Fr.) Fr. (metszet)
Coprinus sterquilinus Fr. Ring-Tintling (metszet)
Coprinus romagnesianus Sing. (metszet)
Coprinus truncorum (Schff.) Fr. Weiden-T. (metszet)
Coprinus micaceus (Bull. ex Fr.) Fr. (metszet)
Coprinus flocculosus DC. ex Fr. (metszet)
Coprinus domesticus (Bolt. ex Fr.) S. F. Gray (metszet)
Coprinus niveus (Pers. ex Fr.) Fr. (metszet)
Coprinus disseminatus (Pers:ex Fr.) S. F. Gray (metszet)
Coprinus angulatus Peck. (metszet)
Coprinus plicatilis (Curt. ex Fr.) Fr. (metszet)
Panaeolus papilionaceus (Bull. ex Fr.) Quél. (metszet)
Panaeolus retirugis (Fr.) Quél. (metszet)
Panaeolus sphinctrinus (Fr.) Quél. (metszet)
Panaeolus subbalteatus (Berk. & Br.) Sacc. (metszet)

Panaeolina foenicicii (Pers. ex Fr.) R. Mre. (metszet)
 Anellaria semiovata (Sow. ex Fr.) Pears. & Dennis (metszet)
 Anellaria phalaenarum (Bull. ex Fr.) Fr. (metszet)
 Psathyrella gracilis (Fr.) Quél. (metszet)
 Psathyrella sarcocephala (Fr.) Sing. (metszet)
 Psathyrella spadicea (Schff. ex Fr.) Sing. (metszet)
 Psathyrella candolleana (Fr.) Mre. (metszet)
 Psathyrella velutina (Pers. ex Fr.) Sing. (metszet)
 Psathyrella hydrophila (Bull. ex Merat) R. Mre. (metszet)
 Psathyrella spintrigeroides P. D. Orton (metszet)
 Psathyrella spadiceo-grisea (Fr.) Mre. (metszet)
 Psathyrella vernalis (Lge.) Mos. (metszet)

Család: Bolbitiaceae

Conocybe pubescens (Gill.) Kühn., Mist-S. (metszet)
 Pholiotina arrhenii (Fr.) Sing. (metszet)
 Pholiotina aporus K. v. W.) Cl. (metszet)
 Pholiotina blattaria (Fr.) Fay. (metszet)
 Bolbitius variicolor Atk. (metszet)
 Bolbitius vitellinus (Pers.) Fr., Gold M. (metszet)
 Bolbitius reticulatus (Pers. ex Fr.) Ricken (metszet)
 Agrocybe erebia (Fr.) Kühn. (metszet)
 Agrocybe dura (Bolt. ex Fr.) Sing. (metszet)
 Agrocybe praecox (Pers. ex Fr.) Fay (metszet)
 Agrocybe paludosa (Lge.) Kühn. & Romagn. (metszet)
 Agrocybe semiorbicularis (Bull. ex Fr.) Fay. (metszet)

Család: Strophariaceae

Stropharia squamosa (Pers. ex Fr.) Quél. (metszet)
 Stropharia thrausta (Schulz. ap. Kalchbr.) Sacc. (metszet)
 Stropharia coronilla (Bull. ex Fr.) Quél. (metszet)
 Stropharia melasperma (Bull. ex Fr.) Quél. (metszet)
 Stropharia hornemannii (Weinm. ex Fr.) Lund. & Nannf. (metszet)
 Stropharia albo-cyanea (Desm.) Quél., Fr. (metszet)

Stropharia aeruginosa (Curt. ex Fr.) Quél. (metszet)
 Stropharia cyanea (Bolt. ex Secr.) Tuom. (metszet)
 Stropharia albonitens (Fr.) Karst. (metszet)
 Stropharia luteo-nitens (Vahl. in Fl. Dan. ex Fr.) Quél. (metszet)
 Stropharia semiglobata Batsch ex Fr.) Quél. (metszet)
 Hypholoma capnoides (Fr.) ex Fr. Kummer (metszet)
 Hypholoma sublateritium (Fr.) Quél. (metszet)
 Hypholoma fasciculare (Huds. ex Fr.) Kummer (metszet)
 Hypholoma radicosum Lge. (egész, metszet)
 Hypholoma marginatum (Pers. ex Fr.) Schroeter (metszet)
 Hypholoma polytrichi (Fr.) Sing. (metszet)
 Hypholoma udum (Pers. ex Fr.) Kühn. (metszet)
 Hypholoma myosotis (Fr.) Mos. (metszet)
 Psilocybe coprophila (Bull. ex Fr.) Quél. (metszet)
 Psilocybe merdaria (Fr.) Ricken (metszet)
 Psilocybe semilanceata (Fr.) Quél. (metszet)
 Pholiota destruens (Brod.) Quél. (metszet)
 Pholiota squarrosa (Pers. ex Fr.) Kummer (metszet)
 Pholiota flammans (Fr.) Kummer (metszet)
 Pholiota flammuloides Mos. (metszet)
 Pholiota adiposa (Fr.) Kummer (metszet)
 Pholiota aurivella (Batsch ex Fr.) Kummer (metszet)
 Pholiota squarrodoides Pck. (metszet)
 Pholiota lubrica (Pers. ex Fr.) Sing. (metszet)
 Pholiota lenta (Pers. ex Fr.) Sing. (metszet)
 Pholiota gummosa (Lasch) Sing. (egész, metszet)
 Pholiota carbonaria (Fr.) Sing. (metszet)
 Pholiota spumosa (Fr.) Sing. (metszet)
 Pholiota flavida (Schff. ex Fr.) Sing. (metszet)
 Pholiotia nana Horak (metszet)
 Pholiota scamba (Fr.) Mos. (metszet)
 Pholiota alnicola (Fr.) Sing. (metszet)
 Kuehneromyces mutabilis (Schff. ex Fr.) Sing. & Smith. (metszet)
 Kuehneromyces myriadophylla (Ort.) Peyler & Young (metszet)
 Flammulaster limulata (Weinm. ex Fr.) Walt. (metszet)
 Flammulastercarophilus (Fr.) Earle (metszet)
 Tubaria confragosa (Fr.) Kühn. (metszet)

Tubaria dispersa (Pers.) Sing. (metszet)
 Tubaria pellucida (Bull. ex Fr.) Gill. (metszet)
 Tubaria conspersa (Pers. ex Fr.) Fayod
 (metszet)
 Tubaria furfuracea (Pers. ex Fr.) Gill.
 (metszet)
 Tubaria hiemalis Rom. ex Bon (metszet)
 Tubaria autochthonus Lge. (egész)

Család: Crepidotaceae

Crepidotus mollis (Schff. ex Fr.) Kummer
 (metszet)
 Crepidotus variabilis (Pers. ex Fr.) Kummer
 (metszet)

Család: Cortinariaceae

Inocybe terrigena (Fr.) Kühn. (metszet)
 Inocybe dulcamara (A. & S. ex Pers.)
 Kummer (metszet)
 Inocybe patouillardi Bres. (metszet)
 Inocybe jurana Pat. (metszet)
 Inocybe cookei Bres. (metszet)
 Inocybe maculata Boud. (metszet)
 Inocybe fastigiata (Schff. ex Fr.) Quél.
 (metszet)
 Inocybe calamistrata (Fr.) Gill. (metszet)
 Inocybe cervicolor (Pers. ex Pers.) Quél.
 (metszet)
 Inocybe bongardii (Weinm.) Quél. (metszet)
 Inocybe godeyi Gill. (metszet)
 Inocybe geophylla (Sow. ex Fr.) Kummer
 (metszet)
 Inocybe pudica Kühn. (metszet)
 Inocybe corydalina Quél. (metszet)
 Inocybe pyriodora (Pers. ex Fr.) Quél.
 (metszet)
 Inocybe terrifera Kühn. (metszet)
 Inocybe gausapata Kühn. (metszet)
 Inocybe aeruginescens Babos (metszet)
 Inocybe obscura (Pers. ex Pers.) Gill.
 (metszet)
 Inocybe lacera (Fr.) Kummer (metszet)
 Inocybe napipes Lge. (metszet)
 Inocybe umbrina Bres. (metszet)
 Inocybe lanuginosa (Bull. ex Fr.) Kummer
 (metszet)
 Inocybe bresadolae Mass. (metszet)
 Inocybe asterospora Quél. (metszet)
 Inocybe margaritispora (Berk. ap. Cke.) Sacc.
 (metszet)
 Inocybe paetervisva Quél. (metszet)
 Inocybe xanthomelas Kühn. & Bours.
 (metszet)

Hebeloma radicosum (Bull. ex Fr.) Ricken
 (metszet)
 Hebeloma strophosum (Fr.) Sacc. (metszet)
 Hebeloma pumilum Lge. (metszet)
 Hebeloma fastibile (Fr.) Kummer
 (egész, metszet)
 Hebeloma helodes Favre (metszet)
 Hebeloma crustuliniforme (Bull. ex Fr.) Quél.
 (metszet)
 Hebeloma sacchariols Quél. (metszet)
 Hebeloma sinapizans (Paulet ex Fr.) Gill.
 (metszet)
 Hebeloma truncatum (Schff. ex Fr.) Kummer
 (metszet)
 Hebeloma edurum Metr. (metszet)
 Hebeloma subsaponaceum Karst. (metszet)
 Naucoria bohémica Vel. (metszet)
 Gymnopilus spectabilis (Fr.) Sing.
 (egész, metszet)
 Gymnopilus sapineus (Fr.) Mre. (metszet)
 Gymnopilus liquiritiae (Pers. ex Fr.) Karst.
 (egész, metszet)
 Gymnopilus microsporus Sing. (metszet)
 Gymnopilus hybridus (Fr. ex Fr.) Sing.
 (metszet)
 Gymnopilus penetrans (Fr. ex Fr.) Murr.
 (metszet)
 Dermocybe sphagneti (Orton) Mos. (metszet)
 Dermocybe palustris (Mos.) Mos. (metszet)
 Dermocybe uliginosa (Berk.) Mos. (metszet)
 Dermocybe croceifolia (Peck.) Mos. (metszet)
 Dermocybe cinnamomea (L. ex Fr.) Wünsche.
 (egész, metszet)
 Dermocybe cinnamomeobadia (R. Hry.) Mos.
 (metszet)
 Dermocybe aureifolia (Peck.) Mos. (metszet)
 Dermocybe crocea (Schff. ex Fr.) Mos.
 (metszet)
 Dermocybe semisanguinea (Fr.) Mos.
 (metszet)
 Dermocybe phoenicea (Bull. ex Mre.) Mos.
 (metszet)
 Dermocybe sanguinea (Wulf. ex Fr.) Wünsche
 (metszet)
 Dermocybe cinnabarina (Fr.) Wünsche
 (metszet)
 Cortinarius violaceus (L. ex Fr.) Fr. (metszet)
 Cortinarius hercynicus (Pers.) Mos. (metszet)
 Cortinarius melanotus Kalchbr. (metszet)
 Cortinarius venetus (Fr. ex Fr.) Fr. (metszet)
 Cortinarius orellanus (Fr.) Fr. (metszet)
 Cortinarius speciosissimus Kühn. & Romagn.
 (metszet)

Cortinarius saniosus (Fr.) Fr. (metszet)
Cortinarius citrinofulvescens Mos. (metszet)
Cortinarius multififormis (Fr.) Fr. (metszet)
Cortinarius variegatum Bres. (metszet)
Cortinarius fraudulosus Britz. (metszet)
Cortinarius cliduchus Fr. (metszet)
Cortinarius calochrous Fr. (metszet)
Cortinarius glaucopus Fr. (metszet)
Cortinarius magicus Eichh. (metszet)
Cortinarius praestans (Cord.) Gill. (metszet)
Cortinarius aureopulverulentus Mos. (metszet)
Cortinarius caesiostramineus R. Hry. (metszet)
Cortinarius arcifolius R. Hry. (metszet)
Cortinarius coeruleescens (Schff. ex Secr.) Fr. (metszet)
Cortinarius cyaneus (Bres.) Mos. (metszet)
Cortinarius varicolor Fr. (metszet)
Cortinarius nemorensis (Fr.) Lge. (metszet)
Cortinarius varius Fr. (metszet)
Cortinarius balteatus Fr. (metszet)
Cortinarius latus Fr. (metszet)
Cortinarius infractus (Pers. ex Fr.) Fr. (metszet)
Cortinarius subtortus (Pers. ex Fr.) Fr. (metszet)
Cortinarius occidentalis Smith (metszet)
Cortinarius purpurescens Fr. (metszet)
Cortinarius scaurus Fr. (metszet)
Cortinarius herpeticus Fr. (metszet)
Cortinarius odorifer Britz. (metszet)
Cortinarius orichalceus Fr. (metszet)
Cortinarius glaucoprasinus (Mos.) Mos. (metszet)
Cortinarius rufoolivaceus Fr. (metszet)
Cortinarius splendens R. Hry. (metszet)
Cortinarius elegantior Fr. (metszet)
Cortinarius subfulgens Orton (metszet)
Cortinarius aereus R. Hry. (metszet)
Cortinarius cyanites Fr. (metszet)
Cortinarius traganus Fr. (metszet)
Cortinarius alboviolaceus (Pers. ex Fr.) Fr. (metszet)
Cortinarius violaceo-cinereus (Pers. ex Fr.) Fr. (metszet)
Cortinarius camphoratus Fr. (metszet)
Cortinarius urbicus Fr. (metszet)
Cortinarius anomalus (Fr. ex Fr.) Fr. (metszet)
Cortinarius azureus Fr. (metszet)
Cortinarius trivialis Lge. (metszet)
Cortinarius collinitus Fr. (metszet)
Cortinarius pseudosalor Lge. (metszet)

Cortinarius elatior Fr. (metszet)
Cortinarius illibatus Fr. (metszet)
Cortinarius delibutus Fr. (metszet)
Cortinarius causticus Fr. (metszet)
Cortinarius armillatus (Fr.) Fr. (metszet)
Cortinarius bulliardi (Fr.) Fr. (metszet)
Cortinarius pseudocolus Mos. (metszet)
Cortinarius canabarra Mos. (metszet)
Cortinarius strobilaceus Mos. (metszet)
Cortinarius damascenus Fr. (metszet)
Cortinarius rigens (Pers. ex Fr.) Fr. (metszet)
Cortinarius duracinus Fr. (metszet)
Cortinarius bivelus Fr. (metszet)
Cortinarius cinnamoviolaecus Mos. (metszet)
Cortinarius deceptivus Kauffm. (metszet)
Cortinarius torvus (Bull. ex Fr.) Fr. (metszet)
Cortinarius umidicola (Kauffm.) (metszet)
Cortinarius cypriacus Fr. (metszet)
Cortinarius castaneus (Bull. ex Fr.) Fr. (metszet)
Cortinarius multicolor (Mos.) Mos. (metszet)
Cortinarius renidens Fr. (metszet)
Cortinarius hinnuleus Fr. (metszet)
Cortinarius balaustinus Fr. (metszet)
Cortinarius brunneus Fr. (metszet)
Cortinarius glandicolor Fr. (metszet)
Cortinarius uraceus Fr. (metszet)
Cortinarius rubricosus Fr. (metszet)
Cortinarius paleaceus Fr. (metszet)
Cortinarius incisus Fr. (metszet)
Cortinarius scandens Fr. (metszet)
Leucocortinarius bulbiger (Alb. & Schw. ex Fr.) Sing. (metszet)
Rozites caperata (Pers. ex Fr.) Karst. (metszet)
Phaeocollybia lugubris (Fr.) Heim. (metszet)
Phaeocollybia christinae (Fr.) Heim (metszet)
Phaeogalera oedipus (Cke.) Romagn. (metszet)

Rend: Russulales
Család: Russulaceae
Russula delica Fr. (metszet)
Russula chloroides Kalchbr. (metszet)
Russula nigricans (Bull.) Fr. (metszet)
Russula albonigra Krbh. (metszet)
Russula densifolia Secr. (metszet)
Russula adusta Fr. (metszet)
Russula acrifolia Romagn. (metszet)
Russula farinipes Rom. ap. Britz. (metszet)
Russula foetens Fr. (metszet)
Russula subfoetens Smith. (metszet)
Russula laurocerasi Melzer (metszet)
Russula pectinatoides Peck. (metszet)

Russula pectinata Fr. ss. Romagn. (metszet)
Russula amoenolens Romagn. (metszet)
Russula sororia (Fr.) Romell ss. Boud. (metszet)
Russula fellea Fr. (metszet)
Russula ochroleuca (Pers.) Fr. (metszet)
Russula consorbina Fr. (metszet)
Russula flava (Rom.) Rom ap. Lindbl. (metszet)
Russula decolorans Fr. (metszet)
Russula vinosa Lindbl. (metszet)
Russula virescens (Schff. ex Zant.) Fr. (metszet)
Russula cyanoxantha Schff. ex Fr. (metszet)
Russula heterophylla (Fr.) Fr. (metszet)
Russula vesca Fr. (metszet)
Russula mustelina Fr. (metszet)
Russula aeruginea Lindbl. (metszet)
Russula grisea (Pers. ex Secr.) Fr. (metszet)
Russula anatina Romagn. (metszet)
Russula parazurea J. Schff. (metszet)
Russula amoena Quél. (metszet)
Russula amoenicolor Romagn. (metszet)
Russula violeipes Quél. (metszet)
Russula azurea Bres. (metszet)
Russula turci Bres. (metszet)
Russula amethystina Quél. (metszet)
Russula rosacea Pers. ex S. F. Gray (metszet)
Russula pseudointegra Arn. & Gor. (metszet)
Russula rosea Quél. (metszet)
Russula minutula Vel. (metszet)
Russula lilacea Quél. (metszet)
Russula emeticicolor Schff. (metszet)
Russula olivascens (pers. ex Schw.) ss. Bres. (metszet)
Russula subcompacta Bretz. (ss. Romagn.) (metszet)
Russula chamaeleontina (Fr.) Fr. ss. Romagn. (metszet)
Russula lutea (Huds. ex Fr.) s. F. Gray (metszet)
Russula roseipes Secr. ss. Bres. (metszet)
Russula nauseosa (Pers. ex Schw.) Fr. ss. Bres. (metszet)
Russula nitida Fr. (metszet)
Russula melzeri Zv. (metszet)
Russula puellula Ebb. (metszet)
Russula puellaris Fr. (metszet)
Russula xerampelina (Schff. ex Secr.) Fr. (metszet)
Russula favrei Mos. (metszet)
Russula elaeodes (Bres.) (metszet)
Russula faginea Romagn. (metszet)

Russula graveolens Romell (metszet)
Russula melliolens Quél. (metszet)
Russula viscida Kudr. (metszet)
Russula olivacea (Schff. ex Secr.) Fr. (metszet)
Russula alutacea (Pers. ex Fr.) Fr. (metszet)
Russula vinosobrunnea (Bres.) Romagn. (metszet)
Russula integra L. ex Fr. ss. R. Mre. (metszet)
Russula romellii R. Mre. (metszet)
Russula paludosa Britz. (metszet)
Russula velenovskyi Melz. & Zv. (metszet)
Russula aurata (With.) ex Fr. (metszet)
Russula lateritia Quél. ss. Romagn. (metszet)
Russula luteotacta Rea. (metszet)
Russula emetica Fr. (metszet)
Russula mairei Sing. (metszet)
Russula solaris Ferd. & Winge (metszet)
Russula atropurpurea Krbh. (metszet)
Russula aquosa Lecl. (metszet)
Russula fragilis (Pers. ex Fr.) Fr. (metszet)
Russula carminea (J. Schff.) Kühn. & Romagn. (metszet)
Russula violacea Quél. (metszet)
Russula olivaceoviolascens Gill. (metszet)
Russula versicolor J. Schff. (metszet)
Russula rhodopoda Zv. (metszet)
Russula helodes Melz. (metszet)
Russula sanguinea (Bull. ex St. Am.) Fr. (metszet)
Russula pulchella Borszcw (metszet)
Russula queletii Fr. in Quél. (metszet)
Russula firmula J. Schff. (metszet)
Russula transiens (Sing.) Romagn. (metszet)
Russula adulterina Fr. (metszet)
Russula urens Romell ap. R. Mre. ex Sing. (metszet)
Russula maculata Quél. et Roz. (metszet)
Russula vinosopurpurea J. Schff. (metszet)
Russula lepidicolor Romagn. (metszet)
Lactarius vellereus (Fr.) Fr. (metszet)
Lactarius piperatus (L. ex Fr.) S. F. Gray (metszet)
Lactarius glaucescens Crossl. (metszet)
Lactarius citriolens Pouzar (metszet)
Lactarius scrobiculatus (Scop. ex Fr.) Fr. (metszet)
Lactarius repraesentaneus Britz. (metszet)
Lactarius aspideus Fr. (metszet)
Lactarius necator (Bull. em Pers. ex Fr.) Karst. (metszet)
Lactarius mairei Mal. (metszet)
Lactarius torminosus (Schff. ex Fr.) S. F. Gray (metszet)

Lactarius pubescens Fr. (metszet)
Lactarius lignyotus Fr. (metszet)
Lactarius picinus Fr. (metszet)
Lactarius fuliginosus Fr. (metszet)
Lactarius pterosporus Romagn. (metszet)
Lactarius azonites Bull. ex Fr. (metszet)
Lactarius salmonicolor Heim & Lecl. (metszet)
Lactarius deterrimus Gröger (metszet)
Lactarius uvidus Fr. (metszet)
Lactarius violascens (Otto) Fr. (metszet)
Lactarius chrysorrheus Fr. (metszet)
Lactarius bresadolianus Sing. (metszet)
Lactarius insulsus Fr. (metszet)
Lactarius acerrimus Britz. (metszet)
Lactarius zonarius Fr. (metszet)
Lactarius blennius Fr. (metszet)
Lactarius controversus Pers. ex Fr. (metszet)
Lactarius pallidus Pers. ex Fr. (metszet)
Lactarius glutinopallens Moell. & Lge. (metszet)
Lactarius hysginus Fr. (metszet)
Lactarius trivialis Fr. (metszet)
Lactarius vietus Fr. (metszet)
Lactarius mammosus Fr. (metszet)
Lactarius circellatus Fr. (metszet)
Lactarius pyrogalus Bull. ex Fr. (metszet)
Lactarius flexuosus Fr. (metszet)
Lactarius helvus Fr. (metszet)
Lactarius lilacinus (Lasch) Fr. (metszet)
Lactarius glyciosmus Fr. (metszet)
Lactarius fuscus Roll. (metszet)
Lactarius volemus Fr. (metszet)
Lactarius cremor Fr. (metszet)
Lactarius ichoratus Batsch ex Fr. (metszet)
Lactarius mitissimus Fr. (metszet)
Lactarius decipiens Quéf. (metszet)
Lactarius theiogalus (Bull.) Fr. (metszet)
Lactarius rufus (Scop.) Fr. (metszet)
Lactarius camphoratus (Bull. ex) Fr. (metszet)
Lactarius quietus Fr. (metszet)
Lactarius subdulcis Bull. ex Fr. (metszet)
Lactarius serifluus DC ex Fr. (metszet)
Lactarius badiosanguineus Kühn. & Romagn. (metszet)
Lactarius sphagneti (Fr.) Neuh. (metszet)
Lactarius omphaliformis Romagn. (metszet)
Lactarius obscuratus (Lasch) Fr. (metszet)
Lactarius eburneus Z. Schff. (metszet)

Rend: Gasteromycetales

Család: Phallaceae

Mutinus caninus (Huds, ex Pers.) Fr. (metszet)
Phallus impudicus L. ex Pers. (metszet)
Phallus hadriani Vent. ex Pers. (metszet)

Család: Lycoperdeceae

Bovista plumbea Pers. (metszet)
Bovista nigrescens Pers. (egész, metszet)
Calvatia caelata (Bull.) Morg. (metszet)
Calvatia excipuliformis (Pers.) Perd. (metszet)
Calvatia lilacina (Berk. et Mont.) Henn. (egész)
Calvatia candida (Rostk.) Holl. (egész, metszet)
Lycoperdon depressum Bon. (egész, metszet)
Lycoperdon mammaeforme Pers. (egész)
Lycoperdon echinatum Pers. (egész, metszet)
Lycoperdon molle Pers. (egész, metszet)
Lycoperdon perlatum Pers. (egész, metszet)
Lycoperdon umbrinum Pers. (metszet)
Lycoperdon pyriforme Pers. (metszet)
Lycoperdon spadiceum Pers. (metszet)
Lycoperdon ericetorum Pers. (metszet)

Család: Geastraceae

Geastrum fimbriatum Fr. (egész, metszet)
Geastrum triplex Jungh. (egész)
Geastrum lageniforme Vitt. (egész)
Geastrum pseudostriatum Holl. (egész)
Geastrum nanum Pers. (egész)
Geastrum quadrifidum Pers. (egész)
Geastrum rufescens Pers. (egész)
Geastrum coronatum Pers. (egész)

Család: Nidulariaceae

Crucibulum laeve (Bull. ex DC) Kambly. (egész, metszet)
Crucibulum vulgare (metszet)
Cyathus striatus (Huds. ex Pers.) Willd. ex Pers. (egész, metszet)

Család: Hymenogastraceae

Octaviana stephensii (egész)
Octaviana cerea (egész)

Család: Hysterangiaceae

Gautieria morchellaeformis Vitt. (egész)

Család: Melanogastraceae

Melanogaster odoratissimus (Vitt.) Tul. (metszet)
Melanogaster ambiguus (Vitt.) Tul. (egész)
Melanogaster variegatus (Vitt.) Tul. (egész)

Család: Sclerodermataceae

Scleroderma aurantium (L.) ex Pers. (metszet)

Család: Astraeaceae

Astraeus hygrometricus (Pers.) Morg. (egész)

Irodalom

1. MOSER, Meinhard (1978): **Die Röhrlinge und Blätter-pilze**, Jena.
2. SĂLĂGEANU, Gheorghe; SĂLĂGEANU, Anișoara (1985): **Determinator pentru recunoașterea ciupercilor comestibile, necomestibile și otrăvitoare din România**, București.
3. Dr. KRÉBECZ Jenő (1988): **Gombaatlász**, Budapest.
4. Dr. PRISZTER Szaniszló (1988): **A nagygombák magyar és latin névjegyzéke**, Mikológiai Közlemények, Clusiana 1–2, Budapest.

Colecția lui Kálmán LÁSZLÓ (1900–1996) în Muzeul Național Secuiesc II (Rezumat)

A doua parte a lucrării prezintă colecția micologică a lui Kálmán LÁSZLÓ (prima parte, referitoare la colecția de plante superioare, a apărut în ACTA–1998/Volumul întâi), bibliografia autorului și completarea datelor biografice. La inventarierea colecției la ordinele Polypora-les, Boletales, Agaricales, Russulales sistemul de clasificare a fost orientat după „Die Röhrlinge und Blätterpilze” de MOSER, restul după „De-terminator pentru recunoașterea ciupercilor comestibile, necomestibile și otrăvitoare din România” de Gheorghe și Anișoara SĂLĂGEANU. În completarea datelor biografice din prima parte a lucrării: după 1955 Kálmán LÁSZLÓ a trecut la cercetarea ciupercilor mari, având în vedere că cercetările din acest domeniu erau destul de precare. Începând cu anul 1969 rezultatele cercetărilor sale micologice în calitate de autor și coautor au fost publicate în reviste de specialitate din țară și în străinătate, în limba maghiară, română și germană. Împreună cu Dr. Dénes PÁZMÁNY (1931–1997), fost profesor la Facultatea de Agronomie din Cluj, în „Notulae botanicae” au publicat ciupercile rare colectate și determinate de ei („Seltene Pilze aus Rumänien” – ciclul în 8 serii). Majoritatea sunt prima descriere de pe teritoriul României. Colaborând cu micologi din țară și din Ungaria, în anii 1984–1988, în articolele sale apărute în

„Comunicările Micologice” la Budapesta, intitulate „Cercetarea ciupercilor mari și noi date din județele Covasna și Harghita”, a mărit numărul speciilor de ciuperci mari de la 350, cunoscute până atunci, la 951 (601 noi specii pe teritoriu). Colecția micologică donată Fundației Muzeul Național Secuiesc în anul 1995 cuprinde 4114 exemplare, din care 3835 bucăți ierbare, foi de format mic (A5), restul ciuperci întregi uscate. Materialul este încadrat în 1150 specii. A ținut numeroase prelegeri științifice și de popularizare la Brașov, Sf. Gheorghe, Cluj și Budapesta, iar în anii petrecuți la Brașov și Cluj inclusiv prelegeri cu tematică religioasă. În activitatea sa publică a îndeplinit diferite funcții de conducere: la Brașov a fost prim-secretar al Societății Secuiești, secretar al Asociației Bibliotecarilor, vicepreședinte al Ligii Reformate al Bărbatilor și preșbiter-reprezentant al bisericii reformate, având această funcție și în anii trăiți la Cluj. În 1927 s-a căsătorit cu Erzsébet BARTHA (1902–1968), în 1969 cu Margit MIKOLA (1912–, a doua soție). Primul soț al acesteia din urmă a fost fratele său, Endre LÁSZLÓ.

The Collection of Kálmán LÁSZLÓ (1900–1996) in the Székely National Museum (Abstract)

The paper presents the mushroom collection donated by Kálmán LÁSZLÓ to the Fundation of the Szekely National Museum in 1995, in the memory of his father, (the first part of the paper – on the plants had appeared in the second volume of the ACTA – 1998). The collection embodies 4114 samples (1150 species). The paper also completes LÁSZLÓ's biographical data and presents his bibliography. At the inventory of his collection, at the Polyporales, Boletales, Agaricales, Russulales orders – the classification system was directed according to MOSER, the rest according to Gheorghe and Anișoara SĂLĂGEANU.

LÁZÁR Zsolt
PÁL-FÁM Ferenc
RIMÓCZI Imre

Adatok a székelyföldi tőzeglápok nagygyombavilágához

(Kivonat)

A dolgozat 1998 és 1999 nyarán végzett, összesen 11 napi terepmunkára alapoz. A bemutatott 99 nagygomba közül 18 faj új, Székelyföld területét nézve. A megfigyelt tőzeglápok területéről 34 a Lucsból, 37 a Mohosból, 26 az Ördögtő-lápból és 12 a Nyíres-lápból tekinthető új fajnak. A székelyföldi tőzeglápok nagygyombavilágának és ökológiai kapcsolatainak mélyebb megismeréséhez szükséges, hogy a megfigyeléseket kiegészítsük az újabb tőzeglápok mellett a többi évszakra jellemző aspektusban előforduló fajokkal is.

Bevezetés

A székelyföldi tőzeglápokban sajátos növényviláguknak, klíma- és talajadottságaiknak köszönhetően számos mikológiai érdekességet figyelhetünk meg. Jellegzetes gombaviláguknak köszönhetően már viszonylag korán a mikológiai megfigyelések középpontjában álltak. Az alábbi közleményekben az egyes területekről begyűjtött nagygombák adatai, illetve a különböző tőzegmohalápokban végzett mikocönológiai összehasonlító vizsgálatok eredményei találhatók: SILAGHI, 1968; LÁSZLÓ, 1970; LÁSZLÓ, 1972; LÁSZLÓ, 1975; LÁSZLÓ, 1979; POP, 1981; LÁSZLÓ, 1984; PÁZMÁNY, 1987; LÁSZLÓ, 1988. Megfigyeléseinkhez a következő tőzegmohalápot, illetve lápréteket választottuk ki: Lucs (1079 m), Mohos (1050 m), Ördögtő (1180 m) és

Nyíres-láp (720–730 m). Közülük a lucsi láp foglalja el legnagyobb területet (120 ha), majd öt követi a botanikai szempontból legtöbbször tanulmányozott Mohos, továbbá a Nyíres-láp (25 ha) és az Ördögtő (6 ha). Jelen közleményünkben az 1998. és az 1999. évek nyarán ezeken a területeken talált nagygyombákat mutatjuk be.

Módszerek

A két év során összesen 11 napon végeztünk megfigyeléseket, a Mohosban 5 alkalommal (1998.07.14., 1998.08.16., 1999.07.13., 1999.08.11., 1999.08.13.), a Lucsban 4 alkalommal (1998.07.13., 1998.08.17., 1999.07.21., 1999.08.16.) és 1-1 alkalommal a Nyíres-lápon (1998.07.12.), illetve az Ördögtő lápon (1999.08.18.). A begyűjtött gombák nagyrészt diafelvételt készítettünk, preparálásukat pedig a módosított HERPELL-módszerrel végeztük el. A nagygyombák azonosításához a következő határozókat használtuk: BREITENBACH-KRÄNZLIN (1981–1995), CANDUSSO (1997), HANSEL-KNUDSEN (1997), MICHAEL (1958–1972), MOSER (1983), RIMÓCZI, I.; VETTER J. et al. (1990), SÁLÁGEANU (1985). A gombafajokat nevezéktani szempontból a szakmailag legelfogadottabb KRIEDELSTEINER (1991–1993) féle forrásmű alapján mutatjuk be, az innen hiányzó fajokat pedig MOSER (1978) és BREITENBACH-KRÄNZLIN (1981–1991) nevezéktana szerint ismertetjük.

Eredmények értékelése

A talált gombafajok egyrésze a tőzeglápok jellegzetes viszonyait (a talaj tápanyagszegény, alacsony pH-értékű, hűvös és nedves éghajlat) igénylik előfordulásához, vagy a növényvilág egyes fajjaival élnek szimbiózisban (mikorrhiza), és csak velük kapcsolatosan fordul elő. Ezért a Székelyföld területére, illetve a lápok területére nézve sok nagygyomba új fajnak bizonyult.

A tőzeglápokból összesen 99 nagygyombát írtunk le, közülük a Lucsból 51, a Mohosból 45, az Ördögtő-lápról 26 és a Nyíres-lápról 12 fajt.

A tőzegmohalápokon végzett megfigyelések révén összesen 211 tétellel növeltük a

székelyföldi fajokról készülő adatbázist. Ezekből az adatokból 94 a Lucsból, 78 a Mohosból, 26 az Ördögtó-lápról és 12 a Nyíres-lápról származik.

Termőhelyek és lelőhelyek rövidítései

PSM – Pino-Sphagnetum, Mohos
SPM – Sphagno-Piceetum, Mohos
SPL – Sphagno-Piceetum, Lucs
SPÖ – Sphagno-Piceetum, Ördögtó-láp
SBM – Sphagno-Betuletum, Mohos
TNB – tőzegesedő láprét, Nyíres-láp (Borzont)

Fajlista

Amanita excelsa (Fr.) Bertil. (magas galóca)
98.08.16. PSM, 99.07.13. SPM, 99.08.13.
PSM, 99.07.21. SPL
Amanita fulva Sing. (rőt selyemgomba)
99.08.11. PSM, 99.08.16. SBL, 98.08.16.
PSM, 99.07.21. SBL, 98.08.17. SBL, 98.07.
14. SPM, 99.08.13. PSM, 99.07.13. PSM
Amanita muscaria (L.) Pers. (légyölő galóca)
99.08.18. SPÖ, 99.07.21. SPL, 98.07.13. SPL
Amanita pantherina (DC.:Fr.) Krombh.
(párducgalóca)
99.08.18. SPÖ
Amanita porphyria Alb.& Schw.: Fr.
(bíbor galóca)
98.08.17. SPL
Amanita rubescens (Pers.: Fr.) Gray
(piruló galóca)
99.07.13. PSM, 99.08.18. SPÖ, 99.07.21.
SPL, 99.08.16. SPL, 99.08.13. PSM, 99.08.
11. PSM
Bankera violascens (Alb.& Schw.: Fr.) Pouz.
(lilás gereben)
99.08.18. SPÖ
Boletopsis leucomelaena (Pers.)
Fayod (vörösödő zsemlegomba)
99.08.18. SPÖ
Boletus aereus Bull.: Fr. (bronzos tinóru)
99.08.18. SPÖ
Boletus calopus Fr. (farkastinóru)
99.08.18. SPÖ, 99.08.16. SPL, 99.07.21. SPL
Boletus edulis Bull.: Fr. agg.
(ízletes vargánya)
99.08.18. SPÖ
Boletus erythropus Pers. (céklatinóru)
99.07.21. SPL
Boletus piperatus Bull.: Fr. (borsos tinóru)

99.08.18. SPÖ, 99.07.21. SPL
Boletus reticulatus (Schff.) Boud non Rea
(nyári vargánya)
99.08.18. SPÖ
Calocera viscosa (Pers.: Fr.) Fr.
(narancsszínű álkorallgomba)
99.08.16. SPL, 99.07.21. SPL, 99.08.13. SPM
Cantharellus cibarius Fr. (sárga rókagomba)
98.07.13. SPL, 99.07.21. SPL, 99.08.18. SPÖ,
98.08.17. SPL
Clavariadelphus ligula (Schaeff.: Fr.) Donk
(vékony mozsárütőgomba)
99.08.18. SPÖ
Clitocybe gibba (Pers.: Fr.) Kummer
(sereges tölcsérgomba)
99.07.21. SPL
Collybia butyracea (Bull.: Fr.) Quéf.
(bunkóslábú fülőke)
99.08.13. PSM, 98.07.14. SPM, 99.08.11.
PSM
Collybia dryophila (Bull.: Fr.) Kummer (agg.)
(rozsdástönkű fülőke)
98.07.14. SPM, 99.08.13. PSM
Collybia maculata (Alb.& Schw.: Fr.) Kumm.
(foltos fülőke)
99.08.13. PSM
Cortinarius (Derm.) tubarius Ammirati &
Smith
98.08.16. PSM, 99.07.13. PSM, 99.08.13.
PSM
Crucibulum laeve (Huds.) Kambly
(tégelygomba)
99.08.18. SPÖ
Entoloma lividocyanulum Kuehn. ex Noord.
98.08.17. SPL
Exobasidium vaccinii (Fckl.) Woronin
(áfonya-gubacsgomba)
99.08.11. PSM, 99.07.13. PSM, 98.08.17.
PSL,
Fomes fomentarius (L.: Fr.) Fr. (bükkfatapló)
99.07.13. SBM
Fomitopsis pinicola (Sw.: Fr.) Karst.
(szegett tapló)
99.07.21. PSL, 99.07.21. SPL, 99.07.13.
SBM, 99.08.16. SPL
Fuligo septica (Fr.) Wiggers (cservirággomba)
99.07.21. SPL
Galerina paludosa (Fr.) Kühn.
98.08.17. SBL, 98.07.14. PSM, 98.08.16.
PSM
Gloeophyllum sepiarium (Wulf.: Fr.) P.Karst.
(cifra lemezestapló)
99.07.21. SPL

Gomphidius glutinosus (Schaeff.: Fr.) Fr.
 (barna nyálkásgomba)
 99.08.13. SPM
Gomphidius rutilus (Schaeff.: Fr.) Lund.
 (vöröses nyálkásgomba)
 99.07.13. PSM
Hydnum repandum L.: Fr.
 (sárga gerebengomba)
 98.08.17. SPL
Hygrocybe chlorophana (Fr.: Fr.) Wuensche
 (zöldessárga nedűgomba)
 98.07.12. TNB
Hygrocybe ortoniana M. Bon
 98.07.12. TNB
Hypholoma fasciculare (Huds.: Fr.) Kummer
 (sárga kénvirággomba)
 98.07.14. SPM
Hypholoma udum (Pers.: Fr.) Kühn.
 (cingár kénvirággomba)
 99.07.13. PSM, 99.08.13. PSM
Kuehneromyces mutabilis (Schaeff.: Fr.)
 Sing. & Sm. (ízletes tőkegomba)
 98.07.12. TNB, 99.07.13. SBM
Laccaria amethystea (Bull.) Murr.
 (lila pénzecskegomba)
 98.08.17. SPL
Laccaria bicolor (Mre.) Orton
 98.07.12. TNB
Laccaria laccata (Scop.: Fr.) Berk. & Br.
 (húsbarna pénzecskegomba)
 98.08.17. SPL, 98.07.13. SPL, 99.07.13. SPM
Laccaria proxima (Boud.) Pat.
 98.08.16. SPM
Lactarius azonites Bull.: Fr.
 (füstszínű keserűgomba)
 98.08.17. SPL
Lactarius bresadolianus Sing.
 98.08.17. SBL
Lactarius brunneohepaticus Mos.
 99.08.13. PSM
Lactarius deterrimus Gröger
 (lucfenyvesi rizike)
 99.08.18. SPÖ
Lactarius glyciosmus Fr.
 (édesszagú tejelőgomba)
 98.08.17. SBL
Lactarius helvus Fr. (daróc tejelőgomba)
 98.08.16. PSM, 99.07.13. PSM, 99.08.13.
 PSM
Lactarius hepaticus Plowr. ap. Boud.
 98.08.16. SPM
Lactarius lignyotus Fr.
 (ráncostönkű tejelőgomba)

98.07.13. SPL, 99.07.21. SPL, 99.08.16. SPL,
 99.08.18. SPÖ
Lactarius picinus Fr. (fekete tejelőgomba)
 98.08.17. SPL, 99.07.21. SPL
Lactarius rufus (Scop.: Fr.) Fr.
 (rőt keserűgomba)
 98.07.14. SPM, 99.08.16. SPL, 98.07.13.
 SPL, 99.07.21. SPL, 99.08.18. SPÖ
Lactarius sphagneti (Fr.) Neuh.
 98.08.17. SBL, 99.07.21. SPL, 99.08.13. PSM
Lactarius turpis (Weinm.) Fr.
 (sötét keserűgomba)
 99.08.13. SPM, 98.08.17. SPL, 99.08.18.
 SPÖ, 99.07.21. SPL
Lactarius uvidus (Fr.: Fr.) Fr.
 (lilásodó tejelőgomba)
 98.07.12. TNB
Lactarius vietus (Fr.) Fr.
 (szürkülő keserűgomba)
 98.07.13. SBL, 99.07.13. PSM, 99.08.16.
 SBL, 98.08.17. SBL, 99.07.21. SBL,
 99.08.13. PSM, 98.07.12. TNB, 98.08.16.
 SPM
Leccinum oxydabile (Sing.) Sing.
 (piruló érdestinóru)
 98.07.14. SPM
Leccinum scabrum (Bull.: Fr.) Gray
 (barna érdestinóru)
 99.07.21. SBL, 99.08.16. SBL,
 99.08.16. SBL
Leccinum variicolor Watling
 99.08.13. PSM
Leccinum vulpinum Watl.
 99.07.21. SPL, 98.07.13. SPL
Lepiota clypeolaria (Bull.: Fr.) Kummer
 (gyapjas őzlábgomba)
 99.07.13. SPM
Lycoperdon pyriforme Schaeff.: Pers.
 (körtealakú pöfeteg)
 99.08.18. SPÖ
Macrolepiota rhacodes (Vitt.) Sing.
 (piruló őzlábgomba)
 98.07.13. SPL
Marasmius androsaceus (L.: Fr.) Fr.
 (lőszőr szegfűgomba)
 99.08.13. PSM, 99.07.21. SPL
Marasmius scorodonius (Fr.) Fr.
 (barnatönkű fokhagymagomba)
 98.07.12. TNB
Microcollybia cirrhata (Pers.: Fr.) Lenn.
 99.08.13. PSM
Mitruha paludosa Fr. (mocsári sapkásgomba)
 99.08.16. SPL, 99.07.21. SPL, 98.07.13. SPL

- Mycena galopus* (Pers.: Fr.) Kummer
 (fehértejű kígyógomba)
 98.07.13. SPL
Mycena pura (Pers.: Fr.) Kummer
 (retékszagú kígyógomba)
 99.08.18. SPÖ
Panaeolus papilionaceus (Bull.:Fr.) Quél.
 (halvány trágyagomba)
 98.07.12. TNB
Paxillus involutus (Batsch: Fr.) Fr.
 (begöngyöltszélű cölöpgomba)
 98.07.14. SPM
Phytoconis ericetorum (Pers.: Fr.) Redhead &
 Kuyper
 99.07.13. PSM, 99.07.21. SPL, 98.07.14.
 SPM
Piptoporus betulinus (Bull.: Fr.) Karst
 (nyírfa kérgestapló)
 98.08.16. SPM, 99.08.13. PSM, 98.07.13.
 SPL, 99.07.13. PSM, 99.07.21. SPL,
 98.08.17. SBL
Pleurotus pulmonarius (Fr.) Quél.
 99.07.13. SBM
Rozites caperatus (Pers.: Fr.) Karst.
 (ráncos fenyőgomba)
 99.08.16. PSL, 98.08.17. SPL, 99.08.13.
 PSM, 99.07.13. PSM, 99.08.11. PSM,
 99.07.21. SPL
Russula aeruginea Lindbl.
 99.07.13. SPM
Russula amoenicolor Romagn.
 (változékony galambgomba)
 98.08.17. SPL
Russula anatina Romagn.
 98.07.12. TNB
Russula azurea Bres. (azúrkék galambgomba)
 98.07.12. TNB
Russula claroflava Grove
 (krómsárga galambgomba)
 99.08.11. PSM, 99.07.21. SPL
Russula decolorans Fr. (tarkahúsú galamb-
 gomba)
 98.07.14. SPM, 98.07.13. SBL, 99.07.21.
 SBL, 98.08.16. PSM, 99.07.13. PSM,
 98.08.13. PSL, 99.08.13. PSM, 98.08.17. SBL
Russula delica Fr. (földtoló galambgomba)
 99.08.18. SPÖ
Russula emetica (Schaeff.) Pers.: Fr
 (hánytató galambgomba)
 99.08.11. SPM, 99.08.16. PSL, 98.08.17.
 SPL, 99.07.21. SPL, 98.08.16. SPM,
 98.07.13. SPL
Russula emetica var. *betularum* (Hora)
 Romagn. (nyírfa-galambgomba)
 98.08.16. SPM
Russula fellea Fr. (fakó galambgomba)
 99.08.18. SPÖ
Russula integra L.: Fr.
 (barnászörös galambgomba)
 98.08.17. SPL, 99.07.21. SPL, 99.08.16. PSL
Russula livescens (Batsch.) Quél.
 (szürkésbarna galambgomba)
 98.07.13. SPL
Russula mustelina Fr.
 98.07.13. SPL
Russula olivacea (Schaeff.) Pers.
 (vöröstönkű galambgomba)
 99.07.13. PSM
Russula paludosa Britz. (lápi galambgomba)
 98.07.12. TNB, 99.07.13. PSM, 98.07.14.
 SBM, 99.07.21. SBL, 98.08.17. SBL,
 99.07.13. PSM, 98.08.16. PSM, 99.08.13.
 PSM, 99.08.11. PSM, 99.08.16. PSL,
 98.07.13. SBL
Russula sardonica Fr. em. Rom.
 (citromlemezű galambgomba)
 99.07.21. SPL
Russula vinosa Lindbl.
 (szürkülő galambgomba)
 99.08.18. SPÖ, 99.07.21. SPL
Sarcodon imbricatus (L.: Fr.) Karst.
 (cserepes gereben)
 99.08.18. SPÖ
Scutellinia scutellata (L.) Lamb.
 (sörtés eszszegomba)
 98.07.13. SPL
Stropharia semiglobata (Batsch: Fr.) Quél.
 (félgömbalakú harmatgomba)
 98.07.12. TNB
Thelephora terrestris Ehr. ex Willd.: Fr.
 (talajlakó szemölcsögomba)
 98.07.14. SPM, 99.08.18. SPÖ, 99.07.13.
 PSM
Xerocomus badius (Fr.) Kühner ex Gilb.
 (barna tinóru)
 99.08.18. SPÖ
Xerocomus chrysenteron (Bull.: St. Amans)
 Quél. (arany tinóru)
 99.07.21. SPL, 99.08.18. SPÖ, 99.08.16. PSL
Xerocomus subtomentosus (L.: Fr.) Quél.
 (molyhos tinóru)
 99.08.11. PSM
Xeromphalina campanella (Batsch: Fr.) R.
 Mre. (sárga szegfűgomba)
 99.07.21. PSL, 98.08.17. SPL

Irodalom

1. BREITENBACH, J.; KRÄZLIN, F. (1981, 1986, 1991, 1995): **Pilze der Schweiz**; Bd.1. **Ascomyceten**; Bd.2. **Nichtblätterpilze**; Bd.3. **Röhrlinge und Blätterpilze**; Bd.4. **Blätterpilze 2.**, Luzern.
2. CANDUSSO, M., (1997), **Hygro-phorus. Fungi Europaei**. Libreria BASSO I-17021, Alassio.
3. HANSEN, L.; KNUDSEN, H. (eds. 1997): **Nordic Macro-mycetes**. Vol. 3. Nord-svamp, Copenhagen.
4. KRIEGLSTEINER, G.J. (1991– 1993): **Verbreitungsatlas der Großpilze Deutschlands (West)**. Band 1–2. ULMER, Stuttgart.
5. LÁSZLÓ, K. (1970): **Contribuții la cunoașterea macro-micetelor din Bazinul Sf. Gheorghe și împrejurimi**. Aluta II, Sepsiszentgyörgy.
6. LÁSZLÓ, K. (1972): **Noi contribuții la cunoașterea macro-micetelor din R. S. România**. Aluta, Sepsiszentgyörgy, 41–60.
7. LÁSZLÓ, K. (1975), **Noi contribuții la cunoașterea macro-micetelor din Bazinul Sf. Gheorghe și împrejurimi**. Aluta VI–VII, Sepsiszentgyörgy, 463–468.
8. LÁSZLÓ, K. (1979): **Noi contribuții la cunoașterea macro-micetelor din Bazinul Sf. Gheorghe și împrejurimi**. Aluta X–XI, Sepsiszentgyörgy, 415–419.
9. LÁSZLÓ, K. (1984): **A nagyombák kutatása és újabb adataik Hargita és Kovászna megyékben**. Mikológiai Közlemények, 1: 8–25.
10. LÁSZLÓ, K. (1988): **A nagyombák kutatása és újabb adataik Hargita és Kovászna megyékben II**. Mikológiai Közlemények, 3: 163–176.
11. MICHAEL, E.; HENNIG, B.; KREISEL, H. (1958–1972): **Handbuch für Pilzfreunde I–VI.**, Verlag G. FISCHER, Jena.
12. Moser, M. (1983): **Die Röhrlinge und Blätterpilze**. In GAMS, H: **Kleine Kryptogamenflora** IIb/2.–G. FISCHER Verlag, Stuttgart.
13. PÁL-FÁM F., LÁZÁR ZS., RIMÓCZI I. (1999): **Adatok néhány székelyföldi tőzegláp nagyombavilágának ismeretéhez I**. Magyar Mikológiai Konferencián bemutatott posz-terkivonatok. Acta Microbiologica et Immunologica Hungari-ca, Akadémiai Kiadó, Vol. 46. Nr. 2–3. p. 322., Budapest
14. PÁZMÁNY, D.; LÁSZLÓ, K. (1987): **Selten Pilze aus Rumänien** VI., 1987, N.B.H.A. Cluj, 17: 111–122.
15. POP, A. (1981): **Similarități micocenologice între Poiana Ștampei, Mohoș și Luci**. Stud. și Com. de Ocrot. Nat., Suceava, 262–266.
16. RIMÓCZI, I.; VETTER, J. et al. (1990): **Gombahatározó I–II.**, Országos Erdészeti Egyesület Mikológiai Társasága, Budapest.
17. SĂLĂGEANU, Gh., SĂLĂGEANU, A., (1985): **Determinator pentru recunoașterea ciupercilor comestibile, necomestibile și otrăvitoare din România**. Editura Ceres, București.
18. SILAGHI, Gh.; LÁSZLÓ, K. (1968): **Contribuții la cunoașterea macro-micetelor din România**. Contrib. bot., Univ. „BABEȘ–BOLYAI”, Cluj, 109–117.

Date privind macro-micetele din tinoavele Secuimii

(Rezumat)

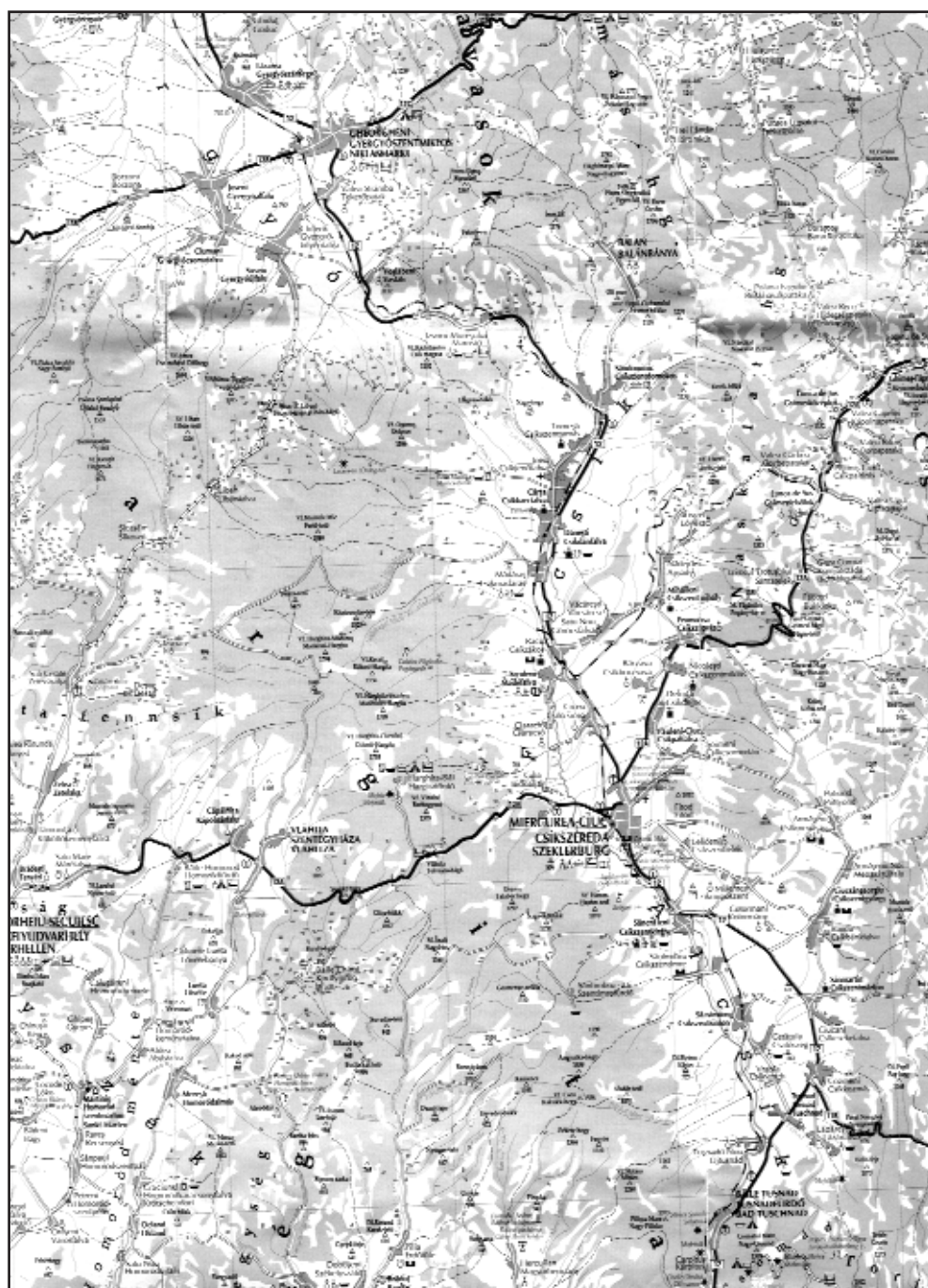
Lucrarea prezintă rezultatele unei cercetări micologice efectuate în vara anilor 1998 și 1999, timp de 11 zile. Din cele 99 de specii de macro-micete colectate 18 sunt specii noi în Secuime. 34 specii din Lucs, 37 din Mohos, 26 din Ördögtó-láp și 12 din Nyíres-láp sunt specii noi pentru tinoavele amintite. Aprofundarea cunoașterii macro-micetelor din tinoavele Secuimii, precum și a relațiilor lor ecologice va necesita extinderea observațiilor asupra celorlalte tinoave din regiune, respectiv asupra speciilor din celelalte anotimpuri.

Data Concerning the Mushrooms of the Peat Bogs of Székelyföld (Eastern Transylvania, Romania)

(Abstract)

Due to their specific botanical, geological and climatic characteristics the peat bogs in Eastern Transylvania hide a number of mycological curiosities. We made observations for 11 days along two years (1998,1999). Altogether 99 mushrooms were identified and characterized from the peat bogs, 51 of these are from Lucs, 45 from Mohos, 26 from Ördögtó-láp and 12 were found in Nyíres-láp. 18 species of the presented mushrooms were described first time for this territory. Considering the territorial distribution of the new species, 34 of them were found in Lucs, 37 in Mohos, 26 in Ördögtó and 12 in Mohos.

1. ábra A tárgyalt lákok területi szóródása (A Székelyföld... 1:250 000, Ábel Térképészeti Kft. – Cartographia Kft., Budapest, 1997 nyomán)

Adatok Erdély csiga-faunájához (Gastropoda)

(Kivonat)

Az 1998. és 1999. év folyamán többször volt alkalmunk Erdély területén csigákat gyűjteni. Egyrészt a Magyar Rovartani Társaság „rovarász kirándulást” szervezett 1998. júliusában Torockóra, és a közelebbi és távolabbi környéken rendszeresen gyűjtöttünk csigákat is. Másrészt HALTRICH Attilával több alkalommal jártunk Erdélyben, s ezek az utak több alkalommal nyújtottak lehetőséget csigagyűjtésre is. 1999 júliusában pedig a KÉE rovartani Tanszéke hallgatóival „Rovarász tábor” szervezett a Hargita-hegységbe és környékére, s ez alkalommal is több helyen gyűjtöttünk csigákat is.

A fajok túlnyomó része saját határozás (VARGA András) alapján került listára, kisebbik részét PINTÉR László határozta meg, amiért ezen a helyen is köszönetet mondunk. Az anyag egyrészt a Mátra Múzeum (Gyöngyös), másrészt MÉSZÁROS Zoltán gyűjteményében került elhelyezésre.

Nomenklaturai tekintetben PINTÉR (1984) munkáját követtük.

A lelőhelyek jegyzéke

1. Tordai hasadék (Cheile Turzii), 1998. 07.08., MÉSZÁROS Z. et al.
2. Torockó (Rimetea), Székelykő (Piatra Secuiului), 1998. 07. 7–10., MÉSZÁROS Z. et al.
3. Runki szoros (Cheile Runcului), 1998. 07.10., MÉSZÁROS Z. et al.
4. Sinfalva (Cornești), 1998.07.09., OROSZ András
5. Körösfeketető (Negreni), 1998.07.09., NAGY Barnabás

6. Nagyvárad, Püspökfürdő (Oradea, Băile 1 Mai) Pece patak, 32 °C, 1998.06.11., MÉSZÁROS Z., HALTRICH A.

7. Nagyvárad, Püspökfürdő (Oradea, Băile 1 Mai) Pece patak, 29 °C, 1998.06.11., MÉSZÁROS Z., HALTRICH A.

8. Maros völgye (Valea Mureșului), Sza-lárd alatt meleg forrás, 25 °C, 1998.06.13., MÉSZÁROS Z., HALTRICH A.

9. Nyárad völgye (Valea Nirajului), Mik-háza (Călugăreni), 1998.06.13., MÉSZÁROS Z., HALTRICH A.

10. Remete (Rimete), 1999.03.14., MÉSZÁROS Ábel

11. Homoródfürdő (Băile Homorod), 1999.05.09., MÉSZÁROS Zoltán

12. Hargita hegység (Mții Harghita), Tolvajos hágó környéke, 1999.07.27–30., MÉSZÁROS Z., VISNYOVSKY Éva, OROSZ A.

13. Hargita hegység (Mții Harghita), Tolvajos hágó fölött, 1999.07.27–30., KUTASI Csaba

14. Gyilkostó (Lacu Roșu), Kis Cohárd, 1999.07.28., GÁTMEZEINÉ HELMECZY Katalin

A gyűjtött fajok jegyzéke

MELANOPSIDAE

Melanopsis (Canthidomus) parreyssi (Philippi 1847): 6

LYMNAEIDAE

Lymnaea (Stagnicola) palustris

(O. F. Müller 1774): 7

Lymnaea (Radix) auricularia (Linné 1758): 7

Lymnaea (Radix) peregra

(O. F. Müller 1774): 8, 9

PHYSIDAE

Physella (Costatella) acuta

(Draparnaud 1805): 7

ANCYLIDAE

Ancylus fluviatilis (O. F. Müller 1774): 9

COCHLICOPIDAE

Cochlicopa lubrica (O. F. Müller 1774): 3

PYRAMIDULIDAE

Pyramidula rupestris (Draparnaud 1801): 1, 2

ORCULIDAE

Orcula (Sphyradium) doliolum

(Bruguiere 1792): 1

CHONDRINIDAE

Granaria frumentum

(Draparnaud 1801): 1, 2, 3, 5
Chondrina (Chondrina) clienta
(Westerlund 1883): 1, 2, 3

PUPILLIDAE

Spelaeodiscus trinodis (Klimakowicz 1884): 3

ENIDAE

Chondrula (Chondrula) tridens
(O. F. Müller 1774): 1
Ena (Ena) montana (Draparnaud 1801): 12

SUCCINEIDAE

Succinea (Succinea) putris (Linné 1758): 9
Succinea (Succinea) oblonga
(Draparnaud 1801): 7
Oxyloma elegans (Risso 1826): 7

CLAUSILIIDAE

Cochlodina (Paracochlodina) orthostoma
(Menke 1830): 1, 2, 12, 13, 14
Cochlodina (Paracochlodina) marisi
(A. Schmidt 1868): 1, 2, 3, 4
Cochlodina (Cochlodina) laminata
(Montagu 1803): 1
Ruthenica filograna
(Rossmässler 1836): 1, 2, 3
Macrogastra (Macrogastra) plicatula
(Draparnaud 1801): 11
Clausilia (Clausilia) dubia
(Draparnaud 1805): 1, 2, 3, 12, 13
Laciniaria plicata (Draparnaud 1801): 1, 2, 3
Laciniaria (Vestia) elata (Rossmässler): 1
Balea (Alinda) biplicata (Montagu 1803): 1
Balea (Pseudalinda) stabilis
(L. Pfeiffer 1847): 2
Balea (Pseudalinda) fallax
(Rossmässler 1836): 13
Alopiopsis (Alopiopsis) bielzii (Pfeiffer 1849): 1
Alopiopsis (Alopiopsis) glauca (Bielz 1853): 14
Bulgargica (Strigilecula) cana (Held 1836): 11, 12, 13

ENDODONTIDAE

Discus (Discus) perspectivus
(von Mühlfeld 1816): 2

ZONITIDAE

Aegopinella minor (Stabile 1864): 1, 2
Oxychilus (Morlina) glaber
(Rossmässler 1835): 3
BRADYBAENIDAE
Bradybaena (Bradybaena) fruticum
(O. F. Müller 1774): 1, 2, 3

HELICIDAE

Perforatella (Perforatella) dibothrion
(Klimakowicz 1884): 2
Trichia filicina bielzi (Bielz): 1, 3
Euomphalia (Euomphalia) strigella
(Draparnaud 1801): 2
Helicigona (Drobacia) banatica
(Rossmässler 1838): 1, 3, 5
Helicigona (Faustina) faustina
(Rossmässler 1835): 1, 2, 5
Isognomostoma isognomostoma
(Schröter 1784): 12
Cepaea vindobonensis (Férussac 1821): 5, 9
Helix (Helix) pomatia (Linné 1758): 1

Irodalom

1. KISS É., PINTÉR L. (1985): **A magyarországi recens Clausiliidák revíziója (Gastropoda) – Revision der rezenten Clausiliidae Ungarus (Gastropoda)**. Soosiana, 13, 93–144
2. PINTÉR L. (1984): **Magyarország recens puhatestűinek revideált katalógusa (Mollusca)**. Fol. Hist.-nat. Mus. Matr., 9, 79–90

Date privind fauna de Gasteropoda din Transilvania (România)

(Rezumat)

În cursul anilor 1998–99 autorii prezentei lucrări au efectuat colectări în 14 localități și au identificat 43 de specii de Gasteropoda aparținând la 33 de genuri și 16 familii. Sistemul de clasificare a fost orientat după PINTÉR (1984).

Data on the Gastropoda Fauna in Transylvania (Romania)

(Abstract)

In the period between 1998–99 the authors of the present paper have done collecting work in 14 places in Transylvania, and have identified 43 species of Gastropoda belonging to 33 genera and 16 families. The classification system was done according to that of PINTÉR (1984).

KUTASI Csaba
MUSKOVITS József
ROZNER István

Adatok Torockó (Erdély) és környékének bogárfaunájához (Insecta: Coleoptera)

(Kivonat)

A dolgozat az 1998. július 6–12. közötti Torockó környéki, a Magyar Rovartani Társaság által szervezett rovargyűjtő út idevágó eredményeit tartalmazza. A begyűjtött 113 faj (19 család, 70 nem) közül a **Carabus cavernosus** Friv. új nagyfutrinka nemcsak Erdélyben, de az egész Kárpát-medencében. A fajlista tartalmazza az egyes fajok zoogeográfiai besorolását és elterjedését is.

Bevezetés

A Magyar Rovartani Társaság 1998. július 6–12. között rovargyűjtő utat szervezett az erdélyi Torockó község környékére. A gyűjtések kiterjedtek a község felett emelkedő Székelykőre, valamint a távolabb levő Tordai-hasadék és a Runki-szoros környékére. Jelen közleményben a szerzők gyűjtési adatain kívül PODLUSSÁNY Attila és OROSZ András által szolgáltatott adatok is bennfoglaltatnak.

A közleményben 19 bogárcsalád, 70 nem 113 fajának adatait találjuk. A közölt adatokból kiemelkedik a **Carabus cavernosus** Friv. gyűjtési adata, amely új nagyfutrinka előfordulását jelzi nemcsak Erdélyben, hanem az egész Kárpát-medencében.

A közölt fajok determinálását részben a szerzők, részben RETEZÁR Imre (Carabus fajok) és SZALÓKI Dezső (Malacodermata, Heteromera) végezték, akiknek munkáját ezúton köszönjük.

Lelőhelyek jegyzéke.

1. Fehér megye, Torockó (Rimetea), Turistaház környéke, 1998. VII. 6–12.
2. Fehér megye, Torockó (Rimetea), Székelykő (Piatra Secuiului), 900–1000 m, 1998. VII. 7.
3. Kolozs megye, Tordai-hasadék (Cheile Turzii), 1998. VII. 8.
4. Kolozs megye, Magyarpeterd (Petreștii de Jos), kaszáló, 1998. VII. 8.
5. Fehér megye, Torockó (Rimetea), Torockó-patak völgye, 1998. VII. 9.
6. Fehér megye, Borrév (Buru), Aranyosfolyó völgye, 1998. VII. 9.
7. Fehér megye, Gyalui-havasok, Aranyosrunk (Runc), 1998. VII. 10.
8. Fehér megye, Gyalui-havasok, Aranyosrunk (Runc), Runki-szurdok (Cheile Runcului), 1998. VII. 10.
9. Fehér megye, Torockószentgyörgy (Colțești), 1998. VII. 11.

Megjegyzés: A leelőhelyek a fajok jegyzékében Lh.: 1–9. rövidítéssel szerepelnek.

A gyűjtött fajok jegyzéke

CARABIDAE

Carabus (Morphocarabus) hampei Küster, 1846 – Lomberdő zónában, bükkösben előforduló széles tűrőképességű faj. Az Erdélyi-medencében fordul elő. Lh.: 1, 2.

Carabus (Pachystus) cavernosus Frivaldsz-ky, 1837 – A törzsalak a Balkán-félsziget hegyeiben fordul elő. Legközelebbi ismert leelőhelye Belgrád és a Balkán-hegység. A székelykői előfordulása új fajt jelent Romániában, Erdélyben és az egész Kárpát-medencében. Lh.: 2.

Carabus (Hygrocarabus) variolosus Fabricius, 1787 – Stenotop-hygrophil-eurytop faj. A Kárpátokban, így Erdélyben is a törzsalak fordul elő. Lh.: 7.

Carabus (Megodontus) violaceus Linnaeus, 1758 – A törzsalak Németországban él, a Kárpát-medencében több alfaja fordul elő. CSIKI (1946) a területről a var. *porolissensis*

CSIKI változatot említi. Eurytop faj. Lh.: 1.

Tachyta nana (Gyllenhal, 1810) – Eurytop-silvicol-corticol faj, az egész Palearktikus Régióban előfordul. Lh.: 7.

Poecilus koyi Germar, 1824 – Stenotop-xerophil faj. A törzsalak a nyugati Mediterráneumban terjedt el. CSIKI (1946) a var. *sericeus* Fisch.-W. változatát említi a Kárpát-medence alföldi részéről. Lh.: 2.

Poecilus lepidus (Leske, 1758) – Eurytop-xerophil faj. Euroszibériai elterjedésű faj, a Kárpát-medencében nem gyakori. Lh.: 8.

Pterostichus transversalis (Duftschmid, 1812) – Eurytop-silvicol faj, közép-európai és balkáni elterjedésű. Erdélyből CSIKI (1946) a var. *etelkae* Ormay változatát említi. Lh.: 1.

Pterostichus melanarius (Illiger, 1789) – Eurytop-hygrophil faj. Lh.: 2.

Pterostichus oblongopunctatus (Fabricius, 1787) – Euroszibériai elterjedésű eurytop-xerophil-silvicol faj. A Kárpát-medencében elterjedt és közönséges. Lh.: 1.

Abax carinatus (Duftschmid, 1812) – Közép-európai és balkáni eurytop-hygrophil-silvicol faj, a Kárpát-medencében gyakori. Lh.: 1.

Abax schueppeli Palliardi, 1825 – Közép-európai stenotop-hygrophil-silvicol faj. Erdélyben a Keleti- és a Déli-Kárpátokban, valamint a Bihari-hegységben fordul elő, nem túl gyakori. Lh.: 1.

Abax parallelus (Duftschmid, 1812) – Közép-európai stenotop-hygrophil-silvicol hegyvidéki faj. A Kárpát-medencében nem ritka. Lh.: 1.

Abax paralelepipedus Piller & Mitterpacher, 1783 – Európai eurytop-hygrophil-silvicol hegy- és dombvidéki faj. A Kárpát-medencében gyakori. Lh.: 2.

Calathus fuscipes (Goeze, 1777) – Eurytop-xerophil európai faj, amely a Kárpát-medencében, így Erdélyben is, elterjedt és közönséges. Lh.: 7.

Laemostenus terricola (Herbst, 1784) – Eurytop-terricol faj, amely előfordul Közép-Európában, Spanyolországban és Észak-Amerikában, ez utóbbi helyre behurcolták. A Kárpát-medencében csak szórványosan fordul elő. Lh.: 1.

Synuchus vivalis (Illiger, 1798) – Euroszibériai eurytop-xerophil faj. A Kárpát-medencében nem ritka. Lh.: 1.

Ophonus rufibarbis (Fabricius, 1792) – Eurytop-xerophil-phytodetriticol faj. Lh.: 5.

Ophonus puncticeps Stephens, 1828 – Nyugat-mediterrán eurytop-xerophil faj. A Kárpát-medencében ritka. Lh.: 5.

Harpalus affinis (Schränk, 1781) – Euroszibériai eurytop-heliophil-xerophil-campicol faj. A Kárpát-medencében elég gyakori. Lh.: 1.

Harpalus atratus Latreille, 1804 – Eurytop-xerophil faj, amely előfordul Közép-Európában és a Kaukázusban. A Kárpát-medencében elterjedt és nem ritka. Lh.: 1.

Harpalus roubali Schauburger, 1928 – Eurytop-xerophil faj. A törzsalak a Kárpát-medencébe északnyugati hegyvidékein él. CSIKI (1946) a var. *pseudodimidiatus* Schaubg. változatát említi a Szlavóniától Kisázsiaig terjedő területről. Lh.: 2.

Badister bullatus (Schränk, 1798) – Euroszibériai elterjedésű eurytop-gyengén hygrophil faj. A Kárpát-medencében elterjedt és gyakori. Lh.: 5.

Licinus hoffmannseggi (Panzer, 1797) – Eurytop-hygrophil faj, amely Közép-Európa hegyvidékein található és nem ritka. Lh.: 1.

Cymindis cingulata Dejean, 1825 – Az Alpokban, a Beszkidokban és a Kárpátokban élő stenotop-xerophil faj. A hegyvidékeken szélesen elterjedt, de ritka. Lh.: 2.

Aptinus bombardi (Illiger, 1800) – Közép-Európában és a Balkán-félszigeten élő stenotop-silvicol faj. A hegy- és dombvidékeken elterjedt és nem ritka. Lh.: 1.

STAPHYLINIDAE

Ontholestes tessellatus (Fourcroy, 1785) – Euroszibériai elterjedésű faj. A Kárpát-medencében szélesen elterjedt, de mindenütt ritka. Lh.: 5.

Ontholestes murinus (Linnaeus, 1758) – Palearktikus faj, amely a Kárpát-medencében elterjedt és gyakori. Lh.: 2.

SILPHIDAE

Silpha oblonga Küster, 1850 – Az Északkeleti-, Délkeleti- és Déli-Kárpátok endemikus faja. A Kárpát-medence néhány pontján a közephegységeken és a síkságon is előfordul. Lh.: 2.

CANTHARIDAE

Rhagonycha fulva (Scopoli, 1763) – Euroszibériai faj. A Kárpát-medencében a sík- és hegyvidéken egyaránt elterjedt és a nyári virágokon közönséges. Lh.: 2, 3, 7.

MELYRIDAE

Charopus concolor (Fabricius, 1801) – Előfordul Délkelet- és Közép-Európában. A dombvidékeken elterjedt és gyakori, főként virágokon és fűféléken az erdőszegélyeken, erdei tisztásokon, és nedvesebb réteken. Lh.: 7.

Charopus flavipes (Paykull, 1798) – Európai faj, amely a hegy- és dombvidékek lakója. Erdőszegélyeken, erdei tisztásokon virágokon nem ritka. Lh.: 7.

Clanoptilus marginellus (Olivier, 1790) – Palearktikus faj. Virágzó réteken, erdei tisztásokon és erdőszegélyeken közönséges. Lh.: 7.

Dasytes plumbeus (Müller, 1776) – Nyugat-palearktikus faj. Tavasszal és nyár elején virágokon mindenütt nagyon közönséges. Lh.: 7.

CLERIDAE

Trichodes apiarius (Linnaeus, 1758) – Nyugat-palearktikus faj. Tavasszal és nyáron a virágokon közönséges. Lh.: 7.

BUPRESTIDAE

Anthaxia godeti Castelnau, 1839 – Palearktikus hegyvidéki faj. Lh.: 8.

TENEBRIONIDAE

Pedinus femoralis Linnaeus, 1867 – Euroszibériai elterjedésű faj. Elsősorban az alföldi és dombvidéki száraz sztyeppjellegű területein, a fű között, kövek alatt található. Lh.: 3.

LAGRIIDAE

Lagria hirta (Linnaeus, 1758) – Euroszibériai faj. A Kárpát-medencében a hegy- és dombvidéken elterjedt és gyakori. Fákon és cserjéken található. Lh.: 7.

ALLECULIDAE

Podonta nigrita (Fabricius, 1794) – Közép- és dél-európai faj. A Kárpát-medencében az alföldeken és az alacsonyabb hegy- és dombvidékeken található. Száraz füves helyeken virágokon nagyon gyakori. Lh.: 2, 3.

Cteniopus sulphureus (Linnaeus, 1767) – Európai faj, a síkság és a dombvidék lakója. Nyáron a virágokon elterjedt és gyakori. Lh.: 2.

OEDEMERIDAE

Oedemera femorata (Scopoli, 1763) – Euroszibériai faj. A Kárpát-medencében mindenütt előfordul és közönséges. Lh.: 2, 7.

LUCANIDAE

Dorcus parallelepipedus (Linnaeus, 1758) – Euroszibériai faj. Korhadó lombos fákból fejlődik, tavasszal, este repül. Mindenütt gyakori. Lh.: 2.

GEOTRUPIDAE

Odontaeus armiger (Scopoli, 1772) – Európai faj, amely a Kárpát-medencében elterjedt, de ritka. Valószínűleg föld alatti életmódot folytat, késő este rajzik, lámpafényre repül. Lh.: 1.

APHODIIDAE

Aphodius (Acrossus) rufipes (Linnaeus, 1758) – Kozmopolita, nagy elterjedésű faj, a Kárpát-medencében elég gyakori. Lh.: 1.

Aphodius (Aphodius) fimetarius (Linnaeus, 1758) – Holarktikus faj. A Kárpát-medence legközönségesebb faja. Lh.: 2.

Aphodius (Aphodius) foetens (Fabricius, 1787) – Euroszibériai faj, amely a Kárpát-medencében elterjedt és gyakori. Lh.: 1.

Aphodius (Copriformus) scrutator (Herbst, 1789) – Európai faj, mely a Kárpát-medencében elterjedt és főként ősszel, trágyában gyakori. Lh.: 2.

Aphodius (Eudolus) quadriguttatus (Herbst, 1783) – Nyugat-palearktikus faj, amely az alföldeken és a dombvidékeken szór-ványosan található. Lh.: 1.

Aphodius (Euorodalus) coenosus (Panzer, 1798) – Európai faj, amely a Kárpát-me-

dencében elterjedt és elég gyakori. Lh.: 2.

Aphodius (Teuchestes) fossor (Linnaeus, 1758) – Holarktikus faj, amely a Kárpát-medencében elterjedt, de sehol sem közönséges. Lh.: 2.

SCARABAEIDAE

Caccobius schreberi (Linnaeus, 1767) – Palearktikus faj, a Kárpát-medencében mindenütt közönséges. Lh.: 9.

Onthophagus (Onthophagus) illyricus (Scopoli, 1763) – Mediterrán faj, a Kárpát-medencében elterjedt és gyakori. Lh.: 1.

Onthophagus (Palaeonthophagus) lemuri (Fabricius, 1781) – Dél-európai faj, amely a Kárpát-medencében elterjedt és gyakori. Lh.: 1.

Onthophagus (Palaeonthophagus) verticicornis (Laicharting, 1781) – Európai faj, melynek elterjedése keleten Turkesztán és Kisázsian keresztül Irán. A Kárpát-medencében elterjedt és nagyon közönséges. Lh.: 1.

MELOLONTHIDAE

Homaloptia (s. str.) erythroptera transylvanica Bielz, 1850 – A törzsalak a Balkán-félszigeten fordul elő. Erdélyben és a Bánságban ez az alfaj helyettesíti a törzsalakot. Nem gyakori. Lh.: 4.

Hoplia argentea (Poda, 1761) – Dél-európai faj. Főleg a Kárpát-medence déli területein, így a Bánságban, de Erdélyben is elterjedt. Lh.: 2.

CETONIIDAE

Gnorimus nobilis (Linnaeus, 1758) – Európai faj, amely a Kárpát-medencében a hegy- és dombvidéken elterjedt és nem ritka. Ernyős virágzatúakon és bodzán gyűjthető. Lh.: 9.

Trichius fasciatus (Linnaeus, 1758) – Euroszibériai hegyvidéki faj. Erdélyben nagyon gyakori. Erdei virágokon, főleg fészkes virágzatúakon gyűjthető. Lh.: 7, 8, 9.

Trichius sexualis Bedel, 1906 – Dél- és közép-európai faj. A Kárpát-medencében elterjedt, de nem gyakori. Virágokon található. Lh.: 8.

Netocia (Potosia) cuprea (Fabricius, 1775) – Euroszibériai faj. A Kárpát-medencében elterjedt és közönséges. Lh.: 7.

CERAMBYCIDAE

Prionus coriarius (Linnaeus, 1758) – Euroszibériai faj. A Kárpát-medencében a hegy- és dombvidéken gyakori. Lárvája különféle keményfákban és fenyőfélékben fejlődik. Az imágo nyáron alkonyatkor repül, nappal rejtékelyen, farönkök alatt rejtőzik. Lh.: 1.

Dinoptera collaris (Linnaeus, 1758) – Eurázsiai faj. A Kárpát-medencében elterjedt és közönséges. Főként lomberdőkben virágzó fák, cserjéken és ernyősvirágokon található tavasszal. Lh.: 7.

Carilia virginea (Linnaeus, 1758) – Európai hegyvidéki faj, amely a Kárpátokban nagyon gyakori. A bogár nyáron főként ernyősvirágokon található. Lh.: 7.

Pidonia lurida (Fabricius, 1792) – Közép- és dél-európai hegyvidéki faj. Erdélyben mindenfelé nagyon gyakori a virágzó fák, cserjéken és ernyősökön. Lh.: 9.

Pachytodes cerambyciformis (Schrank, 1781) – Európai faj. A Kárpát-medencében elterjedt és gyakori. Nyáron virágokon található. Lh.: 7.

Anoplodera sexguttata (Fabricius, 1775) – Nyugat-palearktikus faj. A hegy- és dombvidéken elterjedt, tavasszal a virágokon nem ritka. Lh.: 9.

Pseudovadonia livida (Fabricius, 1777) – Európai faj, amely a hegy- és dombvidéken virágokon közönséges. Lh.: 2.

Neovadonia unipunctata (Fabricius, 1787) – Pontusi faj. A Kárpát-medencében elterjedt, főleg a dombvidék és az alacsonyabb hegyvidék xerotherm helyeinek lakója. Nyáron virágokon található. Lh.: 8.

Brachyleptura maculicornis DeGeer, 1775 – Európai hegyvidéki faj, amely a Kárpátokban gyakori. Nyáron főleg ernyősvirágokon található. Lh.: 7, 9.

Anastrangalia sanguinolenta (Linnaeus, 1761) – Euroszibériai faj, amely a Kárpátokban nagyon gyakori. Az imágo nyáron az ernyősvirágokon található. Lh.: 7.

Leptura quadrifasciata Linnaeus, 1758 – Eurázsiai faj. A hegyvidékeken nyáron virágokon található, elterjedt és nem ritka. Lh.: 3, 7, 8, 9.

Rutpela maculata (Poda, 1761) – Európai faj, amely a Kárpát-medencében elterjedt és a nyári virágokon közönséges. Lh.: 7.

Stenurella bifasciata (Müller, 1776) – Euroszibériai faj. A hegy- és dombvidék lomberdőiben elterjedt és közönséges. Az imágó tavasszal főleg a xerotherm hegyoldalak virágjain található. Lh.: 2.

Stenurella melanura (Linnaeus, 1758) – Eurázsiai faj, a Kárpát-medencében általánosan elterjedt és közönséges. Az imágó májustól szeptemberig ernyős- és fészkesvirágokon található. Lh.: 2, 7, 8.

Stenurella septempunctata (Fabricius, 1792) – Pontusi faj, a Kárpát-medencében elterjedt, különösen a hegyvidéken gyakori. A bogár nyáron a xerotherm hegyoldalakon, virágokon található. Lh.: 2, 7, 8.

Stenurella nigra (Linnaeus, 1758) – Pontusi faj. A Kárpát-medencében mindenfelé elterjedt, a hegy és dombvidék xerotherm helyein nyáron a virágokon közönséges. Lh.: 7.

Strangalia attenuata (Linnaeus, 1758) – Palearktikus faj, amely a Kárpát-medencében elterjedt, de nem gyakori. Lh.: 8.

Stenopterus rufus (Linnaeus, 1767) – Mediterrán faj, a Kárpát-medencében a síkságon és a hegyvidéken egyaránt elterjedt és gyakori. Tavasszal virágokon gyűjthető. Lh.: 7.

Clytus arietis (Linnaeus, 1758) – Pontusi faj, a hegy- és dombvidéken elterjedt és gyakori. Az imágó tavasszal száraz fatörzseken, farakásokon gyűjthető. Lh.: 9.

Chlorophorus herbsti Brahm, 1790 – Euroszibériai hegyvidéki faj. A Kárpát-medencében elterjedt, de csak a hegyekben gyakori. Lh.: 8.

Chlorophorus figuratus (Scopoli, 1763) – Euroszibériai faj, amely a hegyvidéken elterjedt és gyakori. A bogár nyáron virágzó cserjéken, virágokon található. Lh.: 7.

Phytoecia cylindrica (Linnaeus, 1758) – Euroszibériai faj. A Kárpát-medencében a síkságon, a hegy- és dombvidéken, főként az ernyősvirágúakon közönséges. Lh.: 2.

Musaria argus (Frölich, 1793) – Sztjeppeterületeken, füves lejtőkön élő közép-európai faj. Tápnövénye a gurgolya (*Seseli* sp.). Lh.: 8.

CHRYSOMELIDAE

Labidostomis longimana (Linnaeus, 1761) – Euroszibériai elterjedésű faj. Erdélyben mindenfelé közönséges. Lh.: 2.

Cryptocephalus (Burlinius) bilineatus (Linnaeus, 1767) – Eurázsiai faj, Erdélyben a

szárazabb réteken található. Lh.: 7.

Cryptocephalus (Cryptocephalus) bipunctatus (Linnaeus, 1758) – Euroszibériai faj, a Kárpát-medencében mindenhol közönséges. Lh.: 7.

Cryptocephalus (Cryptocephalus) sericeus (Linnaeus, 1758) – Pontomediterrán elterjedésű faj. A Kárpát-medencében egyike a legközönségesebb fajoknak. Lh.: 7.

Cryptocephalus (Cryptocephalus) hypochaeridis transiens Franz, 1949 – Európai faj. A törzsalak Erdélyben általánosan elterjedt és közönséges. Ez az alfaj a Kárpát-medence nyugati részében honos, Erdélyből csak szórványos adataink vannak. Lh.: 7.

Cryptocephalus (Cryptocephalus) moraei (Linnaeus, 1758) – Euroszibériai faj, amely a Kárpát-medencében és egész Erdélyben is elterjedt és közönséges. Lh.: 7.

Cryptocephalus (Cryptocephalus) quadriguttatus Richter, 1820 – Euroszibériai faj, amely Erdélyben elterjedt, de nem gyakori. Lh.: 7.

Eumolpus asclepiadeus (Pallas, 1773) – Eurázsiai faj, amely Erdélyben elterjedt és gyakori. Lh.: 2.

Chrysolina (Ovostoma) olivieri olivieri (Bedel, 1892) – Európai hegyvidéki faj, amely a Kárpát-medence alacsonyabb részein ritkább, mint az erdélyi hegyekben, ahol elterjedt és közönséges. Lh.: 2, 3, 7, 8.

Chrysolina (Menthastriella) herbacea (Duftschmid, 1825) – Pontomediterrán faj, amely Erdélyben elterjedt és közönséges. Lh.: 2, 7.

Chrysolina (Erythrochrysa) polita (Linnaeus, 1758) – Palearktikus elterjedésű faj. Egész Erdélyben megtalálható és közönséges. Lh.: 1, 2, 7.

Chrysolina (Chrysolina) staphylea (Linnaeus, 1758) – Nyugat-palearktikus faj, amely egész Erdélyben a vizenyős réteken elterjedt és gyakori. Lh.: 2.

Chrysolina (Sphaerochrysolina) rufa squallida (Suffrian, 1851) – Európai faj, ahol a törzsalak az Alpokban fordul elő, máshol különböző alfajai képviselik. Ez az alfaj a Kárpát-medence nagyrésztén, így Erdélyben is megtalálható. Lh.: 2.

Chrysolina (Colaphosoma) sturmi (Westhoff, 1882) – Euroszibériai faj, amely Erdélyben a hegy- és dombvidéken elterjedt és gyakori. Lh.: 2.

Chrysolina (Sphaeromela) varians (Schaller, 1783) – Nyugat-palearktikus faj, amely a Kárpát-medencében elterjedt és közönséges. Lh.: 1, 2, 7.

Oreina (Allorina) caerulea (Olivier, 1790) – Európai faj, amely a Kárpátokban mindenütt megtalálható és gyakori. Lh.: 2, 7.

Oreina (Oreina) alpestris anthrisci (Weise, 1900) – A faj az európai hegyvidékeken él. Számos alfaja közül ez az alfaj balkáni előfordulási, és Erdélyben szórványosan található. Lh.: 2.

Hydrothassa glabra (Herbst, 1783) – Euroszibériai faj. Erdélyben a vizenyős réteken elterjedt és nagyon gyakori. Lh.: 7.

Linnaeidea (Linnaeidea) aenea (Linnaeus, 1758) – Eurázsiai faj, amely a Kárpát-medencében, így Erdélyben is elterjedt és gyakori. Lh.: 2.

Chrysomela (Strickerus) cuprea (Fabricius, 1775) – Euroszibériai faj, amely Erdélyben elterjedt és nem ritka. Lh.: 2.

Chrysomela (Strickerus) vigintipunctata (Scopoli, 1763) – A faj törzsalakja él Erdélyben, ahol elterjedt és a tápnövényein, amelyek különböző fűzfélék, nagyon közönséges. Lh.: 2, 7.

Chrysomela (Chrysomela) populi Linnaeus, 1758 – Palearktikus faj, amely Erdélyben elterjedt és a tápnövényein (*Populus* és *Salix* sp.) közönséges. Lh.: 7.

Gonioctena (Gonioctena) linnaeana (Schrank, 1781) – Euroszibériai faj, amely a Kárpátokban elterjedt és gyakori. Lh.: 2.

Phratora (Phratora) vitellinae (Linnaeus, 1758) – Holarktikus faj. Erdélyben elterjedt és közönséges. Lh.: 7.

Timarcha (Timarcha) pratensis (Duftschmid, 1825) – Adriatomediterrán faj. A Kárpát-medencéből a horvátországi adatokon kívül a fajnak csak kevés előfordulási adata van, így Erdélyből is csak régi gyűjtési adatokat ismerünk. Lh.: 2.

Timarcha (Timarcha) rugulosa Herrich-Schäffer, 1838 – A Kárpát-medence endemikus faja. Erdélyben elterjedt, de nem gyakori. Lh.: 2, 3.

Timarcha (Timarchostoma) goettingensis (Linnaeus, 1758) – Nyugat- és közép-európai elterjedésű faj, amely Erdélyben elterjedt és nem ritka. Lh.: 2.

Galeruca tanacetii (Linnaeus, 1758) – Holarktikus faj. Erdélyben elterjedt és közönséges. Lh.: 2, 7.

Phyllotreta undulata (Kutschera, 1860) – Palearktikus faj. A Kárpát-medencében elterjedt és közönséges. Lh.: 7.

Longitarsus melanocephalus (De Geer, 1775) – Nyugat-palearktikus faj. A Kárpát-medencében elterjedt és közönséges. Lh.: 7.

Irodalom

1. ÁDÁM, L. (1994): **A check-list of the Hungarian Scarabaeoidea with the description of ten new taxa (Coleoptera).** – *Folia ent. Hung.* 55: 5–17.
2. BARAUD, J. (1992): **Coléoptères Scarabaeoidea d'Europe** – In: *Fauna de France, France et régions limitrophes*, Lyon, 856 pp.
3. BIELZ, E. (1887): **Siebenbürgens Käferfauna** – Verh. Mitt. Siebenbürg. Ver. Naturwiss. Hermannstadt. 37.
4. CSIKI, E. (1946): **Die Käferfauna des Karpaten-Beckens.** – In: TASNÁDI Kubacska, A. (ed.): *Naturwissenschaftliche Monographien*, IV. Budapest, 798 pp.
5. ENDRÓDI, S. (1956): **Lemezcsepű bogarak** – Lamelli-cornia. In: *Magyarország Állatvilága (Fauna Hungariae)*. IX. 4. Akadémiai Kiadó, Budapest, 188 pp.
6. GRUEV, B.; MERKI, O.; VÍG, K. (1993): **Geographical distribution of Alticinae (Coleoptera, Chrysomelidae) in Romania.** – *Ann. Hist.-Nat. Musei Nat. Hung.*, Budapest, 85: 75–132.
7. KASZAB, Z. (1955): **Különböző csapű bogarak – Diversicornia I. Lágystű bogarak – Malacodermata** – In: *Magyarország Állatvilága (Fauna Hungariae)*, VIII, 1. Akadémiai Kiadó, Budapest, 144 pp.
8. KASZAB, Z. (1956): **Felemás lábfejű bogarak III. – Heteromera III.** – In: *Magyarország Állatvilága (Fauna Hungariae)*, IX, 3. Akadémiai Kiadó, Budapest, 108 pp.
9. KASZAB, Z. (1957): **Felemás lábfejű bogarak I. – Heteromera I.** – In: *Magyarország Állatvilága (Fauna Hungariae)*, IX, 1. Akadémiai Kiadó, Budapest, 126 pp.
10. Kaszab, Z. (1962): **Levélbogarak – Chrysomelidae.** – In: *Magyarország Állatvilága (Fauna Hungariae)*, IX, 6. Akadémiai Kiadó, Budapest, 416 pp.
11. Kaszab, Z. (1971): **Cincérek – Cerambycidae** – In: *Magyarország Állatvilága (Fauna Hungariae)*, IX, 5. Akadémiai Kiadó, Budapest, 283 pp.
12. MERKL, O.; HEGYESSY G.; KOVÁCS, T. (1996): **Cerambycidae (Coleoptera) from the Bükk National Park** – In: *The Fauna of the Bükk National Park*, Hungarian Natural History Museum, Budapest, p. 309–326.
13. PETRI, K. (1912): **Siebenbürgens Käferfauna.** – Hermannstadt, 275 pp.
14. PETRI, K. (1925–1926): **Ergänzungen und Berichtigungen zur Käferfauna Siebenbürgens 1912.** – Verh. Mitt. Siebenbürg. Ver. Naturwiss. Hermannstadt, 76.
15. ROZNER, I. (1996): **An updated list of the Chrysomelidae**

of Hungary and the adjoining parts of the Carpathian Basin (Coleoptera) – *Folia ent. Hung.* 57: 243–260.

16. ROZNER, I. (1997): **Hargita megye levélbogár-faunájának alapvetése (Coleoptera: Chrysomelidae) – Contribuții la cunoașterea Chrysomelidelor (Coleoptera) din jud. Harghita.** – In: ACTA – 1997/I., Sepsiszentgyörgy, p. 81–106.

17. SZÉKESY, V. (1961): **Holyvaalkatfiak I. – Staphylinoida I.** – In: *Magyarország Állatvilága (Fauna Hungariae)*, VII, 1., Akadémiai Kiadó, Budapest, 41 pp.

18. TÓTH, L. (1984): **Holyvák VII. – Staphylinidae VII.** – In: *Magyarország Állatvilága (Fauna Hungariae)*, VII, 11., Akadémiai Kiadó, Budapest, 142 pp.

19. WINKLER, A. (1924-1932): **Catalogus Coleopterorum regionis palearcticae.** – Wien, 1698 pp.

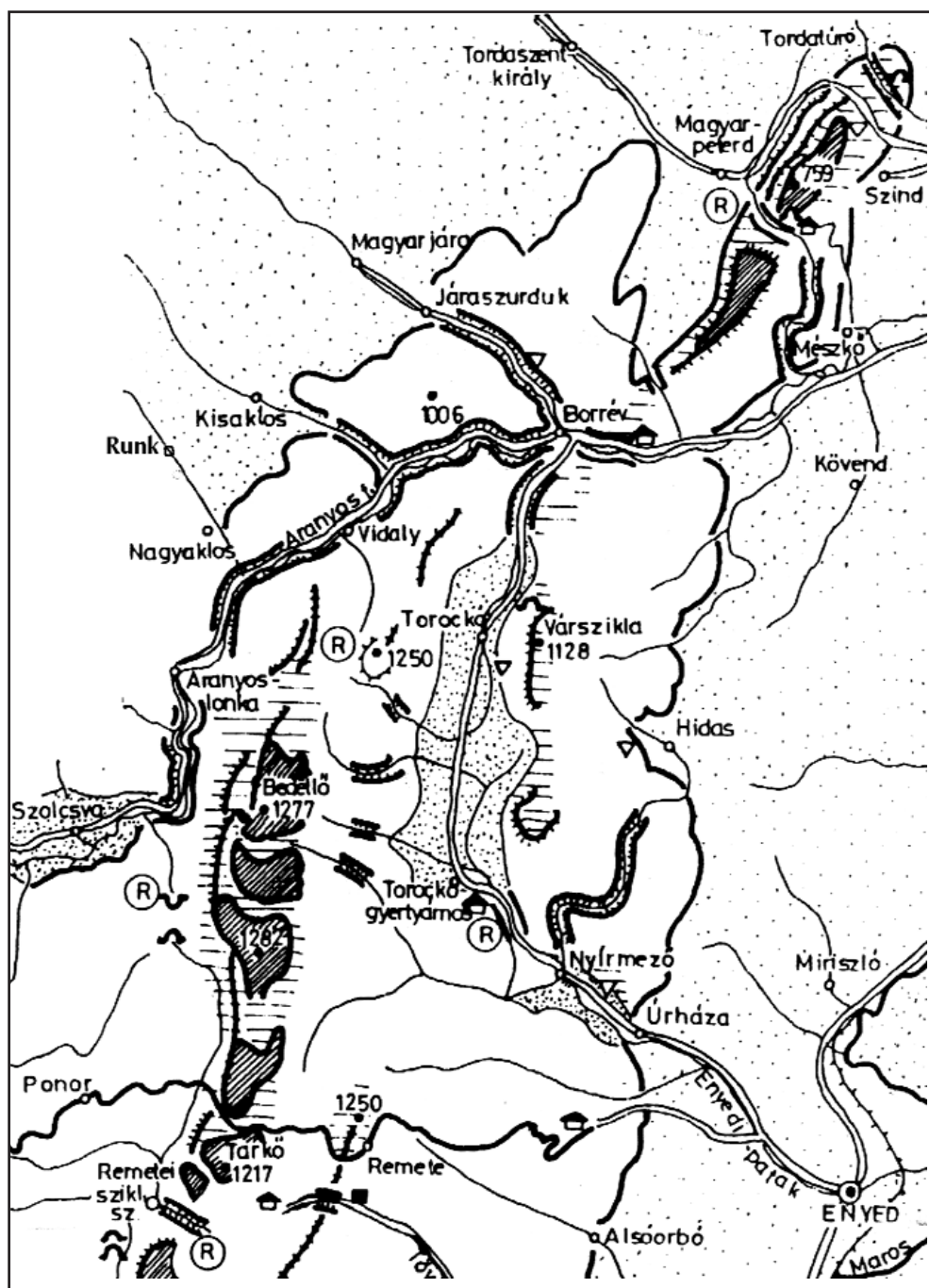
Date asupra faunei de coleoptere de la Rimetea (j. Alba) și împrejurimile sale (Rezumat)

În perioada 6–12 iulie 1998 membrii Asociației Entomologice Ungare au efectuat colectări entomologice în Transilvania – zona comunei Rimetea și împrejurimile (Piatra Secuiului, Cheile Turzii și Cheile Runcului). Au fost identificate 113 de specii de coleoptere, aparținând la 70 de genuri și 19 familii. Dintre datele publicate se disting cele referitoare la *Carabus cavernosus* Friv., aceasta fiind prima semnalare a speciei în Transilvania și în întregul Bazin Carpatic.

Data to the Beetle Fauna of the Village Torockó (Rimetea, Alba County) and its Environs (Abstract)

Members of the Hungarian Entomological Society were on a collecting trip in the village Torockó (Transylvania) and its environs (mountain-gorge of Torda, canyon of Runk) between 6 and 12 July 1998. 19 beetle families, 70 genera, 113 species were determined so far. The *Carabus cavernosus* Friv. carabid species is new for Transylvania and the Carpathian Basin.

KOCS Irén
PODLUSSÁNY Attila

Adatok Torockó és környékének ormányosalkatú bogárfaunájához (Coleoptera: Curculionoidea)

(Kivonat)

A Magyar Rovartani Társaság 1998. július 6–12. közötti Torockó környéki (beleértve Székelykő, Tordai-hasadék, Runki-szoros) gyűjtőútjának eredménye egyebek mellett: 87 ormányosalkatú faj (3 család, 20 alcsalád, 47 nem). A fajlista tartalmazza az egyes fajok elterjedését és tápnövényeit is.

*

A Magyar Rovartani Társaság 1998. július 6–12. között rovargyűjtő utat szervezett Erdély egyik legvonzóbb turisztikai vidékére, Torockó község területére és tágabb környékére. A gyűjtések kiterjedtek az 1128 m magas Székelykő mészkőtömbjére, valamint a távolabb levő Tordai-hasadék és Runki-szoros környékére. Gyűjtőhelyeinket beszámoltuk, feltüntetve a gyűjtési időpontokat, a fajok felsorolásánál csak számokkal jeleztük. A gyűjtéseket PODLUSSÁNY Attila, KOCS Irén, ROZNER István, NAGY Barnabás, OROSZ András és PAPP Jenő hálózással, egyeléssel, kopogtatással, rostálással és kőforgatással végezték.

A közleményben 3 család, 20 alcsalád, 47 nem 87 fajának adatait találjuk. A fajlista tartalmazza az egyes fajok elterjedését és tápnövényeit is.

Gyűjtőhelyek

1. Aranyosrunk (Runc), Runki-szoros (Cheile Runcului), 1998. VII. 10.
2. Borrév (Buru), 1998. VII. 9.
3. Torda (Turda), Tordai-hasadék (Cheile Turzii), 1998. VII. 8.
4. Torockó (Rimetea), Székelykő (Piatra Secuiului), 1998. VII. 6–12.
5. Torockószentgyörgy (Colțești), 1998. VII. 1.

A gyűjtött fajok jegyzéke

COLEOPTERA – rend (bogarak)

RHYNCHOPHORA – alrend

(ormányosalkatú bogarak)

CURCULIONOIDEA – főcsalád

ATTELABIDAE – család (eszelenyek)

RHYNCHITINAE – alcsalád

Caenorhinus aequatus (Linné, 1767) –

Európai és kelet-mediterrán elterjedésű,

gyümölcsösökben előforduló faj. Lh.: 4

Involvulus aethiops Bach, 1854 –

Közép-európai faj. Tápnövénye a *Thalictrum*

flavum L. (Sárga virnác). Lh.: 1, 4, 5

APODERINAE – alcsalád

Apoderus coryli (Linné, 1758) – Elterjedése

Európa, a Kaukázus, Szibéria és Észak-Kína.

Tápnövényei: *Corylus*-, *Carpinus*-, *Betula*- és

Salix-félék.

APIONIDAE – család (cickányormányosok)

APIONINAE – alcsalád

Catapion pubescens (Kirby, 1811) –

Euroszibériai elterjedésű, füzesekben élő faj.

Lh.: 4

Catapion seniculus (Kirby, 1808) – Előfordul

egész Európában, a Mediterráneumban és

Ázsiában. Tápnövényei a *Trifolium* fajok.

Cyanapion columbinum (Germar, 1817) –

Csaknem az egész palearktikus régióban elő-

fordul. Tápnövénye a *Lathyrus latifolius* L.

(Nagyvirágú lednek). Lh.: 4

Eurtrichapion punctigerum (Paykull, 1792) –

Európában és a mediterrán faunaterületen for-

dul elő. Tápnövényei a *Vicia sepium* L. és *V.*

cracca L. (Bükköny). Lh.: 4

Exapion hilfi (Wagner, 1912) – A Balkán-fél-

szigeten és Erdélyben fordul elő. Lh.: 4
Hemitrichapion pavidum (Germar, 1817) –
 Palearktikus elterjedésű, közönséges faj. Lh.:
 1, 2, 4
Holotrichapion aethiops (Herbst, 1797) –
 Palearktikus elterjedésű, bükkönyön élő faj.
 Lh.: 4
Ischnopterapion aeneomicans (Wencker,
 1864) – Délnyugat-európai, nyugat-mediter-
 rán faj. Tölgyerdők szegélyén, erdei tisztá-
 sokon a tölgycserjéken található. Lh.: 2
Ischnopterapion loti (Kirby, 1808) –
 Palearktikus elterjedésű, közönséges faj.
 Lh.: 4
Ischnopterapion virens (Herbst, 1797) –
 Palearktikus elterjedésű, Trifolium fajokon
 (Lóhere) élő faj. Lh.: 4, 5
Melanapion minimum (Herbst, 1797) –
 Előfordul a palearktikus régió nagyobbik
 részében, egész Közép-Ázsiáig és Európában
 a Földközi-tengerig. A Salix (Fűzfa) fajok
 gubacsáiban él.
Oryxolaemus flavifemoratus (Herbst, 1797) –
 Közép- és Dél-Európában előforduló faj,
 tápnövénye ismeretlen. Lh.: 4
Oxystoma cerdo (Gerstaecker, 1854) –
 Palearktikus elterjedésű, Vicia-féléken
 (Bükköny) élő faj. Lh.: 4
Perapion violaceum (Kirby, 1808) –
 Palearktikus elterjedésű, Rumex fajokon
 (Lórom) élő faj. Lh.: 1
Protapion apricans (Herbst, 1797) –
 Palearktikus elterjedésű, Trifolium fajokon
 (Lóhere) élő faj. Lh.: 1, 4
Protapion filirostre (Kirby, 1808) –
 Euroszibériai elterjedésű, tápnövénye a
 Medicago lupulina L. (Komlós lucerna) és M.
 falcata L. (Sarlós lucerna). Lh.: 4
Protapion fulvipes (Fourcroy, 1785) –
 Palearktikus elterjedésű, Trifolium fajok
 virágjában (Lóhere) élő faj. Lh.: 4, 5
Protapion interjectum (Desbrochers des
 Loges, 1895) – Palearktikus elterjedésű,
 Trifolium fajokon (Lóhere) élő faj. Lh.: 2, 4
Protapion ononidis (Gyllenhal, 1827) –
 Palearktikus elterjedésű. Tápnövényei az
 Ononis spinosa L. (Tövise iglice) és O. hirci-
 na Jacq. (Szagos iglice). Lh.: 1
Protapion nigrirtarse (Kirby, 1808) – Közép-
 és Dél-Európában elterjedt, Trifolium fajokon
 (Lóhere) élő faj. Lh.: 1
Protapion ruficrus (Germar, 1817) – Közép-
 és Észak-Európában elterjedt, Trifolium

alpestre (Bérci lóhere) fajon élő faj. Lh.: 2, 4
Protapion varipes (Germar, 1817) –
 Palearktikus elterjedésű, Trifolium fajokon
 (Lóhere) élő faj. Lh.: 1, 2, 3, 4

NANOPHYINAE – alcsalád

Nanophyes marmoratus (Goeze, 1777) –
 Euroszibériai faj. Tápnövényei a Lythrum sal-
 caria L. (Réti füzény) és a L. hyssopifolia L.
 (Alacsony füzény). Lh.: 4

CURCULIONIDAE – család

(ormányosbogarak)

OTIORHYNCHINAE – alcsalád

Otiorhynchus austriacus (Fabricius, 1801) –
 Közép- és Kelet-európai faj. Lh.: 1

Otiorhynchus coarctatus Stierlin, 1861 – A
 Kárpát-medencében és a Balkán-félsziget
 északi területein fordul elő. Lh.: 1, 4

Otiorhynchus cymophanus

(Boheman, 1821) – 1, 4

Otiorhynchus fussi Küster, 1849 – Lh.: 1, 3

Otiorhynchus multipunctatus (Fabricius,
 1792) – Az Alpokban, a Kárpát-medencében
 és a Balkán-félsziget északi részein elterjedt
 faj. Eddig ismert tápnövényei: luc, bükk, nyír
 és fűz. Lh.: 1

Otiorhynchus pauxillus Rosenhauer, 1847 –
 Közép- és Dél-Európa lakója. Tápnövényei
 fenyőfélék. Lh.: 4

Otiorhynchus raucus (Fabricius, 1776) –
 Észak- és Közép-Európa hegyes és dombos
 vidékein élő faj. Tápnövényei a répa, szőlő és
 különböző gyümölcsfák. Lh.: 4

Otiorhynchus winkleri Solari, 1937 –
 Lh.: 1, 4

Phyllobius argentatus (Linné, 1758) –
 Palearktikus elterjedésű, gyümölcsfákon,
 nyíren, bükkön és fenyőféléken élő faj. Lh.: 4

Phyllobius oblongus (Linné, 1758) –
 Euroszibériai faj. Tápnövényei a legkülön-
 bözőbb lombosfák. Lh.: 1, 4

Phyllobius pilicornis Desbrochers des Loges,
 1873 – Balkáni faj, amelyet Bánátban és
 Szlovákiában is gyűjtöttek. Lh.: 1

Phyllobius pomaceus Gyllenhal, 1834 –
 Euroszibériai faj. Tápnövényei: éger, bükk,
 gyümölcsfák, csalán stb. Lh.: 1

Phyllobius viridicollis (Fabricius, 1792) –
 Közép- és észak-európai faj. Tápnövényei
 lombos- és tűlevelű fák. Lh.: 1

BRACHYDERINAE – alcсалád

Polydrusus cervinus (Linné, 1758) – Euroszibériai faj. Tápnövényei különféle lombfák és cserjék. Lh.: 1

Polydrusus confluens Stephens, 1831 – Európai elterjedésű faj. Tápnövénye a *Sarothamnus scoparius* L. (Seprőzanót). Lh.: 4

Polydrusus picus (Fabricius, 1792) – Európai faj. Tápnövényei: nyárfélék és a bükk. Lh.: 1

Polydrusus thalassinus Gyllenhal, 1834 – Balkáni elterjedésű, a Kárpát-medence déli területein, különösen Horvátországban és Erdélyben elég gyakori faj. Lh.: 1

Sciaphilus asperatus (Bonsdorff, 1785) – A Mediterráneumon kívül egész Közép Európában elterjedt. Tápnövénye a szamóca, amelynek fás gyökerét elrágja. Lh.: 4

Sciophobus caesius (Hampe, 1870) – Balkáni elterjedésű faj, Erdélyben, a Bánátban és Horvátországban gyakoribb. Lh.: 4

Paophilus hampei (Seidlitz, 1867) – Közép-Európa keleti felében él. Lh.: 4

Eusomus ovulum Germar, 1824 – Európai elterjedésű faj. Tápnövénye a *Achillea millefolium* L. (Közönséges cickafark). Lh.: 4

SITONINAE – alcсалád

Sitona lineatus (Linné, 1758) – Palearktikus elterjedésű faj. Tápnövényei a vöröshere, lucerna, bükköny, borsó és a bab. Lh.: 1

Sitona hispidulus (Fabricius, 1776) – Európai elterjedésű, hereféléken és lucernán élő faj. Lh.: 4, 5

Sitona humeralis Stephens, 1831 – Euroszibériai elterjedésű faj. Tápnövényei a pillangós növények. Lh.: 4, 5

Sitona lepidus Gyllenhal, 1834 – Euroszibériai faj. Lh.: 4

Sitona longulus Gyllenhal, 1834 – Euroszibériai faj. Tápnövénye a lucerna. Lh.: 4

Sitona striatellus Gyllenhal, 1834 – Európai elterjedésű, lucernán és bükkönyön élő faj. Lh.: 1

Sitona sulcifrons (Thunberg, 1798) – Európai elterjedésű, hüvelyeseken élő faj. Lh.: 4

TANYMECINAE – alcсалád

Chlorophanus viridis (Linné, 1758) – Európai elterjedésű faj. Lh.: 1

CLEONINAE – alcсалád

Rhinocyllus conicus (Frölich, 1792) – Közép- és Dél-Európában, Észak-Afrikában és Ázsia nyugati területein él. Lh.: 4

HYPERINAE – alcсалád

Donus oxalis (Herbst, 1795) – Közép- és dél-európai faj. Lh.: 3, 4

Hypera meles (Fabricius, 1792) – Európában és Észak-Amerikában egyaránt honos, hereféléken élő faj. Lh.: 1

Hypera nigrirostris (Fabricius, 1775) – Európában és Észak-Amerikában egyaránt honos, hereféléken élő faj. Lh.: 4

Hypera plantaginis (De Geer, 1775) – Európában és Észak-Amerikában élő faj. Lh.: 4

Limobius borealis (Paykull, 1792) – Európában és Észak-Afrikában élő faj. Tápnövényei a Trifolium- (Lóhere) és Humulus-fajok (Komló). Lh.: 4

CRYPTORHYNCHINAE – alcсалád

Acalles validus Hampe 1864 – Közép-európai elterjedésű faj. Lh.: 4

Acallocrates denticollis (Germar, 1824) – Palearktikus elterjedésű, bükkön élő faj. Lh.: 1

CEUTORHYNCHINAE – alcсалád

Nedyus quadrimaculatus (Linné, 1758) – Euroszibériai elterjedésű, csalánon élő faj. Lh.: 1, 4, 5

Trichosirocalus troglodytes (Fabricius, 1787) – Palearktikus elterjedésű faj. Tápnövénye a *Plantago lanceolata* L. (Lándzsás útifű). Lh.: 4, 5

Zacladus geranii (Paykull, 1800) – Európai elterjedésű, Geranium-fajokon (Gólyaorr) élő faj. Lh.: 4

Calosirus terminatus (Herbst, 1795) – Észak- és közép-európai faj. Tápnövénye a *Petroselinum hortense* Hoffm. (Kerti petrezselyem). Lh.: 4

Ceutorhynchus floralis (Paykull, 1792) – Euroszibériai faj. Tápnövényei a Cruciferae fajok (Keresztesvirágúak). Lh.: 4

Ceutorhynchus interjectus (Schultze, 1903) – Tápnövénye a *Sisymbrium strictissimum* L. (Magas zombor). Lh.: 4

CURCULIONINAE – alcсалád

Curculio nucum Linné, 1758 – Európai elterjedésű, tölgyön, bükkön és mogyorón élő faj. Lh.: 1

Curculio salicivorus Paykull, 1792 – Euroszibériai elterjedésű, Populus- (Nyárfa) és Salix-fajokon (Fűzfa) élő faj. Lh.: 4

ACALYPTINAE -alcsalád

Acalyptus carpini (Fabricius, 1792) – Holarktikus elterjedésű, fűz-, gyertyán-, nyárfa fajokon élő faj. Lh.: 1, 4

ANTHONOMINAE – alcsalád

Anthonomus pomorum (Linné, 1758) – Palearktikus elterjedésű, szilvafán, kökényen, meggyfán, cseresznyefán, körtefán élő faj. Lh.: 4

Anthonomus rubi (Herbst, 1795) – Európában, Kisázsiaiban, Szíriában és Észak-Afrikában honos. Tápnövényei: *Fragaria moschata* Duch. (Kerti szamóca), *Potentilla* fajok (Pimpó), *Rubus idaeus* L. (Málna), *Prunus domestica* L. (Szilvafa), *P. cerasus* L. (Cseresznyefa). Lh.: 4, 5

TYCHIINAE – alcsalád

Tychius quinquepunctatus (Linné, 1758) – Euroszibériai elterjedésű, veteményborsón, mogyorós ledneken, bükkönyön élő faj. Lh.: 1

Tychius stephensi Schönherr, 1836 – Kelet- és Dél-Európa lakója. Tápnövényei:

Trifolium- (Lóhere) és *Melilotus*-fajok (Somkóró). Lh.: 4

Lignyodes enucleator (Panzer, 1798) – Közép- és dél-európai elterjedésű, *Quercus* fajokon (Tölgy) élő faj. Lh.: 4

Sibinia viscaria (Linné, 1761) – Euroszibériai faj. Lh.: 1

NOTARINAE – alcsalád

Dorytomus dejeani Faust, 1883 – Euroszibériai faj. Tápnövényei: *Populus alba* L. (Ezüst nyárfa), *Alnus glutinosa* (L.) Gärtn. (Enyves eger), *Salix cinerea* L. (Hamvas fűz). Lh.: 4

RHYNCHAENINAE – alcsalád

Rhynchaenus fagi (Linné, 1758) – Európai elterjedésű, bükkön, gyertyánon és fűzön élő faj. Lh.: 4

Rhynchaenus decoratus (Germar, 1821) – Közép- és Dél-Európában honos, fűzfaféléken élő faj. Lh.: 1, 4

Rhynchaenus stigma (Germar, 1821) – Euroszibériai faj. Tápnövényei: *Alnus glutinosa* (L.) Gärtn. (Enyves eger), *Salix*-fajok (Fűzfa), *Betula alba* (Nyírfa). Lh.: 1

MECININAE – alcsalád

Miarus graminis (Gyllenhal, 1813) –

Euroszibériai elterjedésű, *Campanula*-fajokon (Csengetyűke) élő faj. Lh.: 1, 4

Miarus campanulae (Linné, 1767) – Euroszibériai elterjedésű, *Campanula*-fajokon (Csengetyűke) élő faj. Lh.: 4

Gymnetron tetrum (Fabricius, 1792) – Európában és Észak-Amerikában élő faj. Lh.: 1, 4

CIONINAE – alcsalád

Cionus hortulanus (Fourcroy, 1785) – Euroszibériai faj. Tápnövényei: *Scrophularia nodosa* L. (Göcsös görvélyfű), *Verbascum* fajok (Ökörfarkkóró). Lh.: 1, 4

Cionus thapsus (Fourcroy, 1785) – Euroszibériai faj. Tápnövényei a *Verbascum* fajok (Ökörfarkkóró). Lh.: 1

Irodalom

1. ENDRÓDI S. (1958): **Eszelények-Attelabidae – Magyarország Állatvilága (Fauna Hungariae)**, X, 2. Akadémiai Kiadó, Budapest
2. ENDRÓDI S. (1960): **Ormányosbogarak – Curculionidae II. – Magyarország Állatvilága (Fauna Hungariae)**, X, 5. Akadémiai Kiadó, Budapest
3. ENDRÓDI S. (1961): **Ormányosbogarak – Curculionidae I. – Magyarország Állatvilága (Fauna Hungariae)**, X, 4. Akadémiai Kiadó, Budapest
4. ENDRÓDI S. (1963): **Ormányosbogarak – Curculionidae III. – Magyarország Állatvilága (Fauna Hungariae)**, X, 6. Akadémiai Kiadó, Budapest
5. ENDRÓDI S. (1968): **Ormányosbogarak – Curculionidae IV. – Magyarország Állatvilága (Fauna Hungariae)**, X, 7. Akadémiai Kiadó, Budapest
6. ENDRÓDI S. (1960): **Ormányosbogarak – Curculionidae V. – Magyarország Állatvilága (Fauna Hungariae)**, X, 8. ENDRÓDI, S. (1961): **Bestimmungstabelle der Otiorrhynchus-Arten des Karpaten-beckens (Coleoptera-Curculionidae)** – Krajské Nacladatelství v Ostrave
8. GYÖRFFY, J. (1956): **Cickányormányosok – Apionidae – Magyarország Állatvilága (Fauna Hungariae)**, X, 3. Akadémiai Kiadó, Budapest
9. MAZUR, M. (1993): **Beschreibungen der Männchen von Otiorrhynchus coarctatus Stierlin, O. crataegi Germar und O. rhilensis Stierlin (Coleoptera, Curculionidae)** – Acta zool. cracov. 35, Kraków
10. MAZUR, M. (1993): **Beitrag zur Kenntnis der Otiorrhynchus denigrator-Gruppe (Coleoptera, Curculionidae)** – Acta zool. cracov. 35, Kraków
11. PETRI, K. (1912): **Siebenbürgens Käferfauna** – H. stadl
12. PODLUSSÁNY A. (1996): **Magyarország ormányosalkatú bogarainak fajlistája (Coleoptera: Curculionidae)** – Folia

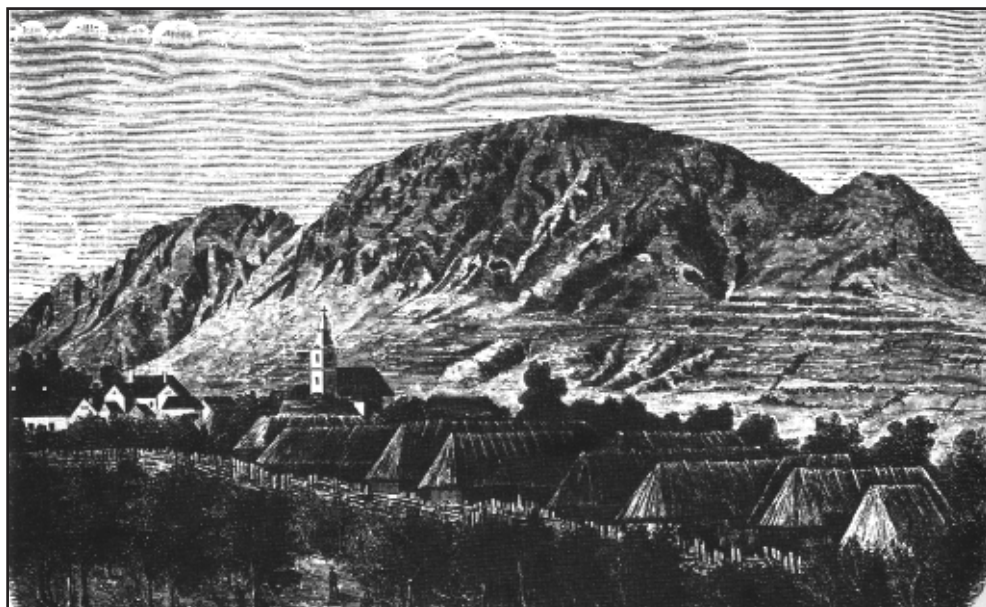
**Date asupra faunei
Curculionoidea (Coleoptera)
de la Rimetea (j. Alba) și
împrejurimile sale**
(Rezumat)

În perioada 6–12 iulie 1998 membrii Asociației Entomologice Ungare au efectuat colectări entomologice în Transilvania – zona comunei Rimetea și împrejurimile (Piatra Secuiului, Cheile Turzii și Cheile Runcului). Au fost identificate 87 de specii aparținând la 47 de genuri, 20 subfamilii și 3 familii.

**Data about the Curculionoidea
Fauna of the village Torockó
(Rimetea, Alba County) and
its Environs.**
(Abstract)

Members of the Hungarian Entomological Society were on a collecting trip in the village Torockó (Transylvania) and its environs (mountain-gorge of Torda, canyon of Runk) between the 6 and 12 July 1998. 3 families, 47 genera, 87 species have been determined so far.

1. ábra A Székelykő BICSÉRDY J. rajzán, ORBÁN Balázs, *A Székelyföld leírása...*, V. kötetében

FÖLDESSY Mariann
ROZNER István

Adatok Torockó és környékének poloskafaunájához (Insecta: Heteroptera)

(Kivonat)

A Magyar Rovartani Társaság Torockó környéki (beleértve a Székelykő, a Tordai-hasadék, a Runki-szoros), 1998. július 6–12. közötti gyűjtőútjának eredményei egyebek mellett 57 poloska faj (13 család, 47 nem). A gyűjtött fajok jegyzéke tartalmazza a zoogeográfiai besorolást, a rövid leírást és a lelőhelyeket.

Bevezetés

A Magyar Rovartani Társaság 1998. július 6–12. között gyűjtőutat szervezett az erdélyi Torockó község és tágabb környékére. A rövid idejű, de tartalmas gyűjtések kiterjedtek a Torockó felett emelkedő Székelykő hegytömbjére, a Tordai-hasadék és a Runki-szoros környékére. Összesen 9 lelőhelyről kerültek elő a begyűjtött poloska fajok. A lelőhelyeket külön jegyzékben közöljük, feltüntetve a gyűjtési időpontokat.

A közleményben 13 poloska család, 47 nem, 57 fajának adatait találjuk. A fajlista tartalmazza az egyes fajok zoogeográfiai besorolását és rövid jellemzésüket, továbbá a lelőhelyeket. Az állatföldrajzi besorolást 4 elterjedési típusba, u.m. palearktikus, euroszibériai, holarktikus és mediterrán, végeztük. A gyűjtéseket OROSZ András, PODLUSSÁNY Attila és ROZNER István végezték.

A lelőhelyek jegyzéke

1. Fehér megye, Torockó (Rimetea), Turistaház környéke, 1998. VII. 6–12.
2. Fehér megye, Torockó (Rimetea), Székelykő (Piatra Secuiului), 900–1000 m, 1998. VII. 7.
3. Kolozs megye, Tordai-hasadék (Cheile Turzii), 1998. VII. 8.
4. Kolozs megye, Magyarpeterd (Petrești de Jos), kaszáló, 1998. VII. 8.
5. Fehér megye, Torockó (Rimetea), Torockó-patak völgye, 1998. VII. 9.
6. Fehér megye, Borrév (Buru), Aranyosfolyó völgye, 1998. VII. 9.
7. Fehér megye, Gyalui-havasok, Aranyosrunk (Runc), 1998. VII. 10.
8. Fehér megye, Gyalui-havasok, Aranyosrunk (Runk), Runki szoros (Cheile Runcului), 1998. VII. 10.
9. Fehér megye, Torockószentgyörgy (Colțești), 1998. VII. 11.

Megjegyzés: A lelőhelyek a fajok jegyzékében Lh.: 1–9. rövidítéssel szerepelnek.

A gyűjtött fajok jegyzéke

TINGIDAE – CSIPKÉS POLOSKÁK

Dictyla humuli (Fabricius, 1794) – Palearktikus elterjedésű, nedves mikroklímát kedvelő, gyakori faj. Lh.: 7.

MIRIDAE – MEZEI POLOSKÁK

Monalocoris filicis (Linnaeus, 1758) –

Az euroszibériai régió hegyvidékein, páfrányokon előforduló faj. Lh.: 1.

Bryocoris pteridis (Fallén, 1807) – Euroszibériai elterjedésű, leginkább a hegyvidékeken előforduló faj. Lh.: 1.

Deraeocoris ruber (Linnaeus, 1758) – Holarktikus, a Kárpát-medencében széles elterjedt, a réteken nagyon közönséges faj. Lh.: 2, 6, 9.

Leptopterna dolabrata (Linnaeus, 1758) – Holarktikus elterjedésű, a Kárpát-medencében a síkságokon és a hegyvidékeken egyaránt előforduló közönséges poloska faj. Lh.: 1, 2, 6, 7, 8.

Leptopterna ferrugata (Fallén, 1807) – Holarktikus elterjedésű nem ritka faj. Lh.: 7.

Stenodema calcarata (Fallén, 1807) – Palearktikus elterjedésű, nedves és száraz réteken egyaránt elterjedt és általában gyakori faj. Lh.: 1.

Stenodema laevigata (Linnaeus, 1758) – Palearktikus elterjedésű, a Kárpát-medencében elterjedt és mindenütt közönséges faj. Lh.: 1, 7, 8.

Stenodema holsata (Fabricius, 1787) – Euroszibériai elterjedésű, ezen belül a hűvösebb mikroklímátikus viszonyokat kedvelő faj. Lh.: 1.

Megaloceraea recticornis (Geoffroy, 1785) – Holarktikus elterjedésű faj, amely a Kárpát-medencében gyakori. Lh.: 1, 7, 8.

Trigonotylus ruficornis (Geoffroy, 1785) – Holarktikus elterjedésű faj, főleg a homokos réteken közönséges. Lh.: 1.

Phytocoris ulmi (Linnaeus, 1758) – A palearktikus régió nyugati részén elterjedt, a Kárpát-medencében közönséges faj a tű- és lomblevelű fákon, bokrokon. Lh.: 9.

Adelphocoris seticornis (Fabricius, 1775) – Euroszibériai elterjedésű faj, amely a Kárpát-medencében, így Erdélyben is a virágzó réteken elterjedt és közönséges. Lh.: 7, 9.

Adelphocoris lineolatus (Goeze, 1778) – Holarktikus faj. A Kárpát-medencében mindenfelé közönséges mezei poloska. Lh.: 1, 4, 7, 8.

Adelphocoris quadripunctatus (Fabricius, 1794) – Euroszibériai elterjedésű, csalánon (*Urtica sp.*) élő faj. Lh.: 1, 7, 9.

Calocoris roseomaculatus (DeGeer, 1773) – Circummediterrán elterjedésű faj, a Kárpát-medencében nem túl gyakori. Lh.: 7.

Stenotus binotatus (Fabricius, 1794) – Holarktikus elterjedésű, a hűvösebb mikroklímát kedvelő faj. A Kárpát-medencében a réteken és a bokros helyeken elterjedt és gyakori. Lh.: 1, 6, 7, 9.

Lygus pratensis (Linnaeus, 1758) – Euroszibériai faj, a Kárpát-medencében mindenütt elterjedt és közönséges. Lh.: 1, 4, 6, 7, 8, 9.

Lygus gemellatus (Herrich-Schäffer, 1835) – Euroszibériai elterjedésű poloska. A Kárpát-medencében a füves részeken nem ritka. Lh.: 1, 4.

Orthops kalmi (Linnaeus, 1758) – A Palearktikumban, így a Kárpát-medencében

is, általánosan elterjedt, a réteken, ernyősvirágzatúakon nagyon gyakori faj. Lh.: 1, 2, 9.

Polymerus unifasciatus (Fabricius, 1794) – Holarktikus elterjedésű faj. Lh.: 2, 8.

Capsus ater (Linnaeus, 1758) – Holarktikus elterjedésű, a Kárpát-medencében száraz réteken, erdei tisztásokon gyakori faj. Lh.: 9.

Capsodes gothicus (Linnaeus, 1758) – Az euroszibériai régióban általánosan elterjedt gyakori faj. A Kárpát-medencében, így Erdélyben is a száraz réteken közönséges. Lh.: 1, 2, 7.

Halticus apterus (Linnaeus, 1761) – Euroszibériai elterjedésű faj, amely a Kárpát-medencében, napos réteken gyakori. Lh.: 1, 4, 6, 8.

Orthocephalus saltator (Hahn, 1835) – Nyugat-palearktikus faj. Száraz füves helyeken gyakori. Lh.: 1.

Orthocephalus vittipennis (Herrich-Schäffer, 1835) – Euroszibériai faj. Száraz helyeken, növények között gyakori. Lh.: 1.

Orthotylus marginalis Reuter, 1883 – Palearktikus elterjedésű faj. Gyümölcs-, fűz- és égerfákon gyakori. Lh.: 7.

Orthotylus viridineris (Kirschbaum, 1856) – Holarktikus faj, kontinensünkön többfelé előfordul, főként a hűvösebb klimatikus viszonyokat kedveli. Lh.: 9.

Macrotylus herrichi Reuter, 1873 – Európai elterjedésű faj. Meleg, száraz helyeken, főleg zsályán (*Salvia sp.*) gyakori. Lh.: 2.

Plagiognathus chrysanthemii (Wolff, 1804) – Holarktikus faj. A Kárpát-medencében a gyomnövényeken közönséges. Lh.: 1, 2, 4, 6, 7, 8, 9.

Plagiognathus arbustorum (Fabricius, 1794) – Holarktikus elterjedésű faj. A Kárpát-medencében sokfelé megtalálható. Lh.: 1.

Chlamydatus pullus (Reuter, 1870) – Euroszibériai faj. Lh.: 1, 2, 6.

Heterocapillus tigrisipes (Mulsant & Rey, 1852) – Mediterrán elterjedésű faj. Gyümölcs- és tűlevelű fákon nem ritka. Lh.: 9.

Psallus varians (Herrich-Schäffer, 1842) – Mediterrán elterjedésű faj. Lh.: 1, 9.

Phylus coryli (Linnaeus, 1758) – Európai faj. Lombos fákon és cserjéken, főleg tölgyön és mogyorón található. Lh.: 9.

NABIDAE – TOLVAJPOLOSKÁK

Aptus mirmicoides (Costa, 1834) – Pale-arktikus elterjedésű, erdőben és erdőszélen gyűjthető faj. Lh.: 1, 8, 9.

Nabis rugosus (Linnaeus, 1758) – Euroszibériai elterjedésű, a Kárpát-medencében közönséges faj. Lh.: 8.

Nabis brevis Scholz, 1847 – Euroszibériai faj, amely főként a hegyvidékeken, nedves réteken elterjedt és nem ritka. Lh.: 1, 8.

ANTHOCORIDAE – VIRÁGPOLOSKÁK

Anthocoris nemorum (Linnaeus, 1761) – Ez az euroszibériai elterjedésű faj a hűvös mikroklímájú helyeken található. A Kárpát-medencében elterjedt és gyakori. Lh.: 1.

PHYMATIDAE – FOGÓLÁBÚ POLOSKÁK

Phymata crassipes (Fabricius, 1775) – Mediterrán faj, amely a Kárpát-medencében szórványosan sokfelé megtalálható, főleg a száraz, meleg helyeken. Lh.: 8.

BERYTIDAE – SZÚNYOGPOLOSKÁK

Berytinus montivagus (Meyer-Dür, 1841) – Circummediterrán faj, amely északon Skandináviáig és Angliáig terjedt el. A száraz, napsütöttek helyeket kedvelő xerotherm faj. Lh.: 7.

LYGAEIDAE – BODOBÁCSOK

Tropidothorax leucopterus (Goeze, 1778) – Palearktikus faj, amely a régió alacsonyabb domb- és hegyvidékén él, a mézskösziklák jellegzetes lakója. Lh.: 3, 8.

Lygaeus equestris (Linnaeus, 1758) – Palearktikus elterjedésű faj. A Kárpát-medencében sokfelé közönséges. Lh.: 2.

Cymus glandicolor (Hahn, 1831) – Palearktikus faj, a Kárpát-medencében elterjedt, leginkább a nedves helyeken fordul elő, gyakori. Lh.: 1, 8.

Cymus aurescens Distant, 1883 – Euroszibériai faj, a nedves helyeken található. Nem gyakori. Lh.: 1.

Platylax salviae (Schilling, 1829) – Nyugatpalearktikus faj, amely a Kárpát-medencében sokféle növénytársulásban előfordul és főleg zsályán (*Salvia sp.*) gyakori. Lh.: 9.

Acompus rufipes (Wolff, 1804) – Euroszibériai elterjedésű faj. Leginkább az erdőszéli növénytársulásokat részesíti előnyben, itt gyűjthető. Lh.: 1.

COREIDAE – KARIMÁS POLOSKÁK

Coreus marginatus (Linnaeus, 1758) – Palearktikus elterjedésű faj. A Kárpát-medencében közönséges. Lh.: 7.

RHOPALIDAE – ÜVEGSZÁRNYÚ POLOSKÁK

Corizus hyoscyami (Linnaeus, 1758) – Palearktikus faj, a szárazabb mikroklímátikus környezetben nem ritka. Lh.: 7, 9.

Rhopalus parumpunctatus (Schilling, 1817) – A palearktikus régió szinte minden élőhelyén előforduló gyakori faj. Lh.: 1, 2, 5.

Stictopleurus crassicornis (Linnaeus, 1758) – Euroszibériai elterjedésű faj. A Kárpát-medencében közepesen gyakori előfordulású. Lh.: 1, 7.

CYDNIIDAE – FÖLDI POLOSKÁK

Legnotus picipes (Fallén, 1807) – Palearktikus elterjedésű, a Kárpát-medencében nem túl gyakori faj. Erdélyben szórványosan fordul elő. Lh.: 8.

ACANTHOSOMIDAE

Elasmucha grisea (Linnaeus, 1758) – Euroszibériai elterjedésű, a Kárpát-medencében nem gyakori, fákön és cserjéken élő faj. Lh.: 6.

PENTATOMIDAE – CÍMERES POLOSKÁK

Vilpianus galii (Wolff, 1802) – Mediterrán elterjedésű, a szárazabb biotopot kedvelő faj. Lh.: 8.

Dolycoris baccarum (Linnaeus, 1758) – Palearktikus faj. A Kárpát-medencében, így Erdélyben is nagyon közönséges, néha tömegesen fordul elő. Lh.: 8.

Eurydema oleraceum (Linnaeus, 1758) – Euroszibériai elterjedésű faj, a Kárpát-medencében közönséges. Főleg keresztesvirágúakon található. Lh.: 9.

Pentatoma rufipes (Linnaeus, 1758) – Euroszibériai faj, amely főként a fás területeken, erdőben a fák koronáján található. Lh.: 2, 3.

PLATASPIDAE – BÖDEPOLOSKÁK

Coptosoma scutellatum (Geoffroy, 1785) – Eurázsiai faj, pillangósokról gyűjthető. Erdélyben elterjedt. Lh.: 8.

Irodalom

1. BENEDEK, P. (1969): **Poloskák VII. – Heteroptera VII.** – In: *Magyarország Állatvilága (Fauna Hungariae)*, 17 (7). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1–86 pp.
2. FÖLDESSY, M. (1991): **A Sár-hegy Heteroptera faunájának állatföldrajzi vizsgálata.** – *Fol. Hist Nat. Matr.* 16: 71–73.
3. HALÁSZFY, É. (1959): **Poloskák II. – Heteroptera II.** – In: *Magyarország Állatvilága (Fauna Hungariae)* 17(2). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1–87 pp.
4. HEISS E.; JOSIFOR, M. (1990): **Vergleichende Untersuchung über Artenspektrum Zoogeographie und Ökologie der Heteropteren Fauna in Hochgebirgen Österreichs und Bulgariens.** – *Ber. nat. – med. Verein Innsbruck* 77: 123–161.
5. KIS, B. (1984): **Fauna Republicii Socialiste România. Insecta 8: Heteroptera, Partea Generală, Pentatomoidea.** – Acad. Rep. Soc. Rom., 1–216 pp.
6. KIS, B.: **Bodobácsok – Lygaeidae** (Kézirat).
7. PERICART, J. (1984): **Hémiptères Berytidae Euro-Médi-terranéens – Fauna de France** 70, Paris, 1–171 pp.
8. PERICART, J. (1987): **Hémiptères Nabidae d'Europe Occidentale et du Maghreb.** – *Fauna de France* 71, Paris, 1–185 pp.
9. SCHUH, R.T. (1995): **Plant bugs of the World (Insecta: Heteroptera: Miridae)** – The New York Entomological Society, New York, 1–1329 pp.
10. SOÓS, Á. (1963): **Poloskák VIII. – Heteroptera VIII.** – In: *Magyarország Állatvilága (Fauna Hungariae)*, 17(8). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1–48 pp.
11. SOÓS, Á. (1969): **Poloskák – Heteroptera.** – In: MÓ-CZÁR: *Állathatározó* I., Tankönyvkiadó, Budapest, 260–318 p.
12. VÁSÁRHELYI, T. (1983): **Poloskák III. – Heteroptera III.** – In: *Magyarország Állatvilága (Fauna Hungariae)*, 17(3), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1–88 pp.
13. VÁSÁRHELYI, T. (1993): **Poloskák V. – Heteroptera V.** – In: *Magyarország Állatvilága (Fauna Hungariae)*, 17(5), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1–76 pp.
14. WAGNER, E. (1952): **Blindwanzen der Miriden.** – *Die Tierwelt Deutschlands* 41: 1–218 pp.
15. WAGNER, E. (1966): **Wanzen oder Heteropteren I. Pentatomorpha.** – *Die Tierwelt Deutschlands* 54: 1–235 pp.
16. WAGNER, E. (1970/1971): **Die Miridae Hahn, 1831, des Mittelraumes und der Makaronesischen Inseln (Hemip-tera, Heteroptera).** Teil 1. – *Entom. Abhand.*, Band 37 Suppl., Leipzig, 1–484 pp.
17. WAGNER, E. (1973): **Die Miridae Hahn, 1831, des Mittelraumes und der Makaronesischen Inseln (Hemip-tera, Heteroptera).** Teil 2. – *Entom. Abhand.*, Band 39 Suppl., Leipzig, 1–421 pp.
18. WAGNER, E. (1975): **Die Miridae Hahn, 1831, des Mittelraumes und der Makaronesischen Inseln (Hemip-tera, Heteroptera).** Teil 3. – *Entom. Abhand.*, Band 40 Suppl., Leipzig, 1–483 pp.

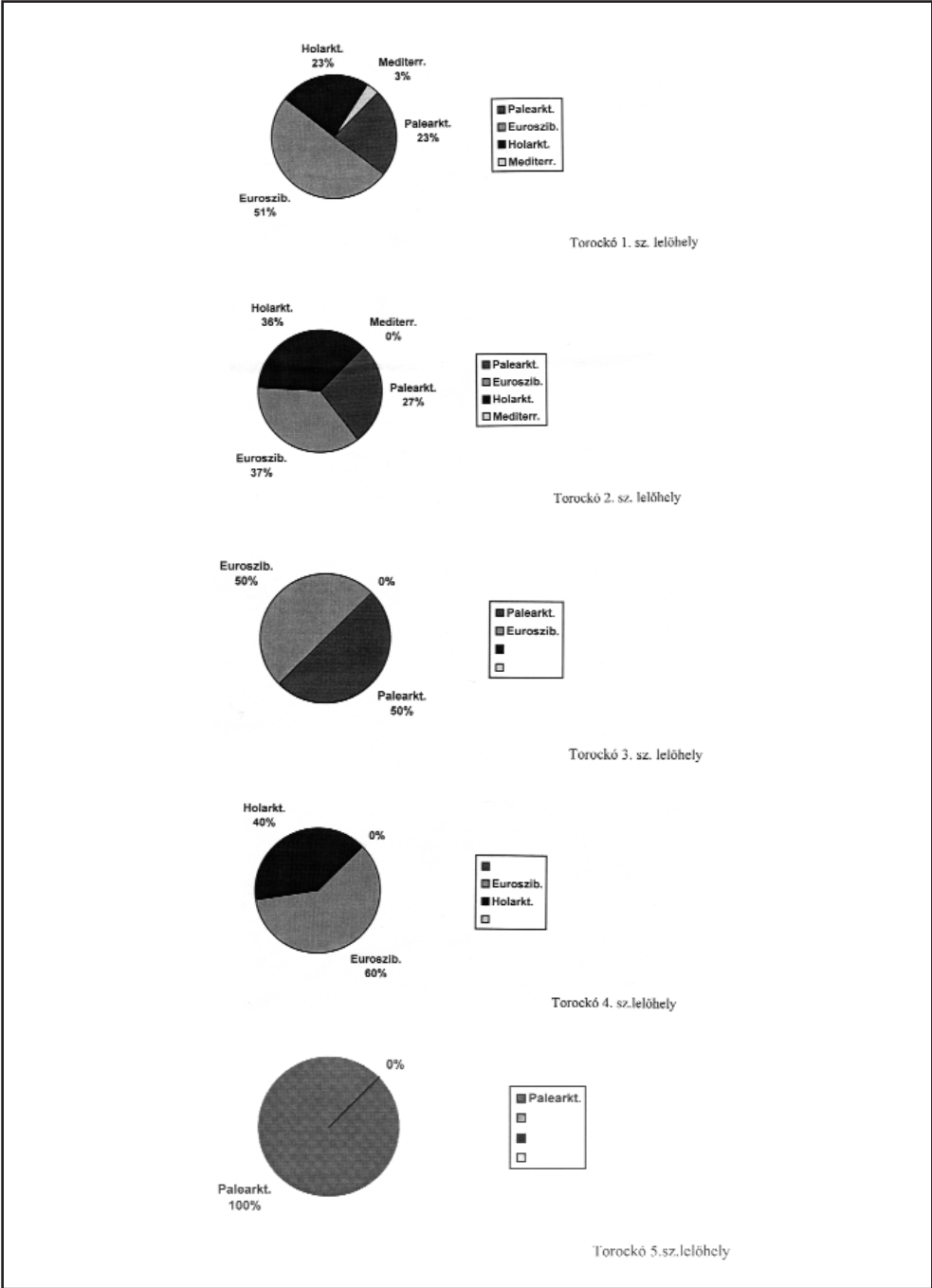
Date asupra faunei de heteroptere de la Rimetea (j. Alba) și împrejurimile sale (Rezumat)

În perioada 6–12 iulie 1998 membrii Asociației Entomologice Ungare au efectuat colectări entomologice în Transilvania – zona comunei Rimetea și împrejurimile (Piatra Secuiului, Cheile Turzii și Cheile Runcului). Au fost identificate 57 de specii de heteroptere, aparținând la 47 de genuri și 13 familii. Lista de specii conține încadrarea zoogeografică și scurta descriere a speciilor, precum și locul de colectare.

Data to the Bug Fauna of the Village Torockó (Rimetea, Alba County) and its Environs. (Abstract)

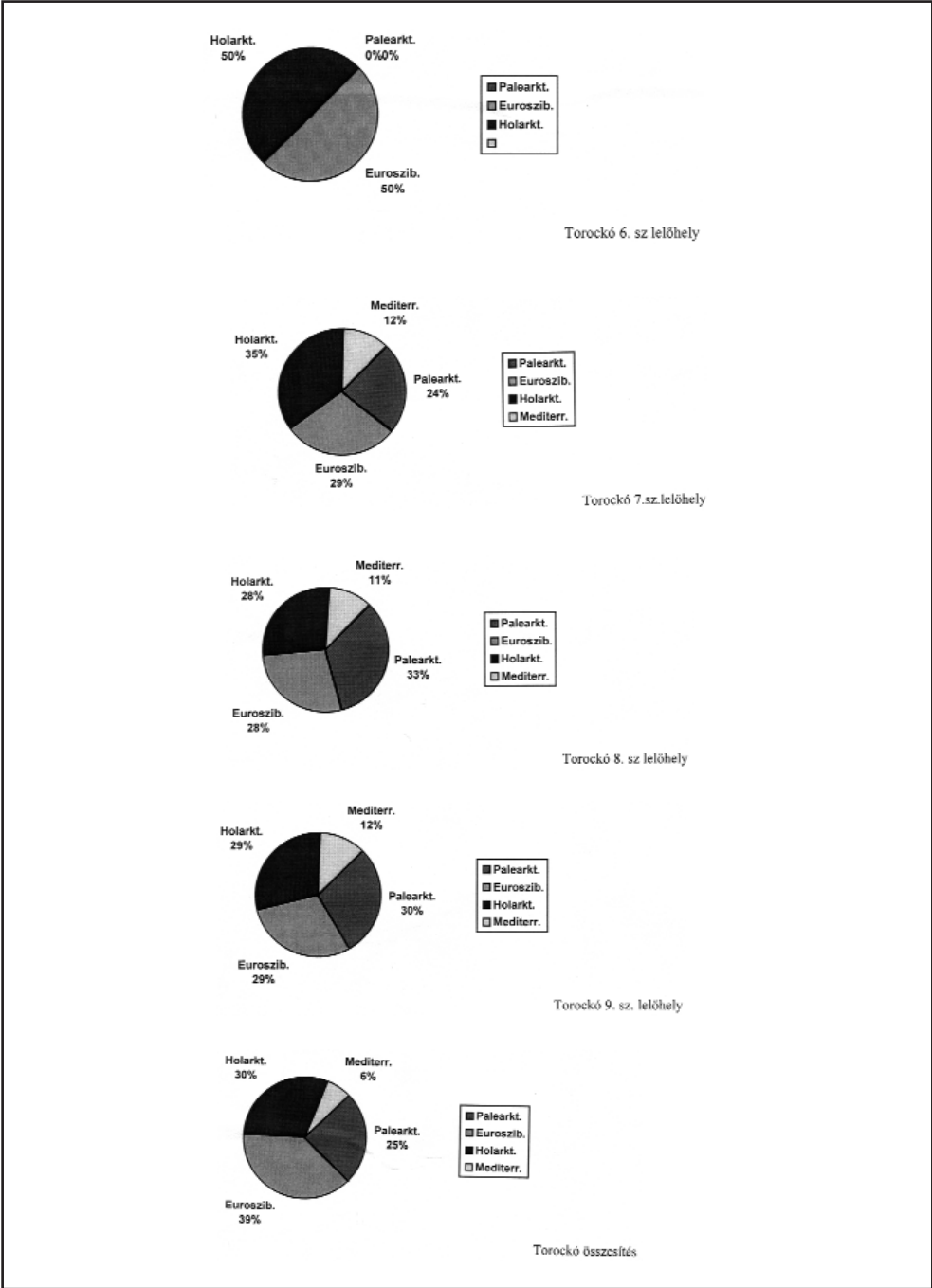
Members of the Hungarian Entomological Society were on a collecting trip in the village Torockó (Transylvania) and its environs (mountain-gorge of Torda, canyon of Runk) between 6 and 12 July 1998. 13 bug families, 47 genera, 57 species were determined so far. The species may be ranged into four zoogeographical faunal regions.

1-5. ábra

Zoltán KOVÁCS
Sándor KOVÁCS

**The Occurrence of
Micropterix Mansuetella Zeller,
1844 (Lepidoptera,
Micropterigidae) in Romania**

(Abstract)

Micropterix mansuetella Zeller is reported from Romania for the first time. Description of the adult and the male genitalia, distributional and biological data are given. With 3 figures.

Key words: *Micropterix mansuetella*, Romania, faunistics.

*

Material examined

7 males (M), 2 females (F): Carpații Orientali [Eastern Carpathians], Munții [Mountains] Harghita, Cekend, 800 m, 19. 05. 1999. (M), 20. 05. 1999. (6 M, 1 F), (genitalia preparation no. 898/M/KOVÁCS); Carpații Orientali, Munții Perșani, Cheile Vârghișului, 700 m, 23. 05. 1999. (F), legit & coll. Sándor KOVÁCS & Zoltán KOVÁCS.

Description

Wing expanse 7–8 mm. Head, thorax and abdomen black. Antenna black, slightly longer than half of the forewing. Forewing (Fig. 1) long and narrow, ground colour greenish-purple. Drawing shiny golden-green, formed by two, posteriorly fused fasciae in the basal half of the wing. Apical half of the wing without drawing. Fringes fuscous purple. Hindwing narrow, fuscous purple. On the male genitalia (Fig. 2) the dorsal process of the 9th segment elongate; the lateral

processes wide with a row of long, stout setae. Valvae long. Cucullus large with long setae on the inner surface; with short, thorn-shaped setae on the dorsal margin; and with a spur on the ventral margin. Distal part of the aedeagus forked.

Discussion

Micropterix mansuetella Z. is relatively difficult to differentiate from *Micropterix calthella* L. and the female *Micropterix aruncella* Sc., but its black head and shiny golden-green drawing on the basal half of the wing formed by only two fasciae makes the diagnostic possible. The spur on the ventral margin of the cucullus is the main characteristic of the male genitalia.

Biology

Adults were found in middle of May on daytime in sunshine flying between the grasses in wet, mossy grassland at 700–800 m above the sea level.

Distribution

This north-western palaeartic species was hitherto known in Europe only from the northern, western and central part of the continent (HEATH, 1996). This first Romanian observation in the Eastern Carpathians (Fig. 3) represents the southeast limit of its actually known distribution in Europe.

Remarks

Micropterix mansuetella Z. was not included in the list of the Romanian microlepidoptera (POPESCU-GORJ, 1984). Its first report from Romania by CĂPUȘE & KOVÁCS (1987) is based on a misidentification, in reality the specimen in the Diószeghy-collection is a male *Micropterix aruncella* Sc. In the revision of the Micropterigidae of Romania (KOVÁCS & KOVÁCS, in press) *Micropterix mansuetella* Z. is treated as an expected species.

References

CĂPUȘE, I.; KOVÁCS, A. (1987): **Catalogue de la collection de lépidoptères „László DIÓSZEGHY” du Musée Départemental Covasna, Sfântu Gheorghe.** Institut de Speologie „Emil RACOVITĂ”, pp.: 397, București.

HEATH, J. (1996): In: KARSHOLT, O.; RAZOWSKI, J.: **The Lepidoptera of Europe. A Distributional Checklist.** Apollo Books. *Stenst-rup*.

KOVÁCS, Z.; KOVÁCS, S. (In press): **Familia Micropterigidae (Lepidoptera) în România.** *Bul. inf. Soc. lepid. rom.*

POPESCU-GORJ, A. (1984): **La liste systématique des espèces de Microlepidoptères signalées dans la faune de Roumanie. Mise à jour de leur classification et nomenclature.** *Trav. Mus. natl. Hist. nat. „Grigore ANTIPA”, 24:* 111–162.

ZAGULAEV, A. K. (1978): **Micropterigidae.** In: MEDVEDEV, G. S. (Ed.), **Keys to the Insects of the European Part of the USSR**, IV, Lepidoptera, Part 1: 40–43. (*In Russian*).

Semnalarea speciei *Micropterix Mansuetella* Zeller, 1844 (Lepidoptera, Micropterigidae) din România

(Rezumat)

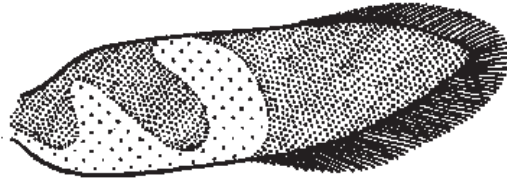
Micropterix mansuetella Zeller este semnalată pentru prima dată din România din Munții Harghita și Munții Perșani (Fig. 3). Capul, toracele și abdomenul sunt negri. Antenele sunt mai lungi decât jumătatea aripilor anterioare. Anvergura aripilor este de 7–8 mm. Fondul aripilor anterioare este purpurie-verzuie. Desenul este format din două benzi transversale verde-aurii, confluențe posterior, situate în jumătatea bazală a aripilor. Jumătatea apicală a aripilor nu are desen (Fig. 1). Aripile posterioare sunt cenușii cu vârful purpuriu. Pintenul situat pe marginea ventrală a cucullusului reprezintă caracterul cel mai important al armăturii genitale masculine (Fig. 2). Adulții zboară ziua în plină soare, deasupra solului în pășiști umede cu o vegetație abundentă de mușchi. Specia este răspândită în țările central-, nord- și vest-europene (HEATH, 1996), Carpații Orientali aflându-se la extremitatea sudică a răspândirii sale. Nu figurează în lista speciilor de microlepidoptere din România (POPESCU-GORJ, 1984). Semnalarea ei de către CĂPUȘE & KOVÁCS (1987) se bazează pe o greșeală de

determinare, exemplarul în cauză fiind un mascul de *Micropterix aruncella* Sc. În revizia familiei Micropterigidae din România (KOVÁCS & KOVÁCS, sub tipar) *Micropterix mansuetella* Z. este tratată între speciile probabile pentru fauna României.

***A Micropterix Mansuetella* Zeller, 1844 (Lepidoptera, Micropterigidae) előfordulása Romániában (Kivonat)**

A szerzők a *Micropterix mansuetella* Zeller faj előfordulását jelzik a Keleti Kárpátokból, a Hargita- és Persányi hegységéből. Az külső bélyegek és a hím genitália bemutatása mellett a faj életmódjára és elterjedésére vonatkozó adatokat is közölnek. A faj nem szerepelt a romániai, POPESCU-GORJ (1984) féle fajlistán. CĂPUȘE & KOVÁCS (1987) jelzi, de téves meghatározás alapján. A Micropterigidae család nyomtatás alatt álló revíziójában (KOVÁCS & KOVÁCS) Romániában valószínűsíthető előfordulású fajként szerepel.

1

2

Fig. 1-2 *Micropterix mansuetella* Z. - 1, fore wing pattern; 2, male genitalia in lateral view (genit. prep. no. 898/KOVÁCS)

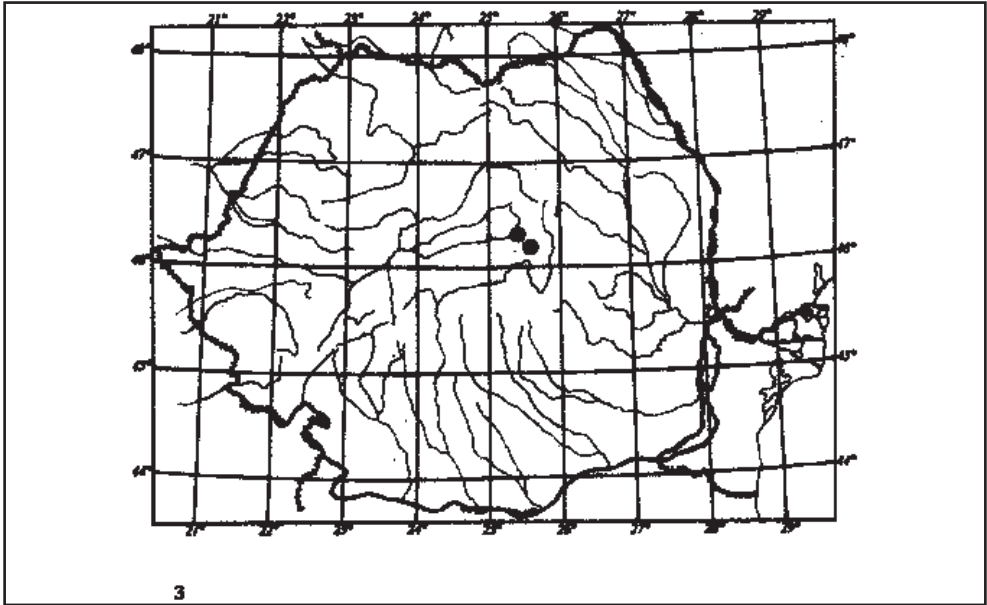

Fig. 3: The distributional map of *Micropterix mansuetella* Z. in Romania.

DEMETER László
HARTEL Tibor

Néhány adat a barna varangy (*Bufo bufo*) tavaszi vándorlásáról Segesváron

(Kivonat)

A dolgozat két év tavaszán, Segesváron végzett varangymentésről számol be, amelyben a helyi cserkészcsapat tagjai segítettek. Párhuzamosan rögzíti a meteorológiai körülményeket, a populáció egyedszámát és nemenkénti megoszlását, ezek változását.

Bevezetés

A legtöbb hazai kétéltűfaj csak szaporodás idején tartózkodik a vízben, az év legnagyobb részét szárazföldön tölti. Tavasszal ezek időszakos vagy állandó állóvizekbe, folyóvizekbe vándorolnak, ahol lerakják petéiket. A barna varangy hagyományos petéző helyei állandó tavak, csendes vízi folyószakaszok, holtágak. Adott területen a preferált petéző helyek száma korlátozott lehet. Ennek tulajdonítják a területhűség kialakulását (SINSCH, 1991). A varangyok szaporodásának másik sajátossága a tömeges tavaszi vándorlás, amikor nagyobb távolságokat tesznek meg a szárazföldön, mágneses, szaglási és vizuális információk alapján tájékozódva (SINSCH, 1991). Ahol útvonaluk autótutakat keresztez, a forgalom jelentős pusztításokat okozhat. A barna varangy, éppen területhűségéből adódóan, különösen ki van téve ennek a veszélynek.

A vándorló kétéltűek védelmének egyik bevált módja tavasszal az utakon történő mentés. A víz felé igyekvő állatokat az úttest egyik szélén összegyűjtik, és a másik oldalára szállítják. Ezt a munkát természetvédelmi szervezetek végzik, iskolások, helybeliek bevonásával.

A varangyok vándorlásával számos külföldi tanulmány foglalkozik. A hazai szakiroda-

lomban általános utalásokkal találkozunk, konkrét vizsgálatok azonban nem történtek (FUHN, 1969; FUHN-VANCEA, 1960; COGĂLNICEANU, 1989, 1993, 1997; TÖRÖK, 1995; KISS, 1985. COGĂLNICEANU (1993, 1997) ritka és az IUCN javaslata alapján sérülékeny fajként említi, fő veszélyeztető tényezők szerint az élőhely feldarabolódás, a közúti forgalom.

Jelen dolgozatunkban két év tavaszán, Segesváron végzett varangymentésről számolunk be, amelyben a helyi cserkészcsapat tagjai segítettek. Megfigyeléseinket 1998 és 1999 áprilisának első hetében végeztük, az E60-as országút egy kb. 150 m-es szakaszán (str. Plopilor). A varangyok az út mellett húzódó lomerdőből, egy építkezés és a közeli lakónegyed épületei közül érkeztek. Az út közvetlenül a Nagy-Küküllő mellett húzódik, amelytől egy szakaszon kb. 7 m magas betonfal választja el, amit aztán a folyó természetes partja vált fel. A mentés során összeszedtük a békákat, feljegyeztük a nemüket, hogy egyedül vagy párban érkeztek-e, majd szabadon engedtük őket a folyóparton.

Eredmények és tárgyalás

A vándorlás április első napjaiban kezdődött (2-án ill. 1-jén) és 4, ill. 6 napig tartott. A varangyok sötétedéstől késő estig mozogtak. 20 óra előtt és 24 óra után nem láttunk vándorló kétéltűeket az úttest közelében. Eredményeink a Magyarországon észleltekkal egyeznek (PUKY, 1990). Az észlelt aktivitás mintázat azzal van összefüggésben, hogy a kétéltűek nagyon érzékenyek a hőmérséklet és a páratartalom változásaira. Este feltehetőleg a levegő relatív páratartalmának növekedése indítja el, éjjel felé a hőmérséklet csökkenése állítja le a varangyvándorlást.

1998-ban 199 barna varangyot mentettünk, 1999-ben 81-et (1. táblázat). Ezen kívül 1998-ban 5 erdei-, '99-ben 8 erdei-, 1 levelibékát és 3 zöld varangyot találtunk.

Első évben a varangyok naponkénti eloszlási görbéje (1. ábra) az átlaghőmérséklet és páratartalom görbéjéhez hasonló lefutású (az összefüggések számszerű kimutatására nincs elegendő adatunk) (2. és 3. ábra). Az esti átlaghő-

mérséklet a vizsgált időszakban folyamatosan nő, a páratartalom viszont 3-ig nő (aznap délután kevés eső esett; ezt leszámítva egész idő alatt nem volt csapadék), ezután csökken. A varangyok száma az ezt követő napon tetőz. A meleg és viszonylag száraz levegő a vándorlás második felében szemmel láthatóan zavarta a varangyokat: 5-én több példányt a közeli építkezés nedvesebb helyeiről szedtünk össze, néhányan megpróbálták elásni magukat.

1999-ben az általunk észlelt vándorlás 2 nappal hosszabb volt az előző évihez képest; a varangyok száma kevesebb, mint felére esett. Egyetlen kialakult párt találtunk. Az időjárás csapadékos volt, nem tapasztaltunk a '98-ashoz hasonló hőmérsékletingadozásokat (méréseket nem végeztünk).

A szaporodás sikerének mutatójaként használják (PUKY, 1990) a nőstények párképzési sikerét (NPS), azaz a mentés során párban talált nőstények arányát. A vízbeérés után azonban ez a szám jelentősen módosulhat. A párosodás úgy zajlik, hogy a természetesebb nőstényt hátulról átkaroló hím megtermékenyíti a vízbe bocsátott petéket. Egy nőstényre azonban gyakran két vagy több hím is kapaszkodik (esetenként tucatszerű), ami ennek vízbefojtását eredményezheti. Aktív párkeresést a hímek folytatnak, a vándorlás kezdetétől fogva, tehát már a szárazon is (SINSCH, 1991), és a szerencsésebbek az út jó részét párjuk hátán teszik meg. Hímekből rendszerint jókora többlet mutatkozik – a hímek száma általában 3–4-szerese a nőstényeknek. Ha a hím/nőstény arány túl nagy, az a nőstények egy részének pusztulását eredményezheti (ld. fennebb). Nem tudjuk, a hímek nősténypusztítása hogyan hat a populációkra.

A már idézett magyarországi vizsgálat szerint 10–14 napig tartó vándorlás esetén a NPS az első napokban mért 72 %-ról 100 %-ra nőtt. A NPS egyes vizsgálatok szerint függ a nőstények testhosszától, a hím/nőstény aránytól (PUKY, 1990). Az általunk talált NPS maximális értéke 25 %-os (1. táblázat). Ennek oka, hogy viszonylag nagy területen szétszórt, kis egyedszámnál kicsi a párok egymásra találásának esélye, eredménytelen a „párkeresés”. Az

NPS nő a vándorlás kezdetétől eltelt idővel, a nemek közti arány esetünkben nem befolyásolja a párkeresés sikerét (1. táblázat). Nem tudjuk, hogy a későbbiekben hogyan módosul a párok száma, hogyan zajlik a petezés és milyen arányú az utódok túlélése.

Nem ismert az sem, hogy a '98-as mentés hogyan befolyásolta a varangyok egyedszámát, mivel a második évben – várakozásainkkal ellentétben – kevesebb egyedet találtunk.

Összegzés

A vizsgált varangypopulációnál rendkívül alacsony egyedszámot találtunk, ami a második évben felére csökkent. A forgalmas útszakaszt a varangyoknak kétszer kell megtenniük, a visszaútban nem lehetünk segítségükre. A párkeresés eredményességét a kis egyedszám jelentősen korlátozza. Az általunk megfigyelt nőstények több mint 75 %-a magányos volt. A vándorlás üteme, lefolyása látszólag összefüggésben van a légköri viszonyokkal.

További kutatásainkat a korelosztás tanulmányozására irányítjuk.

Köszönetnyilvánítás

Köszönettel tartozunk a segesvári cserkészcsapat tagjainak, akik több hűvös tavaszi estén türelmesen vártak a varangyokra és mindenkinek, aki átnézte és bírálta a dolgozatot.

Irodalom

1. COGĂLNICEANU, D. (1989): **Considerații privind necesitatea ocrotirii amfibienilor**, Ocrot. Nat. Med. Înconj, 33, 1: 35–39
2. COGĂLNICEANU, D.; VENCZEL, M. (1993): **Considerații privind ocrotirea și conservarea populațiilor de amfibieni și reptile**. – Ocrot. Nat. Med. Înconj. 37/2
3. COGĂLNICEANU, D. (1997): **A proposed model for amphibian conservation in Romania**, Herpetologia Bonnensis
4. FUHN, I. (1969): **Broaște, șerpi, șopârle**
5. FUHN-VANCEA (1960): **Fauna R.P.R. – Amphibia**
6. KISS J. B. (1985): **Kétéltűek és hüllők**
7. PUKY, M., BAKÓ, B., KROLOPP, A. (1990): **A barna varangy vándorlási sajátosságainak vizsgálata** – Állattani Közlemények, vol 76.
8. TÖRÖK, Zs. (1995): **Kétéltűek védelme a vándorlási időszakokban** – Múzeumi Füzetek, Kolozsvár

9. Sinsch, U. (1991): **Mini-review: The orientation behavi-our of amphibians** – Herpetological Journal , vol. 1.

10. READING, C. J.; LOMAN, J.; MADSEN, T.(1991): **Breeding pond fidelity in the common toad B. bufo**, J. Zoology 225: 201–216

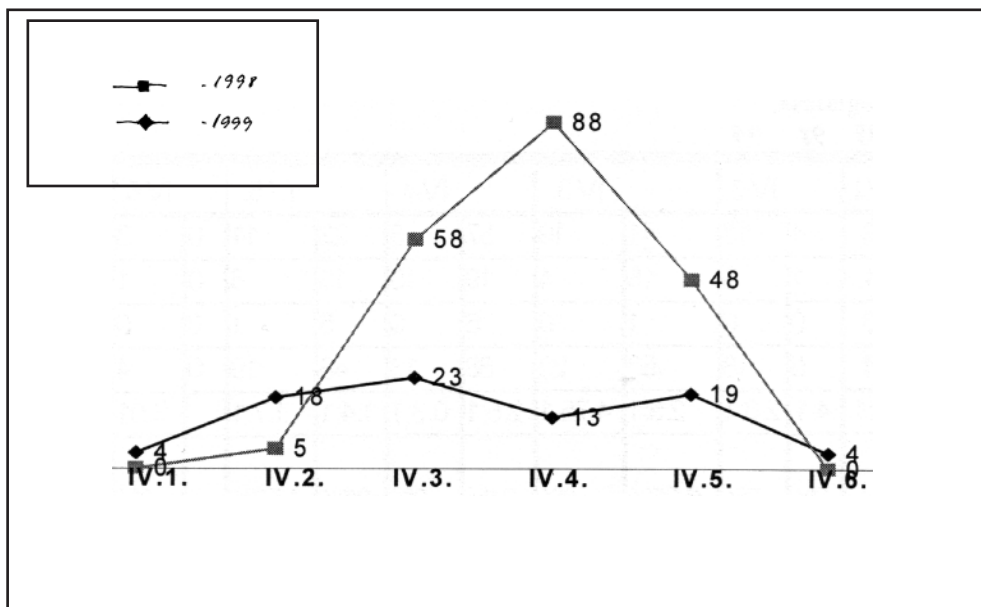
11. DAVIES, N. B.; HALLIDAY, T. R. (1979): **Competitive mate searching in male common toads**, Bufo bufo, Anim. Behav., 27:1253–1267

Date despre migrația de primăvară a broaștei râioase brune (Bufo bufo) la Sighișoara (Rezumat)

Lucrarea prezintă acțiunea de salvare efectuată la Sighișoara, doi ani consecutiv (1998, 1999), cu ocazia migrației de primăvară a broaștelor. Acțiunile de salvare s-au realizat cu ajutorul unui grup de cercetași din localitate. S-au urmărit condițiile meteorologice, numărul populației și raportul pe sexe.

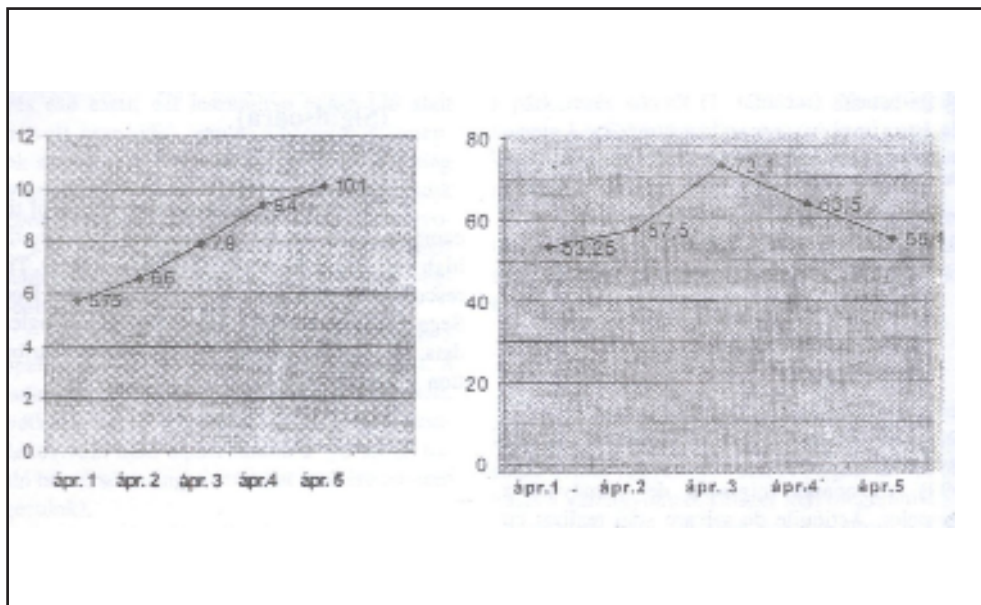
Data on the Vernal Migration of the Cammon Toad (Bufo bufo) at Segesvár (Sighișoara) (Abstract)

The paper presents the life-saving of the cammon toad by his vernal migration on the highway next to Segesvár, in 1998 and 1999. The rescue party was the troop of boy scouts from Segesvár. The authors treats the meteorological data, the number of population and the distribution according to sex.

1. ábra A varangyok számának naponkénti eloszlása a két évben

2-3. ábra Átlaghőmérséklet (balról), illetve relatív páratartalom átlagos értéke (jobbról) 20 és 23 óra között a vizsgált napokon 1998-ban

98/99	IV/1.		IV/2.		IV/3.		IV/4.		IV/5.		IV/6.	
hím	0	3	4	13	41	19	57	3	23	11	0	3
nőstény	0	1	1	5	15	4	19	10	15	6	0	1
pár	0	0	0	0	1	0	6	0	5	1	0	0
összes varangy	0	4	5	18	58	23	88	13	48	19	0	4
hím/nőstény		3:1	4:1	2.6:1	2.6:1	4.75:1	2.5:1	0.3:1	1.4:1	1.7:1		3:01
párban lévő nőstények aránya			0%	0%	6.25%	0%	24%	0%	25%	4.58%		0%

BARTI Levente

A torjai Büdöshegy természetes gázömléseinek denevéráldozatai (1997–99)

(Kivonat)

A dolgozat a torjai Büdöshegy mofetta-barlangjainak és egyéb gázömléseinek denevéráldozatait tárgyalja. Az 1997. november – 1999. július között észlelt előfordulásokból következtetéseket von le a helyi denevérfauna elemeinek vándorlását és ott tartózkodási idejét illetően, valamint közli az egyéb kisemlős-, madár-, hulló-, kétlábú- és rovaráldozatok jegyzékét.

Bevezetés

A geológiaiag a Dél-Hargita folytatását képező Csomád–Büdös hegycsoport, melynek az 1143 m magas Büdöshegy a délkeleti egysége, Kovászna megye északi peremén emelkedik. A hegység alapját az alsó-kréta kárpáti flis kőzeteknek két rétegösszelete alkotja. E mészmárgából, homokkőves mészkövekből, agyagpalákból, homokos márgákból álló talpazatra épült rá a Csomád vulkáni építménye, melynek képződményei andezit és dacit tömör lávaközetek formájában szilárdultak meg. Az utóbbi kőzet alkotja a Büdöshegy dagadókúpját is, melynek csupán a vulkáni kürtő menti csonkja maradt meg, és az igen erőteljes utóvulkáni jellegű gázömlések miatt azt erős kaolinosodás, kovásodás, a repedések mentén természetes-kicsapódás jellemzi. A mélyben levő karbonátos kőzetek termális átalakulása révén CO_2 , a homokkőbéli pirit (FeS_2), Al_2S_3 és SiS_2 vízgőz hatására történő elbomlása folytán pedig kénhidrogén (H_2S) szabadul fel. A levegőnél nehezebb CO_2 és H_2S gázok a nagyobb mélyedésekben, sziklaüregekben összegyűlnek és

mofettákat hoznak létre. Ezek közül a legismertebbek a Kis-barlang, a Büdös-barlang, a Timsós-barlang, a Gyilkos-barlang és a Madár-temető.

A torjai Büdös-barlang szolfatara típusú gázömléseit ILOSVAY Lajos 1893-ban Európa leggazdagabb gázömléseként jellemezte, a gáz összetételében 95,49 % CO_2 -t, 3,64 % nitrogént, 0,58 % kénhidrogént és 0,01 % oxigént talált. Az újabb mérések nagyjából hasonló eredményeket mutatnak: SZABÓ E. és SZABÓ SELÉNYI Zs. (1973) szerint az összetevők 92,45 % CO_2 , 4,4 % nitrogén, 2,6 % oxigén, 0,44 % metán, 0,063 % nemesgáz és 0,037 % kénhidrogén. A kiömlő gázmennyiség ILOSVAY szerint 2021 m^3 , ami évi 1,5 millió kg H_2S mennyiséget jelent. SZABÓ E. és SZABÓ SELÉNYI Zs. 3960–3830 m^3 /nap hozamot mértek.

A repedések és a barlangok falára a levegővel érintkező kénhidrogén bomlásából kicsapódik a kén. A középkorban kénbányák is működtek itt. BÁNYAI János szerint a barlangok keletkezése is ezzel magyarázható. A vulkáni utótevékenység másik jele a felszínre törő nagyszámú szénsavas-kénes forrás (Fidelis, Sósmező, Szemvív, Timsós, Károly-források, az APOR lányok eredője stb.).

A CO_2 gáz irritálja az orr nyálkahártyáját, és erős könnyezést vált ki. A bőrön keresztül pezsdíti a vérkeringést, ezért használják a gyógyászatban. A gázba tévedő állatokra gyors, fulladásos halál vár, ezt orrvérzés, székletürítés és a szemek kidülledése kíséri. A száraz gáz konzerváló hatású, mert gátolja a lebomló mikroorganizmusok tevékenységét. A száraz anaerob környezetben a tetemek kiválóan mumifikálódnak, de nem örökre – a szénsav például természetesen, nem kémeli a csontokat. A barlangokba szivárgó vízből és a CO_2 gázból képződő szénsav a nedvesebb helyre került tetemek csontjait rövid idő alatt képlekennyé teszi. Valamivel ellenállóbbak a szaruképletek (szőrészálak, tollak) és a rovarok kitinpáncélja. A mumifikálódott tetemek a száraz mikroklímájú Timsós-barlangban maradnak fenn a leghosszabb ideig.

A gázömlések állandó veszélyt jelentenek a Büdöshegyen élő állatok számára, de a ku-

tatónak jó szolgálatot tesznek számos faj kimutatásában, nyomonkövetésében. Nehéz elképzelni egy gázzal teli barlangnál hatékonyabb denevércsapdát. A gázzal teli üregek a helyi rovarfaunáról is képet adnak, a rovaráldozatok sokezer egyed nagyságrendűek.

A lelőhelyek (barlangok és egyéb gázszivárgások) bemutatása

A Büdöshegy déli oldalán, körülbelül ugyanazon a szinten találhatóak a Kis-, Büdös- és Timsós-barlangok, valamint két másik kisebb gázfeltörés. A barlangok térképpel ellátott ismertetőit DÉNES I. és ZÓLYA L. (1996) közölte, ezért most csak néhány fontosabb részletre térek ki. (A barlangok/gázfeltörések előtt feltüntetett számokat használom a táblázatokban is.)

1. A Kis-barlang mintegy 6 m hosszú üreg, bejárata nyugatra néz, a gáz az északi fal tövéből tör fel, az aljzat is arra lejt. Nedves barlang, télen a bejáratát hó torlaszolja el.

2. Gázszivárgás a Büdös-barlang bejáratától balra a meredek oldalban: egy kötömb alól tör fel; főleg rovarokból, rovarerev emlősökből és rácsálókból szed áldozatokat.

3. A Büdös-barlang kb. 14 m hosszú, első felében kiépített, másik felében természetes állapotában fennmaradt grotta, bejárata délnyugatra néz; a kiépített rész végétől a járat keleti irányba kanyarodik. Itt a gáz szintje alatt kicsapódott kénből sárgállik a fal. A barlang első felének mennyezeti repedéseiből a kiépített boltozaton keresztül sok víz szivárog át, ami általában nedvesen tartja a barlang aljzatát.

4. Névtelen szikla alatti üreg, melynek léte egy földtorlasznak köszönhető; a Büdös- és Timsós-barlangok között, pár méterre az ösvénytől, egy szikla aljában nyílik. Nyáron is hűvös, nedves hely, télen feltölti a hó.

5. A Timsós-barlang a legszárazabb üreg mind közül, délkeletre nyíló széles száján a nap reggeltől estig besüt. Az enyhén lejtő előcsarnok kétfelé ágazik, a jobboldali járat utolsó szakaszát a gáz teljesen kitölti. A száraz barlangi aljzatán a mumifikálódó tetemek sokáig kiváló állapotban

maradnak, itt találtam a legtöbb denevér- és rovertetemet.

A Büdöshegy északi oldalán található gázömlések:

6. A Gyilkos-barlang ürege 3 m széles, 3 m magas és 13 m hosszú, bejárata északkeletre nyílik, ahol egy földtorlasz tartja magasan a belső tér gázszintjét. A mennyezet ferde rétegeiből sok víz csorog alá, ez állandóan nedvesen tartja az aljzatot. Madarak, denevérek és tekintélyes számú nagy pele leli itt halálát.

7. Az „Aknabarlang” a Gyilkos-barlang bejáratától balra a kb. 8 m magas, meredek kapaszkodó tetejében nyílik. Talán mind közül ez a legveszélyesebb gázverem. Kb. 2 m hosszú, 1,5 m széles és alacsony előszobája egy szűkülettel a mélybe nyílik, ahol egy tágas, kénből sárgálló terem található. A gáz szintje az akna szája fölé ér. Itt csak az előszobában gyűjtöttem. (Az „Aknabarlang” nevet én adtam ennek a zombolyserű üregnek, mert nem tudtam megfeleltetni sem az ún. Fekete-liknak, sem a Gyilkos-fülkének, melyeket KISGYÖRGY Zoltán (1996) a Gyilkos-barlang környékéről ír le.)

8. A Madártemető egy kb. 15 m hosszú, a legmélyebb pontján 4 m mély gödör, a Gyilkos-barlangtól mintegy 40 méterre keletre. A gázszint magassága az időjárás függvényében változhat, de általában 1 m alatt marad. Főleg madarak, de akár nagyobb emlősök is betévednek e helyre.

9. A „Bagolytanyának” is mi (a szerző és KOVÁCS István) adtuk nevet; a jelzett barlang egy valamikori tekintélyes méretű, beszakadt terem maradványa, mely ma is mintegy 8 m hosszan húzódik a hatalmas omláskövek alatt. Legnagyobb magassága az omlásoktól megkímélt belső végében mintegy 6 m. Több kijárata is van, kettő az alsó végében, az omláskövek között, és egy ablak az ép teremrész fölött. Gáz csak a barlang belső végében tör fel egy mélyedésből, de a sok szellőzőnyílás miatt nem éri el az 1 méteres magasságot. Valószínűleg ez a barlang is kénbánya lehetett egykor, a gázvezető árok nyomai ma is jól látszanak, akár a Gyilkos-barlangnál és a Madártemetőnél. A Madártemetőtől déli irányban kb. 40 méterre található.

10. MOLNÁR Lída „névtelen gödre”, a Bagolytanyától délre: kb. 1 m mélységű medence, a gáz egy a felső végében levő szűk repedésből tör elő.

Egyéb gyűjtőhelyek:

11. Az APOR lányok feredője a Büdös-hegy déli oldalában található, a barlangoknál mintegy 100 méterrel alacsonyabban, több kisebb borvízmedencéből áll, az alsó medence egykor ép káviái közt meggyűlt a CO₂ gáz.

12. A csiszárfürdői fedett mofetta a Büdöshegy átellenében emelkedő Nagy-Csoma hegy északi lejtőjén áll. Pelék, cickányok, egerek és rovarok tetemeit találtam itt.

A gyűjtés összesített eredményei

1997. november 1-jétől 1999. július 19.-ig 9 alkalommal kerestem fel a Büdöshegy gázszivárgásait (az 1999. júl. 3-i gyűjtést KOVÁCS István bonyolította le). Nem mindig sikerült egyszerre végigjárni az összes lelőhelyet, az emlősáldozatok táblázatában a felvett nulla-adatot vonalkával jelöltem, ahol pedig az adott időpontban adott helyen nem történt adatfelvétel, a helyét üresen hagytam. A jelzett időintervallumban összesen 80 emlős, 54 madár, 5 hulló, 4 kétélű és számos rovar tetemét találtam, mindezek 18 madár-, 15 emlős-, 2 hulló-, 1 kétélű- és 16 azonosított rovarfajhoz tartoztak.

Az 1/A táblázat tartalmazza az adott lelőhelyeken adott időpontokban talált emlősfajok listáját és az illető fajok egyedeinek adott helyen és az egész Büdöshegyen együttvéve talált mennyiségét.

Az 1/B táblázat tartalmazza a különböző lelőhelyek '97-es és '98-as évekbeli rovar- és emlős-, denevér-, és rágcsálóáldozatainak számát.

Az 1/C táblázatban MOLNÁR Lída 1983-ban innen közölt emlősfajlistáját és a talált egyedek számát foglaltam össze.

A 2/A táblázat tartalmazza az adott lelőhelyen adott időpontban talált madárfajok jegyzékét és az illető fajok összes általam itt gyűjtött egyedeinek számát.

A 2/B táblázat MOLNÁR Lída 1983-ban innen közölt madárfajlistája az észlelt egyedekkel.

A 3-as táblázat a meghatározott rovaráldozatok fajlistája.

A denevéráldozatokról

A denevérek kivétel nélkül barlangokból, az 1., 3., 4., 5., 6. és 7. lelőhelyekről kerültek elő. Valamennyi még meghatározható állapotban volt, annak ellenére, hogy a legtöbbjük már oszlásnak indult.

Az 1997. november 1-jei és 1998. március 8.-i timsós-barlangi gyűjtéseim során valószínűleg az összes 1997-ben itt elpusztult denevérré ráakadtam. Az itt talált denevérek száma nagy a többi barlang áldozatainak számához képest, a barlang meglehetősen száraz klímája kiválóan mumifikálta a legtöbb tetemet. Nem ez a vizes helyen elpusztult állatok sorsa, amelyek gyorsan oszlásnak indulnak és teljesen szétmállanak a nedves közegben. Ezzel a jelenséggel magyarázható a nedvesebb barlangokban egy-egy alkalommal talált elpusztult denevérek alacsony száma. A szeptember végén telelőhely után kutató és a Gyilkos-barlangba tévedt nagy pelék (*Glis glis*) is már október első felében a lebomlás előrehaladott stádiumában voltak, egyes példányoknál már a végtagsontok is szétmállottak.

Évente észlelhető jelenség a Büdöshegyen a denevérek nyárvégi, kora őszi vonulása. Ebben az időszakban ugrásszerűen megnő a barlangokba tévedt és elpusztult állatok száma (1997. nov. 1-jei, 1998. szept. 30.-i és okt. 18.-i gyűjtések).

A más időszakban talált áldozatok is főleg kóborló denevérek közül kerülnek ki, mint a fehér-torkú denevér, amely a szigorú telek elől húzódik délebbre.

A különböző fajok tavaszi megjelenése kevésbé látványos, a legtöbben csak június hó második felében érkeznek meg, mint az egérfülű denevérek. Addig az időpontig valószínűleg csak a korán ébredő hosszúfülű denevérek lakják a hegyet. Az 5 tavaszi gyűjtés során csak három-

szor akadtam friss tetemre: az első egy fehér-torkú denevér (*Vespertilio murinus*) volt 1999. márc. 7-én, mely valószínűleg még a tél folyamán, alkalmi szálláshely keresése közben pusztult el; a következő egy hosszúfülű denevér (*Plecotus auritus*) volt május 8-án; a harmadik pedig szintén egy *Vespertilio murinus* volt, május 30-án. Mindháromat a Timsós-barlangból gyűjtöttem.

1999-ben az első egérfülű denevér (*Myotis myotis*) csak július 3-án került elő, az egyetlen közönséges kései denevér (*Eptesicus serotinus*) pedig július 19-én, a többi fajt csak ősszel találtam.

A Büdöshegy denevérfaunájának eddig kimutatott elemeiről

A Büdöshegy grottáiból ezidáig 10 denevérfaj egyedeit gyűjtöttük. Egyes fajok, mint a *Vespertilio murinus*, *Eptesicus serotinus*, *Eptesicus nilssonii* és *Myotis myotis* hosszú vándorutakat tehetnek meg téli és nyári tartózkodási helyeik között, míg a többi csak kisebb, pár tíz kilométeres nagyságrendű utakra vállalkozik.

A 10 faj közül 1 csak Közép- és Nyugat-Európában (3.), egy másik Nyugat-, Közép- és Kelet-Európában (8.), egy harmadiknak az itt tárgyalt törzsalakja egész Európában (5.), 7 pedig az északi féltekén egész Euráziában megtalálható, melyből 2 faj elterjedése északon az erdő-határig nyúlik, délen azonban nem éri el a Földközi-tengert (6., 7.), egy másik faj elterjedése magába foglalja az előző kettőt, és eléri a Földközi-tenger északi partvidékét (1.), további egy faj az erdőhatártól Észak-Afrikáig, Angliától Japánig (9.); a maradék 3 pedig Svédországtól Itáliáig és Írországtól Japánig (2.); Dél-Skandináviától Iránig és Angliától Kínáig (4.), illetve Dél- és Közép-Európától Kis- és Közép-Ázsiáig (10.) található meg.

A fajok ritkasági besorolása nagymértékben függött az észleletek gyakoriságától. Az erdei életmód következtében a legtöbb fajról (kivéve a *Myotis myotis* és a *Plecotus auritus*) kevés az előfordulási adat, sok esetben az életmódra vonatkozó ismeretek is hiányosak.

A következőkben a Büdöshegyen gyűjtött fajokat 3 alponban tárgyalom:

I. az illető faj életmódjának ismertetése
TOPÁL (1969) és MÉHELY (1900) nyomán

II. az irodalomból ismert és az általam észlelt erdélyi előfordulások, különös tekintettel a Háromszékről, a Brassói medencéből és Erdővidékről származó adatokra (MÉHELY, 1900; DUMITRESCU, TANASACHI, ORGHIDAN, 1963; TOPÁL, 1954)

III. a büdöshegyi előfordulásokból levont következtetések.

1. *Myotis mystacinus* Leisler 1819 (Bajuszos egérfülű denevér)

I. Hegyvidéki, ritka faj, elterjedése az erdők-höz kötött. Hidegtűrő, téli szállásaira későn húzódik be, és tavasszal korán elhagyja azokat. Telelőhelyei barlangok, bányák, fagytól védett sziklahasadékok, legtöbbször magányosan vagy csak kis csoportokban hibernál. Téli és nyári tartózkodási helyei közel vannak egymáshoz. Nyáron faodvakban, kéreg alatt tanyázik napnyugta után fél órával kezd vadászni. Gyors és ügyes repülő, apró rovarokkal táplálkozik. Élettartama akár 10 év is lehet.

II. Az irodalom nem tud e faj délkelet-erdélyi előfordulásairól, észak-erdélyi adattal (Nagysajtó) is csak TOPÁL (1954) szolgál. Az erdélyi Szigetegységéből a körösrévi ZICHY-barlangból került példány a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményébe (TOPÁL, 1954), a Szkerisórai-jégbarlangból pedig szubfosszilis maradványait gyűjtötte 1957-ben DUMITRESCU, TANASACHI, ORGHIDAN (1963). A Hátszegi-medence lelőhelyei: Tecuri-barlang (Baru Mare közelében), szubfosszilis maradványok; Alunii negri-barlang (Petrozsény közelében), szubfosszilis maradványok (DUMITRESCU–TANASACHI–ORGHIDAN, 1963.).

MOLNÁR Lídia, a térségből elsőként, 4 példányt gyűjtött 1979-ben a Büdöshegyről. A büdöshegyi példányokon kívül a faj egyetlen egyedét a málnásfürdői szabadtéri mofettából is azonosítottam (1999. május 16).

III. A büdöshegyi gázbarlangok denevéraldozatai között ez a faj fordul elő a *Myotis myotis* mellett a legnagyobb példányszámban. 5 lelőhelyen is gyűjtöttem, de csak ősszel (1997. nov. 1.; 1998. szept. 30.) találtam friss példányokat (az egyetlen kora tavasszal gyűjtött egyed előző évi múmia volt).

A fenti adatok birtokában feltételezem, hogy a bajszos denevér főleg nyár végi vonulásakor van jelen tömegesen a Büdöshegyi faunában.

2. Myotis nattereri Kuhl 1819 (Horgasszörű egérfülű denevér)

I. Hegyvidéki ritka faj. Csak hideg teleken húzódik barlangokba, egyébként kevésbé védett helyeken: sziklaüregekben, faodvakban is kitelel, többnyire magányosan. Már márciusban aktív, nyári szálláshelyei (faodvak, padlások) sohasem esnek túl messzire a téltől. Korán kezd vadászni, kisebb termetű rovarokat fogyaszt. Évente egyetlen kölyke van, élettartama meghaladja a 10 évet.

II. E fajt Románia területén csak ritkán észlelték, de másutt is ritka fogásnak számít. A DUMITRESCU, TANASACHI, ORGHIDAN (1963) féle listában 3 erdélyi lelőhely szerepel: a Kolozs megyei Kisnyíresi-barlang, ahol még DADAY Jenő (1887) gyűjtött egy példányt 1887-ben; Beszterce város, ahonnan PASZLAWSZKY Gyula jelzi még 1918-ban; és a Vargyas-völgyi 35. számú barlang, ahonnan DUMITRESCU, TANASACHI, ORGHIDAN (1963) gyűjtötte szubfosszilis maradványait. TOPÁL György 1988-ban a gergyótekerőpataki Sűgő-barlang alsópleisztocén korú üledékeiből is kimutatta (7 egyed).

A faj első háromszéki példányát MOLNÁR Lídia találta 1979-ben, a Büdöshegyen, ugyanott én 2 példányt gyűjtöttem (1997. nov. 1. – Timsós-barlang; 1998. okt. 18. – Gyilkos-barlang). A fajt megtaláltam még a sepsikőrőspataki antropogén eredetű Nagy Ploti-barlangban is (1994. okt. 20. – 5 hibernáló példány; 1998. nov. 6. – 1 hibernáló példány).

III. A 2 újabbban talált büdöshegyi példány is valószínűleg őszi vándorlás közben pusztult el. E két esetből nem általánosíthatók az összes itt megforduló egyed felbukkanási idejét illetően.

3. Myotis bechsteini Leisler 1818 (Nagyfülű denevér)

I. Nagyon ritka, hegyvidéki erdőlakó faj. A jégkorszakban feltűnően gyakori volt, ma nyilvánvalóan kiveszőfélben van. Telelőhelyei lehetnek barlangok, bányajáratok, pincék, faodvak, nyáron főleg faodvakban tanyázik. Késő este kezd el vadászni, röpte lassú, alacsony. A kölykező nőtények kisebb, 10–15-ös csoportokba verődnek. Életmódjának egyéb részletei alig ismertek.

II. Az irodalom Románia területéről egyetlen élve előkerült példányról tud, amelyet az olténiai Gruia-barlangban fogtak 1956. május 15-én (DUMITRESCU, TANASACHI, ORGHIDAN, 1963). A DADAY Jenő által 1887-ben Kolozsváron gyűjtött és M. bechsteini-ként leírt denevér MÉHELY revidálása során M. myotisnak bizonyult. Szubfosszilis leletek a bányási és partiumi barlangokból kerültek elő. SZODORAY-PARÁDI Farkas denevérkutató leveléből értesültem, hogy királyerdői hálózásai során már ő is találkozott 3–4 alkalommal e fajjal.

Az általam gyűjtött 3 büdöshegyi példányon kívül (1998. szept. 30. – Büdös-barlang; 1999. okt. 18. – 1999. május 8. – Gyilkos-barlang) további egy példány maradványait találtam a málnásfürdői szabadtéri mofettában (1999. április. 30.).

III. Az általam gyűjtött példányok valószínűleg az első bizonyítható délkelet-erdélyi előfordulásai e fajnak. A két őszi és egy tavaszi (múmia)leletről feltételezem, hogy a Büdös-hegy a szóbanforgó példányoknak is őszi vonulásuk útjába esett.

4. Myotis myotis Borkhausen 1797 (Közönséges egérfülű denevér)

I. Meglehetősen gyakori faj, mészkőbarlangokban nagy tömegben, kisebb grottákban szerényebb példányszámban tel. Nem kötődik szorosan sem a barlangvidékekhez, sem az erdőségekhez. Vonuló faj, áprilisban hagyja el a telelőhelyét. Főleg a nőtények vonulnak (akár 260 km-t is), nyári szállásul előszeretettel választanak padlásokat, templomtornyokat, ahol szülőkolóniákat hoznak létre. A hímek magányosan vagy kisebb csoportokban, a telelőhelyek közelében töltik a nyarat. Késő este indul vadászni, tápláléka a nagyobb rovarok közül kerül ki, sok kártékony bagolylepkét és cserebogarat fogyaszt.

Évente egy fiat hoz a világra, a kölykezés május végétől június végéig, az utódnevelés nyár végéig tart, ekkor a legtöbb nőtény a telelőhelyek felé vonul, anélkül, hogy azt azonnal elfoglalná. A párosodás is erre az időszakra esik, ilyenkor a hímekkel kisebb csoportokat, párokat alkotnak, a megtermékenyülés azonban csak a téli álomból való ébredés után következik be.

II. A DUMITRESCU, TANASACHI, ORGHIDAN (1963) féle jegyzék Délkelet-Er-

délyből 19 lelőhelyadatot tartalmaz: Brassó megyében a felsőkomanai Poiana Mănăstirii-barlang, a peșterai Denevérbarlang, a Măguraibarlang, a Crucuru Mare-barlang, a pürkereci templomtorony, a rozsnyói Fundáta-barlang, Brassó város, valamint a Vargyasi-szurdokvölgy 12 barlangja.

E jegyzéket kiegészítendő közlöm a további, általam ismert lelőhelyeket: gyergyótekerőpataki Súgó-barlang (Hargita megye), a sepikőrőspataki Ploti-barlang, az ozsdolai Kőlik (Kovászna megye), a keresztény-havasi Tejkő-barlang és a Rozsnyói-barlang (Brassó megye).

III. A magas példányszámból (11 a 46-ból) ítélve a faj a Büdöshegyen is gyakorinak számít. Valószínűleg nem csak átvonul, de néhány példány itt is tölti a nyarat (1999. júl. 3-i gyűjtés – 1 hím (a továbbiakban: h.) példány).

5. *Eptesicus serotinus* Schreber 1775 (Közönséges kései denevér)

I. Gyakori, sík- és dombvidéken egyaránt előforduló faj. Téli szállásul gyakran választja az emberi építmények zugait, ritkábban a barlangokat, ahol rendszerint a bejárat közelében tartózkodik. Nyáron templomtornyokban, padlásokon, faodvakban tanyázik, kedveli az emberi környezetet.

Vonul, téli és nyári szállásai között akár 200 km-es távolságok is lehetnek. Amire a neve is utal, későn, mintegy 40–60 perccel napnyugta után kezd vadászni, röpte lassú, táplálékát a nagyobb testű éjjeli lepkékből szedi.

A kölykezés időszakában a hímek a nőstényektől külön élnek, utóbbiak 20–100-as létszámú szülőkolóniákat alkotnak, június első felében egyetlen kölyköt hoznak a világra.

II. Az irodalom a fajnak 11 gyűjtési helyét ismeri Erdélyből: Szilágy megye – Zilah (MÉHELY, 1900; 1899. dec. 31), Szilágyosmlyó (DADAY, 1885); Máramaros m. – Alsószőcs (DADAY, 1885); Beszterce-Naszód m. – Teke (BIELZ, 1888), Nagysajtó (TOPÁL, 1954); Hunyad m. – Hátszeg: Alunii Negri-barlang (DUMITRESCU, TANASACHI, ORGHIDAN 4, 1955 – szubfosszilis lelet), Déva (TOPÁL, 1954); Fehér m. – Tövis (DADAY, 1887); Szeben (BIELZ, 1888); Brassó (BIELZ, 1888; MÉHELY, 1900); Vargyasi-szurdokvölgy 4-es, 10-es, 35-ös, 52-es számú barlangjai (DUMITRESCU, TANASACHI, ORGHIDAN 4, 1957–1958 – szubfosszilis lelet).

Kiegészítő adataim: Kovászna megye: kőrőspataki Ploti-barlangok (1994. márc. 6. – 1 h., 1997. márc. 2. – 2 nőstény (a továbbiakban: n.), 1998. febr. 23. – 1 h., 1998. dec. 6.–1999. febr. 16. – 3 példány), Málnásfalu – református templom tornya (1999. júl. 4. – 2 juv. példány múmiája).

III. A büdöshegyi egyetlen (h.) példányt a Timsós barlangban találtam 1999. júl. 19-én. Mivel nem egy ritka fajról van szó, feltételezem, hogy a kőbor egyedek zöme az alkalmi szálláshelyek kiválasztásánál előnyben részesíti a faodvakat, farepedéseket.

6. *Eptesicus nilsoni* Keyserling et Blasius 1897 (Északi kései denevér)

I. Ritka, északi elterjedésű, erdőségekhez kötődő faj. Kisebb barlangokban, faodvakban hibernál, a hideg iránt alig érzékeny. Ősszel dél felé vándorol, nyáron pedig visszahúzódik északra, ilyenkor Európában csak Skandináviában található meg. Sziklahasadékokban, kéreg alatt, faépítmények hasadékaiban tartózkodik. A nőstény nyaranta kettőt kölykezik.

II. TOPÁL (1954) szerint a Kárpátokban mindenütt közönséges, de DUMITRESCU, TANASACHI és ORGHIDAN e fajt nem találta meg Románia területén. Csupán MÉHELY (1900) közöl két előfordulási adatot a Bánságból (Oravica, 1888 – 2 példány; Bázias, 1899. jún. 15. – 1 n. példány). SZODORAY-P. Farkas levélben közölt fajlistájából szintén hiányzott ez a faj.

Én sem találkoztam vele, egyedül MOLNÁR Lídia gyűjtötte két példányát a Büdöshegyről 1979-ben.

III. MOLNÁR Lídia (1983) valószínűleg elsőként mutatta ki Erdély területéről e fajt. Kár, hogy nem közölte a gyűjtések dátumát.

7. *Vespertilio murinus* Linné 1758 (Fehértorkú denevér)

I. Ritka, túllevelű erdőhöz ragaszkodó faj. Európától Ázsia felé és délről észak felé nő a gyakorisága. Farepedésekben, odvas fában, épületromokban és mészkőbarlangokban telel. Nem alszik mély téli álmot. Késő ősszel dél felé vándorol. Nyáron fakéreg alatt, odvakban, sziklahasadékokban tanyázik, esténként igen korán vadászatra indul. Kiváló repülő.

II. A régi irodalom 5 erdélyi előfordulását ismeri e fajnak: a homoródalmási barlangban TÓTH Péter vargyasi bíró gyűjtött DADAY

Jenőnek 1 példányt 1884. febr. 6-án; DADAY további két egyedet gyűjtött két kolozsvári lelőhelyen – (DADAY, 1885 és 1887); Máramaroszigetről PASZLAWSZKY (1918) jelzi; Brassóból pedig MÉHELY gyűjtött 1900-ban 1 n. példányt. A DUMITRESCU, TANASACHI, ORGHIDAN (1963) féle lista további 3 erdélyi adatot tartalmaz, melyből kettő a Vargyasi-szurdokvölgy 14-es (ORBÁN Balázs) és 27-es barlangjaiból 1957. júliusában gyűjtött szubfosszilis maradványokra vonatkozik, a harmadik pedig egy a királyerdei Köblesdi-barlangban 1957-ben fogott példányról ad hírt.

A két büdöshegyi példányon kívül (1999. márc. 7.; május 30. – Timsós-barlang) még egy élő példányt találtam Sepsiszentgyörgyön 1996. dec. 26-án, mely valószínűleg késő őszi vándorlása közben húzódott meg e kései időpontban egy tömbház lépcsőházában.

III. A két büdöshegyi példány valószínűleg téli és kora tavaszi bolyongás, illetve tavaszi, északra tartó vándorlása közben pusztult el. A faj vonulása nem esik egybe a többi fajéval, ugyanis tavasszal azok megjelenése előtt és ősszel, azok eltűnése után bukkan fel.

8. *Barbastella barbastellus* Schreber 1775 (Pisze denevér)

I. Ritka, erdőben, parkokban élő faj. Kevésbé érzékeny a hidegre, ezért kevésbé védett helyeken is áttelel. Későn kezd téli álmát, ami nem túl mély, már kora tavasszal elhagyja telelőhelyét. Körülbelül 100 km-es körzetben vándorol, nyári szállásai a telelőhelyekhez hasonlóak. Alkonyat után kezdi vadászatát, röpte ügyes, gyors. Évente kettőt kölykezik, körülbelül 5 éves életkort ér el.

II. A DUMITRESCU, TANASACHI, ORGHIDAN (1963) féle lista 6 lelőhelyből 5 erdélyi, melyből 3 délkelet-erdélyi vonatkozású: a barcarozsnyói Fundáta-barlang (1953. dec. 10. – 7 tagú kiskolónia); a Vargyasi-szurdokvölgy 16-os barlangja (1957 – szubfosszilis maradványok) és 20-as barlangja (1959. márc. 12. – 1 n. egyed). A többi adat: a hátszegi Csoklovina-vizesbarlang (1953. dec. 10. – több példány); Alunii Negri-barlang (1955 – szubfosszilis maradványok).

E jegyzék kiegészítése képpen közlöm az általam gyűjtött adatokat: sepsikőröspataki Ploti-barlangok (1900. dec. 28. – 1 h., 1996. jan. 3 – 1 h., 1999. jan. 20. – 1 h.); Királykő – Pešterai

Denevérbarlang (1998. dec. 26. – 1 h.); Büdöshegy (1997. nov. 1. – 2 példány; 1998. szept. 30. – 2 h., okt. 18. – 1 h.). (SZODORAY-P. Farkas fajlistája is tartalmazza ezt a fajt.)

III. Az ősszel talált tetemek még frissek voltak, ezért feltételezem, hogy ezek az egyedek szintén vándorlás közben lettek halálukat.

9. *Plecotus auritus* Linné 1758 (Hosszúfülű denevér)

I. Meglehetősen gyakori, domb- és hegyvidéket kedvelő faj. Nem kötődik szorosan az erdőségekhez. A hidegre kevésbé érzékeny, kevésbé védett üregekben is kitelel. Októbertől márciusig, többnyire magányosan hibernál. Valószínűleg ez a legkevésbé vonuló faj, a nyarat is a telelőhelye közelében tölti. Faodvakban, emberi építmények zugaiban, padlásokon tanyázik. Napnyugta után, későn kezd el vadászni, tápláléka apró rovarokból, főleg szúnyogokból és kisebb éjjeli lepkékből áll. Június–júliusban 1–2 fiat hoz a világra.

II. Az irodalom 38 erdélyi lelőhelyét ismeri, melyek közül a délkelet-erdélyiek a következők: Árapatak, Egerpatak (DADAY, 1885 és 1887), Brassó – 1885, 1895 (MÉHELY, 1900), barcarozsnyói Fundáta-barlang – 1956. dec. 17., 1 n. (DUMITRESCU, TANASACHI, ORGHIDAN, 1963).

Kiegészítő adataim: sepsikőröspataki Ploti-barlangok – 1998–1999, telente 1–4 hibernáló példány; Sepsiszentgyörgy – 4. km – 1993. szept. 9., 1 példány; szemerkai református temető – 1999. május, vadászati példányok; Fundáta-barlang – 1995. dec. 9., 1 h. példány; Rozsnyói-barlang – 1995. dec. 28., 1 h. példány; Királykő–pešterai Denevérbarlang – 1998. jan. 17., 1 n. példány, dec. 26., 1 h.; Büdöshegy – 1997. nov. 1., 3 példány; 1998. márc. 8., 2 h. példány; szept. 30., 1 példány; 1999. május 8., 1 n.+ 1 h. példány; május 30., 1 h. példány; július 3., 1 h. példány; július 19., 1 n. példány.

III. A hosszúfülű denevér valószínűleg állandó tagja a büdöshegyi faunának, talán a legjellemzőbb áldozata a gázömléses barlangoknak, ez a legtöbb gyűjtési alkalommal (7), minden évszakban megtalált faj.

10. *Plecotus austriacus* Fischer (Szürke hosszúfülű denevér)

I. Életmódja az előző fajéhoz hasonló.

II. Dél- és közép-európai, kis- és közép-ázsiai faj, a Kárpát-medence alacsonyabb fekvésű

részein sokkal gyakoribb, mint a testvérfaj. Erdélyben ritkább. A DUMITRESCU, TANASACHI, ORGHIDAN (1963) féle lista egyetlen erdélyi lelőhelyét tartalmazza: ez a Vargyasi-szurdokvölgy 36-os számú barlangja, ahonnan 1 h. példányt gyűjtöttek 1957 decemberében.

III. A két büdöshegyi példány ősszel, 1998. szept. 30-án került elő a 4-es számú lelőhelyről. Ez az egyetlen előfordulási adat nem elegendő a faj rendszeres büdöshegyi jelenlétének alátámasztásához.

A többi emlősfáldozatról

A nagy peléken kívül más fajnak csak kevés egyedét gyűjtöttem (1/A táblázat), ezért csak a peléket tárgyalom. Az irodalomból (MOLNÁR, 1983) már ismert gyűjtőhelyen kívül (Gyilkos-barlang) két másik helyen is találtam elpusztult példányokat: a Büdösbarlangban és a csiszárfürdői mofettában.

A gázsztint alatt megtett távolságok tekintetében vezetnek a pelék, sokszor a barlang bejáratától 6–8 m-re találtam a tetemeiket, ott, ahol a gázsztint már embermagasságú.

A pelék rendszerint ősszel, telelőhely-keresés közben esnek áldozatul. Valószínűleg azért jutnak el olyan messzire a barlangokban, mert hosszú ugrásokkal közlekednek, és az ősztön is hajtja őket. Mivel a barlangok aljzata lejt, a Büdös-barlangban pedig még elég magas padok is vannak, valószínűleg csak az első vagy második ugrás után kerülnek a gázsztint alá. A következő, feltehetőleg már pánikban tett elrugaszkodással még tovább jutnak, mert elvesztik az irányérzőkükét. Ezt a jelenséget látszanak igazolni azon esetek is, amikor a csiszárfürdői mofettában a pánikba esett pelék a terem legmélyebb pontján levő borvizesmedencében landoltak és pusztultak el.

A madárfáldozatokról

A rendszertelenebb adatgyűjtés következtében nem tudok messzemenő következtetéseket levonni a 2/A táblázatba foglalt adatokból, de nem is célozom, mert MOLNÁR Lídia dolgozatában már tárgyalta az évszakok (hónapok) és a madárfáldozatok száma, illetve életkori megoszlása közötti összefüggéseket.

Fajlistáinknak 8 közös eleme van (az összehasonlítás kedvéért a 2/B. táblázatban foglaltam össze a MOLNÁR Lídia által gyűjtött adatokat, *-al jelölve az általam is észlelt fajokat.)

Irodalom

- DADAY Jenő (1885): **Jelentés az erd. orsz. múz. igazg.-választm. megbíz. az 1885. év nyaráig végzett chiropt. gyűjt. eredm. és az orsz. múz. egyl. denevérgyűjt. jegyzéke.** – Orvos–Term. tud. Értesítő X. (III.), Kolozsvár, p. 261–276.
- DADAY Jenő (1887): **Új adatok Erdély denevérfaunájának ismeretéhez** – Magy. Tud. Akad. Értekez., 16: (7)
- DÉNES István, ZÓLYA László (1996): **Az utóvulkanikus folyamatok szerepe a Dél-Hargitában található természetes és mesterséges üregek kialakításában és fejlődésében** – ACTA – 1995
- DUMITRESCU, M.; TANASACHI, J.; ORGHIDAN, Tr. (1963): **Răspândirea chiropterelor în R. P. Română** – Lucr. Inst. de Speol. Emil RACOVITĂ I–II.
- HAUSMANN E. (1920): **Gyógyfürdő gázaiból elpusztult madarak** – Aquila. Tom. 32–33.
- HORVÁTH Béla, dr. (1916): **A barlangok phosphortartalmú anyagairól** – Barlangkutatás IV. köt., p. 150–155.
- KÓNYA Ádám, KOVÁCS Sándor (1970): **Bálványosfürdő és környéke** – Sepsiszentgyörgy
- KISGYÖRGY Zoltán (1986): **A Gyilkos-barlang** – Megyei Tükör 4447. szám
- KISGYÖRGY Zoltán (1986): **A Torjai Büdös-barlang** – Megyei Tükör 4452. szám
- KISGYÖRGY Zoltán (1996): **Új kőfülke a Gyilkos-barlang mellett** – Háromszék 1853. szám
- KRISTÓ András (1995): **A Csomád-Büdös-hegycsoport földtani és geomorfológiai képe** – Cstiki Zöld Füzetek, 1995/1 p. 25–40
- MÉHELY Lajos (1900): **Magyarország denevéreinek monographiája** – Budapest
- MOLNÁR Lídia (1983): **A Torjai Büdöshegy (Kovássza megye) mofettáinak madár- és emlősfáldozatai** – Aluta XIV–XV.
- PASZLAWSZKY, J. (1918): **Mammalia**. In: **Fauna regni Hungariae I.**, Budapest
- PETERSON, MOUNTFORT, HOLLON: **Európa mada-rai** – Gondolat, Budapest 1979
- SZABÓ Endre, SZABÓ SELÉNYI Zsuzsánna: **Újabb fiziko-kémiai vizsgálatok a Torjai Büdös barlangban** – Alu-ta XII–XIII., 1981
- SZÉL Győző: rovmeghatározások – 1977
- SZODORAY-PARÁDI Farkas: levélbeli közlések
- SZUNYOGHY János (1972): **Rovarevők – Fauna Hungariae**, 22. köt./I. füz.
- TOPÁL György (1954): **A Kárpátmedence denevéreinek elterjedési adatai** – A Magy. Nemz. Múz. Term. Tud. Osztályának Évkönyve
- TOPÁL György (1988): **Alsó pleisztocén korú denevérellet a Sűgő barlangból** – Karszt és Barlang 1988/II. füz. p. 85–90.
- TOPÁL György (1969): **Denevérek – Fauna Hungariae**, 22. köt./II. füz.

Lilieci asfixiați în mofetele naturale ale Muntelui Puciosu de la Turia (j. Covasna)

(Rezumat)

Lucrarea discută observațiile referitoare la asfixierea animalelor mici, în special liliecii, în grottele mofetice și în celelalte scurgeri de gaze de pe Muntele Puciosu (com. Turia, jud. Covasna), între noiembrie 1997 – iulie 1999. Trage concluzii privind migrația și prezența sezonieră a elementelor locale ale faunei de lilieci, respectiv publică lista celorlalte pierderi de mamifere mici, păsări, reptile, amfibieni și insecte.

The Batvictims of the Natural Gas Break-offs at the Bűdöshegy, Torja (Turia, Covasna County)

(Abstract)

The paper presents the bat victims of the mofetta-caves and other gas break-offs. It draws some conclusions on what happened to the bat-fauna in the period between November 1997 – July 1999, also about the migrations of the bats and their stay in that part, and gives data about the victims of other small-mammals, reptiles, birds, insects and amphibiae.

1. ábra Széndioxid-gáztól elpusztult hosszúfűlű denevérek, Bűdöshegy – Timsós barlang 1997. nov. 1.

DENEVÉREK	LELŐHELY SZÁMA	A GYŰJTÉSEK DÁTUMAI										EGYED LELŐHELY	EGYEDSZÁM		
		97. 11. 01.	98. 03. 08.	98. 04. 19.	98. 09. 30.	98. 10. 18.	99. 03. 07.	99. 05. 08.	99. 05. 30.	99.* 07. 03.	99. 07. 19.				
		Myotis mystacinus	1.				1 ^σ								
	3.				2 ^σ									2	
	4.				1 ^σ									1	
	5.	5	1											6	
	6.	1												1	
Myotis nattereri	5.													1	2
	6.					1 ^σ								1	
Myotis bechsteini	3.				1 ^σ									1	3
	6.					1 ^σ		1						2	
Myotis myotis	3.					1 ^σ						1 ^σ		2	11
	4.					3 ^σ								3	
	5.	5 ^σ												5	
	6.													1	
Eptesicus serotinus	5.											1 ^σ		1	1
Vespertilio murinus	5.							1 ^σ		1 ^σ				2	2
Barbastella barbastellus	1.				1 ^σ									1	5
	5.	1			1 ^σ									2	
	6.	1				1 ^σ								2	
Plecotus auritus	3.											1 _v		1	11
	5.	3	2 ^σ						1 _v					6	
	6.								1 _v	1 ^σ	1 ^σ			3	
	7.					1								1	
Plecotus austriacus	4.				2									2	2
A gyűjtött denevérek száma/alkalom: 24		18	3	–	12	5	1	3	2	2	2	2	összesen:	48 denevér	
Sorex minutus	12.					3								3	
Sorex araneus	3.				1							1		2	5
	4.				1									1	
CICKÁNYOK															
	10.											2		2	3
RÁGCSÁLÓK															
Apodemus flavicollis	12.					4								4	4
Arvicola terrestris	3.				1									1	1
Glis glis	3.					3					1			4	18
	6.	7				1		1						9	
	12.					4						1		5	
Muscardinus avellanarius	10.										1			1	1
Az összes emlősáldozat száma: 37													80		

*A jelzett alkalommal KOVÁCS István gyűjtött

1/A táblázat

FAJ*	LELŐHELY SZÁMA	A GYŰJTÉSEK IDŐPONTJA											EGYEDSZÁM		
		89. 02. 06.	97. 11. 01.	98. 03. 08.	98. 04. 19.	98. 05. 30.	98. 06. 18.	99. 03. 07.	99. 05. 08.	99. 05. 30.	** 99. 07. 03.	99. 07. 19.			
Tetrates bonasia (Császármadár)	5				1		1								4
	8						1					1			
Strix aluco (Macskabagoly)	9								2 jun.						2
Garrulus glandarius (Szajkó)	1						1								2
	8				1										
Troglodytes troglodytes (Ökörszem)	4					1									5
	8						1				1		1		
	10												1		
Certhis familiaris (Hegyi fakusz)	6								1						1
Sitta europaea (Csuszka)	3				1										9
	4				1										
	5			1			2	1							
	6						1						1		
	7												1		
Parus major (Széncinke)	2												1		
	5		1		1										4
	7				1		1								
Parus caeruleus (Kékcinke)	5			1											1
Parus ater (Fenyvescinke)	1									1					2
	5			1											
Aegithalos caudatus (Őzspó)	8				1										1
Turdus philomelos (Énekes rigó)	4					1			1			1 jun.			6
	6							1				2 jun.			
Phoenicurus ochruros (Házi rozsdafarkú)	5		1												2
Erithacus rubecula (Vöröbegy)	1											1 jun.			7
	4						1					1 jun.			
	6								1			1 jun.			
	8						1								
	10											1 jun.			
Regulus regulus (Sárgafejű királyka)	10											1		1	
Phylloscopus collybita (Csilpcsalp füzike)	12											1			1
Emberiza citrinella (Citromsármány)	5		1												1
Frigilla coelebs (Erdei pinty)	2									1 ♀			1 ♀		3
	5			1											
Loxia curvirostra (Keresztesőrű)	11	1 ♀													1
Pyrrhula parrhula (Süvöltő)	6								1 ♂						1

*Egyes példányok meghatározásában segítségemre volt KOVÁCS István

**A jelen időpontban KOVÁCS István gyűjtött

2/A táblázat

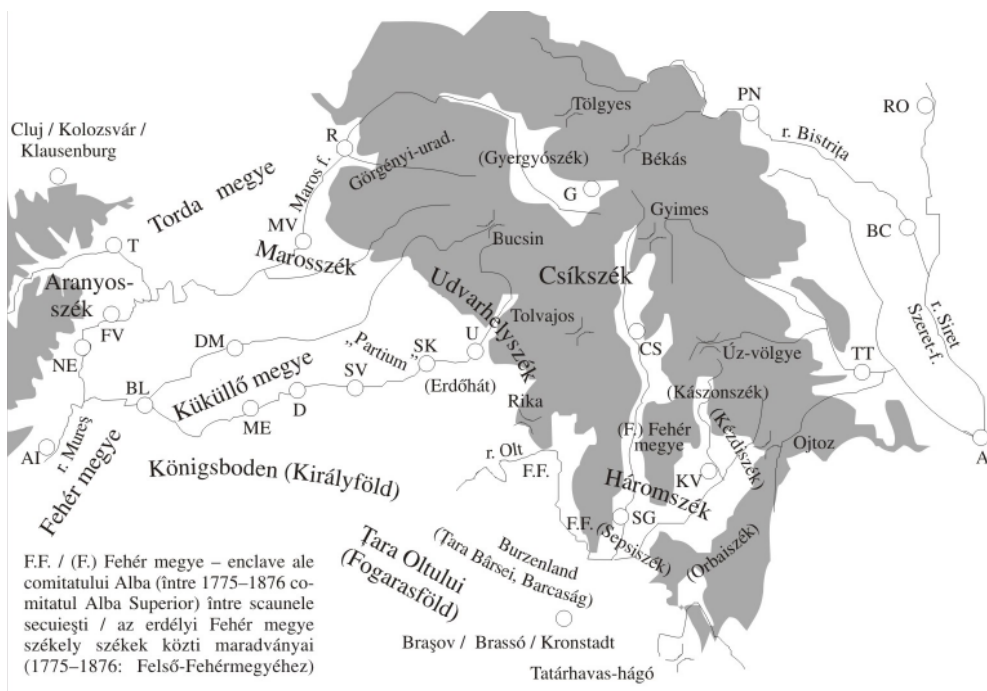
		A biudóshgyei gázómlékek emlósfálozozatának számalév					
		'97 nyár – '98 tavasz			'98 nyár – '99 tavasz		
		D	C	R	D	C	R
1. Kisbarlang		-	-	-	2	-	-
3. Búdos barlang		-	-	-	4	1	5
4. Szaklaalámó gr.		-	-	-	6	1	-
5. Timsós barlang	18	-	-	-	4	-	-
6. Gyilkos barlang	3	-	-	7	6	-	2
7. Aknabarlang		-	-	-	1	-	-
12. Csizsárfúrdói mofetta		-	-	-	-	3	8
	21	-	-	7	23	5	15

I/B táblázat		I/C táblázat			
		MOLNÁR Lídia által 1978. febr.–1979. jan. között gyűjtött emlósfálozozatok fajlistája és a gyűjtött fajok egyszámja			
		DENEVÉREK		RÁGCSÁLÓK	
		Myotis mystacinus	Myotis nattereri	Myotis myotis	Eptesicus nilssonii
		Plecotus auritus	meghatározhatatlanok		Apodemus sylvaticus
		Glis glis		Muscardinus avellanarius	Sciurus vulgaris
				Egyszámok	
				Egyszámok	

2/B táblázat		3. táblázat	
A gyűjtések időszaka: 1978. február–1979. január		A meghatározott rovarfálozozatok jegyzéke	
A lelőhelyek: Madártemető, Gyilkos barlang, névelőn gödör			
Faj	Egyszám	Lepkék	Futóbogarak*
* Énekes rigó	27	Aparatura iris L.	Carabus auronitens
* Vörösbegy	11	Vanessa atalanta L.	C. coriaceus
* Császfáradár	8	Inachis io L.	C. limnei Duft.
Feketerigó	8	Limenitis anonyma lew.	C. cancellatus c. III.
* Erdei pinyó	5	Maniola ligea L.	C. obsoletus Sturm.
* Csuszka	4		C. intricata L.
* Ökörszem	3		C. violaceus
* Fenyvescinke	3		Molops piceus Panzer
Barácinke	1		Cychus caraboides L.
Kormostéjű cinke	1		Abax schueppeli Pall.
Kis légykapó	1		Pterostichus foveolatus Duft.
Sisegő füzike	1		
* Stívöltő	1		
Összesen:	74 madár		

*A futóbogarak zömét SZÉL Győző entomológus határozta meg

Harta regiunii noastre, cu nominalizarea unor vechi unități teritorial-administrative / Régiók térképe, történelmi közigazgatás egységek bejelölésével

Prescurtările utilizate pentru principalele orașe și țârguri istorice, cu numele actual (alte denumiri vechi) / A feltüntetett történelmi városok és jelentősebb mezővárosok, vásárhelyek nevének rövidítése, a jelenlegi névhasználattal (más régi megnevezéssel): A – Adjuc (Egyedhalom), AI – Alba Iulia/Gyulafehérvár (Bálgard, Karlsburg), BC – Bacău/Bákó, BL – Blaj/Balázsfalva, CS – Miercurea Ciuc/Csíkszereda, D – Dumbrăveni/Erzsébetváros (Ebesfalva), DM – Târnăveni/Dicsőszentmárton, FV – Unirea/Felvinc, G – Gheorgheni/Gyergyószentmiklós, KV – Târgu-Secuiesc/Kézdivásárhely, MV – Târgu Mureș/Marosvásárhely, NE – Aiud/Nagyenyec (Strassburg), PN – Piatra Neamț (Karácsonykő), R – Reghin/Szászrégen (Reen), RO – Roman/(Románvásár), SG – Sfântu Gheorghe/Sepsiszentgyörgy, SK – Cristuru Secuiesc/Székelykeresztúr, SV – Sighișoara/Segesvár/Schässburg, T – Turda/Torda, TT – Târgu Trotuș (Tatrosvásár), U – Odorheiu Secuiesc/Székelyudvarhely

RÉGÉSZET, TÖRTÉNELEM – ARHEOLOGIE, ISTORIE

ACTA 1999

I N M E M O R I A M

LÁSZLÓ Gyula

(1910–1998)

LÁSZLÓ Gyula most már örökre hazafelé tart, Szent László városából övéi, a herceg népe közé. Több volt, mint tudós és művész, és mert több volt, akkor sem írhatnánk a művéről méltó ismertetést, ha ez a mi feladatunk volna. Megfogalmazta ő maga: „kisfiú koromban az volt az »életcélom«, hogy megírom a székelyek és a magyarok őstörténetét. Azután megfeledkeztem erről a gyermeki fogadalomról, s most, életem végén vettem észre, hogy egész életemben voltaképpen csak ezt kutattam.” A rajzot, amely vonásait hivatott megörökíteni, azzal kötelességünk kiegészíteni, amiről kevésbé tudhat életrajzíró.

1945–47 között cselekvő részese volt annak a küzdelemnek, amely intézményeink átmentését célozta. 1945 késő nyarán ő öntötte világos formába Sepsiszentgyörgyön a már ROSKA Márton által is közelített sejtést, amely térségünk tudományos kutatásának ma is központi kérdése: „A Székelyföld helyzete Euráziában, mivel a szorosok révén egy állandó átjáró metszési pontjában fekszik, általános euráziai kérdést rejt magában. Ezt mutatják a leletek (összefüggése). Közép-európai viszonylatban a jelentőségét tekintve [ez] a Székelyföldet mintegy kiszakítja Erdély testéből. Az erdősi, valamint oltszemi telepekben rejlik Európá(nak) egy őstörténelmi kérdésének a megoldása. A leletek gyűjtőhelye a Székely Nemzeti Múzeum; feléje irányul a tudományos világ érdeklődése, amelynek eleget kell tennünk.” A romániai magyar tudomány mozgásterének beszűkülésével a tartalmas kapcsolat lehetősége is csökkent, de 1948. február 29-én még vendégül láthattuk „A régi magyar családi élet” előadás megtartására, ezt március 2-án Csíkszeredában is megismételte, szintén a SzNM javára. 1949. február 25-én hasonló céllal, „Az őskori magyar társadalom és ősköltészetünk” címmel ismét a Múzeumban tartott ismeretterjesztő előadást. Ismeretes, hogy még ennek az évnek a során, nem önként, az utolsó magyar állampolgárságú kolozsvári egyetemi tanárok között távozott Erdélyből. 1998-ban, utolsó útján, a BARABÁS Miklós-kiállítást megnyitani, az újra igazi nevét viselő Székely Nemzeti Múzeumba tartott, amelyre íratlan végrendekezésében régészeti könyvtárát is hagyta. Saját halottunknak tekintjük.

Nyugodjon békében!

Gyula LÁSZLÓ

(1910–1998)

A fost mai mult decât savant și artist, personalitatea sa a marcat generații întregi. Nu este de datoria noastră să-i prezentăm opera. Îi vom completa biografia numai cu puținele date, care altfel ar rămâne poate necunoscute. Participant activ la încercarea de salvare a sistemului nostru instituțional, părăseste catedra sa de la Cluj și odată cu aceasta, Transilvania, pe nevrute, abia în 1949. În 1948 și în 1949 încă ține prelegeri la Sf. Gheorghe și la M.-Ciuc, la invitația și în favoarea Muzeului Național Secuiesc. Moare în 1998, la Oradea în drum spre Sf. Gheorghe unde era așteptat în Muzeu să deschidă expoziția memorială Miklós BARABÁS. Ne-a lăsat moștenire incomparabil mai mult decât biblioteca sa de arheologie. A fost și a rămas al nostru. Odihnească-se în pace!

Gyula LÁSZLÓ

(1910–1998)

He was more than a scholar and an artist, his personality marked entire generations. It is not our duty to present his work. We are going to round up his biography only with the few data that otherwise might remain unknown. He was an active participant at the trial to save our institutional system, then left his job as a teacher in Kolozsvár, and moved from Transylvania, beyond his intention, only in 1949. In 1948–49 he still held lectures at Sepsiszentgyörgy and Csíkszereda, at the invitation and favour of the Székely National Museum. In 1998, he passes away at Nagyvárad, on the way to Sepsiszentgyörgy, where he was expected to speak at the opening of the Miklós BARABÁS memorial exhibition. His heritage he left us over is far more than his archaeological library. He was and remained one of ours. May he rest in peace!

Unelte agricole în colecția Muzeului Național Secuiesc din Sfântu Gheorghe

(Rezumat)

Lucrarea prezintă dezvoltarea agriculturii pe teritoriul județului Covasna, de la începuturi până în feudalismul timpuriu, pe baza uneltelor agricole din colecția arheologică a Muzeului Național Secuiesc.

*

În colecția Muzeului Național Secuiesc din Sfântu Gheorghe în urma săpăturilor executate în diferite localități ale județului Covasna au intrat mai multe unelte folosite în agricultură, care provin din diferite epoci istorice.

Cea mai veche cultură din neolitic din această regiune, din care avem dovezi că s-a practicat agricultura primitivă, este cultura Starčevo-Criș¹. Purtătorii acestei culturi au cultivat cereale (*Panicum miliacum*), fapt dovedit de lutul folosit pentru confecționarea vaselor, care este amestecat cu paie de grâu. În locuințele dezvelite au fost găsite și semințe de mei.²

În neoliticul mijlociu și târziu, în cultura Ariușd răspândită pe tot teritoriul județului Covasna, a fost folosită săpăliga din corn de cerb perforată pentru înmănușarea coadei (Fig. 1/2–3), dar sunt cunoscute și săpăligi din piatră cu perforare (Fig. 1/4). O săpăligă din piatră a fost găsită la Sfântu Gheorghe la locul denumit Piscul Cocorilor (Gémvára), într-o așezare de cultura Ariușd. Purtătorii culturilor neolitice au folosit și secere făcute la început din lut ars, introducând muchii de cremene într-o falcă de animal sau în lut ars, făurând astfel secerea cu dinți de cremene. Plugul primitiv a fost un trunchiu de copac, retezat din locul de unde a pornit o cracă principală. Trunchiul lung de 2–3 m alcătuia grindeiul,

iar craca cu vârful ascuțit era brăzdarul. Mai târziu a fost adăugat acestui plug un vârf de corn sau de cremene, întărând brăzdarul de lemn.³ Cerealele se zdrobeau cu bolovani pe lespezi de piatră ovală ușor curbată (Fig. 1/1). Aceste unelte descoperite în așezări neolitice sunt dovezi că populația s-a ocupat cu agricultură.

În epoca bronzului, chiar în perioada timpurie în cultura Schneckenberg⁴ și în cea mijlocie, în cultura Wietenberg⁵ purtătorii acestor culturi au folosit în agricultură pentru tracțiune și forța animală, cunoșteau și carul, fapt dovedit de roțile făcute din lut, care au fost găsite în așezările de la Sfântu Gheorghe (Piatra de Veghe – Órkő). Seceri din bronz găsite în așezări (Cernat, Fig. 2/1)⁶ și în depozite de bronz la Malnaș⁷ și la Belin⁸ dovedesc o agricultură înfloritoare. Se presupune că animalele domestice, în primul rând cornutele au fost folosite și în agricultură. Măcinatul cerealelor s-a făcut și în epoca bronzului cu piatră de măcinat de forma ovală sau dreptunghiulară.

În prima vârstă a fierului agricultura a avut o dezvoltare mai mare decât în epocile precedente. Acest fapt este dovedit de depozitul de obiecte de bronz și de fier de la Cernat⁹ și de unele depozite de obiecte de bronz, printre care au fost și seceri, care aparțin de această epocă.¹⁰ Carul a fost folosit în mai mare măsură, apare și calul la tracțiune, fapt dovedit de o figurină de lut, care reprezintă un cal, găsită la Reci.¹¹

Vârsta a doua a fierului, denumită La Tène, reprezintă civilizația celților, care au ajuns în cursul războaielor lor de expansiune, trecând și prin Transilvania, până în Peninsula Balcanică. În sud-estul Transilvaniei descoperiri celtice sunt în valea Oltului, la Pădureni (Beșineu)¹², în valea Mureșului, la Bandul de Câmpie¹³, în valea Târnavei Mari, la Cristuru Secuiesc¹⁴. La celți baza economică a societății a fost agricultura. Toate ramurile industriei au avut un grad înalt de dezvoltare. Au cunoscut roata olarului, rășnița rotativă și au fost mari meșteri în prelucrarea diferitelor metale, în primul rând a fierului.¹⁵ Deja în secolul al IV-lea prelucrarea fierului, confecționarea diferitelor unelte din fier – printre care și

brăzdarul din fier – a fost practică la nivel industrial. Forma brăzdarului celtic – cunoscut și din centrul Europei – a fost lungă cu aripi, iar lama o pătrime din întreaga lungime. Celților li se atribuie și inventarea brăzdarului în formă de lopată, care s-a răspândit pe tot teritoriul cucerit de romani.¹⁶

În a doua epocă a fierului, în La Tène-ul dacic populația a folosit plugul cu brăzdar din fier, care nu era identic la formă cu brăzdarul celtic (Fig. 2/3). Trupul lung al brăzdarului era ridicat și la capăt în formă de triunghi. Acest tip de brăzdar de fier a fost găsit în așezări dacice, împreună cu diferite unelte agricole, care dovedesc o agricultură dezvoltată.¹⁷ Astfel de brăzdar a fost descoperit la Sfântu Gheorghe și la Comandău¹⁸. La măcinatul grâului au folosit râșnița rotativă, după cum arată o bucată de râșniță descoperită la cetatea „Ciuclean–Csuklyan” unde peste o așezare din epoca bronzului s-a construit o cetate dacică cu zid de piatră.¹⁹

În epoca stăpânirii romane, în valea Oltului romanii au folosit plugul cu brăzdarul de fier simetric în formă de lopată, care a fost foarte bun pentru deștelenirea pământului ierbos și celui necultivat. Astfel de brăzdare au fost descoperite împreună cu râșnița rotativă la castrul roman de la Comandău²⁰ (Fig. 3).

După părăsirea regiunii de către armata și administrația romană, în valea Oltului și al Pârâului Negru s-au stabilit diferite popoare, goții, gepizii, slavii și bulgarii.²¹ Dintre acestea numai slavii au lăsat mărturie despre modul cum au cultivat pământul. Slavii au folosit brăzdar de fier simetric, dar acesta a fost mai mic ca cel roman. Numai un singur exemplar este cunoscut, de la Simonești (jud. Harghita), din Valea Târnavei Mari, din așezarea datată în sec. VII–VIII²² (Fig. 2/2). În așezările slave din valea Oltului și al Pârâului Negru, la Cernat și Poian au fost găsite multe râșnițe rotative (Fig. 2/4) și cuptoare de copt pâine.²³ Transilvania și implicit sud-estul Transilvaniei au fost cucerite de către unguri la sfârșitul secolului al X-lea sau la începutul secolului al XI-lea. Așezările maghiare din perioada

Arpadiană (sec. X–XIII) din valea Oltului (Chilieni, Sfântu Gheorghe, Angheluș, Reci, Turia) nu au furnizat date privind uneltele folosite în agricultură. Dintre acestea, la Chilieni²⁴ și Turia²⁵ în locuințe au fost descoperite însă multe și diferite unelte de uz casnic. Este un fapt cunoscut pe de altă parte că un strat al maghiarilor se ocupa cu agricultură deja înainte de pătrunderea lor în Bazinul Carpatic.²⁶ Populația maghiară a asimilat populația slavă găsită la cucerire în valea Oltului, și prezența acestei populații, care se ocupa – cum s-a văzut mai sus – cu agricultură este dovedită și în secolul al XII-lea în cimitirul de la Zăbala.²⁷ Acest fapt dovedește că în această perioadă, în primele secole ale mileniului al doilea, agricultura a fost înfloritoare în această regiune, având toate premisele pentru dezvoltarea ei.

Note

1. SZÉKELY, Zoltán, *Săpăturile la Leț Varhaghiu*, 1951, p. 19–20.
2. Idem, *Cultura Criș în lumina săpăturilor de la Turia*, ACTA 1995, p. 107.
3. SZÉKELY, Zoltán, *Cercetări arheologice la Sf. Gheorghe Gémvára–Avasalja*. Mat. Cer. Arh., V, 1959, p. 715. Fig. IV. 6.
4. SZÉKELY, Zsolt, *Perioada timpurie și începutul celei mijlocii a epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei*. Bibl. Thra. XXI, 1997, p. 72.
5. Idem, o.c.
6. SZÉKELY Zoltán, *Bronzkori telep Alsócsémánban*, Erdélyi Múzeum, LI. k., 1946, 1–4. f. p. 76–78.
7. ROSKA Márton, *A Székelyföld őskora*. Emlékkönyv, 1929, p. 297. Fig. 51/3.
8. Ibidem, p. 293. Fig. 47/4.
9. SZÉKELY, Zoltán, *Beiträge zur Kenntnis der Frühhallstattzeit und zum Gebrauch des Eisens in Rumänien*. Dacia. N.S., 1960, p. 209–219.
10. ROSKA Márton, o.c., p. 301–302. Fig. 55, 56.
11. SZÉKELY, Zoltán, *Așezările din prima vârstă a fierului în sud-estul Transilvaniei*. 1966, Pl. VII. 6.
12. ROSKA Márton, o.c. Fig. 81.
13. Ibidem. Fig. 82.
14. Ibidem. Fig. 83.
15. BALASSA Iván, *Fejezetek az eke és a szántás Balaton környéki történetéből*. A Veszprémi Megyei Múzeumok Közleményei, 11., Veszprém, 1972. 358–360.
16. Ibidem. Fig. 1.
17. TANȚĂU, Rodica, *Meșteșugurile la geto-daci*. Buc., 1972, p. 9–13.
18. SZÉKELY, Zoltán, *Dacii în sud-estul Transilvaniei*. Muzeul Național, VI, 1982. Pl. II. 1.
19. Idem, *Cetăți din epoca bronzului în județul Covasna*. Aluta, 1981, p. 22.
20. Idem, *A kollói erődített római tábor*. Kolozsvár, 1943. Pl. VII. 2. Pl. IX. 14–15.
21. Idem, *Adatok Kovászna (Háromszék) megye római és népvándorlás korához*. ACTA – 1995, p. 119–123.

22. Idem, **Așezări din secolele VII–VIII în bazinul superior al Târna-vei Mari**. SCIVA, 2, t. 39, 1988. Fig. 16/7.
23. Idem, **Așezări din secolele VI–XI p. CH. în bazinul Oltului superior**, SCIVA, 3, t. 43, 1992. Fig. 21.
24. Idem, **Kora középkori települések a Székelyföldön (XI–XIV. század)**. Veszprémi Történelmi Tár, 1990, I, Fig. 9a, Fig. 10.
25. Idem, **Pecinegii în sud-estul Transilvaniei**. Aluta XVII–XVIII, 1988. Fig. 1/1–7.
26. BALASSA Iván, **A magyar ekés földművelés kezdetei**. A Magyar Mezőgazdasági Múzeum 1969–70. évi Közleményei. Budapest, 1970. 47.
27. K. ZOFFMAN Zsuzsa, **A Zabola (Zábala–Románia) lelőhely feltárt bronzkori sír és Árpád-kori temető embertani anyaga**. A Vesz-prém Megyei Múzeumok Közleményei. Veszprém, 1994, p. 313.

Földműveléssel kapcsolatos eszközök a Székely Nemzeti Múzeum gyűjteményében

(Kivonat)

A szerző a Székely Nemzeti Múzeum régészeti gyűjteményében levő, különböző korokból származó, a földműveléssel kapcsolatos tárgyak alapján bemutatja a földművelési eszközök fejlődését Kovászna megye területén, a kezdetektől egészen a kora középkorig.

Land-processing Means in the Collection of the Székely National Museum

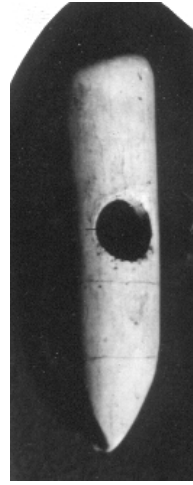
(Abstract)

On the basis of the objects connected to the processing of land – in the collection of archaeology of the Székely National Museum, the author presents the development of these means in the district Covasna, from the beginnings to the early Middle Ages.

1

3

2

4

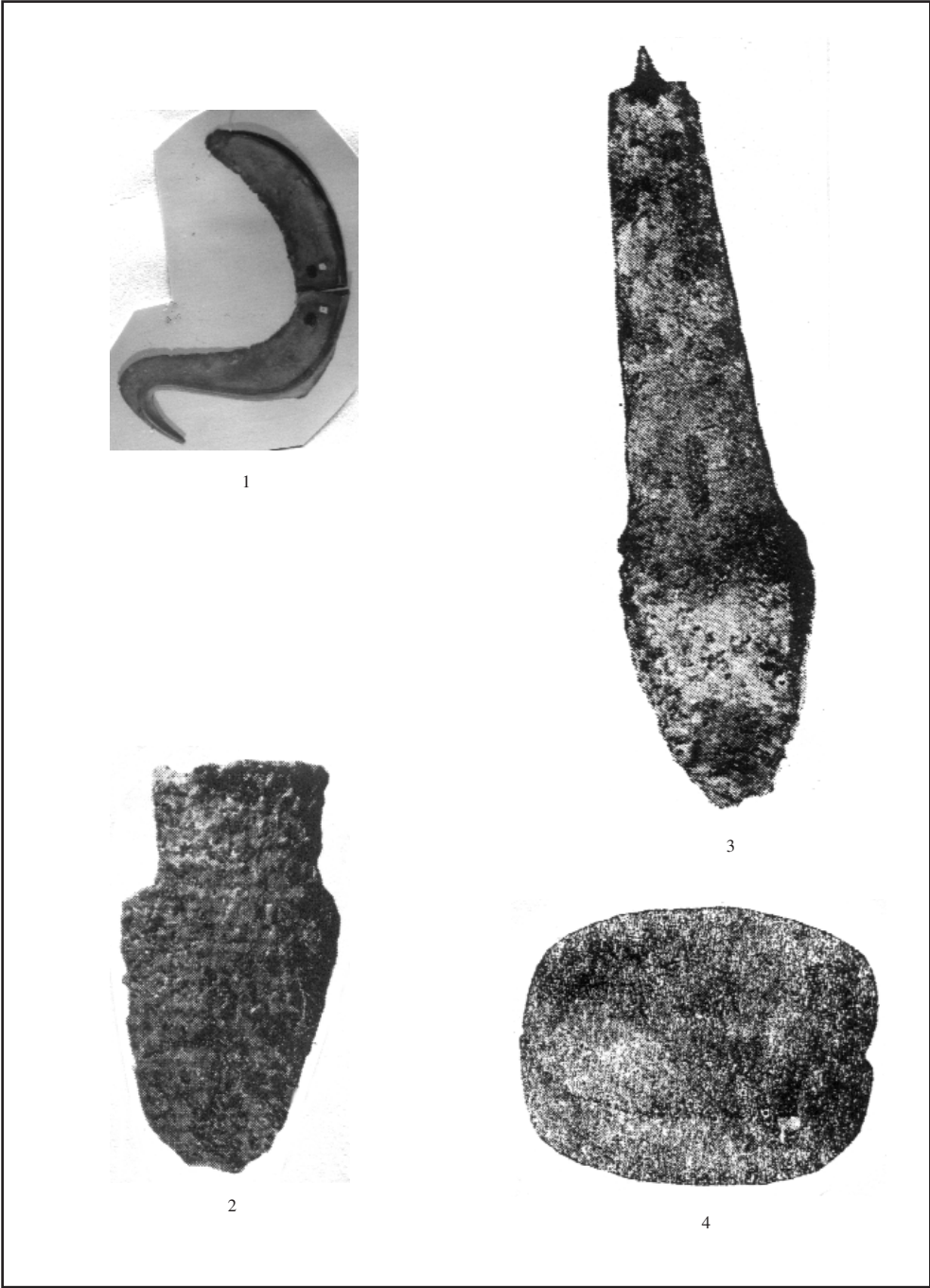
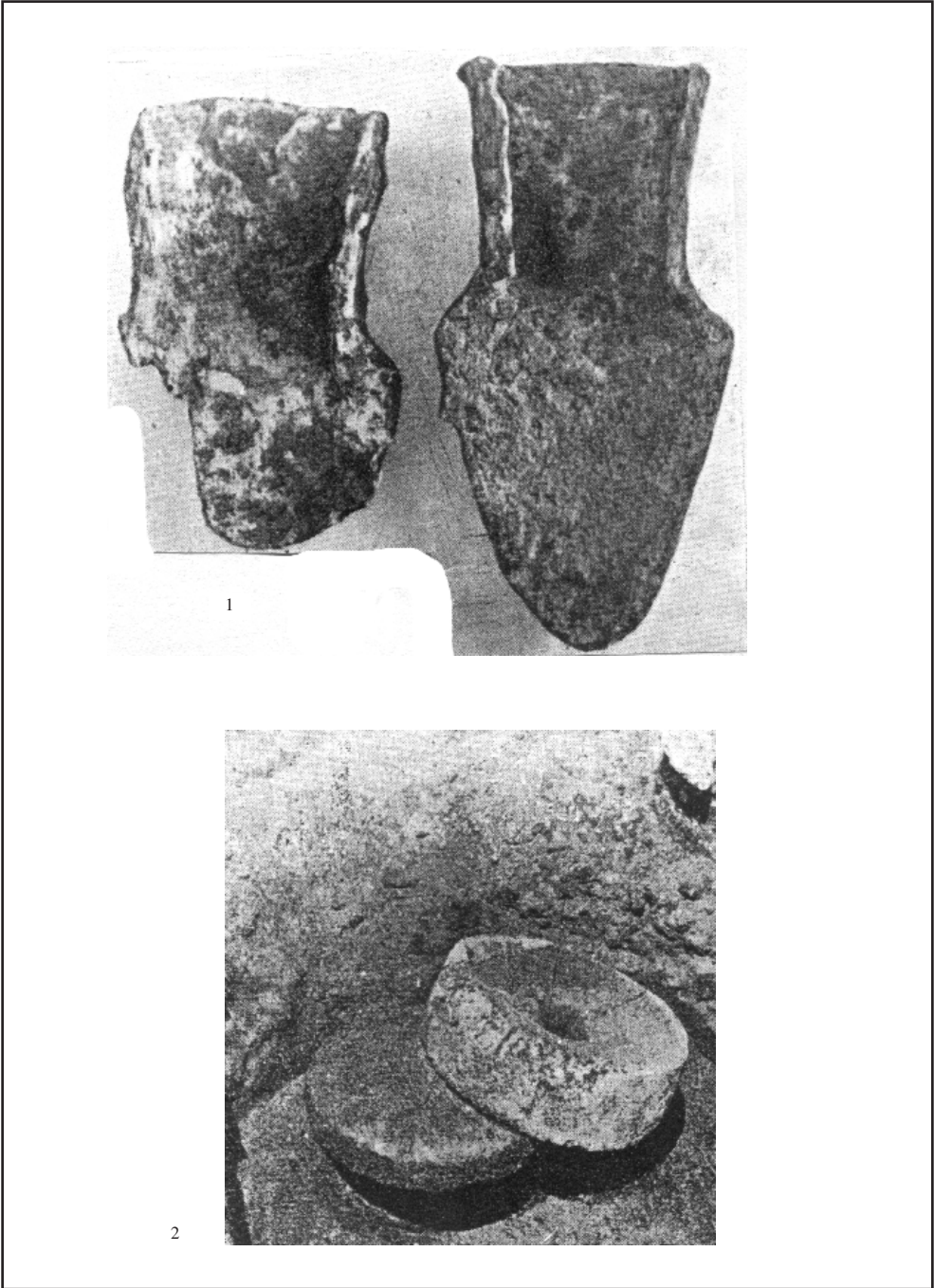

Figura 2

Așezarea neolitică de la Biborțeni (Baraolt, j. Covasna)

(Rezumat)

La 3,5 km nord de satul Biborțeni (orașul Baraolt), pe o terasă amenajată, de formă ovală s-a descoperit o așezare neolitică, aparținând culturii ceramicii lineare. Este o așezare deschisă, de scurtă durată, cu un strat de cultură nu prea bine delimitat. În ultimile două decenii, numărul așezărilor aparținând acestei culturi în sud-estul Transilvaniei s-a înmulțit. Situată cronologic între culturile Starčevo–Criș și Boian, cultura ceramicii lineare este una dintre cele mai vechi culturi neolitice din țara noastră. Așezarea de la Biborțeni a adus noi contribuții la cunoașterea acestei culturi.

*

Situată cronologic între culturile Starčevo–Criș și Boian, cultura ceramicii lineare, în sud-estul Transilvaniei a fost atestată până-n prezent la Turia¹, Cernat², Hărman³, Rupea⁴, Brașov⁵, Bancu⁶, Comana de Sus⁷, Crizbav⁸, Feldioara⁹ și recent la Albiș¹⁰ (com. Cernat).

Prezența fragmentelor de vase ale acestei culturi în bordeiul nr. 2 și în stratul de cultură Starčevo–Criș, în așezarea de la Turia¹¹, arată că purtătorii culturii Starčevo–Criș în faza finală de dezvoltare, au intrat în contact cu această pătrundere culturală, care, probabil prin valea Râului Negru, a ajuns în Țara Bârsei.

În cursul campaniei de săpături arheologice din vara anului 1997, la 3, 5 km nord de satul Biborțeni (orașul Baraolt, jud. Covasna), pe o terasă amenajată, de formă ovală, scăldată dinspre nord și est de pârâul Kőkényes, cu dimensi-

unile de 80 m, în direcția NE–SV și 40 m în direcția SE–NV, a fost descoperită o așezare aparținând culturii ceramicii lineare¹². Este vorba despre o așezare deschisă, care se află la cca. 300 m est de complexul tumular din epoca bronzului timpuriu, cultura Schneckenberg B, de la Brăduț¹³.

În cursul anului 1997, s-a făcut un sondaj de verificare pe acest platou și s-a descoperit o groapă de cult, aparținând culturii Bodrogkeresztúr și un strat de cultură, aparținând culturii ceramicii lineare¹⁴.

Acest platou, în cursul campaniei de săpături arheologice din 1998, a fost secționat cu șanțuri și casete, de diferite dimensiuni, pe o suprafață de 150 m² (Fig. 1). Din punct de vedere stratigrafic, s-a constatat că sub humusul gros de 15–20 cm se află un strat de culoare brun deschis, gros de 45–50 cm, care conține materialul arheologic, după care urmează stratul de lut galben, nederanjat. Așezarea a fost de scurtă durată, cu un strat de cultură nu prea bine delimitat. Nu s-a putut stabili forma și dimensiunile locuințelor. Materialul ceramic s-a concentrat în cantitate mai mare în mijlocul terasei. Nici existența vreunui sistem de apărare nu s-a putut stabili.

Categoriile ceramice aparțin celor obișnuite și caracteristice acestei culturi. Marea majoritate a fragmentelor ceramice conțin în pastă nisip. Ceramica grosieră are multă pleavă în pastă, cea intermediară mai puțină pleavă, iar cea fină a fost confecționată cu nisip fin în pastă.

Ceramica grosieră este inegal arsă. Din această cauză și culoarea variază de la cenușiu-brun deschis până la negru-brun. Câteva fragmente sunt gălbui deschise.

Ceramica fină și semifină este de asemenea inegal arsă, culoarea variând de la cenușiu-gălbui până la cenușiu-brun închis, aproape negru. Procentul de pietricele mici dau aspectul mai dur sau mai moale. Printre fragmentele de vase decorate cu linii arcuite (Fig. 3/4) sau spiralice (Fig. 4/3) și cu note muzicale, care în general aparțin categoriei fine (Fig. 2/1–3; 4/1–2) cu pereții subțiri, sunt și fragmente din vase cu pereții mai groși (Fig. 3/1–2). Fundurile vaselor

sunt mai puțin profilate (Fig. 3/1), la unele abia se simte trecerea de la fund la perete (Fig. 2/3). Unele fragmente, după realizarea decorului, au fost lustruite (Fig. 2/1–2).

Marea majoritate a acestui material ceramic aparține fazei târzii de dezvoltare și este decorat cu capete de note muzicale. Aceste „capete de note” sunt realizate ca niște incizii sau plasate între portative.

În afara materialului ceramic au mai fost descoperite două fusaiole, una plată (Fig. 4/5), cealaltă bitronconică (Fig. 3/3); un topor în formă de calapod (Fig. 2/4), mai multe toporașe plate (Fig. 2/5), probabil cultice, confecționate din tuf vulcanic consolidat, slab silicificat, un fragment de idol (Fig. 4/6), o greutate de plasă, de formă piramidală, mai multe lame de silex, de diferite dimensiuni și mai multe pietre de măcinat și de pisat – forme obișnuite în cadrul acestei culturi.

Cu toate că au fost descoperite mai multe fragmente de lutuială și de gardină de lut, de la vetre, forma locuințelor și a vetrelor nu s-a putut stabili.

Până nu demult, cultura ceramicii lineare în sud-estul Transilvaniei a fost foarte slab reprezentată. În afara a câtorva descoperiri răzlețe sau a unor fragmente ceramice aparținând acestei culturi, prezente în stratul de cultură Starčevo–Criș sau în mediul Boian I. (Bolintineanu), puține așezări ale acestei culturi au fost cunoscute.

În general, se știe că această cultură neolitică din centrul Europei s-a răspândit treptat spre vest, iar într-o fază mai târzie și spre răsărit, până la Bug¹⁵.

Datorită faptului că în Moldova numărul descoperirilor a fost mai mare, acum un sfert de secol s-a emis o părere despre pătrunderea acestei culturi în sud-estul Transilvaniei dinspre est, pe linia Oltului, prin pasul Ghimeș-Palanca¹⁶. Ulterior, în ultimile două decenii au fost descoperite și alte puncte, mai ales în bazinul Râului Negru (Turia, Cernat, Albiș etc.). Între timp, așezările culturii ceramicii lineare s-au înmulțit pe întreg teritoriul Transilvaniei. În sud-estul Transilvaniei intră în contact cu purtătorii culturii Boian, faza Bolintineanu, care prima dată a fost atestată la Brăduț¹⁷.

Cultura ceramicii lineare, care cronologic se situează între culturile Starčevo–Criș și Boian, este una dintre cele mai vechi culturi neolitice din țara noastră. Multe probleme legate de această cultură sunt departe de a fi elucidate. Înmulțirea descoperirilor și rezultatele cercetărilor arheologice efectuate în ultimii ani în sud-estul Transilvaniei au adus noi contribuții la cunoașterea acestor comunități neolitice.

Note

1. SZÉKELY, Z., *Cultura Criș în lumina săpăturilor de la Turia* (jud. Covasna), ACTA – 1997/1, Sf. Gheorghe, 1998, p. 105–108; SZÉKELY, Zs., în: *Repertoriul arheologic al județului Covasna*, Sf. Gheorghe, 1998, p. 143–144.
2. SZÉKELY, Z., *Cultura Criș în lumina săpăturilor de la Turia*, (jud. Covasna), în: ACTA – 1997/1, Sf. Gheorghe, 1998, p. 108, nota: 14.
3. ALEXANDRESCU, A. D., *Ceramica liniară de la Hărman*, Cumida-va V, Brașov, 1971, p. 11–24; Idem: *Materiale X*, 1973, p. 234–243.
4. DUMITRESCU, Vl., în: *Istoria României*, București, 1960, vol. I, p. 40–41.
5. COSTEA, Fl., *Repertoriul arheologic al județului Brașov*, Brașov, 1995, p. 26; Brașov-Stejeriș, din „Iutărie”, – Muzeul de Istorie Brașov, N. R. inv. 7304.
6. POPESCU, Dorin, *Săpăturile arheologice din Republica Populară Română din anul 1963*, în: SCIV, 15, 1964, 4, p. 553.
7. ROSKA, M., *Erdély régészeti repertórium*, Cluj, 1942, p. 88, nr. 51.
8. VASILIEV, V., în: *Acta Musei Napocensis*, 4, p. 425–429 și fig. 1/1 – 8; fig. 2/1 – 3.
9. SCHROLLER, H., *Die Stein- und Kupferzeit in Siebenburgen*, în: *Zeitschrift für Ethnologie*, 62, 1930; COSTEA, Fl., *Repertoriul arheologic al județului Brașov*, Brașov, 1995, p. 30.
10. Informații de la colegul, Zs. Lóránd BORDI.
11. SZÉKELY, Z., *Cultura Criș în lumina săpăturilor de la Turia* (jud. Covasna), în: ACTA – 1997, Sf. Gheorghe, p. 105–108.
12. SZÉKELY, Zs., Brăduț, jud. Covasna, în: *Cronica cercetărilor arheologice, Campania 1997*, Călărași, p. 10.
13. SZÉKELY, Zs., *Perioada timpurie și începutul celei mijlocii a epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei*, *Seria Bibliotheca Thracologica XXI*, p. 41–42.
14. SZÉKELY, Zs., *Biborțeni, or. Baraolt, jud. Covasna*, în: *Cronica cercetărilor arheologice, Campania 1998*, Vaslui, 1999, p. 13–14.
15. DUMITRESCU, Vl., op. cit.
16. ALEXANDRESCU, A. D., *Ceramica liniară de la Hărman*, Cumidava V, Brașov, 1971, p. 13.
17. SZÉKELY, Zs., *Biborțeni, or. Baraolt, jud. Covasna*, în: *Cronica cercetărilor arheologice, Campania 1998*, Vaslui, 1999, p. 13–14.

A bibarcfalvi neolitikumi település

(Kivonat)

Bibarcfalvától (Barót város) 3,5 km-re északra, egy ovális alakú, elsimított teraszon 1997 nyarán egy neolitikumi, a vonaldíszes kerámia műveltséghez tartozó település került elő. A nem jól elhatárolható, vékony kultúrréteg arra utal, hogy egy rövid életű, nyitott településről van szó. Az elmúlt két évtizedben a vonaldíszes (kottafejes) kerámia műveltségéhez tartozó települések száma Délkelet-Erdélyben megsokszorozódott. A relatív kronológiai sorrend szerint a Starčevo–Körös és a Boian kultúrák közt elhelyezkedő vonaldíszes kerámia műveltsége hazánkban az egyik legkorábbi neolitikumi kultúrát képviseli. A bibarcfalvi település anyaga új adatokkal szolgált megismeréséhez.

The Neolitical Settlement from Biborțeni (Bibarcfalva), Covasna County

(Abstract)

In the summer of 1997, at about, 3,5 km of North to Biborțeni (Baraolt), a Neolitical, linear pottery cultural settlement was found in an oval formed arranged terrace. According to the not well delimited cultural level show – that it is about a short life opened settlement. In the past two decades the settlements belonging to the linear pottery culture - musical noted face increased in south-eastern Transylvania. Regarding the chronological position: the linear pottery culture situated between Starčevo–Criș and Boian cultures, represents one of the oldest Neolitical cultures of our country. The material of the Biborțeni settlement discovered has brought new contributions to the knowledge of this culture.

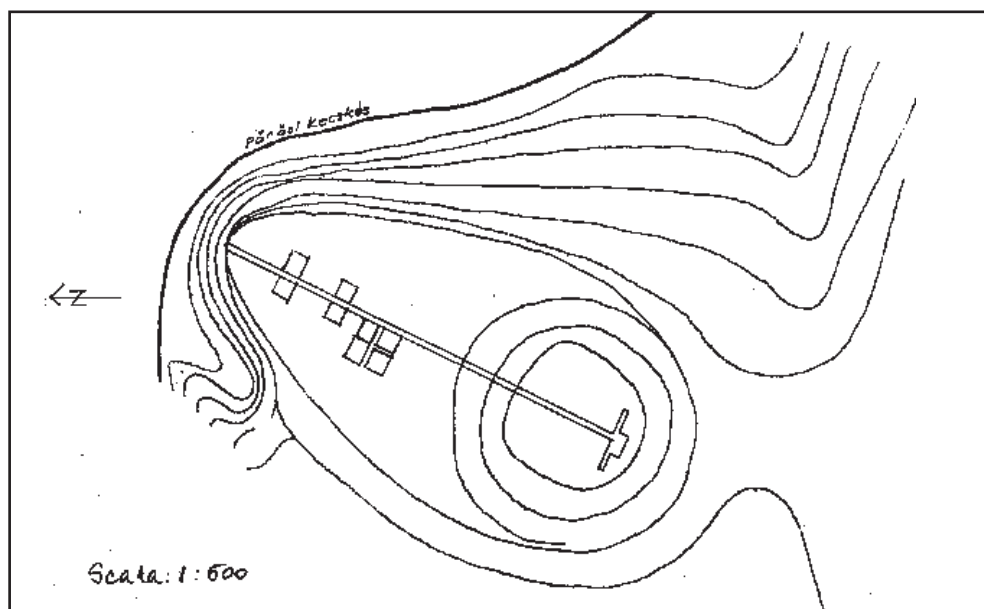

Figura 1 Planul săpăturilor

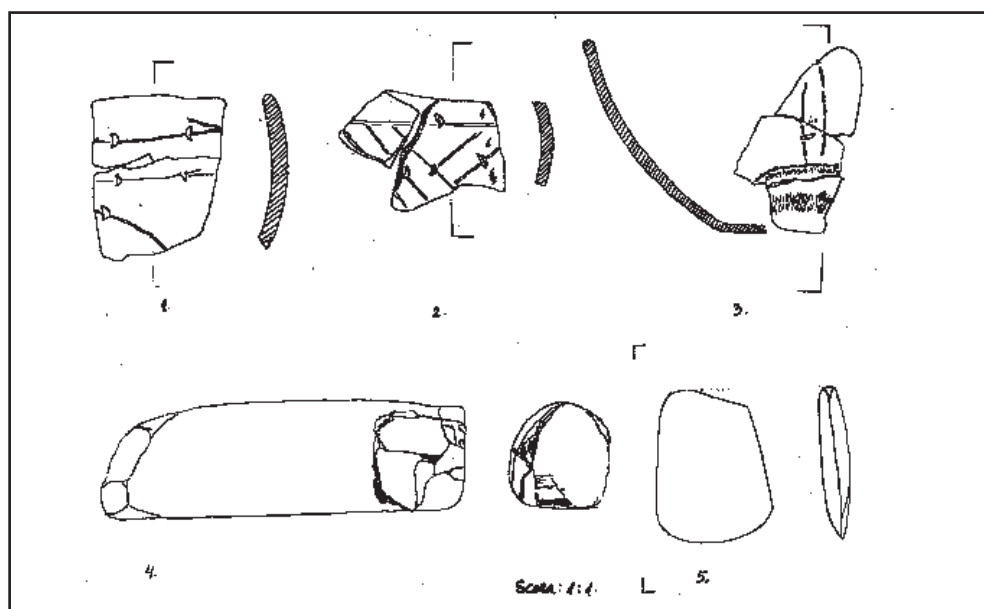

Figura 2 Biborțeni, 1-3. Fragmente ceramice, 4. Topor calapod, 5. Topor cultic

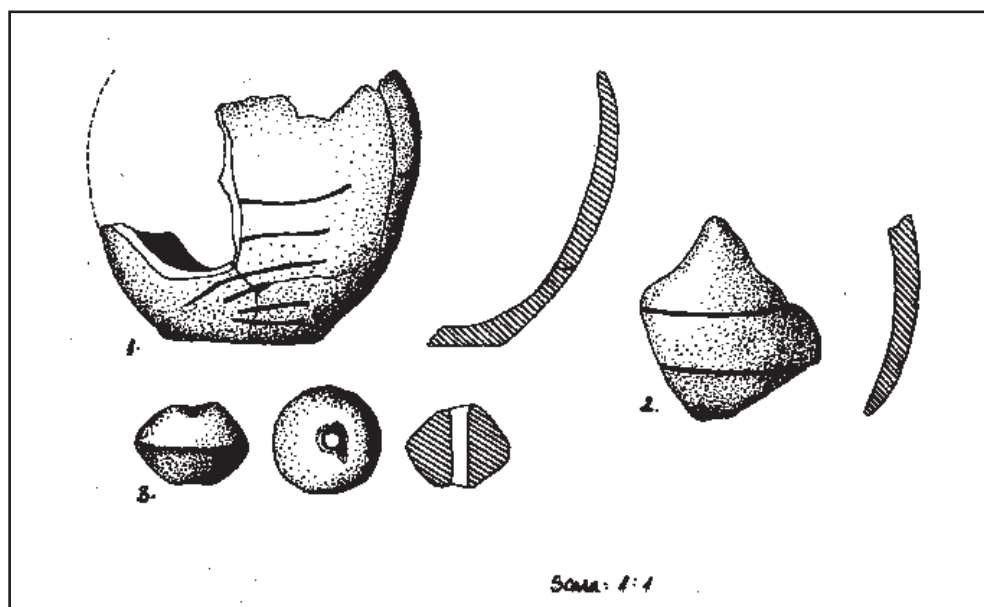

Figura 3 Biborțeni, 1-2. Fragmente ceramice, 3. Fusaiolă

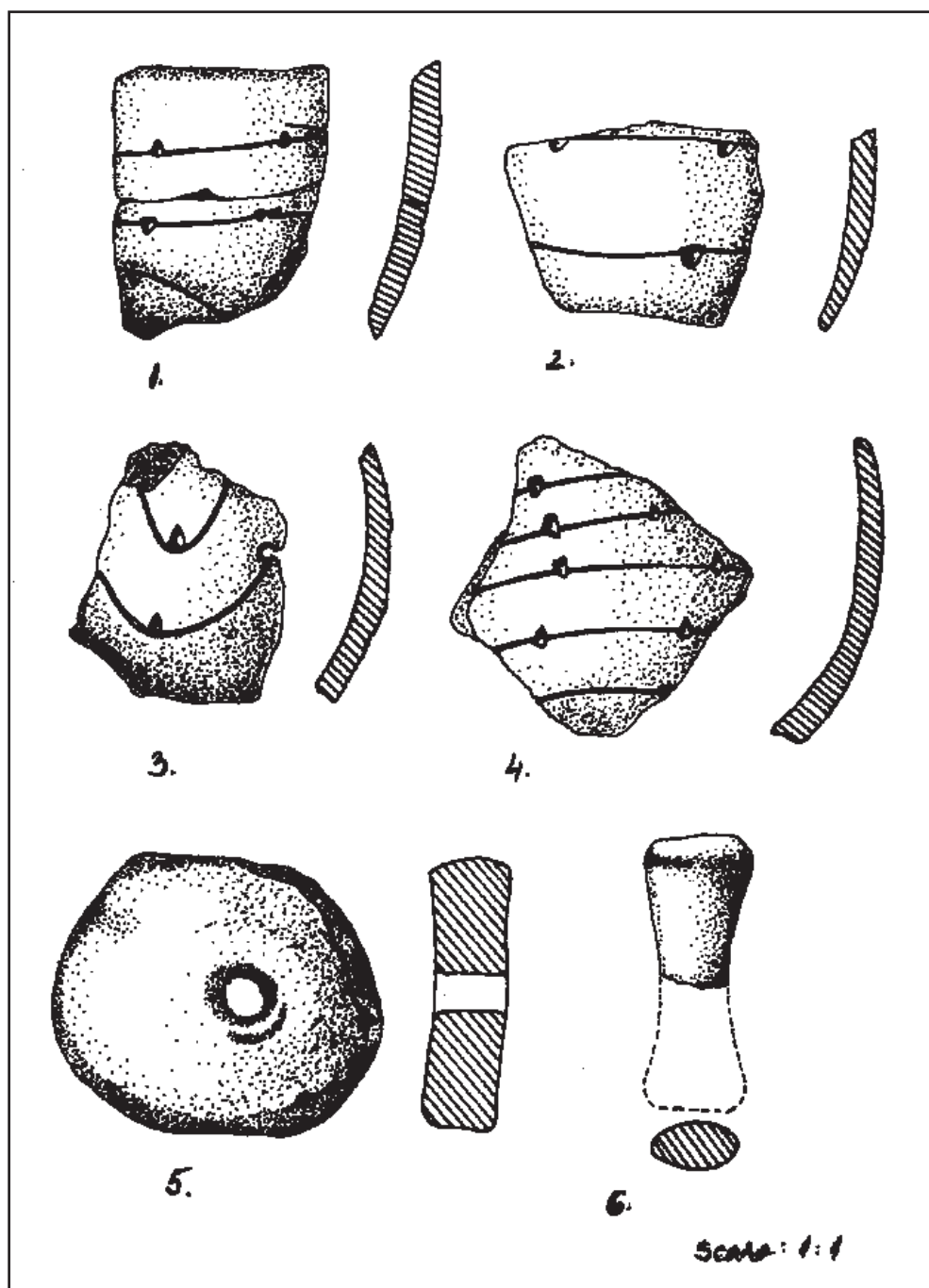

Figura 4 Biborțeni, 1-4. Fragmente ceramice, 5. Fusaiolă, 6. Fragment de idol

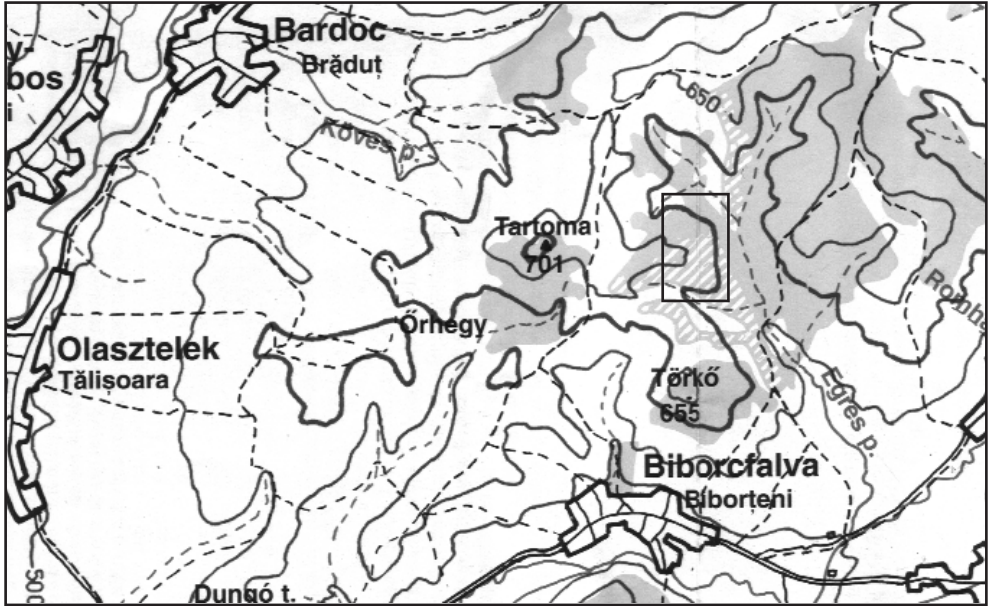

Figura 5 Localizarea așezării
(după harta Depresiunea Baraolt, ERFATUR Impex Srl., 1997)

Zsolt SZÉKELY
Zs. Loránd BORDI

Noi periegeze arheologice la Albiș (Cernat, j. Covasna), campania 1999

(Rezumat)

În cursul anului 1998, pe raza localității Albiș, com. Cernat, cu ocazia unor lucrări de excavație s-a descoperit o mare așezare preistorică. Pe baza materialului ceramic adunat, așezarea a fost locuită începând din neolitic, culturile Criș-Starčevo, cultura ceramicii lineare, cultura Coțofeni, bronz timpuriu neconcludent, culturile Wietenberg, Hallstatt și La Tène-ul clasic. Au mai fost recoltate fragmente ceramice aparținând epocii roma-ne, câteva piese din sec. IV–V și XII– XIII d.Ch. Marea majoritate a acestor va-se aparțin bronzului mijlociu, cultura Wietenberg. Prezenta lucrare se ocupă numai cu ceramica culturii Wietenberg recoltată în cursul campaniei de săpături arheologice din vara anului 1999. Din cauza lipsei de fonduri, nu s-a putut efectua o săpătură sistematică. Toate consta-tările se bazează pe materialul ceramic adunat.

*

În cursul campaniei de săpături arheologice din vara anului 1999, colectivul Muzeului Național Secuiesc, condus de Zs. Loránd BORDI a reluat cercetările cu caracter de salvare la biserica reformată din Albiș (com. Cernat, jud. Covasna). Cu această ocazie au continuat și periegeze arheologice începută în anul 1998 în perimetrul localității. După cum am mai precizat¹, în cursul lunilor iunie–iulie 1998, în locul denumit

„grădina lui CSISZÉR“ (CSISZÉR-kert) (Fig. 1), cu ocazia efectuării unor lucrări de excavație s-a descoperit o mare așezare arheologică, cu un bogat material ceramic, aparținând diferitelor culturi. Pământul scos din mal a fost împrăștiat pe întreg teritoriul satului. Astfel, ceramica colecționată provine din aceeași așezare, dar a fost strânsă din mai multe locuri, de pe raza localității, unde a ajuns ca umplutură.

Așezarea, care se află la 600 m nord-est de biserica reformată, la poalele unui deal, prezintă un profil gros de 4,5 m, în cadrul căruia se pot distinge mai multe nivele de locuire, urme de gropi și de locuințe.

Față de anul 1998, în cursul anului 1999 materialul ceramic recoltat prezintă un spectru mult mai bogat și ne furnizează mai multe informații cu privire la caracterul și evoluția internă a acestei așezări².

În cadrul acestui material ceramic, din punct de vedere cultural se pot distinge: câteva fragmente caracteristice pentru cultura Criș-Starčevo, puține fragmente aparținătoare culturii ceramicii lineare și câteva piese aparținând culturii Coțofeni.

Materialul aparținând bronzului timpuriu este neconcludent, după care urmează un bogat material ceramic al culturii Wietenberg. Câteva fragmente ceramice ne indică prezența hallstatiană, iar unele fragmente aparțin La Tենului clasic. Au mai fost recoltate și câteva fragmente de factură romană, urmate de unele piese caracteristice pentru sec. IV–V d.Ch., iar restul materialului ceramic aparține evului mediu timpuriu, sec. XII–XIII.

Din cauza lipsei de fonduri materiale, nu s-a putut face un sondaj de verificare la această așezare, cu toate că a figurat ca obiectiv în planul de cercetare al Institutului Român de Tracologie, filiala sud-transilvăneană. Neavând astfel informații stratigrafice, încadrarea cronologică și culturală poate fi făcută numai pe baza ceramicii recoltate.

După procentaj, marea majoritate a acestui material, cca. 75–80 % aparține epocii bronzului mijlociu, cultura Wietenberg, iar restul de 20–25 % celorlalte culturi. În continuare vom prezenta numai ceramica culturii Wietenberg:

Față de materialul colectat în cursul anului 1998, ceramica recent adunată ne furnizează informații noi despre această așezare Wietenberg de lungă durată.

Materialul ceramic de la Albiș, după compoziția pastei și a tehnicii de ardere, poate fi împărțit în două mari categorii:

A. Ceramica grosieră, confecționată dintr-o pastă superficială frământată, având ca degresant nisip cu bobul mare sau pietriș, iar suprafața pereților zgrunțuroasă și aspră la pipăit. În funcție de ardere, culoarea ceramicii variază de la cărămiziu-marونی (Fig. 6/2–3) spre marونی-roșcat (Fig. 7/1–3) sau brun-cenușiu.

B. Ceramica fină este îngrijit lucrată, dintr-o pastă bine frământată, având ca degresant nisipul fin. În funcție de ardere, au o gamă variată de culori: galbencăcărămiziu (Fig. 2/3; 3/2; 9/4–5), brundeschis (Fig. 3/1), brun-gri, (Fig. 2/5), negru (Fig. 2/1–4; 5/4; 4/1–2; 5/1), gri închis (Fig. 3/3–4). Unele fragmente poartă urme de ardere secundară (Fig. 2/4). Marea majoritate a ceramicii fine are suprafața netezită și a fost acoperită cu slip de culoare marونی-negricioasă sau neagră. Ceramica neagră este lustruită.

Forma vaselor

Datorită faptului că acest material ceramic este destul de fragmentar, numai în unele cazuri s-a putut reconstitui forma vasului.

Se pot identifica următoarele tipuri de vase:

1. Vase de mărime mijlocie, confecționate din pastă grosieră, cu pereți drepecți, gât cilindric și cu torți tubulare trase din buză (Fig. 6/3) sau pe umăr (Fig. 6/2). Unele au sub buză (Fig. 7/1) sau pe umeri proeminente plate, singure (Fig. 7/2–3).

2. Oale cu buza dreaptă, corpul arcuit, fundul plat, neornamentate, cu două torți în bandă pe umăr și cu proeminente plate (Fig. 10/2).

3. Vase de dimensiuni mici și mijlocii, cu corpul bombat și profil de aspect bitronconic, cu gura largă și buza ușor trasă în afară (Fig. 2/1–2; 4–8; 9/5; 5/2).

4. Castroane din pastă zgrunțuroasă, cu corpul tronconic, cu pereții mai mult sau mai puțin arcuiți și decorați sumar sub buză (Fig. 10/1).

5. Străchinile sunt vase late și mai scunde decât castroanele, nedepășind înălțimea de 10–12 cm. Poate să fie de mai multe tipuri. Cele mai frecvente sunt cele cu gât scurt, ușor arcuit spre interior, cu umăr nu prea proeminent și cu corp cu pereții rotunjiți (Fig. 2/6–7; 8/2). Un alt tip de străchină face parte din categoria vaselor de dimensiuni medii. Se caracterizează prin gât scurt și aproape cilindric, bine delimitat de umerii proeminenți și boltiți. Toate sunt decorate pe umeri cu caneluri mai lungi sau mai scurte (Fig. 2/5).

6. Ulcelele sunt vase de dimensiuni mici, fără torți, pântecoase sau plate. Un tip destul de frecvent întâlneț în materialul ceramic de la Albiș este adânc, cu gât scurt, cilindric, delimitat față de corpul pântecos, care are umerii bine profilați – toate exemplarele sunt decorate cu caneluri (Fig. 2/1–2; 8)

7. Ulcelele scunde și cu diametrul maxim situat în dreptul deschiderii, care de fapt reprezintă o variantă a străchinei sau a farfuriei. Sunt reprezentate de mai multe fragmente de buză (Fig. 4/1–4), decorate cu diferite tipuri de benzi. Forme apropiate sunt întâlneț în culturile Coțofeni³, Baden⁴, Schneckenberg⁵ și Tei⁶.

8. Din categoria vaselor cu buzele lobate a fost descoperit un fragment dintr-o cană (Fig. 5/1) și un castron, care probabil a avut 4 lobi (Fig. 4/5). Fragmentul este decorat cu un cerc incizat, umplut cu motiv solar și benzi paralele, umplute cu linii incizate în formă de plasă.

9. Au mai fost descoperite trei capace de vase; unul este de formă circulară, cu o tortiță în partea centrală (Fig. 5/3); celălalt cu o proeminență scurtă, cilindrică și perforată (Fig. 8/1), iar cel de-al treilea (Fig. 5/4) este prevăzut pe margine cu câte 2 orificii, folosite pentru legarea capacului de vas.

10. Un fragment de vas provine probabil de la un vas-cutie (Fig. 8/5), de formă rectangulară, cu pereții nu prea înalți. Are colțul prelungit și terminat cu un buton plat și pereții ornamentați cu V-uri culcate sau „motivul scheletului de pește”.

Față de materialul colectat în cursul anului 1998, cel din 1999, din punct de vedere al

ornamentelor prezintă o varietate mai bogată. Decorul plastic sau în relief cel mai frecvent întâlnit este canelura, care apare în mai multe variante. Canelurile scobite, de lățime medie, dispuse pe umerii vaselor, fără intervale între ele (Fig. 2/8), care apar cu boabe de grâu (Fig. 2/1, 6) sau singure (Fig. 2/3, 7). Unele sunt puțin profilate, alungite și oblice (Fig. 2/4). Decorul canelat este caracteristic culturilor Wietenberg și Otomani⁷, îl întâlnim însă și în cultura Cernavodă III.⁸ Impresiunile oval ascuțite, având forma unor boabe de grâu, apar în șiruri orizontale și sunt însoțite de alte elemente (Fig. 2/1, 6, 8). Sunt motive specifice culturii Wietenberg. Impresiunile „dinti de lup” le găsim de asemenea pe vasele de la Albiș (Fig. 9/4). Decorul incizat este reprezentat prin linii orizontale simple sau mai multe, trase în jurul diferitelor părți ale vaselor sau marcând limitele unor benzi. Sunt executate prin incizii (Fig. 2/1, 3, 4, 7; 3/1–3). Banda îngustă, hașurată în rețea, este un ornament foarte frecvent întâlnit pe toate tipurile de vase. Este folosită atât ca motiv independent (Fig. 3/2), cât și în asociație (Fig. 8/ 4; 9/1,2). Motive asemănătoare sunt cunoscute în culturile Coțofeni⁹, Jigodin¹⁰ și Verbicioara¹¹. Sunt frecvente și benzile late, orizontale, umplute cu hașuri incizate în rețea (Fig. 2/3–4). Pe unele fragmente de vase apare și banda cu V-uri culcate (Fig. 4/3, 4). Banda orizontală, având în interior o linie incizată în zigzag (Fig. 4/5), apare pe marginea unui vas. Pe o ceașcă apare decorul „tabla de șah” (Fig. 9/2), în care pătratele decorate cu linii paralele incizate alternează cu cele simple, fără decor. Pe un fragment de oală apare un șir de cercuri mari, imprimare (Fig. 9/5).

Torțile tubulare, destul de frecvent întâlnite în cadrul acestui material, fac parte din categoria ceramicii grosolane și au forme diferite, unele fiind arcuite sau bombate, altele sunt executate în formă de mosor (Fig. 6/2–3). Originea acestui tip de vas trebuie căutată în mediul eneolitic târziu sud-dunărean și este prezent în culturile Zăbala, Schneckenberg și Ciomortan¹².

Ornamentele caracteristice pentru faza a III-a de dezvoltare a culturii Wietenberg – cel meandric și spiralic – lipsesc din acest material.

Pe baza ceramicii prezentate, așezarea de la Albiș se poate încadra în cultura Wietenberg, sfârșitul nivelului II. de dezvoltare, după stratigrafia de la Derșida¹³. Este vorba despre o așezare deschisă, de multă durată, aflată pe o terasă ridicată, cu o serie de elemente din primele faze de dezvoltare a acestei culturi, care se maturizează la sfârșitul nivelului II. Wietenberg.

Note

1. SZÉKELY, Zs.; BARTÓK, B.; BORDI, Zs. Loránd, **Așezarea culturii Wietenberg de la Albiș, com. Cernat, jud. Covasna**, în: ACTA – Sf. Gheorghe, p. 161–170.
2. Și prin această cale ne exprimăm mulțumirile noastre colegului Zs. Loránd BORDI, că ne-a pus la dispoziție acest material pentru publicare.
3. ROMAN, P., **Cultura Coțofeni**, București, 1976, p. 21, pl. 26/11.
4. ROMAN, P.; NÉMETHI, J., **Cultura Baden în România**, București, 1978, pl. 28/9.
5. SZÉKELY, Zs., **Perioada timpurie și începutul celei mijlocii a epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei**, Bibliotheca Thracologica XXI, București, 1997, p. 181, pl. LX/18.
6. POPESCU, D., **Die frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen**, București, 1944, fig. 34/6, 8.
7. GHIDIOȘAN, N., **Contribuții la istoria tracilor din nord-vestul României. Așezarea Wietenberg de la Derșida**, Oradea, 1980, p. 53.
8. BERCIU, D.; MORINTZ, S.; ROMAN, P., **Săpăturile de la Cernavodă**, în: Materiale 6, 1959, fig. 5/5–9.
9. ROMAN, P., **Cultura Coțofeni**, București, 1976, pl. 113/8; 99/2.
10. ROMAN, P.; PÁL, I.; HORVÁTH, Cs., **Cultura Jigodin, o cultură cu ceramică șnurată în estul Transilvaniei**, în: SCIV, 4, 24, p. 564.
11. BERCIU, D., **Die Verbicioara-Kultur**, în: Dacia N.S., 5, București, 1961, fig. 11/1.
12. SZÉKELY, Zs., **Perioada timpurie și începutul celei mijlocii a epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei**, Bibliotheca Thracologica XXI, București, 1997, pl. XVI/1–5, XVII/1–3, XVIII/1–3, LXXIII/1–2.
13. GHIDIOȘAN, N., **Contribuții la istoria tracilor din nord-vestul României. Așezarea Wietenberg de la Derșida**, Oradea, 1980.

Albisi régészeti terepbejárás,

1999. év

(Kivonat)

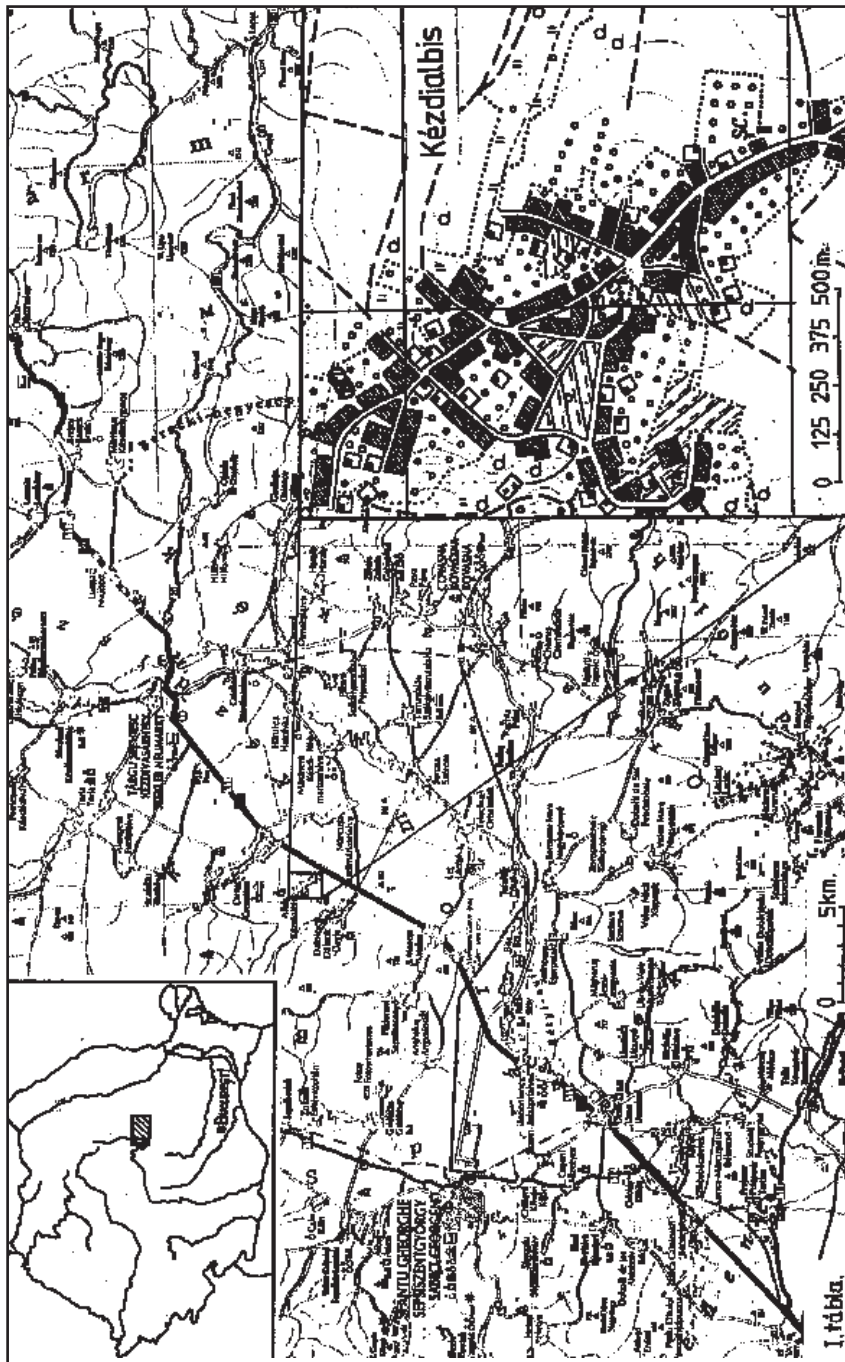
Az 1998-as évben a háromszéki Albis területén, az ún. CSISZÉR-kertben talajmunka során nagy őskori telepet bolygattak meg. Az összegyűjtött kerámiaanyag alapján a települést a neolitikum óta lakták (Körös–Starčevo, vonalas kerámia, Coțofeni, pontosan be nem határozható kora bronzkori, Wietenberg, Hallstatt és klasszikus La Tène kultúrák. Kerámiatöredék képviseli továbbá a római kort, a 4–5. és a 12–13. századot is. Az edények nagyrésze a középső bronzkorból származó leletanyag (Wietenberg-kultúra). A dolgozat csak az utóbbi kultúrának az 1999. évi ásatásból kikerült kerámiaanyagát dolgozza fel. Anyagi okokból rendszeres ásatásra nem volt lehetőség. Minden megállapítás a begyűjtött kerámiaanyagra támaszkodik.

New Archaeological Surface Researches at Albiș (Albis), Covasna County

(Abstract)

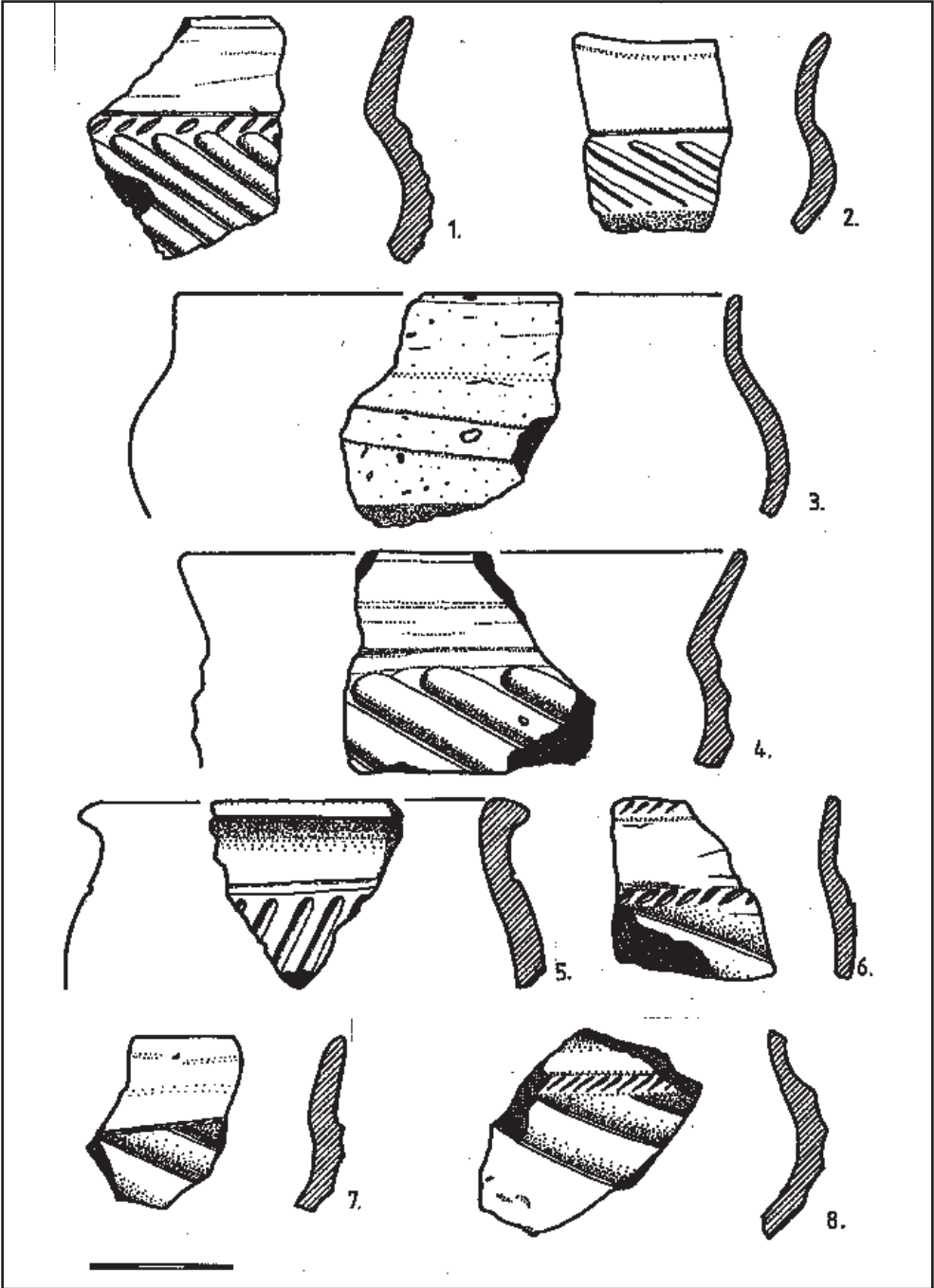
In 1998, around the place Albiș, village Cernat, during some excavation works, in a place called „CSISZÉR-kert” (CSISZÉR-gardens) a big prehistorical settlement was discovered. On the basis of the gathered pottery material, the settlement had been lived in since the Neolithic. The Cotofeni culture, early bronze non conclusive phase, the cultures Wietenberg, Halstatt and La Tene are to be found. Some pottery fragments of the Roman epoch were also found as well as pieces from the 4–5th centuries and 12–13th centuries after Christ. The great majority of these pottery fragments belong to the early bronze age, Wietenberg culture. This paper is almost about the Wietenberg culture – found during the archaeological diggings in the summer of 1999. Because of the lack of money, no systematic work could be carried out. All the statements are based on the gathered pottery material.

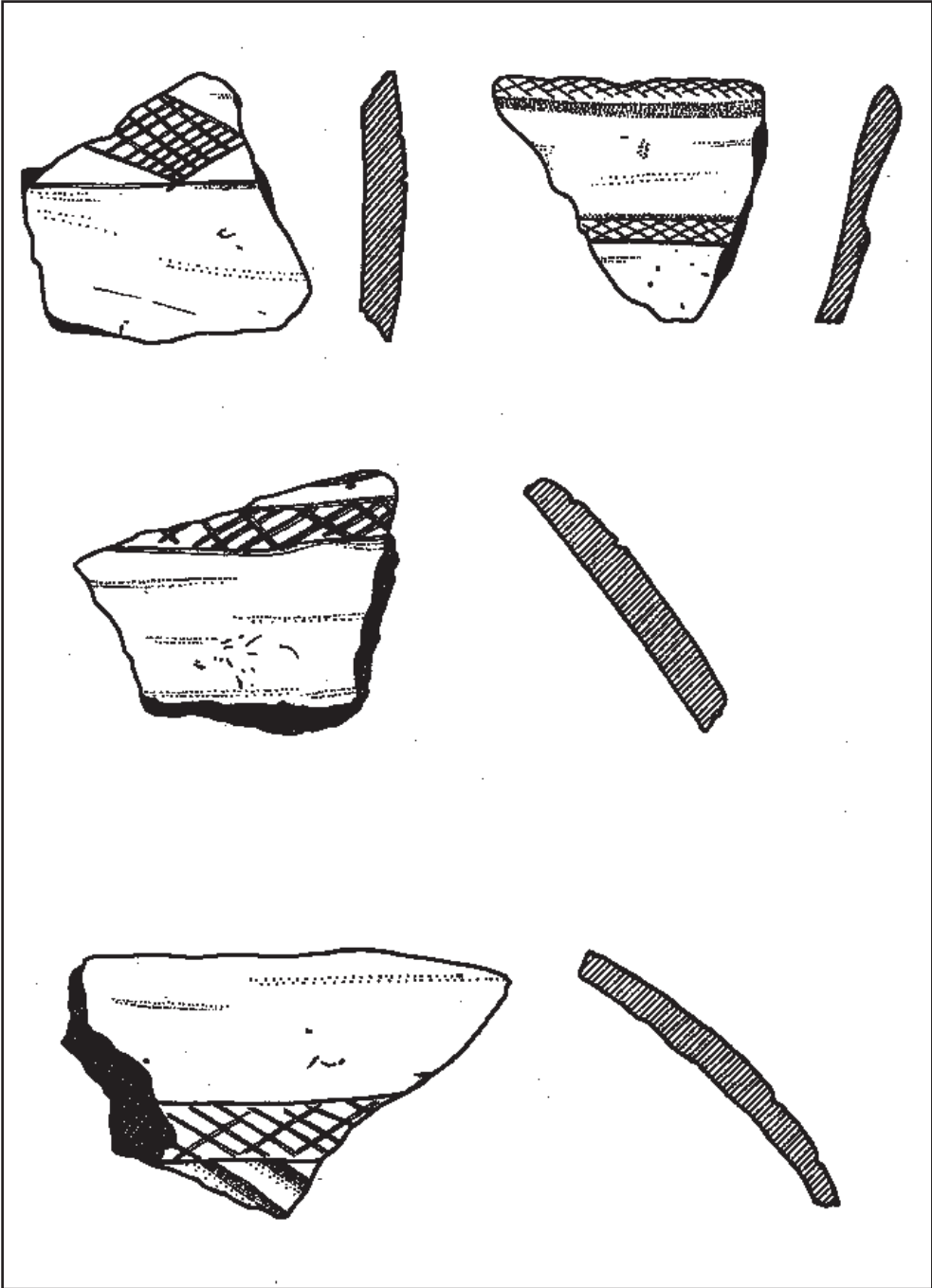

I. ábra

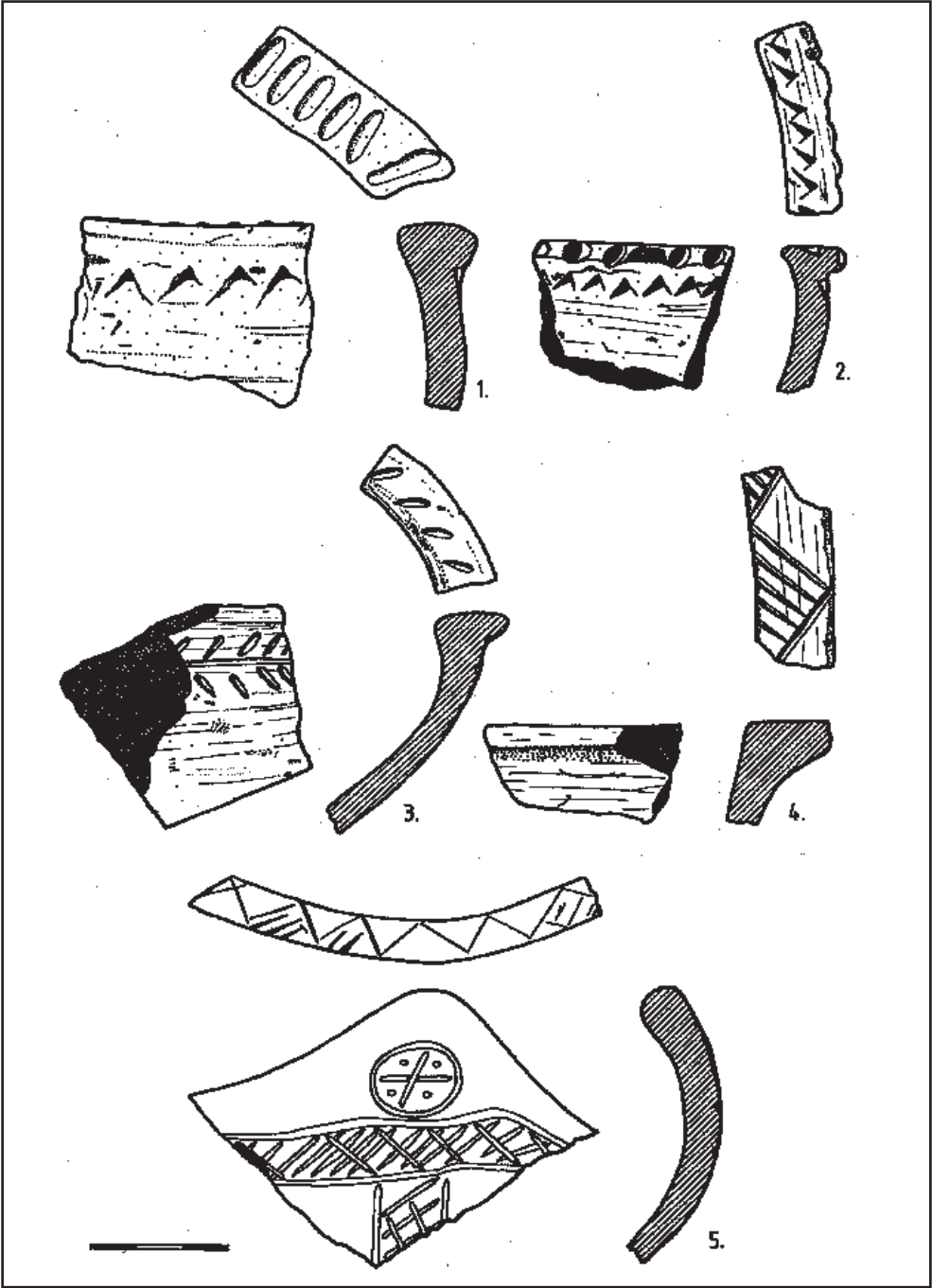

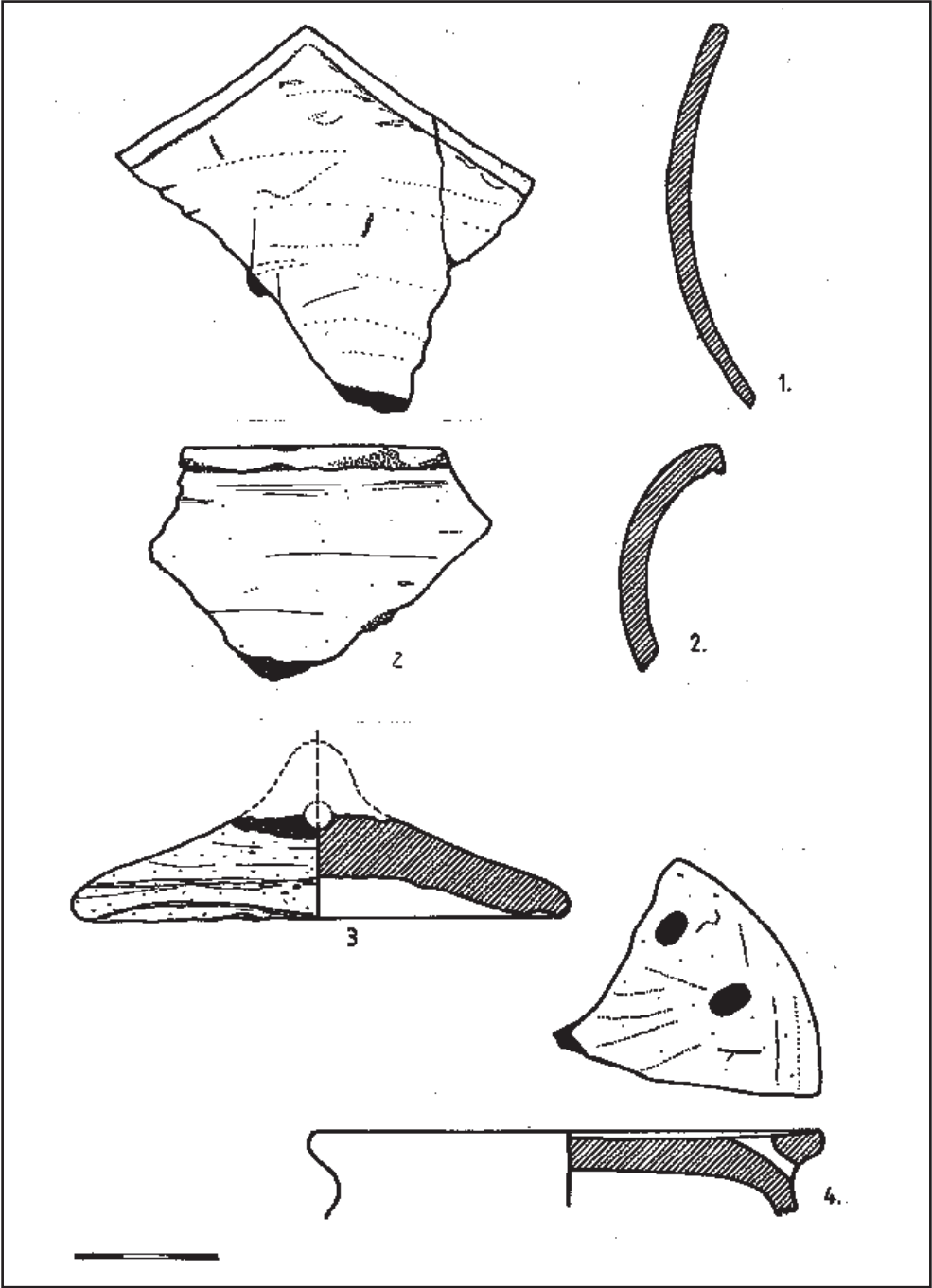

3. ábra

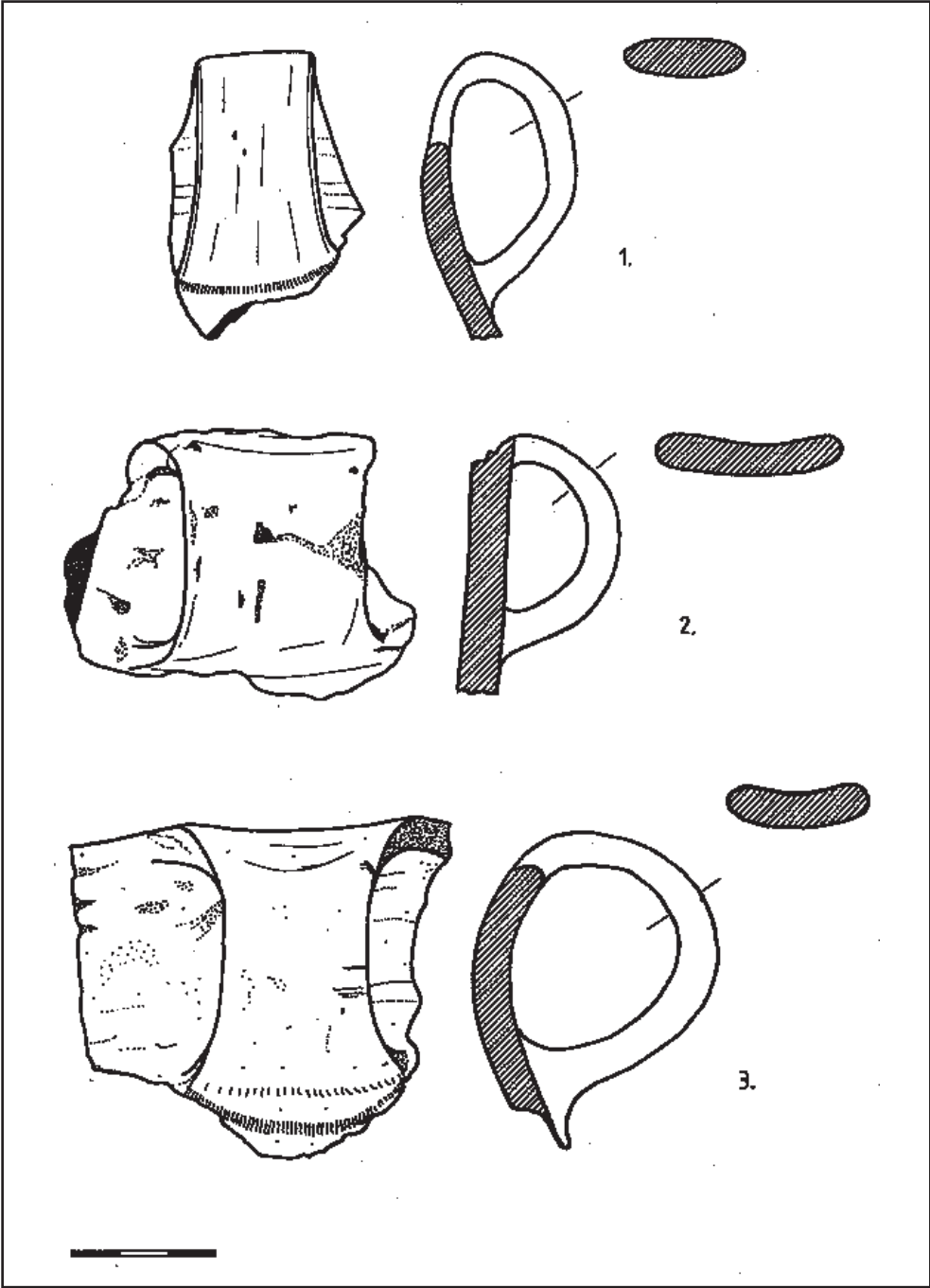

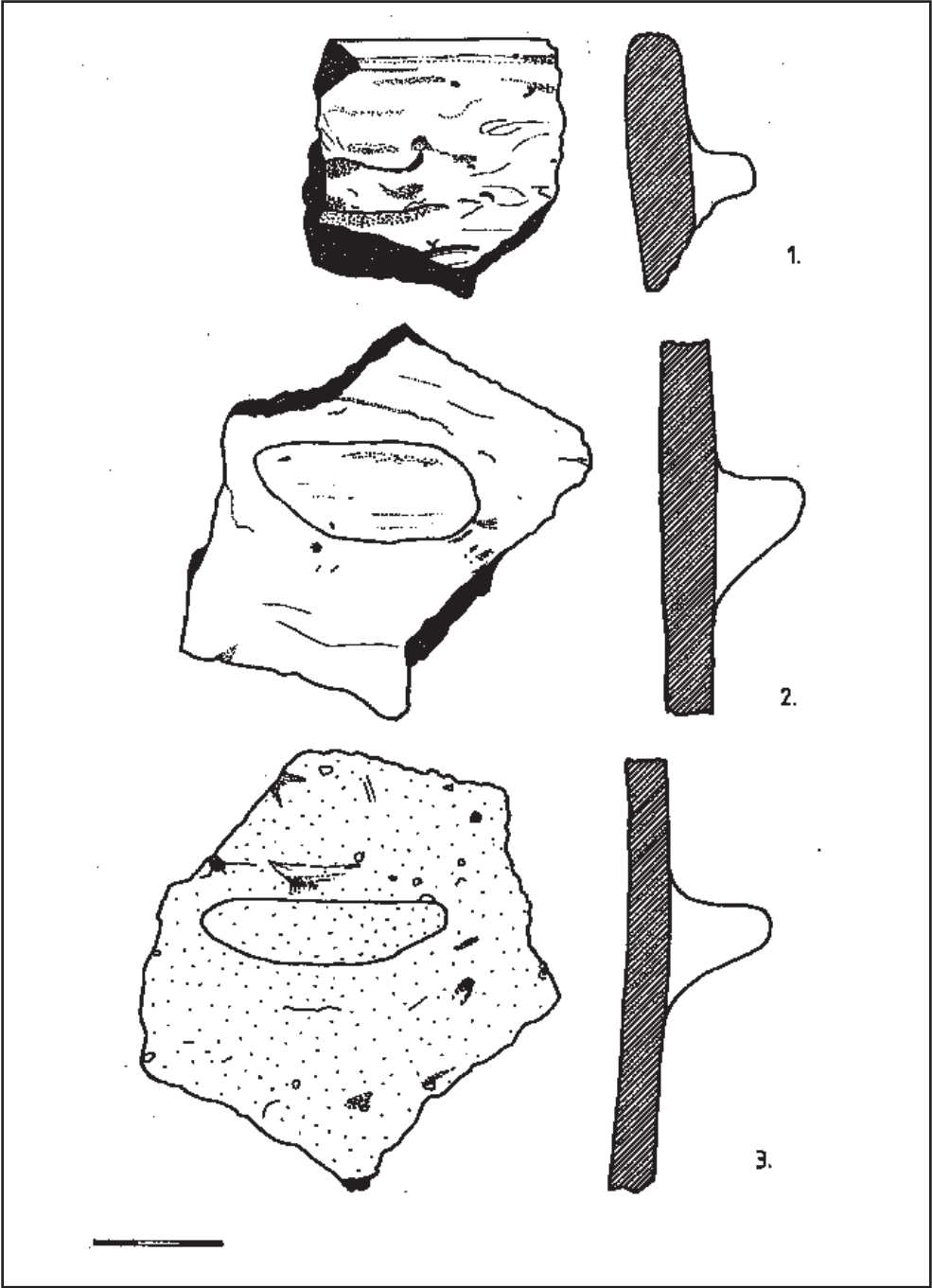

5. ábra

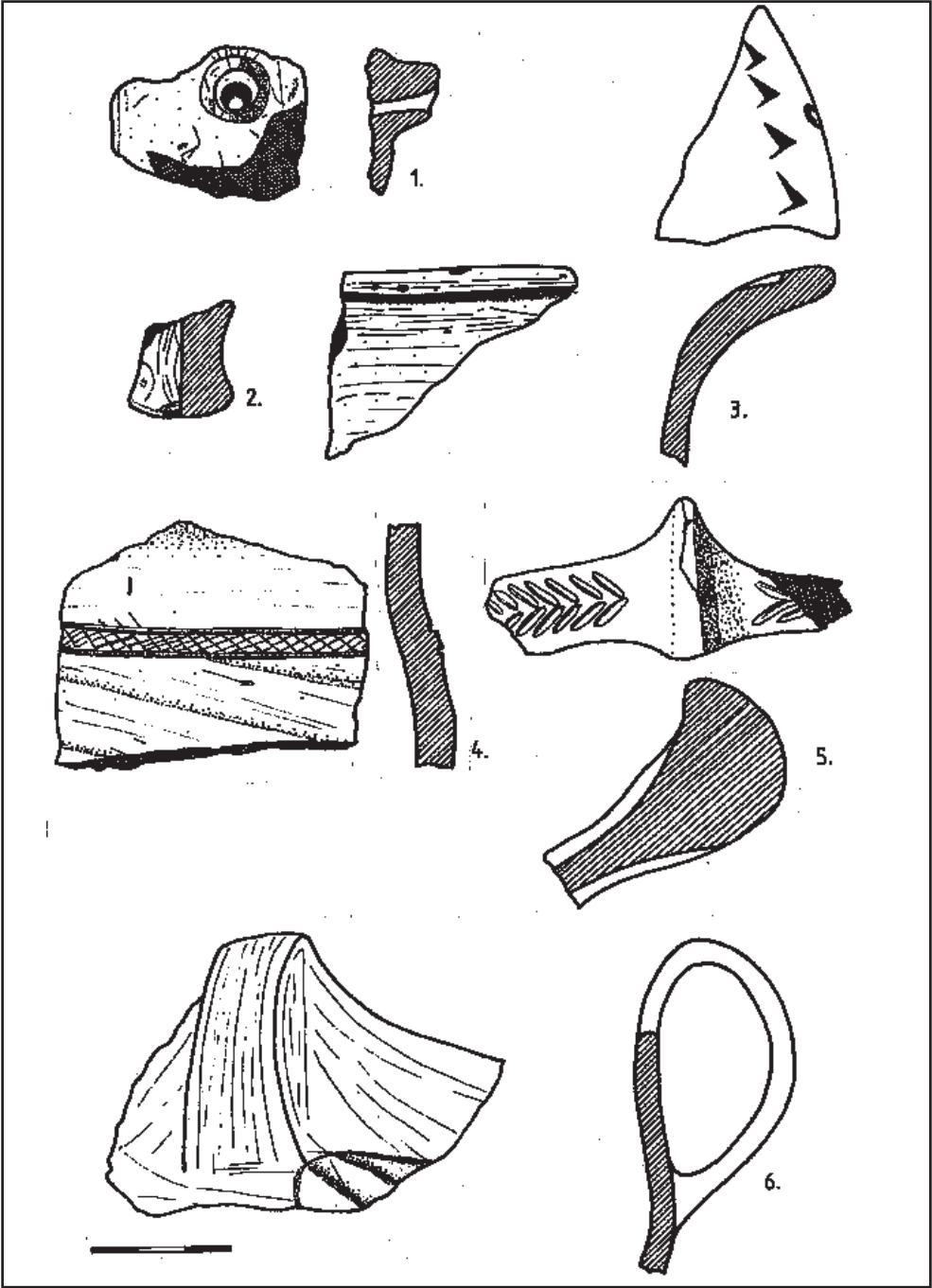

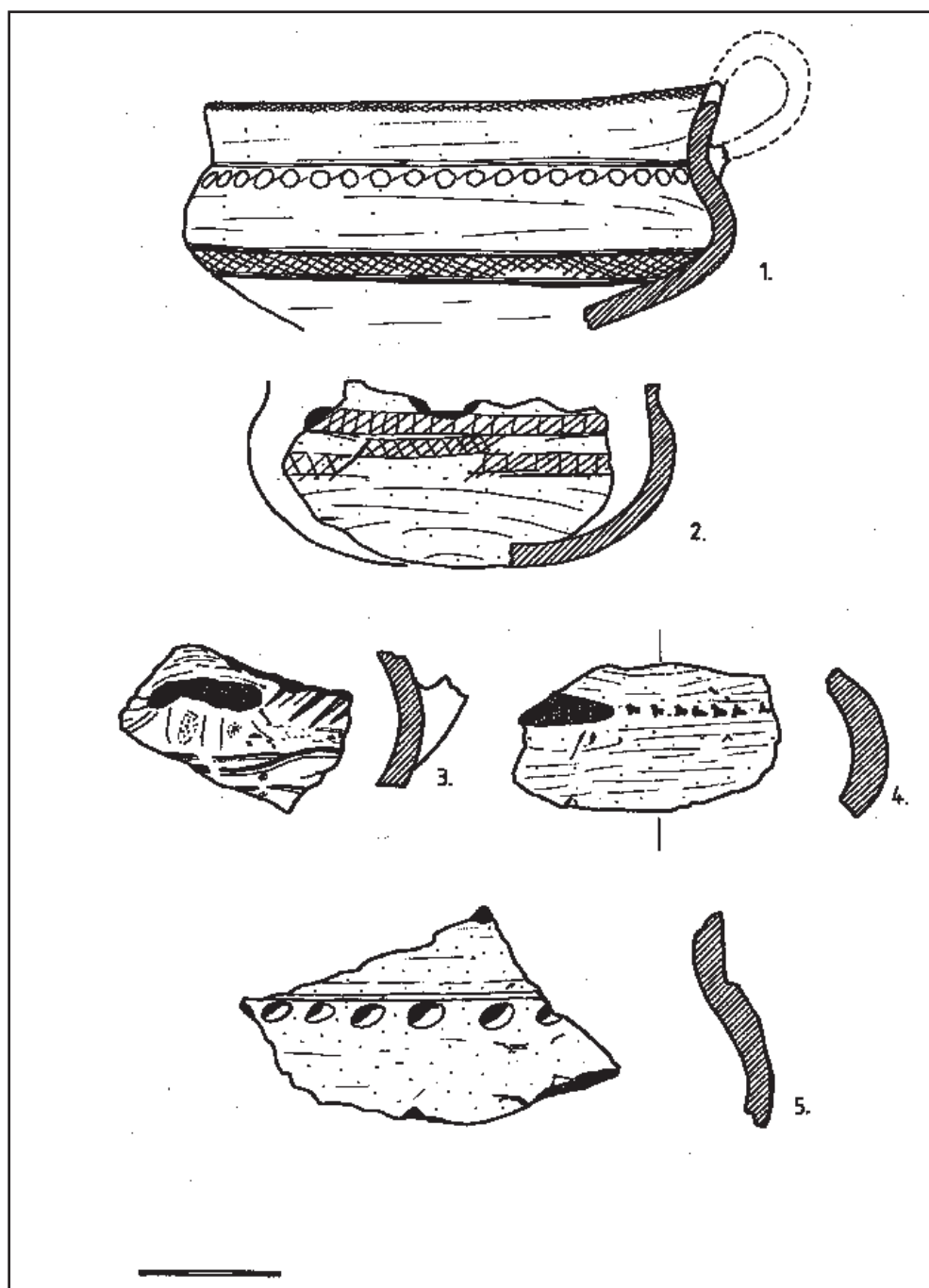

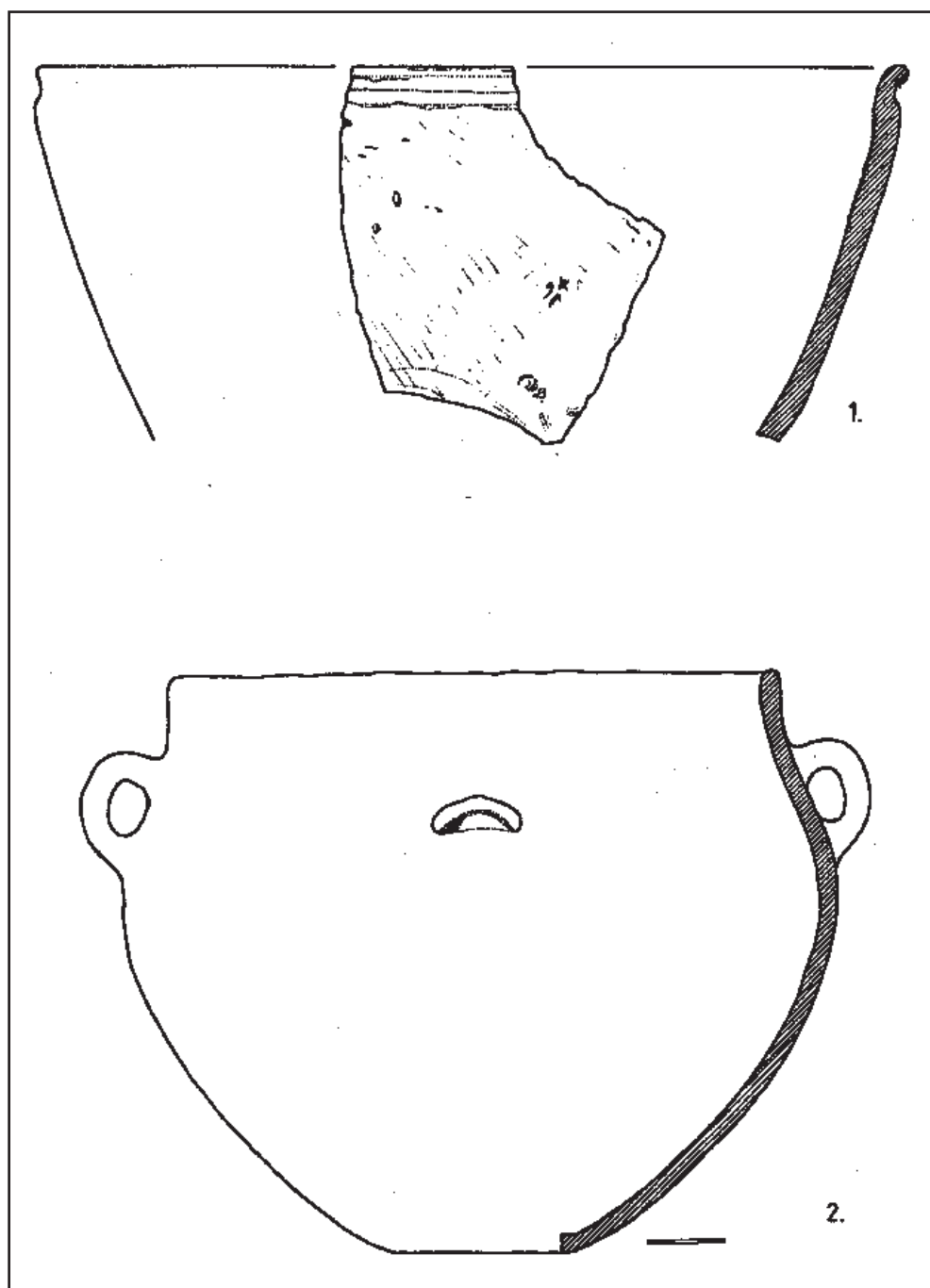

7. ábra

Originile stilului animalier scito-siberian

(Rezumat)

Manifestările aparținând „stilului animalier scito-siberian” sunt de fapt manifestările unei arte ornamentale a popoarelor vechi ale stepei care au adoptat un anumit repertoriu de motive (respectiv cele animaliere) și care au elaborat un stil propriu de redare a formelor prin interpretarea modelelor reale, conform unor principii și opțiuni estetice specifice. Arta animalieră a popoarelor stepei s-a răspândit pe un spațiu imens, din Europa de Est până în Mongolia și Siberia Orientală și din deșerturile Asiei Centrale până în Taigaua siberiană, putându-se distinge câteva concentrări regionale. În spațiul lumii nomade nord-pontice în particular, contactele extrem de intime între arta nomadă, arta lumii grecești și cea a Orientului Apropiat (Asiria și Urartu) au avut o influență decisivă asupra cristalizării artei scitice mature. Treptat, influența greacă exercitată constant de coloniile pontice a impus preferința pentru o redare realistă a formelor, îndepărtând arta (în special orfevreria) scitică de maniera abstractizantă de reprezentare, dar nu și de conținutul ei simbolic.

Observații preliminare

Sintagma „stil animalier scito-siberian” conține noțiuni care necesită comentarii și precizarea unor termeni. În general, prin „stil animalier” se înțelege acea modalitate de ornamentare a unor obiecte realizate din materiale diferite și cu funcțiuni diverse care folosește motive inspirate din regnul animal. Or, apelul la un anumit

vocabular motivistic exprimă preferința pentru un repertoriu iconografic (de forme și imagini), în timp ce noțiunea de stil exprimă – în domeniul artelor plastice – ansamblul caracteristicilor estetice comune mai multor opere sau obiecte de artă. Pentru a fi mai explicit: același motiv poate fi tratat în stiluri diferite și întrebuințat în medii artistice din epoci diferite. Așa cum în literatură s-a folosit termenul de „stil animalier scito-siberian”, dezvoltat în ultimul mileniu al erei vechi, tot astfel s-a vorbit și de un „stil animalier” al popoarelor din nordul european (stilul animalier germanic)¹. În cazul de față, trebuie avut în vedere că manifestările aparținând „stilului animalier scito-siberian” sunt de fapt manifestările unei arte ornamentale a popoarelor vechi ale stepei care au adoptat un anumit repertoriu de motive (respectiv cele animaliere) și care au elaborat un stil propriu de redare a formelor prin interpretarea modelelor reale, conform unor principii și opțiuni estetice specifice².

Arta animalieră a popoarelor stepei s-a răspândit pe un spațiu imens, din Europa de Est până în Mongolia și Siberia Orientală și din deșerturile Asiei Centrale până în Taigaua siberiană, putându-se distinge câteva concentrări regionale. Astfel, K. JETTMAR surprinde unsprezece „provincii cu stil animalier”³, iar M. P. GRJAZNOV identifică zece „complexe culturale regionale” aparținând popoarelor timpurii ale stepelor în care sunt prezente manifestări ale artei animaliere⁴ (Fig. 1). Concluziile celor doi autori se aseamănă în mare măsură. Răspândindu-se pe un spațiu atât de larg, arta animalieră a popoarelor nomade nu este o artă unitară, fiind posibilă identificarea unor variante stilistice regionale. Sistematisând și simplificând panorama artei animaliere a popoarelor nomade timpurii, putem considera că aceasta cuprinde o componentă principală siberiană și central-asiatică, înrudită către Est cu o componentă extrem-orientală de influență chineză, iar către Sud-Vest cu o componentă caucaziană și pontică, marcată de influențe asiro-urartiene și greco-persane.

Un alt element care necesită precizări prealabile îl constituie atribuirea culturală și etnică a artei animaliere așa numită „scito-siberi-

* Acest articol constituie finalizarea unei lucrări efectuate și prezentate în decembrie 1996 în cadrul seminarului „Artă și religie în epoca lui Dromichaitea” coordonat de prof. dr. P. ALEXANDRESCU.

ană”. În acest sens, trebuie precizat că, din punct de vedere al contextului arheologic, cele mai remarcabile manifestări ale stilului animalier păstrate până în prezent se regăsesc pe piese provenind în general din inventare funerare caracterizate de așa numita „triadă scitică”. Aceasta constă în asocierea unor tipuri de arme specifice (akinakai, topoare, vârfuri de săgeți) cu piese de harnașament (zăbale, distribuitoare de hamuri, plăci decorative etc.) și care comportă un decor în stil animalier. De fapt, termenul de „triadă scitică” desemnează o structură particulară de inventar funerar care oglindește practicarea unui anumit ritual aflat în legătură cu depunerea armelor și a ofrandelor de cai în morminte. Triada este atribuită în general sciților, dar ea se regăsește în contexte funerare dintr-o arie cu mult mai întinsă decât sălașurile neamurilor scitice și care corespunde spațiului locuit de popoarele nomade euroasiatice.

După cum a observat la sfârșitul secolului trecut Gustav KOSSINA⁵, atribuirea etnică a unei grupe de descoperiri se poate face doar în anumite condiții: la același nivel cronologic izvoarele scrise trebuie să menționeze numele unei populații, pe care să o localizeze în același teritoriu cu cel descris de răspândirea unei grupe de descoperiri identificate arheologic. Pe scurt, într-o perioadă de timp dată, identitatea de spațiu geografic asigură etnicitatea unei culturi arheologice sau a unei grupe de descoperiri. Întregul spațiu al stepelor euroasiatice era populat de un mozaic de neamuri nomade sau seminomade care practicau o economie bazată pe păstorit și pe relații reciproce dinamice care presupuneau adesea schimburi la mare distanță. Unele dintre aceste populații nu au fost însă reținute de izvoarele scrise. Începând cu sec. al VII-lea a.Chr. grecii i-au denumit pe nomazii nord-pontici și central-asiatici cu care au intrat în contact „sciți”, iar perșii au folosit termenul de „saki” pentru barbarii stepici pe care îi cunoșteau. În nordul Chinei izvoarele dinastiei Chou (sec. VIII–II a.Chr.) atestau triburile nomade Yüe-chi și Hsiung-nu⁶. Prin urmare, izvoarele literare antice menționează doar populațiile de călăreți nomazi

din zonele limitrofe imperiilor orientale sau oecumenei grecești și nu oferă o imagine de ansamblu asupra configurației etnice a lumii stepelor. Din acest motiv, după cum remarcă M. P. GRJAZNOV, „chiar și astăzi (în cercetarea modernă) sunt uneori folosite noțiuni (contradictorii – am putea spune) ca »sakii din Altai«, »sciții altaici«, »sciții vestasiatici«, cu toate că astfel de denumiri nu sunt corecte”⁷. Această ambiguitate a termenilor este expresia dificultății atribuirii etnice a manifestărilor culturale și artistice din lumea stepelor.

Sciții nu au fost decât cel mai vestic popor al stepelor, la mijlocul primului mileniu al erei vechi, iar relatările istoriografiei grecești (mai ales ale lui Herodot) le-au consacrat profilul istoric, cu mai multă pregnanță decât în cazul altor neamuri nomade, astfel încât cercetarea modernă a considerat mult timp acest popor ca pe cel mai ilustru purtător al artei animaliere a stepelor.

Scurt istoric al cercetării

Primele cercetări arheologice au condus la identificarea curganelor scitice din nordul Mării Negre, în care s-au descoperit alături de inventarele specifice și importuri grecești sau din Orientul Mijlociu. Vestigiile scitice – sau mai degrabă, de epocă scitică – din Asia centrală au rămas însă mult timp necunoscute, sau au fost trecute cu vederea, deoarece nu egalau în splendoare descoperirile din zona nordpontică. Față de cultura scitică nordpontică aflată la apogeu, culturile de tip scitic din stepa Asiei Centrale păreau a fi întârziate și „inferioare”⁸. Se considera că stilul animalier s-a format în mediile stepice sub influența ornamenticii grecești și a celei din Orientul Mijlociu, în vecinătatea coloniilor ionice din Marea Neagră. Acest punct de vedere a fost îmbrățișat de Adolf FURTWÄNGLER, Max EBERT sau K. SCHEFOLD. Rezultatele cercetării mai noi a curganelor din Kazahstan, Altai, Tuva și Mongolia, care conțineau adesea piese ornamentate în stil animalier, au impus reconsiderarea acestui punct de vedere⁹. Deja la înce-

putul secolului al XX-lea, Mihail ROSTOV-TZEFF și Georg BOROVSKA atrăseseră atenția asupra originalității componente central-asiatice a stilului animalier. În ultimele decenii această teză a fost acceptată și susținută cu noi argumente de Karl JETTMAR, Aleksej TEREHOŠKIN, Varvara ILINSKAJA, Aleksej SMIRNOV, S. I. RUDENKO sau Mihail GRJAZNOV, fără a se nega însă influențele exercitate de Urartu sau Asiria. Pe de altă parte, Gero von MERHART și Huber SCHMIDT, iar mai recent ARTAMONOV, Boris PIOTROVSKIJ și Natalija ČLENOVA au considerat totuși ca decisive impulsurile din Vechiul Orient. După cum se vede, problema originii stilului animalier rămâne și astăzi controversată¹⁰.

Pentru demersul de față, evoluția denumirilor date de cercetători artei animaliere a popoarelor nomade este semnificativă. Aceste denumiri au variat în timp, odată cu schimbarea opțiunii asupra lumii stepelor și a manifestărilor ei artistice. Inițial fusese consacrată denumirea de „stil animalier scito-sarmatic” pentru a caracteriza maniera ornamentală specifică orfeveriei provenind din curgane din sudul Rusiei, atribuite scitilor (sec. VII–III a.Chr.) și sarmaților (sec. III–I a.Chr.)¹¹. Analogiile descoperirilor scitice în spațiul asiatic, până în Mongolia și China – unde nu se poate vorbi de sciti, l-au determinat pe M. ROSTOV-TZEFF să propună un termen mai neutru care să evite determinări precise atât de ordin etnografic cât și de ordin cronologic, preferând denumirea de „grup central-asiatic”¹². În schimb, E. H. MINNS a optat pentru o atribuire culturală și etnologică globală a artei animaliere, care ar aparține „nomazilor nordici”¹³ (nomazii situați la nord de civilizațiile clasice sedentare orientale și greco-anatoliene).

Formula „stil animalier scito-siberian” s-a născut din nevoia de a eticheta manifestările unei arte comune atât descoperirilor din spațiul nordpontic cât și celor din ținuturile de stepă și silvo-stepă ale Asiei, de îndată ce importanța acestora din urmă a fost recunoscută și apreciată. Pe de altă parte, influența profundă pe care a exercitat-o arta și civilizația Orientului Mijlociu (Asiria, Urartu, Iran) asupra populațiilor de la

nord de Caucaz sau din estul Mării Caspice, i-a determinat pe unii cercetători să vorbească despre o artă „scito-iraniană”¹⁴.

Termenii au variat deci, în funcție de stadiul cercetării și de diferitele interpretări pe care autorii le-au dat pentru a explica nașterea artei stepelor și originea componentelor ei.

Curganul de la Aržan în Tuva și cele mai vechi piese decorate în stil animalier

În stadiul actual al cercetării, datarea cea mai timpurie a unor piese ornamentate în stil animalier a fost oferită de analizarea prin metoda radio-carbon a trei probe de lemn luate din structura de grinzi a tumulului Aržan din regiunea Tuva (Siberia Centrală), în care s-au descoperit astfel de piese (Fig. 2). Cele trei probe C¹⁴ au oferit următoarele datări: 850 +/-50, 820 +/-50, 800 +/-50 a.Chr.¹⁵ Cu un diametru de 120 m și o înălțime de 3–4 m, curganul Aržan este poate cel mai mare dintre tumulii din Tuva¹⁶ și a fost cercetat integral în anii 1971–1974 de către o echipă de arheologi sovietici, condusă de M. P. GRJAZNOV. Tumulul era înconjurat de stele (menhire) decorate prin gravare, simbolizând războinici sau vânători.

Sub mantaua de bolovani și pietre a tumulului s-a dezvelit un imens eșafodaj de trunchiuri de arbori care forma o rețea de camere dispuse radial în jurul camerei funerare centrale de plan pătrat (8/8 m). În centrul camerei funerare, într-o casetă din bârne se afla mormântul principal, jefuit în întregime, în care se presupune că ar fi fost depuși doi adulți (bărbat și femeie). Pe trei laturi ale încăperii (la N, S și W) s-au descoperit șapte sicrii monoxile cu oase umane, iar pe a patra latură, la est, osemintele a șase cai, la rândul lor deranjate. Piesele din inventar care au fost trecute cu vederea de jefuitori sunt relativ puține: 1. arme: două pumnale de bronz, unul prezentând imaginea unui mistreț la extremitatea mânerului (Fig. 2), un „ciocan” (topor) de luptă de bronz și vârfuri de săgeți; 2. câteva piese de podoabă fragmentare; 3. piese de harnașament.¹⁷ Climatul uscat și rece al taigalei siberiene a permis conservarea în interiorul tumulului a unor fragmente

textile (covoare). În 14 din camerele laterale s-au descoperit scheletele a cel puțin 160 de cai, în mare majoritate cu zăbale aparținând unui număr restrâns de tipuri. De asemenea, din două camere laterale provin câteva piese de harnașament cu decor în stil animalier: cinci baldachine (care aveau poate și semnificația unor însemne de rang sau totemice) reprezentând berbeci cu coarne supradimensionate, o placă de harnașament din bronz cu reprezentarea unei feline contorsionate (în poziție fetală), și un cap de cal sculptat în os (Fig. 2). În inventarul tumulului de la Aržan se regăsesc cele trei elemente ale „triadei scitice”.

În stadiul actual al cercetării, în lipsa unei documentații consistente și a unor studii aprofundate privind fenomenele culturale din spațiul stepelor euroasiatice din prima jumătate a mileniului I a.Chr., încadrarea descoperirii de la Aržan într-un sistem cultural central-asiatic este dificilă. După cum vom vedea în continuare, analogii ale pieselor din tumulul de la Aržan se regăsesc în contexte culturale îndepărtate, uneori cu totul diferite de lumea stepelor.

Spre deosebire de alte arii ale stepelor euro-asiatice, în zona nord-pontică cercetarea a reușit să deslușească configurația culturală din primele secole ale mileniului I a.Chr. Pe baza analogiilor pieselor de harnașament (psalii și muștiuce), M. P. GRJAZNOV consideră inventarul tumulului de la Aržan contemporan cu grupa de descoperiri Černogorovka din nordul Mării Negre, definită de A. I. TERENOŠKIN ca cea mai timpurie fază cu material de tip scitic (secolele IX–VII a.Chr.).¹⁸ Psaliile caracteristice acestei grupe de descoperiri sunt similare celor din curganul Aržan, iar această analogie pare a confirma datarea radiocarbon la sfârșitul secolului al IX-lea a.Chr. a tumulului din Tuva.

Pe de altă parte însă, tumulul de la Aržan se înscrie în categoria manifestărilor funerare monumentale și extrem de fastuoase ale populațiilor nomade timpurii, fiind comparabil cu marile curgane din Altai, Siberia, Kazahstan și Rusia meridională. Piesele decorate cu motive animaliere integrează însă inventarul tumulului în contextul mult mai general al artei nomade. De

exemplu, plăcile discoidale de harnașament înfățișând motivul felinei contorsionate se regăsesc în întreg spațiul nomad și chiar dincolo de limitele sale, în contexte nu întotdeauna bine documentate și date, situate în Siberia Occidentală sau în Kazahstan (curganul 33 de la Ujgarak), în stepa nord-pontică și în Crimeea (curganul Kulakovski).¹⁹ Piese de același tip, dar redând diferit din punct de vedere stilistic motivul felinei, au fost identificate și în China de Vest unde au fost date în perioada timpurie a dinastiei Chou, 1050–249 a.Chr.²⁰ (Fig. 3).

Motivul felinei contorsionate (în poziție fetală) nu este propriu doar decorațiilor de harnașament. În curganul de la Darevka (Ucraina sud-estică) el se regăsește pe o buterolă de teacă de akinakes. O buterolă similară provine din necropola caucaziană de la Strepnoe. Motivul felinei răsucite, dar într-o reprezentare mult mai realistă, se regăsește și în China de Est, iar exemplele ar putea continua. Din păcate, datările contextelor din care provin aceste piese nu sunt însă totdeauna bine asigurate. Excepție ar face doar o piesă discoidală din os, provenind din tumulul de la Temir-gora, datat pe baza unei oenochoe milesiene²¹ la sfârșitul secolului al VII-lea și la începutul secolului al VI-lea a.Chr. și care este considerat unul dintre complexele cele mai timpurii din spațiul nord-pontic în care apar piese decorate cu motive ale artei animaliere.

Motivul felinei înscrise într-un cerc apare redat pe stelele de piatră de la Samalgataj în Tuva²², de la Ust’Labinska și Zuborskaia Chutota în Caucazul de Nord²³, precum și în reprezentarea harnașamentului cailor de pe reliefulurile de la Kalah (regiunea Nimrud, Irak) din timpul lui Assurnasirpal al II-lea (883–859)²⁴ care îl prezintă pe rege în car la vânătoare de lei. Datarea reliefulurilor de la Kalah în prima jumătate a secolului al IX-lea a.Chr. indică faptul că în Asiria acelei epoci erau la modă plăcile de harnașament cu motivul în discuție (Fig. 4). Chiar dacă reprezentarea asiriană se deosebește de piesa de la Aržan (Fig. 2), analogia este îndeajuns de limpede pentru a se putea susține o modă a pieselor de harnașament decorate cu motive animaliere,

comună atât Orientului Apropiat cât și nomazilor din stepele euroasiatice. Analogia poate constitui un indiciu în plus pentru o datare timpurie, deja în secolul al IX-lea a tumulului de la Aržan, confirmând datările pe bază de radiocarbon.

Pumnalul din camera funerară de la Aržan aparține unei grupe de tipuri de pumnale răspândite în întreg spațiul euroasiatic (Fig. 5). Pumnalul de la Aržan se aseamănă cu un altul, miniatural, provenind din regiunea Minussinsk și care aparține probabil fazei a II-a a culturii Tagar datată în secolele V–II a.Chr. Forma generală și prezența la extremitatea mânerului a reprezentării unui mistreț sunt comune, singura diferență constând în aspectul gardei. Garda bilobată a pumnalului menționat din regiunea Minussinsk se aseamănă la rândul ei cu garda specifică de akinakes scitic, cum este cel din mormântul 85 al necropolei de la Tli, datat de G. KOSSACK în jurul anului 700 a.Chr., respectiv în faza finală (D) a acestei necropole.²⁵ În aceeași fază finală se datează și mormântul 216, din care provine un akinakes cu buterolă decorat cu motivul felinei răscuite (Fig. 5).

Plasarea unor motive animaliere la extremitatea superioară a mânerului unor tipuri de cuțite sau pumnale constituie o modalitate de ornamentare specifică lumii nomade de la mijlocul mileniului I a.Chr., regăsindu-se la sciii nord-pontici, în Siberia Centrală, în Altai, în Tuva, în Ordos și chiar în China, de exemplu în mormintele fazei timpurii a necropolei de la Maoqinggou²⁶ (secolele VII–VI) sau în cultura Chaodaogou²⁷. Extrem de sugestiv este motivul capetelor de pasăre răpitoare afrontate (Fig. 6) care apare pe pumnale din Ordos și Mongolia, în descoperiri din regiunea Minussinsk, în Tuva și Altai, iar la Vest de Ural, în bazinul Kamei (Ananino), în spațiul pontic²⁸, ca și pe mânerul unor akinakai din regiunea arcului Carpatic, la Dobolii de Jos (jud. Covasna)²⁹ sau Găiceana (jud. Bacău)³⁰ etc.

Reprezentarea motivelor felinei și mistrețului se regăsește pe una din stele de piatră amplasate în imediata vecinătate a tumulului Aržan, în asociere cu motivul cerbului (Fig. 7). Reprezentarea acestor animale pe astfel de men-

hire nu este nici ea singulară, regăsindu-se de exemplu pe stele din Mongolia Centrală și ilustrează probabil trofeele unor războinici-vânători întruchipați de stelele-menhire. În acest sens, semnificativă ar fi comparația cu reprezentările animaliere din tatuajul defunctului din camera centrală a curganului 2 de la Pazyryk³¹ (Fig. 8, jos-stânga). Stele de piatră reprezentând simbolic războinici-vânători au fost identificate și în zona europeană a stepelor, de exemplu în necropola de la Ananino (unde întâlnim o înfățișare mai elocventă a portului și armamentului)³² sau într-o înmormântare ulterioară în tumul la Gumarovo (Čkalov/Orenburg), unde stela se asociază cu trei aplici de aur în formă de cerb³³ (Fig. 7).

Schema compozițională a acestor reprezentări de cerb care presupune redarea din profil a animalului, cu coarnele pe spate și picioarele strânse sub abdomen, se regăsește în cazul ornamentului de scut din curganul de la Kostomskaja Staniča, una din cele mai caracteristice piese ale artei scitice timpurii. Plăci similare cu reprezentări de cerbi lucrate în tehnica au repoussé sau prin turnare în bronz apar în tumulii de la Kelermes, în Kazahstan, în regiunea Minussinsk (cultura Tagar) etc. Motivul cerbului este frecvent utilizat în arta nomadă timpurie, regăsindu-se pe tatuajele defunctului din tumulul Pazyryk II, pe reversul gravat al unei oglinzi de bronz din Altai³⁴, sau pe plăcile ornamentale din os din curganul Žabotin II³⁵. Motivul cerbului a cunoscut nu numai o largă răspândire în lumea nomadă, ci a fost receptat și s-a impus în arta unor medii culturale situate dincolo de stepe, așa cum sugerează un pandantiv de jad descoperit în China³⁶ (Fig. 8).

Baldachinele cu reprezentarea în rondbosse a unor cervide (ca cel din curganul Makoševski) sau ovine (curganul Aržan), dar și a unor protome de pasăre de pradă, cunoscut la rândul lor o largă răspândire, din Mongolia și Altai până la Marea Neagră (Fig. 9). În ceea ce privește semnificația baldachinelor, acestea au fost interpretate ca însemne totemice, tribale sau de prestigiu. Majoritatea pieselor de marcă provin din spațiul nord-pontic, dar proveniența modelului lor și nucleele de difuziune sunt greu de stabilit.

Toate aceste analogii, împreună cu datarea pe bază de radiocarbon pledează pentru o datare în secolul al IX-lea a.Chr. a tumulului de la Aržan, cu câteva secole mai devreme decât celelalte curgane de mari dimensiuni și cu structuri de inventar similare, caracterizate de „triarca scitică”, așa cum sunt cele de la Pazyryk în Altai (date în secolul al V-lea a.Chr.) sau cele de la Kelermes în Cuban (secolele VII–VI a.Chr.). În ciuda datării sale timpurii, descoperirea de la Aržan (și dezvăluie deosebită importanță în contextul general al artei animaliere nomade, constituindu-se într-un argument consistent pentru urcarea în timp a datării primelor manifestări ale acestei arte chiar la începutul mileniului I a.Chr.

Arta animalieră „scito-siberiană” ni se înfățișează ca o expresie a fastului funerar al suveranilor nomazi ai stepelor care erau principalii comanditari ai acestei arte. Potrivit lui G. KOSSACK apariția și răspândirea stilului animalier trebuie pusă în legătură cu nașterea unei elite „organizate ca un corp militar de călăreți, îndeajuns de mobil pentru a controla mari întinderi”³⁷. Prin mobilitatea lor și prin relațiile stabilite la mare distanță aceste elite nomade mijlocu și patronau circulația obiectelor, dar și a modelelor artistice și a criteriilor estetice proprii. În contact cu mediile civilizațiilor sedentare arta nomadă s-a diversificat fără să-și piardă însă din semnificații, rămânând un mijloc de afirmare a prestigiului și suveranității.

Pătrunderea artei animaliere în spațiul nord-pontic

Într-un articol publicat în 1987³⁸, G. KOSSACK a încercat să surprindă etapele pătrunderii artei stepice timpurii în spațiul nord-pontic, analizând diferite grupe culturale în care se regăsesc cele mai vechi manifestări ale stilului animalier. În acest sens, G. Kossack a schițat un sistem cronologic al întregului context cultural prescitic și scitic. În secolele X–IX a.Chr., în spațiul nord-pontic, se conturează două grupe culturale, Cernoles și Černogorovka, cărora le suc-

cedă în secolul al VIII-lea și în secolul al VII-lea a.Chr. grupele Žabotin și Novocerkask.

După cum am arătat mai sus tumulul de la Aržan a fost sincronizat de către M. P. GRJAZNOV cu cercul cultural Černogorovka pe baza analogiilor tipologice ale zăbalelor. Ori, cele mai timpurii manifestări ale artei animaliere în zona nord-pontică – considerate ca atare atât de G. KOSSACK precum și de K. SCHE-FOLD³⁹ sau V. A. ILINSKAJA⁴⁰ – se asociază cu materiale provenind din contexte integrate grupului Žabotin: curganele 2 și 524 de la Žabotin, inventarul de la Konstantinovska-na-Donu sau curganul Staršaja mogila (Aksjutincy)⁴¹. O paralelă cronologică o oferă periodizarea necropolelor Tli și Mzcheta-Samthavro (mormântul 106) din Georgia (Fig. 10). Mostre de artă animalieră își fac apariția în inventare aparținând fazei finale a necropolei de la Tli, datată prin analogii la mijlocul primei epoci a fierului, respectiv în secolele VIII–VII a.Chr. Semnificativ în acest sens este mormântul 85, datat la începutul acestei faze (D), al cărui inventar este considerat ca cel mai vechi de tip scitic din aria nord-caucaziană⁴² (Fig. 5, dreapta sus).

Pe de altă parte, în inventarele fazei târzii ale grupei Žabotin își fac apariția și primele importuri grecești, fapt care permite stabilirea unei noi etape a prezenței artei animaliere în stepele nord-pontice, contemporană cu începuturile prezenței ioniene pe coastele pontice. Acest orizont cronologic este ilustrat de o serie de complexe, a căror datare este asigurată de ceramica sau de oglinzile de import grecești și care conțin piese decorate cu motive animaliere. Astfel, un akhnakes cu buterolă cu aspect de protomă de pasăre de pradă și două fragmente de protome din os, se asociază în mormântul nr. 2 de la Repjachovataja Mogila cu amfore ioniene datate la mijlocul secolului al VII-lea a.Chr. O situație similară o întâlnim la Novoaleksandrovka unde într-un mormânt se asociază o lingură de import anatoliană, o protomă aviformă decorată cu feline stilizate și o amforă datată ca și cele de mai sus, tot la mijlocul secolului al VII-lea a.Chr. La Temir-gora un disc prezentând motivul felinei răscuțite se datează tot

la mijlocul secolului al VII-lea a.Chr. prin asociere cu o oenochoe milesiană (Fig. 11).

Un al treilea orizont mai târziu ar fi caracterizat, în viziunea lui G. KOSSACK, de acele inventare în care pe aceleași piese se regăsesc atât motive animaliere scitice, cât și motive de proveniență străină lumii stepelor. În acest orizont G. KOSSACK integrează inventarele extrem de fastuoase provenind din tumulii de la Kelermes și Litoj (Melgunov)⁴³ și care conțin manifestările cele mai reprezentative ale artei animaliere scitice timpurii din nordul Mării Negre. Motivistica toporului din curganul 1 de la Kelermes și cea a tecii, gărzii și mânerului de akinakes de la Litoj exprimă o etapă de sincretism ornamental. Pe aceleași piese se regăsesc atât motivele specifice nomade – felina răsucită, cerbul cu picioarele strânse sub abdomen, protome de pasăre de pradă –, cât și motive de proveniență asiro-urartiană – arborele vieții încadrat sau nu de animale (țapi sau lei) și grifoni cu corp de taur.

Nu lipsite de importanță, atât pentru datare cât și pentru semnificația prezenței lor într-un inventar scitic, sunt bolurile de factură asiriană descoperite în curganul 1 de la Kelermes⁴⁴ și dateate la sfârșitul secolului al VII-lea a.Chr. De asemenea, din curganul 4 de la Kelermes provine o oglindă de argint realizată într-un atelier grecesc al cărei revers este decorat în stil ionian cu motive animaliere diferite de repertoriul motivistic nomad. Totuși asocierea motivelor animaliere răspunde pretențiilor estetice ale unui comanditar care nu era grec, ci mai degrabă era un suveran nord-pontic, scit⁴⁵. Sincretismul motivistic este ilustrat și de controversatul inventar al tezaurului (probabil inventar funerar) de la Ziwiyah (Azerbaidjan). De exemplu, pe o placă de centură de tip urartec (reconstituită grafic de P. AMANDRY⁴⁶), cu analogii la Zakim, Ani Pimenza, Gušci sau Karmir Blur, se regăsesc atât motive specifice Orientului Apropiat – arborele vieții, rețea vegetală etc. –, cât și motivul specific scitic al cerbului.

Etapă ilustrată de curganele de la Kelermes și Litoj, ca și de unele piese de la Ziwiyah, este caracterizată de contacte extrem de intime

între arta nomadă, arta lumii grecești și cea a Orientului Apropiat (Asiria și Urartu). Influența acestor două civilizații asupra lumii nomade nord-pontice a fost decisivă, contribuind la cristalizarea artei scitice mature din secolele V–IV a.Chr.

Considerații pentru caracterizarea artei, motivisticii și stilului animalier

Motivele și principiile ornamentale ale artei animaliere a popoarelor nomade se regăsesc pretutindeni, pe toate materialele care permit sau necesită aplicarea unui decor, în virtutea unor convenții sau reglementări sociale sau religioase. În acest sens, este extrem de semnificativ faptul că majoritatea creațiilor artistice în stil animalier provin din inventare funerare fastuoase. Totuși este greșit să se considere că arta animalieră a popoarelor stepelor ar fi legată strict de domeniul funerar, manifestările ei fiind mai degrabă un mijloc de expresie al fastului atât în viața de zi cu zi, cât și dincolo de moarte.

Prezența decorului pe materiale perisabile – păstrate datorită climatului extrem de uscat și rece creat în interiorul construcțiilor tumulare din taigaua siberiană –, sugerează amploarea ornamenticii animaliere. Motive animaliere apar pe țesături precum covorul din curganul 6 de la Noin Ula, fragmentele textile din tumulul de la Aržan, covorul din curganul 5 de la Pazyryk. De asemenea, le regăsim în decorul incrustat în piele pe masca de cal și șeile din curganul 5 de la Pazyryk și chiar pe tatuajul de pe corpul defunctului din mormântul central al aceluiași curgan. (O mostră de artă animalieră în lemn este sarcofagul cu reliefuri din curganul de la Bašadar). Amploarea răspândirii artei animaliere nomade este însă exprimată de difuziunea obiectelor de metal cu decor specific, mult mai rezistente în timp: arme și ornamente de scut, piese de harnașament, piese de aparat (oglinzi), piese de port sau însemne de prestigiu (baldachine). Din Europa de est și până în nordul Chinei popoarele nomade au practicat o orfeverie care folosește, adeseori simultan, diferite tehnici de lucru – tur-

nare, repusaj, cloisonné etc. –, dar indiferent de tehnica decorativă, motivele animaliere se regăsesc pe obiecte descoperite pretutindeni în vasele întinderi ale stepelor.

Motivele principale ale artei popoarelor nomade timpurii se inspiră din fauna stepelor, reținându-se mai ales animalele cu înfățișare sau însușiri spectaculoase și care erau probabil valorizate simbolic în credințe și cutume: cerbul, felinele, păsările de pradă. Sub influența artistică a civilizațiilor clasice (sedentare), ornamentica timpurie scitică s-a îmbogățit, adoptându-se motive noi care au fost supuse însă principiilor specifice de stilizare ale artei nomade: grifonul, motivul leilor afrontați, arborele vieții etc.

După cum am mai arătat în introducerea lucrării de față, un anumit repertoriu iconografic nu trebuie confundat cu noțiunea de stil, noțiune care exprimă ansamblul caracteristicilor estetice comune mai multor manifestări artistice. Pentru a caracteriza stilul unor creații artistice aparținând unui cerc cultural sau ale unei epoci, trebuie realizată o sinteză teoretică în care să se cuprindă trăsăturile estetice dominante, comune și în același timp originale ale acelor manifestări artistice. În cazul artei animaliere, definirea particularităților estetice comune presupune efectuarea unei analize a ansamblului creațiilor artei nomade timpurii, în timp ce originalitatea acesteia nu poate fi surprinsă decât comparativ, în raport cu realizările artistice ale civilizațiilor acelei epoci. De asemenea, definirea stilului animalier al popoarelor nomade timpurii implică determinarea modalităților particulare de folosire a mijloacelor estetice de expresie, proprii acestei arte.

În acest sens am încercat să sintetizez aprecierile și observațiile lui M. P. GRJAZNOV și ale lui S. I. RUDENKO reluate de K. JETTMAR⁴⁷ și care se referă la următoarele particularități estetice ale artei animaliere stepice. Regulile de schematizare ale acestui stil presupun forme și linii arcuite încordate sau torsionate, evitându-se geometrizarea prin linii drepte și perpendiculare, organizarea decorului pe scheme circulare, spiralice sau în volută. Artiștii au urmărit surprinderea și redarea prin forme simple a

dinamismului, a elasticității și a încordării maxime a corpului animalului. O altă constantă este reprezentată de preferința pentru forme închise și compacte, astfel că spațiile libere din interiorul compozițiilor sunt pe cât posibil eliminate sau reduse cât mai mult. În cazul artelor aplicate se poate vorbi de horror vacui, iar în sculptură de monolitism. În sfârșit, se accentuează conținutul heraldic (simbolic) al fiecărui motiv luat separat, evitându-se conjugarea mai multor motive în scene cu acțiuni complexe.

Aceste principii estetice guvernează arta animalieră nomadă în ansamblul ei, dar consider că sunt totuși prea generale pentru a caracteriza un ansamblu unitar. Diversitatea artei nomade timpurii, datorată preferințelor estetice locale și poate mai ales influențelor externe exercitate de civilizațiile sedentare vecine, este extrem de pregnantă, astfel încât s-ar putea vorbi cu greu de un stil unitar al artei animaliere, ci mai degrabă ar trebui distinse tendințe stilistice și poate chiar stiluri diferite din punct de vedere regional sau cronologic. Starea actuală a cercetării permite însă cu greu realizarea unui astfel de demers asupra întregului ansamblu al artei nomade, datorită nivelului inegal al informațiilor și lipsei unei documentări corespunzătoare a unui mare număr de descoperiri. În extremitatea vestică a lumii nomade – respectiv în spațiul nord-pontic și în zona Caucazului – stadiul cercetării ar permite însă o analiză intimă a fenomenelor culturale și artistice.

Arta nomazilor din taigaua siberiană, ale cărei manifestări se înrudesesc cu arta chineză din timpul dinastiei Chou, s-a răspândit în spațiul nord-pontic probabil în contextul unui aflus de populații sau de modă din Asia Centrală. În spațiul nord-pontic arta nomadă a resimțit o serie de influențe – pe de o parte din Orientul Apropiat, pe de altă parte din lumea greacă –, iar acest sincretism a condus la nașterea „artei scitice”. Treptat, influența greacă exercitată constant de coloniile pontice a impus însă cu mai multă pregnanță preferința pentru o redare realistă a formelor, îndepărtând arta (în special orfeverria) scitică de maniera abstractizantă de reprezentare, dar nu și de conținutul ei simbolic.

Bibliografie

- ADLER, W. (1987): **Gustav KOSSINA**. În: HACH-MANN, R., **Studien zum Kulturbegriff in der Frühgeschichte**. Saabr.Beitr.Altkde. 48, 1987, 33–56.
- AMANDRY, P. (1965a): **Un motif „scythe” en Iran et en Grèce**, Journ.Near East.Stud. 24, 4, 1965, 149–160.
- AMANDRY, P. (1965b): **L’art scythe archaïque**, Arch. Anz. 80, 4, 1965, 891–913.
- AMANDRY, P. (1966): **A propos du trésor de Ziwiyé**. Iran.Antiq. 6, 1966, 109–129.
- BERCIU, D. (1960): **Sciții și rolul lor în dezvoltarea culturii tracice locale**. În: **Istoria României**, I, 1960, 155–160.
- FITZGERALD, C. P. (1998): **Istoria culturală a Chinei**. București, 1998.
- GODARD, A. (1962): **L’Art de l’Iran**, Paris, 1962.
- GRJAZNOV, M. (1984): **Der Großkurgan von Aržan in Tuva, Südsibirien**. Mat.Allg.Vergl.Arch. 23, 1984.
- HÖLLMANN, O.; Kossack, G. (1992): **Maoqinggou. Ein eisenzeitliches Gräberfeld in der Ordos-Region**. Mat.Allg.Vergl.Arch. 50, 1992.
- ILINSKAJA, V. (1976): **Sovremennoe sostojanie problemi skifskogo zverinogo stila**. În: **Skifko-Sibirskij zverinij stila v iskusstve narodov Evrazii**, Moscova, 1976, 9–29.
- JANNEAU, G. (1966): **Dictionnaire des styles**, Paris, 1966.
- JETTMAR, K. (1964): **Die frühen Steppenvölker. Der Eurasiatische Tierstil. Entstehung und sozialer Hintergrund**, Baden-Baden, 1964.
- JETTMAR, K. (1966): **Mittelasiatische Bestattungsrituale und Tierstil**, IranAntiq 6, 1966, 6–25.
- KOSSACK, G. (1980): **Kimmerische Bronzen**, Situla 20/21, 1980, 109–161.
- KOSSACK, G. (1983): **Tli Grab 85. Bemerkungen zum Beginn des skythischen Formenkreises im Kaukasus**, Beitr. Allg. Vergl. Arch. 5, 1983, 89–182.
- KOSSACK, G. (1987): **Von den Anfängen des skytho-iranischen Tierstils**. În: **H. FRANKE, Skythika, München**, 1987, 24–86.
- KOSSACK, G. (1994): **Neufunde aus dem Novočerkassker Formenkreis und ihre Bedeutung für die Geschichte. Steppenbezogener Reiterrvölker der späten Bronzezeit**, II Mar Nero 1, 1994, 19–54.
- MELJUKOVA, A. (1976): **S voprosu o vzaimosvjziah skifskogo i frakijnskogo iskusstva**. În: **Skifko-Sibirskij zverinij stila v iskusstve narodov Evrazii**, Moscova, 1976, 106–127.
- MIHĂILESCU-BÎRLIBA, V. (1976): **The akinakai of Moldavia. A new discovery**, Thracodacica 1, 1976, 109–116.
- MINNS, E. H. (1942): **The Art of the Northern Nomads**, Londra, 1942.
- ORTHMANN, W. (1975): **Der alte Orient**, Propyläen Kunstgeschichte 14, Berlin, 1975.
- PIOTROVSKY, B.; GALANINA, L.; GRACH, N. (1986):

Scythian Art, Leningrad, 1986.

23. ROSTOVITZEFF, M. (1929): **Srednaia Aziia, Rossiia, Kitai i zvrinij stil**, Praga, 1929.

24. SALIN, B. (1935): **Die altgermanische Thierornamentik**, Stockholm, 1935.

25. VIANU, T. (1968): **Estetica**, București, 1968.

26. VULPE, A. (1990): **Die Kurzscherter, Dolche und Streitmesser der Hallstattzeit in Rumänien**, PBF VI, 9.

Note

- SALIN, B. 1935.
- Consider că formularea cea mai adecvată aparține lui K. JETTMAR (1964) și se regăsește în subtitlul lucrării, **Der eurasiatische Tierstil – stilul animalier euroasiatic**. Din păcate, în ediția românească a lucrării lui K. JETTMAR (traducere C. PETRESCU, cuvânt înainte de R. POPA) s-a recurs la o traducere liberă a titlului: **Arta stepelor. Popoarele timpurii**.
- JETTMAR, K. 1964, 244–245: 1. sciții din spațiul nord pontic; 2. Caucazul; 3. sarmații din nordul Mării Caspice; 4. cultura Ananino la est de Munții Ural; 4. triburile Saka la est de Marea de Azov; 6. zona „descoperirilor aurului siberian”; 7. regiunea Minussinsk pe lenisei; 8. Tuva; 9. Altai; 10. zona populației Hsiung-Nu; 11. Ordos.
- GRJAZNOV, M. P. 1984, 80–89, 77, Abb. 31: 1. grupul Černogorovka din regiunea nordpotică (sec. IX–VII a.Chr.); 2. zona nord și precucaziană; 3. teritoriul de la est de Aral; 4. zona centrală și nordică a Kazahstanului; 5. zona de la vest și nord de Altai; 6. Altaiul propriu-zis; 7. podișul Minussinsk; 8. Tuva; 9. Mongolia; 10. podișul Ordos.
- ADLER, W. 1987, 36.
- JETTMAR, K. 1964, 144.
- GRJAZNOV, M. P. 1984, 76.
- GRJAZNOV, M. P. 1984, 76.
- GRJAZNOV, M. P. 1984, 76.
- KOSSACK, G. 1987, 32.
- ROSTOVITZEFF, M. 1929, 31–32.
- ROSTOVITZEFF, M. 1929, 33.
- MINNS, E. H. 1942, 3. O opțiică similară a fost adoptată și de JETTMAR, K. 1964.
- KOSSACK, G. 1987, 24. R. GHIRSHMAN vorbește despre o „simbioză medo-scito-cimmeriană” sau de o „coină irano-urartiană”. Mai mult, A. GODARD crede că arta scitică nu este decât „arta ținutului septentrional al Zagrosului, transplantată în Rusia meridională” (P. AMANDRY 1965b, 902–903).
- GRJAZNOV, M. P. 1984, 73. Analizele au fost efectuate la Leningrad de către J. N. MARKOV.
- GRJAZNOV, M. P. 1984, 11.
- GRJAZNOV, M. P. 1984, 25–33, 24, Abb. 6–8.
- GRJAZNOV, M. P. 1984, 77: „die Anfangstufe der skythische Kultur”.
- KOSSACK, G. 1987, 28–29, Abb. 2.
- KOSSACK, G. 1987, 30–31, Abb. 3.
- Identificarea provenienței oenochoei aparține lui P. ALEXANDRESCU. Oenochoe ilustrată de PIOTROVSKY, B.; GALANINA, L.; GRACH, N. 1986, pl. 56. Atât KOSSACK, G. 1987, 76, cât și PIOTROVSKY, B.; GALANINA, L.; GRACH N. 1986, 20 consideră piesa ca rhodiană.
- GRJAZNOV, M. P. 1984, 58, Abb. 29.
- KOSSACK, G. 1987, 38, Abb. 8.
- ORTHMANN, W. 1975, 314, Abb. 205.
- KOSSACK, G. 1983, 165.
- HÖLLMANN, O.; KOSSACK, G. 1992, 29, Taf. 27, 29, 36.
- HÖLLMANN, O.; KOSSACK, G. 1992, 58.

28. MELJUKOVA, A. I. 1976, 108, Fig. 1.
 29. BERCIU, D. 1960, 158, Fig. 30.
 30. MIHĂILESCU-BÎRLIBA, V. 1976, 109–110, Fig. 1., A. VULPE, 1990, 62–64.
 31. JETTMAR, K. 1964, 104–105, Fig. 79–82., Pentru analogii ale pumnalului de la Găiceana în spațiul est-european v. VULPE, A., 1990, 57–62. În general, pentru motivul capetelor de pasăre răpitoare aflate ca antene la mâner, v. timpurile Nănești, Frata, Găiceana, Ceparî definite de VULPE, A., 1990, 50–62. Cartările d-lui A. VULPE (1990, Taf. 38–39) cuprind majoritatea descoperirilor din spațiul est- și central-european, între bazinul Dunării Mijlocii și bazinul Volgăi.
 32. JETTMAR, K. 1964, 46, Fig. 21.
 33. KOSSACK, G. 1994, 41, Abb. 9.
 34. JETTMAR, K. 1964, 87, Fig. 50.
 35. KOSSACK, G. 1987, 45, Abb. 10, 7–9.
 36. FITZGERALD, C. P. 1998, 122, Fig. 33. Referindu-se la obiectele chineze de artizanat din antichitate, realizate din jad, „material sacru ce conține chintesența virtuții, utilizat numai la făurirea obiectelor rituale” (115), autorul menționează un pandantiv în formă de cerb care „a fost probabil inspirat de un bronz în stil scit, deoarece are ceva din maniera de a reda mișcarea și tensiunea, caracteristică acestui stil” (124).
 37. KOSSACK, G. 1987, 27. Tot în acest sens KOSSACK, G. 1994, 33 și JETTMAR, K. 1964, 18.
 38. KOSSACK, G. 1987.
 39. KOSSACK, G. 1987, 48, nota 61.
 40. ILINSKAJA, V. A. 1976, 23.
 41. KOSSACK, G. 1987, Abb. 10, 11, 13, 27.
 42. KOSSACK, G. 1983.
 43. După cum remarcă KOSSACK, G. 1987, cercetarea sovietică–rusă nu a oferit încă o publicare completă, critică și sistematică a inventarelor tumulilor de la Kelermes și Litoj (Melgunov), cu toate că aceste monumente au fost investigate în primii ani ai secolului XX.
 44. PIOTROVSKY, B.; GALANINA, L.; GRACH, N. 1986, Fig. 24.
 45. PIOTROVSKY, B.; GALANINA, L.; GRACH, N. 1986, 20. Fig. 47–50.
 46. AMANDRY, P. 1966, 116, Fig. 4.
 47. JETTMAR, K. 1964, 133–135.

Zur Frage des Ursprungs des skythisch-sibirischen Tierstils (Zusammenfassung)

Die Ausdruckformen des „skythisch-sibirischen Tierstils” sind eigentlich die Ausdrucksformen einer *ornamentalen Kunst der alten Steppenvölker, welche einen bestimmten Motivreperitorium (beziehungsweise Tiermotive) adoptiert und, bedingt von spezifischen Prinzipien und Optionen, einen eigentümlichen Stil in der Wiedergabe der Formen reellen Motiven entwickelt haben*. Die Tierkunst der Steppenvölker kannte eine großräumige Verbreitung, von Europa bis in die Mongolei und Ostsibirien und von den Wüsten aus Zentralasien bis in die sibirische Taiga, wobei bestimmte regionale Kon-

zentrationen feststellbar sind. Der ganze eurasiatische Steppenraum war mit einem Mosaik vom nomadischen oder halbnomadischen Völkern bevölkert, die eine Hirtenwirtschaft und dynamische Wechselbeziehungen betrieben und was großräumige Handelsbeziehungen voraussetzt. Die antiken schriftlichen Quellen erwähnen nur nomadische Reitervölker aus dem Grenzbereich der orientalischen Reiche oder der griechischen Ökumene und können keinen Gesamtüberblick der ethnischen Konfiguration der Steppenwelt anbieten.

Der Begriff „*skythisch-sibirischer Tierstil*” entstand aus der Notwendigkeit gemeinsame Ausdrucksformen einer Kunst zu benennen, die sowohl im nordpontischen Raum als auch in den asiatischen Steppengebieten belegt ist und vor allem dann als die letzteren erkannt und gewürdigt wurden. Andererseits, ausgehend von dem tiefgreifenden Einfluß der Kunst und der Zivilisation des Mittleren Orients (Assyrien, Urartu, Iran) auf den, nördlich des Kaukasus und östlich des Kaspischen Meeres lebenden Völkern, hat manche Forscher dazu bewogen von einer „skythisch-iranischer” Kunst zu sprechen.

Beim heutigen Forschungsstand, wurde die früheste Datierung von im „skythisch-sibirischen” Tierstil verzierte Stücken durch die ¹⁴C-Daten von drei Holzproben der Holzstruktur des Hügelgrabes von Aržan, Gebiet Tuva (Zentralasien; Forschungen M. P. GRJAZNOV) erhalten. Unter den Beigaben des Hügelgrabes finden sich die drei Elemente der „skythischen Triade” wieder: Waffen, Prestigegüter und im Tierstil verziertes Zaumzeugzubehör. Trotz seiner sehr frühen Datierung, um das Ende des 9. Jh. v. Chr., reiht sich das Hügelgrab von Aržan in der Kategorie der monumentalen und besonders prunkhaften Grabausdrucksformen der frühen Nomadenvölker ein und kann mit den großen Hügelgräber aus Altai, Sibirien, und Südrußland verglichen werden. Die Gegenstücke betreffen sowohl die Beigabenstruktur als auch die Motivauswahl der Verzierung der Beigaben und gestatten somit eine ähnlich kulturelle Einordnung auch für das Hügelgrab von Aržan.

Andererseits, kann die frühe Datierung

des Hügelgrabes von Aržan auch durch die Ähnlichkeit der Zaumzeugbeschlüge in Form einer gerollten Raubkatze, mit den Darstellungen der Elemente des Zaumzeuges der Reliefs von Kalah (Gebiet Nimrud, Irak) aus der Zeit des Assurnasirpal d. II. (883–859) unterstützt werden. Auch wenn sich die assyrische Darstellung stilistisch von dem Stück aus Aržan unterscheidet, könnten die hier feststellbaren Verwandtschaften, auf eine, für den Vorderen Orient und der Kunst der Nomaden aus dem euroasiatischen Raum kennzeichnende Mode von mit Tiermotiven verzierten Zaumzeugstücke hinweisen. Durch die Generalisierung des Reitpferdes, haben die weiten Räume Eurasien keinen Hindernis mehr für die Nomaden dargestellt. Durch ihre Mobilität und durch ihre weitreichenden Verbindungen hat die nomadische Führungsschicht die Zirkulation der Güter aber auch der künstlerischen Modelle und der eigenen ästhetischen Kriterien vermittelt und begünstigt. Der Kontakt mit den antiken Hochkulturen hat dann zur Varietät der künstlerischen Ausdrucksformen geführt, die Kunst blieb aber weiter ein Mittel der Prestigedarstellung und der Souveränität.

Die Mannigfaltigkeit der frühen nomadischen Kunst ist besonders prägnant und ist von lokalen ästhetischen Optionen und von den äußeren Einflüsse der benachbarten Hochkulturen bedingt. In diesem Zusammenhang kann man schwer von einem einheitlichen Stil der nomadischen Kunst sprechen; man muß eher an stilistische Tendenzen und auch sogar an regional und chronologisch verschiedenen Stile denken. Beim gegenwärtigen Forschungsstand und vor allem wegen dem unterschiedlichen Informationsniveau und dem Fehlen einer befriedigenden Dokumentation für zahlreiche Fundverbände, ist eine Analyse der gesamten vorgeschichtlichen nomadischen Kunst schwer erreichbar.

Die Etappen des Eindringens der frühen Kunst der Steppe und des Tierstils im nordpontischen Raum können auf Grund des von G. KOSSACK aufgestellten chronologischen Systems des gesamten vor- und frühschythischen Kulturkontext verfolgt werden; sie widerspie-

geln den stufenmäßigen Verschmelzungsprozeß der nomadischen Kunst mit Einflüsse und künstlerische Modelle aus der griechischen Welt und aus dem Vorderen Orient (Assyrien, Urartu), deren Impact als entscheidend für Kristallisierung der vollentwickelten skythischen Kunst zu betrachten ist.

Die Kunst der Nomaden aus der sibirischen Taiga, deren Ausdrucksformen mit der chinesischen Kunst der Dynastie Chou verwandt sind, hat sich im nordpontischen Raum wahrscheinlich als Folge von ethnischen Bewegungen oder auch einer Modenübernahme aus Zentralasien verbreitet. Im nordpontischen Raum wurde die nomadische Kunst verschiedenartigen künstlerischen Ausstrahlungen ausgesetzt: einerseits aus dem Vorderen Orient, andererseits aus der griechischen Welt, und dieser Synkretismus hat letztendlich zur Gestaltung der „skythischen Kunst“ geführt. Im Laufe dieses Prozesses hat der von den griechischen Kolonien ausgeübte Einfluß zu einer betonten Vorliebe für eine realistische Formdarstellung geführt und somit in der skythischen Kunst (vornehmlich in der Goldschmiedekunst) die Entfremdung der abstrakten Darstellungsform bewirkt, nicht aber ihren symbolischen Inhalt.

A szkíta–szibériai állatstílus eredete

(Kivonat)

A „szkíta–szibériai állati motívumos stílus” kifejezés valójában régi sztyepei népek díszítőművészetét fed. Ezek a népek egy bizonyos (ez esetben állati) motívumos formakincset alkalmaztak, sajátos esztétikai elveknek és ítéletnek megfelelő, a formákat valós modellek értelmezése nyomán visszaadó stílust alakítva ki. Ez a sztyepei művészet hatalmas területen terjedt el, Kelet-Európától Mongóliáig és Kelet-Szibériáig, a közép-ázsiai sivatagoktól a szibériai tajgáig, több regionális koncentrálódással. Ami a Fekete-tengeri nomád világot illeti, itt a nomád és a görög, valamint a közel-keleti (Asszírria, Urartu) művészet közötti rendkívül szoros kap-

csolatok döntő befolyást gyakoroltak a fejlett szkíta művészet kikristályosodására. A Fekete-tengeri görög gyarmatok folyamatos befolyása fokozatosan a formák realiztikus alakítását hozta előtérbe, eltávolítva a szkíta (elsősorban aranyműves) művészetet absztraháló modorától, de szimbolikus tartalmait nem érintette.

The Origenes of the Scythian–Siberian Animal Style

(Abstract)

The manifestations connected to the „Scythian–Siberian animal style” are in fact those of an ornamental art of the old peoples of the steppes who had adopted a certain repertoire of motives (respectively the animal ones). They had elaborated their own style of reproducing the

shapes through the interpretation of real models, according to specific principles and aesthetic options. The „animal” style-art of the steppe-people has spread on a vast field, from Eastern Europe to Mongolia and Western Siberia, and from the deserts of Middle Asia to the Siberian Taiga, where of a few regional concentrations can be distinguished. Particularly in the north-pontical nomadic space the extremely close contacts between nomadic art, Greek art and that of the part of Assyria and Urartu had a decisive influence over the crystallisation of the mature Scythian art. Step by step, the Greek influence constantly exerted on the Pontic colonies had imposed a preference for an artistic mirroring of the shapes, by removing the Scythian art from the abstract manner of representation but not from its symbolic contents.

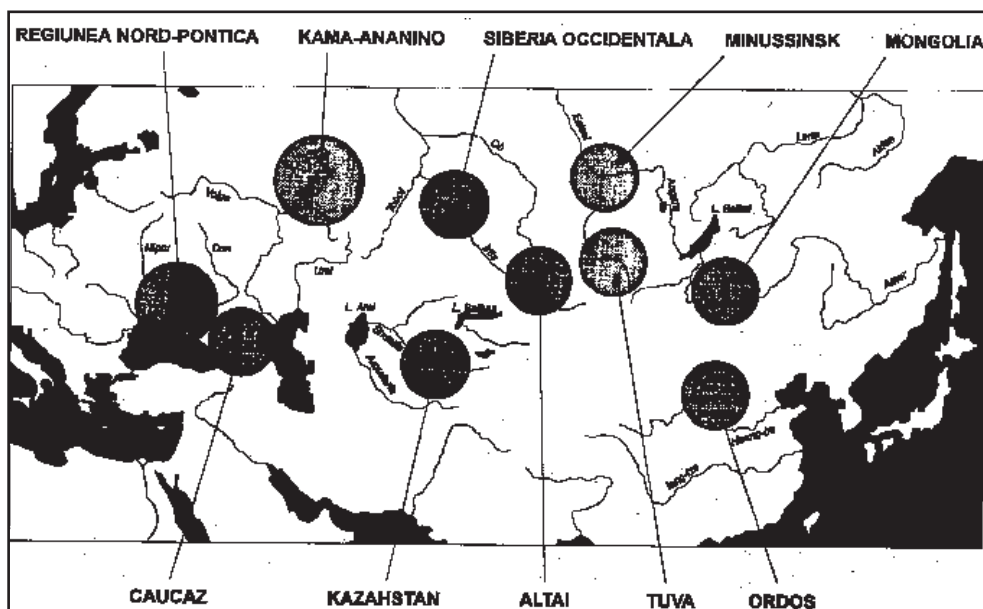

Figura 1 Regiunile cu artă animalieră după K. JETTMAR și M. P. GRJAZNOV

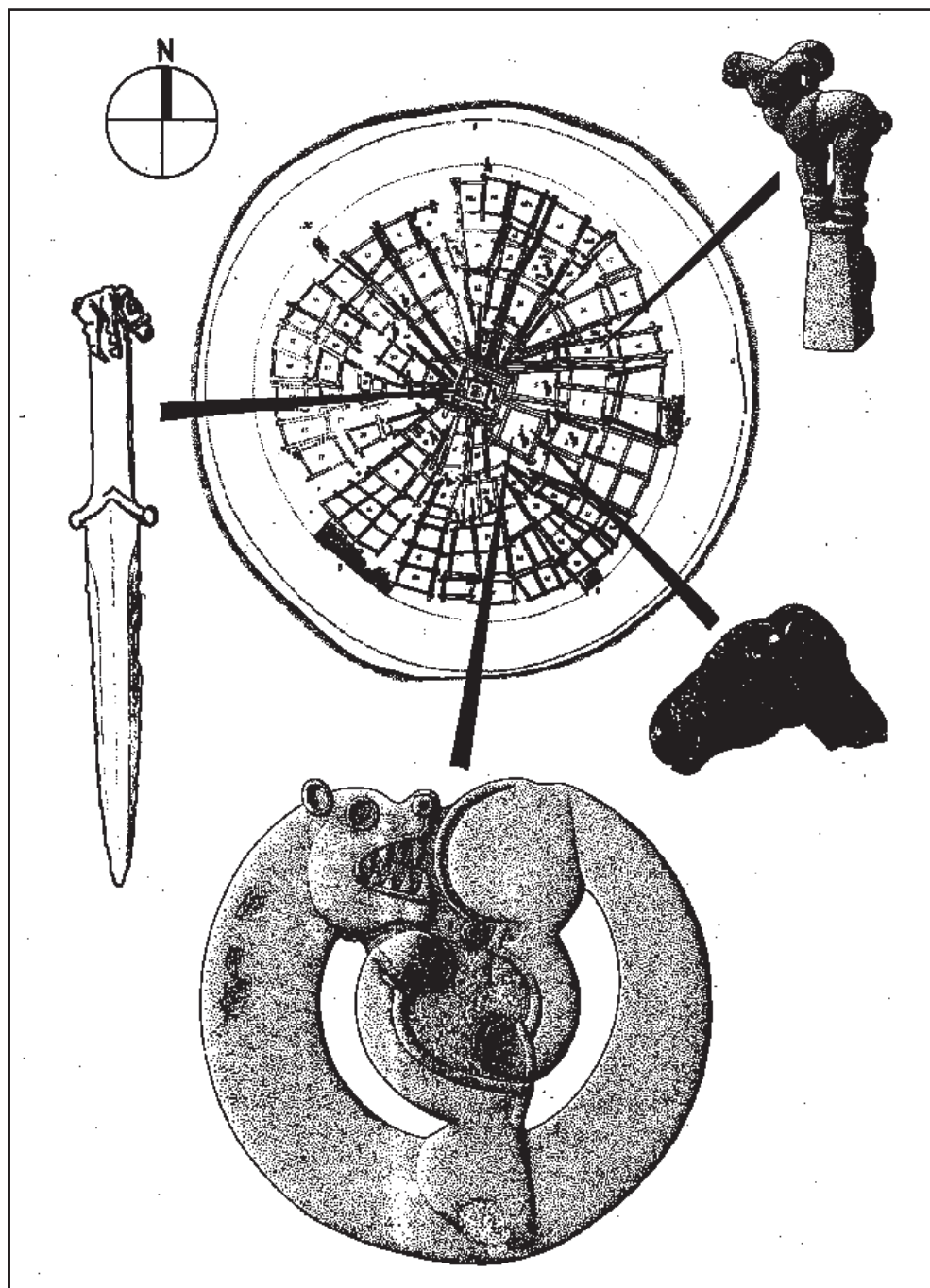

Figura 2 Tumulul de la Aržan în Tuva și cele mai vechi piese decorate în stil animalier (după M. P. GRJAZNOV).

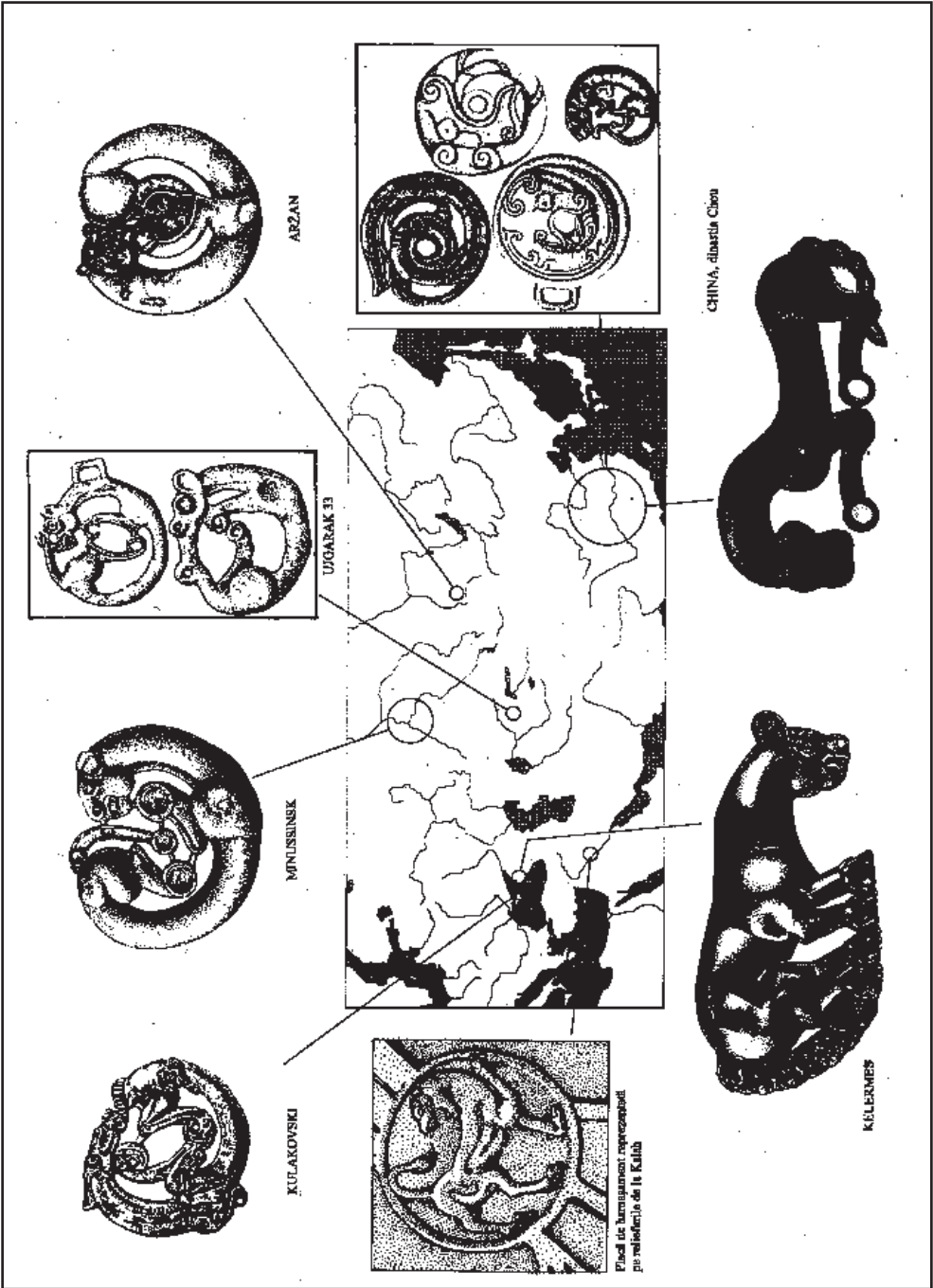

Figura 3 Plăci discoidale de harnaament cu motivul felinei contorsionate

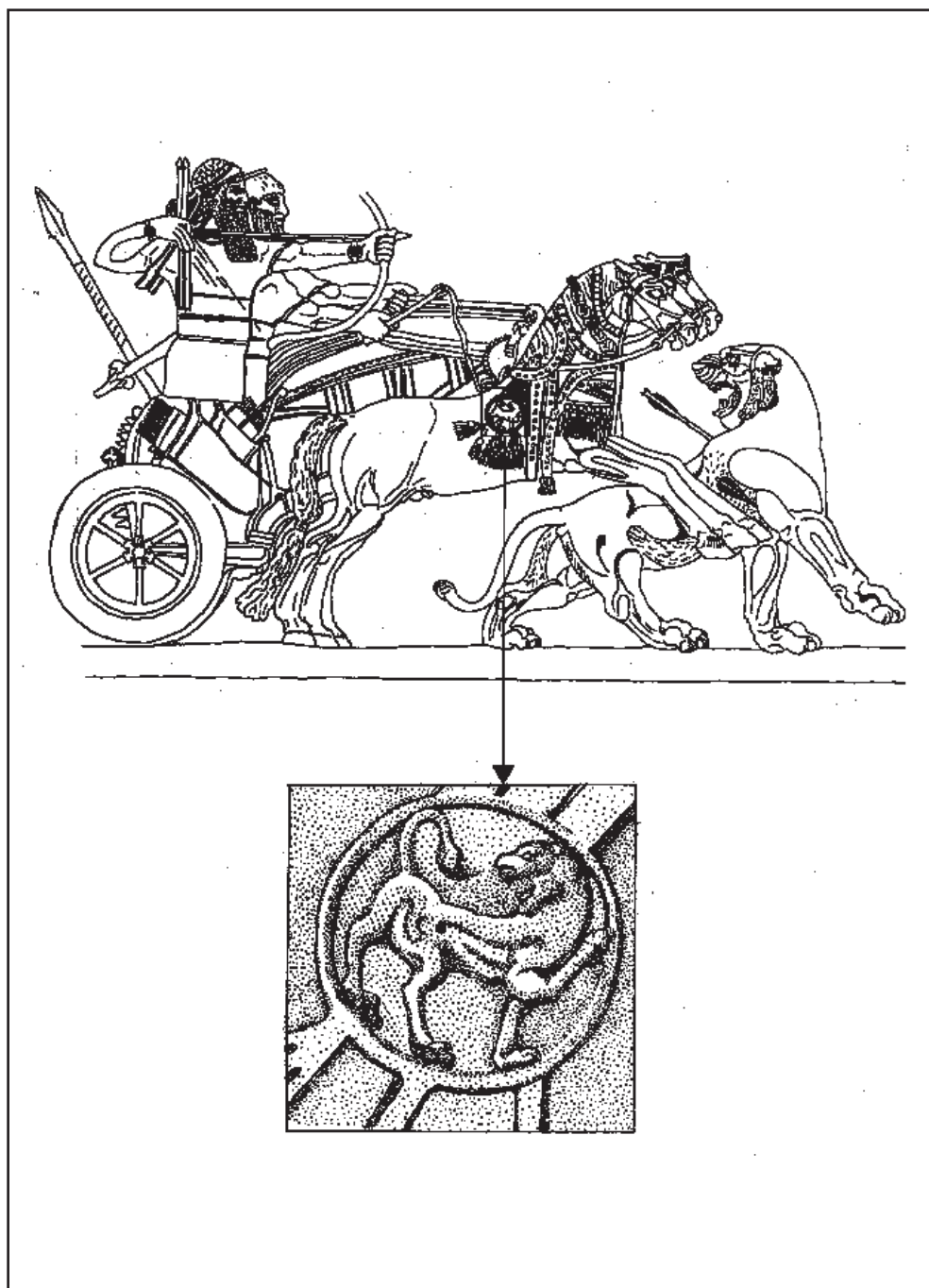

Figura 4 Placă de harnaşament cu motivul felinei înscrisă în cerc reprezentat în reliefurile lui Assurnasirpal al II-lea de la Kalah (regiunea Nimrud, Irak).

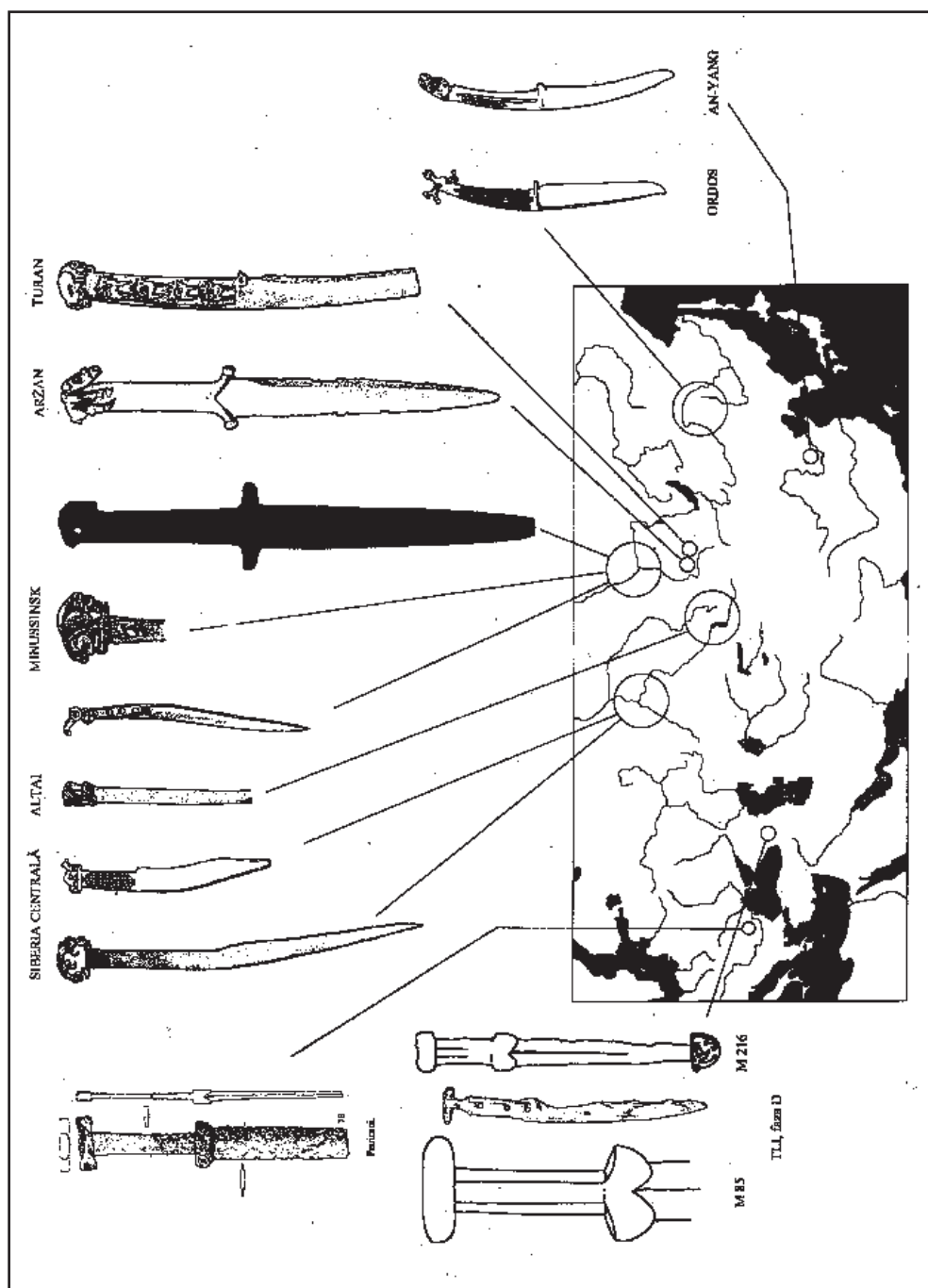

Figura 5 Pumnale și akinakai cu motive animaliere la capătul mânerului și la buterolă

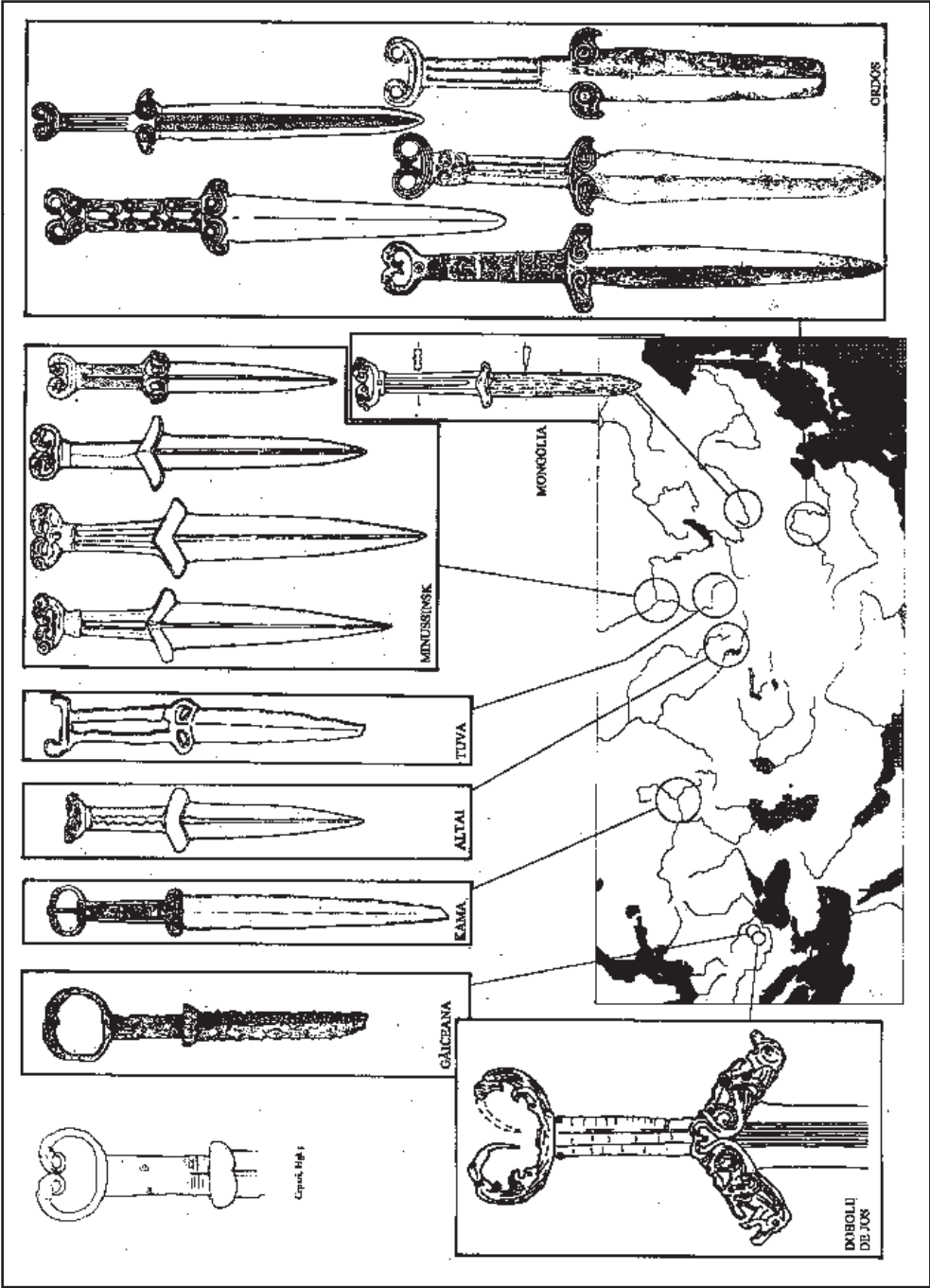
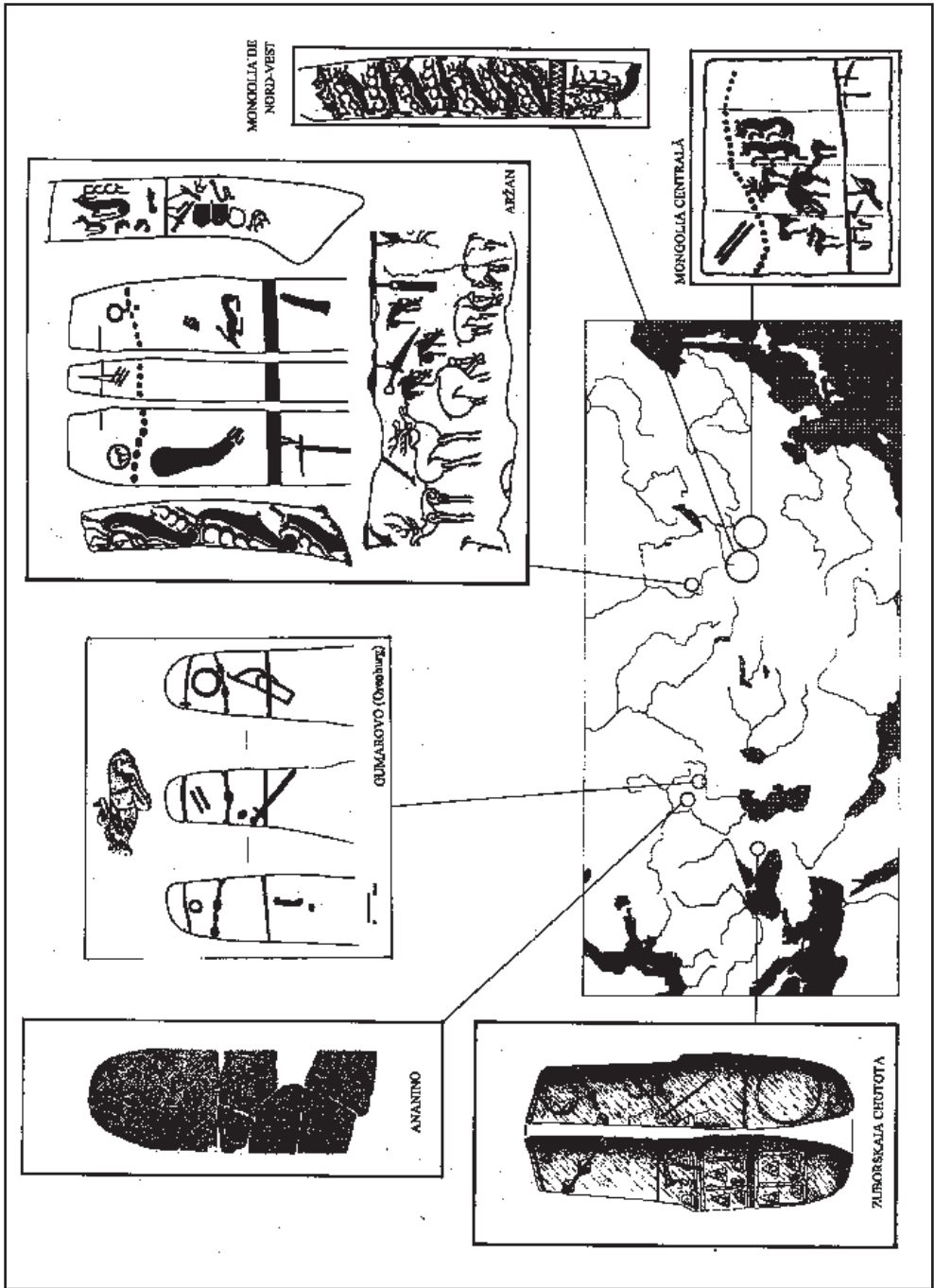

Figura 6 Pumnale și akinakai cu motivul capetelor de pasăre răpitoare aflate față în față („antene”) la mâner

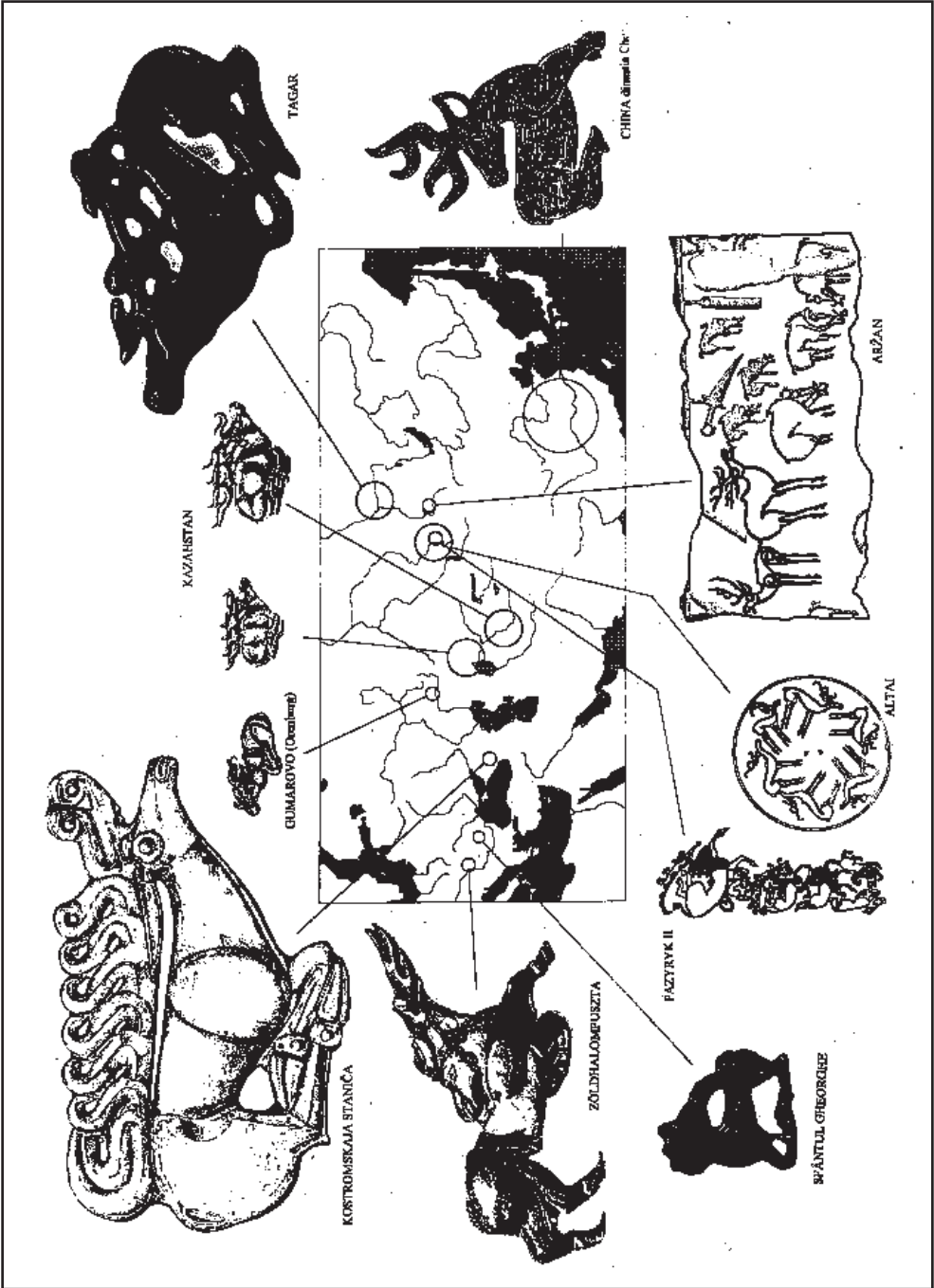

Figura 8 Motivul cerbului în alergare

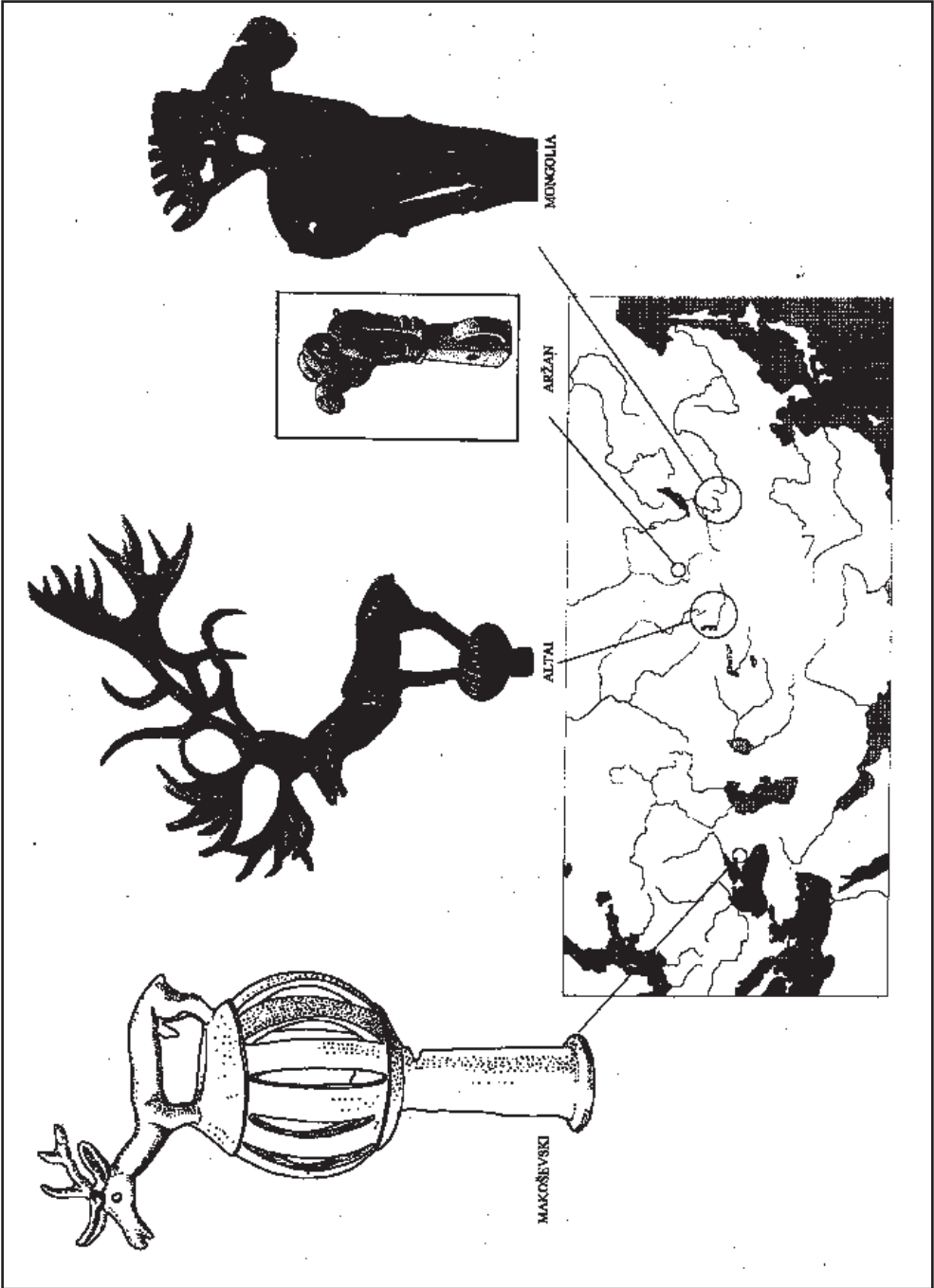

Figura 9 Baldachine

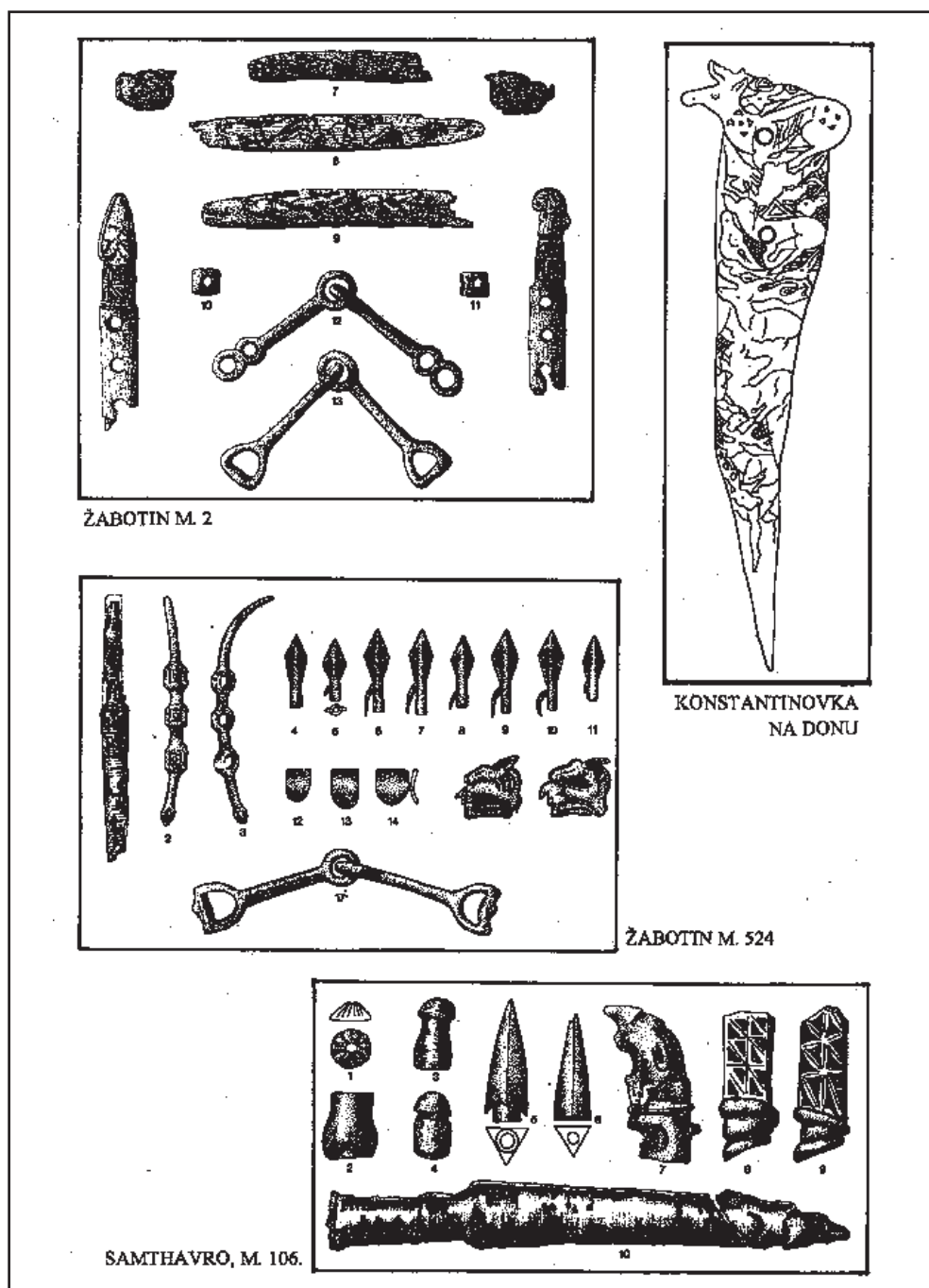

Figura 10 Inventare specifice primului orizont de artă animalieră în nordul Mării Negre (după G. KOSSACK)

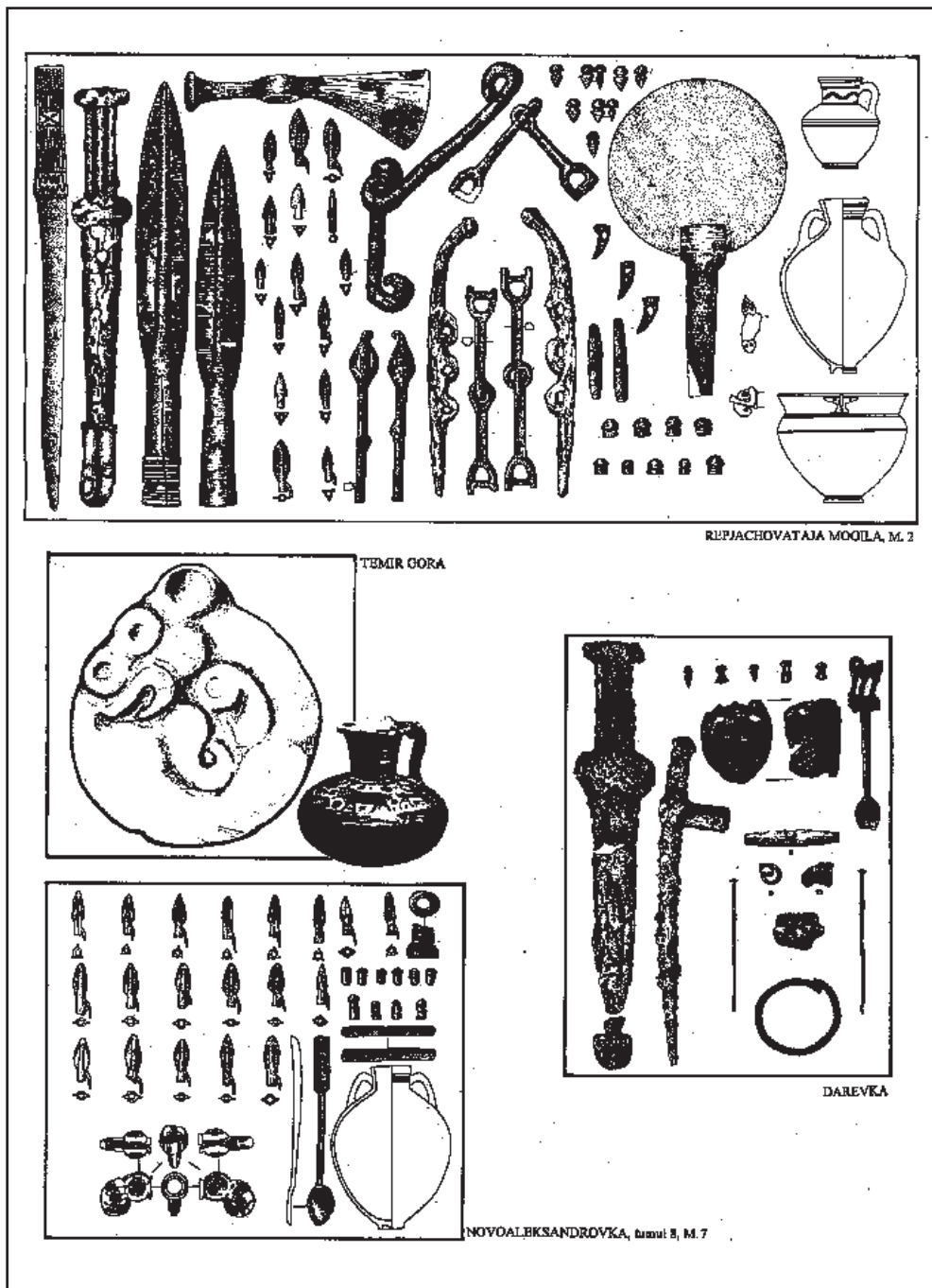

Figura 11 Inventare specifice celui de-al doilea orizont de artă animalieră în nordul Mării Negre (după G. KOSSACK și PIOTROVSKY, B.; GALANINA, L.; GRACH, N. 1986)

A daciai *Publius Aelius Antipater* főpapi címe

(Kivonat)

Publius Aelius Antipater feliratát H. DAICOVICIU és I. PISO publikálták 1977-ben, *Ulpia Traiana Sarmizegetusa* (ma Várhely – Sarmizegetusa, Románia) területéről előkerült feliratos emlékről, a *L'Année Épigraphique* és az *Inscriptiones Daciae Romanae* lapjain. Mivel a tartományi császárkultusz főpapjainak hivatalos titulusa a Severus-kor derekától kezdve az ismert feliratokon megváltozik, az említett, különben kifogástalan feloldásban egy N betű beillesztése zavartkeltő volt, de a feliraton látszik, hogy eltekinthetünk tőle, tehát a probléma ennyivel meg is oldható. Ezáltal ez a felirat is megerősíti azt a meglátást, miszerint ezek a hivatalos titulusok mindig pontosan szabályozottak voltak.

*

Publius Aelius Antipater feliratát H. DAICOVICIU és I. PISO publikálták 1977-ben¹. Az egykori *Ulpia Traiana Sarmizegetusa* (ma Várhely – Sarmizegetusa, Románia) területéről előkerült nagyon szép faragású márvány feliratos emlék méretei: M. 92, Sz. 33, V. 7 cm, bm. 37–40 mm. A magasságában is csonka, hosszában félbetörött feliratot első közlői meggyőző módon egészítették ki és ebben a formában került az *L'Année Épigraphique* (AÉ) lapjaira, ugyanígy az *Inscriptiones Daciae Romanae*-ba (IDR) is: *[[Numini imp(erator) -) caes(ar -)? / - - -----*
----- - -? et]] / Geni[o
Daciar(um)] / P(ublius)Ael(ius) A [ntipater] /
flame[n colon(iae)] / Apulens[is sac(erdos)] /

Arae A[ugusti n(ostri)] / exs mu[neribus ?] / donu[m dedit]. IDR, III/2, 217 = AÉ, 1977, 689

E kiegészítéssel szemben semmi kétség nem merült fel idáig. Azonban a daciai tartománygyűléssel és a tartományi főpapokkal foglalkozó dolgozatom írása közben felfigyeltem arra a jelenségre, miszerint a tartományi császárkultusz főpapjainak hivatalos titulusa a Severus kor derekától kezdve a korábban használatos *sacerdos provinciae* és *sacerdos Daciae* címeket felváltva, kivétel nélkül minden ismert feliraton *sacerdos Arae Augusti*, egészen *Severus Alexander* koráig, mely időtől fogva *sacerdos Arae Augusti nostri, coronatus Daciarum III* lett a tisztség hivatalos címe². Az utóbbi főpapi titlust a következő feliratok tartalmazzák: – *[Gesah]nis pro / [se et suis P(ublius) A]el(ius) Maxi[us] Iivir q(uin)q(uennalis) et fla[men col(oniae) Nap(ocensis)] a militi(i)s / [sacerdos Ar]ae Aug(usti) n(ostri) / [coronat(us) Dac(iarum)]III dec(urio) col(oniae) / [metro]poli]s / [v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)?]* (PISO, I. 1980 i.m., p. 126³ = SZABÓ Á. 1998 i.m., 171–176)⁴ (amely felirat állíttatási ideje *SEVERUS Alexander* korától Kr.u. 222.-től számítható⁵), valamint – *MARTI Aug(usto) / pro salute Imp(eratoris) / Caes(aris) M(arcus) Antoni / Gordiani Pii / Felic(is) Aug(usti) / M(arcus) Antonius / Valentinus / eq(ues) r(omanus) dec(urio) m(unicipi) Apul(ensis) / sacerdos Arae / Aug(usti) n(ostri) / coronatus Dac(iarum) / III d(ono) d(edit)* (IDR, III/2, 266 = CIL, III, 1433), amelyet a rajta szereplő császárnév alapján Kr.u. 238. és 244. közé keltezhetünk.

Publius Aelius Antipater itt tárgyalt töredékes feliratának 7 sorát azonban így egészítették ki: „... sac(erdos) / arae augusti n(os-tri) / ...” (l. I. ábra). Így ezzel a titulussal egye-dül-lő lenne a kor daciai főpapjai között, mert ha megfigyeljük az időszak többi ismert főpapjának feliratait, hivatali tisztségük felírt formája kivétel nélkül *sacerdos Arae Augusti*, köztük két saját magának, *Publius Aelius Antipater*nek állított azonos szövegű feliraton is. A csak *sacerdos Arae Augusti* címet tartalmazó daciai feliratok az említettekkel együtt a következők: – *I(ovi)*

O(ptimo) M(aximo) Cons(ervatori) / pro salute / P(ubli) Ael(i) Antipatri(s) / sac(erdotis) Arae Aug(usti) / sua suorumque / omniu(m) Onesimus // actor / v(otum) s(olvit) (AÉ, 1930: 8), valamint – I(ovi) O(ptimo) M(aximo) Cons(ervatori) / pro salute / P(ubli) Ael(i) Antipatri(s) / sac(erdotis) Arae Aug(usti) / sua suorumque / omniu(m) Onesimus / actor v(otum) s(olvit) (AÉ, 1959: 304), továbbá – [Cominiae ----- / ----- - - - coniugi] / T(iti) Vareni(i) Probi / q(uin)q(uennalis) col(oniae) Sarm(izegetusae) / M(arcus) Cominius / Quintus pontif(ex) / et bis q(uin)q(uennalis) col(oniae) eq(uo) p(ublico) / sacerdos Arae / Aug(usti) / sorori pientissimae / l(oco) d(ato) d(ecurionum) d(ecreto) (IDR, III/2, 108 = ILS, 7131 = CIL, III, 1513), végül – P(ublio) Ael(io) P(ubli) fil(io) P(apiria) (tribu) / Strenuo equo / p(ublico) sacerdot(i) Arae / Aug(usti) auguri et / Ilvirali col(oniae) / Sarm(izegetusae) augur / col(oniae) Apul(ensium) dec(urio) / col(oniae) Drob(etensium) pat(ron)o collegior(um) / fabr(orum) cento / nar(iorum) et naut(arum) conduc(tori) pas(cui) salinar(um) / et commer(ciorum) Rufinus / eius (ILS, 7147 = CIL, III, 1209).⁶

A bemutatott analógiák által sem erősített adatétele az N. betű által a *noster – n(ostr)* – szónak a főpap titulusába felirattanilag sem indokolt, ha megnézzük az IDR, III/2, 190. oldalon (fig. 175) közölt kitéző rajzot és fényképet (1. ábra). A rajzos kiegészítésben is látszik, hogy annak érdekében, miszerint a szükségtelen N. betű odakerülhessen a titulusba, az *Augusti* szó A betűjének két szára által bezárt szöveget jóval szűkebbre kellett venni – láthatjuk ha összehasonlítjuk az ugyanazon sor épen maradt *Arae* szavának két A betűjével –, valamint a kiegészített szó S T I betűit össze kellett zsúfolni, egymásra kellett nyomni (1. ábra), holott azok az N. betű nélkül is szabályosan írva kitöltik az illető sort (2. ábra), imígyen helyesen adva a főpap akkori hivatalos titulusát, amely az idézett párhuzamok által is tanúsított módon egyszerűen *sacerdos Arae Augusti* formában volt használatos. Ezért javasolom az N. betű elhagyását a 7. sor végéről, a felirat szövegét a megfelelő és

valós formára helyesbítendő⁷: *[[Numini imp(era)tor -) caes(ar -) ? / ----- - - - ? et]] / Geni[o Dacia(um)] / P(ublius) Ael(ius) A[ntipater] / flame[n colon(iae)] / Apulens[is] sac(erdos) / Arae A[ugusti] / exsmu[neribus?] / donu[m dedit] (vö. mégegyszer a 2. ábra, amely a jobb összehasonlíthatóság érdekében az IDR, III/2, 190. oldalon közölt rajz – a fig. 175 – alapján készült). A daciai főpapok feliratainak keltezése szerint *Publius Aelius Anti-pater* feliratának állíttatási idejéül a Kr.u. 3. század első két évtizedének valamelyik éve jöhet számításba *Severus Alexander* uralkodásáig, esetleg uralkodásának (Kr.u. 222–235.) első éveivel valamelyikével bezárólag⁸.*

A pontosabb kép kedvéért nézzük át az eddig ismeretes daciai főpapok hivatali időpontjait. Felirataik keltezése alapján az egyes főpapok hivatali idejének-évének relatív időpontja⁹ a következőképpen alakul (tekintetbe véve ARDEVAN, R. i.m. 1998 keltezéseit is):

1. *C. Ulpius Bonus s(acerdos) pr(ovinciae)* volt a Kr.u. II. század második felében (ARDEVAN, R.: 161–180., kérdőjellel post 170)

2. Ismeretlen *sacerdotal(is) provinciae*, felirata Kr.u. 193.-tól keltezhető (ARDEVAN, R.: post 200), tehát *sacerdos provinciae* volt Kr.u. 193–200. előtt, mivel *sacerdotalis* címmel a kiszolgált főpapokat illették¹⁰.

3. Ismeretlen [*sac*] *sacerdotalis Daciae*, felirata Kr.u. 218. után keltezhető (ARDEVAN, R.: post 212)¹¹, tehát *sacerdos Daciae* volt 212–218. előtt¹², mivel a feliraton *sacerdotalis*, azaz kiszolgált főpapként szerepel¹³.

4. *P. Aelius Antipater, sacerdos Arae Aug(usti)* volt, a Kr.u. 3. sz. első két évtizedének valamelyik évében (ARDEVAN, R.: post 200).

5. *M. Cominius Quintus, sacerdos Arae Aug(usti)* volt, a Kr.u. 222. előtti időben, valószínűleg a 3. század első éveinek egyikében (ARDEVAN, R.: 180–200¹⁴).

6. *P. Aelius Strenus, sacerdos Arae Aug(usti)* volt, Kr.u. 193. és 222. között valamelyik esztendőben (ARDEVAN, R.: post 200¹⁵).

7. *T. Claudius Augustianus sacerdos („sacerdot(io)”, főpap volt Kr.u. 222–235. kö-*

zött, Severus Alexander uralkodásának valamelyik évében¹⁶ (ARDEVAN, R.: ante 235)

8. *P. Aelius Maximus, [sacerdos Ar]ae Aug(usti) n(ostri), [coronat(us) Daciarum I]II (Trium)* címekkel Kr.u. 222.-t követően volt főpap. (ARDEVAN, R.: 3. sz. eleje, azonban nem tudhatott még a legújabban elfogadott keltezési lehetőségről, amely szerint a feliraton szereplő [metropoli]s szó egyértelműen *Severus Alexander* idejétől teszi keltezhetővé a feliratot, így a főpap hivatali évét is.¹⁷)

9. *M. Antonius Valentinus, sacerdos Arae Aug(usti) n(ostri), coronatus Dac(iarum) III (Trium)* címekkel, Kr.u. 238. és 244. között volt egy évig főpap (ARDEVAN, R.: 238–244.)¹⁸.

Az itt közölt főpapi lista is mutatja, hogy a *sacerdos Arae Augusti* cím egy bizonyos időszakon át volt használatban, a sacerdos provinci-ae és a *sacerdos Arae Augusti nostri, coronatus Daciarum III* címek használati ideje között. A különbözőképpen hangzó főpapi címek látszólagos időbeli egymást fedése csak az egyes feliratok tágabb keltezési időhatárai következtében merült fel. Erre vonatkozóan érveimet másutt részletesen kifejtettem¹⁹. Jelen közlemény által még inkább hangsúlyozni akarom, hogy a hivatali címek időrendje szerint is, a különbözőképpen felírt főpapi titulusok nem pongyola fogalmazás vagy fogalomzavar eredményei, hanem az aktuális hivatalos szóhasználat feliratos jelentkezései. Vagyis még egyszer: a bemutatott korabeli analógiák által is megerősítetten, *P. Aelius Antipater* főpapi címének a korabeli használatos formáját *sacerdos Arae Augusti*-nak tekinthetjük, a *noster – n(ostri) –* szócska odatétele a titulusba az ő esetében nem indokolt²⁰.

Jegyzet

1. DAICOVICIU, H. – PISO, I., Publius Aelius Antipater, in: *Epigraphica. Travaux dédiés au VIIe Congrès d'épigraphie grecque et latine* (Constanza, 9–15 septembre 1977), Rec. et publ. D. M. PIPPIDI et Em. POPESCU, ed Acad. R. S. R., București 1977, 75–78.
2. SZABÓ Á., *Megjegyzések a daciai tartománygyűlés történetéhez*, in: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 1999 (2000), sajtó alatt. L. még DAICOVICIU, C., *Severus Alexander și provincia Dacia*, in: Acta Musei Napocensis (AMN – Cluj-Napoca) III, 1966, 153–171.
3. PISO, I., *Epigraphica* (XI), in: Potaiissa, Studii și comunicări 2, Turda 1980, 123–131.
4. SZABÓ Á., *Kiegészítési javaslat P. Aelius Maximus sacerdos fogadalmi feliratához*, in: Antik Tanulmányok, 1998 (Budapest, 1999), 171–176.
5. DAICOVICIU, C., in: AMN, 1966, i.m. 154 megjegyzően bizonyítja, hogy a metropolis cím Ulpia Traiana Sarmizegetusa nevében csak Severus Alexander korától (Kr. u. 222–235.) fordul elő.
6. A rövidítések: AE = L'Année épigraphique, Paris 1888-tól, CIL III = *Corpus Inscriptionum Latinarum* III ed. Th. MOMMSEN, Berlin 1873–1902; ILS = *Inscriptiones Latinae Selectae* ed. H. DESSAU, Berlin 1892–1916; IDR = *Inscriptiile Daciei Romane*, București 1975–től.
7. A főpapi titulus keltezési szempontból való hasznosítását tekintve abszolút nem mindegy, hogy milyen formában szerepel egy-egy főpap hivatali címe a feliratokon.
8. A főpapok feliratainak keltezését és a tartománygyűlés tárgyalását I. ARDEVAN, R., *Viața municipală în Dacia romană*, Timișoara 1998, 328–341., és 610–611. oldalakon, valamint újabban SZABÓ Á., *Megjegyzések a daciai tartománygyűlés történetéhez*, (sajtó alatt) in: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1999.
9. Azért időpont, mert a főpapot egy évre választották. L. pl. DEININGER, J., *Die Provinziallandtage der Römischen Kaiserzeit von Augustus bis zum Ende des dritten Jahrhunderts n. Chr.* Vestigia 6, München–Berlin, 1965, 150.
10. KORNEMANN, E., *Concilium*, in: *Realencyclopädie der Classischen Altertumwissenschaft* (RE – Stuttgart, 1893-től), szerk. PAULY–WISSOWA–KROLL és mások, IV. 1, 1900, 801–830, 814.
11. Megjegyzendő még egyszer, hogy ez csak az illető felirat keltezése. A rajta szereplő főpapi személy korábban töltötte be *sacerdos provinciae* címmel hivatalát, mivel a *sacerdotalis* kifejezéssel a már kiszolgált főpapokat jelölték, ld. KORNEMANN, E., i.m. 814.
12. A főpapok időrendjét SZABÓ Á., 1999 i.m. részletesen tárgyaltuk. Az itt I., 2., 3. számú főpapok feliratait I. 1: AE, 1977, 656 = AE, 1956, 207; 2: IDR, III/2, 353 = ILS, 7130 = CIL, III, 7962; 3: CIL, III, 7688.
13. ld. KORNEMANN, E., in: RE IV. 1, 1900, i.m. 814.
14. A felirat régebbi irodalma felsorolva in: IDR, III/2, 111–112. oldalakon. Datálását illetően: BALLA L. Kr.u. 222.-vel bezáródó időintervallumra javasolta a felirat keltezését. L. BALLA L., *Epigraphica Dacica*, in: A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Közleményei 66, 1970, 24–31, 25. Ahogy D. FISHWICK is írta (in: *The Imperial Cult in the Latin West* I/2, Leiden 1987, 326–335), a Severus korra tehető a kifejezetten a császár oltárára utaló kifejezés hangsúlyozott megjelenése a főpapok tisztégcímében. Ez Daciában sem lehetett másképp, így M. Cominius Quintus feliratának és hivatali idejének keltezését R. Ardevan véleményével is részben egyezően, egy a 2. század utolsó évtizede – a század vége és a Kr.u. 222. közé eső időpontra tehetjük.
15. L. még BALLA L., 1970 i.m. 25.
16. Az ő esetében nem dönthető el, hogy csak *sacerdos Arae Augusti* volt-e vagy már *sacerdos Arae Augusti nostri, coronatus Daciarum III*, mivel a főpapságára vonatkozó kifejezés a feliraton „sacerdot(io)” formára egészíthető ki értelemszerűen, imígy általános értelmű – papsága alatt – időhatározóvá téve a papságot jelentő szót. Tartományi főpapsága biztos T. Claudius Augustianusnak, ugyanígy a felirat keltezése is – I. még IDR, III/2, 79 – így csupán az általa viselt főpapi cím szabályszerű alakját illetően merül fel az előbb említett két lehetőség adta apró bizonytalanság. A felirattal legutóbb I. PISO foglalkozott érdemben, I. I. PISO,

- Maximinus Thrax und die Provinz Dazien.** in: Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik (ZPE) 1982 (49), 225–238, 277. lap és 14. jegyzet.
17. L. SZABÓ Á., 1998 **i.m.**, 171–176.
18. R. ARDEVAN keltezéseit összefoglalóan I. ARDEVAN, R., 1998 **i.m.**, 610–611, ahol két további főpapot feltüntet még, melyek főpapságának nem egyértelműen igazolható voltát máshol tárgyaltuk, ld. SZABÓ Á., 1999 **i.m.**
19. SZABÓ Á., 1999 **i.m.**
20. A noster (nostri) szó szerepét a császárkultusz és tartományi főpapok tisztségcímében összefüggően a császári titulátúrában megjelenő Dominus Noster kifejezéssel, részletesen tárgyalja FISHWICK, D., 1987 **i.m.**, 334.

Titulatura marelui preot din Dacia al cultului imperial *Publius Aelius Antipater* (Rezumat)

Inscripția lui *Publius Aelius Antipater* a fost publicată de H. DAICOVICIU și I. PISO, în 1977, de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa (Sarmizegetusa, jud. Hunedoara), în *L'Année Épigraphique* și în *Inscriptiones Daciae Romanae*. Dat fiind faptul că la mijlocul epocii Severilor titulatura oficială a marilor preoți din provinciei se schimbă (v. inscripțiile cunoscute), în interpretarea amintită, foarte reușită de altfel, introducerea unui caracter N era problematică. Analizând însă inscripția, se vede că introducerea caracterului nu este neapărat necesară, în consecință putem considera rezolvată și această mică problemă, iar inscripția vine și ea în sprijinul observației, conform căreia titulatura utilizată în asemenea cazuri nu este niciodată una ad-hoc, ci una canonică, bine stabilită.

The Titulature of *Publius Aelius Antipater*, the Provincial Pontiff of the Emperor's Cult in Dacia (Abstract)

The inscription of *Publius Aelius Antipater* was published by H. DAICOVICIU and I. PISO, from Ulpia Traiana Sarmisegetusa (Sarmisegetusa, Hunedoara County), in the *L'Année Epigraphique* and in „*Inscriptiones Daciae*

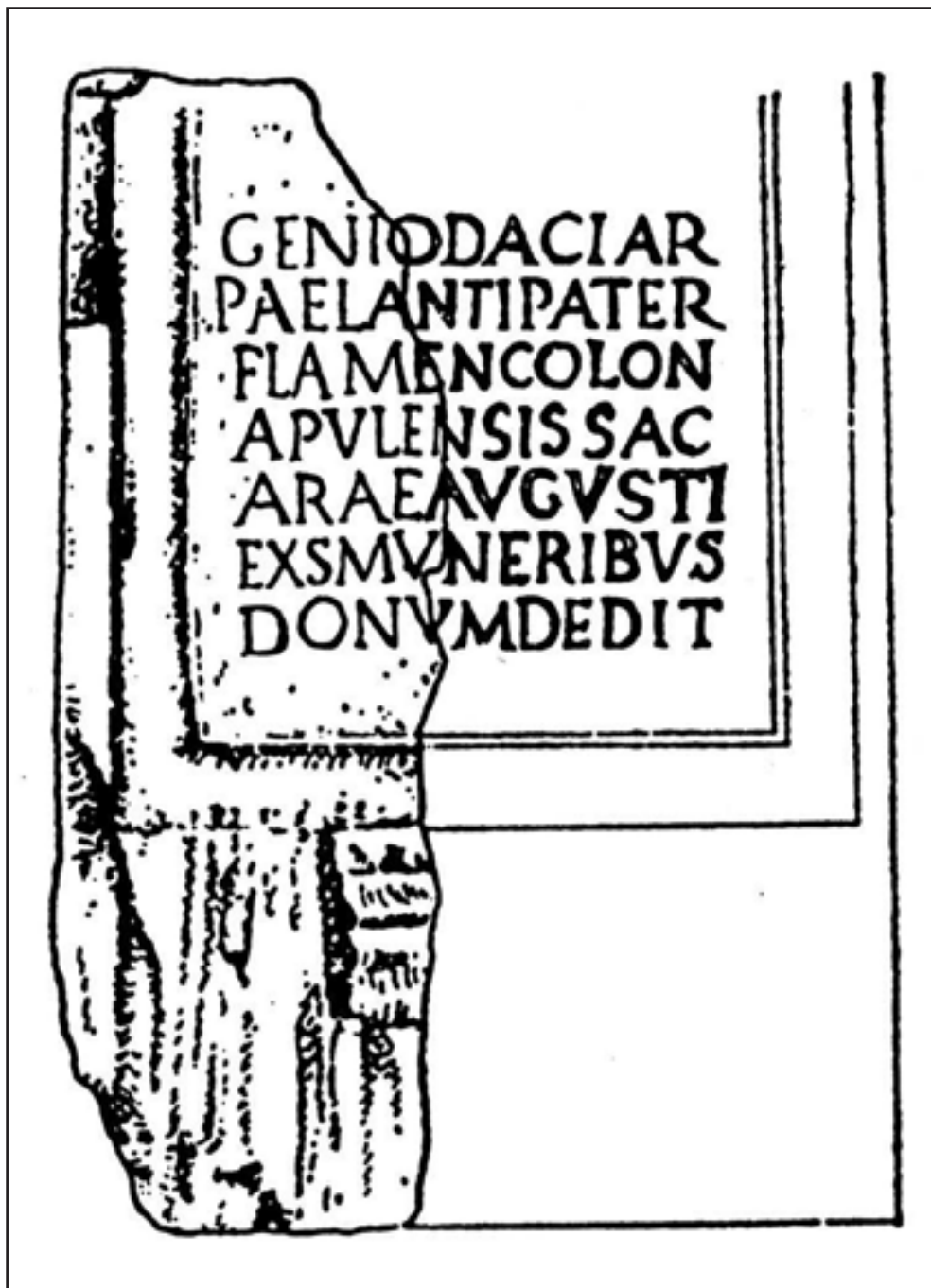
Romanae”. Given the fact that by the middle of the Severus period the official titulature of the provincial pontiff of the emperor's cult changed (see the familiar inscriptions) in the mentioned interpretation, which otherwise is very successful, the introduction of a character N was problematic. However, analysing the inscription, one can see that the introduction of the character is not necessary, consequently we can consider this small problem as being solved.

1. ábra H. DAICOVICIU és I. PISO kiegészítése az IDR, III/2, p. 190, fig 175 nyomán

**Așezarea de secol IV. p.Chr.
de la Chilieni, j. Covasna
(campania 1991).
Raport preliminar**

(Rezumat)

Cercetările întreprinse în 1991 au permis dezvelirea parțială a unei locuințe, descoperirea sub nivelul de cultură de secol IV. p.Chr. a unui bogat material ceramic, ce se încadrează perioadei secolelor I a.Chr. – I p.Chr. Alături de materialul ceramic caracteristic secolului IV p.Chr. au fost descoperite și obiecte din fier, argint și bronz din aceeași perioadă: cataramă și lame de cuțit din fier, inel din argint și o fibulă din bronz.

*

Cercetarea sistematică a așezării, începută încă din 1987, a fost continuată și în cursul anului 1991, urmărindu-se salvarea vestigiilor din și de pe malul terasei Oltului, supusă unei eroziuni continue. În această campanie s-a lărgit cu 7,30 m C.5 trasată în 1990, iar din capătul nordic al șanțului I/1990, s-a trasat în continuare un șanț având dimensiunile de 16 x 1,10 m. La extremitatea sudică a C.5 extinse s-a trasat și deschis C.1/1991, având dimensiunile de 7,80 x 1,60 x 8,07 x 3,10 m. Totodată, la 8,90 m de C.5/1990, s-a deschis pe malul terasei C.2/1991, având dimensiunile de 10,35 x 8,40 x 2,00 x 4,00 m, în care în apropierea rupturii malului s-au surprins resturile unei locuințe L.1/1991. Din locuință s-a păstrat doar latura estică, cu o singură groapă de par, lungimea laturii fiind de cca. 3 m, restul fiind distrusă de lucrările de excavație de la fosta carieră de nisip.

Ca și în 1990, sub nivelul de cultură aparținând secolului IV p.Chr., în speță în cazul de față sub locuință, s-au descoperit vestigii con-

stând în principal din material ceramic, ce se încadrează perioadei secolelor I a.Chr – I p.Chr, ceea ce ne face să afirmăm că la Chilieni există o suprapunere de așezări pentru perioadele avute în discuție. Această afirmație este întărită și de descoperirea în 1990, în imediata apropiere a cercetărilor din 1991, a unui denar roman emis de Antonius.

În privința materialului ceramic descoperit, acesta este fragmentar, aparținând unor vase lucrate cu mâna și la roată, de culoare neagră, cenușie ori roșie, fiind vase de provizii, unele de tip „Kräusengefäß”, borcane sau boluri.

Alături de materialul ceramic s-au mai descoperit și obiecte din fier, argint și bronz, după cum urmează¹:

1. O cataramă din fier, cu corpul puțin oval, prevăzută cu spin, având diametrul de 3,0 cm. Cataramă asemănătoare s-a descoperit în mormântul nr. 67 de la Sântana de Mureș².

2. Două fragmente de lame de cuțit din fier, având dimensiunile de: 5,4 cm; 4,3 cm.

3. Un inel din argint, cu capetele supra-puse, având diametrul de 2,0 cm. Inele asemănătoare, dar cu capetele răsucite³, ori apropiate⁴, s-au descoperit la Sântana de Mureș (mormintele 47 și 63) și la Füzesabony în Ungaria.

4. O fibulă din bronz, cu piciorul întors pe dedesubt (Fibeln mit ungeschlagenem Fuß), având lungimea păstrată de 3,0 cm. Fibule asemănătoare s-au descoperit la Sântana de Mureș, în mormântul nr. 48⁵ și în necropolele de secol IV p.Chr., în Muntenia⁶.

La acestea se mai adaugă și două obiecte din ceramică, constând dintr-o fusaiolă fragmentară și o mărgea având diametrul de 2,1 cm.

Note

1. Piesețe din metal constituie obiectul unei analize în articolul: **Obiecte din metal și os descoperite în complexul arheologic de la Chilieni, jud. Covasna**, din prezentul anuar
2. KOVÁCS István, **A marosszentannai népvándorláskori temető**, Dolgozatok, 3, 1912, Kolozsvár, p. 318
3. Ibidem, p. 299
4. SZABÓ J. József, **Késő római kori – kora népvándorláskori sír és települészet Füzesabony határában**. In: AGRIA, XXV–XXVI, Eger, 1989–1990, p. 176
5. KOVÁCS István, **op. cit.**, p. 299
6. MITREA, Bucur; PREDĂ, Constantin, **Necropole din secolul al IV-lea e.n. în Muntenia**, Ed. Academiei, 1966, București, p. 207, fig. 10

Régészeti kutatások 1991-ben, a Kr.u. 4. századi kilyéni településen (Kivonat)

Az 1991-ben végrehajtott régészeti kutatások részben feltártak egy 4. századi felszíni lakást, valamint az ez alatt található Kr.e. 1. – Kr.u. 1. századi, gazdag kerámiaanyagot tartalmazó településréteget. A 4. századi anyagban a kerámián kívül a felszínre került egy övcsat, két vaskés töredéke, valamint egy ezüstgyűrű.

Archaeological Research Concerning the 4th Century A.D. Settlement at Chilieni (Kilyén), Covasna County. The Campaign of 1991 (Abstract)

The archaeological research-work from 1991 partly brought to light a surface dwelling from the 4th century as well as a settlement-level of pottery material between the 1st century B.C. and the 1st century A.D. Beside the pottery material of the 4th century, a buckle, two knife fragments, as well as a silver ring were also found.

Obiecte din metal și os descoperite în complexul arheologic de la Chilieni (j. Covasna)

(Rezumat)

Descoperirile arheologice din complexul de la Chilieni din diferite perioade istorice, de la neolitic până în secolul al XV-lea, au permis formarea unei noi imagini privind dezvoltarea societății omenești de pe meleagurile covășnene. Principalele descoperiri constau din arme (sabie scurtă, vârfuri de sulită, vârfuri de săgeată), unelte (cuțite, burghie, cârlige), obiecte de port și podoabe (fibule, catarame, inele, aplice), toate fiind databile pentru secolele IV–V p.Chr. Din aceeași perioadă provin și cele câteva fragmente de piaptâni de os. Obiectele din metal din perioada Evului mediu sunt documentate prin descoperirea a doi pinteți și a unui vârf de săgeată cu aripioare. Obiectele din metal și os, de o mare varietate, descoperite în acest sit arheologic constituie o contribuție la lărgirea cunoștințelor asupra epocilor respective.

*

Cercetările arheologice sistematice de la Chilieni, începute în 1987 și continuate an de an, până în prezent au permis descoperirea de bogate și variate vestigii arheologice pentru diferite perioade istorice, din neolitic până în secolul al XV-lea. Alături de marea varietate a urmelor de locuire umană, constând din locuințe, cuptoare, vetre, produse din ceramică a fost descoperită și o gamă largă de obiecte din metal și os, care lărgesc spectrul cunoștințelor asupra locuirii umane în această zonă. Prezenta analiză constituie un

subcapitol al viitoarei lucrări monografice privind descoperirile arheologice din complexul de la Chilieni.

Sabie scurtă (fig. 2/1)

Este realizată din fier, păstrându-se într-o bună stare de conservare, având o lungime de 37,0 cm, din care mânerul reprezintă 60 mm.¹ Lama cu două tăișuri are o lățime de 40 mm și o grosime de 4,5–5 mm. O caracteristică a acestui tip de armă, cunoscută în literatura de specialitate sub denumirea de „*Kurtzschwert*”, este gătuirea aflată în fața mânerului, care servea probabil la fixarea gârzii. Specificul piesei descoperite la Chilieni constă dintr-un orificiu cu diametrul de 4 mm, practicat în axul lamei la 28,0 cm de la vârf. Perforarea lamei nu este documentată în cazul celorlalte descoperiri de acest tip, reprezentând un unicat în aria de răspândire a armei. Datorită lipsei de informații, atât arheologice, cât și de alt caracter, rolul și funcția acestui orificiu practicat în registrul lamei rămâne deocamdată nelămurită.

Acest tip de armă este de sorginte Nord-ponctică, fiind răspândită în Regatul Bosporan, de unde provin și cele mai multe descoperiri datate pentru secolul al IV-lea p.Chr.² Piese asemănătoare au fost descoperite și pe teritoriul Ungariei, în regiunea de vârsare a Mureșului în Tisa, unde sunt datate pentru prima jumătate a secolului al V-lea p.Chr. și sunt atribuite unei populații alane, aflată sub dominație hunică³. În privința teritoriului României, sunt cunoscute patru exemplare descoperite la Drăgănești⁴, Nicolina⁵, Micia⁶ și Pietroasele⁷.

Din punct de vedere al formei, piesa de la Chilieni se înscrie în tipologia săbiilor descoperite în regiunile amintite anterior. Din punctul de vedere al dimensiunii prezintă o lungime apropiată cu cele descoperite la Nicolina (L = 34,9 cm), respectiv cea de la Micia (L = 34,4 cm).

Sabia a fost descoperită într-o locuință de secol IV. p.Chr., într-un mediu arheologic datat cu o monedă emisă în timpul împăratului Constantius al II-lea (337–361), permițând încadrarea ei la mijlocul sau în a doua jumătate a secolului al IV-lea p.Chr. Această datare, alături de cea a piesei de la Pietroasele, descoperită într-un mormânt datat „post quem” de o siliqua emisă la Siscia de același împărat, vine să susțină perioada de folosire a sabiei de tip „*Kurtzschwert*” pe teritoriul României în a doua jumătate a sec. al IV-lea p.Chr.⁸

Forma originală a acestui tip de armă trebuie să fi fost apropiată cu cea a piesei miniaturale de pe colierul Tezaurului nr. 2 de la Șimleul Silvaniei⁹ (fig. 8/1).

Vârfuri de suliță

Sulița a fost una dintre cele mai folosite arme, dacă nu cea mai răspândită în antichitate și în perioada migrațiilor. În cadrul complexului de la Chilieni au fost descoperite două exemplare de tipuri diferite.

Prima este o piesă având o lamă de formă romboidală asimetrică, aplatizată, prevăzută cu tub de înmănușare¹⁰ (fig. 2/2). Vârful lamei și baza tubului sunt rupte din vechime, astfel că lungimea piesei este de 14,2 cm. Tubul de înmănușare este conic, ușor aplatizat în secțiune, reprezintă cca. 40 % din lungimea actuală și are la capăt un diametru de 1,8 cm. Acest tip de armă este cunoscut încă din epoca romană, fiind documentat în secolele II–III p.Chr. prin descoperiri făcute în mai toate locurile unde au staționat unități ale armatei romane, ca de exemplu Căpâlna¹¹, Bucium¹² etc. Chiar dacă avem de-a face cu o piesă de origine sau factură romană, condițiile în care a fost descoperită, alături de ceramică tipică culturii Sântana de Mureș–Cerneahov, databilă pentru secolul al IV-lea p.Chr. și totodată lipsa oricărui element de factură romană atât din strat, cât și din întregul complex, ne face să o încadrăm în cadrul culturii Sântana, deci implicit în secolul al IV-lea p.Chr. Existența acestui tip de armă în lumea barbară poate fi documentată alături de descoperirile arheologice și de una dintre miniaturile colierului de la Șimleul Silvaniei (fig. 8/2).

Cea de-a doua piesă¹³ (fig. 2/4), care s-a păstrat în condiții mai bune de conservare, are o formă piramidală alungită, cu o lungime de 14,6 cm. Lama în secțiune este romboidală, cu colțurile rotunjite. Tubul de înmănușare, despărțit de lamă printr-o ușoară gâtuire, reprezintă jumătate din lungimea piesei, având un diametru de 20 mm, fiind prevăzut cu un orificiu pentru trecerea nitului de fixare pe mâner.

Vârful de suliță descris imită forma vârfurilor de „*pilum*” romane, fiind diferit de acestea datorită gâtuirii dintre lamă și tubul de înmănușare, respectiv secțiunii romboidale a lamei, aplicată foarte rar sau chiar deloc în cazul armelor romane de acest tip. Nu cunoaștem analogii nici în cazul culturilor barbare învecinate. Piesele cele mai apropiate ca formă sunt vârfurile de lance din secolele V–VI p.Chr., provenite din medii hunice și gepide, descoperite la Band¹⁴, Szentendre¹⁵, Pécs–Üszögpuszta¹⁶, care au aceeași secțiune romboidală, dar cu dimensiuni mult mai mari, fiind în realitate vârfuri de lance. Datorită lipsei altor descoperiri și de alte informații, relațiile dintre vârful de suliță cu secțiunea romboidală de la Chilieni și a pieselor de dimensiuni mai mari din secolele următoare nu pot fi stabilite.

Datorită mediului de secol IV-lea p.Chr., în care a fost descoperit, considerăm că avem de-a face cu

o imitație a unei arme de tradiție romană, care poate fi atribuită mediului cultural Sântana de Mureș, deci implicit goților.

Cuțite (fig. 2/3, 3/4–5, 4/2–7, 5/1–2)

Sunt obiectele din metal cele mai des întâlnite în așezările și necropolele din secolele IV–V p.Chr., fiind subvariantele cuțitului cu spate curbat și spin de înmănușare. La Chilieni au fost descoperite cinci exemplare întregi, respectiv șapte fragmente de metal, care provin de la cuțite rupte în vechime. Fixarea pe mâner se realiza prin împlântarea spinului în acesta. Piesa din fig. 3/5 reprezintă un caz aparte de prindere în mâner, având o lungime de 14,2 cm cu un nit de prindere, păstrat doar pe o parte, având în prezent o lungime de 3,5 mm și un inel de prindere aflat la baza lamei¹⁷. Această metodă de prindere presupune realizarea mânerului din două bucăți de lemn (care au fost observate la momentul descoperirii), fiind fixate pe spin cu ajutorul nitului și strânse cu două inele de fier, unul dintre ele, cel aflat la capăt fiind aztăzi pierdut. Această metodă de fixare a mânerului nu a fost documentată până în prezent în cadrul culturilor din secolele IV–V, dar caracterul omogen al materialului descoperit, în special cel al ceramicii ne permite să-l încadrăm în secolul al IV-lea p.Chr.

Cuțite curbe (cosor) (fig. 3/2)

A fost descoperit vârful lamei unui exemplar fragmentar, rupt din vechime, având o lungime de 12,2 cm și o stare de conservare bună¹⁸. Lama lată de 21 mm are spatele puternic curbat, în special spre vârf, în timp ce tăișul urmează o curbura mai puțin accentuată. Acest tip de unealtă (armă) este puțin cunoscut în mediile culturale din secolul al IV-lea. Chiar dacă descoperirile arheologice de acest gen lipsesc, încadrarea piesei în acest mediu poate fi făcută atât pe baza ceramicii, alături de care a fost descoperită, cât și a celor două piese miniaturale asemănătoare, aflate pe colierul de la Șimleul Silvaniei (fig. 8/5–6).

Vârf de săgeată (fig. 5/4)

A fost descoperit un exemplar înfipt într-un craniu de animal, având o lungime de 7,6 cm, din care 40 % este reprezentat de vârful în formă conică¹⁹. Piesa este prevăzută cu un tub de înmănușare, care la 9 mm de capăt are două orificii aflate în opoziție, pentru trecerea nitului de fixare. Acest tip de vârf de săgeată este cunoscut în literatura de specialitate sub denumirea de „*Wurfgeschosspitze*”, fiind o formă comună pentru armele de luptă la distanță, atât pentru cele grele, cum ar fi catapultele, cât și pentru arcuri. Dimensiunile relativ mici ale piesei par a indica că avem de-a face cu un

vârf de săgeată. Vârfurile de săgeată sunt cunoscute din descoperiri efectuate în aproape toate punctele unde au staționat unități ale armatei romane, atât în România (Bucium²⁰), cât și în alte regiuni ale Europei, cum ar fi de exemplu Moos-Burstall²¹.

Se pune problema, cum a ajuns această piesă de certă factură romană în mediul Sântana, în care a fost descoperită. Explicația ar putea fi ori o incursiune de jaf pe teritoriul Imperiului – fapt mai puțin probabil, știut fiind că timp de aproape jumătate de secol, până în jurul anului 364 goții se aflau în relații bune cu Constantinopolul, fie prin filiera unor subșidii, printre care se găseau și piese de armament, în special cele oferite în timpul domniei împăratului Constantius II.

Acest fapt este atestat de prezența mai abundentă a monedei²² și a importurilor romane, în special în teritoriile extracarpatice, fapt ce pare să fie subliniat în cazul nostru și de descoperirea unei monede emise în timpul acestui împărat la Chilieni.

Burghie (fig. 3/1)

S-a descoperit un exemplar având o lungime de 19,6 cm, cu partea activă albiată parțial distrusă, iar celălalt capăt lătit și aplatizat²³. Corpul are în secțiune o formă dreptunghiulară cu colțurile rotunjite. Piese asemănătoare au fost descoperite în necropola nr. 1 de la Bratei²⁴. Până acum este singura piesă descoperită în mediul Sântana de Mureș, dar prezența și folosirea ei sau al unui tip asemănător în cursul secolului al IV-lea este atestat de miniaturile de pe colierul de la Șimleul Silvaniei (fig. 8/7, 9).

Străpungătoare (fig. 3/3)

A fost descoperit un singur exemplar, având o lungime de 12,6 cm și un diametru de 3,5 mm²⁵. Vârful aplatizat are o lățime de 8 mm și o grosime de 2 mm. Piesa este un unicat în cadrul străpungătoarelor, toate celelalte piese de acest tip descoperite, fie executate din metal sau din os, au secțiunea circulară și nu ușor trapezoidală ca cea de la Chilieni.

Nu se cunosc analogii pentru străpungătoarea descoperită la Chilieni, singurul lucru cert este că poate fi datată în secolul al IV-lea p.Chr. pe baza fragmentelor ceramice, alături de care a fost descoperită.

Cârliș (fig. 4/1a, b)

S-a descoperit un exemplar cu o lungime de cca. 30 cm, fiind realizat din fier, ușor încovoiat la un capăt, în timp ce la celălalt este aplatizat și răsfrânt²⁶. Nu se cunosc analogii, fiind folosit probabil la atârnarea unor recipiente asupra focului.

Obiecte de port și podoabe

Campaniile de cercetări arheologice efectuate în complexul de la Chilieni au permis descoperirea unui bogat și variat material în cea ce privește această categorie de vestigii arheologice.

Fibule

Au fost descoperite mai multe exemplare, atât în stare fragmentară, cât și întregi. Aparțin tipurilor de fibule cu picior întors pe dedesupt („Fibeln mit ungeschlagenem Fuß”), respectiv celor cu semidisc și picior romboidal („Fibeln mit halbrunder Kopfplate und rombsichen Fuß”).

Fibule cu picior întors pe dedesupt

1. O primă piesă a fost descoperită în timpul unei periegeze, în malul surpat al fostei cariere de nisip, în care nu s-au putut face observații stratigrafice (fig. 6/2). Este realizată din bronz, fiind îndoită deasupra portagrafei, având o lungime de 4,6 cm și o lățime de 4 mm. S-a păstrat într-o stare de conservare bună. Portagrafa este realizată prin îndoirea pe lateral a unei părți a capătului corpului aplatizat prin ciocănire. Resortul cu arc realizat din bronz este înfășurat pe un ax realizat din același material de trei ori pe partea stângă, respectiv de patru ori pe partea dreaptă. Acul fibulei realizat din bronz s-a păstrat în întregime. Corpul este decorat cu șase romburi ștanțate, împărțite la rândul lor în patru pătrate mai mici de două linii perpendiculare.

Deoarece piesa nu provine dintr-un strat arheologic concret, pentru încadrarea culturală și datare suntem nevoiți să apelăm la piese, care prezintă analogii, descoperite în alte regiuni. Astfel, fibula cu portagrafa întoarsă lateral este documentată de descoperirile făcute în necropolele de la Spantov²⁷, Târgșor²⁸ și Sântana de Mureș²⁹, înscriindu-se în mediul cultural eponim și datate pentru secolul al IV-lea p.Chr. Decorul cu romburi ștanțate nu este cunoscut în cazul altor descoperiri. Avându-se în vedere analogiile cunoscute, cât și mediul din care provine, considerăm că este justă încadrarea acestei fibule pentru secolul al IV-lea p.Chr., împreună cu majoritatea uneltelor și armelor descoperite la Chilieni.

2. A doua piesă în stare fragmentară (fig. 6/3), confecționată tot din bronz, are o lungime de 3,4 cm, cu portacul rupt³⁰. Resortul cu arc a fost înfășurat pe o tijă din fier, având câte patru spirale pe ambele părți ale corpului. Fragmentul păstrat ne permite să-l încadrăm în categoria fibulelor cu picior întors, dar fără a se putea preciza, cărei subvariantă aparține.

Alături de cele două fibule descrise mai sus, păstrate în condiții relativ bune, s-au mai descoperit

încă trei fragmente aparținând de asemenea unor fibule. Unul din ele (fig. 6/4), realizat din bronz, este corpul puternic arcuit al unei fibule cu piciorul întors pe dedesupt. Acul, arcul și portagrafa s-au pierdut încă din vechime. În momentul descoperirii piesa era puternic oxidată. Un alt fragment (fig. 6/5), realizat din fier, este corpul puternic deformat al unei fibule cu portagrafa întoarsă lateral, a cărui resort s-a pierdut. În apropierea ei a fost descoperit acul din fier (fig. 6/7) al unei fibule, care s-a rupt chiar pe resort. Dimensiunile apropiate ale celor două piese, cât și faptul că au apărut foarte aproape una de cealaltă, ne fac să credem că avem de-a face cu componentele aceleiași fibule.

Fibule cu semidisc

A fost descoperit un singur exemplar (fig. 6/1) fragmentar, având o lungime de 3,4³¹. Acul și piciorul probabil romboidal au fost rupte încă din vechime. Corpul fibulei a fost realizat din bronz. Placa semidiscoidală prezintă o proeminență triunghiulară cu colțul rotunjit în partea superioară. Corpul puternic arcuit are o secțiune semicirculară. Resortul realizat din fier este puternic oxidat, neputându-se stabili numărul de spirale înfășurate pe axul, care depășește în ambele capete lățimea plăcii.

Acest tip de fibulă este cunoscut în toată aria de răspândire a culturii Sântana de Mureș–Cerneahov, fiind documentat în egală măsură prin descoperiri efectuate în necropole (Sântana de Mureș³², Târgu Mureș³³, Târgșor³⁴, așezări cum ar fi cea de la Hărman³⁵ cât și din tezaure ca cel de la Valea Strâmbă³⁶.

Cataramă

În cursul săpăturilor aheologice efectuate în complexul de la Chilieni au fost descoperite mai multe exemplare.

1. Cataramă de bronz (fig. 6/8). Veriga cataramă are formă elipsoidală, cu o lungime de 28 mm și o lățime de 19 mm, fiind circulară în secțiune, cu un diametru de 4 mm. În partea din spate prezintă două îngroșări, între care corpul se subțiază permițând fixarea spinului. Acesta, realizat tot din bronz, are o lungime de 17 mm, fiind semicircular în secțiune și ușor arcuit. Piesa face parte din categoria cataramelor simple, fără plăcuță, cu fixare directă pe curea.

2. Cataramă de fier (fig. 6/10). Veriga are formă aproximativ circulară, cu un diametru de 2,7 cm³⁷. Spinul realizat tot din fier este întors în jos la un capăt, iar la celălalt este întors în jos și aplatizat pentru a se putea fixa pe verigă. Piesa reprezintă o formă mai simplă a cataramelor circulare.

Alături de cele două exemplare prezentate mai sus, au fost descoperite alte trei piese fragmentare reali-

zate din fier, care pot fi atribuite tot unor cataramă (fig. 6/12–14).

Acest tip de cataramă poate fi datat în secolele IV–V p.Chr. pe baza descoperirilor făcute în necropolele de la Sântana de Mureș³⁸, Ocnița³⁹, Olteni (jud. Teleorman)⁴⁰, Bratei⁴¹ etc.

Tot aici trebuie luată în discuție și o altă piesă, care a fost descoperită în cursul săpăturilor din 1990⁴². Este vorba de o verigă de fier, având diametrul de 4,1 cm, care a fost realizată dintr-o bară cu secțiunea circulară groasă de 4 mm. Forma și dimensiunile piesei nu ne permit să o includem în categoria cataramelor. Pentru încadrarea tipologică și cronologică a piesei ne vin în ajutor descoperirile asemănătoare făcute în necropola de la Sântana de Mureș⁴³. Piesele descoperite la Sântana, realizate din bronz, având dimensiuni mai mici și prevăzute cu plăcuțe de prindere, au fost considerate de către I. KOVÁCS ca fiind similare cu piesa denumită „balteus”, folosită pentru fixarea curelei, pe care era prinsă sabia, din cadrul echipamentului militar din dotarea armatei romane⁴⁴.

Inele

A fost descoperit un singur exemplar (fig. 6/11), fiind singura piesă de argint provenită până acum din situl de la Chilieni. Are un diametru de 2,0 cm, fiind realizat dintr-o sârmă de cca. 2,5–3 mm grosime. Capetele nu sunt îmbinate, fiind ușor suprapuse. Inelele asemănătoare, dar cu capetele răscucite⁴⁵, ori apropiate⁴⁶ s-au descoperit la Sântana de Mureș (M. 47, M. 63) și la Füzesabony în Ungaria. Acest mod de execuție a verigii inelelor este mai puțin răspândit în cursul secolelor IV–V p.Chr., totuși au fost descoperite piese asemănătoare în necropolele de la Sântana de Mureș⁴⁷ și Bratei⁴⁸.

Aplică

A fost realizată din bronz, având diametrul de 1,2 cm (fig. 6/6). Are forma unui umbo de scut cu partea centrală înălțată și ușor bombată. În centrul părții posterioare a fost sudată o sârmă de bronz aplatizată, care servea pentru fixare. Face parte din categoria pieselor ornamentale, care erau aplicate în general pe părțile de piele groasă ale echipamentului soldaților sau pe piesele de harnașament. A fost cunoscută în special în epoca romană, la Bucium fiind descoperită în special în barăcile soldaților⁴⁹. Răspândirea pe scară largă a acestui tip de piesă ornamentală este atestat și de faptul că a fost descoperită ca făcând parte din inventarul unui mormânt datat pentru secolul IV – începutul secolului al V-lea, dezvelit la Aktöbe în Kazahstan⁵⁰.

Alături de piesele descrise mai sus, care în marea lor majoritate se încadrează în cultura Sântana

de Mureș-Cerneahov, din straturile datate cu ceramică medievală au fost descoperite câteva obiecte tipice evului mediu.

Pinten de fier (fig. 7/1)

A fost descoperit în timpul campaniei de săpături din 1996, având brațul drept rupt din vechime. Are o lungime de 14,0 cm, iar deschiderea brațelor era de cca. 9 cm. Brațul stâng păstrat este puternic arcuit pe orizontală și foarte puțin pe verticală. La capăt posedă un sector lățit și aplatizat, care este perforat pentru a permite trecerea curelușei de prindere. Tija rozetei, lungă de 2,6 cm, este despăcată pe aproape toată lungimea ei, iar la capăt este puternic îngroșată. Rozeta a fost prevăzută cu opt raze, având un diametru de 3,8 cm. Forma simplă a brațelor și tija despăcată încadrează piesa în categoria pintenilor folosiți în secolul al XIV-lea⁵¹. Folosirea acestui pinten în sud-estul Transilvaniei este documentat de descoperirile din cetățile de la Racu⁵², Bicsad-, Văpa⁵³, Racoșu de Jos – Tipia Racoșului⁵⁴ etc.

Pinten de fier (fig. 7/2)

A fost descoperit în anul 1997, într-o ruptură a malului fostei cariere de nisip. Are o lungime de 8,2 cm, fiind păstrat într-o stare deteriorată, din brațul stâng rupt din vechime păstrându-se doar un fragment de cca. 10 mm. Brațele realizate din platbanduri sunt ușor arcuite pe orizontală, fiind prevăzute la capăt cu câte un nit de fixare. La îmbinarea dintre corp și tijă se înalță un platband profilat lung de 1,5 cm, prevăzută la rândul lui cu un nit, care mărea suprafața de fixare pe încălțăminte. Tija lungă de 3,6 cm prezintă o secțiune de forma unui octogon aplatizat pe plan vertical, ridicându-se într-un unghi de 7–8° față de planul brațelor. Rozeta de mici dimensiuni, este prevăzută cu opt raze, fiind prinsă pe capătul aplatizat al tijei cu ajutorul unui ax scurt, nituit la capete.

Acest tip de pinten este o apariție destul de rară în mediile arheologice din România. Apariția pintenului în poziție secundară, fără nici un alt element de datare face dificilă datarea lui. Cele două exemplare asemănătoare descoperite la Biharea au fost încadrate de către autorul săpăturilor în „perioada comitatensă”, fără a se stabili o cronologie mai precisă⁵⁵. Totuși, datorită brațelor horizontale, a tijei mai lungi și a modului mai evoluat de prindere, considerăm că acest pinten poate fi încadrat pentru prima jumătate a secolului al XV-lea.

Vârf de săgeată (fig. 5/3)

A fost descoperit în timpul campaniei de săpături din 1996⁵⁶. Este realizat din fier, având o lungime

de 7,7 cm, fiind prevăzută cu un tub de înmănușare conic și vârf cu două aripioare, dintre care una s-a rupt din vechime.

Acest tip de vârf de săgeată este larg răspândit în timpul evului mediu. Având dimensiuni și o greutate relativ mici a fost folosit în special pentru arcuri. A. RUTTKAY îl încadrează în tipologia realizată de el drept Tipul 1a din grupul vârfurilor cu tijă de înmănușare și stabilește că folosirea acestuia pe teritoriul Slovaciei se poate documenta în perioada cuprinsă între secolele X–XII⁵⁷. La MEDVEDEV apare ca Tipul nr. 2, consemnând că este o prezență rară în mediul vechi rus, în cursul secolelor VIII–XIV, fiind rezultatul unor influențe occidentale⁵⁸. În cazul săpăturilor efectuate la Ungra⁵⁹ și Racoșu de Sus⁶⁰, acest tip de vârf de săgeată a apărut alături de material ceramic aparținând secolului al XII-lea. În cetatea Ika de la Cernatul de Sus apare împreună cu o cataramă⁶¹, în timp ce la cetatea de la Racu împreună cu piese de metal și fragmente ceramice⁶², în ambele cazuri fiind datat pentru secolele XIII–XIV. Din cele prezentate mai sus se poate observa că acest tip de vârf de săgeată are o folosință lungă în timp, acoperind o perioadă de cca. șase secole. Pentru datarea piesei de la Chilieni ne sunt de ajutor fragmentele ceramice (oale borcan, căldărușe de lut), alături de care a fost descoperit, care în marea lor majoritate prezintă caracteristicile ceramicii din secolele XII–XIII⁶³, ceea ce ne permite să încadrăm acest vârf de săgeată în aceeași perioadă.

După trecerea în revistă a obiectelor de metal descoperite în complexul arheologic de la Chilieni, ne vom concentra atenția asupra **obiectelor de os**, care pot avea la rândul lor de asemenea o importanță majoră în datarea așezării.

Prima piesă de acest tip provine din săpăturile efectuate în anul 1991, fiind vorba de un **fragment dintr-un piaptăn de os**, având lungimea de 4,6 cm și lățimea de 3,9 mm (fig. 6/15). S-a păstrat doar partea laterală, având opt dinți, respectiv o bucată din plăcuța întăritoare. Plăcile de os erau îmbinate cu ajutorul unor nituri din bronz. Decorul constă din puncte înscrise în unul sau două cercuri concentrice. Fragmentul aparține unui piaptăn cu un singur rând de dinți și mâner semi-circular, încadrându-se în tipul nr. 5 din tipologia realizată de K. HOREDTE⁶⁴. Datorită numărului mare de nituri de prindere, fragmentul de piaptăn prezintă asemănări apropiate cu cei de tip târziu descoperiți în necropola 1 de la Bratei⁶⁵, dar care se încadrează într-un alt tip. Acest tip de piaptăn este binecunoscut în mediile culturii Sântana de Mureș, fiind o apariție comună în perioada secolelor IV–V p.Chr.

Aceluiași tip de piaptăn cu un singur rând de dinți și mâner în formă de clopot aparține și un alt fragment descoperit în anul 1996 (fig. 6/16)⁶⁶.

Alte două fragmente descoperite tot în anul 1996 aparțin tipului de piaptăn bilateral. Unul dintre ele, având o lungime de 15 mm, este partea centrală a unui piaptăn, pe ale cărui margini se mai pot observa urmele dinților (fig. 6/17).

Celălalt, păstrat în condiții de conservare mult mai bune, provine dintr-un piaptăn rupt în regiunea centrală, având o lungime de 4,3 cm și o lățime de 4,0 cm (fig. 6/18). Se mai păstrează dinții de pe ambele laturi, prezentând unele goluri, respectiv plăcuțele întăritoare centrale prinse cu două nituri de fier. Decorul incizat constă din două linii în val, înscrise în două registre formate din linii paralele.

Pentru a data cele două fragmente de piaptăni bilaterali suntem nevoiți să revenim asupra datării anterioare, prin care aceste fragmente erau încadrate în secolul VI. p.Chr.⁶⁷. Într-adevăr, tipul de piaptăn bilateral era foarte răspândit în mediile gepide din secolul al VI-lea, după cum atestă descoperirile de la Band⁶⁸, Sighișoara⁶⁹, Biharea⁷⁰, respectiv cele din nord-estul Ungariei⁷¹. Totuși, lipsa oricărui material arheologic aparținând secolelor VI–VII – fapt semnalat și în articolul precedent – face îndoielnică o astfel de datare. Credem că o datare mai justă ar fi cea pentru secolele IV–V p.Chr., fapt subliniat și de abundența materialului ceramic din aceeași perioadă. Chiar dacă piaptăniile bilaterale sunt mai puțin prezente în perioada istorică mai sus menționată, descoperirile făcute la Spanțov⁷² și Ghirbom⁷³ au caracterul de a întări datarea propusă.

Note

- BARTÓK, Botond, **Cercetări arheologice în așezarea de secol IV e.n. de la Chilieni, municipiul Sf. Gheorghe, județul Covasna**. În: Symposia Thracologica, 8, Satu Mare–Carei, 1990, p. 205
- HARHOIU, Radu, **Das Kurzschwert von Micia**. În: Dacia N.S., 1–2, 1988, p. 83, 87–89, cu lista descoperirilor și bibliografia de referință
- PÁRDUCZ, Mihály, **Archäologische Beiträge zur Geschichte der Hunnenzeit in Ungarn**. În: ActaArchHung, XI, 1–4, 1959, p. 318, 345–346
- TROHANI, Grigore, Teodor ZORLIU. În: CercArh.M.N.I. Ro., 6, 1983, p. 216
- IONIȚĂ, Ion. În: ArhMold, 10, 1985, 47
- HARHOIU, Radu, **op. cit.**, p. 79
- DIACONU, Gheorghe; TZONY, Magda; CONSTANTINESCU, Marius; DRĂMBĂCEANU, Vasile, **L'ensemble archéologique de Pietroasele**. În: Dacia N.S., 21, 1977, p. 218, fig. 24/2
- Ibidem, fig.23/1
- PULSZKY Ferenc, **Magyarország Archeológiája**, Budapest, 1897, vol. II., Pl. CIII
- BARTÓK, Botond, **Cercetări arheologice de salvare în așezarea de sec. IV. d.Chr., de la Chilieni (j. Covasna)**. În: ACTA (SICULICA) – 1995, Sf. Gheorghe, 1996, p. 134, 137, fig. 6

- GLODARIU, Ion; MOGA, Vasile, **Cetatea dacică de la Căpâlna**, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1989, p. 106; fig. 90
- *** **Castrol roman de la Bucium**, Cluj, 1972, p. 65; Pl. LXII/19 (în continuare: **Bucium**)
- BARTÓK, Botond, În: Symposia Thracologica, 8, Satu Mare–Carei, 1990, p. 205
- KOVÁCS István, **A maroszentannai népvándorláskori temető**. În DolgCluj, 3, 1912, M. 49., p. 324, fig. 42; M. 179, p. 360, fig. 81/13
- HAMPEL József, **A régibb középkor emlékei Magyarorhonban**, Budapest, 1894, Pl. LIV
- BÓNA, István, **Das Hunnenreich**, Ed. Corvina, 1991, p. 64, Pl. 44
- BARTÓK, Botond, **Cercetări arheologice în așezarea de secol IV. d.Chr. de la Chilieni (j. Covasna), campania 1993**. În: ACTA (SICULICA) – 1996/I, Sf. Gheorghe, 1997, p. 123
- BARTÓK, Botond. În: ACTA (SICULICA) – 1995, Sf. Gheorghe, 1996, p. 143
- BARTÓK Botond. În: Symposia Thracologica, 8, 1990, p. 205
- Bucium**, Pl. LXI/6
- SÖNBERGER, Hans, Moos-Burgstal: **Ein neues Römerkastel**. În: Bericht der Römer–Germanischen Kommission, 63, 1982, p. 257–258, fig. 32/257
- BUTNARU, V., **Monede romane postauriene în teritoriile carpa-danubiano-pontice (anii 275–491)**. II. Perioada 324–383. În: ArhMold, 12, 1985, p. 135
- BARTÓK, Botond, Symposia Thracologica, 8, 1990, p. 205
- BĂRZU, Ligia, **Continuitatea populației autohtone în Transilvania în secolele IV–V (cimitirul 1 de la Bratei)**, Ed. Academiei, Bu-curești, 1973, p. 57, Pl. XXII/1–2
- BARTÓK, Botond, ACTA (SICULICA) – 1996/I, Sf. Gheorghe, 1997, 123
- BARTÓK, Botond, Symposia Thracologica, 8, 1990, p. 205
- MITREA, Bucur; PREDĂ, Constantin, **Necropole din secolul al IV-lea e.n. în Muntenia**. Biblioteca de arheologie, X, Ed. Academiei RSR, București, 1966, p. 241, fig. 61/6
- DIACONU Gheorghe, Târgșor, **Necropola din secolele III–IV e.n.**, Biblioteca de arheologie, VIII, Ed. Academiei RPR, București, 1965, p. 246, Pl. XCVI/6
- KOVÁCS István, **op. cit.**, p. 289, fig. 52/3–4
- BARTÓK, Botond În: ACTA (SICULICA) – 1996/I, p. 127
- Idem, **Vestigii arheologice din secolele IV., VI. și XI p.–XII p. Chr., de la Chilieni (j. Covasna)**. În: ACTA (SICULICA) – 1997/I, Sf. Gheorghe, 1998, p. 183
- KOVÁCS István, **op. cit.**, p. 289, fig. 52/3–4
- Idem, **A marosvásárhelyi őskori telep, skyta és népvándorláskori temető**. În: DolgCluj, 6, 1915, p. 291, fig. 50/5
- DIACONU, Gheorghe, Târgșor.... p. 59, 92, pl. XCH/3–4
- ALEXANDRESCU, A. D. și colaboratorii, **Raport asupra săpăturilor de la Hărman, județul Brașov (1961–1970)**. În: Materiale, 10, 1973, p. 245, Pl. XIX/1
- SZÉKELY, Zoltán, **Materiale ale culturii Sîntana de Mureș în sud-estul Transilvaniei**. În: Aluta, 1, 1969, p. 20–21, pl. XI/1, 1a
- BARTÓK, Botond. În: ACTA (SICULICA) – 1997/I, p. 183
- KOVÁCS István. În: DolgCluj., 3, 1912, p. 281, fig. 40/1–2; p. 314, fig. 88/3
- MARINESCU, Gheorghe; DĂNILĂ, Ștefan, **Cercetări și descoperiri arheologice în județul Bistrița-Năsăud**. În: File de Istorie, 4, 1976, p. 27
- MITREA, Bucur; PREDĂ, Constantin, **op. cit.**, p. 306, fig. 158/2–3
- BĂRZU, Ligia, **op. cit.**, p. 63–65, Pl. XXXIV/4–5
- BARTÓK, Botond. În: ACTA (SICULICA) – 1995, p. 143
- KOVÁCS István. În: DolgCluj, 3, 1912, p. 260, fig. 8/a, b; p. 287, fig. 46/5
- Ibidem, p. 328. Totodată atrage atenția folosirii acestuia și de către populațiile germanice, aducând ca exemplu basoreliefurile de pe Columna Antoniniană

45. Ibidem, p. 299
46. SZABÓ J. József, **Késő római kori– kora népvándorlás kori str- és települészet Füzesabony határában.** În: AGRIA, XXV–XXVI, Eger, 1989–1990, p. 176
47. KOVÁCS István. În: DolgCluj, 3, 1912, p. 286, fig. 44/2
48. BÂRZU, Ligia, op. cit., p.53, fig. XXIV/12
49. Bucium..., p. 71, Pl. LXIX, LXX
50. BÓNA, István, op. cit., fig. 3, p. 235, după MAMKSIMOVA, A. G.; MERSCHTSCHJEW, M. S.; WAJNBERG, B.I.; LEWINA, L. M., **Drewnosti Tschardary.** Alma-Ata, 1968, 71–79, fig. 30–33
51. NAGY Géza, **A szabolcsmegyei Múzeum középkori sarkantyúi.** În: ArchÉrt, XVIII, 1898, p. 62
52. SZÉKELY, Zoltán, **Contribuții la problema fortificațiilor și forme-lor de locuire din sud-estul Transilvaniei.** În: Aluta, 8–9, 1976–1977, p. 63, fig. 24/1
53. SZÉKELY, Zoltán, **Săpăturile la Let-Varheghiu (Trei Scanne). Tezaurul dacic dela Șimleul Silvaniei. Săpăturile la Bicsadul Oltului (Trei Scanne),** Ed. Academiei RPR, București, 1951, p. 91, fig. 21/24
54. DÉNES István, BORDI Zs. Loránd, **Az alsórákosi Tepő-vára.** În: ACTA (SICULICA) – 1997/I, 1998, p. 237, fig. 7
55. DUMITRAȘCU, Sever, Biharea I, Ed. Universității din Oradea, Oradea, 1994, p. 213, Pl. XVIII/14, 22
56. BARTÓK, Botond. În: ACTA (SICULICA) – 1997/I, Sf. Gheorghe, 1998, p. 184, fig. 1/6
57. RUTTKAY, Alexander, **Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei,** SlovArch, 1976, p. 327–328
58. MEDVEDEV, A. F. În: Archeologija SSSR, 65, Moskva, p. 156
59. POPA, Radu; ȘTEFĂNESCU, Radu, **Șantierul arheologic Ungra, jud. Brașov.** În: MCA, XIV, Tulcea, 1980, p. 500, fig. 3–4
60. BORDI Zs. Loránd, DÉNES István, **Régészeti kutatások a Rika-erdő kora középkori erődrendszerében.** În: ACTA (SICULICA) – 1998/I, Sf. Gheorghe, 1999, p. 176–177, fig. 4–8
61. SZÉKELY, Zoltán. În: Aluta, 8–9, 1976–1977, p. 62, fig. 14/2, 4
62. Ibidem, p. 63, fig. 24
63. BARTÓK, Botond. În: ACTA (SICULICA) – 1997/I, Sf. Gheorghe, 1998, p. 184, fig. 2–4
64. HOREDIT, Kurt, **Siebenbürgen in spätrömischer Zeit,** Ed. Kriterion, București, 1982, p. 140, fig. 55/5
65. BÂRZU, Ligia, op. cit, p. 74, Pl. XXXV
66. BARTÓK, Botond, **I. cit,** fig. 1/5
67. Ibidem, p. 184
68. KOVÁCS István, **A mezőbándi ásítások.** În: DolgCluj, 4, 1913, p. 308, fig. 29/1; 335–336, fig. 57/1–4
69. HICA-CÂMPEANU, Ioana; MUREȘAN, Alexe, **Un mormânt din secolul al VI-lea e.n. la Sighișoara.** În: Marisia, VIII, Tg. Mureș, 1978, p. 761–763
70. DUMITRAȘCU, Sever, **O locuință-atelier de lucrat piepteni (sec. VI. e.n.) descoperită la Biharea, Crisia, XII, Oradea, 1982, p.108–121**
71. CSALLÁNY, Dezső, **Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken,** Budapest, 1961, p. 383
72. MITREA, Bucur; PREDĂ, Constantin, op. cit., p. 223, fig. 33/2
73. MOGA, Vasile; ALDEA, Ion Al., **Cercetări arheologice la Ghir-bom, comuna Berghin, jud. Alba.** În: MCA, Tulcea, 1980, p. 283–285, fig. 2/1–2

**A kilyéni (Háromszék) régészeti
telepen feltárt
fém- és csonttárgyak**
(Kivonat)

A kilyéni régészeti telep 1987-ben megkezdett és azóta is folyamatosan tartó kutatása a régi korok nagyon gazdag hagyatékát hozta a napvilágra. A falutól délre, az Olt partjának magas teraszán fekvő telepet az ember az újkőkortól egészen a 15. századig szinte folyamatosan lakta. A Kr.u. 4–5. századba sorolható fémleletek között megemlíthetjük a fegyvereket (rövid kard, lándzsahegyek, nyílhegy), az eszközöket (kések, fűrő, horog), valamint az ékszereket és ruházati tárgyakat (gyűrű, fibulák, övcsatok, övveretek). Ugyanebbe a periódusba sorolhatóak be a töredékesen előkerült csontfésűk darabjai is. A középkori leleteket két sarkantyú és egy szigony alakú nyílhegy képviselik. A Kilyénben feltárt, nagy változatosságot mutató fémleletek nagymértékben hozzájárulhatnak a népvándorlás kora és a középkor hagyatékának megismeréséhez.

**Metal and Bone Objects from the
Archaeological Site at Chilieni
(Kilyén), Covasna County**
(Abstract)

The archaeological discoveries at the complex of Chilieni from the different historical periods, from the Neolithic to the 15th century, have allowed the forming of new images on the development of the human society in these parts of the district Covasna. The main discoveries consist of: weapons (short sword, points of javelin, points of arrow), tools (knives, borers, hooks), objects of clothing and jewels (fibula, buckles, rings, brackets), all of them dated to the 4th–5th century A.D. Of the same period can also the few bone-comb fragments be dated. The metal objects from the period of the Middle Ages are referred to by the discovery of two spurs and of an arrow-point with wings. The metal and bone objects of a large variety, discovered at this archaeological site, constitute a contribution to the enriching of the knowledge on the mentioned periods.

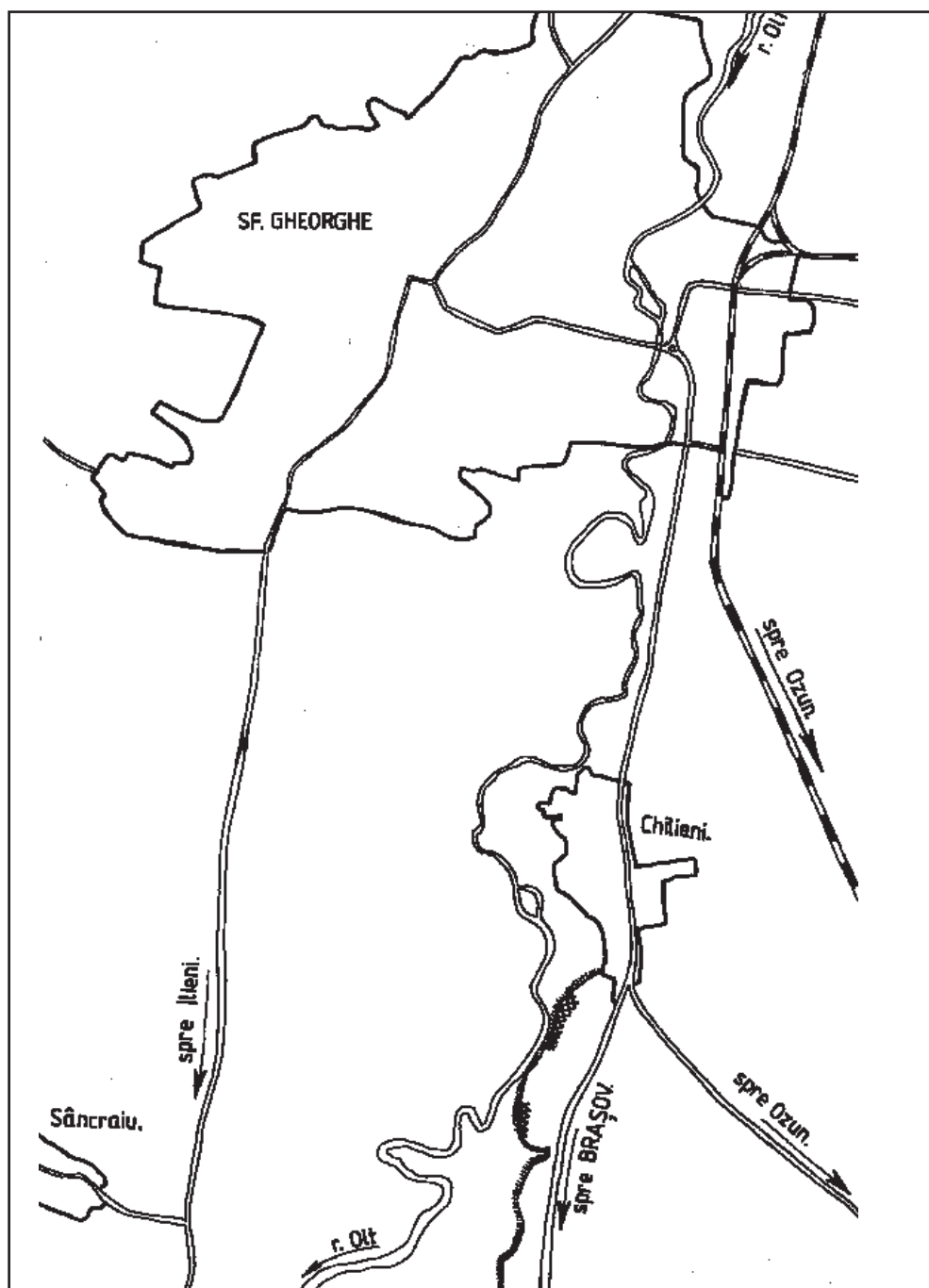
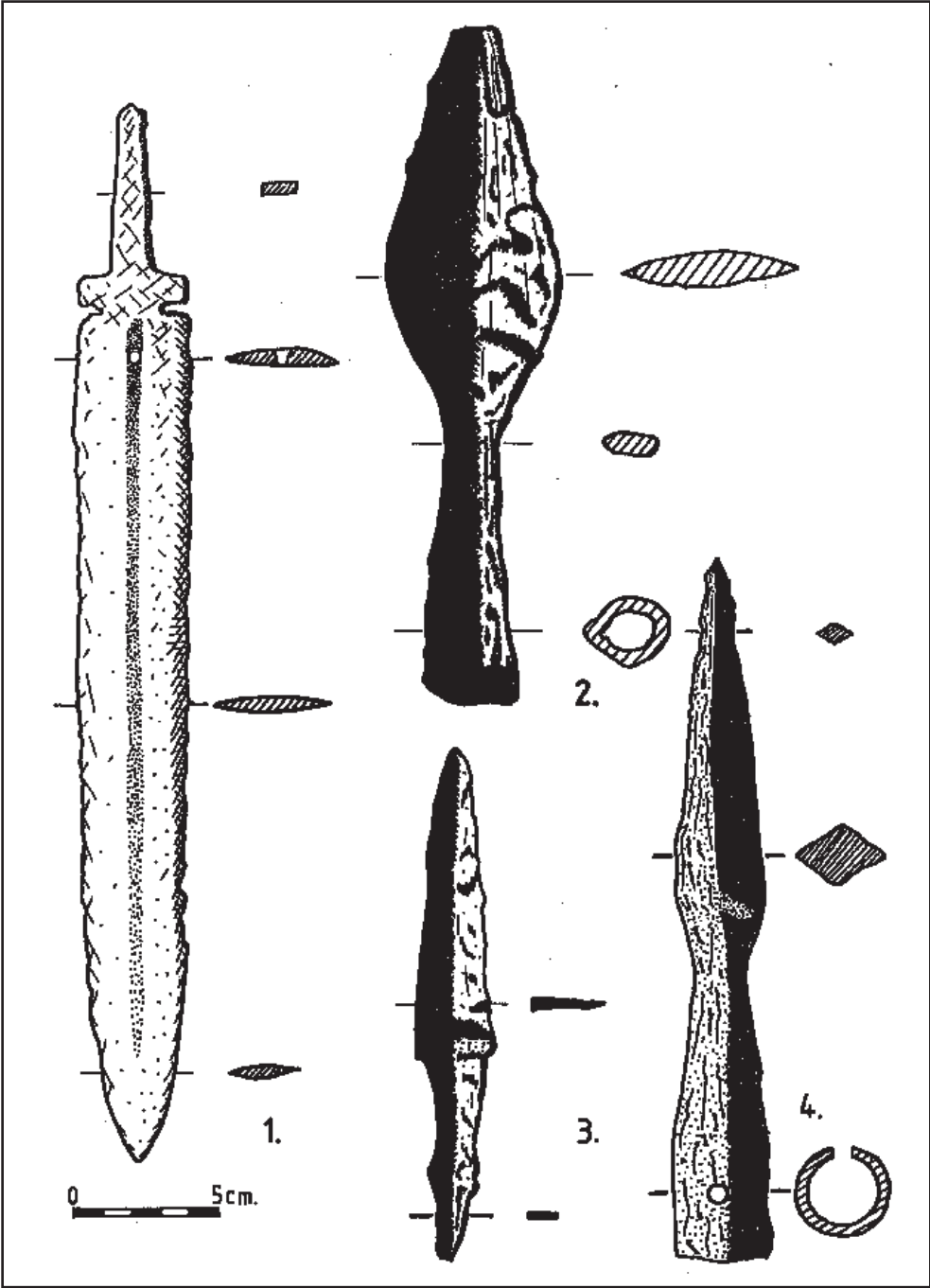

Figura 1

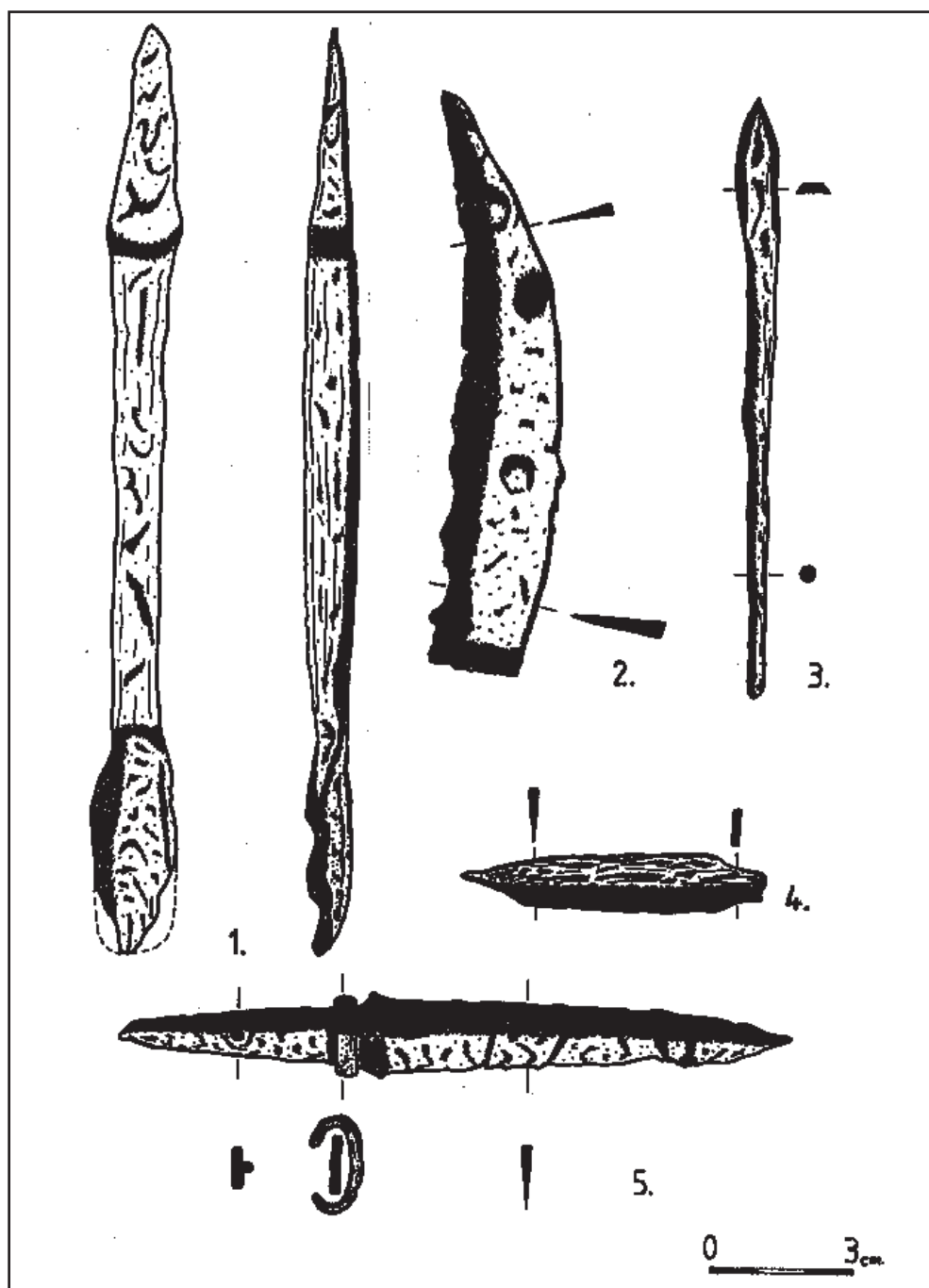
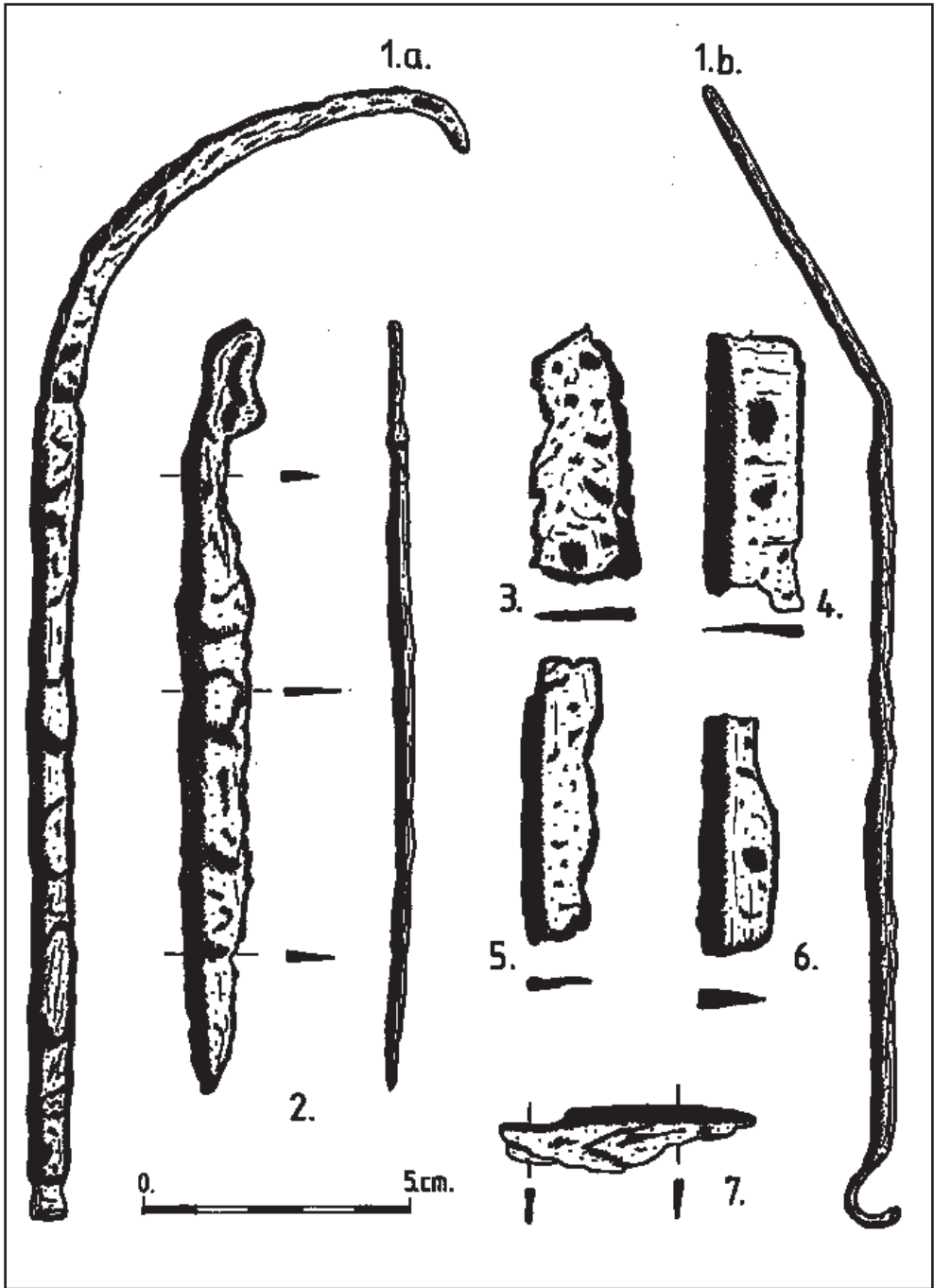

Figura 3

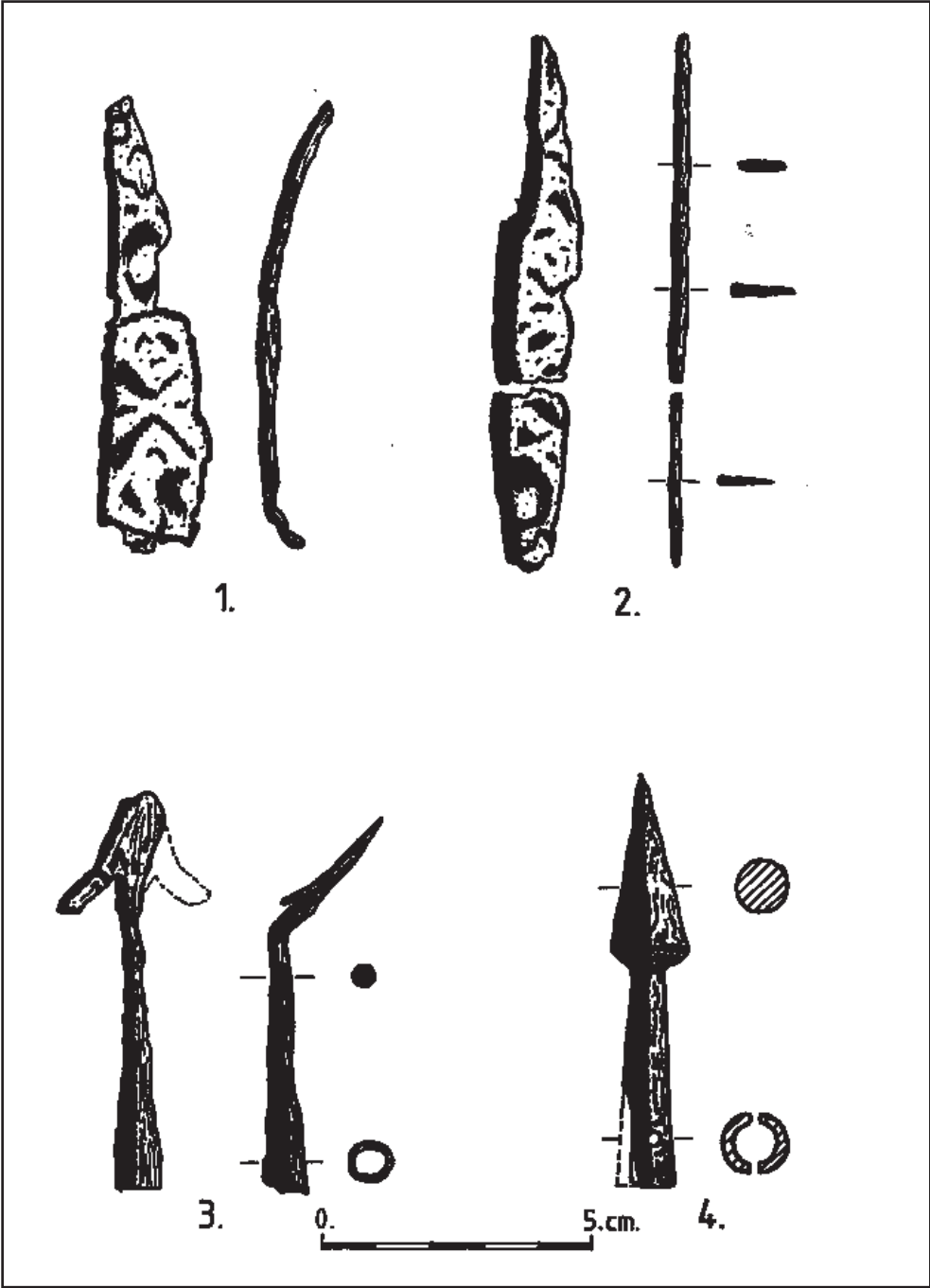
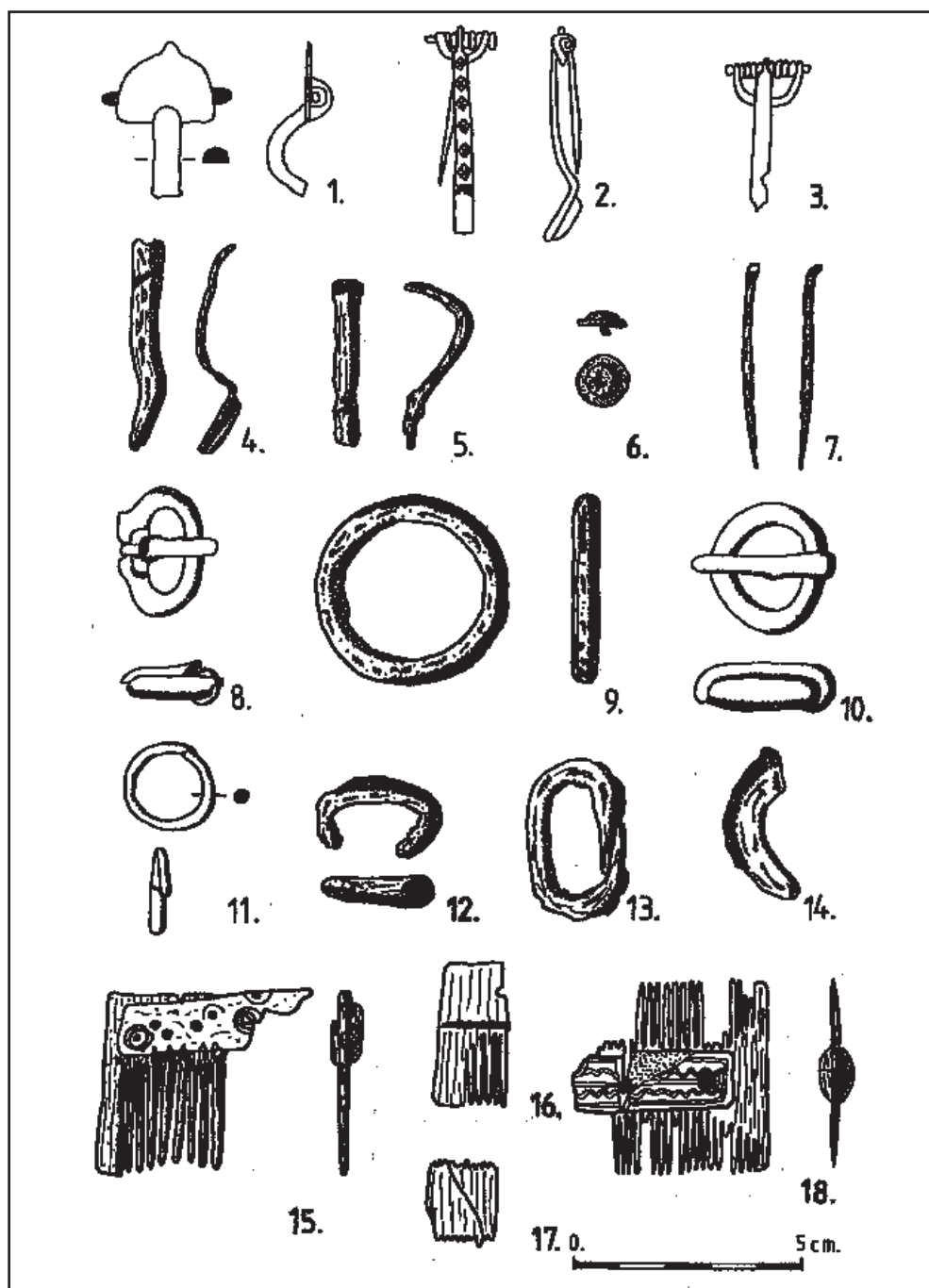

Figura 5

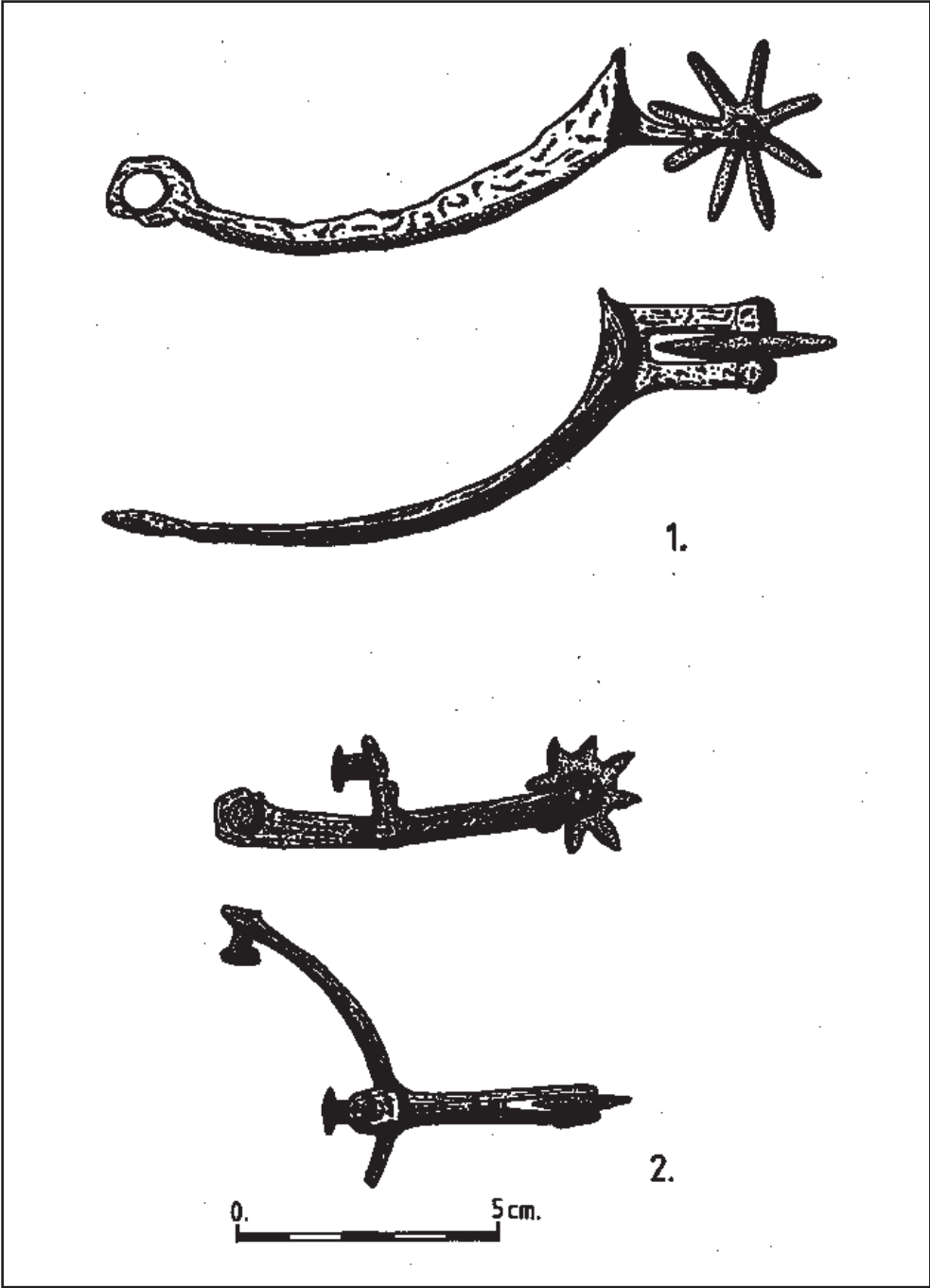
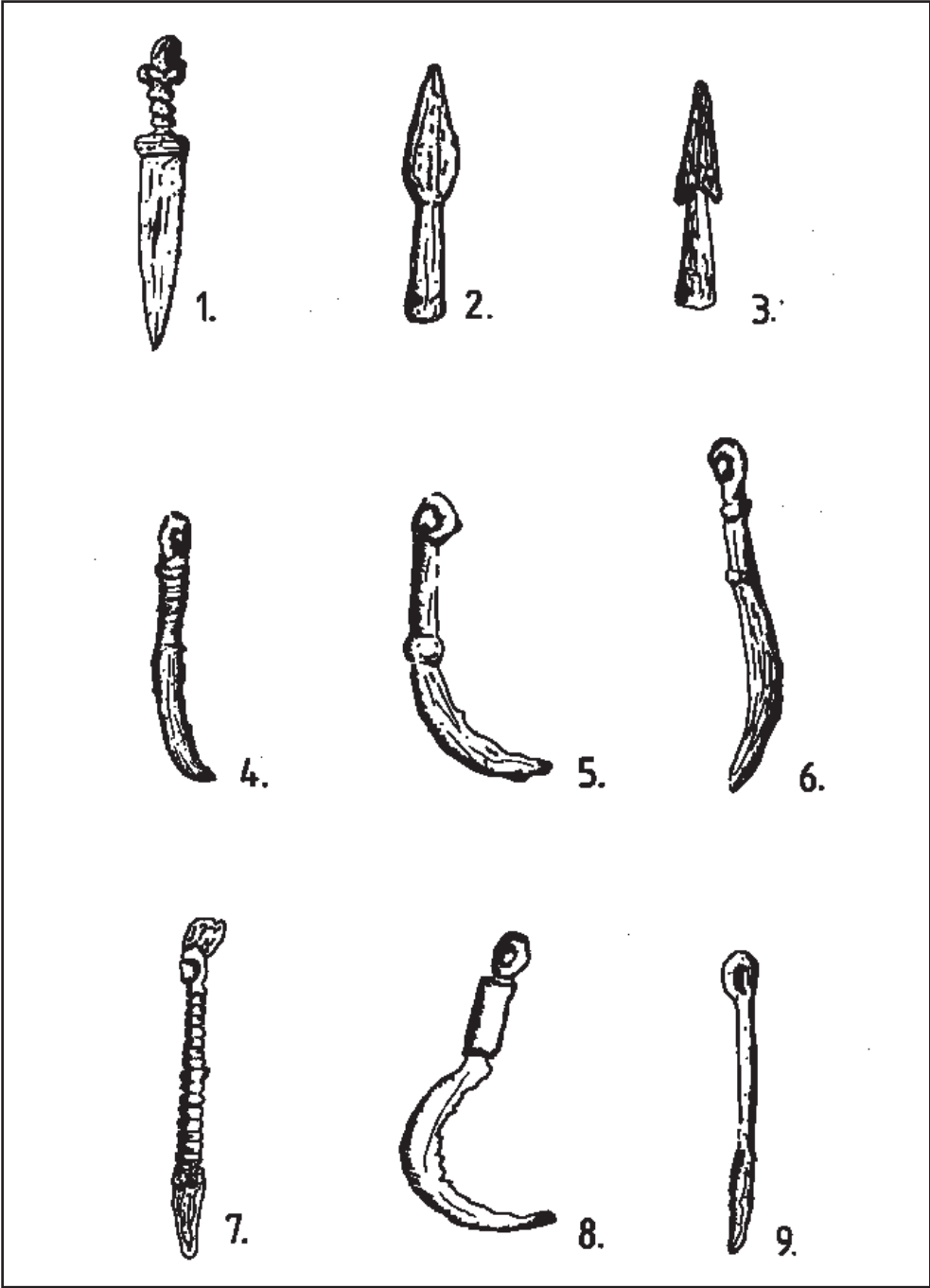

Figura 7

GÁLL Ervin

**A honfoglaló magyarság
katonai-politikai
rangrétegződése.
Rangjelző tárgyak a
10. századi magyar sírokból**

(Kivonat)

A dolgozat a honfoglalás kori sírok rangjelző mellékleteinek egy tipologizálása. A hét térképen ábrázolt hat csoport egy társadalmi-politikai-katonai hierarchiának feleltethető meg. Az említett tipológia nem zárja ki, inkább alátámasztani tűnik azt a munkahipotézist, amely szerint, a honfoglaló magyarokra jellemzően, az öröklött és a szerzett rangot kétféle típusú rangjelző mutatná: az öröklött rangot a veretes öv, míg a szerzettet a szablya (más mellékletek további rangokat is jelölhetnek, de magasabb hierarchiai helyzetben, így a veretes tegez, a veretes tarsoly vagy a tarsolylemez).

*

A honfoglaló magyar társadalom rétegződését, a katonai-politikai ranglétra létének lehetőségeit már a századforduló honfoglaláskort kutató nemzedékének néhány képviselője felismerte.¹ Nem vonatkoztatható ez a megállapítás az akkori magyar régészet legismertebb képviselőjére, akit az addig előkerült pompázatos sírleletek arra a tévhitre vezettek, hogy csak a kiemelkedő gazdag lovassírok sorolhatók a magyar etnikumhoz. Ez nagyon jól megfelelt az akkori nemesi ideológiának.² HAMPEL J. következtetését azonnal felkarolta a szláv, majd később a német és a román régészet és történetírás.³ Így vonult be a szakirodalomba az úgynevezett „Bjelo-Brdo” régészeti kultúra, amely majdnem egy félszázadra megszabta a tudományos

gondolkodásmódot, és napjainkig is jelen van a tudományos közfelfogásban, bár kemény kritikát kapott a magyar régészet néhány képviselőjétől.⁴ A magyar 10. századi társadalom rétegződésének vizsgálatát LÁSZLÓ Gy. terjesztette ki, 1944-ben megjelenő, óriási sikert arató könyvében.⁵ A „beszédessé” temetőtérképek alkalmazása során jelentős szociológiai megfigyelésekkel gazdagította a honfoglalók társadalmáról való ismereteinket. A következő kutatástörténeti fordulót SZŐKE B. munkája jelenti, aki a 10. századi magyarságot három rétegre osztja, a „Bjelo-Brdo” kultúra leleteit a magyar köznépi réteg emlékeként értékelve.⁶ LÁSZLÓ és SZŐKE eredményei nagy mértékben befolyásolták a honfoglaláskort kutató újabb régészgenerációt. Az említett tudományos eredmények egy részét a 80-as évek elején cáfolja a fiatal RÉVÉSZ L.⁷, aki a karosi ásátásainak eredményeire támaszkodva egy DIENES I.⁸ által már hangoztatott, nagyon érdekes elméletet fejleszt tovább.⁹ RÉVÉSZ azonban csak a Felső-Tisza vidékére vonatkoztatja szociológiai megfigyeléseit. RÉVÉSZ nyomán a budapesti BÓNA I. foglalkozik a kérdéssel.¹⁰

A rövid áttekintésben a magyar társadalom rétegződésével foglalkozó legfontosabb munkákat említettem. Amint az a szerzők nevéből is kiderül, a „régészeti szociológia” elsősorban a magyar szakembereket érdekelte. A szláv, szász és román régészetnek a mellékletekben szegény sírok vagy szlávoknak, vagy „autochtonnak” tűnnek.¹¹

A honfoglaló magyar társadalom rangrétegződésének rekonstruálását elsősorban a temetkezések elemei alapján végezhetjük el. A honfoglaláskori temetkezések alapján nyerjük a leghitelesebb adatokat a honfoglalás kori magyar társadalom világképéről, illetve elképzelésükről a halál utáni létről. A sok ezer temetkezés alapján meggyőződhetünk róla, az (akár öröklött, akár szerzett) egyéni rang kifejezésének megnyilvánulása egy pontos rangrétegződésű, halál utáni világ feltételezésével magyarázható. Ez a világkép nem egy egalitarista társadalmat képzel el a halál után.

A rangrétegződés elemzése során a temetkezés két elemét tartottam számon: a **sír topográfiai helyzetét – elrendezését** (például a halmos temetkezés valószínűleg a rangosabbakat illette meg), illetve a sírban talált rangjelző tárgyakat. Nyomatékosan rá kell, hogy mutattunk, hogy a rangjelző tárgyak a sírmellékleteknek csak egy részét képezik. A legtöbb esetben a sír többi melléklete követi a rangjelző tárgyak által fémjelzett társadalmi rangot és gazdagságot, de nem értékelhetők rangjelző tárgyként. Például, ha egy sírban a rangjelző tárgyak koncentrációját figyelhetjük meg, nem okoz meglepetést egy arany hajkarika felbukkanása, de ez a tárgy csak illeszkedik a környezetéhez és nem a hajdani tulajdonos rangjának a kifejezője, hanem az ebből adódó gazdagság velejárójaként könyvelhető el. Szükséges tehát választvonalat húznunk a sír rangjelző tárgyai és a többi melléklet között.

A rangjelző tárgyak nem a hozzátartozók „ajándékai”. E tárgyakat tulajdonosuk a földi élete során használta, ezzel jelezte társadalmi-katonai pozícióját, rangját. Természetesen a hozzátartozók a sír berendezésében kivették a részüket. Érdekelve voltak a halott, de ugyanakkor a család presztízsének propagálásában. E „propaganda” azonban az archaikus társadalmak esetében kellően szabályozva volt.¹²

A rangjelző tárgyak által jelképezett rangnak kétféle forrása lehet: örökölt, tehát a családi presztízs megnyilvánulását láthatjuk benne, és nyert, kiharcolt, amelyet nem az örökölt társadalmi presztízshez köthetünk, hanem az egyéni teljesítőképességhez, tehetséghez.

Egy másik fogas kérdés a rangjelző tárgyak szimbolikájának a megfejtése. Ugyanakkor azt sem tudjuk, hogy a rangjelző tárgyak összege jelez-e egy rangot¹³ vagy a tárgyak külön-külön jelzik az egyén emelkedését a társadalmi ranglétrán. A dolgozat a második lehetőséggel számol, és célja mindenképp egy ide sorolható munkahipotézis megfogalmazása és árnyalása, amelynek bizonyítása csak a jövő feladata lehet.

*

A honfoglaló magyarságnál, akárcsak más sztyepei népek esetében, a társadalmi presztízs, a ranglétrán való emelkedés elsősorban a katonai tevékenység eredménye. De, amint erre már W. POHL rámutatott, a sztyepei társadalmakban nagy presztízsűnek tekintették a mestersegekben való kiemelkedő jártasságot is.¹⁴

A honfoglalás kori társadalom rangrétegződését nagyban befolyásolták a nyugat-európai és bizánci kalandozások. E katonai események megteremtették a lehetőséget egy társadalmi réteg számára, hogy katonai és ebből következően politikai szerephez jusson.

Így, a jelentős nemesfémnyereség következtében a társadalmi rang szimbolizálása is olyan méreteket öltött, hogy a kutató megpróbálkozhat a sírokban talált rangjelző tárgyak alapján a rangrétegződés rekonstruálásával.

A honfoglaláskori rangjelző tárgyak meghatározása bonyolult feladat. Egyes tárgyak rangjelző szerepét írásos adatok is bizonyítják, más tárgyaknak a rangjelző szerepe viszont kétséges, olyannyira, hogy a kutatók egy része nem is számol rangjelző szerepükkel.¹⁵

A honfoglaláskori magyar sírokban talált rangjelző tárgyak hűen tükrözik azokat a társadalmi realitásokat, amelyek következtében rangjelző tárggyá váltak, éspedig a sztyepei szokás- és életmódot. Rangjelző tárgyaknak első sorban a harci eszközöket és a harcban felhasznált más tárgyakat tekinthetjük. A rendszerezés szempontjából, tehát rendeltetésüket illetően a tárgyak lehetnek: 1. fegyverek; 2. veretes öv; 3. övre akasztott díszes, nagyértékű tárgyak; 4. lószerszámveretek. A két utolsó kategóriát nagyon óvatosan szokás a rangjelző tárgyak közé sorolni. Ez az óvatosság indokolt is, mivel lehetséges, hogy e tárgyak csak az egyén anyagi gazdagságát képezték, és nem a rangját jelezték.

A feltárt temetők rangjelző tárgyai mennyiségük által hathatósan képviselik „társadalmi minőségüket.” Egy rangjelző típus gyakorisága alapján megállapítható ennek a társadalmi jelentősége. Példaként, a verettel díszített öv sokkal kisebb rangot jelképezett, mint a sokkal ritkább aranyveretes szablya.

A dolgozat az 1996-os statisztika eredményeire támaszkodik, néhány fontos adattal kibővítve. 185 veretes övet tárgyalt 144 temetőből, 129 szablyát 83 temetőből, 24 lószerszámveretes sírt, 10 veretes tarsolyt, 25 tarsolylemezt.¹⁶ A bemutatott rangjelző tárgyakat tartalmazó sírok szigorú tipizálása olyan törvényszerűséget próbál kiemelni, amelyet ne lehessen a véletlen magyarázni, hanem csakis egy szervezett társadalom szokásaival, egy szigorú hadrenddel és ennek strukturáival, és amely, ha halványan is, de a rangjelző tárgyak révén 10. századi társadalmi-katonai realitásokra hívhatja fel a figyelmet.

1. Veretes övek

Az öv fontos szerepet játszott a sztyepei harcok gyorsaságában. A lovas felső testét mozgásában semmi nem gátolhatta, ezért a fegyverei, tegezei, tarsolya az övéről csüngött le. Nem meglepő, ha ez a tárgytypus idővel rangjelző szerepet kapott. Ezt a szerepét a kutatásnak sikerült hathatósan bizonyítania.¹⁷ Habár az utóbbi időben merültek fel kétségek is ezirányban, nem sikerült igazolni az ellenkezőjét.¹⁸

Akárcsak más sztyepei népek, a honfoglaló magyarság is használt veretes övet. A veretek aranyból, ezüsből és bronzból készültek. A tárgytypus rangjelző szerepére két adalék világít rá a leghatározottabban, és pedig a veretekkel díszített öves sírok az eddig ismert sírokhoz képest csak kis százalékarányt képeznek. A második megfigyelés legalább ennyire fontos: jó néhány esetben sikerült megfigyelni díszítetlen öv jelenlétét a sírokban. Ilyen eseteket ismerünk a Szered-Mácsédi dombokról¹⁹, illetve esetek sokaságát ismerjük, amikor az öv különböző tartozékai jelentkeznek.²⁰

A veretes övek előkerülésének a közege is érdekes dolgokra világít rá. Egyes temetőkből több veretes öves sírt ismerünk. Ilyen temetők Karos II–III. t.²¹, Kenézlő I–II.t.²², Tiszaeszlár-Bashalom I–II.²³, Tiszavasvári-Aranykerti tábla²⁴, Algyő²⁵, Homokméggy-Halom²⁶, Nagyszentmiklós-Puszta Bukova²⁷, Harta Tsz. Homokbánya²⁸, Szered-Mácsédi dombok.²⁹ Na-

gyon sok temetőből viszont egyetlen veretes öv sem ismert.

Az övek veretmennyisége egy másik elgondolkoztató tény. Ismerünk néhány esetet, amikor az öv mint ragyogó fémpánt veszi körül a harcos derekát. Ilyen veretekkel gazdagon díszített övek kerültek elő a zempléni, karosi, geszterédi stb. sírokból. Más sírok veretes övei csak néhány veretet tartalmaznak. Ilyen például a sajtényi³⁰, tiszaberceli³¹ stb.

Rangjelző tárgyaik alapján a veretes övet tartalmazó sírokat tíz csoportba soroltam. A tíz csoport a sírok többi rangjelző tárgyát is figyelembe véve olyan nagyarányú rangrétegződést mutat, amelynek révén e rangjelzést széles társadalmi skála viselhetette.

I. csoport. Sírjaiban a rangjelző tárgyak erős koncentrációját figyelhetjük meg. A veretes öv mellett megtaláljuk a nemesfémszerelések szablyákat (arany vagy ezüst), veretes fíjtegezt, tarsolylemezt, lószerszámvereteket. Ehhez a csoporthoz tartoznak a zempléni³² és geszterédi³³ magányos sírok, valamint a rakamazi³⁴, tarcali³⁵, karosi³⁶ temetők gazdag sírjai. E sírok a honfoglaláskor legismertebb temetekezései.

II. csoport. Megnyilvánulása a rangjelző tárgyai alapján egy valamivel szerényebb társadalmi rétegre utal. Találunk elemeket, amelyek az első csoporthoz kötik, de léteznek jól érzékelhető különbségek is. E csoport sírjaiból már nem ismerünk nemesfémszerelések szablyát, az öv is sokkal „szegényebben” van ellátva veretekkel, mint az előbbi csoport sírjaiban. Sajátos rangjelzői a csoportnak a díszítetlen szablya, a tarsolylemez és a veretes öv. E csoporthoz soroljuk a kenézlői I.t. 3. és 14. sírját³⁷, valamint a banai I. sírt³⁸.

III. csoport. Annyiban különbözik a II. csoporttól, hogy hiányzik a tarsolylemez, de jelen vannak a lószerszámveretek. Ilyen sírokat ismerünk Ládánybene-Benepusztáról³⁹, Kétpóról⁴⁰, Kolozsvár-Pata utcából⁴¹.

IV. csoport. Már nincsenek jelen a lószerszámveretek. Díszítetlen szablyák, veretes övek jellemzőek erre a csoportra. Ilyen rang-

jelzőkkel ellátott sírokat ismerünk a Szered-Mácsédi dombokról⁴², Nagykőrösről⁴³, Tiszaszederkényről⁴⁴, Gádorosról⁴⁵, Bihar-Somlyóhegyről⁴⁶, Földeákról⁴⁷, Gödöllő-Öregyhegyről⁴⁸, Budaörs-Tűzkőhegyről⁴⁹, Budapest-Pestlőrincről⁵⁰, Kolozsvár-Zápolya utcából⁵¹, Szeged-Jánosszállásról⁵², Nagymágocsról⁵³, Rétközberencsről, Szabadkígyósról és Tiszaeszlár-Bashalomról⁵⁴.

V. csoport. Rangjelző tárgyai közül már hiányzik a szablya, viszont a veretes öv társ mellékleteként felbukkan a tarsolylemez, néha a lószerszámveret. Ilyen mellékletekkel ellátott sírok: Izsák-Balázspusztáé⁵⁵, Szolnok-Strázshalom⁵⁶, Tiszaeszlár-Bashalom⁵⁷, Tuzsér-Boszorkányhegy⁵⁸, Karos-II.t.⁵⁹, Kiskunfélegyháza-RADNÓTI út⁶⁰.

VI. csoport. Rangjelző tárgyai révén nagyon hasonlít az előbbi csoportra. A karosi⁶¹, Tiszaeszlár-bashalmi⁶², Budapest-farkasréti⁶³ temetőkből és magányos temetkezésekben a veretes öv mellett megjelenik a veretes tarsoly. Ebből a csoportból is hiányzik a szablya.

VII. csoport. Jellegzetessége a rangjelző tárgyak teljes hiánya. Nem találunk sem veretes tarsolyt, sem tarsolylemez. Hiányzik még a szablya is. Jelen vannak a távolsági fegyverek, illetve különböző típusú harci balták. Néhány alkalommal felbukkannak a lóáldozat mellett a díszes lószerszámveretek⁶⁴. Ilyen típusú sírok: Szentés-Borbásföld⁶⁵, Nagymágocs-Mágocs-ér⁶⁶, Deszk-Újmajor Ambrusshalom⁶⁷, Algyő⁶⁸, Homokmégy-Halom⁶⁹, Kunadacs-Köztemető⁷⁰, Mohács-Téglagyár⁷¹, Balatonszemes⁷², Fonyódb. ⁷³, Zsombó-Bába dűlő⁷⁴, Szered-Mácsédi dombok (két sír)⁷⁵, Piliny-Leshegy⁷⁶, Karos-II.t.⁷⁷, Kenézlő-I.t. (két sír), Kenézlő-II.t. (két sír)⁷⁸, Déva-Mikro 15⁷⁹.

VIII. csoport. Nemcsak a többi rangjelző tárgyat nélkülözi, hanem már a reflexíjat is. A csoport mellékletei a nyíltegez, nyílcsúcsok, lószerszámok. Néha még felbukkannak a lószerszámveretek is. E csoportot a sírok hosszú láncolata jellemzi, és az egyszáz magyar szállásterületen ismertek. Ilyen típusú sírok: Tiszabездéd⁸⁰, Tiszaeszlár⁸¹, Kunágota⁸², Szeged-Algyő⁸³,

Nagyszentmiklós-Bukova pusztáé⁸⁴, Kiskunfélegyháza-Izsáki út⁸⁵, Bátmonostor-ANGYAL L. földje⁸⁶, Vörs-Papkert⁸⁷, Dunaalmás-Homokbánya⁸⁸, Szered-Mácsédi dombok⁸⁹, Vágvörösvár⁹⁰, Nógrádsáp-Tatárka⁹¹, Perse⁹², Jászszentandrás-Járastanya⁹³, Kenézlő-II.t. (két sír),⁹⁴ Vereb⁹⁵.

IX. csoport. Sírjait más rangjelző tárgyak és fegyverek hiánya jellemzi. Ilyen sírok ismeretesek Gáva-Vásártérről⁹⁶, Tiszabercel-Újsorról⁹⁷, Hajdúböszörményről⁹⁸, Kunágotáról⁹⁹, Szarvas-Tessedik utcából¹⁰⁰, Sajtényről¹⁰¹, Tiszajenő-Eperjesi telepről¹⁰², Homokmégy-Halomról¹⁰³, Jánoshalma-Kisrátoról¹⁰⁴, Kecel-Lehóczky tanyáról¹⁰⁵, Kecel-Vádéi dűlőről¹⁰⁶, Nagylók-Erdőmajorról¹⁰⁷, Sárbogárd-Trinker tanyáról¹⁰⁸, Szekszárd-Hidaspetréről¹⁰⁹, Dömsöd-Szörhalompusztáról¹¹⁰, Dőr-Kápolna dűlőről¹¹¹, Neszmély-Melegeshegyről¹¹², a Szered-Mácsédi dombokról¹¹³, Vágselyéről¹¹⁴, Jászszentandrás-Járastanyáról¹¹⁵, Rakamaz-Strázsadombról¹¹⁶, Karosról¹¹⁷, Hencidáról¹¹⁸, Kenézlőről¹¹⁹, Tiszakécskéről¹²⁰, Mezőhegyesről¹²¹, Harta-Tsz. Homokbányáról¹²², Domaszékről¹²³.

X. csoport. Maradék „csoport”. Ezek a leletek részben a múzeumok raktáraiból kerültek elő. Egy másik részét a csoportnak azok a veretek képezik, amelyek másodlagos helyzetben kerültek elő, tehát rangjelzőnek, elemzésre felhasználhatatlanok, csak a statisztika szempontjából fontosak. Sajnos ez a csoport elég nagy, körülbelül 70 lelet sorolható ide.

Veretes övet tartalmazó sírok halottai között, mint láttuk, a rangjelző tárgyak alapján jelentős rangkülönbségek mutatkoznak. Erre a rangkülönbségre a veretek mennyisége is utal. A leggazdagabb veretekkel feldíszített öveink a legismertebb sírokból kerültek elő, az úgynevezett „vezéri körből.” A zempléni sírban 79 veret található az övön, a geszterédi bolygatott sírban 28, a rakamazi (ugyancsak bolygatott) „A” sírban 28, a karosi II.t./52. sírjában 33, a II.t./29. sírjában pedig 54.

E gazdagság fokozatos csökkenése figyelhető meg a csoportok esetében, a veretek

száma fogyó tendenciát mutat. Ugyanakkor a veretmennyiség csökkenése az öveken párhuzamos más rangjelző tárgyak mennyiségi és minőségi csökkenésével is az említett sírokból. Ez a IX. csoport esetében éri el a mélypontot, mivel ezekben a sírokból már semmiféle rangjelző nem található.

Néhány gondolat a tárgytypus kronologizálásáról. Nagyon fontos, hogy a 10. század második felére keltezett S végű hajkarika veretes öv társaságában mindeddig egyetlen alkalommal jelentkezett. Legalább ennyire fontos, hogy 29 szablya társaságában került elő veretes öv, míg karddal csak Kömpöcről és Kajárpécéről¹²⁴ ismerünk veretes öves sírokat. Az is nagyon fontos, hogy a veretes övekkel előkerült érmék a század első felére kelteznek ezeket a sírokat. Ugyanakkor a legtöbb temetőt, amelyből veretes övet ismerünk, a leletei alapján a század első két harmadára keltezték.

Érdekes időrendi tanulságokkal szolgál a két szeredi temető leleteinek az összehasonlítása. Az I. temetőben hat alkalommal fordul elő veretes öv, az 1/57. sírban pedig szablya veretes övvel fordul elő. A szablyák keltezése elsősorban a 10. század első felére már rég eldöntött dolog.¹²⁵ Az I. temetőben keletről hozott tárgyak is előfordulnak. A temető 10. század első felére való keltezését tehát minden adat támogatja.

A II. temető teljesen ellentéte az elsőnek. A szablya helyett a karoling kard jelentkezik, amely tipológiája alapján a 10. század második felére keltezhető. E temetőben nem ismerünk egyetlen veretes öves sírt sem. Ugyanakkor a sírok mellékletei között sem ismerünk keleti eredetű tárgyakat.

A fentiek alapján a veretes övek rangjelző tárgyként való használata a 10. század első két harmadára keltezhető. A másodlagosan felhasznált övveretek átnyúlhatnak a 11. századba is. Az is fontos, hogy a század utolsó felében a temetkezési szertartások fokozatosan leegyszerűsödnek. A rangjelző tárgyak közül már csak a kétélű kardok jelentkeznek. Ez a korszak azonban már nem tárgya ennek a dolgozatnak.

2. Díszítetlen szablyák

A szablya a közelharc legfontosabb fegyverneme. A honfoglaláskori szablyák használatát még a század elején bemutatta KOVÁCS I.,¹²⁶ de egy kifejezetten a szablyákkal foglalkozó munka a mai napig sem készült.¹²⁷

A dolgozatban a szablya szimbolikája érdekel, a fő kérdés az, hogy ez a fegyvernem milyen katonai rangot jelez, és képviselhet-e ebből kifolyólag társadalmi presztízt?

Akárcsak a veretes övek esetében, a sír más rangjelző tárgyai és más jellegű társ mellékletei alapján a szablyák is több csoportba sorolhatóak.

A szablyák, mint rangjelző tárgyak használatát nemcsak az írott források bizonyítják, hanem azok a felmérések is, amelyek a vágófegyverek előállításának időtartamát és értékét célozták. A fegyver előállítása 10–15 órát vehetett igénybe és jelentős értéke lehetett.¹²⁸ A leíró források szintén a fegyver nagy értékéről beszélnek.

A díszítetlen szablyák öt lehetséges csoportja:

I. csoport. Sírjaiban a szablya mellett feltűnik a veretes öv, illetve a lószerszámveretek. Ehhez a csoportba sorolhatóak a Kolozsvár-Pata utcában, Ládánybene-Benepusztán és a Kétpón¹²⁹ feltárt sírok. Ez a csoport azonos a veretes öves sírok III. csoportjával.

II. csoport. Jellegzetes rangjelző tárgyai a tarsolylemez, a szablya és a veretes öv. Ilyen típusú sírok a banai 1. és a kenezlői 3. és 14. sír.¹³⁰ E csoport azonos a veretes öves sírok esetében említett II. csoporttal.

III. csoport. Rangjelző mellékletei a már említett érdekes jelenségre hívják fel a figyelmünket. E csoport sírjaiban már nem találjuk a veretes övet, a szablya mellett csak a veretes tarsoly ismert. Ehhez a csoportba sorolhatjuk a karosi¹³¹, újfahértói¹³² és bodrogszerdahelyi¹³³ sírokat.

IV. csoport. Azonos a veretes övek rendszerezése során a IV. csoportba sorolt sírokkal. Specifikus rangjelző tárgyai a szablya és a veretes öv. A csoportot a szeredi, nagykőrösi, nagy-

mágocsi, tiszaszederkényi, gádorosi, bihari, földéaki, gödöllői, Budaörs-tűzkőhegyi, Budapest-pestlőrinci, kolozsvári, Szeged-jánosszál-lási, rétközberencsi, Tiszaeszlár-bashalmi, szabdkígyósi sírok alkotják.¹³⁴

V. csoport. A legegyszerűbb a díszítetlen szablyás sírok csoportja. Más rangjelző tárgyat nem ismerünk, mellékleteik inkább távolsági fegyverekből álltak. E csoport halottai közül sokan még lovas-, illetve szimbolikus lovas temetkezésben sem részesültek.¹³⁵ Ez kiemeli a lóáldozat társadalmi presztízsét. A csoport a társadalomban alacsonyabb ranggal foglalhatott helyet.

A szablyás sírokat tartalmazó temetőket másfelől két csoportba sorolhatjuk:

I. csoportba azok a temetők, amelyekből több szablyás sírt ismerünk, illetve

II. csoportba azok a temetők amelyekből csak egyetlen szablyás sírt ismerünk.

A következőkben a honfoglaláskor régészetének egyik legérdekesebb, ugyanakkor legkevésbé tárgyalt problémájáról szükséges néhány szót ejteni.

Közismert, hogy a szablyás sírok 68 esetben nem tartalmaznak veretes övet. A veretes övek száma 186, de csak 29 alkalommal társul a két rangjelző. Ezt a talányt fokozza az is, hogy számos temetőben felbukkannak mind a szablyát tartalmazó sírok, mind pedig a veretes öves sírok, de következetesen kikerülnek egymást. Csak a temetők leggazdagabb sírjai tartalmaznak veretes övet is. Miért csupán ezekben társul a két tárgytípus?

Időrendi okokat aligha lehet felhozni, mivel mind a két tárgytípus a század első két harmadára keltezett.

A dolgozat munkahipotézise egy szokásjogi szabályozást feltételez. A nomád társadalmakban (de nemcsak ezekben az esetekben), a rang nemcsak örökölt, hanem szerzett is lehetett. Ezek a társadalmi normák a honfoglaló magyarságra is vonatkoztathatóak. Ismereteink szerint a honfoglaló magyarság esetében az örökölt rang jóval becsesebb volt, mint a szerzett rang, tehát a

társadalmi szerveződés folyamata már előrehaladott állapotban lehetett.¹³⁶ Ennek ellenére a szerzett rang jelentőségét sem szabad elhanyagolnunk. A jelzett munkahipotézis fő tétele az, hogy a rang kétféle forrását jelölhették különféle rangjelző tárgyakkal is. A dolgozat ezt szeretné alátámasztani.

Már RÉVÉSZ L. sejteti, miért kerül ki egymást a szablyák és veretes övek a sírokban,¹³⁷ azonban nem taglalja a jelenséget. Anynyit jelent ki csupán, hogy több, mint valószínű, kétféle rangot, pozíciót jeleznek, és ezt a Felső-Tisza vidék temetőinek a jellegzetességei közé sorolja. Felmerülnek azonban olyan kérdések: ha ez ilyen egyszerűen megragadható (a szablya, illetve a veretes öv két rang jelképe), akkor miért kapta a II.t./52. sír halottja egyszerre a kétféle rangjelző tárgyat.¹³⁸

Azt a feltételezést, miszerint, ha a két rang két külön típushoz tartozik, akkor a veretes öv az örökölt rangot volna hivatott jelképezni, míg a szablya a szerzett, a kivívott rang szimbóluma lenne, három észrevétel tűnik alátámasztani:

a. I. Az övveretes sírok chorológiai elterjedése a Kárpát-medencében jóval általánosabb a szablyás síroknál. A szablyás sírok bizonyos területekről mutathatóak ki, más vidékeken ritkák. Nagyon fontos az, hogy főleg a szablyás sírok által jelzett területekről sikerült kimutatni az úgynevezett „katonai kíséreték” temetőit. A veretes öv viselése úgy tűnik, azért nem jellemző itt, mert a kíséretnek természetesen inkább a szerzett érdemekre volt lehetősége, a szablya-melléklet ilyen jellegű rangjelző volna. Ebből a szempontból fontos következtetések szűrhetőek le a karosi II. temetőtérkép elemzéséből. Könnyen megfigyelhető, hogy a legrangosabb 52 sír köré összpontosul a veretes öves sírok nagy része, míg a szablyás sírok a temető más pontjain kaptak helyet. A temetőtérkép alapján a vezért valószínűleg rokoni kapcsolatok fűzték a köréje temetett veretes öves halottakhoz, tehát az utóbbiak rangja feltehetően a származáson alapszik.¹³⁹

b. II. 34 olyan sírt ismerünk, amely nem tartalmaz fegyvert, tehát nehezen hihető, hogy fegyverrel vívták ki jogukat veretes öv viseletére.

c. III. A legmeggondolandóbbak bizonyos antropológiai eredmények. A kenézlői és a karosi feltárást követő antropológiai vizsgálatok alapján a csak szablyát viselők érett korúak vagy idősek. A karosi II.t. 5., 6., 20. sírjának halottja idős, a 41. síré érett korú, a 36. síré pedig, bár az életkort nem sikerült pontosan behatárolni, gyerek aligha lehetett. Hasonló a helyzet a kenézlői II. temető esetében, ahol a szablyások szintén érett korúak vagy idősek lehettek.¹⁴⁰

A jelenséget más oldalról szemlélve ugyancsak fontos részeredményekhez jutunk. A csak veretes övet viselő halottak esetében sokkal változatosabb életkori sajátosságokat figyelhetünk meg. A karosi II.t./2. és 35. sírban, valamint a kenézlői II.t./6/31-es sírjában a veretes övet viselők gyerekek. E sírokban nem találunk fegyvert, de más rangjelző tárgyat sem. A karosi II.t./14-es sírjának halottja pedig fiatal korú, és veretes öv mellett már íjat és nyílvevesszőket kapott fegyverként. Ugyancsak ilyen fegyvereket kapott a veretes öv mellé a kenézlői II.t./20/45. sírjának halottja, aki fiatal férfi.¹⁴¹

A veretes öv viseletét tehát nem az életkor határozza meg. Ha a veretes öv rangjelző, ez a rang csak egyféle lehet, és pedig öröklött, mivel nehezen képzelhető el, hogy a gyerekek valamilyen tevékenységben szerezték a kitüntetést.

Egy másik régészeti-antropológiai eredmény, amely a feltevést alátámaszthatja: Izsák-Balázspusztán egy nyomorék gazdag temetkezését tárták fel. A társadalmi rangot, presztízst veretes öv, tarsolylemez szimbolizálja. Ugyanakkor nyomorékként ezt a társadalmi rangot nehezen szerezhette meg személyes érdemekkel, inkább eredete révén viselhette a veretes övet és a tarsolylemezt.

A szablya ezzel szemben annál inkább lehet személyes érdem jele. Mind a mai napig nem ismert olyan szablyás sír, amely gyerekvagy fiataloké. Már RÉVÉSZ is a katonai vezetők testőrgárdáját látta a szablyásokban – a testőr-gárdába tartozás persze így csak egyik

alternatívája a személyesen megszerzett rangnak.¹⁴²

Ha a feltételezés áll, tehát a veretes öv viszont az öröklött rang szimbóluma, akkor föltétlenül szükséges értékelni azokat a sírokat, amelyekben mind a két rangjelző jelentkezik.

A már említett 29 sír egyik része a régészeti környezet alapján az úgynevezett „katonai kíséretnek” temetőiből ismert (Kolozsvár, Karos, Kenézlő). A szablyás-veretes öves sírok másik része egy másik temetőtípusra jellemző. Utóbbiak néhány sírből állanak, valószínűleg kiscsaládi temetkezések. Ehhez a csoporthoz tartozik Gádoros¹⁴³, Tizzaszederkény¹⁴⁴ stb. Milyen társadalmi helyzetük lehetett az ide temetetteknek? Az említett katonai kíséret jellegű temetőkben az ilyen sírokban a közösség katonái vezetőit láthatjuk, akiknek módjukban állt a katonai kíséret fenntartása. A néhány síros kiscsaládi temetők szablyás-veretes öves halottjai valószínűleg hasonló társadalmi pozíciót foglaltak el, tehát öröklött rangjuk eleve adott volt, katonai tevékenységük révén pedig szerzett ranghoz is magasabbhoz juthattak, ezért kísérelhetők őket utolsó útjukra mind a két rangjelző. Nagyon fontos, hogy a szablyákat nyolc alkalommal nemesfémmel díszítették, tehát viselőik a politikai elitnek is jelentős alakjai, tényezői voltak a 10. században. A nemesfémszereléses szablyás sírokról azonban később.

3. Az öv tartozékai

Az övről lecsüngő tárgyak jelentősége közismert. A fenőkövet, a kést, a csiholó acélt tároló tarsolyok az előkelők esetében gazdagon díszítettek. Azonban máig folyik a vita, hogy ezek a díszített tarsolyok rangjelzőként értékelhetők vagy csak az anyagi gazdagság kifejezőiként, mint például egy arany hajkarika vagy karperec. Volt-e szabályozva a tarsoly viselete? A tarsolylemezes sírok a mellékletek szempontjából nagyon változatosak, és nem igazán lehet következetességet megfigyelni. Másrészt ezek a sírok elég kis számúak, ráadásul az ilyen leletek egy része szórványleletként került a múzeumok raktárába.

Díszítésmódjuk alapján a szóban forgó tarsolyok lemezzel, illetve veretekkel díszítettek. Lemezzel díszített tarsoly 26 alkalommal került napvilágra, veretes tarsoly csupán 10 alkalommal.¹⁴⁵

A díszített tarsolyok Kárpát-medencei elterjedésének a térképe azt a benyomást kelti, hogy csak egyes területekre jellemző a tarsolydíszítés. Ilyen terület a Felső-Tisza vidéke, amelyet a régészet legújabb álláspontja alapján a 10. századi magyar fejedelemség központjaként is értékelnek. Az itt előkerült tarsolyok művészi megmunkálása és anyagi értéke alapján joggal gondolhatunk e tárgyak rangjelző értékére. Milyen rangot fejezhetnek ki azonban ez esetben, megválaszolatlan. A bizonytalanságot olyan adalékok is fokozzák, mint az, hogy tarsolylemezt az Izsák-balázspusztai nyomorék sírja is tartalmaz, de van eset, amikor csak szablya társ melléklettel jelentkezik.

Hasonlóképpen, a veretes tarsolyok három alkalkommal veretes övvel, ugyancsak három alkalommal szablya mellékleteként láttak napvilágot. A karosi II. temetőben mind a két esetet ismerjük, a 11-es sírban nemesfémszereléses szablyával, a 61-es sírban pedig veretes öv társ mellékleteként ismert a veretes tarsoly.¹⁴⁶

A tarsolylemezes és veretes tarsolyt tartalmazó sírok lehetséges csoportosítása a rangjelző tárgyak alapján:

3a. Tarsolylemezes sírok

26 ilyen tárgytípust ismerünk, ebből azonban nyolc értékelhetetlen. A megmaradt tarsolylemezes leletek a sírok más rangjelző tárgyai alapján nyolc csoportba sorolhatóak:

I. csoporthoz a Rakamaz-strázsadombi „A” sír tartozik. A társuló rangjelző tárgyak: aranszereléses szablya, veretes öv, tarsolylemez.¹⁴⁷

II. csoport. Rangjelzői ugyanilyen tárgyakból állanak, azonban a szablyát már nem díszítik arany fémszereléssel, hanem csak ezüsttel. Ugyanakkor e sírok rangjelzői mellett megjelenik a veretes íjtegez. Ehhez a csoporthoz tartozik a tarcali¹⁴⁸ és a karosi II.t./52.¹⁴⁹ sírja.

III.csoportban a banai¹⁵⁰ és a kenézlői I.t. 3. és 14-es¹⁵¹ sírok sorolhatóak. Ez már szerényebb a rangjelző tárgyak alapján, mivel a szablyát nem díszítik nemesfémszereléssel. Ugyanakkor a veretes öv hozzátartozik a sírok rangjelzőinek csoportjához.

IV. csoport. Tarsolylemezes sírjainak a rangjelző tárgyai már jelentősen különböznek az első három csoporttól. Ami a legfontosabb, ebben az esetben sem jelentkezik a sírok rangjelző tárgyaiként a veretes övek, hanem csak a szablyák. Ilyen sírokat ismerünk Szolvaváról¹⁵² és Tiszabedédről¹⁵³.

V. csoport. Rangjelzői alapján szöges ellentéte az előbbi csoportnak. E csoportban a szablya már nem ismeretes, a tarsolylemez mellett a veretes öv és a lószerszámveretek bukkannak fel. Ilyen típusú sírok ismeretesek Kiskunfélegyházáról¹⁵⁴, Karosról¹⁵⁵ és Izsák-Balázspusztáról¹⁵⁶.

VI. csoportot az eperjeskei 2. és 3. sírok alkotják.¹⁵⁷ E csoport sírjaiban a tarsolylemez mellett, mint rangjelző, csak a veretes íjtegez ismeretes. Hiányzik a szablya és a veretes öv is.

VII. csoport. Tarsolylemezes sírjainak társ-rangjelzője egyedül a veretes öv. Ilyen rangjelzőkkel ellátott a tuzséri 6.¹⁵⁸ és a Tiszaeszlár-bashalmi 10.¹⁵⁹ sír.

VIII. csoport. Sírjaiban már nem találunk semmilyen rangjelzőt. A tiszánánai 1-es¹⁶⁰ és a kenézlői II.t./20.¹⁶¹ sírjából csak nyílcsúcsokat ismerünk.

A tarsolylemezzel ellátott sírok némelyike már nem lovastemetkezés. Ilyen esetek Tuzsér, Tiszánána.

A tarsolylemezesek a társadalmi-katonai ranglétra különböző fokán helyezkednek el. Csak szablyások és csak veretes övesek egyaránt használták ezt a rangjelzőt, de fontos, hogy inkább a veretes övesek. Csak szablyával a tarsolylemez mindössze két alkalommal jelentkezik. Az I–III. csoport esetében mind a két rangjelző tárgy ismeretes, azonban ezek a sírok a 10. századi magyar szállásterület leggazdagabb sírjai.

DIENES I. elgondolása, miszerint e tárgy a magyar nagyfejedelem kitüntetése lett volna, megoldaná a tárgy szimbolikáját.¹⁶² A helyzetet azonban bonyolítja az Izsák-balázspusztai temetkezés, amelynek halottját nem nagyon részesíthették kitüntetésben. Ugyancsak érthetetlen a korszak legismertebb sírjainak a tarsolylemezhiánya.¹⁶³ E rangjelző értékelése tehát korántsem tekinthető lezárt kérdésnek.

3b. Veretes tarsolyok

A különbségek a tarsolylemezek és a veretes tarsolyok között csak a díszítésben jelentkeznek, illetve a különböző eredetükben. A tarsolylemezeket a kutatás magyarnak tartja, míg a veretes tarsoly eurázsiai elterjedésű. Ezért is kapta a „Csernigov” nevet.¹⁶⁴ Ugyanakkor időrendi eltolódás is van a tárgyak használatának kezdete között. A tarsolylemezek a Kárpát-medencei magyar szállásterületen mutathatóak ki elsősorban.¹⁶⁵ Az azonban teljes határozottsággal állítható, hogy a két tárgytípust párhuzamosan használták a Kárpát-medencében.

A veretes tarsolyos sírok Kárpát-medencei felbukkanása még a tarsolylemez síroknál is ritkább, és ami ennél is szomorúbb, hogy ebből is három tarsolyos sírt bolygatottsága miatt nem lehet felhasználni az elemzéshez. Ezek a karosi I.t. 9. és az újfehértói sírok leletei.¹⁶⁶

A társ-rangjelzők alapján a sírokat három csoportba oszthatóak:

I. csoportot a karosi II.t./11. sír képviseli.¹⁶⁷ A csoport jellegzetes rangjelző tárgya a nemesfémszerelékeny szablya, a veretes tarsoly. Hiányzik a veretes öv.

II. csoport sírjait a karosi II.t./61.¹⁶⁸, a Tiszaeszlár-bashalmi II.t./13.¹⁶⁹, a Budapest-farkasréti¹⁷⁰ sírjok alkotják. Jellemző társrangjelzők a veretes öv és a lószerszámveretek (utóbbi csak a farkasréti sírban). Lehetséges, hogy a farkasréti halott magasabb társadalmi rangú volt, de ez a sír nem szakszerű ásatás nyomán került elő és nem lehetünk biztosak abban, hogy a leleteknek nem csak egy töredékét ismerjük-e.

III. csoportba a karosi II.t./41.¹⁷¹, a bodrogszerdahelyi 3.¹⁷² sírok tartoznak. E csoport a rangjelzők alapján egészen ellentéte az előbbi csoportnak, mivel a veretes öv helyett a szablya jelentkezik mint rangjelző tárgy.

IV. csoportba egyedül a lengyelországi przemysli 6-os sír tartozik.¹⁷³ Bár nem a Kárpát-medencében került elő, a mai Przemysl valószínűleg a 10. századi magyar szállásterülethez tartozott.

A veretes tarsolyt viselők köre tehát szintén rétegződött. A csoport tagjainak nem hordott egyszerre veretes övet és szablyát. Jellemző a két karosi sír: a II.t./41-es sírből szablyát, míg a 61-es sírből veretes övet ismerünk.

A csoport a Felső-Tisza vidék temetőiben koncentrálódik, problémája nem megoldott.

4. Készenléti, veretekkel díszített íjtegezek

Az íjtegez használata általánosan elterjedt volt. Veretekkel való díszítése azonban nagyon kisszámú sír esetében figyelhető meg. A tárgy rangjelző voltával a sírok régészeti környezete, további rangjelzői és a díszítésmód alapján számolhatunk. Amint azt már RÉVÉSZ L. jelzi, adataink vannak e tárgyak szimbolikájára vonatkozóan is. E tárgyak fontos rangjelző voltára utal maga a leletek kis száma és az a tény is, hogy ezek a sírok a honfoglaláskor leggazdagabb temetkezéseinek számítanak. Ugyanakkor, az aranszerelékeny szablyás sírokból nem ismeretesek. Fontosnak tűnik az is, hogy, akárcsak a veretes tarsolyok, a díszített íjtegezek is a Felső-Tisza vidékén koncentrálódnak.

Rangjelző tárgyaik alapján a veretes íjtegezt tartalmazó sírok három csoportba sorolhatóak:

I. csoportba a karosi II.t./52. és a III.t./11. sírok tartoznak. Rangjelzőik között feltűnik a nemesfémszerelékeny szablya, a veretes öv, tarsolylemez, lószerszámveretek.¹⁷⁴

II. csoporthoz a kenézlői I.t./3-as¹⁷⁵ és a bodrogszerdahelyi, 1937-ben feltárt sír¹⁷⁶ tartozik. E csoport rangjelző tárgyai között megtalál-

hatjuk a díszítetlen szablyát, a veretes övet és a tarsolylemezt.

III. csoporthoz az eperjeskei 2. és 3. számú sírok sorolhatóak.¹⁷⁷ A két sír rangjelző tárgyai a tarsolylemez és a veretes készenléti íjтеgez. Nagyon érdekes, hogy mind a szablya, mind a veretes öv hiányzik.

Valószínű, hogy a veretes íjтеgezűek fontos szerepet tölтtöttek be. Erre utal a sírok gazdagsága is rangjelző tárgyakban.

A tárgyat díszítmódja alapján katonai rangjelzőnek fogadhatjuk el, tehát lehetett a személyes érdem kifejezője. Ha így volna, a megfelelő személyes érdem ugyanakkor szűkebb réteg számára volt megszerezhető, gondoljunk a sírok rangjelzőinek a gazdagságára. Az íjтеgezen levő veretek szimbolikájának az értékelése szintén fontos következtetésekhez vezethet. A tárgy közepén elhelyezkedő korong a napot jelképezheti, és a napkorong a künde szimbóluma volt.¹⁷⁸ A korong karosi, eperjeskei és kenézli sírokban bukkan fel. RÉVÉSZ L. feltételezése szerint e tárgyak a nagyfejedelem kíséretéhez tartozó katonai kíséretnek kisebb-nagyobb vezetői lehettek. Amint az előbbi rendszerezésből is kitűnik, az ezt a rangjelzőt viselők rétege is tagolt lehetett, erre utal a sírokban talált rangjelző tárgyak közötti mennyiségi és minőségi különbség. Az elgondolást nagymértékben alátámasztja a mai honfoglaláskori régészet említett új elképzelése, amely szerint a 10. század első felében a nagyfejedelemi központ a Felső-Tisza vidékén helyezkedett el.

Utolsó megjegyzésként kiemelhető, hogy a korszak leggazdagabb sírjaiból hiányoznak, és ezt a jelenséget sokféleképpen lehet értékelni.

5. Nemesfémszerelékés szablyák

A rangjelző tárgyak utolsó csoportját a nemesfémszerelékés szablyák képezik. E díszítést a szablyák markolatán, keresztvasán, illetve hüvelyén lehet megfigyelni. Legjelentősebb képviselőjük a bécsi szablya.¹⁷⁹ A dolgozatban a sírok rangjelző tárgyaival foglalkozunk és így többbit nem használhatjuk fel az elemzésekhez.

A szablyák nagy értékéről már szóltunk. Azonban a nemesfémmel felszerelt szablyák

értéke többszöröse lehetett a díszítetlen szablyáknál. Ehhez hozzátartozik, hogy a díszített szablyák/kardok a népvándorlás minden korszakában rangjelzőnek számítottak, így a hun, gepida, avar régészeti kultúrák esetében is.¹⁸⁰

A nemesfémszerelékés szablyák két csoportba sorolhatóak:

I. Aranyszerelékés szablyák

II. Ezüstszerelékés szablyák

A két csoportba való sorolást nemcsak a két nemesfém indokolja, de a sírok többi rangjelzője és más mellékletek változatossága is, nem utolsósorban a temetkezések típusa. Az aranyszerelékés szablyás sírokban a mellékletek jelentős része aranyból készült, így a zempéni sír hajkarikái, nyakperce, karperecei, lábpercei. A geszterédi magányos sírban a karperec és a gombok készültek aranyból, a rakamaziéban pedig a szemfedő lemezek.

Az ezüstszerelékés szablyás sírok mellékletei határozott „szegényedést” mutatnak. A ruházat ékességei már ezüstből vagy bronzból készültek.

A temetkezéstípus között is jelentős különbségek léteztek. A geszterédi és a zempléni sírok magányosak és a szakszerűen feltárt zempléni sír esetében sikerült megfigyelni, hogy valóságos kamrárt képeztek ki. Az ezüstszerelékés szablyás sírok viszont a katonai temetőkben, illetve kis családi temetkezések esetében figyelhetőek meg.

I. csoportba (aranyszerelékés szablyás sírok) a zempléni¹⁸¹, geszterédi¹⁸² és a rakamazi¹⁸³ aranyszerelékés szablyás sírok tartoznak. A geszterédi és a zempléni sírok magányosak, a zempléni sír esetében külön sírkamrárt hoztak létre: a 3 méter mély gödröt fával bélelték ki. A rakamazi „A” sír a temető vezető sírja.

Az aranyszerelékés szablyás sírok társrangjelzői is a társadalmi rangban jelentős személyiségekre utalnak: nagyon gazdagon díszített veretes öv, lószerszámveretek. Nagyon furcsa, hogy ezekben a nagyon gazdag sírokban hiányoznak az olyan rangjelzők, mint a veretekkel díszített íjтеgez és a tarsolylemez (a rakamazi sírt kivéve).

A három sír esetében sok jellegzetességet rögzíthetünk. Az övek nagyon gazdagon díszítettek,¹⁸⁴ a lószerszámveretek is nagyszámban jelentkeznek. Az ékszerek nagy többsége aranyból van, kivéve a zempléni és a rakamazai ruhavezeteket, amelyek ezüsből vannak készítve és aranyozott háttérrel díszítve.

A zempléni temetkezésben talált ezüstcsészére külön is szeretnék még visszatérni.

A csoport tehát régészeti szempontból egy egységes csoportot, úgy a rangjelző tárgyak, mint az öltözék egyéb ékességei alapján. A zempléni és a geszterédi sírok típusa is ezt az egységet húzza alá, habár a geszterédi sír esetében nem történt szakszerű feldolgozás, de magányos jellege és topográfiai helyzete a zempléni sírra hasonlít. Jellegzetességei alapján a csoport határozottan elkülönül az ezüstszerelések szablyások csoportjától.

II. csoport (ezüstszerelések szablyás sírok)

Az ezüstszerelések szablyás sírok csak temetőkből ismertek. E temetők típusainak azonban kétféle változatát ismerjük. Az első típust a „katonai kíséretnek” temetői képviselik, míg a másodikat a néhány sírből álló családi sírkertek.

Az első típushoz tartoznak a karosi II. temető 50., 52.; a III. temető 11. sírja, míg a második típusú temetőhöz a tarcali és az aradi temetkezések. Nem lehet eldönteni, hogy milyen típusú temetőből kerülhetett elő a tiszasülyi ezüstszerelések szablyás sír.

A rangjelzők alapján a csoport három alcsoportra osztható:

a. alcsoport a karosi II.t./52., III.t./11.¹⁸⁵ és a tarcali 1.¹⁸⁶ sírt. Rangjelzőik: ezüstszerelések szablya, veretes öv, tarsolylemez, veretes íjtegez, lószerszámveretek

b. csoport a karosi II.t./50.¹⁸⁷ és a tiszasülyi¹⁸⁸ sírok. Rangjelző tárgyaik a veretes öv és a díszített szablya

c. csoport a rangjelzőik alapján a karosi II.t./11.¹⁸⁹ és az Arad-csályai¹⁹⁰ sírok. Fő jellegzetességük a veretes öv hiánya, illetve a karosi sírban felbukkan a veretes tarsoly.

Akárcsak a többi rangjelzős sír esetében, az ezüstszerelések szablyás sírokban is rétegző-

dést figyelhetünk meg, a rangjelzős tárgyak „minősége” alapján.

Összegezve: az arany- és ezüstszerelések szablyás sírok a környezetük és rangjelző tárgyaik alapján mutatnak hasonlóságot, de léteznek jelentős eltérések is köztük.

*

A honfoglaláskori sírokat összefoglalásként a dolgozat rangjelző mellékleteik, valamint a temetkezések jellege és környezete alapján hat csoportba sorolja, a csoportokat több alcsoportra (1. táblázat). A rendszerezés nem egy társadalmi rangrétegződést, hierarchiát kíván rekonstruálni, csupán tipologizál. Ugyanakkor, fényében eddig regionálisnak tartott jelenségek inkább általánosnak látszanak. A sírok „felszereltsége” rangjelző tárgyakkal, létező társadalmi szabályozást látszik megerősíteni. Egyes sírok mellékleteinek az azonossága legalábbis erre utal, hiszen térben akár több száz kilométer választhatja el őket egymástól. Példaként említhetjük a szeredi I.t./1/57-es sírjának rangjelzős tárgyakban való azonosságát a kolozsvári ZÁPOLYA utcai 1. sírjának mellékleteivel, vagy az Izsák-balázspusztai magányos sír rangjelzős tárgyainak az azonosságát a karosi II.t./29-es sírjának a rangjelző tárgyaival. Mindezt nehéz volna pusztán véletlen egybeesésnek tekinteni.

A hat csoport sírjainak megoszlása a Kárpát-medencében nem egyenletes. Egyes csoportok, mint például az A. és B. csoport sírjai első sorban a Felső-Tisza vidékére koncentrálnak, és rangjelzős tárgyaik gazdagságával egyetlen más csoport sírjai sem versenyezhetnek. A következő csoportok sírjai kimutathatóak a Kárpát-medence más pontjairól is, ezek azonban (katonai) rangban alacsonyabb szinten állhattak mint a Felső-Tisza vidéki társaik. Példaként: a kolozsvári Pata utcai 25. sír halottja valószínűleg egy katonai kíséret vezetője lehetett, akárcsak a karosi II.t./52. sírban nyugvó. A kolozsvári „vezér” rangjelző tárgyai azonban jóval szerényebbnek tűnnek. A Felső-Tisza vidéki leletgazdagság valószínűleg csakugyan a 10. századi magyar fejedelemség központjával magyarázható.

A hat csoport sírjai:

A. csoport. Úgy a temetkezés jellege, mint a rangjelző tárgyak alapján egyedi csoportot alkot. A csoport sírjai magányos temetkezések (ki-véve a rakamazit); a zempléni sír esetében pedig sikerült megfigyelni a sírkamrát. Sajnos, a gesz-terédi sírt ilyen szempontból nem teljes értékű.

A rangjelző tárgyak is egyedi jelleget mutatnak: aranszerelékes szablya, nagyon gazdagon díszített veretes öv, veretekkel díszített lószerszám. Az öltözék ékszerai is hasonló pompában tündökölnek: hajkarikák, nyakpereg, karperecek, lábperecek aranyból; az öltözéken aranyozott ezüst pitykék. A zempléni sírban olyan tárgy is került elő, amely a hun, gepida és avar korszakokból ismert fejedelmi sírokban általános: konyhai edények. A zempléni csésze ezüsből készült és készítési helye valószínűleg Szogdiána.

Az egyediség szempontjából hasonlóan fontos a sírkamra és az aranszerelékes szablya. Sírkamrát mást nem ismerünk a Kárpát-medencei magyar temetkezések között, ami valószínűleg a halott jelentős társadalmi pozíciójával magyarázható. Ide kapcsolódik az aranszerelékes szablya kérdése is.¹⁹¹

Az A. csoport sírjai kivétel nélkül a Felső-Tisza vidékéről kerültek elő, arról a területről, amelyről a katonai kísérek temetőit sikerült kimutatni a legnagyobb számban.¹⁹² E sírok az említett temetők körzetéből kerültek elő, magányos jellegük és a rangjelző tárgyaik elhatárolják a régió többi temetkezéseitől, és ez a tény a magas társadalmi pozíciójukkal magyarázható. A rendelkezésre álló adatokból kitűnik hogy rangi elhatárolódásukhoz nem férhet kétség (l. az 1. ábrát).

B. csoport. Csak rangjelzői alapján választható el a többi csoporttól, viszont a rangjelzők közötti különbségek következtében maga is három alcsoportra osztható.

A csoport sírjait az úgynevezett „katonai kísérek” temetőiből vagy a néhány sírt számláló gazdag temetőkből ismerjük. A katonai kí-

sérek temetőiben a legrangosabb sírnak számítanak, főleg az I. alcsoport sírjait sorolhatjuk ide. Hasonló a helyzet a kis temetők esetében.

I. alcsoportot a karosi II./50., 52., III.t./11., tarcali 1. és a tizzasülyi sírok alkotják.¹⁹³ Ezek a sírok három esetben a katonai kísérek temetőinek vezérsírjai, míg a tarcali sír rangos kiscsaládi temetőből ismert. A tizzasülyi sír környezetének dokumentálása annyira zavaros, hogy semmi biztosat nem tudunk kijelenteni a temető típusáról. Rangjelző tárgyaik között az ezüstszerelékes szablya, a veretes öv, veretes íjtegez, tarsolylemez, lószerszámveretek találhatóak.

II. alcsoport. Sírjai a karosi, illetve az Arad-csályai temetkezések.¹⁹⁴ A karosi sír katonai kíséret típusú temetőből került elő, míg az Arad-Csályán feltárt sír néhány síros kis temetőhöz tartozott. A rangjelző tárgyak között a karosi sír esetében feltűnik az ezüstszerelékes szablya és a veretes tarsoly. Ebben az alcsoportban nem tűnik fel tarsolylemez, veretes öv, veretes íjtegez. A B. csoporthoz az ezüstszerelékes szablya alapján tartozik.

III. alcsoport. Mindkét sírja Eperjeskéről ismeretes.¹⁹⁵ Ez a temető is néhány sírt számlál. A sírok rangjelző tárgyai a veretes íjtegez és a tarsolylemez. A B. csoporthoz a veretes íjtegez alapján tartozik.

Amint láttuk, a B. csoport sírjai teljesen különböznek az A. csoport sírjaitól rangjelzőkben, és ami még fontosabb, a temetkezések jellege is merőben különbözik az A. csoportétól. E csoport esetében már nem találunk sírkamrát, a temetkezések már nem magányosak és a sírokban talált rangjelzők „minőségben” is jelentéktelenebbek a B. csoportnál. Már nem találunk aranszerelékes szablyát, a veretes öv is sokkal „szegényebben” díszített. Az öltözék ékszerai is inkább ezüsből vannak, bár jelentkeznek arany tárgyak is.

A B. csoport sírjai elsősorban Felső-Tisza vidéken összpontosulnak, két kivétellel. Az első a Közép-Tisza vidéki Tizzasüly, a másik sír a Maros alsó folyásánál előkerült aradi sír. A

Felső-Tisza vidéki sírok rangjelző tárgyakban való gazdagságuk és egyediségük alapján a régiót régész szemmel egyértelműen 10. századi vezetőréteg szállásterületének láttatják. Erről a területről mutatható ki a legtöbb „katonai kíséret” típusú temető is. A Maros torkolatának a régiójából ismert szép számú fegyveres, gazdag sír szintén nyitva hagyja a lehetőséget egy itteni katonai-politikai központnak, de ez a régió a rangjelzős sírok szempontjából eltölpül a Felső-Tisza vidék mellett.

C. csoport. Sírjai régészeti környezetének jellege komplexebb a B. csoportnál. Ilyen típusú sírok nemcsak a katonai kísérek temetőiből vagy a kisszámú síros temetőkből ismertek, hanem magányos temetkezések formájában is. Ami a C. csoport rangjelző tárgyait illeti, ezek nagyban különböznek a B. csoporttól, de itt is léteznek jelentős különbségek, amelyek alcsoportok elhatárolását teszik lehetővé.

I. alcsoport. Sírjai Karosról, Izsák-Balázspusztáról és Kiskunfélegyháza-RADNÓTI Miklós u.-ból ismeretesek.¹⁹⁶ E sírok rangjelző tárgyai a veretes öv, tarsolylemez, lószerszámveretek.

II. alcsoport. Sírjaira a veretes öv, szablya, lószerszámveretek és tarsolylemez jellemző. Ilyen sírok Banáról és Kenézlőről ismertek.¹⁹⁷

III. alcsoportba a ládánybenei, kétpói és a Kolozsvár-Pata utcai temetkezések tartoznak.¹⁹⁸

A C. csoport két jelentős különbséget mutat a B. csoporttal szemben. A C. csoport sírjaiból már nem ismerünk ezüstszerelvényes szablyát, veretes íjteget. Sokkal fontosabb azonban, hogy e sírok nagyrésze már nem koncentrálódik a Felső-Tisza vidékére, hanem elterjedését egyenletesen meg lehet figyelni az egész Kárpát-medencében. Régészeti környezetük alapján e sírok területi vezetőké lehetnek. Három lelet Felső-Tisza vidéki (Karos II.t./29., Kenézlő I.t./3. és 14-es sírjai), egy lelet a Kisalföld déli részéhez tartozó Banáról ismert, három lelet a Duna-Tisza közötti területről (Kiskunfélegyháza-RADNÓTI M. u., Izsák-Balázspusztá, Ládánybene-Benepusztá), egy lelet a Körös-Tisza vidékéről (Két-

pó), és egy leletet a közöletlen Kolozsvár-Pata utcai temetőből ismerek.

Kárpát-medencei elterjedése bemutatása nyomán megállapítható, hogy a B. csoporttal szemben a C. csoport a 10. századi magyar szállásterület minden területéről kimutatható, még a gyalázatosan rosszul kutatott és tanulmányozott Erdély területéről is.

A temetkezések jellege érdekes, mivel akárcsak az A. csoport esetében, ebben a csoportban is ismerünk magányos temetkezéseket is. A csoport más sírjai kicsaládi temetőkből, illetve a katonai kísérek temetőiből ismertek. Nagyon fontos az is, hogy a fentebb említett magányos temetkezések mindhárom esetben a Duna-Tisza közéről ismertek: Kiskunfélegyháza-RADNÓTI M. u., Izsák-Balázspusztá, Ládánybene-Benepusztá. Ennek alapján nem zárható ki egy katonai-politikai központ léte e területen. Fontos azonban az is, hogy a magányos temetkezés modellt nemcsak a Felső-Tisza vidéken használták, hanem a szállásterület más részein is.

Egy másik temetőmodell, amely jellemző a C. csoportra, a katonai kísérek temetői. Ilyen a Kolozsvár-Pata utcai 25-ös sír, amely az ott temetkező katonai egység vezetőjéé lehetett. A három csoportot alkotó temetőben a középső csoport sírjai között foglal helyet. Ebben a temetőben 19 férfi, 6 nő és egy gyerek sírjai vannak.¹⁹⁹ A temető katonai jellege több, mint bizonyos, de az is fontos, hogy a közösség vezetőjének számító 25-ös sírba a Felső-Tisza vidék vezéri sírjainak mintájára temetkeztek, bár jóval egyszerűbben (l. a 2. ábrát).

D. csoport. Sírjai már jóval szerényebbek mutatkoznak az előbbi csoportokkal szemben. A sírok száma, ezzel összhangban, jóval nagyobb.

I. alcsoporthoz tartozó sírok a bezdédi és a szolyvai temetkezések.²⁰⁰ E sírokból díszítetlen szablyát és tarsolylemezt ismerünk.

II. alcsoport. Sírjai jelentős különbséget mutatnak más csoportokkal szemben: 19 ilyen típusú sír ismert a Kárpát-medence különböző pontjairól (l. 3. ábra). Jellegzetes rangjelző tárgyak a szablya és a veretes öv.

Ezek a sírok a katonai kísérek temetőiből, illetve a néhány sírt számláló kis temetőkből ismertek. Ki tudjuk mutatni a Felső-Tisza vidékéről, de e sírok koncentrációját figyelhetjük meg a Maros-Körös-Tisza által összezárt területről is (Szabadkígyós, Gádoros, Nagymágocs, Földeák). Ha azonban a Felső-Tisza vidékéről elsősorban a katonai kísérek temetőiből ismertek, az utóbbi területen inkább kiscsaládi temetőkből. A bihari 8-as és a kolozsvári ZÁPOLYA u. 1-es sírja a katonai kísérek temetőiből ismert, akárcsak a szeredi I.t./157-es sírja. A Budapest környékén koncentrációs sírok kiscsaládi temetőkből ismertek, és ehhez a temetőpushoz sorolható a nagykőrösi 2. sír is.

III. alcsoport. Sírjainak száma összehangban van az ide temetkezettek társadalmi rangjával. A 68 sírt számláló csoport egyetlen rangjelző tárgya a díszítetlen szablya. Ilyen típusú sírok kimutathatóak a Kárpát-medence minden pontjáról, még a leletszegény Balaton környékéről vagy a rosszul kutatott Erdélyi-medencéből is. Ami a temetőtípusukat illeti, e sírok a katonai kísérek temetőinek a legegyszerűbb temetkezéseit képezik, de megtalálhatóak a sok sírt számláló köznépi temetőkben is. Egyes leletszegény temetőkben az illető közösség vezetőjét feltételezhetjük a szablyás sírok halottaiban.

A D. csoport, III. alcsoport sírjainak Kárpát-medencei elterjedése általános, mégis vannak területek, amelyekről e sírok koncentrációját lehet kimutatni. Ilyen koncentrációt figyelhetünk meg a Felső-Tisza vidékén, valamint Csongrád és Kolozsvár környékén is (l. 4. ábra).

A Felső-Tisza vidéki „vezéri” sírok mellett ezek az egyszerű harcos sírok is fontos katonai központ létét valószínűsítik. Ezen a vidéken a sírok a katonai kísérek temetőiben koncentrációsak, egyes temetőkben több ilyen rangjelzős sír is előkerült.²⁰¹

Más vidékekről inkább a köznépi temetők vezető sírjaiként ismertek,²⁰² bár vannak még központok, ahonnan nagy szablyás koncentrációt tudunk kimutatni. Ilyen például Kolozsvár környéke, ahol egyes információk szerint 8 szablya került elő.²⁰³

E. csoport. Teljesen ellentéte a D. csoport III. alcsoportjának. E sírok esetében már nem ismerjük a díszítetlen szablyát, viszont felbukkan a veretes öv. Halottainak felszerelése csontos íj.

I. alcsoport esetében a veretes öv mellett tarsolyelemek jelentkeznek, amely a **II. alcsoport** esetében már nem bukkan fel.

Ezek a sírok, akárcsak a D. csoport III. alcsoportja, minden típusú temetőben előfordulnak: katonai kísérek temetőiből, kiscsaládi temetkezésekből, nagy sírszámú köznépi temetőkből. Az ilyen típusú sírok nagyon sok alkalommal szablyás sírokat tartalmazó temetőkből kerültek elő, viszont a két különböző rangjelzőt tartalmazó sírok következetesen kikerülnek egymást. Ilyen példa a karosi II.t., amelyben az 50. és 52. sírok kivételével a csak szablyát (D. III. alcsoport) vagy csak veretes övet (E. csoport) tartalmazó sírok következetesen kikerülnek egymást.

Az ilyen rangjelzős sírtípus Kárpát-medencei elterjedése ugyancsak egyenletes, a sírokat megtaláljuk a Kisalföldtől Erdélyig. Tagadhatatlan koncentrációs figyelhető meg a Felső-Tisza vidékén és a Maros torkolatánál. Egyetlen leletet ismerünk az erdélyi Déváról²⁰⁴ (l. 5. ábra).

F. csoport. Sírjainak csak az övet díszítő veretek a rangjelzői. Az **I. alcsoport** esetében még ismerünk nyílcsúcsokat a sírokban, a **II. alcsoport** sírjaiban már ezt a fegyvert sem találjuk. A veretek száma is jelentősen csökken, az övet a legtöbb esetben csak néhány övveret díszíti.²⁰⁵

Másik fontos körülmény, hogy ebben a csoportban a veretes övet birtokló személy még csak gyerek vagy fiatal.²⁰⁶

Az utolsó csoport sírjai megtalálhatóak a katonai kísérek temetőiben is, de legnagyobb részük köznépi környezetből ismert, lehet, hogy e közösségek vezetőié.

E csoport sírjainak Kárpát-medencei elterjedése egyenletes, nem lehet koncentrációt kimutatni egyetlen területről sem.

Összefoglalásképpen:

Csupán az A. csoport sírjai magányos temetkezések, illetve három eset a C. csoportból.

A B. és C. csoport esetében nagyrészt ugyanolyan temetőtípusok találhatók, viszont a C. csoport esetében magányos temetkezéseket is ismerünk. Tehát a két csoport által használt két temetőtípus a katonai kíséretnek temetői, illetve a néhány sírt számláló kiscsaládi temetkezések.

A D. csoporttól kezdődően a temetőtípusok jellege jelentősen változik, az előző két típus mellett megjelennek a nagy sírszámú köznépi temetők. Az F. csoport sírjai legnagyobb részben ilyen temetőtípusból ismertek.

Összefoglalva a megfigyelt jellegzetességeket:

a. A rangjelzőknek tartott tárgyak elsősorban a Felső-Tisza vidékén koncentrálnak, viszont ilyen sűrűsödést ki lehet mutatni a Kárpát-medence más területeiről is.

b. A rangjelző tárgyak szabályszerűséget sugalló mellékelését nemcsak a Felső-Tisza vidékén feltárt temetők esetében lehet kimutatni, hanem a Kárpát-medence más területeiről is. Azt, hogy a szablyák és a veretes övek általában külön sírban kerülnek elő, sokszor ugyanabban a temetőben, RÉVÉSZ L. a Felső-Tisza vidék jellegzetességének tartotta. A szarvasi és az algyői temetőkben azonban szintén ki lehet mutatni, hogy a veretes öves és szablyás sírok következetesen kikerülnek egymást. Lehetséges magyarázatáról már többször volt szó.

c. A legrangosabbnak tartható A. és B. csoport sírjai elsősorban a Felső-Tisza vidékén összpontosulnak. A alacsonyabb rangúaknak tartható C. csoport előkelői viszont már a Kárpát-medence minden potnjáról kimutathatóak, akárcsak a jóval alacsonyabb rangúnak valószínűsíthető D., E., F. csoport sírjai.

Irodalom

1. BÁLINT Cs. (1969): **A honfoglalás kori lovastemetkezés néhány kérdése. (Über die Pferdebestatungen der Landnahmezeit.)** M.F.M.É., 1969/1, 107–114.
2. BÁLINT Cs. (1971a): **A honfoglalás kori lovastemetkezések. (Les tombes f'ensevelissement de cheval chez les hongrois du IX–XI siècles.)** M.F.M.É., 1971/2, 85–108.
3. BÁLINT Cs. (1971b): **X. századi temető a szabadkígyósi-pálligeti táblában. (Tenth century cemetery in the Pálliget plot of Szabadkígyós.)** B.M.M.K., 1971, 1, 49–88.
4. BÁLINT Cs. (1976): **A magyarság és az úgyn. Bjelobrdom-i kultúra. (Die Ungarn und die sogenannte Bielo-Brdo kultur.)** Cumánia, 4, 1976, 225–254.
5. BÁLINT, Cs. (1980): **Der Landnahmezeitliche Grabfund von Pestfőrcinc.** Acta Arch. Hung., 32, 1980, 241–250.
6. BÁLINT, Cs. (1988): **Die Archäologie der Sztyeppe.** Wien–Köln, 1988.
7. BÁLINT, Cs. (1991): **Südungarn im 10. Jahrhundert.** Studia Arch. Bp., 1991.
8. BERREMAN, G. D. (1981): **Social Inequality: A Cross Cultural Analysis.** In: uő., **Social Inequality: Comparative and Developmental Approaches.** New York, 1981, 3–40.
9. BÓNA I. (1993): **A hunok és a nagykirályaik.** Bp., 1993.
10. BUDINSKY-KRICKA, V.; FETTICH, N. (1973): **Das altungarische Fürstengrab von Zemplin.** Arch. Slov. Fontes. 1973, 2.
11. DIENES I. (1957): **A bashalmi (Szabolcs-Szatmár m.) honfoglalás kori temető.** Arch. Ért., 1957, 84, 24–37.
12. DIENES I. (1959): **Perbetei lelet. Milyen volt a honfoglaló magyarok öve? (Der Fund von Perbete. Wie sahen die Gürtel landnehmenden Ungarn aus?)** Arch. Ért., 1959, 86, 145–158.
13. DIENES I. (1960): **Honfoglaló magyarok sírjai Nagykőrösön. (Gräber der landnehmenden Ungarn in Nagykőrös.)** Arch. Ért., 1960, 87, 177–187.
14. DIENES I. (1961): **A honfoglaló magyarok. (Die landnehmenden Ungarn.)** In: **A kisvárdai vár története.** Szerk.: ÉRI I., Kiszvárd, 1961, 95–196.
15. DIENES I. (1964a): **A karancslapujtői honfoglalás kori öv és mordvinföldi hasonmása. (La ceinture de Karancslapujtő de l' époque de la conquete Hongroise et son pendant provenant du pays des Mordves.)** Arch. Ért. 1964, 91, 18–40.
16. DIENES I. (1964b): **Honfoglalás kori tarsolyainkról. (Les aumonieres hongroises de l' époque de la conquete.)** Fol. Arch., 1964, 16, 79–112.
17. DIENES I. (1973): **Honfoglalás kori veretes tarsoly Budapest-Farkasrétről. (Beschlagerverzierte landnahmezeitliche Tasche vom Budapest-Farkasrét.)** Fol. Arch., 1973, 24, 177–217.
18. DIENES I. (1975): **Rakamaz-Strázsadombi dűlő.** Arch. Ért., 1975, 102, 305–306.

19. DIENES I. (1986): **A Felső-Tisza vidék a X. században.** In: Szabolcs-Szatmár megye emlékei. I., 1986, 92–114.
20. DÖRNER, E. (1970): **Cercetări și săpături arheologice în județul Arad.** M.C.A. 1970, 9, 445–465.
21. ERDÉLYI I. (1961–62): **A bodrogszerdahelyi (Sreda nad Bodrogom) honfoglalás kori temető.** (Der landnahmezeitliche Friedhof von Bodrogszerdahely). J.A.M.É., 1961–62, 4–5, 17–30.
22. ÉRY, K. (1967–68): **Archaeological and anthropological reconstruction of the X. century Cemetery of Sárbogárd.** Alba Regia, 1967–68, 8–9, 93–132.
23. ÉRDY J. (1858): **A verebi pogánysr.** MTA. Évk., 1858, 9, 14–27.
24. FEHÉR G., ÉRY K., KRALOVÁNSZKY A. (1962): **A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás- és kora Árpád-kori sírleletei.** Rég. Tan. II. Bp., 1962.
25. FETTICH N. (1931): **Adatok a honfoglaláskor archaeológiájához.** (Angaben zur Archäologie der ungarischen landnahmezeit.) Arch. Ért., 1931, 45, 48–112.
26. FETTICH N. (1937): **A honfoglaló magyarság fémművessége.** (Die Metallkunst der landnehmenden Ungarn.) Arch. Hung., 1937, 21.
27. HAMPEL J. (1900): **A honfoglaláskor hazai emlékei.** In: PAULER Gy., SZILÁGYI S., **A magyar honfoglalás kútfejei.** Bp., 1900. 590–826.
28. HAMPEL, J. (1905): **Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn.** I–III., Braunschweig, 1905.
29. HARHOIU, R. (1998): **Die frühe Völkerwanderungszeitliche in Rumänien.** Buc.
30. HAUGH B. (1902): **A szekszárdi múzeum újabb szerzeményei.** Arch. Ért., 1902, 22, 364–370.
31. HEITEL, R. R. (1994–95): **Die Archäologie der ersten und zweiten Phase der Eindringens der Ungarn in das innerkarpatische Transilvanien.** Dacia, 1994–95, 38–39, 389–439.
32. HOREDIT, K. (1986): **Siebenbürgen im Frühmittelalter.** Bonn, 1986.
33. HORVÁTH M. A. (1993): **Honfoglalás kori sírleletek Bács-Kiskun megyéből.** (Landnahmezeitliche Grabfunde aus dem Komitat Bács-Kiskun.) H.O.M.É., 1993, 30–32/2, 321–350.
34. ÍRÁSNÉ MÉLIS K. (1974): **Honfoglalás kori leletek Budábrs-Tűzkőhegyről.** Bud. Rég., 1992, 29, 95–108.
35. JANKOVICH D., MAKKAY J., SZÓKE B. M. (1989): **Békes megye régészeti topográfiája. A szarvasi járás.** Bp., 1989.
36. JÓSA A. (1895): **A tarczali sírletről.** Arch. Ért., 1895, 15, 75–76.
37. JÓSA A. (1896): **A bezdédi honfoglalás kori temető.** Arch. Ért., 1896, 16, 385–412.
38. JÓSA A. (1900): **Emlékek a honfoglalás korából.** Arch. Ért., 1900, 20, 214–224.
39. JÓSA A. (1914a): **Honfoglalás kori emlékek Szabolcs-ban.** Arch. Ért., 1914, 34, 303–340.
40. JÓSA A. (1914b): **Honfoglalás kori temető Micskepusztán.** M.K.É., 1914, 201–206.
41. *** (1996): **A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus.** Budapest, 1996.
42. KAPOSVÁRI Gy. (1955): **Honfoglaláskori temető Jászszentandrásan.** Jászkunság, 1955, 2, 39–41.
43. KARÁCSONYI J. (1903): **A bihari honfoglalás kori lovassírról.** Arch. Ért., 1903, 23, 405–412.
44. KISLÉGGHI NAGY Gy. (1904): **Lovas halomsírokról Torontál megyében.** Arch. Ért., 1904, 24, 417–421.
45. KISS A. (1983): **Baranya megye X–XI. századi sírleletei. Magyarország honfoglalás- és kora Árpád-kori temetőinek a leletanyaga.** I. Bp. 1983.
46. KISS, A. (1985): **Studien zur Archäologie der Ungarn im 10. und 11. Jahrhundert. Die Bayern und ihre Nachbarn.** Österreichisches Akademie der Wissenschaften. Wien.
47. KISS, Á., BARTHA, A. (1970): **Graves from the Age of the Hungarian Conquest at Bana.** Acta Arch. Hung., 1970, 22, 219–260.
48. KISS L. (1920–22): **Eperjeskei honfoglaláskori temető.** Arch. Ért., 1920–22, 39, 42–55.
49. KISS L. (1937): **Honfoglalás kori sírok Tiszabercelen.** Dolg., 1937, 13, 240–246.
50. KISS L. (1938): **A geszterédi honfoglalás kori sírlelet.** (Der altungarische Grabfund von Geszteréd.) Arch. Hung., 1938, 24.
51. KOVÁCS I. (1941): **Hogyan használta a honfoglaló magyar a szablyát? (Ein Beitrag zur Benützung des Ungarischen Säbels der Landnahmezeit.)** Közl., 1941, 1, 129–131.
52. KOVÁCS I. (1942): **A kolozsvári ZÁPOLYA utcai magyar honfoglalás kori temető.** (Der landnahmezeitliche Friedhof von Kolozsvár-Zápolya Gasse.) Közl., 1942, 2, 85–118.
53. KOVÁCS L. (1992): **Honfoglaló magyar leletek a kajárpéc-gyűrti kavicsbányában.** Comm.Arch.Hung., 1992, 159–171.
54. KOVÁCS L. (1990): **Szablya-kard fegyverváltás. A kétélű kardos 10–11. századi magyar sírok keltezéséhez.** (Säbel-Schwert waffenwechsel. Zur datierung der ungarischen Gräber mit zweischneidigen Schwertern in 10–11. Jh.) Arch. Ért., 1990, 117, 39–49.
55. KÖLTŐ L. (1990): **Tanulmányok Balatonszemes múltjáról és jelenéről.** Balatonszemes. 1990, 85–101.
56. KÖLTŐ L. (1993): **Honfoglalás kori tegez Vörsről.** H.O. M.É., 1993, 30–32/2, 433–446.
57. U. KÓHALMI K. (1972): **A sztyeppék nomádja lóháton, fegyverben.** Bp., 1972.
58. KRALOVÁNSZKY A. (1980): **Honfoglalás kori leletek Dunaalmáson, Tatán.** In: **Komárom megye története I.** Szerk.: GOMKÖTŐ G., Tatabánya, 1988. 244–282.
59. KRISTÓ Gy. (1986): **Az Árpád-kor háborúi.** Bp., 1986.
60. KRISTÓ Gy. (1996): **Magyar honfoglalás, honfoglaló magyarok.** Bp., 1996.

61. KÜRTI B. (1978–79): **Honfoglalás kori magyar temető Szeged-Algyőn.** (Előzetes beszámoló.) (Ein ungarisches Gräberfeld aus der Landnahmezeit in Szeged-Algyő.) M.F. M.É., 1978–79, 323–345.
62. LÁSZLÓ Gy. (1944): **A honfoglaló magyar nép élete.** Bp., 1944.
63. LÁSZLÓ, Gy. (1955): **Etudes archéologiques sur l'histoire de la société des Avars.** Arch. Hung., 1955, 34.
64. LÁSZLÓ Gy. (1976): **A zemlěni honfoglaláskori vezérsírról.** Arch.Ért., 1976, 103, 79–86.
65. LEHÓCZKY T. (1900): **Honfoglalás kori sírról Beregszászon.** Arch. Ért., 1900, 398–402.
66. MADARAS L. (1985): **Az Éhhalom titka.** Él.Tud., 1985/10, 304–305.
67. MARTINEZ, A. P. (1982): **Gardizi's Two Chapters on the Turks.** Archivum Europae Medii Aevi. 1982.
68. MÁRGHITAN, L. (1965): **Morminte din epoca feudal timurie descoperite la Seitin.** SCIV., 1965, 16, 581–585.
69. MÓRA F. (1926): **Lovasszék Kunagótán.** Dolg., 1926, 2, 123–135.
70. NAGY G. (1913): **Erdély a honfoglaláskor idejében a régészeti leletek világánál.** Arch. Ért., 1913, 33, 268–275.
71. NEMESKÉRI, J., KRALOVÁNSZKY, A., HARSÁNYI, L. (1961): **Data to the Reconstruction of the Population of an eleventh Century Cemetery: Gáva-Market.** Crania Hung. 1961, 4, 1–64.
72. NYÁRI J. (1873): **A pilini Leshegyen talált csontvázak-ról.** AK., 1873, 9, 16–24.
73. POHL, W. (1988): **Ein Steppenvolk in Mitteleuropa,** 567–822. n.Chr. München, 1988.
74. REIZNER J. (1903): **A szeged-domaszéki magyar po-gány kori sírleletről.** Arch. Ért., 1903, 23, 268–272.
75. RÉVÉSZ L. (1984–85): **Voltak-e nagycsaládi temetői a honfoglaló magyaroknak? (Über die Existenz der grossfamiliären Gräberfelder bei den landnehmenden Ungarn.)** M.F.M.É., 1984–85 (1991), 615–639.
76. RÉVÉSZ L. (1996): **A karosi honfoglaláskori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza vidék X. századi történetéhez.** (Die Gräberfelder von Karos aus der Landnahmezeit. Archäologische Angaben zur Geschichte des oberen Theißgebietes im 10. Jahrhundert.) Miskolc, 1996.
77. SCHULZE-DÖRLMANN, M. (1991): **Untersuchungen zur Herkunft der Ungarn und zum Beginn ihrer Landnahme.** J.R.G.Z., 1988 (1991), 35, 373–478.
78. SELMECZI L. (1967): **A szolnoki múzeum régészeti leletmentései 1967-ben. Jászoknáság,** 1967, 13, 166–172.
79. SELMECZI, L. (1980): **Der landnahmezeitliche Fund von Kétpó.** Acta Arch. Hung., 1980, 32, 251–269.
80. SUPKA G. (1911): **Honfoglalás kori leletről Gödöllőn.** Arch. Ért., 1911, 31, 180–183.
81. SZABÓ J. Gy. (1983): **A Duna-Tisza köze és a magyar honfoglalás.** Forrás, 1983, 15, 34–52.
82. STANOJEV, N. (1989): **Nekropole X–XV. veka u Voivodinu.** Novi Sad.
83. SZÓKE B. (1954): **Adatok a Kisalföld IX. és X. századi történetéhez.** (Angaben zur Geschichte der kleinen Tiefebene im 9. und 10. Jh.) Arch. Ért., 1954, 81, 119–136.
84. SZÓKE B. (1962): **A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei.** Rég. Tan. 1. Bp., 1962.
85. TOCIK, A. (1968): **Altungarische Gräberfelder in der Südwestslowakei.** A. Sl. Cat. 1968, 3.
86. TOCIK, A. (1992): **Materiály k dejinám južného Slovenska v 7–14. storoci.** Stud. Zvesti, 1992, 28, 158–160.
87. H. TÓTH E. (1974): **Honfoglalás kori sír Kiskunfélegyházán.** (Ein landnahmezeitliches Grab in Kiskunfélegyháza.) Arch. Ért., 1974, 101, 112–125.
88. H. TÓTH E. (1976): **Az Izsák-Balázspusztai honfoglalás kori lovassír.** (The equestrian grave of Izsák-Balázspuszta from the magyar conquest.) Cumánia, 1976, 4, 141–181.
89. TÓTH Z. (1930): **Attila's Schwert.** Bp.
90. K. VÉGH K. (1970): **Honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletek a miskolci múzeumban.** (Landnahme- und früharpádenzeitliche Grabfunde im Miskolcer Museum.) H.O. M.É., 1970, 9, 79–92.
91. WINKLER P. (1912): **Sírleletek a honfoglalás korából II. Keceli sírleletek.** Arch. Ért., 1912, 32.

Jegyzet

1. NAGY G., 1913. 268–275.
2. HAMPEL, J., 1905.
3. NIEDERLE L., 1931.
4. BÁLINT Cs., 1976. 225–254.
5. LÁSZLÓ Gy., 1944.
6. SZÓKE B., 1962.
7. RÉVÉSZ L., 1984–85. 615–639.
8. DIENES I., 1986. 92–114.
9. RÉVÉSZ L., 1996.
10. BÓNA I., 1997.
11. A legjobb példa a kolozsvári HORED T professzor. Ld.: HORED T, K., 1986.
12. BÁLINT Cs., 1976. 184.
13. RÉVÉSZ L., 1996.
14. POHL, W., 1988. 302.
15. Ilyen esetet képeznek a tarsolylemezek. Ezt a tárgytípust a magyar régészek nagy többsége rangjelző tárgynak tartja. Nem ezen a véleményen van SZÓKE B. és BÁLINT Cs. Irod.: SZÓKE B., 1962. 21; BÁLINT, Cs., 1990. 139–145.
16. RÉVÉSZ L. adatai, amelyeket kiegészíttem a kolozsvári és dévai információkkal.
17. U. KÓHALMI K., 1972. 182–194.; LÁSZLÓ, Gy., 1955. 158–185.; DIENES I., 1964. 79–80.
18. KRISTÓ Gy., 1996.
19. TOCIK, A., 1968. 40–49.
20. KAROS, Kenézli, Temesvár-Csóka erdő stb.
21. RÉVÉSZ L., 1996. 107–118.
22. JÓSA A., 1914. 303–344.; FETTICH N., 1931. 78–119.
23. DIENES I., 1956. 245–275.

24. „B” és a 7. sír. Irod.: DIENES I., 1972. 65.
25. KÜRTI B., 1978–79. 323–347.
26. Közöletlen.
27. KISLÉGGHI N. Gy., 1904. 417–421
28. Rég. Füz. Ser.I., No. 14, 1961. 50–60.
29. TOCIK, A., 1968. 40–49.
30. 1. sír: MÁRGHITAN, L., 1965. 581–585.
31. 1. sír. Irod.: KISS L., 1937. 240–246.
32. BUDINSKY-KRICKA, V.– Fettich, N., 1973.
33. KISS L., 1938.
34. „A” sír. Irod.: DIENES I., 1975. 305–306.
35. 1. sír. Irod.: JÓSA A., 1895. 75–76.; HAMPEL J., 1900. 710–719.
36. II.t. 50., 52. és III.t. 11. sírjai. Irod.: RÉVÉSZ L., 1996. 25–28,35–36.
37. I.t. 3. és 14. sírja. Irod.: JÓSA A., 1914. 303–340.
38. 1 sír. Irod.: BARTHA A.–KISS K., 1971.
39. FETTICH N., 1937. 67–72.
40. SELMECZI L., 1980. 251–269.
41. 25. sír: személyes információk.
42. I/57. sír. Irod.: TOCIK, A., 1968. 40–49.
43. 2. sír. Irod.: DIENES I., 1960. 177–187.
44. 2. sír. Irod.: K.VÉGH K., 1971. 79–92.
45. 2. sír. Irod.: FETTICH N., 1937. 102–104.
46. 8. sír. Irod.: KARÁCSONYI J., 1903. 405–412.
47. BÁLINT, Cs., 1990. 220.
48. SUPKA G., 1911. 180–183.
49. ÍRÁSNÉ MÉLIS K., 1992. 95–108.
50. BÁLINT, Cs., 1980. 241–250.
51. 1. sír. Irod.: KOVÁCS I., 1942. 85–118.
52. 5. sír. Irod.: DIENES I., 1959. 145–158.
53. F.É.K., 1962. No. 722.
54. Rétközberencs, 2. sír: DIENES I., 1961. 171.; Szabadkígyós, 1. sír: BÁLINT Cs., 1971. 49–86.; Tiszaeszlár-Bashalom, I.t./10., II.t./1.,7.,8. sír: DIENES I., 1957. 24–37.; K. K., 1996.
55. H. TÓTH E., 1976. 141–184.
56. FETTICH N., 1937. 81, LXI–LXIII.t.
57. DIENES I., 1957. 24–37.
58. 6. sír. Irod.: JÓSA A., 1900. 214–224.
59. II.t./29. sír. Irod.: RÉVÉSZ L., 1996. 21; Tábl. 39–44.
60. H. TÓTH E., 1974. 112–126.
61. II.t./61. sír. Irod.: RÉVÉSZ L., 1996. 30–31; Tábl. 101–103, 104–1., 2.
62. DIENES I., 1957. 24–37.
63. DIENES I., 1973. 177–217.
64. Például Szentés-Borbásföld.
65. RÉVÉSZ L., 1996. 299–336.
66. F.É.K., 1962. No. 721.
67. F.É.K., 1962. No. 221.
68. 92. sír. Irod.: KÜRTI B., 1978–79. 323–347.
69. 3. sír. Irod.: RÉVÉSZ L., 1996. 555-jegyzet.
70. Rég.Füz. Ser. I., No. 37, 1984. 83.
71. KISS A., 1983. 240–241. abb. 107–112.
72. KÖLTŐ L., 1990. 85–101.
73. Rég.Füz. Ser. I., No. 42., 1991. 53.
74. HORVÁTH M. A., 1992. 296–297., t. XII–XIII.
75. I.t.: 6/53. és 15/53. sírok. Irod.: TOCIK, A., 1968. 42–49.
76. NYÁRY J., 1873. 16–24.
77. II.t./14., 16., 60. sírok. Irod.: RÉVÉSZ L., 1996. tábl.: 23–26, 28–31, 97–101.
78. I.t./11., 16. sírok; II.t./46., 50. sírok. Irod.: JÓSA A., 1914. 303–340.; FETTICH N., 1931. 78–114.
79. 2–6. sírok (?). Irod.: HEITEL, R. R., 1994–95. 429.; Személyes információk.
80. 3. sír. Irod.: JÓSA A., 1896. 385–412.
81. 9. sír. Irod.: DIENES I., 1957. 24–37.
82. 2. sír. Irod.: MÓRA F., 1926. 123–135.
83. 37. sír. Irod.: KÜRTI B., 1978–79. 323–347.
84. 3. sír. Irod.: KISLÉGGHI N. Gy., 417–421.
85. Rég.Füz.Ser.I.,No. 22, 1969. 50.
86. STANOJEV, N., 1989. 20–21.
87. KÖLTŐ L., 1993. 433–446.
88. KRALOVÁNSZKY A., 1988. 244–282.
89. I.t.:1/58. sír. Irod.: TOCIK, A., 1968. 42–49.
90. 11. sír. Irod.: TOCIK, A., 1968. 20.
91. Rég.Füz. Ser.I., No. 35, 1982. 50.
92. 103. sír. Irod.: TOCIK, A., 1968. 38–40.
93. 1. sír. Irod.: KAPOSVÁRI Gy., 1955. 39–41.
94. II.t./42. és 45. sírok. Irod.: FETTICH N., 1931. 78–112.
95. ÉRDY J., 1858. 14–27.
96. 1. sír. Irod.: NEMESKÉRY, J.– KRALOVÁNSZKY, A.– HARSÁNY, J., 1961. 7–8.
97. 2. sír. Irod.: KISS L., 1937. 240–246.
98. HAMPEL, J., 1905. 117–118.
99. 6. sír. Irod.: MÓRA F., 1926. 123–135.
100. 8. sír. Irod.: JANKOVICH D.–MAKKAY J.– SZŐKE B.M., 1989. 447–449.
101. 1. sír. Irod.: MÁRGHITAN, L., 1965. 581–586.
102. „A” sír. Irod.: SELMECZI L., 1967. 166–172.
103. 2. sír. Irod.: RÉVÉSZ L., 1996. 555-jegyzet.
104. „A” sír. Irod.: F.É.K., 1962. No. 502.
105. 2. sír. Irod.: WINKLER P., 1912. 322–323.
106. 3. sír. Irod.: FETTICH N., 1937. 104–107.
107. F.É.K., 1962. No. 719.
108. ÉRY, K., 1967–68. 93–132.
109. HAUGH B., 102. 364–370.
110. F.É.K., 1962. No. 247.
111. SZŐKE B., 1954. 119–136.
112. HAMPEL J., 1900. 550–554.
113. I.t.: 2/53. Irod.: TOCIK, A., 1968. 42–49.
114. 21. sír. Irod.: TOCIK, A., 1992. 160.
115. 2. sír. Irod.: KAPOSVÁRI Gy., 1955. 39–41.
116. 6. sír. Irod.: DIENES I., 1975. 305–306; K. K., 1996. 111.
117. II.t./35. és III.t./2. sírjai. Irod.: RÉVÉSZ L., 1996. 22,33–34. Tábl.:49, 113.
118. 3. sír. Irod.: FETTICH N., 1937. 95–101.
119. I.t./10. és II.t./6. sírjai. Irod.: JÓSA A., 1914. 303–340.; FETTICH N., 1937. 78–112.
120. FETTICH N., 1937. 64.
121. HAMPEL J., 1900. 652.
122. 1. sír. Irod.: Rég. Füz. Ser.I., No. 14. 1960. 50–60.
123. REIZNER J., 1903. 268–272.

124. KÖMPÖC: F.É.K., 1962. 660.; Kajárpécsről egyelői kardot ismerünk. Irod.: KOVÁCS L., 1992. 159–171.
125. Szablya–kard váltásról és irodalom: KOVÁCS L., 1990. 39–49.
126. KOVÁCS L., 1941. 129–131.
127. KOVÁCS L. moszkvai disszertációja sajnos nem jelent meg. Irod.: KOVÁCS L., 1980.
128. BÁLINT Cs., 1976. 91.
129. L. a 39–41-es jegyzeteket.
130. L. a 37–38-as jegyzeteket.
131. II.t./41. sőr. Irod.: RÉVÉSZ L., 1996. 23., T. 55–58.
132. JÓSA A., 1914. 201–206.
133. 3. sőr. Irod.: ERDÉLYI I., 1961–62. 17–30.
134. L. a 42–53. jegyzeteket.
135. Ilyen sírok: Gombás, Kolozsvár-Pata u. 4., Maroskarna B., Csongrád-Vendelhalom, Kál-Legelő stb. temetőben találhatóak.
136. A leíró források alapján a honfoglalóknál dinasztikus vezetés volt. Ezt hívhatjuk „kin/role ranking society”-nek is, amelynek esetében úgy az öröklött rang, mint a szerzett rang jelentőséggel bír. Ez a társadalmi berendezkedés a „kin/role society”-nek egy fejlett formája. Irod.: BERREMAN, G. D., 1981. 10.
137. RÉVÉSZ L., 1996. 131.
138. RÉVÉSZ L., 1996. 200.
139. Nagyon sajnálatos, hogy a II. temető szerológiai vizsgálata nem történt meg.
140. Karos: RÉVÉSZ L., 1996.; Kenézlő: FETTICH N., 1931. 78–118.
141. A kenézlői II. temetőjének a számozásánál: MESTERHÁZY K., 1991.; FETTICH N., 1931. 78–112.
142. K. K., 1996. 38.; RÉVÉSZ L., 1996.
143. L. a 45. jegyzet.
144. L. a 44. jegyzet.
145. RÉVÉSZ listája. Irod.: RÉVÉSZ L., 1996. 143.; 79. kép.
146. RÉVÉSZ L., 1996. 30–31; Tábl. 101–103, 104–1., 2.
147. DIENES I., 1975. 305–306.
148. JÓSA A., 1895. 75–76.
149. RÉVÉSZ L., 1996. 21–23; Tábl.: 78–90.
150. KISS Á. – BARTHA A., 1970. 219–260.
151. JÓSA A., 1914. 303–340.
152. FETTICH N., 1937. 77–78.
153. 8. sőr. Irod.: JÓSA A., 1896. 385–412.
154. H. TÓTH E., 1974. 112–126.
155. 29. sőr. Irod.: RÉVÉSZ L., 1996. 21; Tábl. 39–44.
156. Magányos sír. Irod.: H. TÓTH E., 1976. 141–184.
157. KISS L., 1920–22. 42–55.
158. JÓSA A., 1900. 214–224.
159. DIENES I., 1957. 24–37.
160. DIENES I., 1964. 89.
161. FETTICH N., 1931. 78–114.
162. DIENES I., 1986. 96.
163. Itt a geszterédi és a zempléni sírokra gondolok.
164. SCHULZE-DÖRLMANN, M., 1991. 424-abb. 48., 472–24-es lista.
165. RÉVÉSZ L., 1996. 144.
166. Meg kell még említenünk a Tiszavasvári-Nagyepáros közöletlen leletét.
167. RÉVÉSZ L., 1996. 17–18; tábl.: 17–21.
168. RÉVÉSZ L., 1996. 30–31; tábl.: 101–104.
169. DIENES I., 1957. 24–37.
170. DIENES I., 1973. 177–217.
171. RÉVÉSZ L., 1996. 23; tábl.: 55–58.
172. ERDÉLYI I., 1961–62. 17–30.
173. K. K., 1996. 441, 444–445.; 2., 3., 4. képek.
174. RÉVÉSZ L., 1996. 26–28, 35–36.; tábl.: 78–90, 120–129.
175. JÓSA A., 1914. 303–340.
176. ERDÉLYI I., 1961–62. 17–18.; tábl. I.
177. KISS L., 1920–22. 42–55.
178. SZABÓ J. Gy., 1983. 43–44.
179. TÓTH, Z., 1930.
180. HARHOIU R., 1998; BÓNA I., 1993; POHL, W., 1988.
181. BUDINSKY-KRICKA, V., 1973.
182. KISS L., 1938.
183. DIENES I., 1986. 33. kép.
184. A zempléni sír öve 79 veretet tartalmazott, a geszterédi bolygatott sírnak a veretes öve 29 darabot, a rakamazié 28-at.
185. Ld. a 173. jegyzet.
186. JÓSA A., 1895. 75–76.
187. RÉVÉSZ L., 1996. 25–26.; tábl. 73–75.
188. MADARAS L., 1985. 304–305.
189. RÉVÉSZ L., 1996. 17–18.; tábl. 17–21 (1–3).
190. DÖRNER, E., 1970. 445–465.
191. FETTICH N. a zempléni sírt Álmos sírjának tartja. Ezt kritizálta LÁSZLÓ Gy., aki ugyancsak szélsőségesen ítélte meg a helyzetet, mivel a halott nagyon alacsony társadalmi helyzetét hangoztatta. LÁSZLÓ Gy. a sírban talált nyílcsúcsok alapján következtetett, figyelmen kívül hagyva az aranszerelések szabályát, veretes övet, lőszerszámvereket. Irod.: BUDINSKY-KRICKA, V.–FETTICH, N., 1973.; LÁSZLÓ Gy., 1976.
192. RÉVÉSZ L., 1996. 198–206.
193. L. a 184–187. jegyzeteket.
194. L. a 188–189. jegyzeteket.
195. L. a 176. jegyzet.
196. L. a 153–155. jegyzeteket.
197. L. a 149–150. jegyzeteket.
198. L. a 39–41. jegyzeteket.
199. Személyes információk.
200. L. a 151–152. jegyzeteket.
201. Ilyen temetők Tiszaeszlár-Bashalom, Kenézlő It., Karos II.t. stb.
202. Ilyen például Maroskarna, Kál-Legelő.
203. Magam csak 6 szablyát ismerek (kettőt a Pata utcai temetőből, négyet a Zápolya utcai temetőből), azonban Petre IAMBOR szerint 4 szablys sírt tártak fel a Pata utcai temetőben. Azt sem szabad elhanyagolni, hogy R. R. HEITEL 1993-ban három szablyát látott. Az viszont biztos, hogy a két szablya, amelyet láttam, nagyon korrodált állapotban volt. Habár a temető feltárója megígérte e fontos régészeti komplexum közlését, a temető „politikai” jelentősége miatt aligha kerül sor erre (a „politikai” jelentőségére HICA asszony hívta fel a „figyelmemet”). Ezek után az sem lepne meg, hogyha két szablya „eltűnt-elvesztett” volna.
204. Személyes információk. Továbbá, szükségesnek találom megemlíteni, hogy információim annak Gyulafehérváron feltárt veretes övet tartalmazó sírokról, azonban ezeket az adatokat személyesen nem ellenőrizhettem, ezért be sem vonhattam az elemzésbe.
205. Kivételt képez a bezdédi 3. sír, amelyben 59 veretet találtak.
206. Ilyen sírokat ismerünk Karosról, Kenézlőről és még sok más helyről.

Însemnele de rang și stratificarea socială la maghiarii descălecători

(Rezumat)

Lucrarea încearcă o ordonare a inventarului mormintelor cu însemn de rang la maghiarii descălecători. Cele 6 grupe reprezentate pe cele 7 hărți, par să corespundă unei piramide ierarhice. Tipologia obținută nu infirmă ipoteza de lucru, potrivit căreia, caracteristic descălecătorilor maghiari, rangurile sociale obținute și cele moștenite ar fi fost simbolizate cu două tipuri de însemne de rang: garnitura centurii cu aplici (rangul moștenit) și sabia (rangul obținut), alte piese putând simboliza alte ranguri și distincții, dar pe poziții ierarhice superioare (tolba de arc decorată cu aplici, geanta cu aplici și geanta cu placă).

Rank-denoting Objects and the Structuring of the Hungarian Society of the Conquest-period

(Abstract)

The paper represents a typology of the rank-denoting objects beside the graves during the period of the conquest. The six groups on the seven maps could be the corresponding of a social-political-military hierarchy. The mentioned typology does not eliminate, but seems to rather support the hypothesis according to which, typical for the Hungarian Conquest – the inherited and the earned rank are expressed by two different types of rank symbols: the inherited rank by a beaten belt, while the earned one by the sabre.

A térképeken feltüntetett lelőhelyek

1. ábra A. csoport: 1. Zemplén; 2. Geszteréd; 3. Rakamaz, „A” sír; **B. csoport:** 4. Karos - II.t./50. sír; 5. Karos - II.t./52. sír; 6. Karos - III.t./11. sír; 7. Tarcal - 1. sír; 8. Tizzasüly; 9. Karos - II.t./11. sír; 10. Arad-Csálya; 11. Eperjeske - 2. sír; 12. Eperjeske - 3. sír

2. ábra C. csoport: 1. Karos - II.t./29. sír; 2. Izsák-Balázspusztá; 3. Kiskunfélegyháza-RADNÓTI M. u.; 4. Bana - 1. sír; 5. Kenézlő - I.t./3. sír; 6. Kenézlő - I.t./14. sír; 7. Kolozsvár-Pata u., 25. sír; 8. Ládánybene-Bene-pusztá; 9. Kétpó - 1. sír

3. ábra D. csoport, I-II. alcsoport: 1. Szolyva; 2. Bezdéd, 8. sír; 3. Kolozsvár-ZÁPOLYA u., 1. sír; 4. Szered-Mácsédi d. - I.t./1/57. sír; 5. Budapest-Pestlőrinc; 6. Budaörs-Tűzkőhegy; 7. Nagykőrös - 2. sír; 8. Bihar - 8. sír; 9. Szeged-Jánosszállás, 5. sír; 10. Tizzaszederkény - 2. sír; 11. Gádoros - 2. sír; 12. Nagymágocs-Homokbánya; 13. Földeák; 14. Gödöllő-Öreghegy; - 15. Beregszász - 1 sír; 16. Tiszaeszlár-Bashalom - I.t./10. sír; 17. Tiszaeszlár-Bashalom - II.t./1. sír; 18. Tiszaeszlár-Bashalom - II.t./6. sír; 19. Tiszaeszlár-Bashalom - II.t./8. sír; 20. Rétközberencs-Paromdomd, 2. sír; 21. Szabadkígyós-Pálliget, 1. sír

4. ábra D. csoport, III. alcsoport: 1. Acsaló; 2. Ágcsernyő-Nagyréti domb; 3. Beregszász-Kishegy, 4. sír; 4. Biharkeresztes-Vasútállomás, 1. sír; 5. Boconád-Szilapos pusztá; 6. Bodrogszerdahely-Bálványhegy, 3. sír; 7. Bordány-Meződülő; 8. Csekej-Kostalné dűlő; 9–10. Csongrád-Vendelhalom, 17/1937. évi sír, 1956. évi sír; 11. Eger-Répástező, 1. sír; 12–13. Eger-Szépasszonyvölgy, „A” és 18 sír; 14. Gyöngyöspata-Csákbereg pusztá; 15. Hajdúböszörmény-Erdős tanya; 16. Jászfákóhalma; 17–21. Karos - I.t./2.; II.t./5., 6., 20., 36., 41. sírok; 23–24. Kál-Legelő, 2. és 58. sír; 25. Kecskemét-Madaras tanya; 26–27. Kenézlő - I.t./18. és 25. sír; 28–30. Kolozsvár-ZÁPOLYA u., 4., 6., 10. sír; 31. Kolozsvár-Pata u., 4. sír; 32. Kőröstarján; 33. Kiszombor - E.t.; 34–35. Kisdobra 2. és egy lo-vassír szórvány; 36–37. Marosgombás 1. és 6. sír; 38. Maroskarna B.t. 11. sír; 39. Miskolc-

Repülőtér, 11. sír; 40. Napkor-Vásárosnaményi út; 41. Naszvad; 42. Nemesócsa; 43. Nyíregyháza; 44. Orosháza-Pusztaszentornya; 45–46. Püspökladány - 16. és 22. sír; 47. Rábacsanak; 48. Tiszaeszlár-Bashalom, I.t./11. sír; 49. Sárbogárd-Templomdűlő; 50–51. Sárospatak-Baksahomok, 1. és 10. sír; 52–53. Sárrétudvari-Hízóföld, 66. és 264. sír; 54. Szarvas-TESEDIK u., 1. sír; 55. Sárszentágota; 56. Sérszék-Szóllós-pusztá; 57. Sikló 3 sír; 58. Szob-Vendelin 51. sír; 59. Szabolcsveresmart-Szelerd, 4. sír; 60. Algyő - 18. sír; 61. Székesfehérvár-Demkőhegy, 6. sír; 62–63. Tiszabездé - 4. és 10. sír; 64. Tiszavas-vári-Aranykerti tábla, 1. sír; 65. Tömörkény-Piactér, 1. sír; 66. Üllő-Ilona u.; 67–68. Demecser-Borzsova pusztá

5. ábra E. csoport: 1. Tuzsér-Boszorkányhegy, 6. sír; 2. Szolnok-Strázsahalom; 3. Deszk-Újmajor Ambrushalom; 4. Nagymágocs-Mágocs ér; 5. Szentcs-Borbásföld, 14 sír; 6. Algyő - 92. sír; 7. Homokmégy-Halom; 8. Kunadacs-Köztemető; 9–11. Karos - II.t./14., 60., 61. sír; 12–15. Kenézlő - I.t./11., 16. sír, II.t./21., 25. sír; 16. Mohács-Téglagyár; 17. Balatonszemes; 18. Zsombó-Bába dűlő; 19–20. Szered - I.t./6/53. és 15/53. sír; 21. Déva-Mikro 15, 2–6. sír; 22. Piliny-Leshegy

6. ábra F. csoport, I. alcsoport: 1. Kunágota - 2. sír; 2. Tiszabездé - 3. sír; 3. Tiszaeszlár-Bashalom; 4. Algyő - 37. sír; 5. Nagyszentmiklós-Bukovapusztá, 3. sír; 6. Kiskunfélegyháza-Izsáki út; 7. Bátmonostor- Angyal L. földje; 8. Vörs-Papkert, 561. sír; 9. Dunaalmás-Homokbánya; 10. Szered-Mácsédi d. I.t./1/58. sír; 11. Vágvörösvár - 11. sír; 12. Nógrádsáp-Tatárka; 13. Perse - 103. sír; 14. Jászszentandrás-Járástanya, 1. sír; 15–16. Kenézlő - I.t./10., II.t./ 6. sír; 17. Vereb; 18. Fonyód-B. Ált.Isk.; 19. Ravazd

7. ábra F. csoport, II. alcsoport: 1. Gáva - 1. sír; 2. Tiszabercel - 2. sír; 3. Hajdúböszörmény; 4. Kunágota - 6. sír; 5. Szarvas-TESEDIK u., 8. sír; 6. Sajtény, 1. sír; 7. Tiszajenő - „A”; 8. Homokmégy-Halom, 2. sír; 9. Jánoshalma-Kisráta, „A” sír; 10. Kecel-LEHÓCZKY tanya, 2. sír; 11. Kecel-Vádéi dűlő, 3. sír; 12. Nagylók-Erdőmajor; 13. Sárbogárd-TRINKER tanya, 1. sír; 14. Szekszárd-Hidaspetre; 15. Döm-

söd-Szörhalompusztá; 16. Dőr-Kápoln dűlő; 17. Nesz-mély-Melegeshegy; 18. Szered - I.t./2/53.; 19. Vágselye - 21. sír; 20. Jászszentandrás-Járástanya, 2. sír; 21. Rakamaz-Strázsa-domb, 6. sír; 22–24. Karos - II.t./2., 35. és III.t./2. sír; 25. Hencida - 3. sír; 26–27. Kenézlő - I.t./10., II.t./6. sír; 28. Tiszakécske; 29. Mezőhegyes; 30. Harta-Tsz. Homokbánya, 1. sír; 31. Domaszék

Temetkezési mód		†	∩		f A	V. ö. 1	∪	A. ék.	fAg	V. íjt.	V. ö. 2	♥	□	L	↑	+ + +	∇	}	V. ö. 3	
A.	Zemplén (2)	X	X	X	X	X	X	X				X		X	X	X	X			
B.I.	Karos (5)								X	X	X	X		X	X	X	X	X	X	
B.II.	Karos (2)								X					X	X	X			X	
B.III.	Eperjeske (2)									X				X	X	X	X	X	X	
C.I.	Karos (3)	X									X	X		X	X	X	X	X	X	
C.II.	Bana (3)										X	X	X	X	X	X	X	X	X	
C.III.	Pata (3)										X	X	X	X	X	X			X	
D.I.	Szolyva (2)												X	X	X	X	X	X	X	
D.II.	K.-Záp. (19)										X		X	X	X	X			X	
D.III.	Kenézlő (68)												X	X	X	X			X	
E.I.	Szolnok (2)										X			X	X	X	X		X	
E.II.	Szentes (20)										X			X	X	X			X	
F.I.	Kunágota (19)													X	X	X				X
F.II.	Sajtény (31)													X		X				X

Jelmagyarázat:

† – magányos temetkezés

∩ – halmos temetkezés

□ – sírkamra

fA – aranszerelékes szablya

V.ö.1 – nagyon gazdagon díszített veretes öv

∪ – ezüstsésze

A.ék. – aranyékszerek

fAg – ezüstszerelékes szablya

V.íjt. – veretes íjtegez

V.ö.2 – veretes öv, közepesen díszítve (kb. 20–40 veret)

♥ – lószerszámveret

f – díszítetlen szablya

L – lovas temetkezés

↑ – nyílcsúcs

+ + + – temető

∇ – tarsolylemez

} – íjcsont

V.ö.3 – szegényesen díszített veretes öv (kb. 2–10 veret)

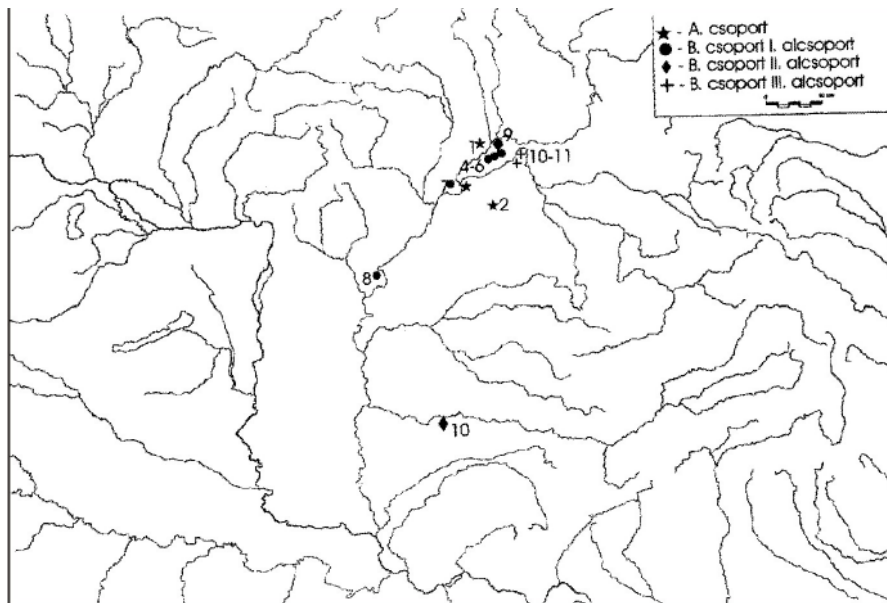

Csoportok	†	+++	□	□□
A. csoport	X		X	
B. csoport		X	X	
C. csoport	X	X	X	
D. csoport			X	X
E. csoport			X	X
F. csoport			X	X

Jelmagyarázat:

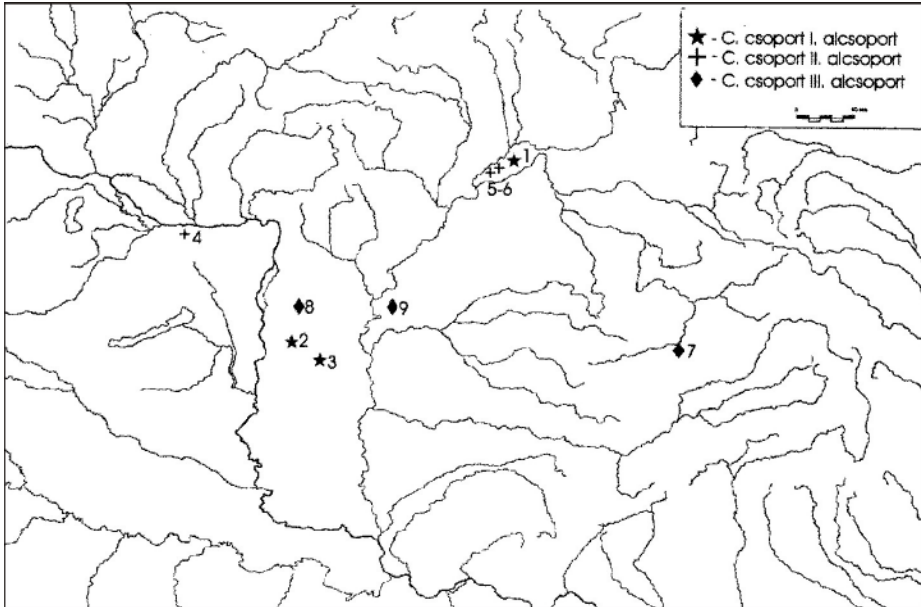
† – magányos sír
+++ – sírcsoportok
□ – katonai kísérek temetői
□□ – köznépi temetők, többszáz sírosak

2. táblázat A sírcsoportok tetőtípusai

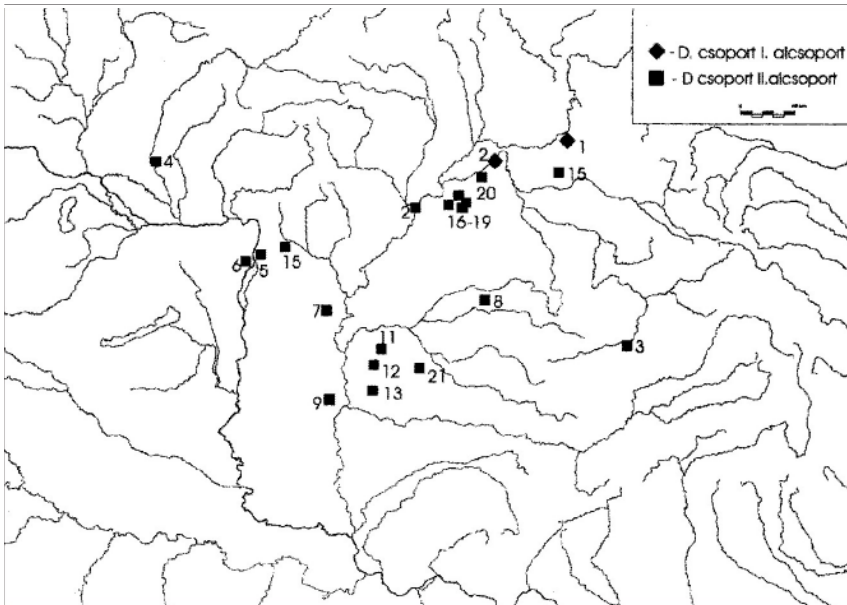

1. ábra

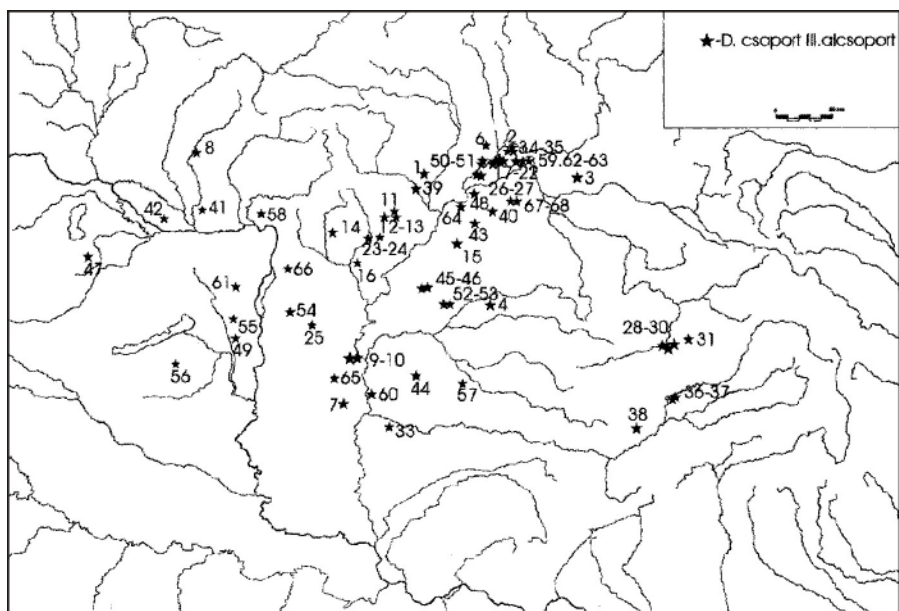

2. ábra

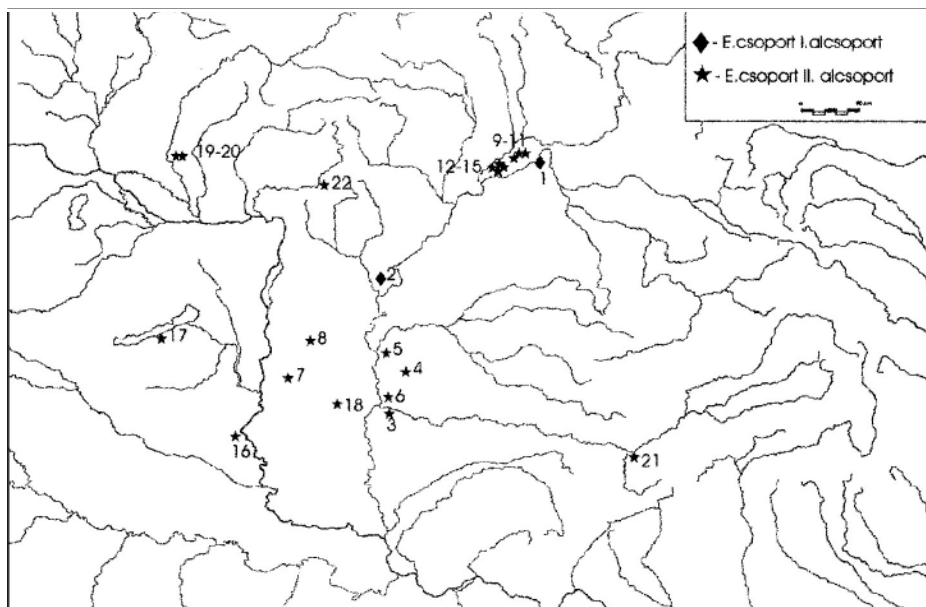

3. ábra

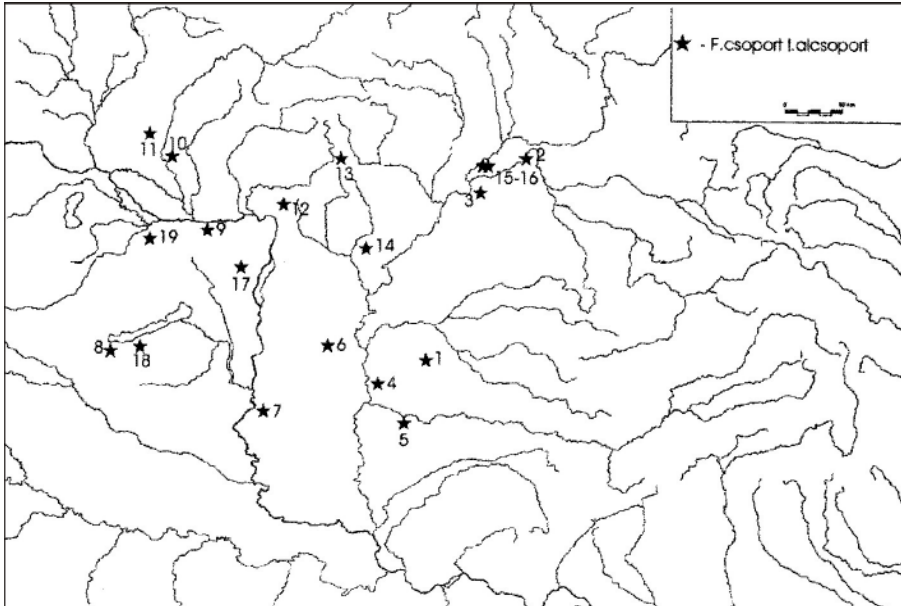

4. ábra

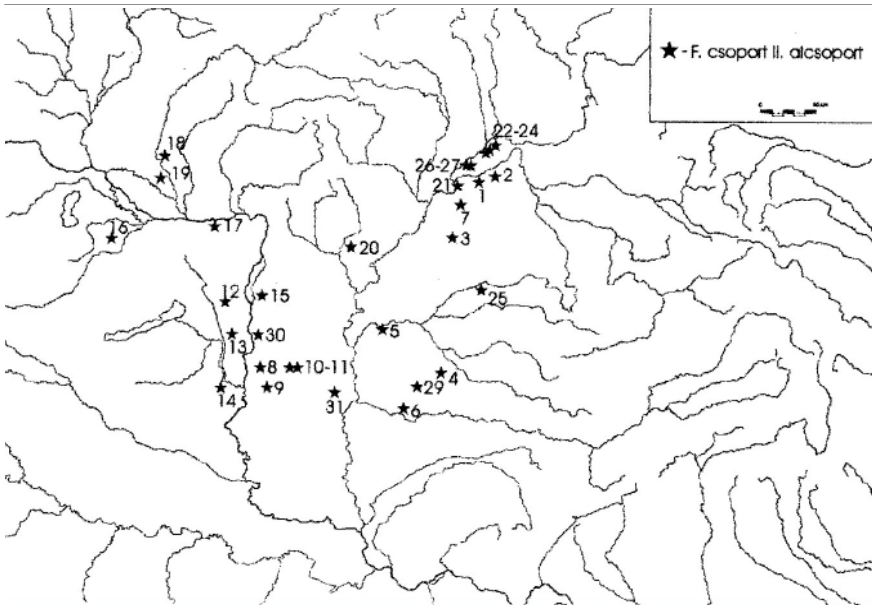

5. ábra

6. ábra

7. ábra

Régészeti megfigyelések a háromszéki „Homárka” töltésvonulaton

(Kivonat)

A Felső- és Alsó-Háromszéki-medencét elválasztó Homárka töltésvonulatot az irodalom a Feketeügy (Réty) és a 12 km-rel délebbre magasodó Piliske-tető között írja le. Egyes szerzők a Tatárhavas (Bodzai)-hágóig vélik folytatódni, sőt azon túl, Havasalföldre. A töltésvonulat Réty–Sepsimagyarós szakaszát kutatók között régi a vita: római eredetű vagy sem. Hogy nem út töltése, azt már ORBÁN Balázs tisztázta. A dolgozat az 1997. és az 1999. évi ásatások előzetes jelentése. Szerző két építési szakaszt különböztet meg: az első, rekeszes-gerendavázast 9. század végi – 10. századnak tartja, a másodikat, amelynek során csak földből magasították a korábban leégett erődítésvonalat, 11. század véginek. A kérdés további kutatást igényel.

*

A Feketeügy déli partján kezdődő, Lisznyó tájáig húzódó Hom- vagy Honárka nevű töltésvonulat rekeszti el a Háromszéki-medencének a Bodoki-hegység lealacsonyodó, déli nyúlványai meg az ún. „Kárpát-kanyar” Sepsimagyarós és Nyén (Keresztvár) vonulatának északi végződése közötti, derékszerűen elkeskenyedő részét. A környékeliek régóta tudnak róla. ORBÁN Balázs visszatekintésében a száz PHILIPPI foglalkozott vele először.¹ Szerinte az a 13. század első felében a Német Lovagrend birtokainak lett volna a keleti határa, keleti védővonala. Hogy pedig Székelyföld (nyugatnak) csakis Rétyig terjedt volna, annak „bizonyítására” kezdetlegesen nyelvészeti ravasz-

kodáshoz folyamodott. A Feketeügy mára már meglehetősen szokatlan nevéből indult ki. Eszme-futtatása értelmében a víznév második tagja az -ügy „ügyelő, őr” jelentésű lenne, más szóval „Fekete őr”-t jelentene. Származását tekintve a szó, a név utótagja értelme szerint: „fehér palástos, fekete keresztű lovagrend tagjai” a Háromszéki-medence keleti kétharmada fő folyójának partjaira ügyeltek, azt őrizték volna...

PHILIPPI fejtegetésével szemben ORBÁN Balázs nyomos érveket sorakoztatott föl.² Átfogó, nagy művének a lezárta után – hosszabb ideig – viszonylag kevesen foglalkoznak a Homárka ügyével, így NAGY Géza, a Székely Nemzeti Múzeum nagy igazgatója, később a Magyar Nemzeti Múzeumé. TÉGLÁS Gábor érinti még – nagyon röviden – sepsiszentgyörgyi napilapban, illetve ROEDIGER Lajos, pár évvel később a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum igazgató-választmányi tagja, korábban a bácskai szarmata sáncok megásója, aki szintén sikertelenül próbálja észak felé folytatását keresni.³

BUDAY Árpád már a főhatalomváltozás bekövetkezte után fordított – szintén futólagos – figyelmet a terjedelmes régészeti emlékre.⁴ ORBÁN Balázst követően BUDAY – ha nagyon röviden is – két ízben is figyelmeztetett a Homárkára.⁵ A Székely Nemzeti Múzeum alapításának félévszázados évfordulójára kiadott emlékkönyvben közölt írásában – többek között – a következőket jegyezte meg: „...Az a gyanúm, hogy semmi köze sem a húnokhoz, sem a német lovagrendhez. Annál több a rómaiakhoz. Az utóbbi feltevés megerősítéséhez nagy mértékben hozzájárulna, ha világosan lehetne tisztázni a Komolló és Drajna de sus melletti [római, sz.m.] táborokhoz való viszonyát. ORBÁN Balázs a Homárka melletti bemélyülésekről, melyek az ő korára részben tavakká alakultak át, azt hiszi, hogy a töltéshez való anyagot emelték ki belőlük...”⁶

A kelet-daciai római táborhelyek és limes kutatásában – a berecki meg komollai részleges föltárásoktól eltekintve – BUDAY hozzászólását követően – több, mint egy évtized szünetet követően – FERENCZI Sándorral és M. MACREA-

val egyetemben C. DAICOVICIU csak az 1940. év tavaszán, Székelyföldre vezetett tanulmányút keretében érintette a Homárka kérdését.⁷

A Homárka ügyét közelebbről sűrölő következő kutató, PAULOVICS István a Homárka közelében fekvő komollai római táborvárhoz [?] fűződőn értekezik a Homárkáról.⁸ Szó szerint az alábbiakat írta: „Oltszentől a [római, sz.m.] peremtáborok közötti közepes távolságra esik a komollói tábor. Igen indokolt helyen létesült. Közvetlen kapcsolata volt egyfelől a központibb helyzetű barcaroznyói táborral; másfelől elzárhatta a háromszéki medencét [!] azon vonal közepén, ahol északról a Bodoki-hegység, délről pedig a Brassói-havasok nyúlványai legjobban megközelítik egymást. A medence [szorosabb része, sz.m.] természetes lezárásához még a sok-sok tavas „rétyi nyír”, akkor valószínűleg áthatolhatatlan, területét⁹ is hozzávehetjük. Ebben az esetben a sokat vitatott „**Honárka**”, amely Réty és Bita között a Feketeügytől kiindulva a Rétyi-nyíren át tart egyenesen délfelé, egy időben talán előretolt limesvonalat is jelenthetett. *Sem „árvédelmi töltés, sem „halastó pereme”¹⁰, sem út* nem lehetett, mert [Sepsi] Magyarós után hegyen-völgyön át halad egyenes irányban, tekintet nélkül a meredekre. Állítólag az 1222 m magas Piliske [hegy, sz.m.] nyakán is jelentkezik. Ez a vonal nagyjában megfelel a Feketeügytől északra, Maksa és [Sepsi-]Besenyő fölött a Bodoki-hegység gerincén képzendő limesvonalnak [akkor hogyan magyarázható a berecki, nagyborosnyai táborvár, a Kovászna Miske-pataki római épület és más, az előbb említett vonaltól keletre eső területeken észlelt római nyomok léte? sz.m.¹¹]. Ha a Honárka limesnek indult volna, lehet, hogy nem készült el [??]. Az hogy homoktöltés, nem mond semmit; ez az anyag volt kéznél; az igazi védelmet a fapalánkok jelentették volna. Erre pedig a határnak, az ojtózi átvagy kijáró miatti kitolása következtében közben már nem volt szükség.” Bírálja BUDAY Árpád Homárka rendeltetéséhez fűződő korábbi nézetét,¹² miszerint a „...rómaiak először a Bereck, Fekete-ügy vonaltól délre a Kárpátokig, nyugatra az Olt vöröstoronyi szorosáig [!] terjedő területet

hódították meg, s ez a terület később is nem Daciához, hanem Moesia inferior (Muntenia)-hoz tartozott.” „Nem lehetetlen azonban – mondja ott tovább BUDAY –, hogy korábbi időben e terület nyugati határát a **Homárka** jelölje.”¹³ A harmadszori főhatalomváltozást követően C. DAICOVICIU a RNK Akadémiájának (újja) szervezésével és nagyszabású, országos ásatási tevékenységének megindulásával sietett cáfolni a római limest feltételező magyar véleményeket. 1949-ben – a jelentés szerint – több helyütt is átmetsztették a Homárka Rétyi-nyíri szakaszát. DAICOVICIU szövegezésében: „...V. A Feketeügy Bita közeli jobb partjáról induló, a helyiek-től Homárkának nevezett ÉK–DNy-i általános irányú (terjedelmes) széles föld- és homoktöltést a munka-közösség tagjai a felületen bejárták és három szelvénnel kutatták. Az eredmény: nem, nem lehet római limes. (Védő-járok nincs előtte. [Ám nem szabatosítja: melyik oldalát tekinti külsőnek, sz.m.]. Semmi római [elem, sz.m.] nincs se benne, sem a közelében. Semmihez nem kapcsolódik. A levegőben lóg. Fölötte uralkodó domb alján Sepsimagyarós felé halad. Homokból vagy földből lévén biztosan emberkéz emelte, de nem határozhatjuk meg közelebbről keltezését, mi lehetett a rendeltetése és ki alkotta.

Kutatásának Románia [területéről] ismeretes más, rejtélyes eredetű töltésvonalatokhoz hasonlóképpen – a többiekkel egyidejűleg az Intézet legközelebbi feladatai közé kell tartoznia...” Ismeretes, DAICOVICIU ugyanebben a jelentésben kényszeríti aláírni munkatársaival is a borosnyói és komollói castrumok hatalmi szóval sosem voltta minősítését, hogy az azóta se kikutatott baróti római létesítményről ne is beszéljünk.

Az említett Homárka-kutatást szerencsére már 1946-ban részletesen leközölte az azt tulajdonképpen megásó régész, a Székely Nemzeti Múzeum igazgató-őre, SZÉKELY Zoltán: „augusztus 5–6. és szeptember 28-án a sáncvonalatot átkutattam [...] Kiindulási pontja “Fenyő-szege” név alatt ismeretes s egykor a folyó [a Feketeügy] partján állott [...] sáncvonalatát több helyen átvágtam. A Rétyi Nyírben végzett átvá-

gásnál a metszet alapjának a szélessége 12 m., magassága 1.5 m., felületi szélessége 3 m. volt. A földsánc alapja egész az alapjáig homokból állott. a FURUS cseréje nevű részen [...] DÉNES Sándor földjén a Homárkát újból átvágtam. Itt a 10 cm. vastag humuszréteg alatt 30 cm. vastag átégett téglaréteget (Leltári szám 11.118), majd az anyatalajt találtam. A metszetnek a komollói castrum felé eső részén 30 cm. vastagságban szénné égett fadarabokat, köztük 6 cm. vastagságú karók megszzenesedett maradványait figyeltem meg. Ettől a résztől 200 méterre a Törös árok közelében még egy átvágást csináltam. Ez a metszet is megegyezett az előbbi árok metszetével.” SZÉKELY a továbbiakban számos római leletet ír le a töltés közeléből, és végkövetkeztetésként római limes-szakasz völgyzáró, védelmi sáncának valószínűsíti, DAICOVICIU véleményével homlokegyenest ellentétesen. A töltést pedig, a Piliskén túljutva a barcarozsnyói castrum irányába gondolja folytatódni.¹⁴ Ennyit a korábbi kutatásról.

Jelen sorok írója a sepsiszentgyörgyi Európai Idő című, két hetente megjelenő folyóirat, HORVÁTH Alpár főszerkesztő no meg a szerkesztőség számos más tagjának messzemenő anyagi és erkölcsi támogatásával, részben a PRO RENOVANDA CULTURA HUNGARIAE Alapítvány pályázatán ismételten nyert tekintélyes összeg fölhasználásával, a sepsiszentgyörgyi SZÉKELY NEMZETI MŰZEUM meghívásának köszönhetően 1997 és 1999 június-július havában szervezett régész-tábor keretében először Bita, majd a Rétyi nyír Egerpatak felé eső részében a Homárka keletkezésének és rendeltetésének lehető legszorosabb megállapítására vállalkozott.

Első ízben a Sepsiszentgyörgy–Kovácsna megyei út Homárkát keresztező szakaszától délnyugatra, Sepsimagyarós felé metszettük át négy helyütt a Homárka testét, illetve a mindjárt előtte, tőle keletre, vele egyközűen húzódo (védő-) árkot. Utóbbi léte mindenképpen újdonságot jelent a korábbi leírásokkal és megállapításokkal szemben. Igazság kedvéért azonban mindjárt le kell szögezni: 1. sz. szelvényünk a Homár-

kának egyenes tengelyű, de alacsonyabb (növény-szövetkezet fedte) homokbuckák előtti, vízivényektől nagyjából fedett tükrű tavacska nyugati szegélyén készült, északnyugat–délkelet tájolással, 12 m hosszúságban, 2 m szélességgel. Elhagyott vasúti töltésre emlékeztető, ellaposodott legmagasabb részét dűlőútként használták a legutóbbi időig. Ennek tulajdonítható a metszetrajzon nagyjában 4,0–4,8, valamint 5,4–6,2 m között jól megfigyelhető, sekély mélyedés: a jármű-kerekek okozta árkocska. Az 1950-ben leközölt metszetekben tükröződő állapottal szemben jól látható volt töltésünk testének viszonylagos domborodása, valóságos töltés volta. Az íratlan ásatási szabályok ellenére nem állapodtunk meg az építmény létesítése előtti járszinten, tehát az azelőtti járszintet, földfelületet jelző, 20–30 cm vastagságú, szürkésfekete homok alsó szintjén, hanem 40–60 cm-rel túlmélyítettük kutatóárkunkat. Sem a jelenlegi felszint adó, vékony termőtalajban (humuszban), sem a töltés testét alkotó, a fák évgyűrűihez hasonló, többé-kevésbé enyhén hullámosan, kéregszerűen leülepedett, szelek hozta (?), szinte teljesen egyeneműnek mondható, aprószemű, sárgásbarna homokban, sem az alján levő, a töltés fekjét adó (szerves anyagokat magába fogadott?) szürkésfekete, eredeti talajfelületről árukkodó rétegből semmi melléklet nem bukkant napvilágra. Csúpn az 5,14 és 5,32 m közötti távolságon, a valamikori járszint fölött kb. 10 cm-rel volt megfigyelhető mintegy 10–12 cm, függőlegesen mért szenes folt. Nagyjában a 4 m-től kelet felé a töltés teste egyenletes lejtőjével, menedékesen kezd ereszkedni s a védőárokba simul. A széles nyílású, U-hoz hasonlítható metszetű árokban se sikerült régészeti tekintetben semmi érdemlegeset észlelni, noha az ültetett fenyves felszínhez közeli, combvastagságú főágú, összefonódott fő- és mellékgyökér-szövevénye ellenére, nagy kínlódással – durván mérve – még 3,5 m-rel kinnebb ásattuk a szelvényt, csaknem a tavacska partjáig.

1. sz. kutatóárkunktól néhány 10 m-rel délebbre nyitott 2. szelvényünkben – az előbb vázolt helyzethez viszonyítva – semmi újdonsá-

got sem állapíthatunk meg. Korábbi észlele- teinkhez képest mindössze annyi változást hozott, hogy – a tavacska ágyától távolodva – a (védő-)árok méretei ehelyütt valamivel széle- sebbnek, nagyobbak mutatkoznak, noha met- szetének egyéb arányai, lejtőfoka (dőlése) azo- nos marad.

A Homárka hosszanti tengelyével azonos irányú 1997. évi 3. kutatóárkunkat – HORVÁTH Alpár kedvezőnek bizonyult javaslatára – a Sep- siszentgyörgy–Kovácszna közti megyei úttól 100–150 m-re emelkedő tekintélyes méretű homokbucka tetején nyitottuk 6,75 m hosszúság- ban. Az ott legmagasabb bucka tetején vezető dűlőút sávja közvetlen közelében csak 2 m szé- lességben terjeszkedhettünk, nem szándékoztuk megakadályozni a szántóföldi közlekedést.

93 cm mélyre hatoltunk a jelenlegi járó- szint alá. (A homok omladékonysága miatt nem áshattunk mélyebbre, mert az elhaladó nehéz gazdasági gépek miatt azok bizonyára beborultak volna...) A dobostorta rétegeihez hasonlóképpen elhelyezkedő, többé-kevésbé csaknem vízszin- tes, vékony, vörösebb sávokkal tarkított, szelek hordta (?), sárgás, apró szemcséjű homokrétegek átvágása után nagyobb szénrögöket, -törmeléket, hamumaradványokat tartalmazó, különben med- dő homoktömeg eltávolítása után egyre tekint- lyesebb szénrögök kezdtek mutatkozni. A meg- adott mélységben a szelvény alja felületének a lapáttal való ledaraszolása, lenyeseése végeztével rekeszes-gerendavázás szerkezet nyomai kezdtek előtűnedezni. A – nagyjában – 0,75 m-nél, valamint 2 m-nél felszínre került, 22–25 cm vas- tag, elszenesedett gerendák a Homárka hosszanti tengelyére merőleges irányba bukkantak világra, míg délen 3,12 m-nél, valamint nagyjában a 4,25 m-nél rögzíthető gerendamaradványok – majd- nem egyközű – tengelye, a kutatóárok nyugati oldalával (északra) hegyes szöveget zárva, rézsú- tosan helyezkednek el.

Ugyanabban a szelvényben, délről észak- ra számítva, az 5,12 és 5,57 m közötti távolságon 45 cm átmérőjű (vastagságú), nagyjában kör keresztmetszetű, tekintélyes fa maradvány vált láthatóvá. Noha szükség lett volna rá, a fennebb

jelzett ok miatt ekörül se mélyítettük le jobban a szelvényt.

Minthogy a földút szélén sorakozó fenyők szétágazó, görcsös gyökérzete erősen gátolt mun- kánkban, ezért a 3. sz. szelvényüinktől délnyugatra újabb, immár 4. sz., rövidke kutatóárkot nyitottunk. Ebben, az előbbinél kisebb mélységben, sokkal tö- megesebben, égett gerenda-nyomra akadunk.

Eszerint rétegtani értelemben, időben a Homárkának két építkezési szakaszát különít- hetjük el. Ezen a részen – elsőbben – a rekeszes- gerendavázás, a rekeszekben döngölt-földes (utóbbiról alaposan meggyőződhattunk a geren- damaradványok közén levő homok eltávolítása- kor!) szerkezetet találtunk. Ennek elhamvadása után bizonyos idővel már nem újították föl ezt a fenyőépítményt, hanem csupán a könnyen moz- gatható homoktömeg ismételt fölhalmozásával növelték a (védő-)töltés magasságát. Ennek két- ségtelen bizonyítéka a töltéstest felső része tömegéből hiányzó bárminemű gerendanyom! Ez az észrevétel 1999. évi újabb szelvényeink készítésekor tovább erősödött.

1999. évi 1. (5.) metszetünket az előző ásatási helytől kb. km-rel délnyugatra, Sepsima- gyarós felé, a sűrű ültetett fenyves meg a ho- mokos szántó Egerpatak felőli részén, az előzők- ben már emlegetett, a töltés árkában haladó föld- út közvetlen közelében kezdtük. Ismétlem: a földút ehelyütt az itt hatalmasan domborodó töl- téstest előtt, tőle mindjárt keletre, tehát a vala- mikori (védő) árokban, egyenesen Sepsimagya- rósnak irányul. A töltéskoszorúnak meg közvet- len környezetének viszonylagos magasságkü- lönsége eléri, sőt néhol meg is haladja a 2 m-t. Szerkezeti (rétegtani) tekintetben az 1997. évi 1–2. sz. kutatóárok metszetében észleltekéhez – nagyjában és egészében – azonos helyzetet ta- pasztaltunk, ezért – ezúttal – nincs miért kitér- nem részletekre. Mindössze annyit jegyzek meg, hogy – ha nem is ennyire félreérthetetlenül, de – megfigyelhettük a töltéstest ehelyütt rekeszes- gerendavázatlan, időben első építkezési sza- kaszát, illetőleg utólagos fölmagasítását. Noha a töltés ismét homokbucka-sor tetején húzódik, kisebb tavacska tükre nem közvetlenül előtte

csillog, ehelyütt – ismétlem – gerendavázis, hosszanti építmény nyomaira nem bukkantunk. Régészeti emlékekre sem akadtunk a 14 m hosszú, 1,5 m széles szelvény egyneműnek mutatózó, réteges, vörös-sávos, sárga, azonos szemcsenagyságú homokjában.

Tőle kb. 100 m-re délnyugatra nyitottuk 1999. évi 2. (6.) szelvényünket. Ehelyütt a töltés testének nyugati, felső felében terjeszkedett ágas-bogas fenyőgyökérzet miatt – óhajításunk ellenére – a töltés testét nem vághattuk ugyan teljes szélességében és mélységében át, ám – kellemes meglepetésünkre – az 1997. évi, többé-kevésbé a Homárka keletkezését is megengedő rekeszes-gerendavázis szerkezet „útbaigazításán” kívül – itt kerültek elő az első, közelebbi kormeghatározásra alkalmas régészeti emlékek: kis számú, de jellegzetes kora Árpád-kori edénytöredékek, közöttük szájperem-részek. Kormeghatározás tekintetében fölöttébb lényeges, hogy ezek a töltés tetejének pillanatnyi felszínétől *mindössze 40–50 cm mélységből, az utólag fölmagasított rész (fedő-)homokjából bukkantak napvilágra!*

A mondottak értelmében tehát két – egymást erősítő – keltezési elem teszi lehetővé az időrendi tájékozódást: az első készítési időszak faszerkezetes (gerendavázis-rekeszes) létesítménye, továbbá az utóbb (szintén homokból magasztott) töltés edénytöredékei!

A rekeszes-gerendavázis szerkezetek párhuzamai külön tanulmányt kérnek, amely nem lehet egy előzetes ásatási jelentés feladata, akkor sem, ha eleve eltekintünk az egészen más korszakba tartozó Halstatt-kori, amúgy hasonló jellegű, szerkezetű föld-fa építményektől¹⁵. Véleményünk szerint mindenekelőtt Erdélyből a malomfalvi vár (Kurt HOREDTEK szerint egyrészt 6. századi gepida, másrészt 11–12. századi kora középkori¹⁶; a román régészek szerint 9–11. századi¹⁷; véleményünk szerint 10–11. századi), a dobokai vár (a román régészet szerint 9–13. századi¹⁸; a magyar régészet szerint épülni későbbben kezdett), a kolozsi monostor-erődítés¹⁹ (hasonlóan kétféle keltezés²⁰), a sajósárvári erősség (9–12. századi a román régészet szerint²¹) analógiáit szükséges elemezni. A többi erdélyi

földvár közül csupán a várfalvi, mojrádi, gyulafehérvári, maroskarnai és betlehenszentmiklósi, illetve szászugrai (castrum Noilgiant) belsejében került sor régészeti föltárára.

Más földvárakkal a Partiumban foglalkoztak: mindenekelőtt a bihari, valamint az öthalmi (glogoveci, ma Tudor Vladimirescu, Arad megye) erősséget kell említenem. Előbbi I. építési szakaszát – favázis földvárat – a 9–10. századra véli M. RUSU²². Az öthalmi földerősségnek a föltárók ismét két fő építési menetét választhatták el – a rekeszes-gerendavázis szerkezetűt a román régészek 9–10. századnak ítélték²³. A részben szintén megásott lászlóvári (koronini, Pescari, Krassó-Szörény megye) erősség I. építési szakaszát hasonlóan koránra keltezték. A várat akkor valószínűleg sziklába vágott (!) védőárokkaival és töltéssel látták el, a 10. századot követően pedig mézshabarcskötésű kőfállal változtatták még hatásosabbá²⁴.

A fennebb elősoroltakból merőben különbözik a – minden bizonnyal – bolgár készítésű, Prahova megyei, azaz északkelet-havas-elvi (munteniai) Slon-i vár, de mivel ez kifejezetten a mi töltésvonalatunk meghosszabbításában fekszik, részletezzük. Ásatója, Maria COMȘA a 8. század végére, a 9. század elejére teszi építtetését²⁵. Égetett téglát használt II. emeltetési menetét a 9. századra, esetleg a következő elejére rögzítette, míg – szerinte – kőbe átépíttetése a 10. századhoz köthető. A (kezdeti) földvár szerkezeti elemei közé függőlegesen állított fatörzsekből meg az azokat vízszintesen fektetett és ágakból összeeszkábált vázzal erősítették. Az Erdélyszerte megszokott állapothoz képest merőben eltérő jelenség az erősség déli oldalán észlelt kapu, valamint a vár belső terében megfigyelt fatorny maradványa. Utóbbi helyére később téglatornyot emeltek. Mindezekon felül a (kezdeti) földvárat a keleti oldalon további cölöpépítménnyel erősítették. Különösképpen, se védőárka, se töltése nem volt a várnak.

Mint a fennebb előadottakból kiderül, a román régészet szerint 9–11., a magyar szerint 10–11. század Erdélyben éppenséggel nem ismeretlenek a Homárka 1997. évi, országút közeli

magas homokbuckája tetején s enyhe déli lejtőjének hosszabb szakaszán régészeti föltárással megfigyelt favázás szerkezetek. A Homárka 1940-es évekbeli többszörös átmetszése alapján a Homárka akkor vizsgált részének római eredete DAICOVICIU politikai indítékaitól függetlenül sem elfogadható. Mivel hasonló, faszerkezetű erősséget – a korai vas – (Hallstatt-)kortól eltekintve²⁶ – kontinensünkön a kései népvándorlás-kor végső szakaszáig, nem készítek, attól kezdve viszont „divatosakká” váltak és Közép-és Kelet-Európában rohamosan elterjedtek, a Homárka keletkezési idejét kénytelen vagyok az utóbbi korszak létesítményeként tekinteni. Az építmény méretei (magassága, de főként hosszúsága) ellenére szervesen illeszkedik a kialakulóban levő akkori Európa várépítési rendszerének keretébe. Ásatási észleleteink alapján – ráadásul – két emeltetési szakaszára következtethetünk. Az elsőre jellemző a rekeszes-gerendavázás szerkezet. Világosan kitűnik SZÉKELY Zoltán I. sz. metszetének rajzán is: csak a Homárka töltéstestének alján lehet szó ott is róla. Míg az 1997. évi 3. és 4. ásatási helyünk alsó részében előtűntek a favázás szerkezet megszűnéséig tartó, addig ugyanabban a kutatóárokban a szenes maradványokat borító, felső homoktömegből a legcsekélyebb hasonló természetű nyom se került felszínre! A felső homoktömeg a faszerkezet részeinek elhamvadása után (hogymennyivel később, – egyelőre – nem tudni) újra magasított töltésre hordott homok földhányásból származik.

A felső homoktömegből 40–50 cm mélyből bukkantak napfényre a II. emeltetési szakasz idejét bizonyító korú, jellegzetes, kora Árpád-kori edény szájrakások²⁷.

Jelentésem zárómozzanataként még azt óhajtom megjegyezni: DÉNES István baróti bányageológus Rétyi-nyíri, ismételt régészeti tábori tartózkodása idején az Egerpatak felé eső, szántóföldként használt homokbuckák némelyike tetején több koron keresztüli lakottságra valló edénytöredékeket gyűjtött. A Homárka mellett kívánatos a további szelvényezésén kívül az összes, erdőnlen homokbucka tetejét is alaposabban szemügyre venni!

A Homárka kérdéskörének megnyugtató megoldásáért azonkívül kívánatos lenne a Feketeügytől északra, Dálnokig vagy – esetleg – még tovább vonuló, a (gépi) szántással immár nagyrészt elegyengetett, de vörösre égett sáv segítségével talán mégis követhető résznek pl. alacsonyán, lassan szálló mezőgazdasági repülőgépből való nyomon követése, e szakaszának fényképezése és megfelelő méretarányú térképre rögzítése...

Jelentésem végén következőképpen fogalmazhatom a Homárka ügycsoportjához fűződő, C. DAICOVICIU-tól éppen fél évszázada fölvetett, előbb idézett kérdésére szóló választ: 1. keltezését illetően két szakaszt különíthetünk el: a) szerintem az első a 10. század tartamára (esetleg már a 9. legvégére) vezethető vissza, anélkül, hogy ennek az emberöltőhöz képest jelentékeny hosszúságú időszaknak – egyelőre? – szabatosan melyik részéhez lehetne kötni. b) Faszerkezetének elégése utáni, II. emeltetési szakasza – föltehetőn, de korántsem bizonyosan – a 11. század végi, kelet-magyarországi viharos történések keserű következményeihez lenne fűzhető; esetleg egyidejűnek tartható a Görgényi-hegység – Hargita nyugati-oldali – Persányi-hegység keleti oldal lejtőkezdeti, változatos helyi elnevezésű töltés-szakaszok emeltetési idejével. 2. Közlebbi rendeltetése a gyepűlvennek számított, a helységnevek tanúsága alapján ítélve jelentős (déli?)szláv népességű Kelet-Háromszékből²⁸ Nyugat-Háromszékbe (a Szépmezőre) való széles átjárási lehetőség megátolása; talán a Háromszéki–Barcasági-ikermedence szláv népességének munkára kényszerítésével létesítettett, s más (a bodzavámi Papok sánca stb. eddig – sajnos – figyelmen kívül hagyott) védővonallal is együvé tartozik. Eme em-berkéz készítette akadály korábbi változatát bizonyára az Árpád-kor törzsszövetsége helyi vezetőinek a javaslatára, kezdeményezésére építették. Újra emeltetése pedig – talán – a 11. század 6. évtizedétől elég sűrűn ismétlődött keleti (úz és kun) betöréseknek az elhárítására, I. László uralkodása (1077–1095) utolsó éveinek védelmi intézkedései keretében valósulhatott meg.

Jegyzet

1. PHILIPPI, Fr., **Die deutschen Ritter im Burzenlande**, Brassó 1861–62 (klny. a brassói ev. gymn. Programjából). A magyar tudományosság jóval korábban felfigyelt rá. KÁLLAY Ferenc, mikor 1829-ben megjelent könyvében részletezi (**Historiai értekezés a nemes székely nemzet eredetéről, hadi és polgári intézeteiről**, Nagyenyed – ny. Kolozsvár, 37–42.: „Réty falunál a Tseredombtól kezdve húzódik egy mesterségesen készült árok, melynek neve Honárka a köznép hívja Homárkának. Tart ez az árok keresztül Magyarosfalunak erdős oldalain (hól csösz árknak nevezik) a Bodzai Passusig [...]”), megjegyzi, hogy már BENKŐ József rokonította a többi székelyföldi sáncsal, a zetekaiak első írásos említése őszirte 1505-beli – már akkor sem tudták ma-gyarázni, a pap ősi útnak tartotta. Már KÁLLAY leszögezi, hogy (bár strázsáinak tartja.) megvizsgálta és nem lehet római út. (Ezúton köszönöm a Székely Nemzeti Múzeum szakembereinek, hogy figyeltettek rá, a KÁLLAY által írottakat ORBÁN pontatlanul idézi.)

2. **A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természettajzi s népisemi szempontból**. III. k. Háromszék. Pest 1869 170–171. Íme ORBÁN idevágó szövegrésze:

.....a Hom vagy Honárka [...] Ezen titokteljes töltés a Réty és Bita közötti Kánátszeg nevű berkek közül (a Feketeügy partjától) indul ki, s onnan a gondolható legegyszerűbben vonalban húzódik át a rétyi nyíron Magyaros-nak. Ez nem keményülés, vagy árok, mint neve sejtjéte, hanem egy szabályszerű, aljában 3 öl [=6 m] széles, 2 öl [4 m] magas dombor tetejű töltés, mely mocsáros tavak és sűrű nyíreszek között vonul tova. Mellette sáncz [= árok, sz.m.] nem levén, alkotó anyaga (mi fenekéig homok) feltehetőleg a rétyi nyírban, főként a Honárka vonalának közelében levő azon bemélyülésekből vétették, melyek egy része most tavakká alakult át [...] hosszu vonalán nemcsak végig lehet pillantani, hanem mi azon a legkényelmesebben szekeretzünk hosszában, s követhetjük vonalát, mely a Magyaróstól nyugatra fekvő Ivánka nevű előhegyre kap fel, onnan az ugynevezett HENTER Kopaszára, az Ecclesia erdejénél a Heveder patak nyilatán leszáll Lisznyó patakába, honnan a balparti hegyekre kapva fel, a Törökvár és BARABÁS vára közelében átvág a bikfalvi erdőkre, névszerint a Kúszürüire. Itt (nyomról-nyomra követtem) vonala elvész, de az erdősegekkel ismerős pásztorok azt állítják, hogy az a Píliske (Nyeni) magas csúcs nyakán újból felülrik, s összefügg a Bodzán levő papok sánczával.

A Feketeügy jobbpartján is sokan folytatni akarják: a hagyomány azt mondja, hogy az a torjai Bálványos várhoz irányult. BENKŐ József, KÁLLAY és mások is azt összefüggésbe akarják hozni a Rikában levő Kakasborozdával, s közvetve a még távolabbi Csörsz-árkával; de ez csak sejtelmeken alapuló tévállítás; én átszálltam Kánátszegnél a Feketeügyön, s figyelmesen felkutattam, minden irányban össze-vissza jártam a vidéket, s mivel a térség vizáradások s szántás által átalakulhatott, felkutattam a szomszédos hegyeket és erdősegeket is, hol fennmaradnia kellett volna, de sehol annak nyomára nem akadhatván, határozottan azt kell következtetnem, hogy a Honárka a Feketeügy jobb partjára nem ment által. [??]

Már most az a kérdés, hogy mi volt e töltés? Bajos ám erre megfelelni, mert már több század óta nyílt kérdés ez, melyet legnagyobb tudásaink se tudtak megfejtetni. [...] Miután azonban talán senki oly figyelmesen, mint én, a helyszínén meg nem vizsgálta, s nyomozva nem észlelte, hanem többnyire az asztal mellől okoskodtak, talán néhány felvilágosító észrevételt mégis kockáztathatok.

Ha az ember itt a térségben nézi meg felületesen, római utnak híhetné, mely a bodzai szoroson vonult ki Moldva felé, s e véleményét támogatná az alább fekvő komolói vár, mely kétségtelenül római maradvány, tehát lehetett volna út-védő vigília vagy castrum. Hanem ha töltésünk vonalát követve, bekisérjük a hegyek közé, azonnal meggyőződhetünk, hogy út nem lehetett, mert ott meredek oldalakon vonul ki, hogy ott utat csak bolondok, de az okos [...] rómaiak semmiesetre nem csinálhattak. De még jobban meggyőződünk, hogy nem ut, ha átsátást teszünk vonalán, mert ott a római utnak részei fel nem találjuk [lajpali jegyzetben szabatosítja a következőt:a római utak három réteggel bírtak: Statumen, mely kövekből, szikladarabokból rakott alap volt, erre jött a Nucleus, vagy tört kavics-réteg, s végre az Agger, mely négyyszögre faragott 10–12 hüvelyk

átmérőjű s szilárd ragacsosall összeillesztett kőburkolat volt], hanem az egy dombor tetejű egyszerű földtöltés, melyet több helyen átmentszetvén, mindenütt a rétyi nyír homokjával ugyanazonos homokhalmazt találtam egész fenekig le.

Még lehetne az római Limes vagy határvonal, melylyel a meghódított tartományt a meg nem hódítottól néhol (mint Britanniában, Németországban s a corinthis szorosnál is el szokták venni, de ez leginkább kőfal volt, s az ily Limesek vonalán vigiliák szoktak lenni, ezt pedig sem itt, sem künebb (Erdővidéken, Udvarhelyszéken) az ugyanazonos töltésnél nem találtam, s aztán a K. Vásárhelynél és Bereczknél talált római maradványok arra mutatnak, hogy nemcsak Háromszék alsó fele, hanem a felvidék is a rómaiak birtokában volt, tehát ily elkülönítő Limesre semmi szükség sem vala. Az elnevezés Hon vagy helyesebben Hun árok és Attila utja arra mutatna, hogy az hun őseinknek műve, irány-sánca lehetett, mely hódító vonalukat jelölhette. [...] Bolond lehet ez eszme, s mondhatná egy ellenvéleményű, hogy hát mikor lett volna az itt keveset időző, s mindig hadakozó hunoknak ily óriási mű végrehajtására idejük? [...] Elég az hozzá, hogy én a kérdést bizonynyal végeredményesen meg nem oldom, hanem lehet téves, neveltséges-véleményt [...] csatlakoz a többihez, s megoldás helyett még tán bonolyítottam a kérdést. [...] Nem bizarrabb semmi esetre a felfejtett eszme, mint PHILIPPI véleménye, ki csak azon alapon, mert azt a Bodzán papok sánczának, itt Honárkának nevezik, azt vonja ki, hogy a német lovagok birtokainak volt védvonal a és hogy Háromszéknek e töltésen alól levő része a lovagok birtokához tartozott. Hogy pedig a Székelyföld csakis Rétyig nyult le, azt a Feketeügy nevéből akként okoskodja ki, hogy Úgy Ügyelőt, őrt jelent, Fekete őrt tehát, és pedig e név abból eredhetett, hogy a felér palástos, fekete keresztű lovagok e folyam partjain ügyeltek, őrt állottak. E vélemény ellen felhozhatnák, hogy oly roppant munka létesítésére, mint a minő a Hon árka, a kevés számú és itt rövid ideig mulató lovagoknak sem idejük, sem munkaerejük nem volt, továbbá az ily nemű erődítési sánczokat nem is tartoztak az ő erődítvényi szokásaikhoz; legalább ilyet sem előbbi, sem későbbi telepeiknél nem találunk. Aztán ők Háromszéken nem is bírtak egy talpalatnyi földet sem, mert ugy a behívások, mint Kreuzburg [Keresztvár, Nyén] és környékének adományozásakor birtokaiknak határvonalát ugy András, mint Béla király tisztán, határozottan kijelölték. Első határvonalok ez oldalról a Tatrang és Tömös folyók voltak. Béla király 1222-ben ehhez Kruceburgot (Nyent) csatolja, s ha megengedjük is, hogy ők az akkor lakatlan Bodza vidéke felé terjeszkedtek, bajosn feltehető, hogy Háromszéknek ezen legszebb részét birhatták volna, mert tudjuk, hogy adott jogaikkal visszaelvén csakhamar élbe állított magokat királylyal, országgal és püspökkel. Terjeszkedési vágyuk, hatalmaskodásaik, s a kegyelemből nyert területnek ajándékozgatása által csakhamar annyira felingerlők magok ellen a királyt, hogy azután őket féken tarták, s nem hogy terjeszkedni engedték volna, hanem a birtokaikon épült várakat is leronták, s kiűzték őket az országból. Ekként csak rege az, hogy a német lovagok Háromszéket bírták..."

3. NAGY Géza (ng.): **A homárka név eredete.** = A Székely Nemzeti Múzeum Értesítője 1891 21. kk. – figyelemre méltó, hogy nemcsak Csösz [árka] nevét magyarázza szláv 'ördöggel', de párhuzamosan [!] a Homárka-t is, török 'homokháttal', megjegyyezve, hogy valóban csak töltés; TÉGLÁS Gábor: **A rómaiak hadi útvonalaának nyomai Háromszék vármegyében.** = Székely Nemzet 1904 191. sz. – TÉGLÁS már 1887-ben tud róla különben; ROEDIGER Lajos: **Sánczvonulatról Háromszék és Brassó megyében.** Archaeologiai Értesítő XXXVIII 1908 85. – A Homárka tölem elérhető korábbi irodalmából D. SCHEINT: **Das Land und Volk der Szeckler.** Pesth – 1833 116.; Carl SCHUCHARDT: **Wälle und Chausseen in stidlichen und östlichen Dacien.** = Archäologisch-Epigraphische Mitteilungen 1885 202–232.

4. **Limesproblémák.** = Dolgozatok a Szegedi HORTHY Miklós Tudományegyetem Régiségstudományi Intézetéből III 1927 122–129.

5. A tárgykörhöz fűződő másik tanulmánya: **A Székelyföld római régészeti feladatai.** In: **Émlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára.** Szerk.: CSUTAK Vilmos. Sepsiszentgyörgy 1929 366–370.

6. I.m. 369.

7. C. DAICOVICIU: **Neue Mitteilungen aus Dazien. Dakische und römische Resten im Szecklerland. Der Wall bei Comălu.** = Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie VII–VIII 1937–1940 (1941) 299 kk. Idéztet szerző kerekén tagadja római limes létét, beleértve a

Homárkát is. Az szerinte „...kein römischen Limes, sondern eher dakischen Herkunft...“ Hasonló a véleménye az Erdély ókori történetét bemutató, több nyelven, ismételt kiadott összefoglalásában (La Transylvanie dans l'Antiquité. Buc. 1945 97 kk., de későbbi tanulmányaiban, írásaiban is.

8. Dacia keleti határvonala és az úgynevezett „dák-“ ezüstkincsek kérdése. Gróf TELEKI Pál Tudományos Intézet – Erdélyi Tudományos Intézet. Kolozsvár 1944. Minerva Irodalmi és Nyomdai Intézet 6, 9, 66.

9. A Rétyi-nyír természetföldrajzi viszonyaival kapcsolatban KOVÁCS Sándor: **Mestečnişul de la Reci. Studiu monografic.** = Aluta I 1969, 211–267 című tanulmányára utalok. Erre az összefoglalásra DÉNES István figyelmeztetett. Szívességét ehelyütt is hálásan köszönöm.

10. C. DAICOVICIU: Dacia VII–VIII 1937–1940: „...Er gleicht in keiner Hinsicht einem römischen Limes. Es scheint, als ob er ein Schutzdamm gegen Überschwemmungen [...] oder die Einfassung eines Fischweihers gewesen sein...“?

11. Vö. – többek között – FERENCZI István: **Római épület maradványa Kovásznán.** = Erdélyi Múzeum LII 1947 5–17; Erdélyi Tudományos Füzetek 205. sz. Kolozsvár 1947 1–16.

12. I.m. 67–68.

13. **Székelly Nemzeti Múzeum Emlékkönyve...** 369.

14. C. DAICOVICIU és munkatársai: **Graņa de est a Daciei şi triburile libere de la hotarele de răsărit ale Daciei.** = Studii şi cercetări de istorie veche I 1950 118. és a 121-en két metszet az 1949-es ásatásokról. SZÉKELY Zoltán részletes beszámolója a tulajdonképpeni, 1946. nyári–ősi munkálatokról I. **Jegyzetek Dácia történetéhez. Notices sur l'histoire de la Dacie.** A SzNM Kiadványai 5. sz. Sepsiszentgyörgy 1946 24–32.

15. E kérdéscsoporthoz fűződő, az alábbi – részben avult – szakirodalmi alkotásokra utalhatok: J. LUBBOCK: **The Origin of Civilisation and the Primitive Condition of Man. Mental and Social Condition of Savages.** 2 London 1870. Uaz. magyarul: **A történelem előtti idők, megvilágítva a régi maradványok és az újabbkori vad népek életmódja és szokásai által.** Bp. 1876 I. k. 259–264.; J. VONDERAU: **Zwei vorgeschichtliche „Schlackenwälle“ im Fuldauer Lande.** Kny. a Ver-öffentlichungen des Fuldauer Geschicht-Vereins 1901. évfolyamából; Ed. ANTHES: **Der Gegenwärtige Stand der Ringwallforschung.** = Bericht der Römisch-Germanische Kommission 1905 Frankfurt am Main 1906 26–45.; uő.: **Zur Ringwallforschung.** = Bericht der Römisch-Germanische Kommission 1906–1907 32–53.; J. DÉCHELETTE: **Manuel d'archéologie préhistorique, celtique et gallo-romaine.** II/2. k. Paris 1910 693–711 a bőséges szakirodalmi fősorolással; Fr. BEHN: **Festung címszó a. (III. Verrömische Eisenzeit).** M. EBERT: **Realexikon der Vorgeschichte III.** k. Berlin 1921 246–252 a fősorolt gazdag szakirodalmmal; C. SCHUCHHARDT: **Die Burg im Wandel der Weltgeschichte.** Potsdam–Leipzig 1931 116 kk.; Chr. HAWKES: **Die Erforschung der Spätbronzezeit, Hallstatt und La-Tène-Zeit in England und Wales, von 1914, bis 1931.** = 21. Bericht der Römisch-Germanische Kommission 1931. 1933 117–138; I. NESTOR: **Der Stand der Vorgesichtsforschung in Rumänien.** = 22. Bericht der Römisch-Germanische Kommission, 1932, 1933 106–108.; F. TOMPA: **25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn, 1912–1936=24/25.** Bericht der Römisch-Germanische Kommission, 1933–1934 Berlin 1937 105–106.; K. HOREDTE: **Zur siebenbürgischen Burgenforschung.** = Südost-Forschungen VI 1941 536.; uő.: **Aşezările fortificate din prima vârstă a fierului în Transilvania.** = Probleme de muzeografie. Sfatul Popular al Regiunii. Secția Învăţământ şi Cultură – Cluj. III 1960 177–187.; AL MONGAIT: **L'archéologie en U.R.S.S.** Moscou 1959 150.; GERŐ László: **Magyarországi várépítészet.** Bp. 1955 101–104.; Zdzisław RAJEWSKI: **Die Besiedlung von Biskupin und Umgebung in der frühen Eisenzeit. Frühe polnische Burgen** Weimar 1960 9–26.; uő., Zbigniew BUKOWSKI: **Die neuentdeckte der Lausitzer Kultur in Sobiejuhy im nördlichen Grosspolen. Der Lausitzer Kultur in Westpommern. Frühe polnische Burgen** Weimar 1960 39–40.; FERENCZI István: **Contribuţii la cunoaşterea aşezării întărite din epoca hallstattiană de la Someşul Rece.** Beiträge zur Kenntnis der befestigten hallstattzeitlichen Siedlung von Someşul Rece. = Acta Musei Napocensis I 1964 67–77.; Valentin VASILIEV, Ioan AL. ALDEA, Horia CIUGUDEAN: **Civilizaţia dacică timpurie în aria intracarpatică a României. Contribuţii arheologice:**

aşezarea fortificată de la Teleac. Ed. Dacia Cluj 1991 18–32, 102–130, 140–145 stb.

16. K. HOREDTE: **Grabungen in einer vor- und frühgeschichtlichen Siedlung in Siebenbürgen.** I. k. Buc. 1979 72 kk.; uő.: **Backteller und Tonkessel in Moreşti.** = Slovenska Arheologia-Nitra 26 1978; uő.: Moreşti. Bd. 2, Bonn 1984.

17. Vö. Maria COMŞA: K. HOREDTE: **Contribuţii la istoria Transilvaniei, sec. IV–XII.** Buc. 1958. Ismertetés: Dacia. N.S. revue d'archéologie et d'histoire ancienne V 1961 113. M. COMŞA, K. HOREDTE korábbi ásatási jelentéseibe foglaltakra is hivatkozik: **Şantierul Moreşti.** = Studii şi cercetări de istorie veche IV 1–2 1953 280 3. ábra; **Şantierul arheologic Moreşti.** = Studii şi cercetări de istorie veche VI 3–4 1954 662.; ld. még Mircea PETRESCU–DĂMBOVIŢA, Dan Gh. TEODOR: **Sisteme de fortificaţii medievale timpurii la est de Carpaţi. Aşezarea de la Fundu Herţii (jud. Botoşani). Sistèmes des fortifications du Haut Moven Âge à l'est des Carpathes. L'établissement de Fundu Herţii, (dép. de Botoşani).** Ed. Junimea Iaşi 1987 23. Ld. még BONA István: **Dáciától Erdőelvéig. Erdély benépesülése a 10–11. században. Erdély története.** I. k. A kezdetektől 1606-ig. 2. Szerk.: MAKKAI László, MÓCSY András. Akad. Kiad. Bp. 1987 220, 580.; uő.: II. **Dáciától Erdőelvéig. Erdély és a Kelet-Alföld a népvándorlás korában (271–895). Erdély rövid története.** 2. Akad. Kiad. Bp. 1993 81, 82, 87, 88, 91, 143, 148, 151, 188, 613.

18. Ştefan PASCU, Mircea RUSU és munkatársossága: **Cetatea Dăbăca.** = Acta Musei Napocensis V 1968 153 kk., 200 kk.

19. Şt. PASCU, M. RUSU: **Acta Musei Napocensis V 1968 157 kk.** Doboka várát illetőleg ld. még M. PETRESCU–DĂMBOVIŢA, D. Gh. TEODOR: **I.m.** 24.; BONA István: **Erdély története.** 220, 578.; uő.: **Archaeologiai Értesítő 97 1970; uő.: Erdély rövid története.** 92, 125, 130, 133, 137, 141, 143–145, 150–152, 156, 157, 178.; GYÖRFFY György: **Systèmes des résidences d'hiver et d'été chez les nomades et les chefs hongroises au Xe siècle.** Lisse 1976; NÉMETH Péter: **A korai magyar megyeszékhelyek kutatásának vitás kérdései.** = Archaeologiai Értesítő 104 1977.

20. Petre IAMBOR, Ştefan MATEI: **Cetatea feudală timpurie de la Cluj-Mănăştur.** = Anuarul Institutului de istorie naţională – Cluj XVI. 1975. uő.k.: **Incinta fortificată de la Cluj-Mănăştur (sec. IX–XIV).** = Acta Musei Napocensis XVI 1979 599–620.; uő.k., Adriana HALASU: **Consideraţii privind raportul cronologic dintre aşezarea şi cimitirul de la Cluj-Mănăştur.** = Acta Musei Napocensis XVIII 1981 129–150.; P. IAMBOR, Şt. MATEI: **Noi cercetări arheologice la complexul medieval timpuriu de la Cluj-Mănăştur.** = Acta Musei Napocensis XX 1983 131–146. Vö. még BONA István: **Erdély története.** 214 13. á. I. sz. 221–222., 578.; uő.: **Erdély rövid története.** 125, 130, 132, 134, 141, 143, 151–153, 156, 157, 178, 199, 235, 242, 245, 252.; M. PETRESCU–DĂMBOVIŢA, D. Gh. TEODOR: **I.m.** 24.

21. M. RUSU, Ştefan DANILĂ: **Cetatea feudală timpurie de la Şiroara.** = File de istorie – Bistriţa I 1972 47.; BONA István: **Erdély története.** 223–224 14. á. 3. sz., 579.; uő.: **Erdély rövid története.** 134, 141, 145, 148, 150.

22. A CSÉPLŐ Péter meg KARÁCSONYI János nevéhez fűződő, elavult szakirodalmat nem sorolom föl. M. RUSU – meglehetősen zavaros – tanulmányára hivatkozom csupán: **Contribuţii arheologice la istoricul cetăţii Biharea.** = Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie – Cluj III 1960 13 kk.; BONA István: **Erdély története.** 208, 578.; uő.: **Erdély rövid története.** 81, 88, 90, 94, 105, 107, 116, 119, 124, 127, 128, 130, 133, 134, 140, 141, 143, 144, 148–125, 155.

23. M. BARBU, M. ZDROBA: **Noi contribuţii privind cetatea de pământ de la Vladimirescu.** = Ziridava VIII 1972 18. kk.; uő.k.: **Cercetările de la Arad-Vladimirescu.** = Materiale şi cercetări arheologice – Oradea 1979 291. kk.; uő.k.: **Cercetările de la Arad-Vladimirescu.** = Ziridava XI 1979 182. kk.; uő.k.: **Săpăturile de la Arad-Vladimirescu (campania din 1979).** = Ziridava XII 1980 155 kk.; M. RUSU: **Cetăţile Aradului.** = Ziridava XII 1980 165 kk.; M. PETRESCU–DĂMBOVIŢA, D. Gh. TEODOR: **I.m.** 25.

24. Şt. MATEI, IL. UZUM: **Cetatea de la Pescari.** = Banatica II 1973 141. kk.; M. PETRESCU–DĂMBOVIŢA, D. Gh. TEODOR: **I.m.** 25.

25. Maria COMŞA: **Die Forschungen von Slon und ihre Bedeutung für**

das Studium der Entwicklung der Feudalbeziehungen südlich der Karpaten. Siedlung, Burg und Stadt. Berlin 1969 232 kk.; uő.: **Raport preliminar asupra săpăturilor de la Slon-Prahova (campania 1978).** = Materiale și cercetări arheologice XIII 1979 309, kk.; uő.: Cetatea de lemn din secolele VIII–IX de la Slon-Prahova. Muzeul Național 1981 133, kk.; M. PETRESCU-DĂMBOVIȚA, D. Gh. TEODOR: **i.m.** 25.

26. Ld. a 15. jegyzetben felsorolt szakirodalmat.

27. Az agyagműveltség emlékeinek kérdéscsoportjával kapcsolatban – többek között – a következő szakmunkákra utalok: HÖLLRIGL József: **Árpád-kori kerámiánk. I. Fenékbélyeges edények.** = Archeologiai Értesítő XLIV 1930 142–146.; K. HOREDT: **Ceramica slavă în Transilvania.** = Studii și cercetări de istorie veche II 1951 189–232.; PARÁDI Nándor: **Technikai vizsgálatok népvándorláskori és Árpád-kori edényeken.** Régészeti Füzetek 12. sz. Bp. 1959 stb.

28. Ld. KNEZSA István: **Magyarország népei a XI. században. Em-lékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évforduló-ján.** Szerkesztette SERÉDI Jusztinián. II. k. M.T.A. kiadása. Bp. 1938 389–393, 399–423, különösen 418–422, 466–470, valamint a tanulmány végi, nagyon tanulságos térkép.

Cercetări arheologice pe valul „Homárka” din Trei Scaune

(Rezumat)

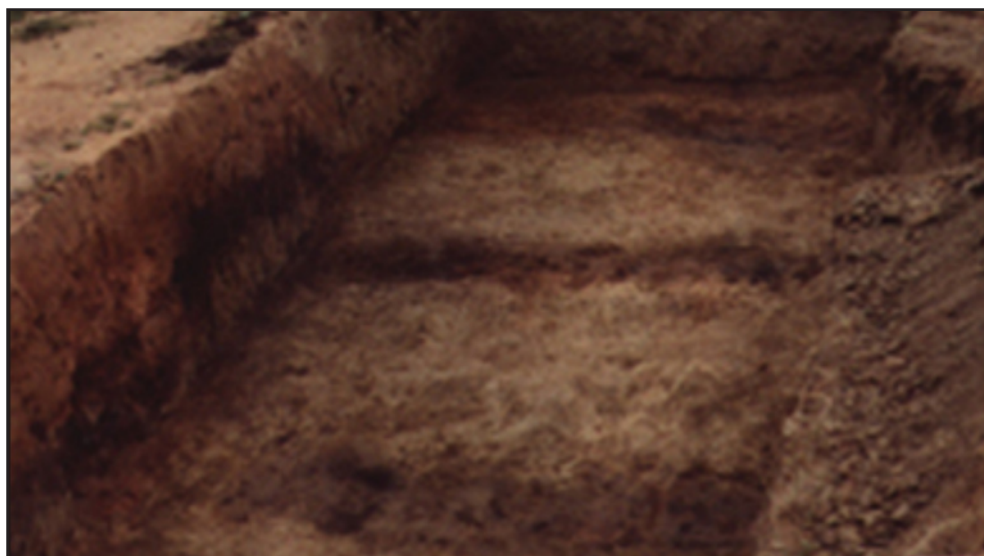
Valul desparte bazinul geografic Sf. Gheorghe de bazinul Tg. Secuiesc. Literatura îl descrie între valea Râului Negru (Reci) și vf. Pilișca, la 12 km sud. Unii autori cred că ar continua până la pasul istoric Tabla Buții și chiar dincolo, în Muntenia. Între cercetătorii care l-au studiat pe porțiunea dintre Reci și Măgheruș, există o polemică mai veche: este sau nu de origine romană. Drum nu poate fi, acest lucru s-a clarificat deja de Balázs ORBÁN. Lucrarea constituie raportul preliminar al cercetărilor din 1997 și 1999. Autorul deosebește două faze de construcție: prima, cu armătură de lemn, pe care o datează în sec. IX–X; și pe cea de-a doua, refacerea numai din pământ după arderea primei structuri, probabil la sfârșitul sec. al XI-lea. Problema necesită noi cercetări.

Archaeological Observations over the Vallum „Homárka” (Abstract)

The „Homárka” vallum is placed according to the literature of speciality between the Feketeügy-river (Réty – Reci, Covasna County) and the Pilisce peak at about 12 km from it. Some of the authors consider it to continue up to the Tatárhavas-peak, and further on up to Wallachia. The theme of the vallum between Réty and Sepsimagyarós (Măgheruș) represents an old conflict: is it a Roman vallum or not. The fact that it is not a road-bank was clarified by Balázs ORBÁN himself. The paper represents a report in advance to the yearly diggings of 1997 and 1999. The author differentiates between two building periods: the first, at the end of the 9th century-consisting of beams and boxes, the second at the end of the 11th century, when the fortification-line was only erected from the earth. The problem further research work.

2. ábra Rekeszes-gerendaváz szerkezet nyomai az 1997. évi 3. kutatásokban

3. ábra Az 1999. évi 2. szelvényben talált kora Árpád-kori edénytöredékek

A Rika-erdei kora középkori erődítmények 1999. évi régészeti kutatása

(Kivonat)

Az 1999. évi ásatás során részben kitakartuk a tavaly kutatni kezdett objektum délnyugati és délkeleti oldalát, illetve déli sarkát. Hasonlóképpen kutatás tárgyát képezte az építmény bejáratának déli oldala, ennek során sikerült tisztázni a bejárat szélességét (a falvastagsággal egyenlő: 2,40 m). A talált kerámianyag (edénytöredék) megerősíteni látszik az építmény 12. századra datálását. A kerámia mellett két vas patkótöredék és egy vas patkószeg került elő, amelyek datálhatóak ugyanerre a periódusra.

*

Az 1998-as évi Rika-erdei kutatások során bebizonyosodott, hogy a Sós-kút- (Nádas-) és a Rika-patak között húzódó nyugat-kelet irányú hegygerincen egy eddig ismeretlen kora középkori objektum maradványai találhatóak. Az ott elvégzett régészeti kutatások csak néhány kérdésre derítettek fényt¹, de a kutatás folytatását több, mint indokolták. Ennek során a szűkös anyagi körülmények csak viszonylag kis felületek feltárását tették lehetővé, de így is számottevő leletanyagot sikerült a felszínre hozni.

A kutatások egyik célja az építmény déli részén található, a terepbejárások során sáncnak feltételezett második tereppihenő jellegének megállapítása volt. Ennek érdekében közelítőleg az 1999/2. kutatóárok meghosszabbításaként nyitottuk meg az 1,00 méter széles és 11,00 méter hosszú 3. kutatóárkot (1. ábra). A déli irányban egyre vékonyodó metszetben az 5–10 cm vastag

humuszréteg alatt 25–40 cm vastag sárgásbarna erdei talajréteg található, amelyet egy sárgászürke lemorzsolódott dacituffa törmelék követ. Ez alatt található a dacituffából álló anyaközet. A kutatóárokban néhány, feltehetőleg a falból omlott, helyenként mésznyomokat mutató, férfiókölnyi méretű kő kivételével emberi behatás nyomaira nem bukkantunk. A leírtak alapján elmondható, hogy a terepbejárás során megfigyelt tereppihenő egy természetes terasz, és a gerinc déli része, legalábbis az épülettől délre, nem volt megerősítve.

A déli oldal kutatásával párhuzamosan folyt az építmény délnyugati és délkeleti oldalán a külső falrészek feltárása, amelynek érdekében a falra merőleges 3 x 2 méteres kutatási felületet nyitottunk meg. Az átmetszett rétegek azonosak az 1998-ban megfigyelttel: 5–10 cm vastag növényi humusz, a falak magasságával megegyező, kifelé egyre jobban vékonyodó, nagyméretű köveket és sok meszet tartalmazó földréteg, megkeményedett hamuréteg, dacituffából döngölt járósínt és anyaközet. A hamuréteg a délkeleti falfelület mellett levő, két nagyobb méretű szabálytalan foltban elérte az 5 cm vastagságot is, és különösen sok faszéndarabot tartalmaz.

A falakat közepes méretű andezittömbökből, forró mésszel építették. A mintegy 5°-kal befelé dőlő falfelületek kialakítására kevés gondot fordítottak, így azok egyenetlenek, néha görbék. A kövek között maradt réseket finomra szitált homok hozzáadásával készített mészhabarccsal vakolták be. A falak a délnyugati oldalon maradtak meg a legépebben, ahol a fal középső szakaszán ma is 2,30 méter magasságban állnak, míg a délkeleti oldalon magasságuk 1,90–2,00 méter között váltakozik. A feltárás során kiszabadult az omladék réteg alól az épület lekerékített déli sarka is. Ma csak egy sor kő (25–35 cm) magasságban áll. A lekerékítés nem tökéletes kör alakú. Az indulásnál 14°-kal hajlik befelé, 1,85 méter hosszan, majd egy kb. 0,65 méteres sugarú körcíkkel leírva csatlakozik a délkeleti falfelülethez.

A délnyugati fal középrészén sikerült kibontani az épület bejáratának déli oldalát, amely a déli saroktól 4,20 méteres távolságban

található. Ez a bejárat legjobban megőrződött része, ma 0,65 méteres magasságban áll. Mint ahogy az a bejárat északi oldalán is megfigyelhető volt, itt is nagyobb gondot fordítottak az építésre. A falfelületet válogatott, lapos oldalukkal befelé fordított, megmunkálatlan andezittömbökből alakították ki. A még fennálló felületen vakolat nyoma nem figyelhető meg. A bejárat nyílása ugyanakkora, mint a falvastagság, 2,40 méter. A küszöbszintet ugyancsak válogatott, lapos felületükkel felfelé helyezett lapos kövekből alakították ki. Felületén elszenesedett gerenda maradványai kerültek elő. Noha nagyon rossz minőségben maradt meg, nyoma az átégett felületen jól kivehető volt és meg lehetett állapítani, hogy szerves egységet alkot az 1998-as kutatások során feltárt gerendamaradvánnyal². A gerendamaradvány félkörívben köti össze a bejárat két külső sarkát, így, ellentétben a tavaly feltételezett rendeltetésével (ajtókeret), inkább egy az épület elpusztulása során átégett és lezuhant szemöldökfára enged következtetni.

A délkeleti oldalon nyitott kutatási felületekben a fal megvastagítását tártuk fel. A 2,50 méter hosszan felszabadított falfelületből meg lehetett állapítani, hogy az 1998/3. felületben megfigyelt, mintegy 0,80 méterrel kiugró fal-megvastagítás nem egy támpillér, hanem teljes hosszában követi a falat, úgy, hogy ezen az oldalon vastagsága 3,20 méter. A megvastagítást 40–50 cm nagyságú andezittömbökből, forró mész felhasználásával építették, úgy, hogy a falfelület és a kövek közötti résekbe apróbb köveket helyeztek. Az építéskor az első kősort nem az anyakőzetre, hanem a már létező járószintre helyezték, amelynek kiszabadított részein semmilyen régészeti anyagot sem találtak. A megvastagítás jól megfigyelhető a falra merőlegesen nyitott, annak felső felületét átvágó 6,00 méter hosszú 4. kutatóárok metszetrajzán is (2. ábra). Megjegyzendő, hogy hasonló eljárást figyeltek meg a közelben levő, feltehetőleg egykorú Kusztaly váránál is³.

Az ásás során feltárt régészeti anyag a középkori járószint felületéről, a hamuréteg alól, egyes esetekben pedig a kincskereső gödrökből kibólt földből került elő. Az 1998-as ásás le-

letanyagához hasonlóan az idén is kerámiát, fém-tárgyakat, állati csontot és fenőköveket tartalmaz.

A leletanyag legnagyobb, kormeghatározó részét a kerámia teszi ki. A járószint felületén mindenhol megtalálható volt, azonban a bejárat környékén, valamint a délkeleti oldalon nagyobb számban került elő. A feltárt kerámiatöredékből hat fazék peremrészét és egy edény fenékrészét sikerült összeállítani, de a rajtuk kívül összerakható töredékek alapján még legalább négy edénnyel lehet számolni. Az összeállított anyag alapján négy fő edénytípus figyelhető meg:

– Kifelé hajló, megvastagított peremű, tölcséres szájú, rövid nyakú, erősen domborodó vállú, díszítetlen fazék (3/1. ábra). Kézikorongon készítették, finom szemcséjű, szitált homokkal soványított agyagból. A fenékének átmérője kisebb a szájánál. Vörösesbarna felületén égésnyomok figyelhetőek meg.

– Hordó alakú, csapott vállú, kézikorongon készített, vastag falú fazék. Pereme letörött, de feltételezhető, hogy vízszintesen kihajó lehetett. Szájának és fenékének átmérője hozzávetőlegesen azonos. Sötétszürke, megégett felületekkel tarkított felületén a nyakon ujjal benyomkodott díszítés, míg a vállon és a hason bekarcolt széles csigavonal található.

– Csapott vállú, enyhén kihajó egyenesen vágott peremű, szürke edények (3/2., 4/3. ábra). Kézikorongon készültek, apró kavicsokat tartalmazó homokkal soványított agyagból. Az egyik peremtöredék díszítetlen, míg a másikon körömmel benyomkodott díszítés és bekarcolt csigavonal figyelhető meg.

– Zsák alakú, vízszintesen kihajló, lekerekített peremű bögrék. Az egyik példány kézikorongon készült, finom homokkal soványított agyagból (4/4. ábra). Vállrészét körömbenyomás és bekarcolt csigavonal díszíti. Figyelemre méltó a másik, ebbe a típusba tartozó töredék, amely a kincskereső gödrök kitöltéséből került elő (4/5. ábra). Kézzel készítették, apró kavicsot és mészszemcséket tartalmazó agyagból. A mészszemcsék jelenléte az edény anyagában arra enged következtetni, hogy a többi edénytől eltérően itt helyben készült.

A délkeleti oldalon került elő egy belső füles, sárgásszürke színű, vízszintesen kihúzott és

megvastagított peremű cserépüst töredéke (4/1. ábra). Nagyméretű homokszemcsékkel soványított agyagból készült, felületén nem található díszítés.

A kerámia tipológiai elemzése megerősíti az 1998-as régészeti ásatások anyaga alapján ajánlott kormeghatározást.

A járószintről három lekerekített sarkú, téglalap keresztmetszetű, homokkőből készült fenőkő töredéke is előkerült.

A régészeti leletek második leggyakoribb típusa az állatcsont. Épen megmaradt vagy darabokra tört leletanyag a feltárt járószingt teljes felületéről előkerült. Legnagyobb a koncentrációja a bejárat mellett és a délkeleti oldal központi részén. A leletek alapján szarvasmarha, vad- vagy házidisznó és szarvas maradványait lehet megkülönböztetni. Az állatcsontokon gyakran figyelhető meg nagyobb szerszám (fejsze, bárd?) hagyta vágásnyom, de szarvasagancson van nyoma olyan késfelhasználtnak is, amelyet inkább farigcsálásnak értelmezhetünk (5/3. ábra).

A kutatások során három fémtárgy került elő. Az egyik, egy 1,7 cm átmérőjű, félgömb alakú, erősen oxidálódott, vasból készült övveret a déli sarok közelében, közvetlenül a járószintről került elő. A veret felerősítésére egy a belsejébe forrasztott téglalap keresztmetszetű vasból készült csapszeg szolgált. Az övveretek a díszítő jellegű tárgyak közé sorolhatók, és a katonai felszerelés vastagabb bőrből készült elemeit vagy a lószerszámot díszítették. Hasonló, a „turáni nomádoknak” tulajdonított és a kora középkorba datált vereteket ír le Eugeniu SAVA Bălăbani-ról (Taraclia kerület, Moldávia köztársaság).⁵

A más két fémelet egy-egy kettőbe törött lópatkó darabjai. Az egyik egy 11 cm hosszú, eredetileg kb. 11 cm széles példány bal oldala, a délkeleti oldalon, a járószintről került elő (5/1. ábra). Alsó részén visszahajlított, csonkagúla alakú sarok figyelhető meg. A patára való felerősítést oldalanként három-három szeggel oldották meg, amelyeknek nyílása az alsó részen kialakított sekély csatornában helyezkedik el. A másik egy kb. 9 cm hosszú patkó majdnem teljes jobb szára, amely a kincskeresők által megbolygatott talajból került elő (5/2a. ábra). Alakja meg-

egyezik a járószintről előkerült patkóéval. A hátsó nyílásban még benne volt a visszahajlított végű patkószeg (5/2b ábra).

Ennek a patkótípusnak a magyarországi használatát MÜLLER a 11–13. századba datálja.⁶ Délkelet-Erdélyben a székykeresztúri⁷, kománai⁸, valamint a Bükszád-vápvári⁹ leletek alapján használatát a 13–14. századra teszik. Az a tény azonban, hogy az egyik példány 12. századi kerámiával datált rétegből került elő, mindkét patkót ebbe a periódusba sorolja be.

A leírt fémeletek kapcsán szükséges megemlítenünk, hogy az 1998/2. kutatóárok által tavaly feltárt, lentről a harmadik útszinten jelzett apró fémtárgy-töredék (feltehetőleg patkószeg) körül, az útfelületről begyűjtött, akkor azonosítatlanként nem tárgyalt leletanyaggal ki kell egészítenünk a leírást. Ez a 6–7 db. 0,5–1,0 cm-es alaktalan rozsdadarabka részben még mindig vasmaggal rendelkezik.

Összefoglalásképpen: az 1999. évi, a Rika-erdei erődfitményrendszerben végzett régészeti kutatások eredményei megerősítik a korábban megállapítottakat, de az anyagi háttér nélkül rövidre sikerült kutatási idő következtében továbbra sem biztosítanak egy teljes, átfogó képet a kutatott objektumokról.

Köszönetnyilvánítás: A dolgozat a Délkeleti Kapu régészeti kutatóprogram 1999. nyári ásatásának jelentése. A kutatást csak az Oktatási Minisztérium támogatásának köszönhetően folytathattuk. Segítségüket ezúton is, ismételtelen köszönjük.

Jegyzet

1. BORDI Zs. Loránd, DÉNES István, **Régészeti kutatások a Rika-erdő kora középkori erődrendszerében**, ACTA (SICULICA) – 1998/1, Sepsiszentgyörgy, 1999, 175–188.
2. U.a. 176.
3. FERENCZI Géza, FERENCZI István, **A kora középkori kelet-erdélyi mészhabarcskötésű várak kérdéséhez**, ACTA (SICULICA) – 1997/1, Sepsiszentgyörgy, 1998, 218.
4. BORDI Zs. Loránd, DÉNES István, **i.m.**, 176–177.
5. SAVA, Eugeniu, **Necropola tumulară Bălăbani-II**, ArhMold, XIX, București, 1996, 191–192, 7/11–13, 18–20. ábra
6. MÜLLER, Robert, **Die Datierung der mittelalterlichen Eisenge-räts-funde in Ungarn**, ActaArchHung, 27, 1975, 1–2, 73–74
7. BENKÓ Elek, **A középkori Keresztúr-szék régészeti topográfiája**, Varia Archaeologica Hungarica, V, Budapest, 1992, 169, 41/1–3. tábla
8. ESKENASY, Victor, **O nouă fortificație românească din Țara Făgărașului – Cetatea Comanei (secolele XIII–XIV)**, Revista muzeelor și monumentelor. Monumente istorice și de artă. Anul L, Nr.1, 1981, 40, fig. 12
9. SZÉKELY, Zoltán, **Săpăturile la Let-Varheghiu (Trei Scaune). Tezaurul dacic dela Șimleul Silvaniei. Săpăturile la Bicsadul Otlului (Trei Scaune)**, Ed. Academiei RPR, 1951, București, 91

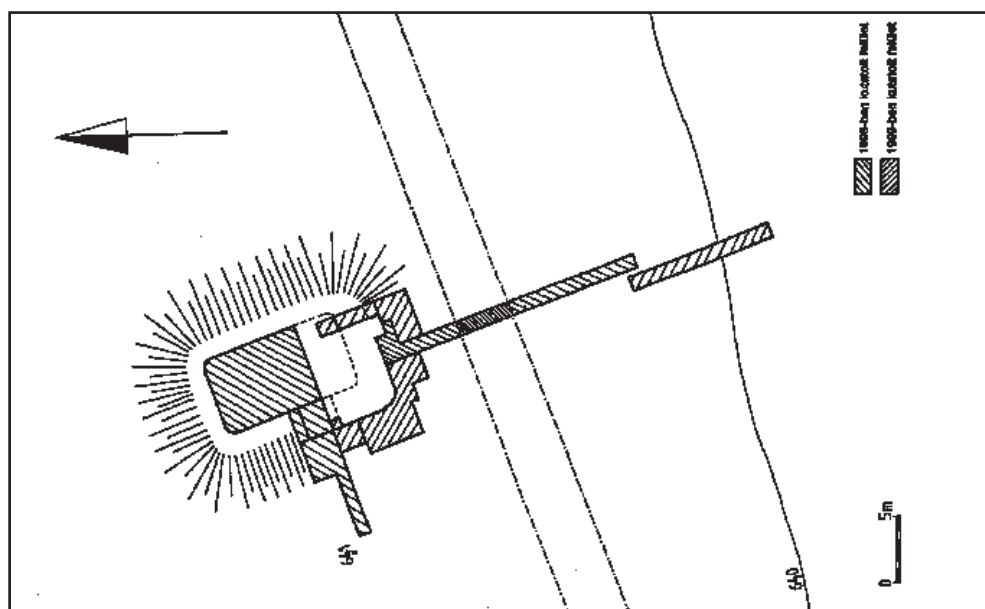
Cercetări arheologice la complexul de fortificații medieval-timpurii din Pădurea Rika (campania 1999) (Rezumat)

În timpul campaniei de săpături arheologice din vara anului 1999 au fost dezvelite parțial laturile de sud-vest și de sud-est, respectiv colțul sudic al edificiului unde au început investigațiile cu un an în urmă. S-a procedat și la cercetarea laturii sudice a intrării edificiului, putându-se stabili lățimea acesteia, egală cu grosimea zidului: 2,40 m. Materialul ceramic constând din fragmentele unor vase borcan și căldări de lut vin să confirme datarea pentru secolul al XII-lea al construcției. Alături de materialul ceramic au mai fost descoperite două potcoave rupte din vechime și o aplică, toate din fier, datele pentru aceeași perioadă.

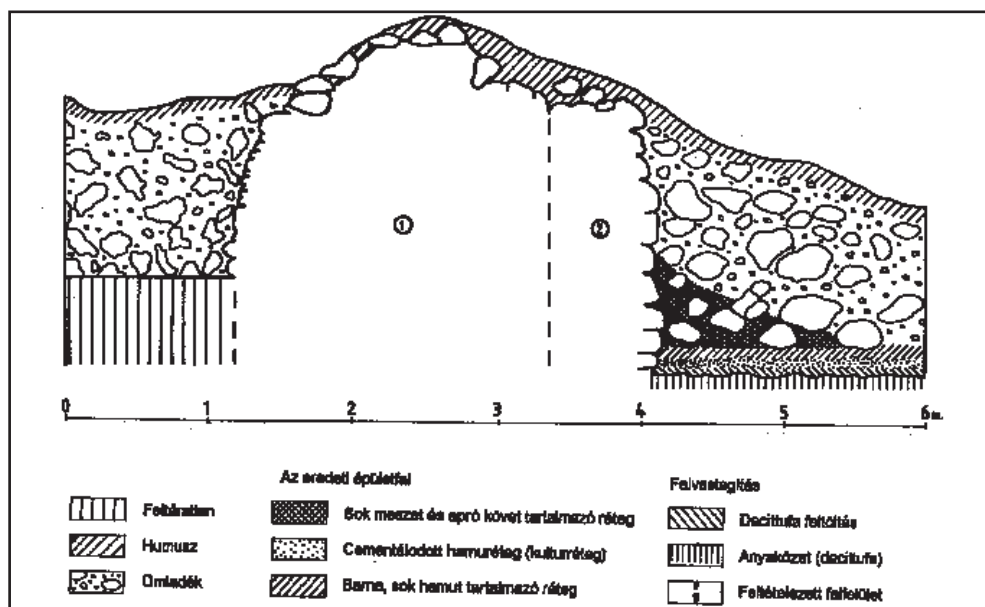
The Archaeological Diggings at the Early Medieval Fortification Complex of the Rika Forest. (The 1999 Campaign) (Abstract)

During the digging campaign in the summer of 1999, the south-western and south-eastern parts have partially been revealed, as well as the southern corner of the building that had been researched since the year before. The southern side of the entrance was also revealed, so that its width could be established. The pottery material consisting of some pot and clay-bucket fragments once more confirm the timing back of the building to the 12th century. Beside the pottery, two torn, old horseshoes and an iron bracket were found.

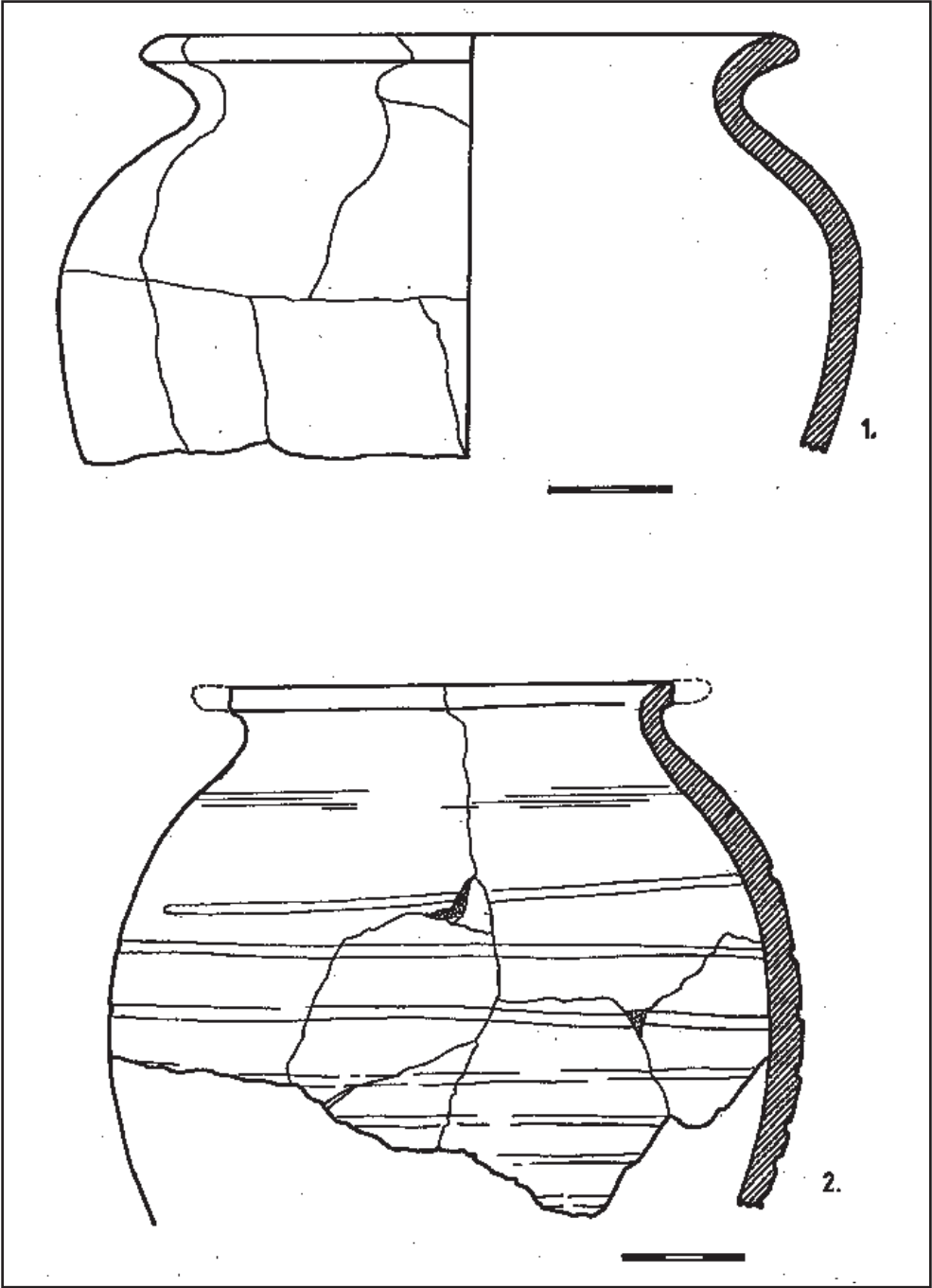

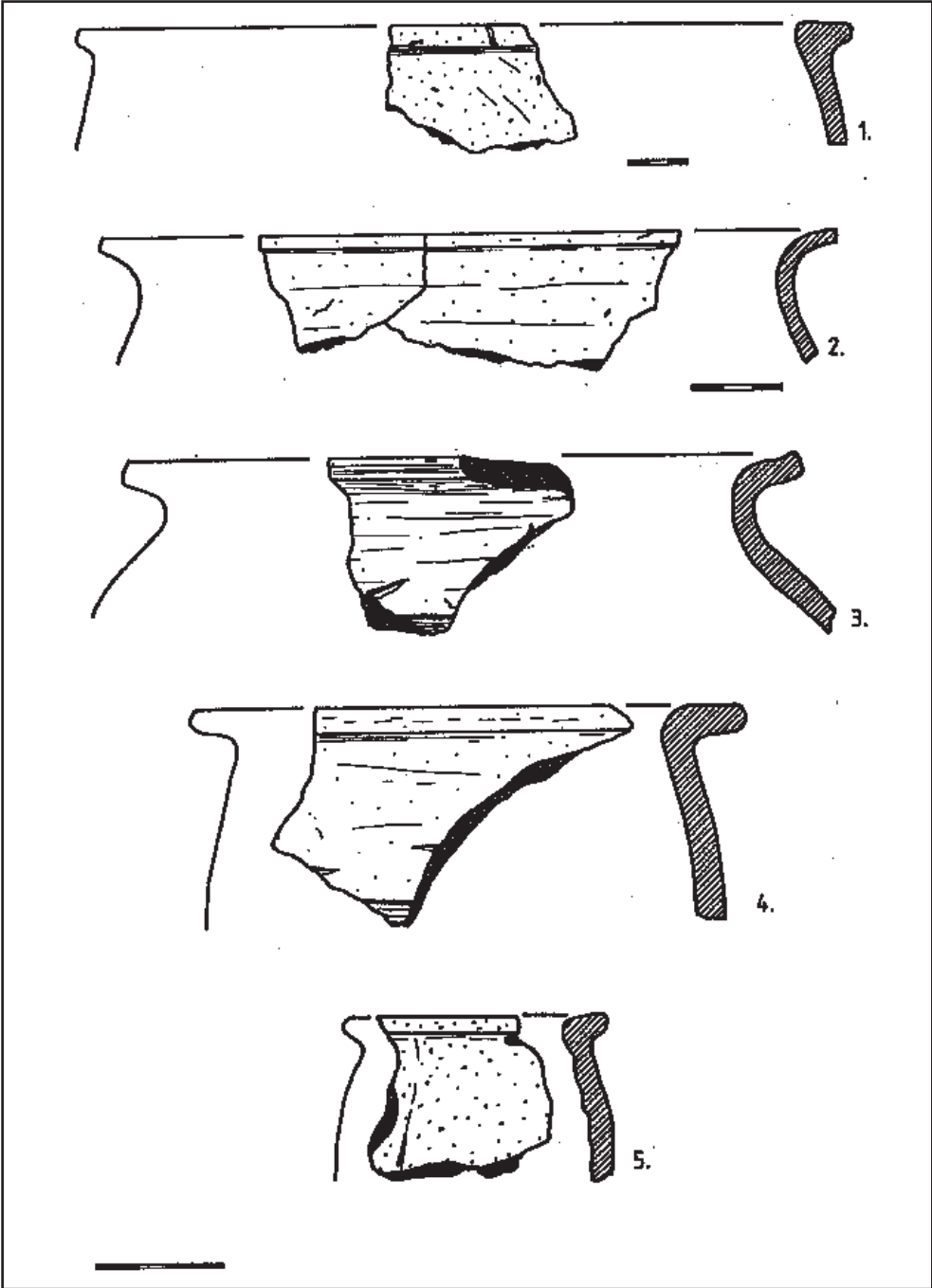
1. ábra

2. ábra

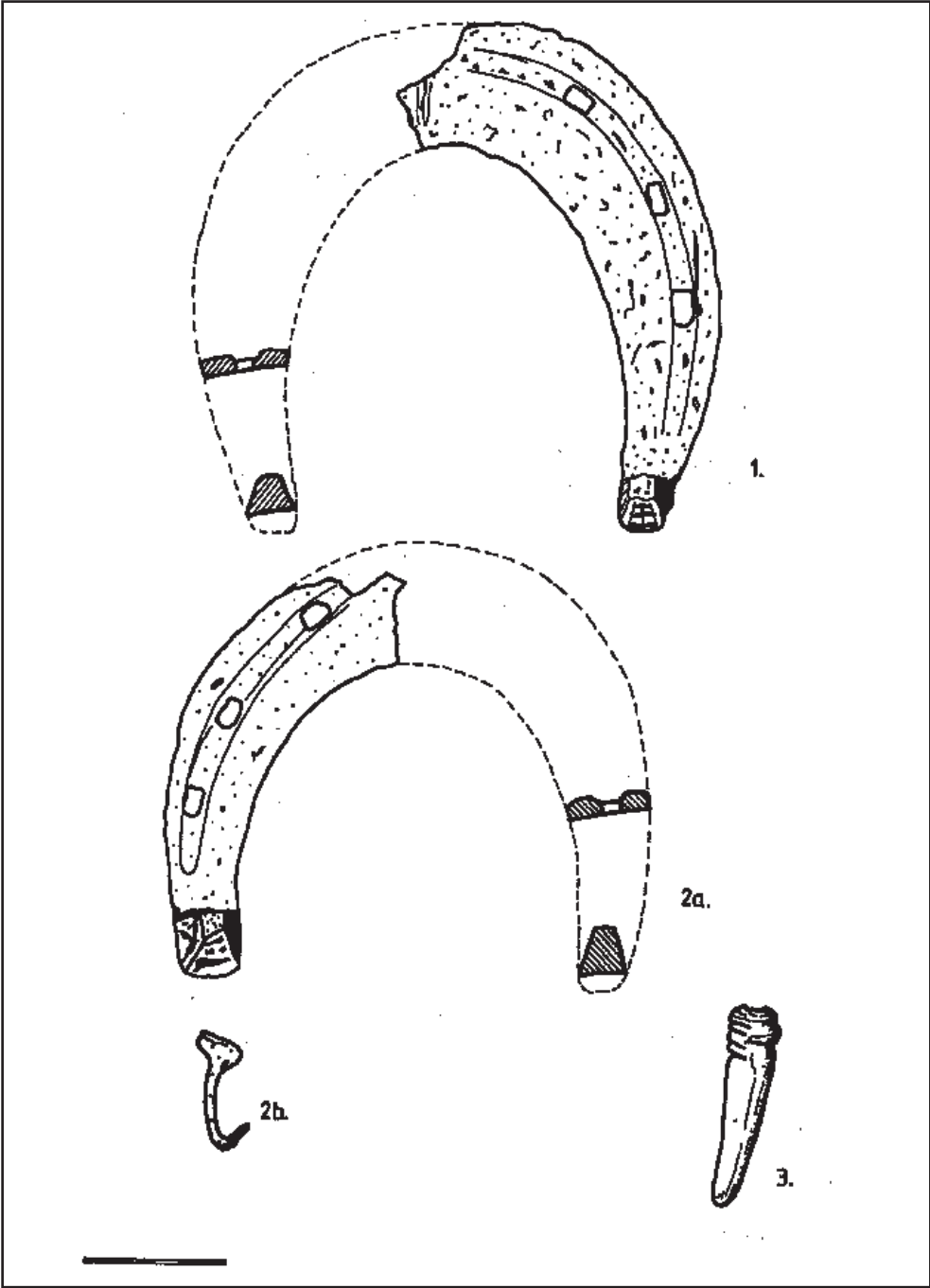

4. ábra

6. ábra Az objektum északnyugatról

7. ábra A bejárat (a mérőléc 2 m hosszú)

8. ábra A bejárat rész, felületén megszenesedett gerendanyomokkal

9. ábra A bejárat déli része az elszenesedett gerenda maradványai

10. ábra A bejárat déli oldala

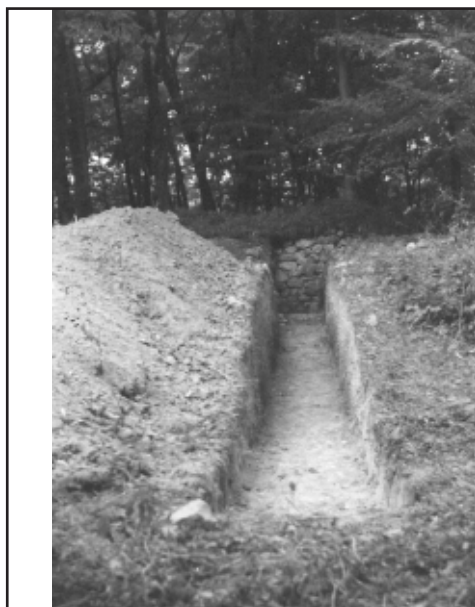

11. ábra Az I. kutatóárok nyugati részének metszete

12. ábra A falvastagítás

13. ábra Az objektum délről, a II. kutatóárok tengelyéből nézve

Árpád-kori nyílhegyek Kovászna megyében

(Kivonat)

A dolgozat csokorba szedi a megye ismert leleteit: Sepsiszentgyörgy-Bedeházáról, Angyalosról, Rétyről, Alsócernátonból, Torjáról s a petőfalvi temető két sírjából ismerünk Árpád-kori nyílhegyeket. A petőfalvi temetőben a 41. és a 131. sz. sírban csont nyílcsúcs volt (előbbiben vas is) a halott mellett. Egybevetés végett a dolgozat bemutatja a térség hasonló szláv és bolgár leleteit, illetve a megelőző, honfoglaláskori hasonló anyagot.

*

A magyarok a Kárpát-medencét Kr. u. 896–900. között foglalták el s a történelmi kutatások szerint Erdély, nevezetesen a Székelyföld is ebben az időben került magyar uralom alá. Délkelet-Erdély meghódítására vonatkozólag a történészeknek a véleménye nem egységes; egyesek az erdélyi hódítást szakaszonként képzelelik el¹, mások pedig a honfoglalással egyidőben². A kérdés eldöntésére – az írott források hiányában – csak a régészeti leletek tanúságára támaszkodhatunk. A régészeti leletek azt bizonyítják, hogy Délkelet-Erdélyt a magyar hódítást megelőző 1000 év alatt különböző népek lakták, dákok, rómaiak, gótok, gepidák, szlávok és bolgárok.³ A magyar hódítás előtt ezen a vidéken a bolgárok uralma az utolsó. A Székelyföld Kovászna megyei részének, az Olt és a Feketeügy völgyének a bolgárok általi megszállása Omurtag (816–831) bolgár kán uralma alatt történt, s az itt lakó szlávok bolgár uralom alá kerültek.⁴ A bolgárok uralmának a 10. század végén vagy a 11. század elején a magyarok vetnek véget.

Az itt letelepedett magyarok a meghódított népcsoportokat, az Olt és a Feketeügy völgyében talált szlávokat és bolgárokat befogadta saját társadalmának különböző rétegeibe. Összevegyültek a magyarokkal és itt is, mint a magyar feudális királyság más területein, ez a társadalmi folyamat együtt járt a nyelvi beolvadással. Ennek a beolvadásnak az emlékét őrzik Kovászna megye szláv földrajzi és helynevei.⁵

A 10–13. század a magyar történelemben az Árpád-kor történelmeként ismeretes. Gazdasági és társadalmi változásai Délkelet-Erdélyben is követhetőek. A 10–11. században a gazdasági és társadalmi változások következtében a nomád gazdasági rendszer felbomlott, s kialakult a korai feudalizmus.⁶ A 12. században a feudális termelőviszonyok s az ezeken épülő intézmények teljesen kiforrottak, és már a 13. században bomlásnak indulnak.⁷ A 12. században az ide letelepített határvédő székelyek nemzetiségi, társadalmi szervezetét azonban ezek a változások nem érintették. A székely rendi társadalom kialakulása az Árpád-kor után történt. A 11–12. században a köznép faluközösségekben lakik s életformájának a megismerésére – az írott történelmi források hiányában – a régészeti leletek adnak felvilágosítást. Ezek egykori településekről, temetőkből, sírokból kerülnek elő. A köznépi lakóhelyeken, temetőekben, sírokban talált tárgyak, foglalkozási eszközök, ékszerek közül az alábbiakban csak a nyílhegyekkel, továbbá az Olt völgyében előkerült, ebbe korszakba sorolható lándzsákkal foglalkozunk.

Kovászna megye területéről, az Olt és a Feketeügy völgyéből ismert Árpád-kori települések közül csak Sepsiszentgyörgy (Sfântu Gheorghe)-Bedeházáról, Angyalosról (Angheuş), Rétyről (Reci), Alsócernátonból (Cernatul de Jos), Torjáról (Turia) s a petőfalvi (Peteni) temető két sírjából ismerünk Árpád-kori nyílhegyeket.⁸ Ezek méretben és súlyban általában megegyeznek, de nem mind egyforma alakúak. A Sepsiszentgyörgy-Bedeházán (2/1. ábra), Angyaloson (2/2. ábra), Rétyen (2/3. és 3/4. ábra), Alsócernátonban (2/7. ábra), településen talált nyílhegyek rombusz, lapos levél alakúak.

Torján egy 12–13. századi lakóházban három nyílcsúcs került elő. Kettő rombusz alakú (2/4–5. ábra), a harmadik nyílcsúcs vége két szárnyban, nem hegyben végződik (2/6. ábra). Ezek a nyílcsúcsok megőrizték a honfoglalás kori nyílcsúcsok formáját.⁹ Különböző vadak elejtésére használták őket, amit a nyílcsúcsok vége is bizonyít. A szárnyas, széles vágóélű nyílcsúcsot madarak elejtésére használták, a többiekkel nagy vadra vadásztak. Csont és fa nyílcsúcs településen még nem került elő. Ezek a leletek azt mutatják, hogy az Árpád-korban ezen a vidéken a vadászat a magyar köznép egyik fontos foglalkozása volt.

Különb, az Árpád-kori eddig feltárt temetőben – tudomásom szerint – sem Magyarországon, sem Erdélyben csont nyílcsúcs nem került elő, sem településen, sem sírból. A petőfalvi temetőben két sírban a szokásos ékszer- és pénzmelléklettől eltérően az egyikben egy csont, a másikban egy vas és egy csont nyílcsúcs volt a halott mellett.¹⁰ A sírok leírása:

41. sz. sír. Férficsontváz 0,40 cm mélységben, tájolása: a fej ÉNY, a karok könyökben meghajlítva, hossza 181 cm. Rombusz alakú vas nyílhegy a medence bal szélén, a bal alsó kar alatt egy csontból készült nyílcsúcs (2/8–9. ábra).

131. sz. sír. Férfi csontváz 0,30 cm mélységben, tájolása Ny–K, hossza 16 cm, jobb alsókarja alatt csont nyílcsúcs (3/6. ábra). A nyílcsúcs fűzfalevél alakú, méretei H: 11 cm, Sz: 1,5 cm, két oldalán a tüskénél bevágások vannak, hogy zsineggel a nyílveoszőre lehessen erősíteni. A végét laposra faragták, hogy a nyílveoszőhöz tudják illeszteni.

Az Árpád-kori nyílcsúcsoknak az Olt és a Feketeügy völgyében településeken való előfordulása bizonyítja, hogy a vasércben gazdag vidéken a vaskohászattal is foglalkoztak. A vastárgyakat, a vas nyílcsúcsokat is a faluközösségek kovácsai készíthették.

A honfoglalást megelőző évszázadokban itt lakó szlávok (antok és szklavinok) kultúrhatárában a megye területén (Szotyor – Coșeni, Angyalos – Anghelus, Cernáton – Cernat, Kézdi-polyán – Poian) eddig vas vagy csont nyílcsúcs

nem került elő, csak vaskések és bronz fibulák.¹¹ A Nagy-Küküllő (Tárnava Mare) völgyében viszont Fiatfalván (Filiaș)¹² a 8. századi szláv településen két lakóházban (22., 28. sz.) egy-egy nyílcsúcs, egy harmadikban pedig (1. sz.) egy lándzsacsúcs került elő (3/1–3.). A szláv nyílcsúcsok különböznek a magyarok nyílhegyétől, nem laposak, hanem háromszárnyúak, mint az avar nyílhegyek. Ilyeneket találtak Szlovákiában a Devinska Nova Ves (Dévényújfalú) határában feltárt temetőben is.¹³

Délkelet-Erdélyben a 9–10. századi bolgár uralmat bizonyítja a Csernátonban feltárt bolgár település, ahol a bolgár besimított díszítésű edények mellett egy széles testű vaslándzsa is előkerült (3/5. ábra).¹⁴ Ez nagyobb, mint a szláv lándzsa, a magyar lándzsához hasonló.

A korai középkorban mind a nyugati, mind a keleti szlávok az íjat, mint az egyik leghatásosabb támadó és vadászfegyvert, előszeretettel használták. Ezt bizonyítja az is, hogy a lengyeleknél, morváknál, oroszoknál szakosodott nyílcsúcs-készítő mesterek voltak (Pfeilschmiede), s ahol ezek dolgoztak, azoknak a falvaknak a nevei is ismertek.¹⁵

Délkelet-Erdélyben a vaskohászat és a kovácsmesterség Árpád-kori tárgyi emlékei még nem ismeretesek, de a kilyéni¹⁶ és a torjai¹⁷ 11–13. századi településeken előkerült számos különböző vastárgy azt bizonyítja, hogy a vas feldolgozása a faluközösség szükségleteinek kielégítését szolgálta. A magyaroknak ezt a korai kovácsmesterségbeli ismeretét mutatják a Sopronban előkerült 9–10. századi vasolvasztó kemencék is.¹⁸

A petőfalvi temető két sírjában talált nyílcsúcsok azt bizonyítják, hogy a 12. században a magyar köznép emlékezetében még élt a honfoglalás kori temetkezési szokás. Az Olt völgyében két honfoglalás kori sírt találtak. Az egyik Sepsiszentgyörgyön, az Eprestetőn¹⁹, a másik Maksa-Eresztevényen²⁰ került elő. A sepsiszentgyörgyi sírban több meghatározhatatlan vastárgy között (valószínűleg zabla, kengyel, nyílhegy) aránylag elég épen egy bizánci típusú kard és egy vaslándzsa volt (1/3. ábra). A Maksa-ereszte-

vényi sírból csak egy félkengyel és a vas lándzsacsúcs került a Székely Nemzeti Múzeum gyűjteményébe²¹ (1/1. és 1/2. ábra). Mindkettő lándzsás temetkezés volt, a honfoglalás kori lándzsás sírok számát növelték.²² A sepsiszentgyörgyi sírnak jelentőségét a ritka bizánci kard is emeli. A sírok kora ezeknek a mellékleteknek az alapján a 9. század végére vagy a 10. század elejére tehető, s azt bizonyítják, hogy a honfoglaló magyarok a Kárpát-kanyari átjárókon (Ojtozisoros?) át is nyomultak be Erdélybe.

A 10–11. században Magyarországon a köznépi temetőben a honfoglalás kori temetkezés mellékletei között máshol is előfordul nyílvevő, kard, lándzsa²³. Ezek azonban csak kevés sírban fordultak elő úgy, mint a petőfalvi temetőben. A fegyverekkel eltemetett halottak társadalmi helyzetét a faluközösségben nem tudjuk meghatározni. Bár lehetséges, hogy egy régi szokás továbbéléséről van szó, ezek a temetők már vegyes népeiségre utalnak, a magyar földműves réteg az itt talált népeiséget beolvastja.²⁴

Jegyzet

1. HORED, Kurt, *Contribuții la Istoria Transilvaniei, sec. IV–XIII*. 1958. 109–131.
2. *Erdély rövid története*. Budapest, 1989. 106.
3. SZÉKELY Zoltán, *Adatok Kovászna (Háromszék) megye római és népvándorlás korához*, ACTA (SICULICA) – 1998. 119–131.
4. FODOR, István, *Die Bulgaren in den ungarischen Ländern während der Ansiedlungsperiode der Ungarn*, Mitteilungen des Bul-garische Forschungsinstituten in Österreich. Nr. 2/VI/1984, 50. III. kép
5. MELICH János, *A honfoglalás kori Magyarország. A magyar nyelv-tudomány kézikönyve*, I. k. 6. f. 262 o.
6. SZENTMIKLÓS Lajos, *Az Árpád-kori társadalom*, Budapest, 1943. 3–14. o.
7. Idem, *i.m.* 49–53 o. SZABÓ István: *A falu-rendszer kialakulása Magyarországon, 10–15. század*, II. k. Budapest 1971. 7–13 o.
8. A felsorolt falvakon kívül még Árpád-kori falvak lehetnek Háromszéken a következő elpusztult falvak (ezeknek csak a nevük maradt fenn): Oroszfalu – Árkoson, az 1874-ben készült birtokösszeírás szerint a Gejemezőn volt, ahol régen az oroszok laktak. Zombor – Bükszád mellett, a régi Felsőfőhérvármegyében. Gerebenc u.o. Bedőháza határát Sepsiszentgyörgy, Árkos és Köröspatak között a 18. században osztották fel. Vónes – a gidófalvi határban fekvő. Borcfalva – a Kovászna–Szöröce közötti határban. Damokosfalva – 1760-ban még rajta van MÜLLER Ignác térképén.
9. LÁSZLÓ Gyula, *A honfoglaló magyar nép élete*, Budapest, 1944. 312–314. ERDÉLYI István, *Honfoglaló magyar temető leletmentése Budakeszin*. Com. Arch. Hung. 1993. 6/6. kép.
10. SZÉKELY, Zoltán, *Necropola medievală de la Peteni (com. Zăbala, jud. Covasna)*, SCIVA. 91. 100. o. A 131. sír vázának a neve tévesen volt meghatározva, s a nyílcsúcs az embertani vizsgálatnál került elő.
11. SZÉKELY, Zoltán, *Așezări din secolele VI–XI. p.Ch. în bazinul*

- Oltului Superior*, SCIVA. t. 43 nr. 3. 1992. 269. 1, 17/1. 6. kép, 282. o. 23/2 kép.
12. Idem, *Așezări din sec. VI–IX în Sud-Estul Transilvaniei*. Aluta VI–VII, 1974–1975. 36, 39. o. X.t. 824–25.
13. EISNER, Jan, *Devinsca Nova Ves*. Bratislava, 1952. 27/8 t.
14. SZÉKELY, Zoltán, *Așezări din secolele VI–XI. p. Ch.* 292 o. 31/1. kép.
15. RAJEWSKI, Z., *Über Waffenproduzenten bei den Slawen im Frühen Mittelalter. La formation et le développement des métiers au moyen âge (V–XIVe siècles)*. Budapest, 1977. 74 o.
16. SZÉKELY Zoltán, *Kora középkori települések a Székelyföldön (11–14. század)*. Veszprémi Történelmi Tár. Veszprém, 1990. I. 9a/1–4, 10/1–6. ábra.
17. Idem, *Pecenegii în Sud-Estul Transilvaniei*. Aluta XVII–XVIII, 1985–1986. 206 o. 4/1–7. kép.
18. GYÖMÖRI János, *Korai császári és Árpád-kori települések, 10. századi vasolvasztóműhely Sopronban*, Arrabona. 1973, 15 sz. 100–105 o.
19. SZÉKELY, Zoltán, *Sepsiszentgyörgy története a középkor végéig*. Sepsiszentgyörgy, 1948. 63 o.
20. LÁSZLÓ Gyula, *A honfoglaló magyarok művészete Erdélyben*. ETI, Kvár. 1943. 82. 1.244 j.
21. Idem, *i.m.* XV. T. 3–4.
22. KOVÁCS László, *A honfoglaló magyarok lándzsái és lándzsate-metkezései*, Alba Regia XI, 1970. 81–101 o.
23. TÖRÖK Gyula, *A szobi Vendelin földék 10–11. századi temetője*. Folia Archaeologica (Új folyam) VIII., Budapest. 1956. 129–185. 1/7–8. kép.
24. K. ZOFFMAN, Zsuzsa: *A Zabala (Zăbala – Románia) lelőhelyen feltárt bronzkori és Árpád-kori temető embertani anyaga*. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, 19–20, 1993–1994. Veszprém, 1994. 313 o.

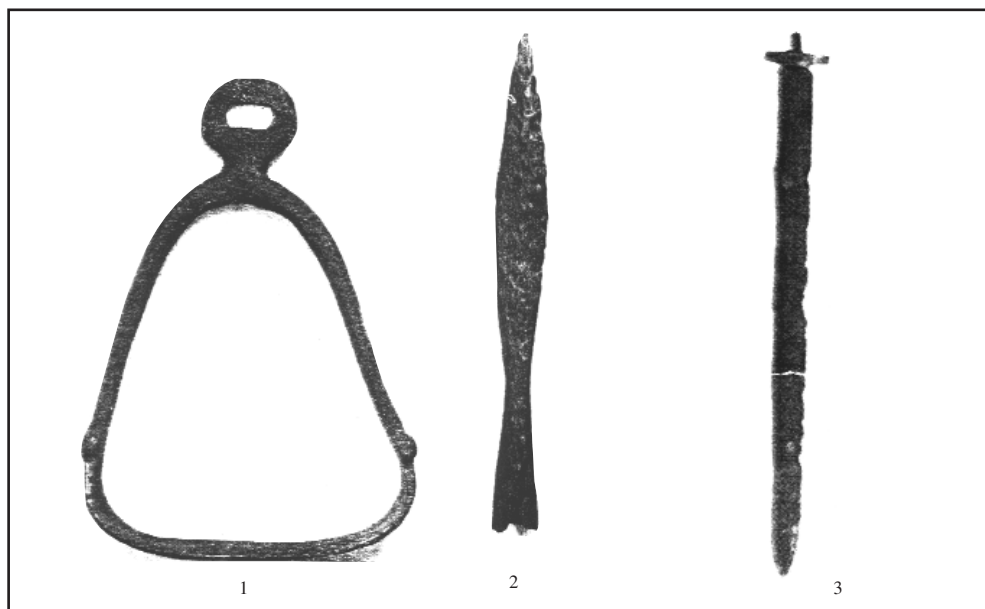

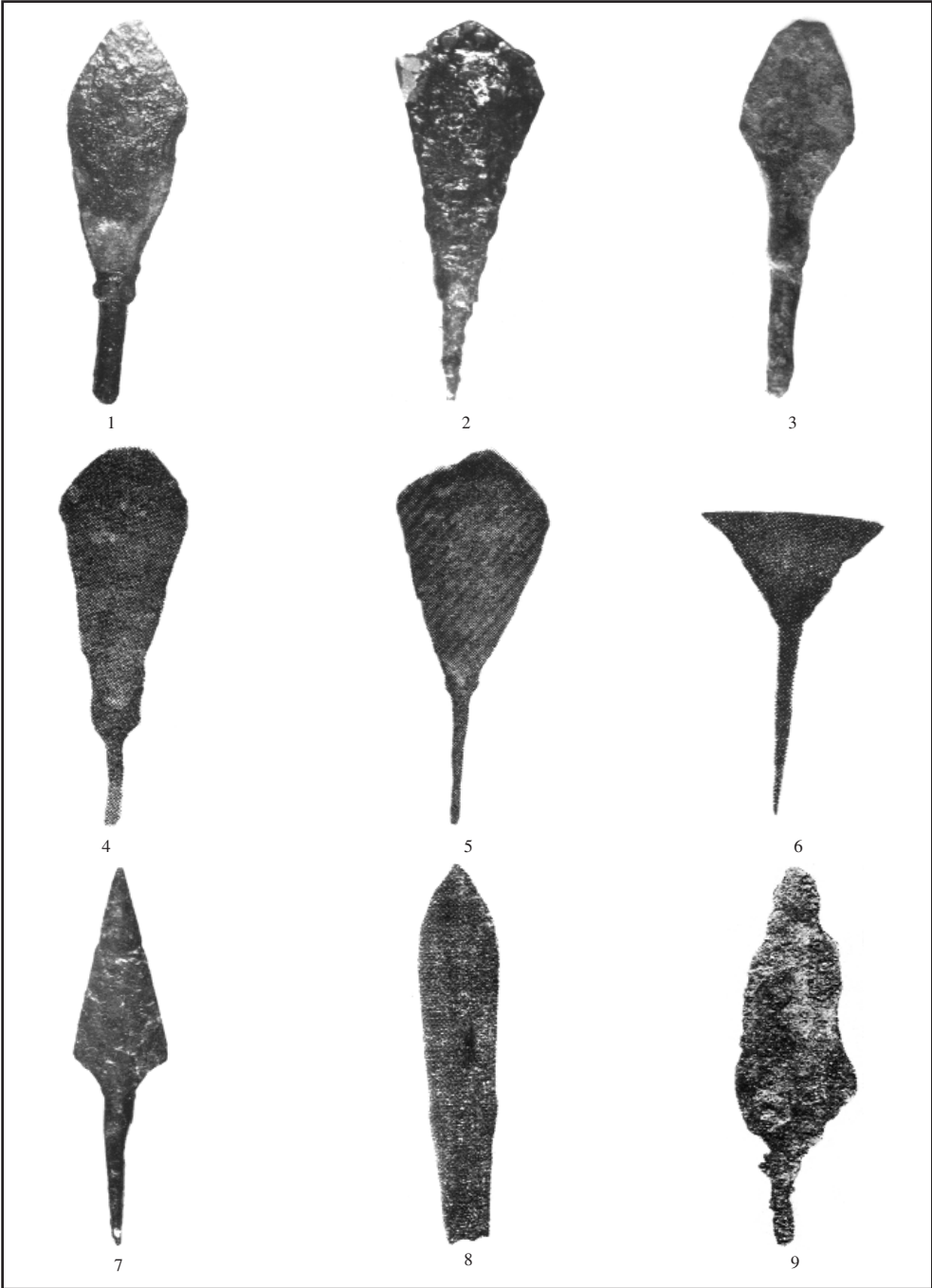
**Vârfuri de săgeată
din perioada arpadiană
pe teritoriul j. Covasna**
(Rezumat)

Lucrarea discută vârfurile de săgeată și de suliță din perioada arpadiană, cunoscute pe teritoriul județului Covasna, siturile: Sfântu Gheorghe-Bedeháza, Angheluș, Reci, Cernatul de Jos, Turia. În cimitirul din perioada arpadiană de la Peteni din două morminte se cunosc și vârfuri de săgeată din os (mormintele nr. 41 și 131). Pentru comparație se prezintă vestigiile similare din perioade premergătoare (cele slave și bulgare, respectiv cele maghiare din perioada descălecatului).

**Arrow-points from
the Arpadian Period in
Covasna County**
(Abstract)

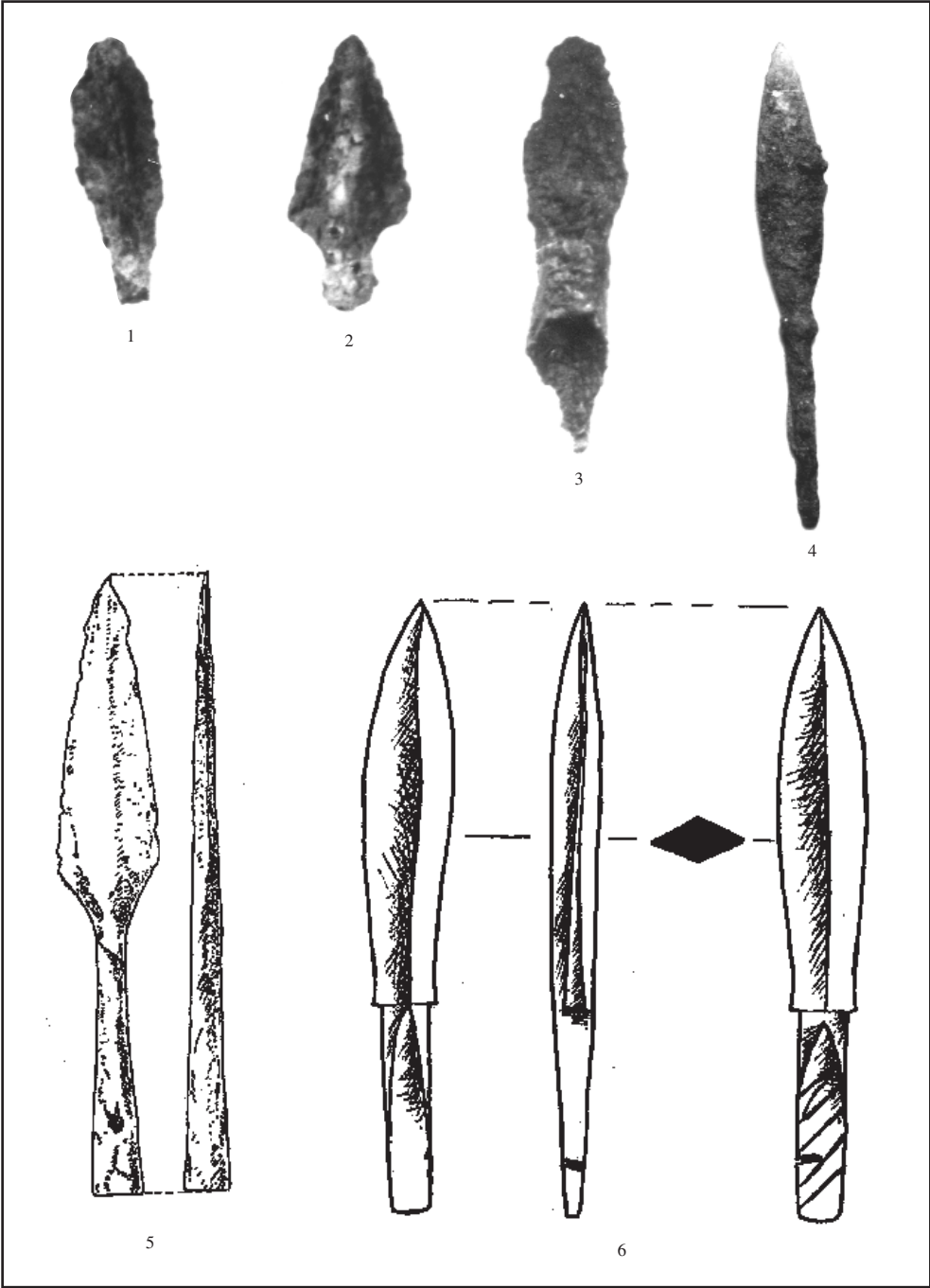
The paper gathers the well-known finds from the districts: Bedeháza–Sepsiszentgyörgy, Angyalos, Réty, Torja, Alsócsernáton and from the two graves in Petőfalva all the arrow-points we know. In the graveyard in Petőfalva the graves no. 41 and 43 contained bone-arrow points laid besides the dead. The former also had iron-points. For a proper comparison, the paper presents similar Slav and Bulgarian finds from the same region, as well as the similar material prior to the period of the Hungarian Conquest.

2. ábra

Árpád-kori kerámialeletek a Csíki Székely Múzeum gyűjteményében

(Kivonat)

A Csíki-medence kora középkori régészeti anyaga főleg szórványjellegű, nem rendszeres ásatásokból származó vagy a rendszeres ásatások esetében rétegtani besorolása nem elegendő egyértelmű kronológiai besoroláshoz. A leletek csíki eredete azonban kétségen felüli, és összehasonlítható vizsgálatok lehetővé tesznek néhány nagyon lényeges általános megállapítást. A dolgozat közli a múzeumban található, a szerző által katalogizált, Árpád-korinak valószínűsíthető kerámianyagot. A katalógus értékelése alapján a Csíki-medence településtörténetére vonatkozó eddigi nézet, miszerint a medence betelepülése viszonylag késői, 13–14. századi, tarthatatlan.

*

Az Árpád-kori kerámia az anyagi kultúra kutatásának elhanyagolt területe és, noha korszánk régészeti leleteinek nagy részét képezi, önálló feldolgozása még nem történt meg.¹ Részben kutatási hiányosságok, részben politikai okok miatt tisztázatlanok a tipológiai, kronológiai kategóriák, nem ismerjük esetleges regionális sajátosságait, hiányzik a szomszédos területek kerámiájával való összevetése is.

A ritka, de létező, biztos kronológiát nyújtó pénzzel keltezett leletek összegyűjtésfeldolgozása sem történt meg, aminek hiánya gyakorta egyazon lelőhely kapcsán is eltérő datálásokat tett lehetővé.² A fenti okok miatt a kutató szemléletétől függően beszélhet szláv,

szláv–autochton, román, besenyő vagy magyar leletekről.

A kora Árpád-kori kerámiáról több ízben foglalt állást a magyar kutatás, de úgy tűnik, nem teljes sikerrel.³ A probléma lényegét az képezi, hogy a román kutatás egy része hajlott arra, hogy különböző, erdélyi lelőhelyekről előkerült Árpád-kori kerámialeletekben továbbélő román–szláv népesség emlékeit lássa, és ezt a magyarság régészeti emlékeitől elkülönítse. Annak ellenére, hogy ezek nem különböznek Magyarország olyan vidékeinek leleteitől sem, ahol semmi nyoma nincs szlávoknak, román népességnek még kevésbé.

Mindez elsősorban Erdély központi, jobban kutatott területeire vonatkozik, de az alapkérdés a sokkal szerényebb leletanyagú, gyengébben is kutatott Székelyföldön is hasonlóképpen tevődik fel.⁴

A Csíki-medencének még a székelyföldi helyzetben belül is szegényes a középkori régészeti irodalma. ORBÁN Balázs varázslatos könyvének megjelenése után 70 évvel járja be újra FERENCZI Sándor a csíki várakat, és közöl néhány új alaprajzot és leletet.⁵ Több, mint tíz év múlva ezek egy részét megkutatták, lényeges megfigyeléseket tettek, de leleteket nem közöltek.⁶

Ezzel a „hagyománnyal” szakítva Constantin PREDA közli a csíkszentkirályi ásatások anyagát, máig ez lévén a legrészletesebb, közölt középkori ásatás Csíkból.⁷ Ezzel szemben a tushádfürdői vár kutatásának pár soros beszámolója alig használható.⁸

Az '50–60-as évektől pezsgőbb leletmentő, terepbejáró, anyaggyűjtő mozgalom indult, de ezek dokumentációja hiányos, közlésük egy kivétellel elmaradt.⁹ A következő évtizedtől a Sepsiszentgyörgyi Múzeum vállalt részt Csík régészeti kutatásában.¹⁰ A '80-as években a magyar vonatkozású középkor kutatása mellőzötté vált a hivatalos témaváltás következtében. Ez alól csak a „semleges” késő középkor – kora újkor kutatása volt kivétel.¹¹

Az 1989 utáni kutatások (pl. Csíkszentmihály-Cibrefalván) is közöletlenek maradtak, bár a FERENCZI–BENKŐ féle, korai várak kro-

nológiáját érintő vita kapcsán BENKŐ közölt néhány korábbi ásatásból származó cserepet a tusnádfürdői Vártető és a csíkrákosi Pogányvár anyagából.¹²

Az irodalomban közzétett leletek azonban vagy késő Árpád-kori, vagy az azt követő időkben származnak. Úgy tűnt, hogy ezek alátámasztják a Csíki-medence kapcsán megfogalmazott történeti feltételezést, nevezetesen a 13–14. századi betelepülést (a teljesség igénye nélkül, csak néhány nagyobb hatású munkát említenék).

ENDES Miklóst idézve: „Csík történetét 1285-ig praehistorikumnak kell tekinteni”.¹³

A román kutatásban máig ez a nézőpont a legelterjedtebb. Kurt HOREDT még utolsó összefoglalásaiban is a 12–13. század fordulóját tartotta a székelység (magyarok) betelepülése időpontjának. Ez azonban alapvetően GYÖRFFY kutatásain alapul.¹⁴

GYÖRFFY szerint ugyanis a székelység a 13. század folyamán került mai lakhelyére, bár feltételezte, hogy Kükküllő megye ispánjának a fennhatósága – az általa határként értelmezett – Csík gyepűre is kiterjedt, illetve a 11. századi településrend kapcsán azt, hogy Csík Zsombor szállásváltó útvonalához tartozott.¹⁵

Régészeti leletek figyelembe vételével BÓNA egy 10. századi határőr helyőrség létével számol Csíkszögöd környékén, amelyet szerinte már a század végén visszavonnak, és majd csak a 12. század végétől települ újra a medence, ekkor már székely lakossággal.¹⁶

Úgy tűnik, BÓNA volt az első, aki SZÉKELY Zoltán régészeti érveire odafigyelt, SZÉKELY ugyanis elsősorban háromszéki feltárásainak tanúságaként több ízben bizonygatta, hogy a magyar királyság már a 11. században kiterjedt a Kárpátokig, és hogy Délkelet-Erdélyben az ún. Bjelo Brdo kultúra hordozói a székely-magyarok lehettek.¹⁷

Ennek ellenére MAKKAI László a székelyek betelepülését a 13. század végétől tartja valószínűnek (bár nem tűnik ki, számol-e székelyeket megelőző népességgel),¹⁸ míg a legkésőbbi betelepüléssel BENKŐ Loránd számol, szerinte a külső medencék székelysége „csupán a 14. században települt be”.¹⁹

Ugyancsak a 12–13. század leleteit tartja a legkorábbiaknak (a 10–11. századi magányos zsögödi lovas sír után) BENKŐ Elek.²⁰

Látható, hogy az eddig közzétett régészeti leletek alapján vagy ezek mellőzésével tág időhatárok között számoltak területünk középkori betelepülésével. A szakirodalomban nincs teljes egyetértés azt illetően, hogy a magyarokat szláv alaplakosság előzte meg. Az ettől eltérő vélemények azonban inkább politikai, semmint tudományos indíttatásúak, melyek esélytelenek a régészet és helynévkutatás eredményeivel szemben.²¹ A benépesülést, betelepülést tehát a szlávokat valószínűleg századokkal követő magyarok beköltözésére értem.

Dolgozatommal arra szeretnék rámutatni, hogy a korábban szintén nem vagy gyéren lakottak hitt Háromszékhez, és Keresztúrszékhez hasonlóan a középkori Csíkszék is már az Árpád-kortól folyamatosan lakott volt.²²

A csíkszeredai múzeum raktárában számos olyan lelet található, amelyek „históriává” változtathatják a környék középkori „praehistorikumát”. Magam egyetemi feladataim kapcsán ismertem meg a múzeum középkori leleteinek azt a kis részét, amelyekre BENKŐ Elek hívta fel a figyelmemet.²³

Ennek az anyagnak a nagy része szórványértékű. A cserepek hosszú évtizedek leletmentéseinek, helybeli érdeklődők gyűjtésének, a gazdagabb lelőhelyek rendszeres figyelésének és terepbejárásoknak köszönhetően kerültek a múzeum raktárába.²⁴ Nincsenek sem éremmel kezelt, sem zárt objektumból származó leletek. Ásatások, dokumentáció híján rétegtani, relatív kronológiát biztosító megfigyelések sem ismeretesek.

Bizonytalan lelőhelyük és tisztázatlan összefüggéseik ellenére az edénytöredékek nagyon fontosak, hiszen pusztá létükkel bizonyítják azt, hogy a Csíki-medence – amennyiben következtetésem helytállóak – korábban lakott volt, mint ahogy ezt eddig ismertük. Itt kell megemlíteni, hogy a csíkszögödi temető melletti homokbányából 10–11. századi körte alakú töredékes kengyel (Lsz. 2902), nagy karikájú csikózabla (Lsz. 2904) és korai típusú tuskés

sarkantyú került elő.²⁵ Noha ez esetben is szórvány leletekről van szó, a fenti megállapítás rájuk is érvényes. Habár semmi kapcsolatuk nincs az itt tárgyalt leletekkel, közvetve a cserepek datálását is támogathatják (azaz a kerámián kívül egyéb Árpád-kori leletek is vannak Csíkbán).

Az egyetlen kivétel, amely némi támpontot adhatna a helyi kronológiát illetően, a csíkszentkirályi ásatás pénzzel kezelt anyaga.²⁶ Néhány körülmény viszont óvatosságra int. Itt több korszak emlékeit tárták fel a koravaskortól a 17. századig terjedő időszakokból. A D szelvényben három középkori veremházat is találtak, amelyekből az 1. számút teljesen, míg két másiknak csak a sarkát sikerült feltárni (831, o. 5. kép). Utólag a csíkszeredai múzeum munkatársai összegyűjtötték a másik (2.) ház leleteit, majd átadták a régésznek (845. o.).

Az 1. házból korongolt, homokkal és apró kavicsal soványított, téglavörös-barnás színű, bekarcolt díszítésű, tölcsérszerűen kihajló és lekerekített peremű, nyúlánk fazekakat, egy ívelt szárú, talán csillagtarajos sarkantyút és egy másiknak a töredékét, továbbá három nyéltüskés, ívelt hátú kést találtak. Sajnos ezeknek az edénytöredékeknek a profilrajzai hiányoznak, így csak a fotók és a leírás alapján lehet őket összevetni egyéb leletekkel.

A 2. ház maradványait építkezés során pusztították el, leletei hitelességét a lelőköri körülmények miatt már PREDA is megkérdőjelezte (847. o.). Anyagában, égetésében és színében az itt talált kerámia részben hasonlít az 1. ház anyagára, formailag azonban eltér attól. Bár van közte egyező is (lekerekített, viszonylag magas perem, vékony fal stb.), de a többséget a rövid nyakú, erősen kihajló, levágott peremű, vastag falú, gömbölyded testű edények képezték (848. o.). Díszítésük, különféle hullám- és vonaldísz bekarcolás, annyiban tér el az 1. ház edényeitől, hogy vastagabb eszközzel végezték. Ugyancsak innen került elő egy bizánci érme negyedbe vágott darabja is, amelyet nagyon nehezen és bizonyos valószínűséggel („a cărei identificare s-a făcut cu multă greutate și cu oarecare probabilitate” 853. o.) II. Iszak Angélosz (1185–1195) pénzével vélték azonosítani.

A pénz és a sarkantyú alapján az 1. ház at PREDA 13. század második felére keltezte (865. o.). A lelőhely létét hangsúlyosan a 13. századra, alsó határát a 12. század végére tette, és helyben lakó román népességhez kötötte. Mindezt úgy, hogy kiérezni a sorokból, érezte leletei közt az időrendi, tipológiai különbséget: például a 2. ház anyagát korábbinak gondolta, mint az elsőét (10–12. századnak, l. 863., 865. o.).

Nézetem szerint ez az ellentmondás az általa közölt alapján is feloldható. A lelőhelyet nem szükséges mindenképpen szűk időhatárok közé beszorítani. A szelvény alaprajzán is jól látható, hogy két különböző típusú házról van szó. Bár mindhárom földre ázott veremház, az első, sarkain négy cölöpnnyommal valószínűleg későbbi típust képvisel, mint a másik kettő, amelyek, bár csak részben kerültek feltárára, a rajzból láthatóan csak egyszerű nyeregtetővel rendelkezettek, szokványos példányai lévén az Árpád-kori háztípusnak (831. o.). Az első ház későbbi datálását leletei mellett ez is megerősíti. A kelezést csak a 2. ház makacsul korainak tűnő kerámiája – együtt a PREDA szerint legkorábban 1200 körül idekerült pénzzel – zavarja. Feltételezésem szerint a pénz szórványként keveredett a 2. ház leletei közé. Ezt alátámasztani látszik a tipológiai gyanún túl az a tény is, hogy a ház leleteit nem szakember jelenlétében, ráadásul bolygatás után gyűjtötték (847–848. o.). Arról lehet szó, hogy a lelőhelynek két különböző fázisát sikerült feltárni (az 1. ház 13., a 2. 11–12. század), csak a leletek (és ezáltal a település életének) meghatározása, túlságosan óvatosan, a biztosnak vélt pénzhez (és történelmi felfogáshoz) igazodott.²⁷

Ezek ismeretében talán nem vakmerőség a Csíki-medence egyetlen „hiteles” Árpád-kori pénzét a 11–12. századi edényművészetre vonatkozóan elhanyagolni, és azt a 13. század kerámiájának a meghatározásakor felhasználni.

A lelőhelyekről (és ez dolgozatom alapvető hiányossága, amit a későbbiekben pótolni szeretnék) csak a leltárkönyvek adataival rendelkezem: bekerülés időpontja, leltári szám (ha leltározott), az ásató vagy gyűjtő neve. Több esetben a lelőhelyek raktározott anyagának csak egy részét rajzoltam, vizsgáltam.

Az értékelésnél, helyi régészeti támpontok hiányában, kénytelen voltam más területek leleteire, datálásaira támaszkodni, még akkor is, ha ezek településtörténete eltér a Csíki-medence feltételezett történetétől.

Párhuzamaimat csak Erdély területéről választottam, nem azért, mintha létezne valamilyen különálló erdélyi, belső fejlődésű anyagi kultúra, inkább abban bíztam, hogy talán ily módon kiküszöbölhetőek lesznek a regionális edénművességek közti esetleges időrendi különbségek.

A megbízható keltezés érdekében csak hiteles, pénzrel keltezett rétegből, zárt objektumból származó analógiákat kerestem, de nem volt céloom az összes pénzzel keltezett leletet összegyűjteni, sem önálló tipológiai-kronológiai rendszerezést végezni. Ezt egyebek mellett a közlések mennyisége és minősége sem tette lehetővé. A leletek osztályozását így kísérletnek tartom (főleg a 12–13. századi kerámia elhatárolásánál), és a változásokat, tendenciákat próbálom megfogalmazni. Ilyent nagyobb, hitelesebb leletanyag és anyagismeret birtokában lehetne meggyőzően kidolgozni.

A korai leletekhez jó analógiákat a kolozsmonostori földvár ásatásának anyagában találtam.²⁸ Itt Salamon király (1063–74) érmével keltezett házból és rétegből kerültek elő rövid, levágott, élesen kihajló peremű, vállukon körömbenyomással, rádlis (fogaskerek dísz) sorokkal, bekarcolt hullám- vagy vízszintes vonallal díszített, gömbölyded testű, korongolt edények töredékei.

A leírás alapján jó analógiának tűnt a Csernáton-KONNÁTH kertben feltárt ház anyaga, a szomszéd kertben talált IX. Monomachos Constantin (1042–1055) érmével záródó kincselet fényében. Nem ismert, helyesebben bizonytalan a leletekkel való viszonya, hiszen gyakorlatilag szórványként került elő, rétegtani összefüggés nélkül. Ezért, valamint a profilrajzok nélküli, túl homályosra nyomtatott fotók miatt nem használhattam.²⁹

A 12. századi leleteket medgyesi és baráthelyi leletekkel próbálom összevetni.³⁰ Mindkettőt III. István (1162–72) érme keltezi, az első

leletmentés során, zsák alakú gödörből került elő, a második telepátásából származik. Sajnos, közlésük az előkerült leletek mennyiségéhez, és fontosságához képest nagyon rövid és hiányos. A közölt edények jellemzői: többnyire rövid kihajló perem (egyenesen levágva, bár van magasabb, lekerekített darab is), páru-zamos, vízszintes vonal-, és rendszertelen hullámvonalas bekarcolással díszített gömbölyded test, de van köztük karcsúbb testű, magas peremű edény is.

Az Árpád-kor végi leleteket a csíkszentkirályi anyag alapján próbálom meg elkülöníteni (úgy, hogy nem veszem ide a szerintem korábbi, 2. ház leleteit, ld. 3–4. o.).

Az analógiák alapján, dolgozatom lényegét képező, kora Árpád-kori, 11. századi (egyes esetekben, pl. 8., 10., 11., a 10. század sem zárható) daraboknak gondolom a rövid, kihajló, egyenes, de nem szögletes peremű (illetve rövid, visszahajló, lekerekített, egyszerű peremű), viszonylag vastag falú töredékeket, amelyeken körömbenyomás, hullámvonalköteg vagy fogaskerek-(rádli-) dísz található. Természetesen nem csak a díszítő elemek, hanem formai egyezéseik, arányaik, készítési módjuk és anyaguk alapján is.³¹ Idetartoznak a csíkszentimoni 8, 10, 11, és csíkszentkirályi 16, 17, 19, 20, 21 és 22-es számú darabok, amelyek a fent említett kolozsmonostori töredékek jó párhuzamai.³² Az általam „rövid, éles szélű”-nek nevezett cserepeket (12, 14-es Csíkszentimréről, 26, 29-es Szentkirályról), noha egy részüket (a 2998-as leltári számúak³³) késő szláv jellegűnek határozták meg, a velük együtt beletárolt, ugyanarról a lelőhelyről származó, biztosan nem szláv töredékek (köztük a 28-as cserépbogrács) alapján feltételesem kora Árpád-korinak vélem. Ezt talán megerősítik a szentkirályi ásatásról ismert társaik.³⁴

Bár a 12–13. századi párhuzamok nem ilyen egyértelműek, néhány jellegzetesség talán megállapítható. Korábbinak, 12. századnak tűnnek a zömök, gömbölyded testű edények, rövid, egyenesen levágott peremmel. Míg korábban a perem levágása többnyire az anyagra merőlegesen történt, a későbbiekben jórészt a függőleges levágás válik gyakoribbá. Ritkább a körömbenyomással díszített darab (ilyen pl. a medgyesi

leletben még van), rádilis díszítés pedig már nem fordul elő.³⁵ Megjelenik, és a 13. századra nagyon gyakorivá válik a magas, tölcséres peremforma is. Ide tartozhatnak a tusnádi 1., a 4, 5, 6, és 9-es csíkszentsimoni, és 18, 27, 32-es csíkszentkirályi cserepek. Ezek a PREDA-féle 2. ház anyagához hasonlítanak.³⁶

A 13. századi edényművesség már egyénibb jelekkel rendelkezik: karcsúbb edényforma, tölcsérszerűen kihajló magasabb perem, de szinte alig fordul már elő hullámköteges bekarcolás.³⁷ Leleteim közül a tusnádi 2, 3-as, a csíkszentsimoni 7-es, a csíkszentimrei 13, 15-ös, és 23, 24, 25, és 31-es darabok 13. századiak.

Az óvatosan megfogalmazott feltevések ellenére kitűnik, hogy a Csíki-medence Árpád-kori edényművességen belül legalább két csoport nagy bizonyossággal elkülöníthető (11. és 12. század), míg az átmenet kettejük között az itt bemutatott analógiák alapján bizonytalan, de nem látszik teljesen lehetetlennek.³⁸

Összegzésként elmondható, hogy a szegényes kutatások és a leletek bizonytalan származása ellenére nem tartható tovább az a nézet, mely szerint a Csíki-medence csak a 12. századtól vagy később települt volna be. Körvonalazódni látszik egy eddig ismeretlen 11–12. századi leletkör, amely valószínűleg korábbi magyar lakosság hagyatéka, és amely emlékeit a múzeum anyagának teljes átnézése, az eddig ismert lelőhelyek hitelesítése és a terepbejárások még tovább gyarapíthatják. A csekély régészeti forrásanyag miatt egyelőre nem tudni, hogy folyamatos telepek vagy időszakosan itt élő határőr népesség leleteiről van-e szó. Szintén a további kutatások feladata lesz tisztázni a lelőhelyek idő és térbeli határait, és az ezekből adódó történeti, településtörténeti kérdéseket.³⁹ Úgy gondolom, hogy az átnézett anyag mennyisége, jellege, és kutatási hiányosságok miatt konkrétabb, részletesebb következtetéseket nem szabad levonni, de remélem, hogy az itt szinte csak jelzett eredmények, kérdések a későbbiekben bővebben kifejtethetők, megválaszolhatóak lesznek és pontosabb képet adhatnak az Árpád-kori Csík történetéről.

Katalógus

A leírásnál a lelőhelyeket délről észak felé haladva tárgyalom. Nem tudom egyelőre, hogy van-e településtörténeti jelentősége annak, hogy dolgozatomban csak alcsíki lelőhelyek szerepelnek, hiszen válogatott anyagról van szó és topográfiai kutatások alig történtek. Ezt a kutatástörténeti előzmények számlájára írom.⁴⁰

Mivel a táblák utólagos összeállításában nem veszek részt, minden darab saját számmal szerepel a szövegben, a leírásban és a táblákon, így a táblák szerkesztésétől függetlenül könnyen azonosítható. A következő rövidítéseket alkalmazom: Lsz. = leltári szám, D = száj átmérő, Kt = készítési technika (vagy késztül), Fv = falvastagság, Sz = szín, É = égetés (vagy égetése), A = anyaga, soványítás, D = díszítés, M = megjegyzés.

I. Tusnádfürdő-Vártető (Tusnad Bái, 1–3.).

Elsőként FERENCZI Sándor közölte alaprajzát, leleteket bejárásakor nem talált.⁴¹

Az edénytöredékek valószínűleg HORED T 1964-es szondázó ásatásából származnak, amikor a déli falra merőlegesen ma is látható kutatóárkot húztak. Jelentéséből csak annyit tudunk, hogy a középkori kőfalat őskori földvárba alapozták, és hogy vaskori leleteken kívül urnás temetkezéseket is találtak.⁴² Legkésőbbi leleteit 12–13. századi cserepek képezik. Utoljára BENKŐ Elek végzett itt felmérést, és ő közli a leletek egy részét is.⁴³ Ma ezek a Csíki Székely Múzeum raktárában találhatóak, Lsz. 1001 (106. doboz, természetesen jóval több töredék alkotja a leletanyagot, mint az itt bemutatottak).

1. Kihajló, levágott perem. D = 17 cm, Kt – kézi korongon, Fv – 0,6 cm, Sz – világosbarna, É – nem egyenletes, A – apró kavicsal soványított, D – egymást metsző hullám- és vízszintes vonalak.

2. Széles, felhajtott perem és váll töredéke. D = 15 cm, Kt – kézi korongon, Fv – 0,7 cm, Sz – vöröses, É – jól égetett, A – homokkal soványított, D – bekarcolt hullámvonalak.

3. Magas, kihajló, levágott perem és oldaltöredék. D = 18 cm, Kt – kézi, lassú korongon, Fv – 1 cm, Sz – világosbarna, A – kavicsal soványított, D – bekarcolt hullámvonal, M – felülete elsímított, belül érdes, szemcsés.

II. Csíkszentsimon-Homokbánya (Sánsimion, 4-6., 8-11.)

Leltározatlan kerámia a 97-es ládában. A 7. darab 1968. V. hó 5-én beletározva: Lsz. 2207, 151-es láda. 11-13. századi cserepek együtt.

4. Felfelé keskenyedő, kihajló perem. D = 13 cm, Kt – kézi korongon, Fv – 0,8 cm, Sz – szürke, É – jó, A – apró kavicsos soványított, D – szabálytalan hullámvonalak.

5. Kihajló, lekerekített perem. D = 18 cm, Kt – lassú korongon készített, Fv – 0,8-0,6 cm között, Sz – vörösbarna, É – nem egyenletes, A – apró kavicsos, D – egymást metsző hullámvonalas bekarcolás.

6. Kihajló, függőlegesen levágott perem és oldaltörédek. D = 13 cm, Kt – kézi korongon készült, Fv – 0,7 cm, Sz – szürkésbarna, É – jó, A – homokkal, apró kavicsos soványított, D – bekarcolt nyújtott hullámvonalak, M – pereme, nyaka elsimított.

7. Egyenetlen, levágott, kihajló perem. D = 18 cm, Kt – kézi korongon - hurka technikával (?) készült, Fv – 0,9-0,6 cm között (nyaknál vastagabb), Sz – világosbarna, É – egyenletes, A – homokkal soványított, D – balra dőlő cikk-cakk vonal.

8. Kihajló, levágott (nem szögletes) perem. D = 18 cm, Kt – kézi korongon készített, külső felülete elsimított, Fv – 1-0,8 cm, Sz – szürkésbarna, É – egyenetlen, néhol vöröses felületű, A – apró kavicsos, D – vállon rendszertelen ún. körömbenyomással. M – másodlagos égési nyomok.

9. Rövid, kihajló, levágott perem és oldaltörédek. D = 16 cm, Kt – kézi korongon, Fv – 0,8 cm, Sz – vörösbarna, A – homokkal, apró kavicsos soványított, D – két „párhuzamos” hullámvonal bekarcolva.

10. Rövid, kihajló, levágott (nem szögletes) perem, és vállrész töredéke. D = 17 cm, Kt – kézi korongon, jól látható korongolási nyomokkal, Fv – 1-0,7 cm, Sz – világosbarna, É – egyenetlen, belseje barnásszürke, A – apró kavicsos soványított, D – körömbenyomkodás, bekarcolt hullámvonalak köteg, M – sima felületű.

11. Oldaltörédek. Kt – kézi korongon készült, Fv – 1 cm, Sz – világosbarna, É – egyenetlen, A – apró kavicsos soványított, D – sorban elhelyezett, balra dőlő fésűs beszürkődés, hullámvonalas bekarcolás. M – felülete az átlagénál simább, belül korongolási nyomok láthatók.

III. Csíkszentimre (Sântimbru, 12-15.)

1967. X. 23-án beletározott cserepek. Lsz: 871, 158. láda. Közlebbi lelőhelyüket nem ismerem. 11-12.(12. 14.) és 13. századi töredékek együtt.

12. Rövid, éles szélű perem. D = 14 cm, Kt – kézi korongon készült, Fv – 0,7 cm, Sz – vörösbarna, É – csak külső felülete vörös, A – homokkal soványított, D – díszítetlen.

13. Tagolatlan, kihajló perem. D = 15 cm, Kt – (gyors-?) korongolt, Fv – 0,7 cm, Sz – barna, É – egyenletes, A – homokkal soványított, D – díszítetlen.

14. Rövid, éles szélű perem. D = 12 cm, Kt – kézi korongon készült, Fv – 0,7 cm, Sz – barnásvörös, É – egyenetlen, A – kavicsos, D – bekarcolt hullámvonal (köteg?), M – nyakrésze elsimítva, eldolgozva.

15. Egyszerű, kihajló, levágott perem és oldaltörédek. D = 16 cm, Kt – kézi korongon, Fv – 0,7 cm, Sz – világosbarna, É – egyenletes, A – homokkal soványított, D – bekarcolt vízszintes vonalak, M – pereme, nyaka láthatóan utólag elsimított (utánkorongolt?).

IV. Csíkszentkirály-Karimósarka (Sâncrăieni, 16-32.-ig)

A lelőhelyről hosszú időn keresztül gyűjtötték a leleteket. A 2256-os leltári számúakat (16-19.-ig, 126. L.) 1968. VIII. 3-án vették leltárkönyvbe. Pár darab 2514-es leltári számmal a 148. ládában is található (20 és 21-es számúak). A 2275. leltári számmal ellátottak viszont (22-24.) 1968. VI. 4-én. Bekerülésüket tehát nem követte azonnali leltározás, utána meg nem vigyáztak az eredeti sorrendre. Hasonló módon kerülhettek a múzeumba a 2998-as számmal 1978. II. 9-én beletározottak (25-32.) Ezekről feljegyezték, hogy ORBÁN Gábor 1969-es gyűjtéséből származnak (127. láda anyaga).

16. Magasra kihúzott, tagolatlan, levágott perem, és oldalrész töredéke. D = 19 cm, Kt – kézi korongon, Fv – 0,6 cm, Sz – barnásvörös, É – nem egyenletes, A – apró kavicsos, D – fésűs beszürkődés, bekarcolt hullámvonal.

17. Kihajló, lekerekített perem és oldalrész. D = 15 cm, Kt – kézi, lassú korongon készült, Fv – 0,9 cm, Sz – vöröses, É – rossz, A – kavicsos, D – egymást metsző és vízszintes benyomott rádlis sorok, M – belső oldalán a nyakrész jól láthatóan eldolgozott.

18. Rövid, vastag, levágott perem-, és oldaltörédek. D = 15 cm, Kt – kézi korongon, Fv – 1-0,7 cm, Sz – vörös, É – egyenetlen, réteges, A – apró kavicsos soványított, D – nyújtott hullámvonalas bekarcolás, M – nyaka eldolgozott.

19. Kihajló, lekerekített perem. D = 16 cm, Kt – kézi korongon készült, Fv – 0,8 cm, Sz – vörösbarna, É – réteges, A – apró kavicsos soványított, D – lágy agyagba rendezetlenül benyomott rádlis sorok.

20. Kihajló, lekerekített, egyszerű perem. D = 16 cm, Kt – kézi korongon, Fv – 0,9 cm, Sz – vörösbarna, É – nem egyenletes, A – nagyon kavicsos, D – egymást vágó rádlis sorok.

21. Oldaltörédek. Kt – nem egyértelmű, valószínűleg kézi korongon készült. Fv – 1-0,8 cm, Sz – világosbarna, É – réteges, A – apró kavicsos, D – vízszintesen benyomott rádlis sorok.

22. Egyszerű, lekerekített, kihajló perem. D = 14 cm, Kt – kézi korongon készült, Fv – 0,7 cm, Sz – vöröses, É – nem egyenletes, A – apró kavicsal soványított, D – körömbenyomás, bekarcolt hullámvonal.

23. Magasan kihajló, tagolt perem. D = 17 cm, Kt – korongolt, Fv – 0,7, Sz – sötétbarna, É – egyenetlen, A – apró kavicsal soványítva, D – párhuzamosan bekarcolt vonalak.

24. Magas, tölséres perem és oldal töredéke. D = 13 cm. Kt – kézi korongon, belső oldalán látható utólagos elsimítás nyomaival, FV – 0,7 cm, Sz – barnászörös, É – réteges, A – apró kavicsal soványított, D – hullámvonalak.

25. Kihajló, magas, levágott perem. D = 20 cm, Kt – lassú, kézi korongon, Fv – 0,7 cm, Sz – szürke, É – jó, A – homokkal soványított, D – mélyen bekarcolt, egymást metsző hullámvonalak.

26. Rövid, éles szélű perem. D = 18 cm, Kt – kézi korongon, Fv – 0,9–0,6 cm, Sz – világosbarna, É – egyenletes, A – kavicsal soványított, D – sekélyen bekarcolt hullámvonalaköteg, M – felületén jól láthatóak a korongolás-elsimítás nyomai.

27. Kihajló, levágott perem. D = 18 cm, Kt – gyors meghajtású korongon, Fv – 0,8–0,5 cm, Sz – vörösesbarna, É – jó, A – homokkal soványított, sima felületű, D – sekélyen bekarcolt vízszintes vonalak.

28. Bogrács pereme. D = 24 cm, Kt – kézzel, hurkatechnikával készítették, Fv – „nyakánál” 1,4, fala 0,8 cm, Sz – vörösesbarna, É – rossz, csak a külső felülete vörös, belül szürke, A – nagyon kavicsos, D –, M – belsejére szerves maradványok égtek rá.

29. Rövid, vastag, kihajló, éles szélű perem, és vállrész töredéke. D = 17 cm, Kt – kézi korongon készült, Fv – 0,9 cm, Sz – barna, É – jó, A – apró kavicsal soványított, de egyenletes felületű, D – bekarcolt vonalak.

30. Erősen visszahajló, levágott/lekerekített (?) perem. D = 21 cm, Kt – kézi korongon, bár egyenetlen felületű, Fv – 0,8 cm, Sz – vöröses, É – réteges, A – kavicsos, D – bekarcolt vonalak.

31. Kihajló, magas perem. D = 19 cm, Kt – kézi korongon, peremrészé utánkorongolt, Fv – 0,7 cm, Sz – szürke, É – egyenletes, A – apró kavicsal soványított, D – mély, egymást metsző hullámvonalak.

32. Rövid, erősen visszahajló, levágott perem. D = 16 cm, Kt – kézi korongon készült (belső oldalán egyértelmű korongolási nyomokkal), Fv – 0,6 cm, Sz – vörösesbarna, É – egyenetlen, A – apró kavicsal soványított, D – elnyújtott hullámvonalakkal.

Irodalom

1. BENKŐ Elek (1989): **Kelet-Erdély „korai” kővárai.** In: Castrum Bene I. (68–85. o.).
2. BENKŐ Elek (1992): **A középkori Keresztúr-szék régészeti topográfiája.** Varia 3. Archaeologica Hungarica, V., Budapest.
3. BENKŐ Elek (1993): **A székelyek és a Székelyföld régészeti kutatásának eredményei és feladatai.** Aetas 1993/3 (5–20. o.).
4. BENKŐ Loránd (1990): **Adalékok a székelyek korai történetéhez.** Új Erdélyi Múzeum 1990/1 (109–122. o.).
5. BÓNA István (1987): **Erdély a magyar honfoglalás és államalapítás korában.** In: **Erdély története**, I. Főszerk. KÖPECZI Béla, Budapest (194–234. o.).
6. BÓNA István (1989): **Erdély a középkori magyar államban.** In: **Erdély rövid története.** Főszerk. KÖPECZI Béla, Budapest (101–157. o.).
7. BÓNA István (1991): **A székely kérdés mai állása egy régész-történész szemszögéből.** Korunk 1991/12 (1529–1536. o.).
8. BÓNA István (1995): **Az Árpádok korai váraitól.** Debrecen.
9. FERENCZI, Alexandru (1938): **Cetăți antice în județul Ciuc.** Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice. – secția pentru Transilvania. 1932–38. (237–352. o.).
10. GYÖRFFY György (1987): **Az Árpád-kori Magyarországi történelmi földrajza**, III. Budapest.
11. GYÖRFFY György (1990): **A székelyek eredete és településük története.** In: **A magyarság keleti elemei.** Budapest 1990 (11–42. o.).
12. HOREDT, Kurt (1951): **Ceramica slavă din Transilvania.** Studii și Cercetări de Istorie Veche 1951. II. Nr. 2. (189–232. o.).
13. HOREDT, Kurt (1984): **Siebenbürgen im Frühmittelalter.** Bonn, 1986.
14. IAMBOR, Petre; MATEI, Ștefan (1979): **Incinta fortificată de la Cluj-Mănăstur.** Acta Musei Napocensis (a továbbiakban: AMN) XVI. (599–620. o.).
15. IAMBOR, Petre; MATEI, Ștefan; HALAȘU, A. (1981): **Așezarea și cimitirul de la Cluj-Mănăstur.** AMN XVIII.
16. IAMBOR, Petre; MATEI, Ștefan (1983): **Noi cercetări arheologice la complexul medieval de la Cluj-Mănăstur.** AMN XX. (131–146. o.).
17. IONIȚĂ, Adrian (1994): **Date noi privind colonizarea germană în Țara Bârsei și granița de Est a regatului ma-ghiar în cea de a doua jumătate a secolului al XII-lea.** Revista Istorică 1994, V. Nr. 3–4. (273–281. o.).
18. JÁNOS Pál, KOVÁCS Dénes (1967): **Perieghetz arheologică în bazinul Ciuc.** Marisia II. (43–51. o.).
19. PŘEDA, Constantin (1959): **Săpăturile arheologice de la Sâncrăieni.** Mat. Cerc. Arh. VI. (823–867. o.).
20. SZÉKELY Zoltán (1971): **A kezdeti hűbérkor néhány kérdése Erdély DK-i részében.** Aluta III. 1971 (57–71. o.).
21. SZÉKELY, Zoltán (1974): **Contribuții la problema stabili-rii seculor în Sud-Estul Transilvaniei.** Crisia 1974 (89–99. o.).

22. SZÉKELY, Zoltán (1992): **Așezări din sec. VI–XI. în bazinul Oltului Superior**. SCIV, 43/3. (245–306. o.).

23. SZÉKELY Zoltán (1994): **A zabolai kora-középkori temető**. Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 19/20. 1993–94 (277–305. o.).

24. ZAHARIA, Eugenia (1983): **Săpăturile arheologice de la Bratei**. Mat. Cerc. Arh. 1983 (449–451. o.).

Jegyzet

1. Monografikus feldolgozás ma még nem is várható, de a magyarországi kísérletekhez hasonló (pl. TAKÁCS Miklós: Veszprém megye 10–11. századi kerámija. Acta Musei Papensis 6 - 1996, vagy ugyanattól a szerzőtől a Kisalföld 10–14. századi kerámijának feldolgozása az ACTA Aech. Acad. Stient. Hung. 1996, 135–195. oldalain), kisebb erdélyi tájegységek edényművéségének önálló feldolgozása sem ismert.

2. Pl. korai váraink keltezésének vitája kapcsán. Erről legutóbb SÓFALVI András a Hazanéző 1997, VIII/2. (4–7. o.) számában. HOREDT 1951-es összefoglalása óta nem történt jelentős lépés e tekintetben, bár be kell látnom, hogy az általa vázoltak ma is helyénvalóak. A csíkszéki leletek illeszkednek az ő kategóriáihoz.

3. Az ún. csüngési típusú leletekről BÓNA, 1987 (579–580. o.), 1989 (151. o.), ill. BÓNA, 1995 (68. o.). Ez utóbbi jelzi azt is, hogy az ötvenes évek szemléletét nem sikerült felszámolni, valamint azt is, hogy a korai nagy központok kerámijának az időrendje sem tisztázódott.

4. Részletesebben BENKŐ, 1993.

5. FERENCZI, 1938.

6. MACREA–BUZDUGAN–FERENCZI–HOREDT–POPESCU–RUSU–SZÉKELY–VASIU–WINKLER: **Despre rezultatele cercetărilor intraprinse de gantierul arheologic Sf. Gheorghe–Brețcu**. SCIV 1951, I. (285–311. o.).

7. PREDÁ, 1959. Erre később visszatérek

8. HOREDT, Kurt: **Tușnad**. Dacia VIII. 1964 (391. o.).

9. JÁNOS–KOVÁCS, 1967. Az ezekben az évtizedekben begyűjtött anyag képezi gyakorlatilag a Csíki Székely Múzeum középkori gyűjteményének a nagy részét.

10. SZÉKELY Zoltán: **Sondajele efectuate de Muzeul Regional din Sf. Gheorghe**. Mat. Cerc. Arh. 1962, VIII. Uő: **Contribuții la problema fortificațiilor și formelor de locuire din Sud-Estul Transilvaniei**. Aluta VIII–IX. 1976–77 (38–110. o.). Uő: **Ásatások a lemhenyi és a csíkrákosi várban**. Acta Hargitensia 1980 (39–48. o.).

11. DEMÉNY István Pál, JÁNOS Pál, KRISTÓ Tibor: **Csíkból előkerült alakos kályhacsempék**. Aluta X–XI. 1978–79 (243–254. o.), vagy BENKŐ Elek, UGHY István: **Székelykeresztúri kályhacsempék**. Bukarest 1984.

12. BENKŐ, 1989 (82–85. o.).

13. Dr. ENDES Miklós: **Csik-, Gyergyó- és Kászón-székek földjének és népének története 1918-ig**. Budapest, 1938 (hasonmás kiadás ugyanott, 1994) 23. o. Pontosabban 1324-től, hiszen az 1285-ös oklevél csak székeleyeket említ, nem derül ki azonban, hogy azok csíkiak lennének. Lásd **Erdélyi okmánytár I.**, szerk. JAKÓ Zsigmond, Budapest, 1997 (407. regeszeta, 263–264. o.).

14. HOREDT, 1958 (113., 128. o. és ugyanitt a 3. jegyzet), illetve 1986 (159., és 169. o.). Ezzel egyező módon, 1200 körüli székeley betelepítésről: **Istoria României** II. București, 1962 (76. és 80. o.), vagy PASCU, Ștefan: **Voievodatul Transilvaniei**. Cluj, 1971 (112. o.). Korszerűbb nézetet képvisel (bár korszakunk nem képezi tanulmánya tárgyát) IONI-ȚĂ, 1994, HEITEL, Radu: **Die Archäologie der ersten und zweiten Phase des Eindringens der Ungarn in das innerkarpatischen Transil-vanien**. Dacia 1994–95 (439. o.), a háromszéki temetőátadások isme-retében. Legutóbbi összefoglalása azonban viszatér a korábbi szemlélethez: **A history of Romania**. Edited by Kurt W. TREPOV, Iași 1995 (64–65. o.).

15. GYÖRFFY 1958-as tanulmánya a Századok 92. számában (44–76.

o.), és 1990-ben: **A magyarság keleti elemei**, (26. o.). Továbbá GYÖRFFY, 1987, 540–541. o. Viszont nem tartja valószínűnek azt, hogy Küküllő megye keletre, a Kárpátokig kiterjedt volna. Zombor útvonaláról: Arch. Ért. 97. 1970, 226. o., 266. jegyzet.

16. BÓNA, 1989 (122–123, illetve 154. o.), 1991 (1530. és 1532. o.)

17. SZÉKELY, 1971, 1974 (94.o.), 1992 (302. o.), 1993–94 (290. o.).

18. MAKKAI László: **A székely és szász települések kialakulása**. In: **Erdély rövid története**. 1989 (162. o.).

19. BENKŐ L., 1990 (109–122. o.).

20. Csík-szék. In: **Korai magyar történeti lexikon**. Szerk. KRISTÓ Gyula. Budapest, 1994 (153. o.).

21. Szláv előzményekről irodalommal BENKŐ, 1992 (19–20. o.).

22. BENKŐ, 1992 (23–24. o.).

23. A hivataloskodó „hálával tartozom...” helyett őszintén köszönöm BENKŐ Elek segítségét, valamint SZABÓ Andrásnak azt, hogy lehetővé tette az anyag vizsgálatát és BOTOS Kaméliával, akinek szintén ezúton köszöm ezt, elvezette a rajzok-fotók számítógépes szerkesztését. NAGY Gyöngyvérnek a szép fotókért, míg MOLNÁR Évának a leletek azonosításában nyújtott segítségéért mondok köszönetet.

24. L. a 7–10. jegyzet

25. JÁNOS–KOVÁCS, 1967 (46. o., illetve XVII. tábla, 77–79. kép).

26. PREDÁ, 1959.

27. Nem beszélve az eddigi numizmatikai leletek meghatározásának változásairól: lásd a petőfalvi leletek kapcsán BENKŐ, 1993 (10. o.), vagy a fogarasi éremlelet pontosítása Ernest OBERLÄNDER TÁRNOVEANU helyreigazításával a Studii și Comunicări 21., 1981-es számában (287–289. o.).

28. IAMBOR–MATEI, 1975, 1979, 1981, 1983.

29. SZÉKELY, 1992.

30. SZÉKELY, 1971, ZAHARIA, 1983.

31. Ezek a jellemzők megfelelnek az Árpád-kori Magyarország hasonló korú leleteinek a jellemzőivel. L. például MESTERHÁZY Károly: **Régészeti adatok Hajdú-Bihar megye IX–XIII. századi településtörténetéhez** II. A debreceni DÉRI Múzeum Évkönyve 1974 (211–266, főképp a 219. o.), vagy TAKÁCS Miklós: Veszprém megye 10–11. századi kerámija. Acta Musei Papensis 6 - 1996 (329–351. o.). Minden általuk megfogalmazott, óvatosságra intő nyitott kérdést a csíki anyag esetében is érvényesnek érzek. Ilyen például az díszítő elemek közül a hullámvonal-kötég alsó és a vállrészen benyomkodott sor (körömmel való beszurkódás) bizonytalan felső időhatára.

32. IAMBOR–MATEI, 1979, IV. tábla (613. o.), de idevehető még IAMBOR–MATEI–HALAUSU, 1981, III. tábla (136. o.), vagy uő., 1983, II–V. táblák anyagának nagy része is (141–145. o.).

33. BENKŐ, 1992 20. o.

34. PREDÁ, 1959, 849. o. 2/3 és 850. o. 24/3 kép.

35. Maga a díszítés nem tűnik el, a Csíkrákos-pogányvári leletek közt kifejezetten gyakori, de ott már más jellegű, későbbi edényeken fordul elő. L. SZÉKELY Zoltán: **Ásatások a lemhenyi és a csíkrákosi várban**. Acta Hargitensia 1980 (39–48.o.) és BENKŐ, 1989 (82 o. 7/7 ábra.)

36. PREDÁ, 1959 (849–850. o., 23–24. kép).

37. Uo., 846. o. 20. kép és 848. o. 22. kép. Az I. ház leletei. Ettől eltérően HOREDT összefoglalásában éppen a 12–13. századra válik jellemzővé a hullámvonal-kötég (HOREDT, 1986, 141. o. 56. kép).

38. Mentésgemül szolgáljon, hogy erre pl. a malomfalvi vár kerámia anyagának feldolgozásában sem került sor, itt két ún. B 11–12. századi, és C 12–13. századi csoportot különítettek el (HOREDT, 1986, 139–144. o.). Néhány kivételtől eltekintve az itt felállított tipológiai sorba is (141. o. 56. kép) beilleszthetőek a csíki leletek.

39. Például meghatározható-e a régészeti leletek alapján, hogy mikortól számolhatunk a székeleyek megjelenésével (BENKŐ Elek szerint a 13. századi leletek mennyiségi megugrása – bár a dolgozathoz válogatott anyag ezt nem tükrözi –, összekapcsolható a székeleység beköltözésével), illetve ezek telepeinek viszonya a korábbi magyar telepekhez.

40. Az irodalomban eddig említett Csíkrákos-Álmos vári (Pogányvár?) cserépbogrács félreértés eredménye lehet, illet a vár leletei közt nem

találtam. Bizonytalan ugyanakkor a Szentmihály-Ajnád-Réh lelőhelyű 11–12. századi leletek léte is (legalábbis raktári azonosításukig), hiszen csak rajz és fotó nélküli említés van rólok. BONA, 1987 (580. o.) ill. 1991 (1532. o.), és JÁNOS–KOVÁCS, 1967 (46. o.).

41. FERENCZI, 1938 (302–307. o.)

42. HOREDŰ: **Tuŕnad** Dacia VIII. 1964 (391. o.).

43. BENKŐ, 1989 (70 és 84–85. o.).

44. Gyakran előfordul, hogy jól láthatóan a nyak és peremrész belső oldalát utólag elsimítják, eldolgazzák. A körülírás helyett az egyik leg-szembetűnőbb darab (19) fényképét mellékelem a profilrajzok után.

Material ceramic din perioada arpadiană în colecția Muzeului Secuiesc al Ciucului (Rezumat)

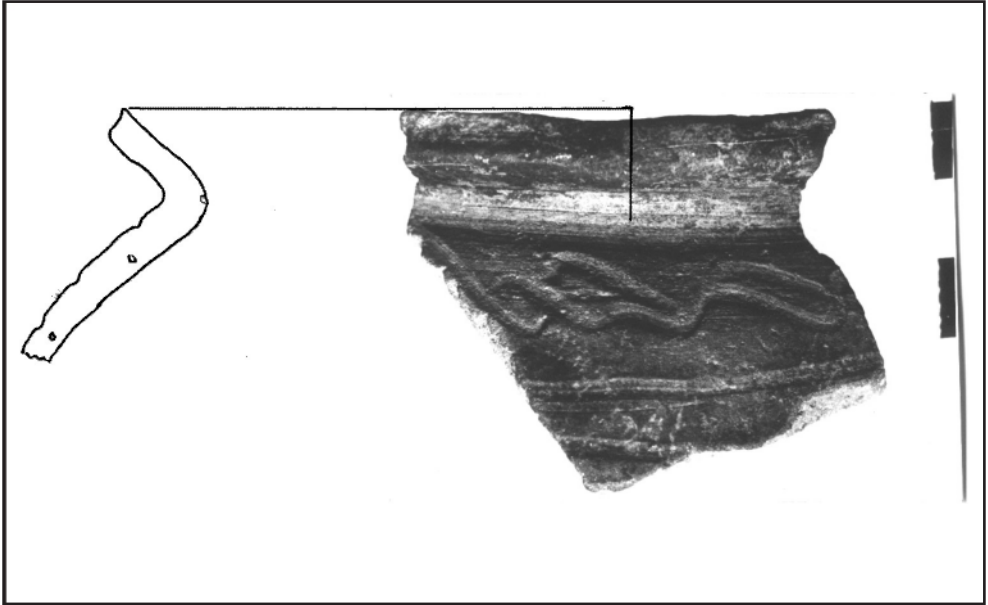
Proveniența materialului arheologic me-dieval timpuriu din Bazinului Ciucului nu per-mite o atribuire cronologică certă (nu provine din săpături arheologice sistematice sau în cazul săpăturilor sistematice stratigrafia siturilor nu este suficient de clară, iar materialul în sine nu permite determinarea vârstelor absolute). Prove-niența din Ciuc a materialului în schimb nu pre-zintă nici un dubiu, iar analiza comparativă face posibilă tragerea câtorva concluzii mai generale, esențiale. Lucrarea publică catalogul întocmit de autor al materialului ceramic din Muzeu, prove-nit cu mare probabilitate din perioada arpadiană. Pe baza analizelor părerea mai veche, destul de comună, conform căreia Bazinul Ciucului nu ar fi fost populat în evul mediu timpuriu, nu se poate susține.

Pottery Finds from the Arpadian Period in the Collection of the Székely Museum of Csík (Abstract)

The archaeological finds of the early middle-age in the basin of Csík are of a sparse character, they do not come from systematic dig-gings or in case of systematic diggings, the strum-related listings are not clear enough for a chronological listing. The origin of the finds from Csík is beyond doubt and comparative investigations make some very essential general

statements possible. The paper informs about the pottery-material supposed to belong to the Arpa-dian Period, listed by the author – to be found in the collection of the Székely Museum of Csík. On the basis of the catalogue evaluation, the con-siderations on the history of settling down in the basing of Csík, according to which the setting down of the basin is quite late – of the 13–14th century, is untenable.

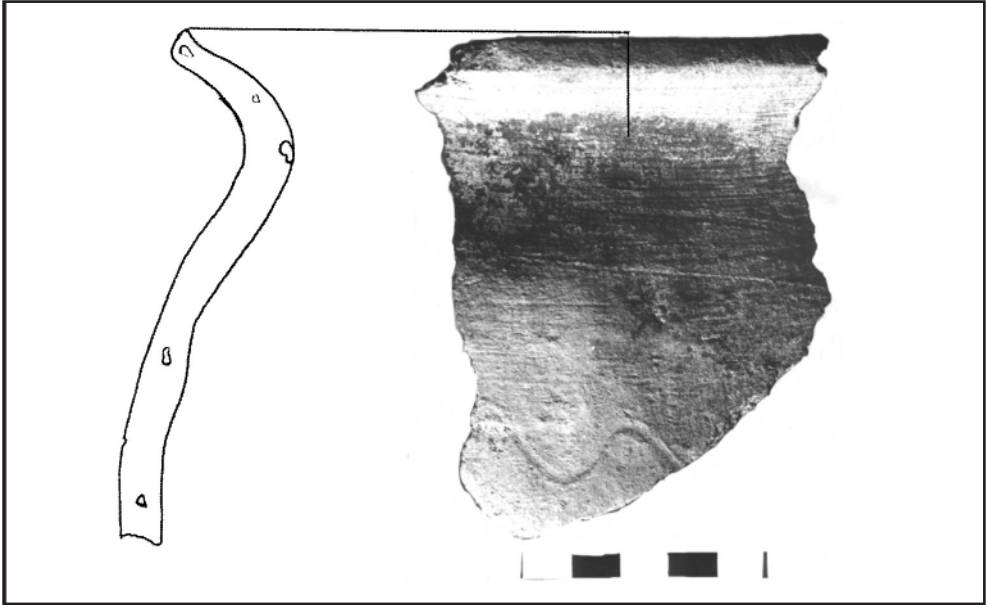

1. ábra

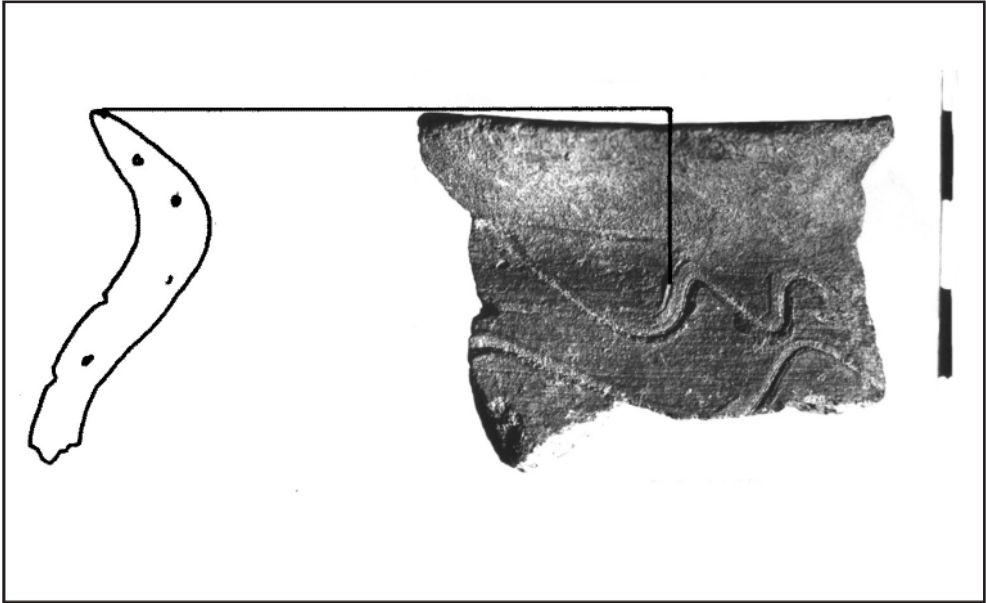

2. ábra

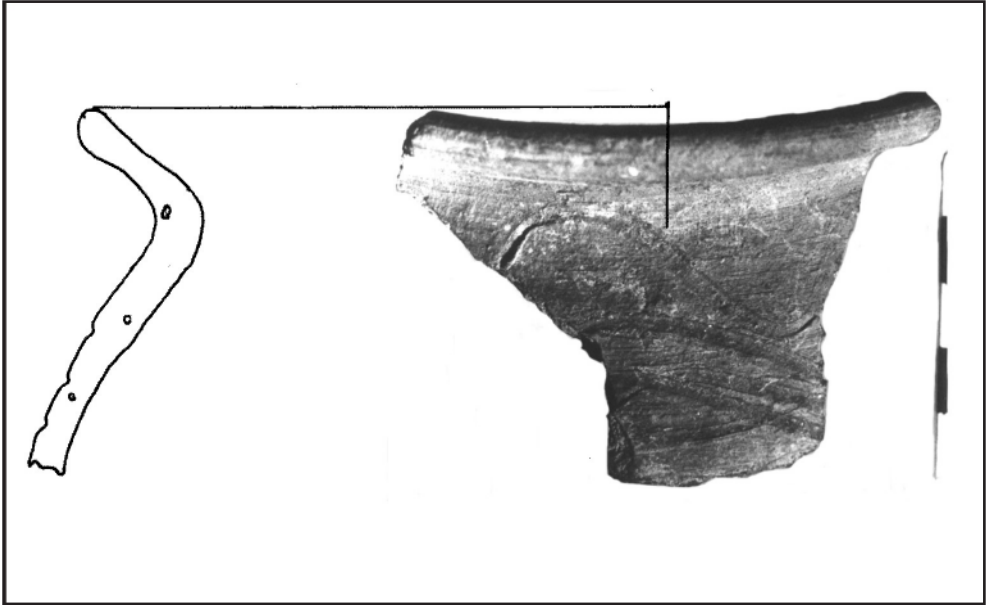

3. ábra

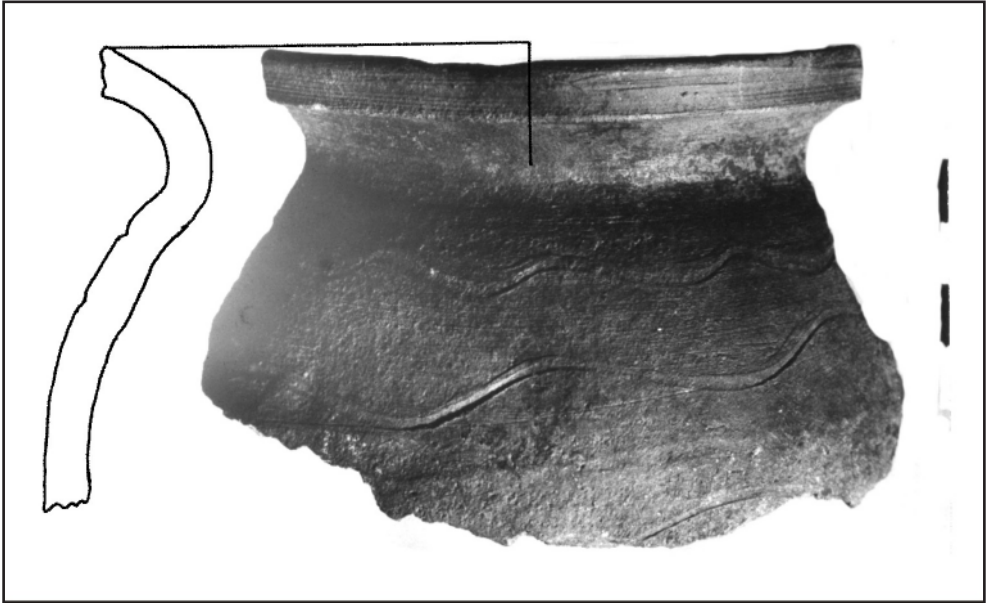

4. ábra

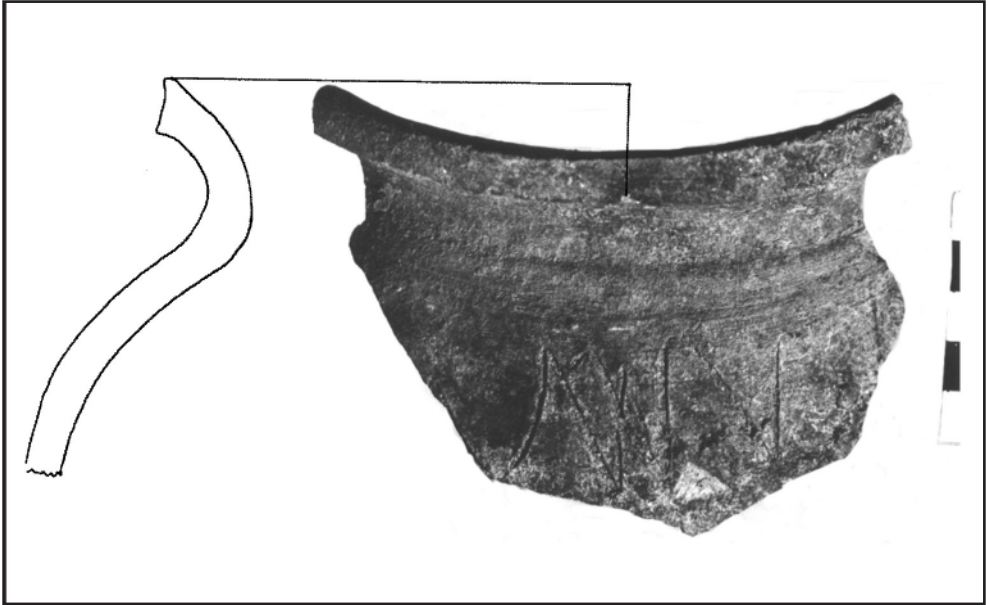

5. ábra

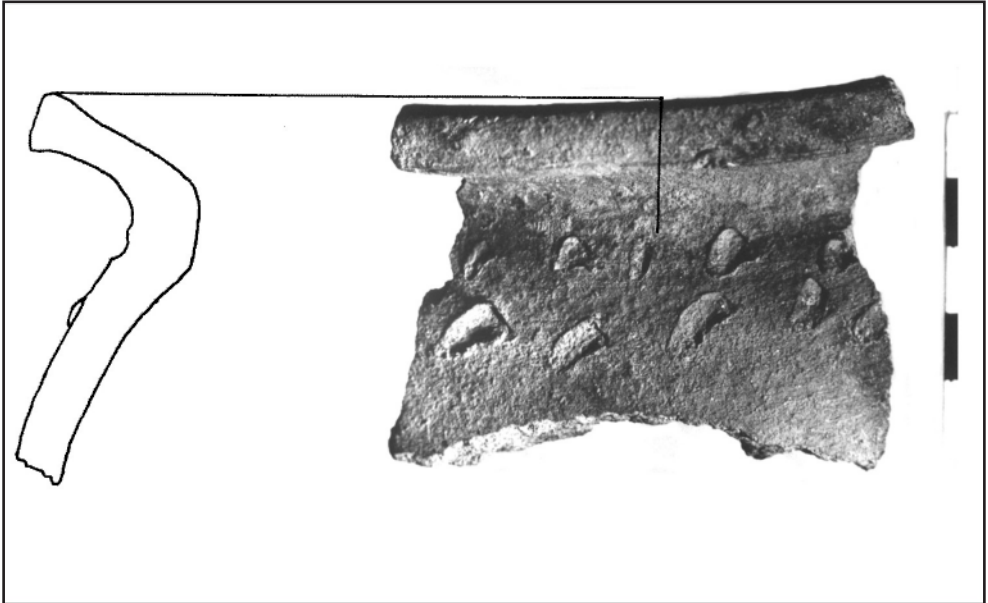

6. ábra

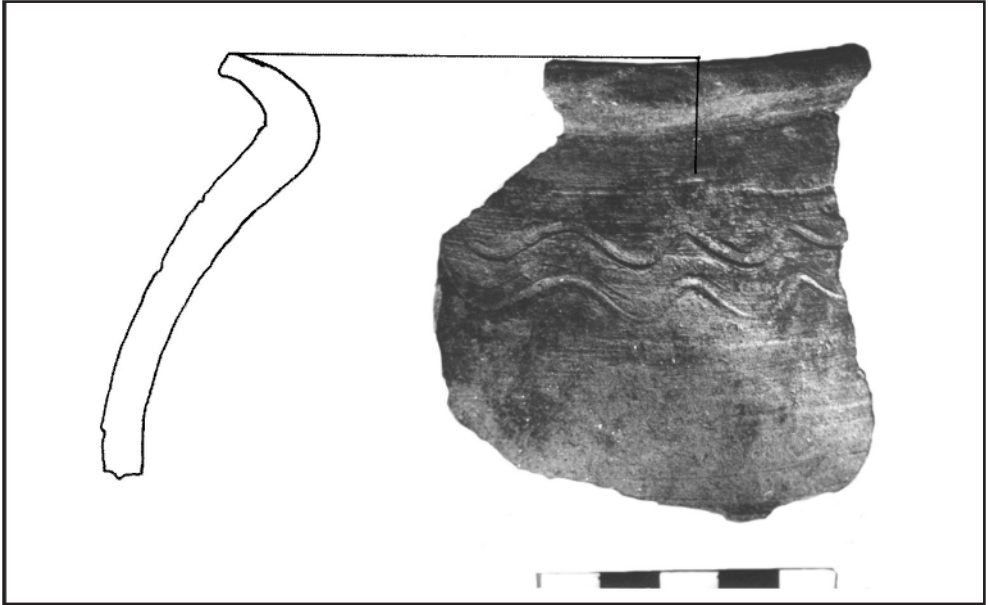

7. ábra

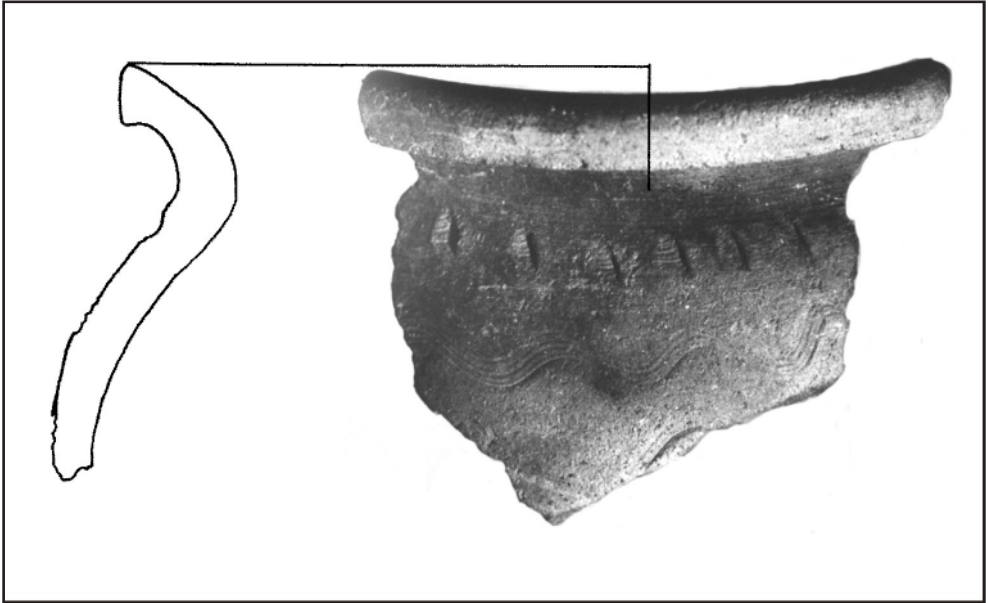

8. ábra

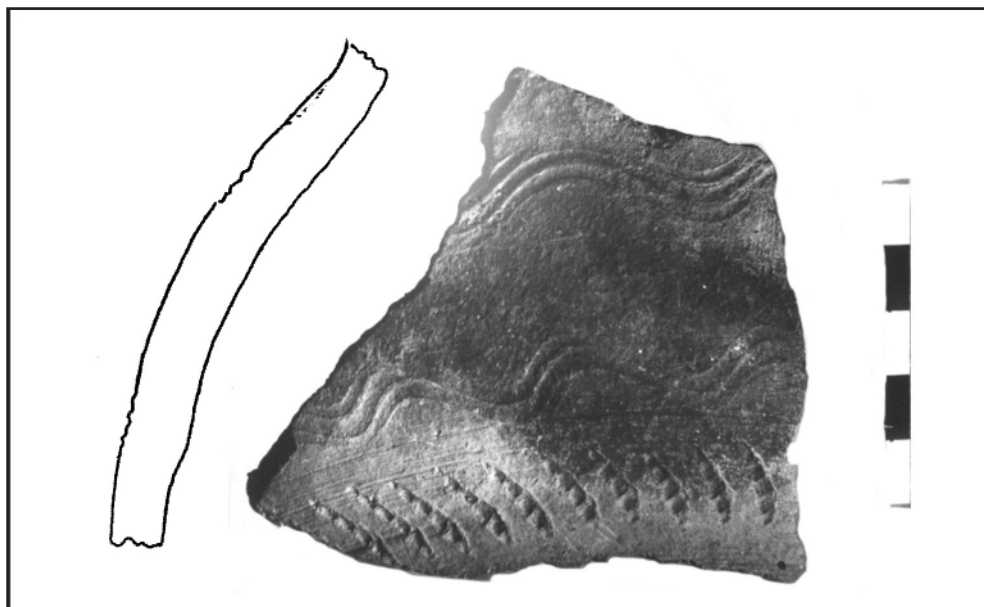

9. ábra

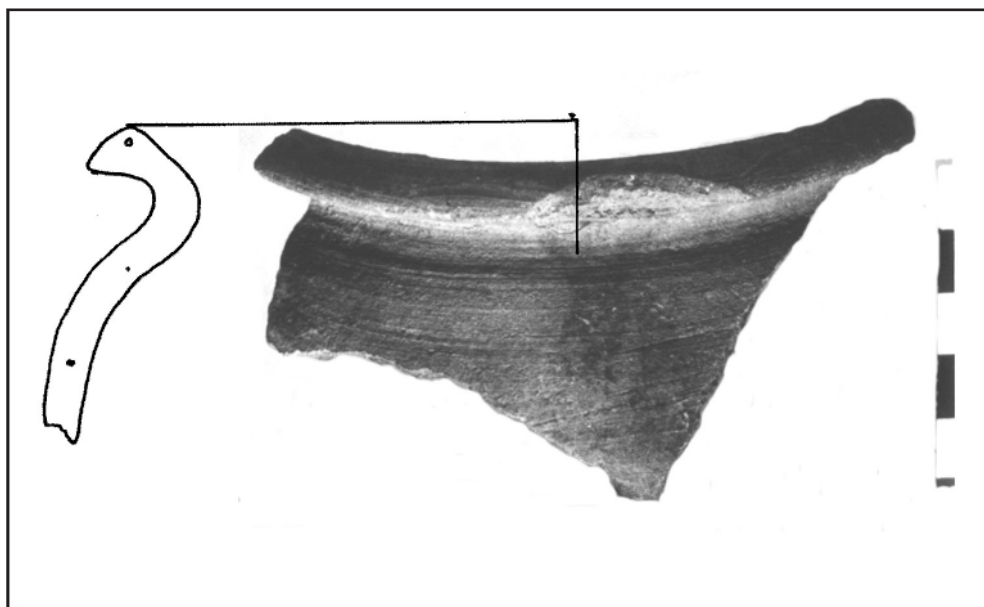

10. ábra

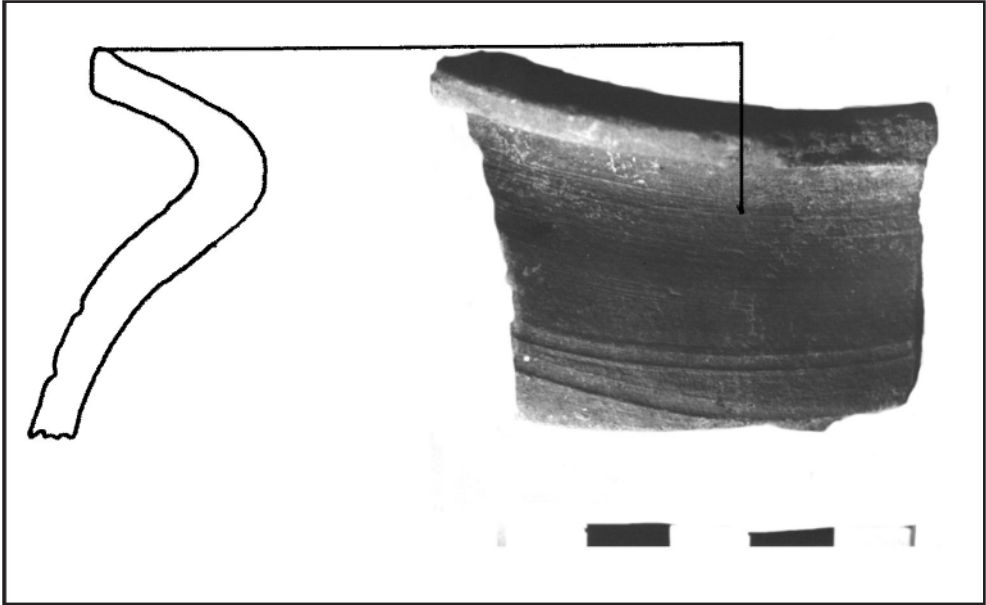

11. ábra

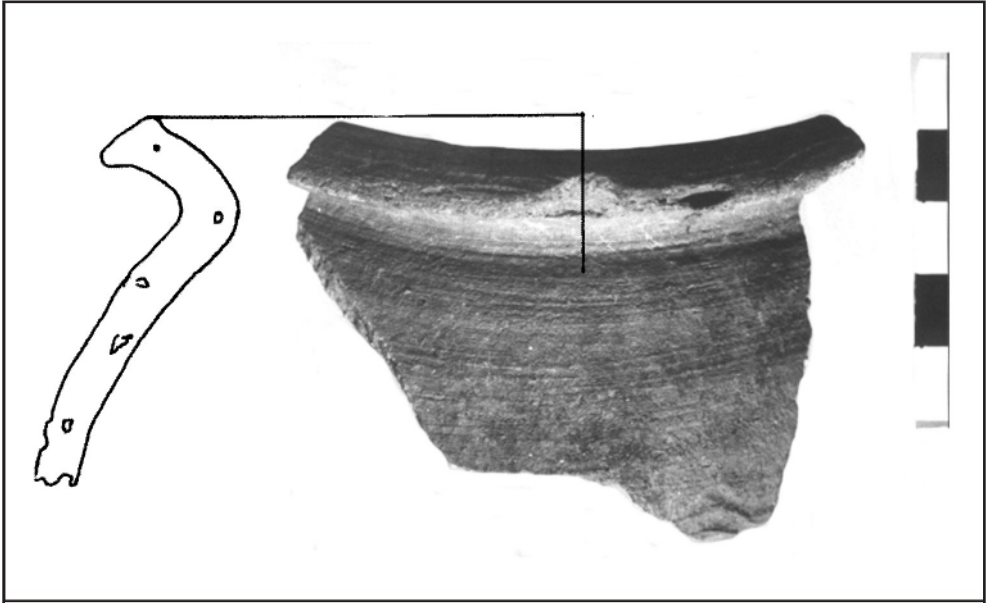

12. ábra

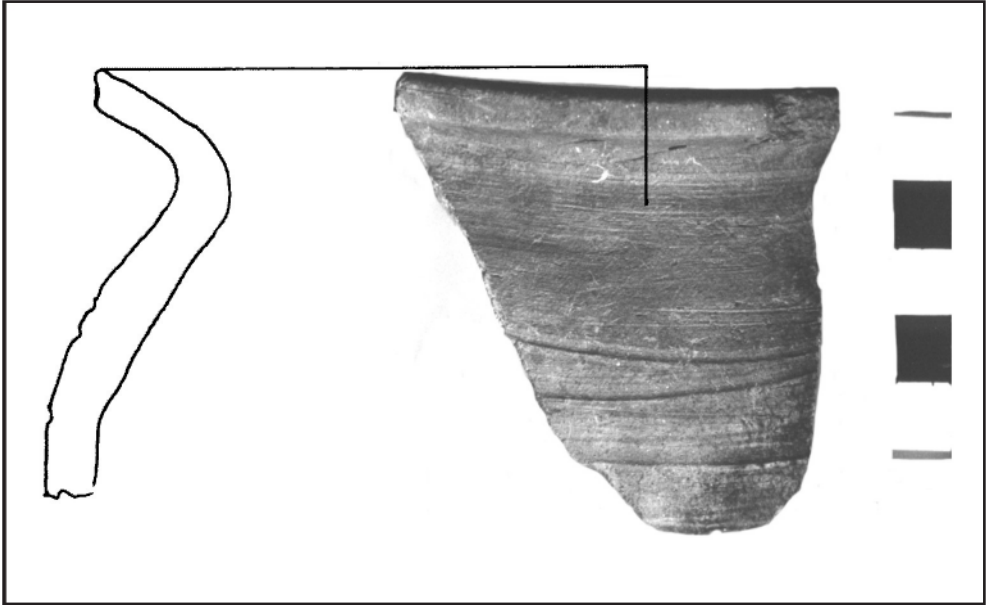

13. ábra

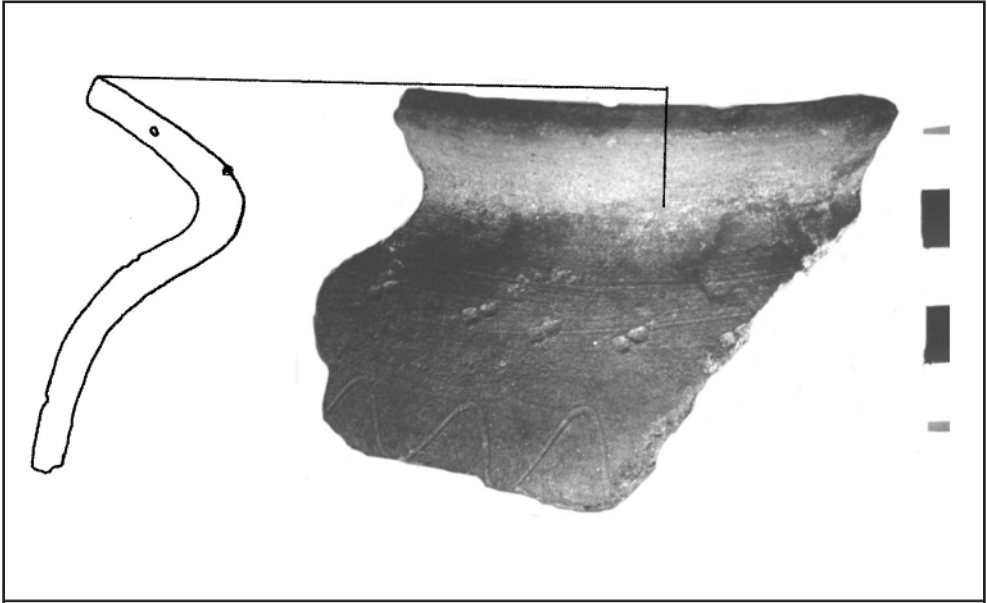

14. ábra

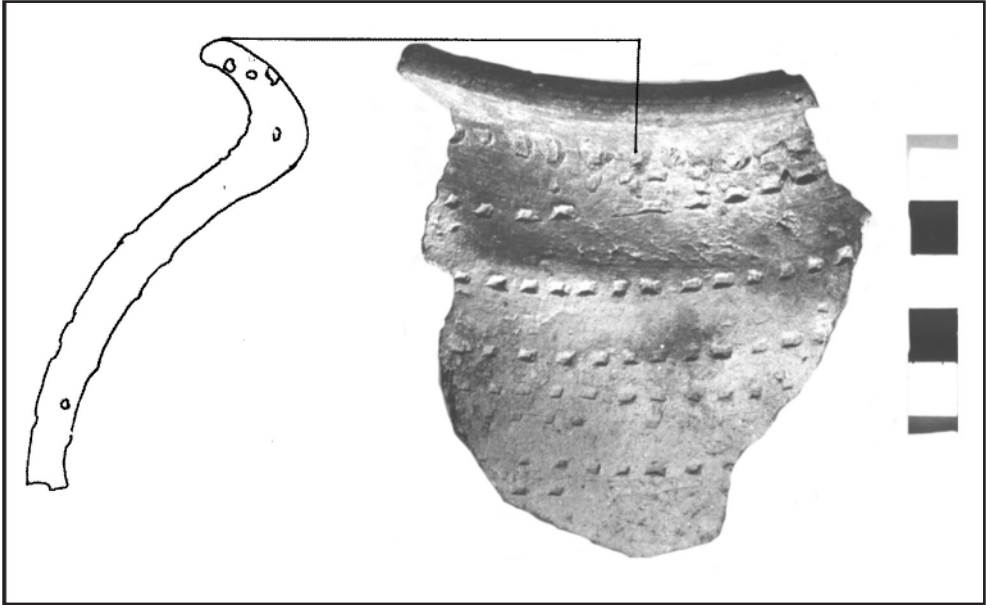

15. ábra

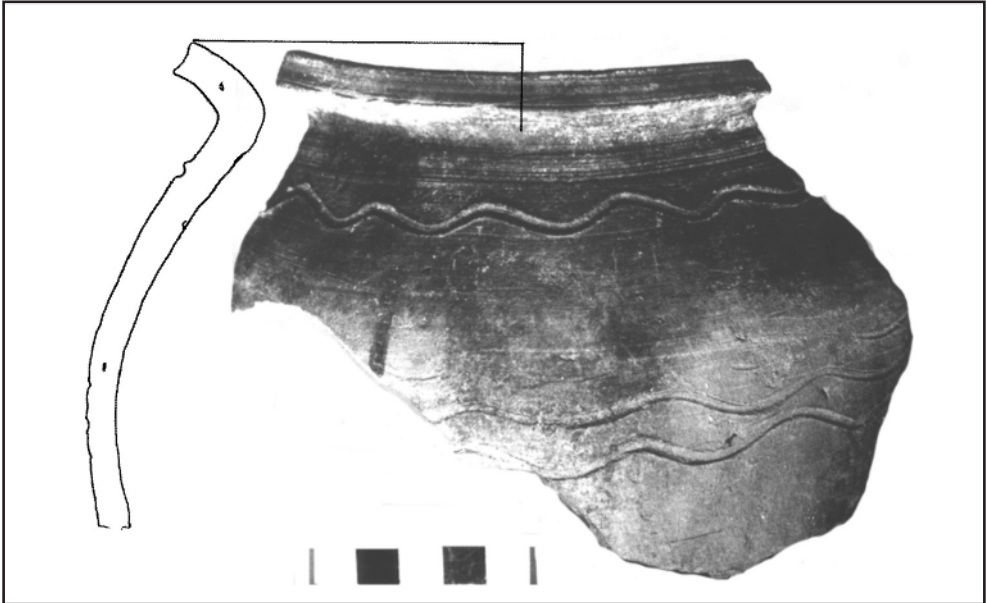

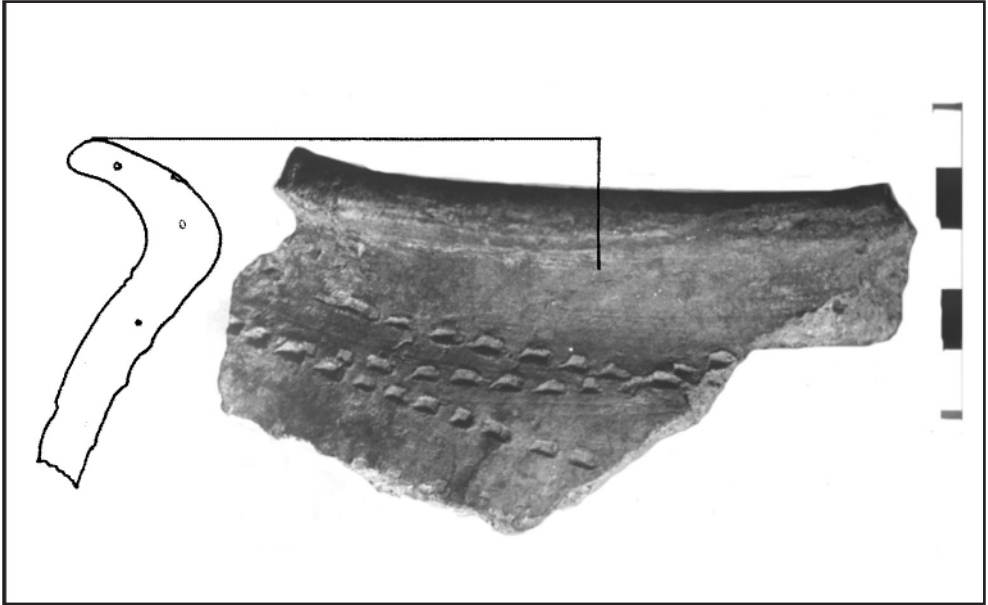
16. ábra

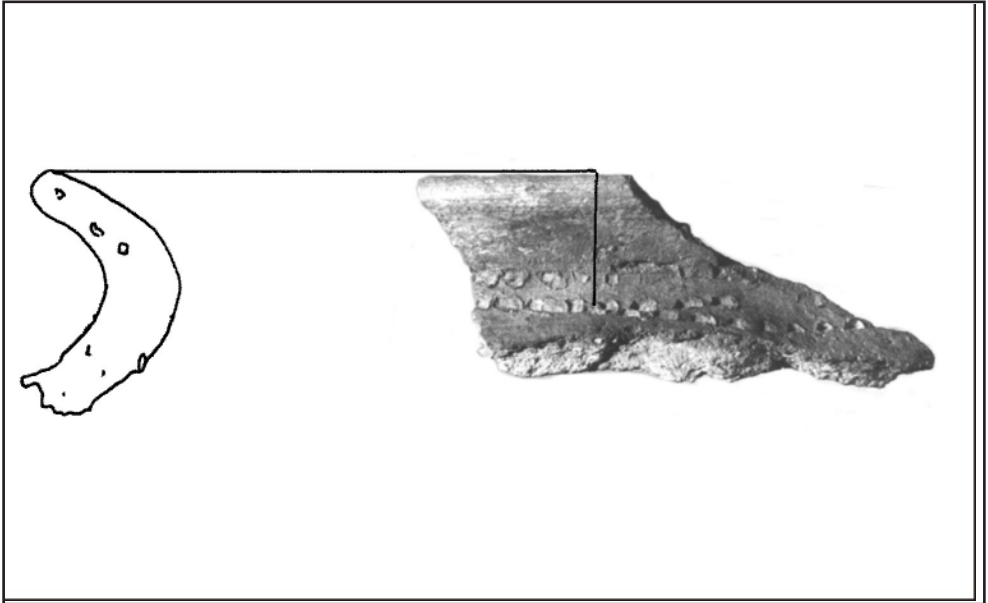

17. ábra

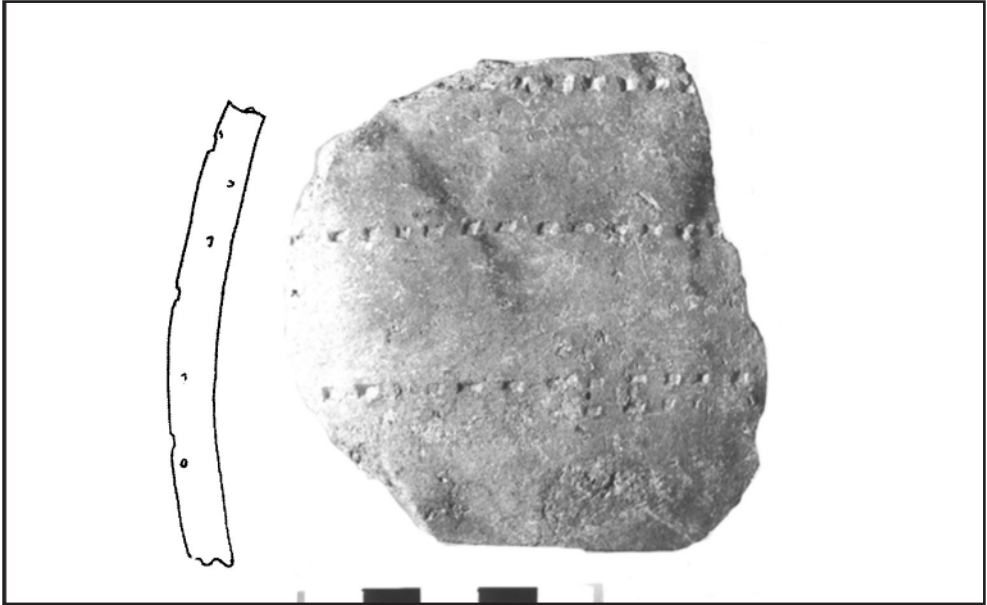

19. ábra

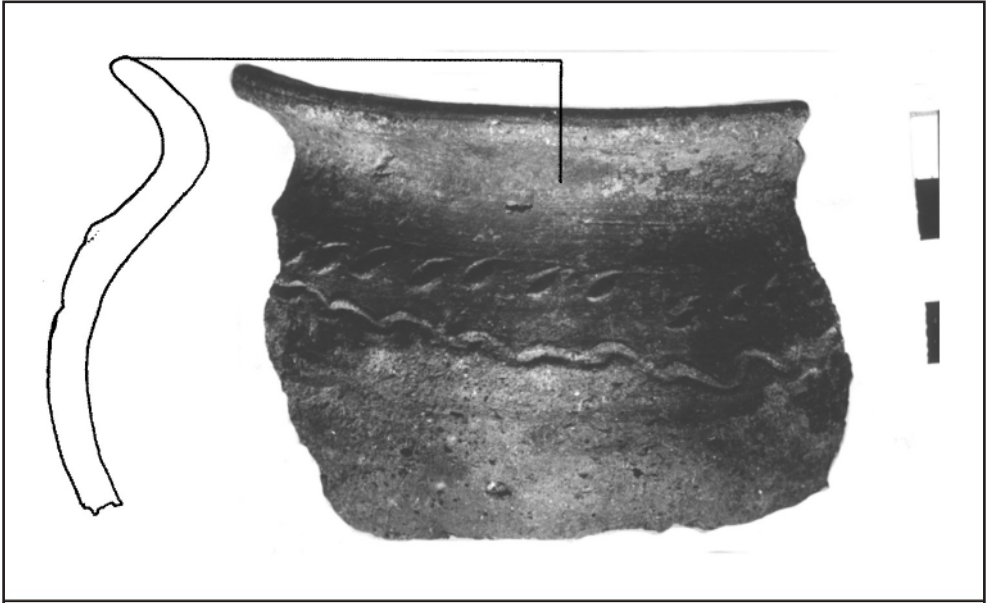

20. ábra

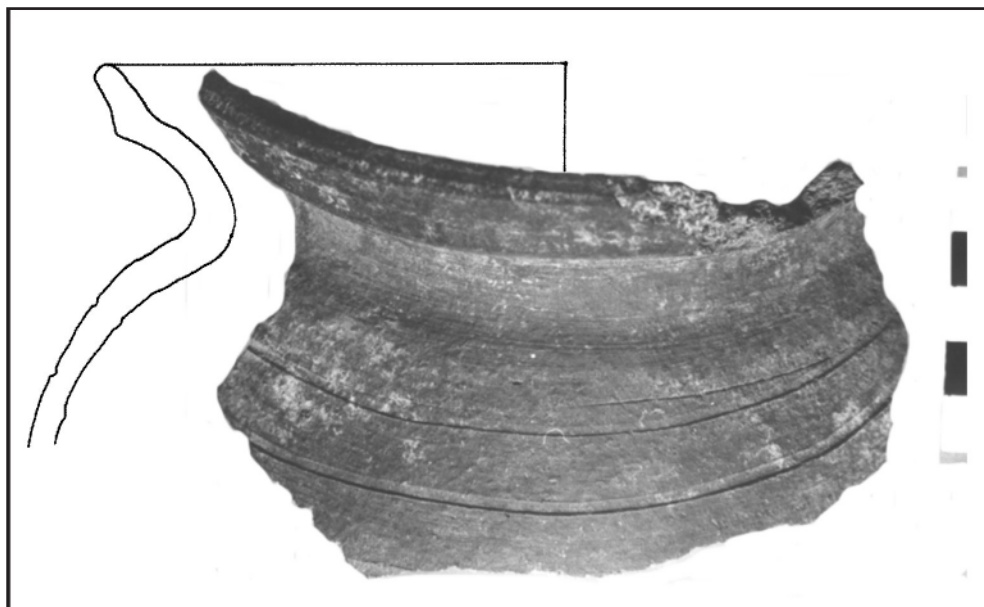

21. ábra

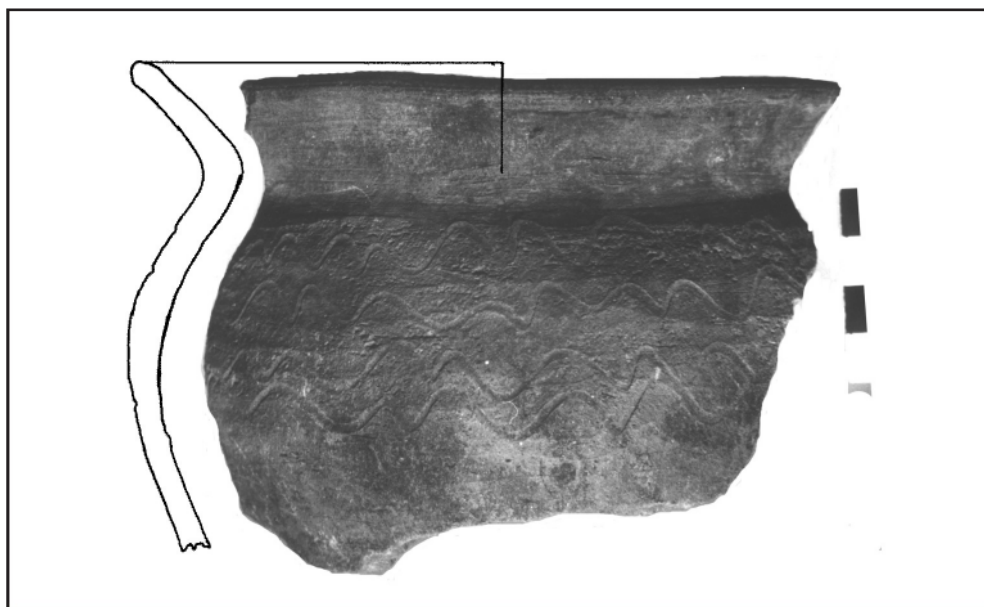

22. ábra

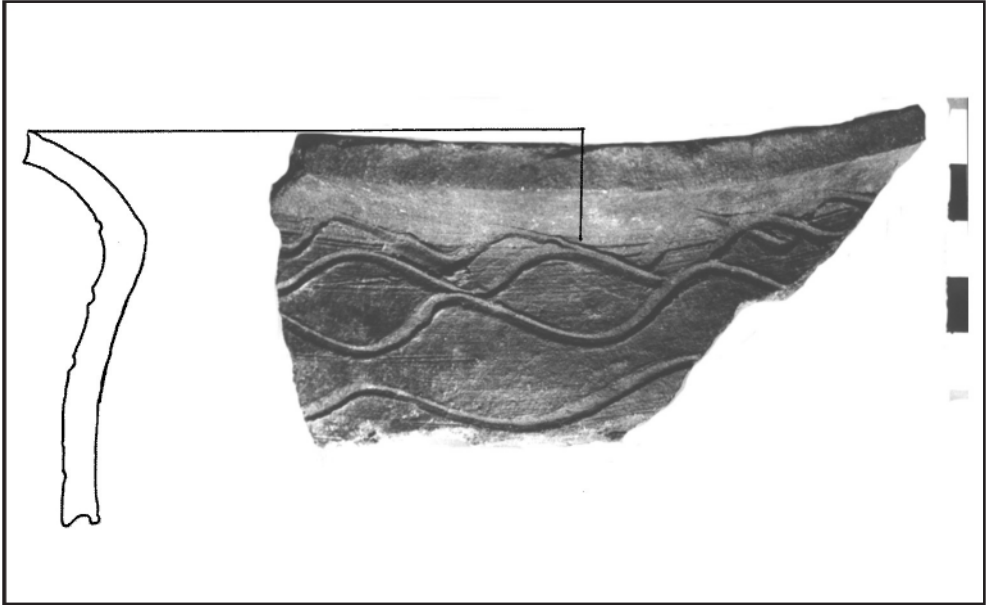

23. ábra

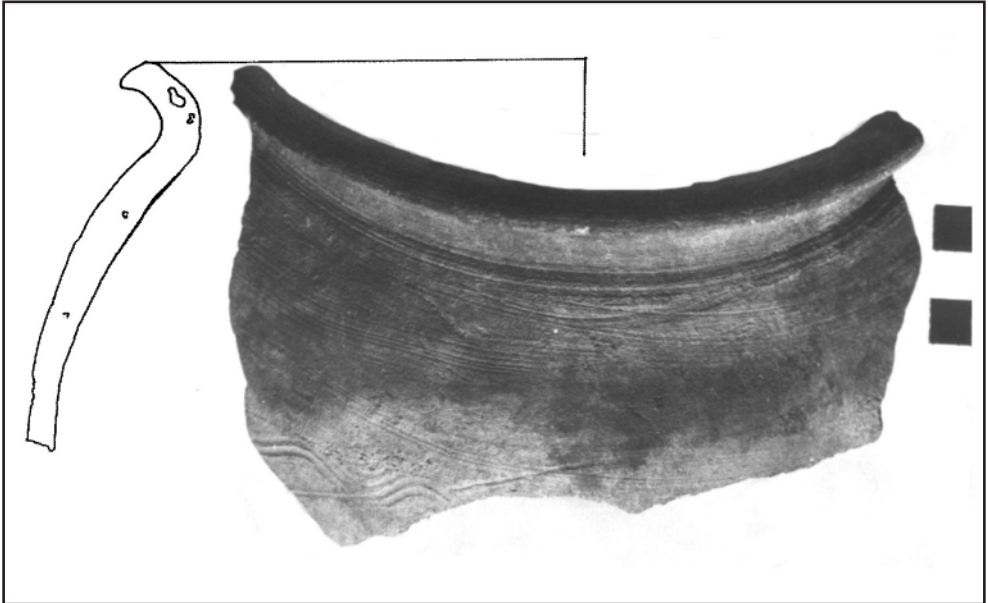

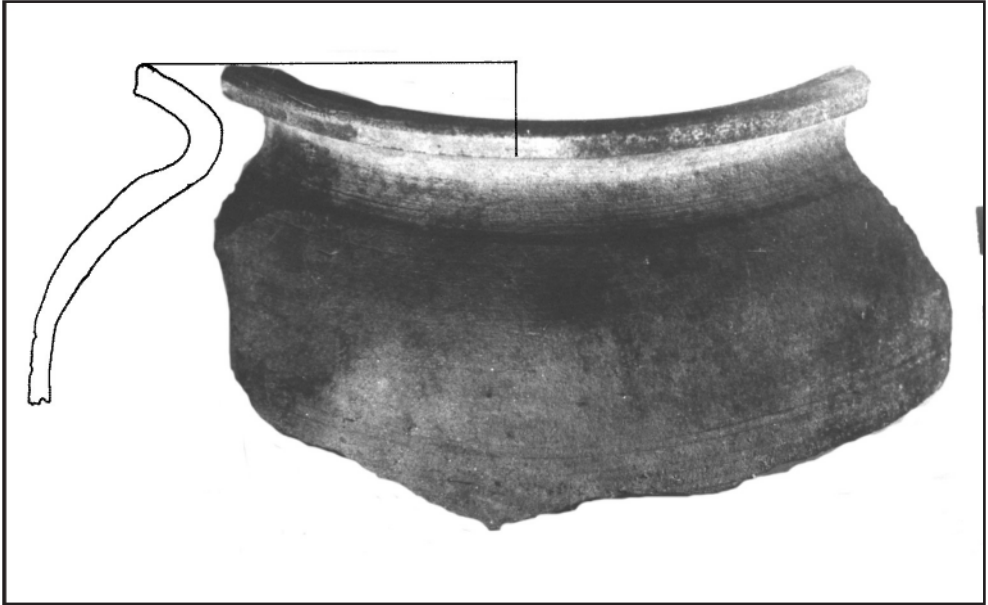
24. ábra

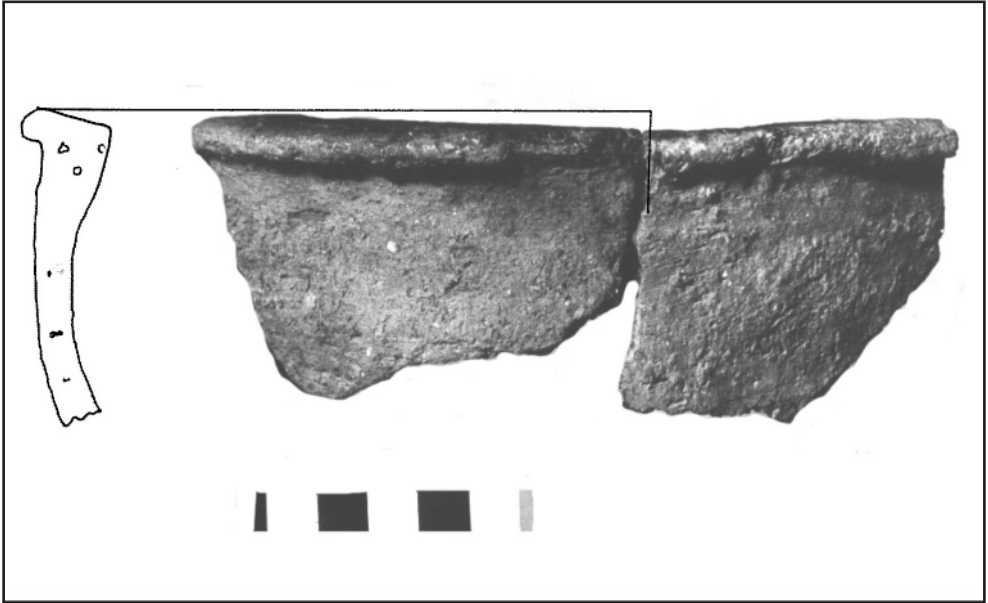

25. ábra

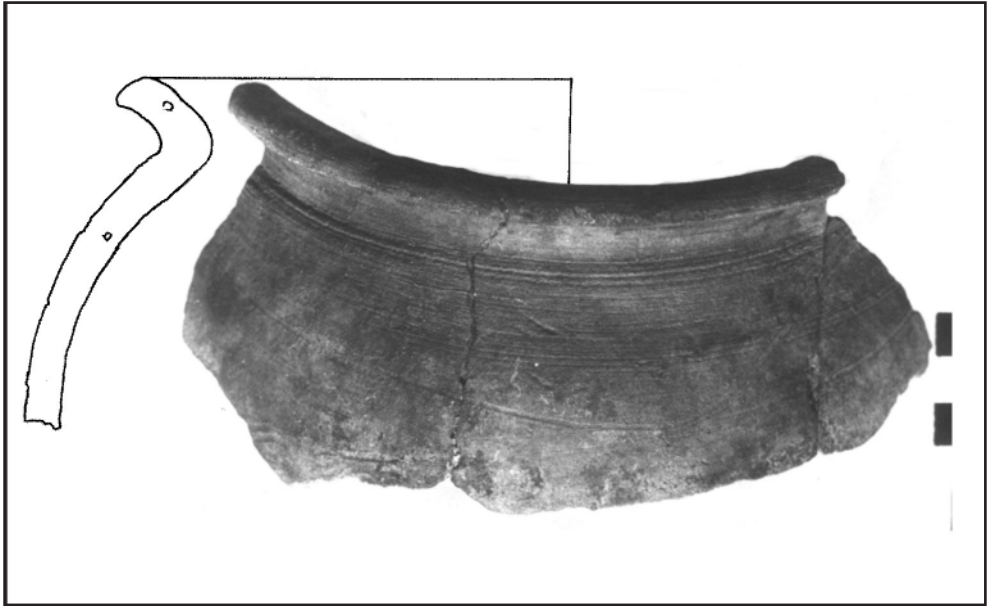

27. ábra

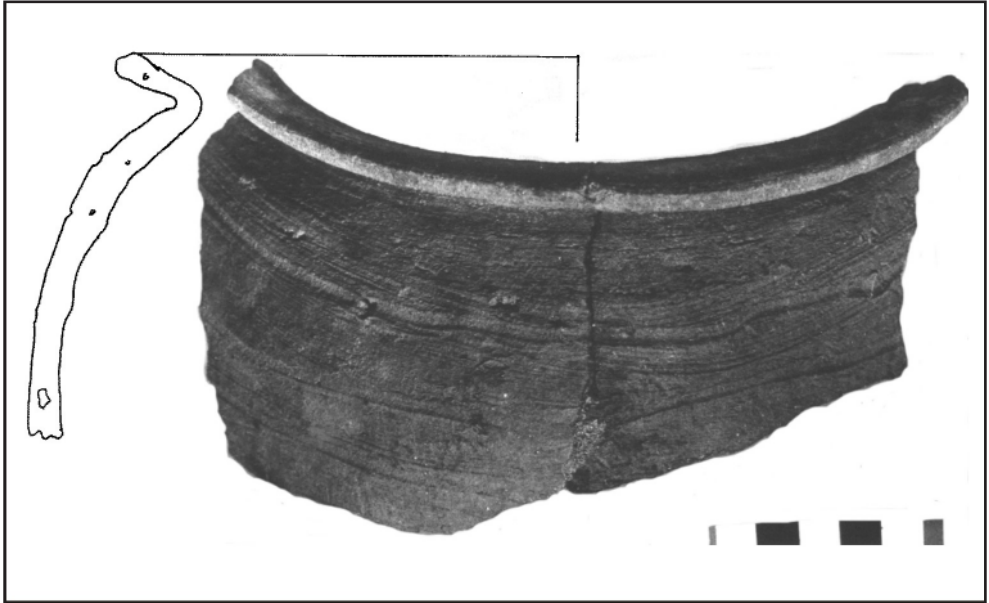

28. ábra

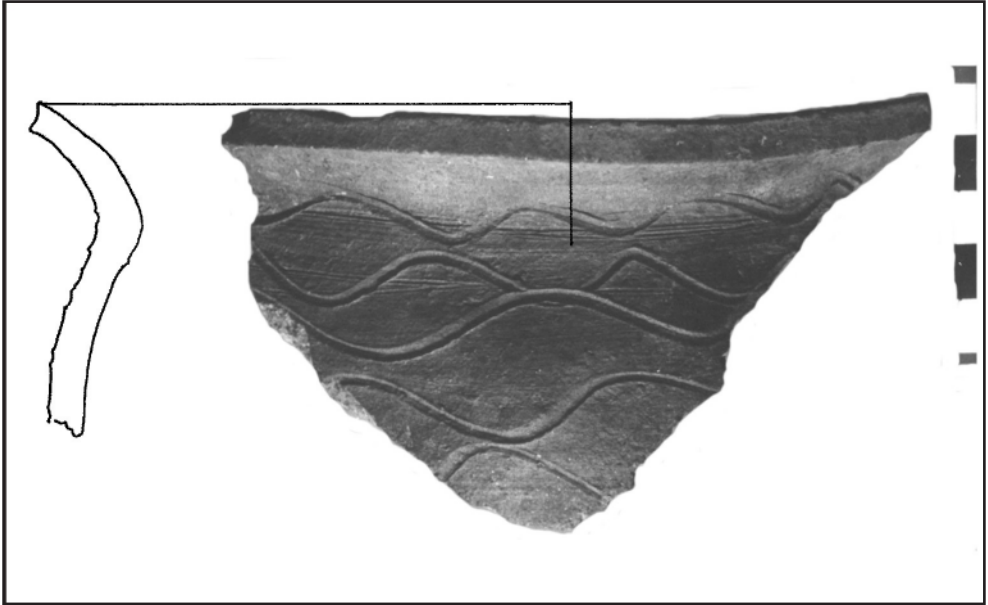
29. ábra

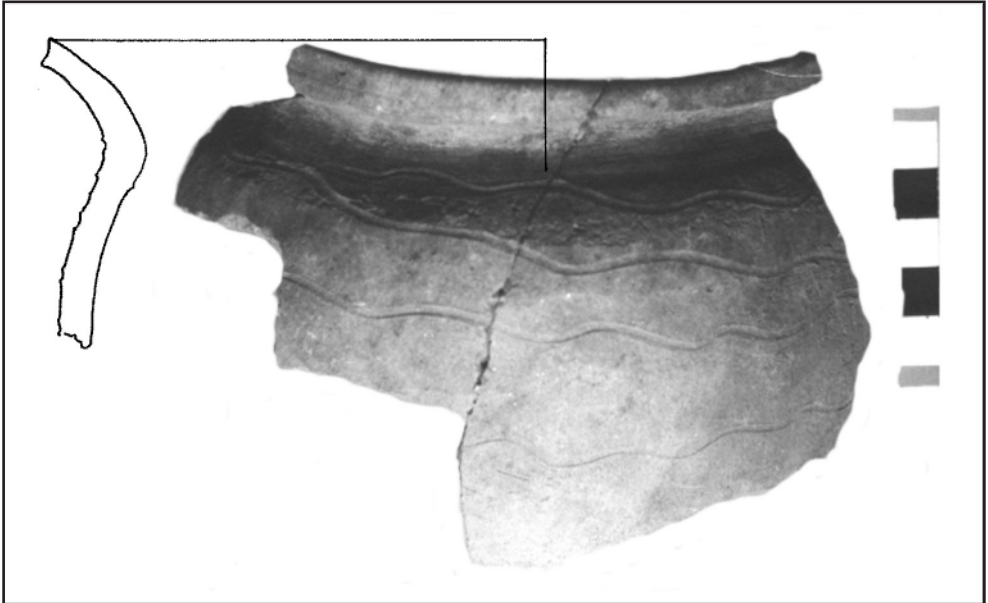
270

30. ábra

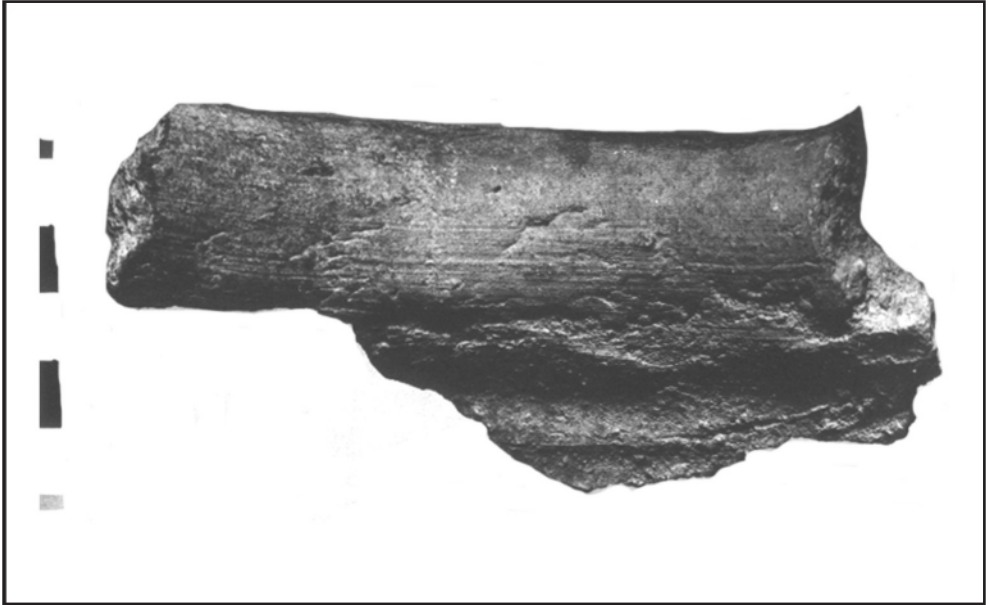

31. ábra

32. ábra

33. ábra

**A tászoktetői székely (?)
rovásírásos sziklakarcolat
(1938)**

(A közlésről)

A jeles tudós jelentős, kiadatlan hagyatékából fia, FERENCZI István választotta ki és gondozta a kéziratot. A szövegközi ábrautalásokhoz tartozó képanyagot I. KOVÁCS, 1914. A tászoktetői (Gyergyóditró) sziklarajzok-íráskérdése FERENCZI Sándort, aki a székely rovásírásnak is ismert szakértője volt, már jóval korábban is foglalkoztatta (l. pl. egy 1931-beli könyvismertetőjének rövid utalását). A Ditróhoz tartozó fennsík 1913-ban felfedezett emlékeinek eredete, kora mindmáig tisztázatlan. Már KOVÁCS István, legrészletesebb leírójuk legalább három csoportjukat különbözteti meg. Az emlékeket BAKÓ Géza tárgyalta utoljára (SCIV), a legrégebbieket 1968-ban neolitikum végi rajzolatoknak valószínűsítve, illetve a KOVÁCS által 6–10. századnak becsült második, írásjeles csoportot 1962-ben 9–10. századi, dunai bolgárnak értékelte. A harmadik csoport legfeljebb néhány száz éves, más kérdéskör. FERENCZI Sándor a második csoportot kívánta a '30-as évek végén újra a figyelem előterébe hozni, tekintettel arra, hogy a nikolsburgi rovásábécé közlése nyomán értelmezésük lehetősége éppen akkor jelentősen megváltozott. Elemzése, amelyről legutóbb (1997) kisebbik fia, FERENCZI Géza tett említést a székely rovásírásos emlékeket összefoglaló könyvében, két lehetőséggel számolt: a dolgozat tárgyalta betűcsoport esetében nem zárható ki egy magyar nyelvű, a székely betelepedéshez köthető

feloldás, de a török nyelvészeti elemzés nélkülözhetetlen. Székely vagy ótörök népcsoporthoz köthető, 12–13. századra valószínűsíthető a keletkezése, a Tászoktető pedig a zsidó vallással kapcsolatos kultikus helynek tűnik. Szerző nyomatókosan felhívja a figyelmet arra, hogy az emlékek tudományos jelentősége mindkét esetben nagy. A kézirat közzétételét, gondolatainak felelevenítését annál is inkább fontosnak találjuk, mert a közelmúltban közeli térségből (Kelemenhavasok) újabb hasonló emlékek felfedezését jelezték. Másrészt, a Tászok-tetei emlékeket már 1942-ben közös kutatási tervébe vette fel a Székely Nemzeti Múzeum és az Erdélyi Tudományos Intézet, ennek tudomány- és intézménytörténeti tárgyalása, valamint az emlékek későbbi sorsa mindenképpen külön tanulmány tárgyát kell, hogy képezze. **(A szerk.)**

*

Az (első) világháború kitörését éppen egy évvel megelőzőleg egyes lapokban a székely értelmiséget rendkívül felizgató napi hírek jelentek meg. Hogyne, hiszen nem kevesebbről szóltak, mint arról, hogy a gyergyóditrai határban levő sziklákon egész könyvtárra való „hun-székely” írásos feliratokat találtak!

A hírek nagy port verének fel. Sokan foglalkoztak velük, tőlük remélve a székely őstörténet akkoriban nagyon megtépzott becsületének helyreállítását. Azonban hiába. Már az első – tudományos folyóiratban megjelent – ismertetés is teljesen kiábrándítólag hatott. Az emlékek felfedezője, KÉMENES Antal¹ ebben ugyanis díszítéseknek nyilvánítja a karcolatok javarésztét, mert csupán helyel-közzel található olyan bevésott jegyeket is, amelyeket – 27, többé-kevésbé eltérő alakváltozatot különböztetve meg közöttük – előbb (113. l.) a székely tulajdonjegyekhez feltűnően hasonlítóknak, utóbb (117. l.) pedig a székely rovásjegyek vonásait tükrözőknek mondott. Egyik kövön, minden díszítéstől függetlenül, végül sornyi írásra bukkant. Ennek jegyei, szerinte, az ősi székely rovásírás betűalakjaival is megegyezni látszanak. Helyesnek tetsző érveléssel bizonyítja, hogy – noha alakilag megegyeznek – a vésetek és karcolatok mégsem tulajdonjegyek. Mivel végül más kivezető utat

nem tudott, e jegyeket a mongoldulás alatt ide felmenekült és bizonyos ideig azután is odafenn maradt székelyeknek tulajdonítá, s ősi székely emlékeknek, szabatosabban: ősi temető emlékeinek és egyes előkelőbbek sírköveinek tartá.

NAGY Géza viszont – mutat az előbbi cikkhez írt bevezető soraiban² elmondotta CSUTAK Vilmos és LÁSZLÓ Ferenc véleményét, hogy a jegyek tulajdonjegyek – az ún. „Salamon Pecsétje” gyakori ismétlődése alapján inkább a szombatosoknak tulajdonítá a karcolat készítését, bár Salamon pecsétjének ördögűző jegyként is való használata következtében nem tartá lehetetlennek azt sem, hogy a karcolatok kincskeresőktől származnak. Korukat az egyik számszerű alakja miatt a XIV–XV. század fordulója körülre tev³.

Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Erem- és Régiségtárának megbízásából KOVÁCS István dr. utazott ki a helyszínre s ott alaposan megvizsgálta, felmérte, fényképezte, lepacskolta az emléket. KOVÁCS azt állapítá meg, hogy ezeknek a régóta *írott* kövek néven ismert sziklakarcolatoknak, véseteknek és faragatoknak egyrésze rendszeres nyomtatott latin betűkből alkotott monogram és római szám (vö. 1. kép 2. és 3. á.), más része, noha akadtak közöttük a nagyszentmiklósi kincs akkor még megfejtethetlen feliratainak egyes betűalakjaira emlékeztető jelek is, mégis inkább különböző varázserejű, vallásos-jelképes vagy sajtóságosan alkotott tulajdonjegyek, esetleg éppen teljesen képzelti karcolatok. Legtöbbjüknek sem korát, sem rendeltetését, sem népi hovatarozását nem állapíthatta meg biztosan: egyrészt az egyes karcolatok nem eléggé jellegzetes volta, másrészt rendkívül bonyolultan szerte-szétágazó kapcsolataik miatt.

A részletek felől élenkebben érdeklődő mind ezeket gondosan feldolgozva megtalálja KOVÁCS István dr. mintaszzerű beszámolójában⁴. Ámde most, amidőn JAKUBOVICH Emil dr.⁵ nagyon tanulságos magyarázatok kíséretében közölte a tavalyelött felfedezett *nikolsburgi rovásjegysort* és ennek a XV. század derekáról származó, eddig legrégibb s így bizonyára legtöbb ősi vonást megőrző rovásjegyei – a TELEGDIFÉLE rovásjegysorral szemben – bizonyos részletekben feltűnően közelednek a Tászoktető egyes sziklakarcolataihoz, és amidőn főként NÉMETH Gyula dr.⁶ nagyon gondos és alapos kutatásai meglepő biztonsággal igazolták mind a székely rovásírásnak, mind a besenyő ábécének nemcsak egymáshoz való közeli rokonságát, hanem a közös türk ősből való leszármazásukat is, nagyon is helyénvaló a kutatások mai állapotának megfelelően felelevenítenünk azt a kérdést, amit KÉMENES – leveleivel és napi híreivel szemben – csak igen óvatosan vagy inkább határozatlanul érintett, NAGY meg

KOVÁCS az alaposabb kutatások és rendszeres ásatások megtörténteig, a tudomány az időbeli felfogásának megfelelően inkább csendesen mellőzött: vannak-e székely rovásírásos jegyek ezek között a sziklakarcolatok között vagy sem?

Láttuk már, KÉMENES megjegyzése szerint (113. l.) az egyik kövön, a többitől feltűnően eltérően: *minden díszítéstől függetlenül* sornyi írást talált, és ennek egyes jegyei, szerinte, nemcsak a székely tulajdonjegyekkel, hanem az ősi székely rovásírás betűalakjaival is megegyezni látszanak. A sor rajzát a 114. l. 2a ábrájában mutatta be, rajza azonban nem hű.

KOVÁCS leírásában (237. l.) I-nek sorsámozta ezt a követ (l. 1. és 2. sz. képet). A faragatlan terméskő hossza 107 cm, dél felőli magassága 80 cm. Keleti oldalán bányászcákány-szerű szerszámmal AHP betűből álló monogramot s utána ugyanolyan faragású ferde egyenest talált (1. kép. 2.); északi sarkán szintén az előbbi eljárással készült XII számot, déli oldalán pedig az 1. kép 1. ábrája alatti karcolatokat; ezeket egyébként 2. sz. éles fényképben is bemutatja. Utóbbi karcolatok az előbbi faragotaknál kevésbé erősen mélyednek be a sziklatömbbe s vonalvezetésük is határozatlanabb, ingadozóbb.

Az f) alatti kampós-kereszt azonban – mint KOVÁCS is írja – *mélyebb* a déli oldal többi karcolatánál. Minthogy a LÁSZLÓ Ferenc dr.-tól éppen Ditróban gyűjtött tulajdon- és fajjegyek között feltalálható a többi köveken levő, mélyebben karcolt többi nyitott mintájú és egyszerű vonalú jeggyel együtt, inkább tulajdonjegyek véli (251–252. o.), sőt határozottan hozzáteszi még azt is, hogy betű-jellegétől bátran el is tekinthetünk (253. o.).

A kettős vonallal alkotott e) alatti keresztalak betűjellegétől – úgy véli KOVÁCS – szintén bátran eltekinthetünk (253. o.). A fénykép alapján – figyelve arra, hogy egészen más jellegű karcolat: a függőleges vonalak csak alig sejthetők, vízszintes vonalai jóval szélesebbek, az egész kevésbé éles, sokkal elmosódottabb – hozzátehetjük azonban azt is, hogy valószínűleg régibb karcolat; semmi esetre sem egykorú a többivel, azaz éppen úgy nem tartozik hozzájuk, mint az előbbi kampós-kereszt. Ámde ebből a karcolatból talán még mást is megállapíthatunk. Ha ugyanis gondosan megfigyeljük a vízszintes vonalakat, azt vesszük észre, hogy ütések vonalai ezek, nem a vízszintes vonal hosszában haladnak, hanem arra keresztben. Úgy tehát, ahogyan akkor faragják a követ, amikor a már bevésített betűket akarják eltüntetni a kőről. Hogy igazán ezt szándékozták-e, nem állíthatom határozottan, ámde a legnagyobb valószínűséggel valóban ez történt.

Az ilyenképpen magukra maradt többi karcolatokról KOVÁCS azt jegyzi meg, hogy ezek esetében sor-alakításra való törekvést figyelhetünk meg, sőt – hallgatólagra – betűszerű jellegüket is elismerte (253. l.). Alaposabban azonban nem elemzé azokat, hanem részben (a–c) a nyitott mintájú, egyszerű vonalú, részben a kettős vonalú karcolatok között említett velük néhány egyező alakú karcolatot.

Vizsgáljuk meg most mi is, de a KOVÁCS idézte, távoli összehasonlító anyag helyett vessük össze a székely rovásírás rovásjegyeivel.

Az a) alatti magános, rézsútos vonal esetleg csak kísérlet. Ámde a b) baloldali függőleges vonala tökéletesen megfelel az **sz**, a b) baloldali, felül kis oldalszakállú függőlegese pedig a **t** fordított rovásjegyének⁷. Megtörténhetik azonban, hogy a ferde első vonal szintén **sz**, de viszont, tekintve, hogy ez a vonal jobbra, felfelé éppen jobboldali függőleges felső csúcsánál irányul (csak lekopott ez a része?) még a meglevő rész mélyebb volta ellenére is megeshetett az is, hogy össze kellett volna érniük; ebben az esetben pedig az **s** hang rovásjegye! – Az sem lehetetlen: kettős vonallal szándékozták vézni ezt is. Ekkor ez a kettős függőleges vonal volna a függőleges szára, a baloldali ferde vonal az oldalvonala, a kis szakáll meg a **t** összevonásából került belé.

A c) felső keresztcskéjében jól felismerhetjük egy d-(esetleg i-)nek kifejejtett és utólagos betoldás miatt erősen megkisebbedett jegyét, ha ugyan nem egyszerűen az az oka, hogy ez a betű a hajdani (Jenyiszej-völgyi) írásgyakorlatban mindig kisebb volt a többi betűnél.

Az alatta levő karcolat ugyan már nem egyszerű betű, de összevont jegyként még mindig könnyen magyarázhatjuk. Maga a főrés (X) a **b** betűnek felel meg. A két alsó szárához ragasztott derékszögben megtört vonalkák meg egészen nyugodtan azonosíthatók a *nikolsburgi ábécé* (3. kép 3. sorának jobbról számított negyedik) rovásjelével. Ezt mind JAKUBOVICH, mind NÉMETH az **ö** rovásjegyének mondja. Hogy ez valóban így van-e s **öb**-t akar-e jelenteni, vagy pedig esetleg valami olyan különleges összevont, mint pl. a *nikolsburgi ábécé* **'unk'** vagy a rejtélyes **'cscs'** összevonása, azon most felesleges vitatkoznunk. A Marsigli-féle naptár azonban a **b** és **o** rovásjegyből egészen szabályosan összevont **'bo'** jegye határozottan megengedi azt, hogy ilyen egyszerű, alkalmi összevont is gondolhassunk és ne keressünk benne okvetlenül valami különleges összevonást.

A d) jelzésű karcolat lényege egyenlő a székely rovásírás **zs** jegyével. (3. kép közbeeső sorának

bal felőlről számított harmadik jegye), csak megbővült a vízszintesen keresztelő vonallal, továbbá az alsó végéhez jobbról csatolt négyeszőg három oldalával. A vízszintesen keresztelő vonalat még felfoghatjuk d-vel való összevonásként, ámde az alsó véghez csatolt négyzet három oldalát még összerovásnak sem. Ilyen részletű – sem egyszerű, sem összevont – jegy nincs a székely rovásjegysor eddig ismert betűalajai között.

Mindössze egyetlen betű esetében emlékszem ehhez hasonlóan megtört, szögletes alakra: THOMSEN Vilmos (IDO. 9. l.) szerint az orkhoni türk feliratokon **ö**-vel vagy **ü**-vel vagy elől vagy hátul kapcsolt **k** hangnak a jele. Magától értetődik, hogy ezzel nem hozhatjuk szorosban kapcsolatba, hiszen a kortól, a távol-ságtól eltekintve, maga az alak sem egyezik, hogy rokonság rögzítésére használhatók. De talán nem is szükséges. Amint a fénykép mutatja, elmosódottabb, kevésbé határozottan bekarcolt. Nem lehetetlen tehát, hogy nem is tartozik az eredeti alakhoz.

Ámde, ha nem is használhattuk fel az előbbi, a Távolság Kelet nyújt helyette más útmutatást is. Azt, hogy, ha eltekintünk az utóbbi, eredetileg esetleg hozzá nem tartozó részlettől, akkor az orkhoni türk betűsorban ennek a jegynek a nagyon közeli alakját () leljük fel. Ennél tökéletesen úgy van meg a keresztelő vonalka és csupán a függőlegesnek a két rézsútos szár közötti része hiányzik.

Aki tudja azt, hogy soha egyetlen írás sem volt megváltozhatatlan, merev valami, hanem időnként a viszonyok és a különböző hatások következtében mindenhol jobban, hol kevésbé átalakult, az egészen természetesnek találja a következőt: nem történhetett-e meg véletlenül, hogy éppen a tászoktetei sziklakarcolat őrizte meg a Kr. u. 680–745 között virágzott orkhoni türk betűsort meg a székely rovásírás említett jegye közötti átmeneti alakot⁸.

Az említett orkhoni türk jegynek ugyanis **š** a hangértéke. Olyan hangértékű tehát, amiről feltehető s amiről NÉMETH (MRI.VII.t.) határozottan vallja is, hogy a miénknek mind alakja, mind hangtani őse volt. Az alaktani eltérések nem lényegesek, illetve egészen természetesnek fogjuk találni, ha megfigyeljük a jelek használatát. A türk írás eredetileg ti. nem volt rovásírás. Legalábbis az a körülmény, amire már THOMSEN⁹ figyelmeztetett, hogy nemcsak függőleges meg ferde, hanem – ha kevés is, de – vízszintes vonalak is és aránylag sok ívelt vonal, (még hozzá szabályos körök, körívek!) vannak közöttük, továbbá, hogy a korábbi, nagyobb számú s erősebben tagozott változatok száma később csökken, ezzel egyidejűleg a jegyek egyszerűbbekké és merevebbekké válnak, egyedül azt vallhat-

ja: a türk írás eredetileg nem készült rovásírásnak, hanem csak utóbb, a rovás-készítés kényszerítő sajátosságainak hatására vált azzá.

Jogosan gondolhatunk tehát arra, hogy a türk jegy eredetileg csupán 2/3-nyi hosszú függőlegesen emiatt nyúlt meg a rováspálca egész szélességét átérő függőlegessé. Meg *kell*t hosszabbodnia, mivel könnyebb a rováspálca egész szélességét metsző függőlegest vágni, mint annál rövidebbet. Figyeljük csak meg apróra a nikolsburgi rovásjegysort: a rövidebb vonalak mind ferde segédvonalak. Egyedül a **ty, aty** jegyében van két – az egész szélességnél rövidebb – függőleges vo-nalka; ennek esetében is megjegyezendő azonban, hogy a rováspálca két szélétől éppen csak egy-egy kicsikét rótták le. A vízszintes vonal későbbi eltűntét illetőleg általánosan ismert, hogy a rovásjegyek „vízszintesei” a farováskor a rovópálca hosszában haladnak, szálában pedig mindig nehezebb róni a fát, mint keresztben. Mivel pedig a mi rovásírásunkban ekkor már nem volt meg a türk írásnak a nikolsburgi **zs**-vel teljesen azonos alakú **ič**-jegye¹⁰, egész nyugodtan elhagyhatta ezt a nehézkes vízszintest, hiszen semmi zavart nem okozott vele.

Jegyünket, az eddig elmondottak alapján nem kell okvetlenül d zs összevonásnak tartatunk, hanem feltehetjük róla azt, hogy tisztán **zs** hangértékű **s** a **zs**-nek a későbbi időkből fennmaradt emléken már nem szereplő régiebb átmeneti alakja. Egyelőre magától értetődőleg csak feltételesen mondhatjuk mindaddig, amíg az újabb kutatások meg nem erősítik a róla elmondottakat, illetve el nem vetik **zs** mivoltát és hangértékét.

Ha fejtegetéseim elfogadhatók, akkor – természetesen jobbról-balfelé haladva – **Zsöböd – ts (?) – tzs (?) – tszsz (?)**-nek kell olvasnunk rovásírási sorunkat.

Hogy feltétlenül helyes, értelmes-e az eleje s az utoljából kiugrasztott magánhangzókat miképpen kell kiegészítenünk, azt nem vitathatom, több nyelvészeti szakismeret kell ahhoz. Ámde azért mégis megjegyzem – anélkül, hogy ebből különösebb támasztékot óhajtának kovácsolni emellett az önként adódó olvasat mellett –, hogy ezidőszerint a **Zsöböd** is lehet éppen annyira értelmes szó, mint amilyen értelmes a Tászkotétőtől igazán nem messze s légvonalban feltűnő sajátosságosan majdnem egyenlő távolban levő **Zsögöd, Böögöz**^{11a}, **Bözöd** község neve, esetleg a mégközelebb, Ditró déli oldalán folydogáló **Güdüc**-pataknak vagy csíki **ZSÖGÖN**-családnak a neve^{11b}.

A végére pedig – ha a **ts** olvasatot fogadjuk el – szintén magától adódik a **a**-val való kiegészítés. A török eredetű **Tas** személynév éppennygy megvan a törökben, mint a honfoglalás kori magyarságban is a 12. század közepéig, sőt szabatos **Kő, Kév(e)** fordításban

aránylag sokáig használták. Személynévből alkotott helynevekben, meg majd az utóbbiakból képzett családnevekben pedig éppen napjainkig fennmaradt¹². Bizonyos azonban, hogy ha a legcsekélyebb értelemmel is, de elfogadható a **Zsöböd** olvasat, akkor el kell fogadnunk az egész feliratocskát is, mert hiszen GOMBOCZ nagyszerű megfigyelése szerint a **Tas** név a törökség kedvelt neve volt. Különösen az összetett személynévekben gyakori, mikor is vagy előtagként (**Taš Bugha**–kőbika, **Taš Tamir**–kővas?)¹³, vagy pedig főként utótagként (**Altyn Taš**–aranykő, **Aj Taš**–holdkő, **Er Taš**–férfikő)¹⁴ fűzték a név másik alkotóeleméhez. A **Zsöböd-tas** összetétel egészen megfelel a török gondozásnak, névadó szokásnak (szellemnek), annál is inkább, mert GOMBOCZ említett fejtegetéseiből – ha a felsorolt minták számából szabad azok gyakoribb, illetve kevésbé elterjedt voltára következtetnünk – az is kitévni látszik, hogy **Tas**nak az éppen a miénkkel megegyezőn utótagként való használata volt a törökség kedveltebb névalakja. Jóllehet GOMBOCZ a magyar névhasználatból csak egyszerű **Tas** nevet közöl, a **Tas**-sal összetettet nem, ebből mégsem következik az, hogy nem is lehettek, kivált, ha arra gondolunk, emlékezünk arra, hogy a régi magyar nyelvben számos összetett személynév van¹⁵.

NÉMETH egészen természetesnek találja (HMK, 279. l.), hogy az Árpád-kori magyarság társadalmában számos török nevet használtak, sőt azoknak szabatos fordítását is fellelhetjük – mint pl. az előbbi **Tas**-on kívül **Bolmaz**-t, magyarul ‘nem valót’-t **Nu-muolou** alakban – és hozzáteszi még azt is, hogy „ezek a nevek a magyar társadalom keretében csak olyan időben keletkezhettek”, amidőn „a magyarság, legalább is egyik része, a magyar nyelv mellett a török nyelvet is ismerte”. További megállapításaiból igen lényeges még ránk nézve az, hogy a bolgár–török nyelvet az erdélyi „pogány” fejedelmek, Gyula udvarában még beszélték is (297. l.).

Utóbbiakból hangsúlyozunk most egyet s mászt. Az erdélyi „pogány” magyar fejedelmi udvarban a 10. században még beszélték a bolgár–török nyelvet, és Erdélyben mind a honfoglalás korában (**Apaforc**os), mind a X. század második felében eléggé használtak török mintára, sőt éppen török szavakból alkotott nevek is. Az elmondottakból tehát eddig még semmi sem ellenzi a **Zsöböd–Tas** név olvasás-lehetőségét. A bolgár–török nyelv elterjedéséből következtetve az előbbiekhez legfennebb csupán azt kell még fűznünk: számolhatunk azzal, hogy a **Zsöböd**ben esetleg nem valami tiszta török szavat, hanem mászt is, elsősorban elszlávósodott bolgár–török szavat is kereshetünk. Sőt,

nem is kell okvetlenül **Zsöböd**-öt kutatnunk. Elegendő, ha **Zsöb**-öt találunk, mivel a **-d** képző – írja NÉMETH (HMK. 285.1.) – a régi magyar nevekben igen gyakori becéző-képző, s ez – tegyük hozzá – a háromszéki „Kicsid úr” mondásból ítélve a székelységből még ma se veszett ki; megengedhetjük azt is, hogy a magyarban az **árpá**-ból és **búzá**-ból hasonlóan képzett **Árpád** és **Buzád** név (GOMBOCZ–MELICH: Etimológiai Szótár, I, 143–144, 586. 1.) mintájára alkotott, de azóta kiveszett név vala.

A **Zsöböd** név ismeretlen voltán kívül mindössze két olyan jelenség látszik ellenezni feliratunknak nem annyira hitelességét, mint inkább régebbi időkből való származását.

Az egyik az, hogy – a régi általános felfogás szerint – latin betűs helyesírásunk a **zs** hangot **s**-sel jelölte, s csupán SYLVESTERTŐL kezdve kíséreltek beiktatni külön jegyet a **zs** jelölésre, mégpedig szinte a XVIII. század végéig nem valami nagy eredménnyel. (Vö. TMNY, 202, 206; Pais: MNy, 28, 1932, 276. 1.)

KNIEZSA István (MNy, 29, 1933, 156. 1.) azonban alapos vizsgálat alapján nemrég kimutatta, hogy a **zs** az esetek nagyrésztében idegen nyelvi **ž** helyén áll és amíg az említett hang a magyar nyelv X. századi korszakában még ismeretlen volt, addig a tőle felsorolt latin, olasz, szláv mintákból bizonyos, hogy a XI. században már meg kellett lennie, vagyis a **zs** hang magyarban a X–XI. század határán fejlődött ki. Ámde PAIS a most idéztem helyen arra is rámutatott, hogy a székelly rovásnaptár a megfelelő helyen következetesen használta a **zs** rovásjegyet és ebből jogosan következtette azt, hogy amíg a latin betűs helyesírás a zöngés **zs-t** igen sokáig a zöngétlen **s** jegyével tüntette föl, azalatt ősi írásunk külön jegyet használt rá. Ha most végül felfigyelünk KNIEZSA másik megállapítására: a **zs** először a magyarban fejlődött ki, mégpedig az **s** hasonulásából, és ha emlékezünk a fennebbiekből, hogy a székelly rovásírás **zs** jegye a türk **s** jegyére megy vissza, feltétlenül biztosnak kell tartanunk mind KNIEZSA, mind PAIS és NÉMETH következtetéseit, továbbá jegyünk alaki változásával kapcsolatos fejtegetéseimet, végtére, mindennek következtetésként azt, hogy a X–XI. század fordulójáig semmi okuk sincs kételkedni jegyünk **zs** mi voltában és helyes alkalmazásában, illetve ha annál régiebb volna az emlék, akkor jegyünk türk **š** < magyar **zs** közötti átmeneti árnyalatú hangértékében.

Megfejtésem helyességét látszólag ellenző másik körülmény az volna, hogy SIMONYI óta majdnem az összes nyelvész mind azt vallja: az Árpádok korában majdnem általános volt a rövid magánhangzóknak a mainál egy fokkal zártabb kiejtése, vagyis

esetünkben **ü>ö**. Néhányan nem értettek egyet ezzel. Így MUNKÁCSI Bernát (NyK, 25, 1895, 265. 1.; Ak. Ért. 1895, 4 – 471. 1.), SZINNYEI József (NyK, 27, 1897, 243. 1.; 43, 1914, 121. 1.) azt vélte, hogy az említett időbeli **ü>ö** hangfejlődés általános volta elesik. Ámde MELICH János (MNy, 13, 1917, 3 és 47–48) a fennmaradt minták alapján határozottan leszögezte, hogy a magyar nyelv a honfoglalás korában nem jelölte az **ö** hangot, mert ebben a korban egyáltalán nem volt benne az **ö** hang, következésképpen **ö-ző** nyelvjárása se lehetett. Az **ö** hang helyén a X–XII. században igen sok esetben **ü** volt. Ezt a görög betűsorról feljegyzett szavakban **ou**-val, a latinban **u**-val találjuk jelölve. Kétségtelen **ö** hang csakis a XIII. század eleje óta mutatható ki. Minthogy azonban jogosan feltehető, hogy az írásban való rögzítés és a valóságos ejtés kezdete között néhány évtizednek kellett eltelnie, az **ö** hang keletkezését a XII. század második felére teheti. Az új hangot a XIII. század elején elvéve már **o**-val írják, tehát amikor már van **ö** hangunk, akkor a latin betűsor segítségével már írni is tudják. Az **ü>ö** fejlődés a XIII–XIV. század folyamán mind jobban terjed, a XIV. század vége felé pedig közönségessé lesz.

LOSONCZI István az **ö-zés** történetéről írott, részletekben roppant gazdag összefoglalásában (NyK, 44, 1915/16, 373–406. 1. 45, 1917, 45–116. 1.) MELICH-ével egyező véleményre jutott. (Az **ö** hangra ld. még ugyancsak LOSONCZI Zoltántól: Milyen lehetett a magyar köznyelv szóképzésében és nyelvtanában Szent István trónraléptekor? Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. Szerk.: SERÉDY Jusztinián II. köt. Bp. 1938 592–593.)

Amidőn KNIEZSA István a magyar helyesírásnak a mongol hadjáratig terjedő szakaszát vizsgálta, szintén foglalkozott e kérdéssel. (MNy, 24, 1928, 196–197. 1.) Az **ö** eredményei se másítják meg MELICH nézetét, mert az **ö** hang KNIEZSA szerint is az ómagyarban fejlődött az **ü** (esetleg az **e** hangból) és ebben a korban csak nagyon halovány nyomai vannak. Még csak nem is szórányosan, hanem egészen kivételesen, néhány adatra szorítkozva fordul elő, ha ugyan igazán előfordul, mert – teszi hozzá – nem biztos, hogy ezeket az **ü** hang helyén álló **o**-kat helyesen olvassuk **ö**-nek. Mintái 1075/1217, 1113, 1142–1146, 1198, 1211, 1214, 1223, 1237-ből valók. Utóbbiban a hosszú **ö** már meg is jelenik.

A hangtörténeti kutatás eredményei szerint az **ö** olvasás lehetséges ugyan, de csak a 13. századtól kezdve. Azt megelőzőleg tehát legfennebb **ü**-(esetleg **e**-)nek olvashatjuk jegyünket. MELICHnek, LOSONCZINak és KNIEZSÁnak gondos tanulmányokon ala-

puló s kellően megindokolt véleményével nem szállhatok szembe, de azért mégis érdemes megbolygatnunk azt az eddig meg nem figyelt kérdést: miként viszonylik a latin betűs helyesírás a rovásjegyéhez: a türk rovásírásból átvett jegy **ö** hangértéke, a legutóbb elmondottakkal határozottan ellenkezően, valóban változatlanul fennmaradhatott a XV. századig?

Tekintve, hogy emlékünknak esetleg nemcsak írástörténeti, hanem főként a székelység története tekintetében rendkívül nagy lesz a jelentősége, ha olvasásom helyesnek bizonyulna, jónak vélem (már most) felvetni: hiteles-e az emlék, esetleg nem hamisítvány-e?

Röviden felelhetek a kérdésre: semmi okunk sincs kételkedni e rövidke felirat hiteles voltában. Eltekintve attól, hogy KOVÁCS megfigyelései szerint a kő felületének többi részét betakaró oxidált réteghez hasonló kéreg fedi a betűvonalak mélyedéseit is, azért is megbízhatunk, mivel felfedezésekor még senki sem ismerte azokat a később napvilágra került emlékeket, amelyeknek alapján most megfejthetjük. Ha az utolsó 2–300 évben készült *tudatos* hamisítás volna, akkor bizonyára a TELEGDI-féle vagy egyéb kései betűsorok jegyzésével készültek volna, tehát csakis azok segítségével olvashatók ki s nem lehetnének benne azok a fennebbiekben megbeszélte, nagyon régi időkre visszamenő sajátosságok se, amelyeket még a legtanultabb hamisító sem ismerhetett meg 20–30 éve sem.

A nikolsburgi rovásírás-ábécé ugyanis, JAKUBOVICH olvasása (5.1) szerint, e e (vagy **oe**) hangértékűnek, azaz **ö**-nek jelezte a most szóbanforgó jegyet (a derékszögben kétszer megtört ferde egyenest), a négy külső, küllős-kerék alakú jegyet (3. kép 3. sor 5. jegye) viszont **w**-nek, azaz **ü**-nek. NÉMETH táblázatában szintén így osztja be jegyeinket.

Nem tudom biztosan, az akkori írás-szokás feltétlenül ezeket a hangértékeket követeli-e meg? Ámde még ha a magyar helyesírás egyedül ezt az olvasást is engedné meg, még akkor se szabad minden további nélkül elfogadnunk, mert – azonnal meglátjuk – nagyon nyomós körülmények utalnak arra, hogy a jegyek hangértékei itt felcserélődtek. JAKUBOVICH éppen a helyesírás egyes feltűnő részeiből azt állapította meg, hogy magyarul nem tudó ember ugyancsak magyarul nem tudó másolónak tolmácsolta az egyes jegyek hangértékét. Nem könnyen megtörténhetett tehát, hogy más hiba mellett ez is becsúszott, amin nem is csodálkozhatunk, mert minden nyelvnek vannak egyes olyan különleges hangzói, amelyeket az idegen nemhogy az első pillanatra nem tud megkülönböztetni, kimondani, de csak hosszú, fáradságos gyakorlat után képes helyesen szétválasztani, kiejteni.

Betűink ősi türk alakja s hangértéke erre vonatkozólag semmit se vallhat, mert hiszen mind az anyabetűsor, mind különböző változatai mindig csak ugyanazon közös jellel jelölték a szóbanforgó mindkét hangzót: az **ö**-t is meg az **ü**-t is. Jóllehet e közös jegyek több változata maradt fenn, azok mégis csak egyes kisebb jelentőségű részletekben (pl. némely vonalak valamivel hosszabbak vagy rövidebbek, az összekötő ferde vonal nem mindig ugyanonnan indul ki s nem mindig ugyanazon részről végződik) térnek el egymástól és lényegében megegyeznek: *két egyenközű egyenes; egymás felőli végeiket a jobb kézzel rová tartásának megfelelő ferdeségű harmadik egyenes köti össze*. A nikolsburgi ábécé **ö** jegyének feltétlenül ez volt az alakbeli őse. A hangérték megegyezése mellett szóba se kerülhet az alakbeli kis eltérés; az tulajdonképpen nem más, mint hogy amíg az anya-írásban a párhuzamosak függőlegesek, a székely írásban már azok is ferdek. Az utóbbiakból magától értetődik az is, hogy a nikolsburgi „**ü**” jegyek a türk anyafírásban nincsen alakja őse.

Ezzel szemben viszont már NAGY Géza (Ethnographia, VI, 1895, 274. l./, SEBESTYÉN/RÉR, 288. l.; MRH, 158. l.), sőt legújabb művében maga NÉMETH is (MRI. VII. mell.) nem az **ö**, hanem az **ü** rovásjegyet alaki őseinek tartja a türk anyafírás most megbeszélte jegyét.

Jegyünknek nem mindig azonos hangértékével, valamint az **ö** jegy leszármaztatásával nemcsak SEBESTYÉN foglalkozott az idéztem helyeken¹⁶, hanem NÉMETH is (NyK, 45, 1917, 33–34. l.), mégpedig nagyon alaposan és arra a végső megállapításra jutott, hogy a székely rovásnaptár Z jegye **ö** hangértékű, eredetibb és az **ö**, **ü** hang jenyiszjeji türk ábécébeli közös jelének a megfelelője, a négy-küllős kerék viszont az **ü** hang jelölésére szolgált és későbbi kitárlás eredménye.

Az ellentmondások s egyúttal jegyeink alaki és hangzásbeli mibenlétének tisztázásáért vegyük sorra a székely rovásírásos emlékeket. A nikolsburgi rovásírásos ábécé hangértékelését láttuk. Az ott elmondottakhoz csupán azt akarom még hangsúlyozottan fűzni, hogy az az előbbiektől eltekintve már azért sem okvetlen bizonyító erejű, mivel JAKUBOVICH (9. l.) sem annyira az akkori magyar helyesírás támaszkodva állapítja meg jegyeink hangértékét, hanem a székely rovásnaptárnak NÉMETH megjelölte betűhasználatára alapján.

A székelyderzsi téglán egyikük sincs. A székely rovásnaptárban ellenben mindkettőt megtaláljuk. Éspedig az első nem mindig szabatosan egyező, de lényegében mindig azonos Z alakkal jelölve – a rovás-

jegysorban **eö** hangérték feltüntetéssel (MARSIGLI kézirat 671. l.), továbbá a **Lürⁱnc** (uo. 675. l.) és **Büt^hem** (679) névben; a négy külső-küllös kerék alakú jegyet viszont szakasztott úgy, **eö** hangértékűvé átírva (671.l.) meg a **kösk^arácson** (673. l.) **Sölvest^r** pápa (677.l.), **Gy^ömolcsoencz** (681. l.), **püspök** (681. l.) szavakban (a nevek és szavak mind SEBESTYÉN átírásai!). SEBESTYÉN hangértékelése nyilvánvalón kitűnik ebből; különben meg is mondja (42. l.): az elsőt **-ü-**, a másodikat **-ö-** hangértékűnek tekinti.

A rovásnaptárt illetően legyen szabad megjegyznem először azt, hogy helyesírása ingadozó, egyáltalán nem következetes. Megesett, hogy ugyanazt a szavat határozottan eltérő rovásjegyekkel írta le: **kös-karácsony** – **kusasszony** (MARSIGLI, 673–675. l.). Megtörtént, hogy ugyanazt a szavat hol kevesebb, hol több jeggyel írta: **erzs^ébet-erzs^ébet** (677–673. l.), vagy pedig ahol a nyelvtörténeti ismeretek alapján bizonyos hangot várnánk, ott egészen mást alkalmaz: pl. noha az Orsolya név a XV–XVI. században Ursula alakban is előfordul, mégis határozottan Ors^olya-t ír, a Dorottya meg Zsófia név esetében viszont, holott ezeknek a régiségben soha sincs **u-s** alakjuk, itt mégis **Dur^utya** (673. l.) s **Zsuf^fia** változatot találunk és, tegyük hozzá, határozott rovásjegyekkel, mert a másoló bizony rendkívül sokszor tévedett: egy-egy vonalkával többet vagy kevesebbet húzván, azonnal megváltoztatta a jegy hangértékét (675. l. **Jakab** helyett **Akakab**, 673. l. az elébb idézett Dorottya **ty-**je helyett – kifelejtve a kis oldalszakállkát – tulajdonképpen **b-t** írt!) Talán már ebből a felsorolásból is világos, hogy eltekintve azoktól a hibáktól, amelyekből sajnos, rendkívül sok van és amelyeket csakis a másoló követhetett el, vannak olyanok is, amelyeket a rovó vétett el, ha ugyan valóban és nem valami ősi hagyományok már megemertek, kései csökevényei, mint pl. LIGETI Lajos nagyszerű felfedezése a zárt **e-**nek meg a **h-**nak az összecserébereléséről (MNY, 21, 1925, 51–52. l.). Ítélezéskor okvetlenül ügyelnünk kell a helyesírásra, az igaz, ámde bizonyos, hogy nem mindig szabad szó szerint el is fogadnunk egymással nem egy ízben ellenkező vallomásait, hanem lehetőleg minden más segítséget is fel kell használnunk a kétes helyek tisztázására, mert ugye, noha pl. MARSIGLI a **v-t** tévesen **ü** hangértékűnek jelöli a betűsorban meg a naptárban való háromszori előfordulásakor (675, 677. l. **Estvan**, 683. l. **Vid**) **v** hangértékkel használja, vagy pedig amiért az **u-t** nyolcszor (673. l. **Julia**, 675. l. **Úrszéke**, 677. l. **Lukács**, **Luca**, 679. l. **Jerusalem**, **sidoneusok**, 683. l. Ambrus, Júlia) helyesen használja, de viszont a fennebb említett három esetben helytelenül, azért még senki se mondotta,

hogy az illető rovásjegy hangértéke más! Annál is inkább nagyon óvatosan kell tehát mérlegelnünk az összes számbavehető körülményt, mivel, ne feledjük el, ekkor még az ország legnagyobb és legműveltebb gócaiban is meglehetősen ingadozott a helyesírás, hogyne ingadozott volna tehát a sokkal kisebb tanultságú határszéli ember írása, aki még egyes – egybeült már esetleg teljesen kiveszett – tájnyelvi vagy egészen sajátosan helyi változatokat is ismerhetett akkor! Azután számolnunk kell azzal is, hogy a naptár egyes részei régiebb szóalakokat őriztek meg, mások viszont fiatalabbakat és hogy átírásukat is csak bizonyos fokig szabad irányadóul elfogadnunk, hiszen magyarul nem tudó írta le tollbamondás alapján, amikor pedig valószínűleg szintén sok hiba esett, végül pedig hogy az **ü-ö** hangátalakulásnak éppen ebben az időben végbemenő folyamatok természetesnek kell tartanunk, hogy a szavak leírása nem lehetett feltétlenül egységes, mikor még a kiejtés is bizonyára csak hosszabb időn át való ingadozás után kristályosodott ki, szilárdult meg.

Hibás már a rovásnaptár rovásjegysorának hangértékjelölése, mert mindkét jegyet határozottan **eö**-nek tünteti fel. A négy külső-küllös kerék a rovásjegysor végén, a szótagjegyek és állandósult összevonások között van. Magános magánhangzó mindkét oldalról nagyobb számú mássalhangzótól környékezve. Olyan helyzetben tehát, amelyben a másoló feltehetően megérthette a tollbamondott hangot és nem cserélhette fel valamelyik szomszédjával. A Z alakú jegy előtt viszont **u** van, utána pedig a **v** jegye, amelyet **eu** hangértékűnek jelölt¹⁷. Tekintve, hogy itt a Z mellett közvetlenül azonnal a tévesen **ü** hangértékűnek jelölt **v** következik, ezt pedig – mint láttuk – mindig **v** hangértékkel találtuk a naptárban, magától értetődőleg inkább feltehető, hogy ennek az **eö** hangértékelése téves és tulajdonképpen a **v** jegy **eü** hangértékjelölése tartozik hozzá. Hogy mi okozta a hibát, talán felesleges most kutatnunk. *Lehet egyszerűen az, hogy az olaszban nem lévén sem ü, sem ö hangzó, nem tudta megkülönböztetni a kettő árnyalati különbséget; mindkettőt talán valamelyik más nyelvből jobban ismert ö-nek hallotta és jegyezte fel.*

NÉMETH azonban (NyK, 45, 1917, 33. l.) éppen fordítva vélekedik, mert a Lőrinc névnek a régiségben nincs **Lürinc**, a Betlehemnek meg **Bütlehem** alakja („utóbbi hangtörténeti képtelenség”), hanem csakis Lőrinc és Bötlehem, viszont a **kis**, **Sylvester**, **püspök** szavaknak nincs **ö-s** alakjuk, tehát csakis **küs-**, **Sylvester-**, **püspök-**nek olvashatók. NÉMETH annyira nyomósan érvelt, hogy mindennemű másféle megoldás lehetetlennek tűnik, jóllehet még az ő

felfogása ellenére is akadnak egyes, azzal meg nem magyarázható részletek, eltekintve attól az – esetleg megtörténhetett, de mégis – nem valószínű folyamattól, hogy az **ö, ü** majdnem évezredes jelét, – amelyből NÉMETH szerint (NyK, 45, 1917, 32. l.) már a VII. században le kellett kopnia az **ö** hangértéknek, következésképpen tehát amely 500–600 éven át csupán **ü** hangértékű volt – a XII–XIII. század fordulóján az újonnan kialakult **ö** hang jelölésére vitték volna át és a régi **ü** hang jelölésére új betűalakot javaszkodtak volna ki! Nem sokkal természetesebb-e az, hogy a régi jegy megmarad a régi hang jelölésére s az új hang jelölésére találjanak ki valami új jelet, vagy inkább máshonnan, a közeliből kölcsönzik a szükséges alakot, mint az az **f, h, l, e, o** hangjegeivel is megtörtént?

A Lőrinc és Bütlehem változat NÉMETH szerint megdönthetetlen bizonyíték az illető jegyek nem **ü**, hanem **ö** volta mellett. Ámde, ha megfigyeljük, hogy MARSIGLI a rovásjegysor hangérték-feltüntetésében miképpen írta át az ejtéskönyvitket, rendkívül érdekes dologra jövünk rá: amíg ti. a külön jegyekké önállósult mássalhangzó összevonásoktól (**enc, ent, eck, end, enb, est, ak, omj**) eltekintve, a tőlük most elől használt ejtéskönyvíttel kimondott, egyszerű mássalhangzók **f, l, m, n, r, s** esetében csupán az alapmássalhangzót írta volt ki, s mindössze két ilyen kettős mássalhangzónál (**esz, ely**) tüntette fel, azt is elől (ezek azonban nem feltétlenül tartják a szabályt, mert hiszen az említett állandósult összevonású mássalhangzók mintájára írhatta ki), addig azoknak a mássalhangzóknak az esetében, amelyeknél most hátul ejtjük az ejtéskönyvítt (b, c, d, gy, g, k, p, zs, t, cs, j, z, ty), **ö** minden esetben elől írta az **e** ejtéskönyvítt¹⁸. Aki tollba mondta neki, az szigorúan alkalmazkodott a székely rovásírás szervezetéséhez ebben is, azaz azok nem – balról jobbra, hanem ellenkezőleg, – jobbról balra olvasandók. MARSIGLI-nek az előbbi téves alapon nyugvó olvasatai tehát nem fogadhatók el, mivel az **e** valójában sohasem tartozik a tulajdonképpeni hangértékekhez, hanem csupán ejtéskönyvítt! A tollba mondó székely azt bizonyára elmondta MARSIGLI-nek, de **ö** elfelejtvén azonnal feljegyezni, utóbb egészen elfeledkezhetett róla. Ez a teljes szabotossággal megállapítható körülmény rendkívül jelentős a mi szempontunkból, azért, mert ebből nyilvánvalóan következik az, hogy a rovásjegyek nemcsak abban a hangértékben használhatók, mint azt a rovásjegysor feltüntette, hanem használható hangzók más, főként az **e** ugratására is, és nemcsak elől, hanem hátul is, mint, ha már nem is tökéletesen, de még mindig eléggé határozottan mutatja a székely rovásnaptár hangzóugrató szokása.

Semmi sem akadályoz tehát, hogy a most szóban forgó két nevet ne L^eür^enc-nek és – LIGETI javításával – B^eüt^el^em-enk olvassuk. Ha pedig így olvasuk – s ez az egyetlen helyes olvasási lehetőség – akkor valójában már NÉMETH se ellenzi, mivel a Lőrinc és Bütlehem alakokat maga is elismeri. (Vö. Etimológiai Szótár, V. 385. l. Bütlehem Calepinus szótárának 1585-i lyoni kiadásában.) De hogy olvasásom helyességére még jobban utalhassak, helyesnek vélem emlékeztetni FLUDOROVITS Jolánna és latin jövevény-szavaink hangtanában (MNy, 26, 1930, 198. l.) éppen a Lőrinc névvel kapcsolatosan elért eredményeire: a latin **au** illeszkedve magyar **eü>äu>ö** ehhez felsorolt mintái közül: **Neurenche** (1211), **Leurench** (1256), vagy MELICH Jánosnak megegyező fejtegetéseire (MNy, 17, 1921, 147. l. és 18, 1922, 188. l.), amely szerint „**Lauréncz**”>**Leüréncz**>**Leürincz** alakokon át ment és a **Leüréncz** név éppen a kolozsvári polgárok 1453. évi névjegyzékében fordul elő, azaz olyan helyen, amely mind időben, mind térben nagyon közel állván rovásnaptárunk helyességéhez, és egyúttal, hogy a rovásnaptár rovásjegysora hangértékelés: hibáiból helyesen következtettem a Z jegy **ü** hangértékére.

Talán világosabban láthatunk akkor, ha most nem térünk át a négy-küllös jegy tárgyalására, hanem folytatólagosan végigmegyünk jegyünkkel a többi emléken levő mintáin is. NÉMETH szerint ez a jegy nem fordul elő a csíkszentmihályi feliraton. Én azonban azt hiszem, igen. Ha ugyanis mindjárt a második szónak „születésétől” első jegyét gondosan megnézzük s, emlékezve arra, hogy a felirat rovásjegyei bizonyára többször újra fejtődtek, még pedig nyilvánvalón a rovásírást kevésbé vagy egyáltalán nem értő kéztől, a régibb alakú szögletes, merev **m** jegy bal felső ferde vonalkáját elhagyjuk, azonnal megvan a függőleges egyenesből és hozzá a bal oldalon alul kapcsolt kétszer megtört párhuzamos egyenesből egészen tökéletes összevont **szü** jegy. Nem kell tehát szétválasztanunk a jegyeket, mint SEBESTYÉN tevé (MRHE, 64. l.), hiszen az összevonás teljesen hibátlan. Maga a jegyalak egyezik a nikolsburgi **ö** (?) alakkal, viszont itt feltétlenül **ü** hangértékkel szerepel. Úgy tehát, hogy ez szintén csak azt erősíti meg, amit eddig kikövetkeztettünk: szóbanforgó jegyünk nem **ö**, hanem **ü** vala!

KEDEI SZÉKELY Tamás feliratában – SZAMOSKÖZINél – nem fordul elő. A többieknél MISKOLCZI CSULYAK István (1610–1635), MISKOLCZI CSULYAK Gáspár (1654), TELEGDI-RÉTYI Péter (1671), KÁJONI János (1673), HICKES-HARSÁNYI (1678), 1680. évi névtelen, TELEGDI-SZANCHY (1709–1714), BÉL-KAPOSSI, DOBAI,

DÉSI, RETTEGI s a marosvásárhelyi 9 székely rovásjegyosor táblázata egyöntetűen mind ezt a jegyet írja **ü** hangértékűnek. Legfennebb az alakban térnek el néha egymástól. Jóllehet legtöbbjük megtartja a lényegét, a kétszer megtörő egyenest, de már nem mindig ebben a helyzetben, hanem függőlegesen stb. felállítva a párhuzamos vonalakat; mégis olyanok is, hol az egyenesek, sőt a szögletesek is többé-kevésbé ívelődnek, megkerekednek, **G**-vé, fedőtelen **5**-sé torzulnak. Bármennyire is elváltozott némelyikük, azért mégis valami alapon még mindig azonosíthatók, s az a lényeges, hogy ennek a jegynek az esetében az egész háromszáz év alatt szabatosan végigkísérhető az **ü** hangérték.

Térjünk most ismét a nikolsburgi rovásírásos ábécében állítólag **ü** hangértékű, négy külső-küllős kerek alakú rovásjegyhez. NÉMETH azért ragaszkodik utóbbi rovásjegy nem **ö**, hanem **ü** hangértékű voltaéhoz, mert szerinte sem a **kis** sem a **püspök** szavaknak, sem végül a **Szilveszter** névnek a régiségben nincs **ö**-s alakja, következésképpen csakis **ü** hangértékűek lehetnek. Mivel MARSIGLI áthúzta jegyünk negyedik előfordulását a gyümölcsoltó szóban, nem vette figyelembe. Megjegyzem, több joggal hagyhatta volna el a **kös-kis** tárgyalását, mivel, mint említém, az előfordult **kus** alakban is, tehát nem feltétlenül bizonyos a **kös** alak helyessége. Hogy ne csökkentsük ítéletünk megbízhatóságát, ne tekintünk el az **ö** egyetlen előfordulásától sem, ezekről itt most általában azt kell megjegyeznünk, hogy mind első szótagban vannak, mai **i** (**kis**, **Szilveszter**), illetve mai **ü** (**gyümölcsoltó**, **püspök**) helyén.

Ha végignézzük LOSONCZI Zoltánnak az **ö**-zés történetéről írott tanulmányát, illetve rendkívüli szorgalommal egybehordott adatait (NyK, 45, 1917, 45–116. l.), azt látjuk, hogy a mai első szótagbeli **i** helyén már a XIII. századi oklevelekben (1211, 1232, 1299–1300) találunk **ö**-t, méghozzá éppen a kis szóban (48. l.); 1419. évi oklevelekben pedig mai első szótagi **ü** helyén fedezünk fel **ö**-t (55. l.). A kódex első csoportjából mind a mai első szótagi **i**, mind **ü** helyén álló **ö**-ről egész sereg mintát hoz fel (67–68. l.), köztük a WINKLER-kódexből megint éppen a **kös-kis**-re, továbbá nemcsak más távolabbi, hanem a TELEKI-kódexből – tehát időben és térben egyaránt rendkívül közelálló helyről – nagyon sok adatot a **gomolch**-gyümölcsre meg a WINKLER-kódexből a **püspökre**. Éppen így a kódexek második csoportjából is; ekként meglehetősen nagyszámú adatot sorol fel arra vonatkozólag, hogy a mai első szótagbeli **i** vagy **ü** helyén a régiségben **ö** állott, közöttük a rovásnaptárhoz szintén közelebb álló DÖBRENTEI-, KRIZA-, meg a székelyudvarhelyi kódexből is (97. l.), és éppen a legutóbbiból

a **gomolch**-re is. Végül, az utolsó kódex-csoportban is még mindig elegendő idevágó adatot találunk (109–110. l.), közöttük ismét a **kevs-kis**-re. Ha tehát végignézzük LOSONCZI felsorolását, abban nemcsak arra találunk mintát, hogy mai első szótagi **i**-nek és **ü**-nek a régiségben volt **ö**-s alakja, hanem külön megtaláltuk a **kös**, **gyümölcs** és **püspök** alakot is! Egyedül a Szilvesztert nem észleltük név szerint. Ámde, ha LOSONCZI összeállításából megfigyeljük még azt is, hogy a püspököt egy 1363-i oklevél **Pyspuk**-nek, egy másik, 1384-i oklevél **pyspuk**-nek, a TELEKI-kódex **py** pokot-nek írja, egész jogosan következtethetünk arra, hogy nemcsak a Szilveszter, hanem a Sylvester névnek is lehetett Szölveszter változata, ha nem is az „irodalmi”, de legalább is valamelyik tájnyelvben... Minthogy tehát a rovásnaptár négy külső-küllős = **ö** jegyű szavainak mindnek volt **ö**-s alakja is a régiségben, nem tartható fenn NÉMETHnek az éppen ezek nemléteére alapított, ellenkező véleménye.

A csíkszentmihályi feliratban az **ö** hang háromszor fordul elő, helyesebben egy **ö** meg két **ö**. Itt azonban már nem a négy külső-küllős kereké jelöli, ha [...] [A fogalmazás hajdani, részbeni megsemmisülése miatt kiegészíthetetlen rész. F.I.], illetve többé sohasem, mivel az a jegy ezután már csak KÁJONI (1673. évi) eredeti rovásjegyosorában található. A csíkszentmihályi feliratban egyeneskék nélküli latin K-val majdnem tökéletesen egyező jegy jelöli. Egyik a nagy, másik inkább kis k-nak felel meg. Első előfordulása azonban nagyon bizonytalan. Úgy látszik, a felirat éppen itt sérült meg leginkább, s újramázolója a tőlem feltett szép összevonást éppen itt értette meg legkevésbé, vagyis éppen itt sikerült legjobban eltorzítania. Nincs miéért felsorolnom az összes olvasatot, csupán SEBES-TYÉNÉ-t meg NÉMETHÉ-t idézem. Előbbi (MRHE, 64. l.) s^ctü-, utóbbi (MRI, 8. l.) t^étél-nek olvassa. Igaz, feliratunk kissé avatag hangon szólal meg, ámde mégis szépen, könnyen érthetőn. Nincs semmi szükség tehát ennyire torzítottan kiolvasnunk – nem tudom, vajon egyáltalán lehetséges-e nyelvészetiileg – akkor, amidőn minden nehézség nélkül helyreállíthatjuk szabályos értelmű eredeti alakját: az a felirat többi nagyon szép, értelmes összevonásához igen jól illő összevonás. Az utolsó jegy külön áll. Mai alakjában tulajdonképpen **g** volna, de mivel feltehetőleg a hozzá-nem-értő újrafestője kifejejtette a jobboldali fővonal oldalához húzandó ferde egyeneske egyikét, nyugodtan elfogadhatjuk **l** voltát. Most már a tulajdonképpeni összevonásból teljesen és helyes alakjában maradt fenn a középső **t**. Az ettől jobbra levő szóelválasztó pontsorról azt hiszem – tekintve főként, hogy semmi esetre sincs itten helye –

bizonyára csupán a vonal alsó részében maradt meg belőle 1–2 picinyke rész; ebből aztán – a szöveget nem értve – a többi szóelválasztó pont mintájára hasonlóan egészíté ki ahelyett, hogy a **t** függőlegesének felső végéhez megszakítatlan vonalban odahúzta volna s ezzel helyreállította volna az eredeti, teljesen szabályos **st** összevonást. A **t** baloldali ferde vonalának felső végéhez csatlakozva azután határozott függőlegest találunk. Ezt két, balról-alólról jobbra-felfelé haladó, különböző hosszúságú ferde egyenes metszi. Az alsó csak jobb oldalon van meg, a felső bal oldalon is, sőt jobb oldalon átvágja a **t** ferde segédvonalát. Jóllehet jelenlegi alakjában eléggé szabályos **gy**-nek felel meg, mégse hagyható meg, mivel ezen a helyen teljesen értelmetlen. SEBESTYÉN **ü** olvasata azért vélhető elhibázottnak, mert a függőleges nagyon határozott és azt semmiképpen sem helyettesítheti az **ü**-nek ugyanazon szóban még egyszer meglevő jegyével. NÉMETH olvasata valószínűbb, mert mindössze csupán az alsó keresztező ferdét hagyta el s ezzel már hozzá is jutott az **i**-hez. Ámde nem éppen olyan jogosan vagy még jogosabban tehetjük fel azt is, hogy az illető vonalak helyén az újrafestő mégiscsak látott valamit, bármi keveset is, ami a vonal meghúzására ösztökélte? Nyugodtan vélhetjük tehát, hogy megvolt a felső vonal, kb. úgy, amint SZILÁGYI Sámuel másolata mutatja, csak éppen nem ment át a függőleges bal oldalára is. Megvolt továbbá az alsó ferde vonal is, de ez már nem abban a helyzetben, hanem ellenkezőleg, a felső ferdének a fő függőlegeshez való csatlakozásától indult jobbra, lefelé. Minthogy legalább ugyanolyan jogosan kiegészíthető szöveg megkívánta **ö**-re is, helyesebbnek vélem így **s^éöl**-nek olvasni a vitatott részt, vagyis tulajdonképpen itt is **ö**-volt, mégpedig ugyanolyan alakú, mint feliratbani másik két **ö**.

KEDEJI SZÉKELY Tamás hét ízben tüntette fel az **ö** hangzót, de szintén új jeggyel: **o**, domborodással egymást érintő két félköívvel. A másolat elég egyszerűen használja a jegyet, legfennebb az az eltérés, hogy a baloldali ív nem mindig annyira nagy, mint a jobboldali, hanem néha rövidebb. Ebben az alakjában használják TELEGDÍ, RÉTYI, BÉL–KAPOSSI, RETTEGI s a marosvásárhelyi 9 rovásírásos táblázat egyes ábécéi, és erre mennek vissza MISKOLCZI CSULYAK István és Mihály (csak a baloldali körív alól felhajtja), az 1680. évi névtelen (derékban vízszintes egyenes keresztezi), TELEGDÍ–SZANCHY (megfordított **o**, Dobai), **söt**, HICKES–HARSÁNYI s DÉSI még tovább torzult K jegyei. Jóllehet többé-kevésbé mind eltérők, azért mégis aggodalom nélkül visszavezethetők legalább is a három alapváltozatra: a négy külső-küllős

kerékre, a K-ra s a **o**-ra, mert hangértékelésük mindig következetes, sohasem elhibázott.

Alapjában véve azt hiszem, hogy ezek is mind egy töből sarjadtak, mégpedig az utóbbi kettő az elsőül említettből. Arra ui. nem gondolhatunk, hogy ezek az alakok az anyaábécé valamelyik változatából kerültek ide, mivel a magyar nyelvnek századokon át nem volt **ö** hangja s az anyaábécében sincs ennek megfelelő alakú és hangértékű jegy. Sokkal valószínűbbnek kell tehát tartanunk, hogy a régebben előforduló s emiatt régiebbnek vehető négy külső-küllős kerékből rovás-készítési okokból – könnyebb voltáért – egymásból vagy egymástól függetlenül két helyi változat is kialakult. Az egyik a kerék baloldali ívét meg a két küllőt függőlegesre egyenesíté ki, a két küllőt elhagyván, a jobboldali félkörívet – a függőlegesig vezette be. A másik pedig teljesen elhagyván az egykori, alól félre metsző köríveket, a két-két egymás fölötti küllőt kötötték egymást érintő körívvel. – Valószínűleg így történt, bizonyítani azonban nem tudjuk. Okát minden esetre abban kereshetjük, hogy sem maga a hang, sem maga a jegy nem volt régi, sőt az utóbbi ráadásul a maga kerék alakjával még csak nem is igen felel meg a rovás-készítés eljárásának. Nem csodálhatni tehát, ha a gyakorlatban kissé nehézkes és még a megszokás-nemszentesítette jegyet aránylag nagyon gyorsan igyekeztek – belőle szerkesztett, de mégis könnyebben róható – más jeggyel helyettesíteni, s azok a változatok esetleg nem is fokozatosan egymásból alakultak ki, hanem talán egyidejűleg állottak elő. Gondoltam arra, hátha a különböző alakváltozatokkal a rövid és hosszú hangzók különbségét akarták érzékeltetni, ámde semmi sincs, ami ezt támogatná: ugyanaz a rovó ugyanazt a jelet használja mind a rövid, mind a hosszú **ö** jelölésére.

SEBESTYÉN ezzel teljesen ellenkezőn úgy vélekedett (MRHE, 141. l.): a négy külső-küllős kerék annyira cikornyás, hogy egyszerűbb változatok kútféjének egyáltalán nem tekinthető. Összehasonlítás után a csíkszentmihályi K=**ö** jegyet vette eredetibbnek. További fejtegetéseit nincs miért különösebb figyelemmel kísérnünk¹⁹. MELICH Jánosnak egyik rendkívül ügyes és értékes megfigyelése ui. minden kétséget kizáróan eldönti a vitát. MELICH ti. az **ö** és **ő** hang középkori jelöléseinek vizsgálata közben megállapította, hogy, noha a kódex írói rendszerint **o** jeggyel írták, vannak mégis olyanok is (JORDÁNSZKY, ERDEY, THEWREWK), ahol **o** betűvel jelölték. Eredetét kutatva kiderült, hogy e betű alakban és **ö** hangértékben a XII. században tűnt fel. Távlabbi s későbbi sorsa bennünket nem érdekel, csupán az, hogy a **o** jegyet megtaláljuk a mi emlékeinkben is, bár ezidő szerint még

nem tudhatni, milyen úton került hozzánk, de az bizonyos, hogy az 1303-i Codex Cumanicus-ban is megvan. Most már, tekintve részben a legutóbb elmondottakat, részben pedig a fennebb megtárgyaltakat, azt, hogy az **ö** hang keletkezését a XII. század második felénél korábbra nem teheti, s első kétségtelen előfordulásai csupán a XIII. század elejétől mutathatók ki, tekintve végül nemcsak a nikolsburgi karcsúbb, hanem a rovásnaptárbeli és KÁJONI-féle kerekdedebb alakot is – még egyszer külön hangsúlyozva, hogy korábban sem hang tekintetében, sem alakilag nem található meg –, feltétlenül bizonyosnak kell tartanunk, hogy a *négy külső-küllös kerék alakú jegy az ö hang kialakulásával párhuzamosan az új hang jelölésére idegenből kölcsönzött φ betűnek a rovásíráshoz némi csekély változtatással, valószínűleg még szintén a XIII. század folyamán alkalmazott jegye*. Ezzel a felismeréssel minden kétséget kizáróan igazolódtak eddigi megállapításaim és következtetéseim: a kétszer derékszögben megtört egyenes az **ü** hangnak az ősi anyabetűsorból fennmaradt alakú jegye lehetett, a négy külső-küllös kerék pedig csakis az **ö** jelölésére szolgálhatott és a csíkszentmihályi meg KEDEI SZÉKELY Tamás-féle változatok csakis ennek a rovás készség (technika) miatt leegyszerűsödött leszármazottai lehetnek. Minthogy a jegyek évszázadokon át szakadatlanul a most körvonalaztam hangértékükben használódtak, eredményem nem szorul további bizonyításra. Csupán azt óhajtom még megjegyezni: szó sem lehet arról, hogy az **ö** az ősi anyabetűsorból átvett alakkal és hangértékkel a XIV. századig az említett körülmények ellenére változatlanul megőrződött volna. Sokkal valószínűbb az, hogy a magyar nyelvnek – NÉMETH szerint – hihetőleg a VII–VIII. században sem volt **ö** hangja – a türk ábécé elsajátításakor csupán **ü** hangértékben vette át a türk anyabetűsor **ö-ü** jegyét, és azt **ü** hangértékben egész léte alatt megőrzé; a XII–XIII. században újonnan alakult **ö** hang jelölésére pedig kevés átalakulással az új hang új jegyét kölcsönözte, mint ahogy tette a **t, h, l, o** hang jegyeivel is. Mondom, az előbbi sokkal valószínűbb, mint az, hogy a körülbelül hatszáz évig (?) **ü** hangértékű jegyeket a XII–XIII. század fordulóján terjedni kezdő új hang jelölésére vitték volna át, a régi hangnak viszont új jegyet ravaszkodtak volna ki, majd 200–300 év múlva minden további nélkül felcserélték volna a hangok jegyeit.

Utóbbi eredményeknek megfelelően tehát karcolatunk olvasatát **Zsübüd-tas** (?) **-t^aszsz**(?)-nek kell helyesbítenünk, ama megjegyzéssel, hogy ez a változás természetesen semmit se ront az **ö** összehasonlítások értékéből, mert ha a **Zsübüd** szó fennmaradt

volna, minden bizonnyal **Zsöbödde** változott volna. Csupán török nyelvész állapíthatja meg biztosan és véglegesen. Elsősorban olyan, aki főként erre a vidékre elkerült török néptöredékek nyelvét ismeri jól, már persze amennyire ismerheti a fennmaradt csekélységek-ből. Nyomatékosan felhívom tehát az illetékes szakemberek figyelmét a kevés figyelemre méltott tászoktetői emlékekre, hátha ezek most – a székely, besenyő s türk írás összefüggésének helyesebb szemléltetése után – újabb összekötő kapcsul szolgálhatnak és jobban bevilágíthatnak majd a még mindig eléggé sűrű homályba.

Semmiképpen se szabad elzárkóznunk ui. attól, hogy a karcolatcsoport esetleg nem székely, hanem valamelyik más rokon turáni népnek ugyancsak a türk betűsorból eredő írásjegyeivel megörökött feliratát őrzi. A függőleges vonal ugyanis a különböző (Tá-lász-völgyi, Jenyiszej-melléki, Orkhon-vidéki) türk betű sorokban éppen úgy az **sz** hangot jelöli, mint a besenyő vagy a székely rovásírásban. A b) második jegye a jenyiszeji türkben az **ng**-nek, megfordított jegye pedig a besenyőben a **γ** hang, míg ívelt vonalú változata végül ugyancsak az utóbbiban a **t** jelzésére szolgál. A X a jenyiszeji türkben szintén megvan, mégpedig a palátális **d** jegyeként. A besenyőből azonban nem ismerjük. Esetleg meglehet abban is, és éppen ilyen alakban meg hangértékben, csakhogy eddig még nem került elő olyan felirat, amelyben benne lenne; a nagyszentmiklósi kincs feliratának besenyő (?) írású szavaiban ugyanis egyetlen **d** sincs. Az aljához függesztett szögek viszont – teljesen hasonló alakban (>) – **o, u** hangértékűek a jenyiszeji türkségnél és **a, ä** hangértékűek a besenyőben. Az utóbbiak közötti ellentmondás azonban csak látszólagos: amint NÉMETH (MNY, 28, 1932, 68. l.) megállapította, a török **Bota** a besenyőben **Bata**, a magyarba meg **Vata** alakban került át. Nyilvánvaló tehát, hogy itt a türk **o** a besenyőben és a magyarban **a**-ra változott, de a hangváltozást – úgy látszik – nem kíséri betűváltozás is, mert az átalakult új hang jelzésére továbbra is a régi jegy szolgált. Ha a hozzáértők besenyő értelmet hoznak ki ebből a csoportból, akkor esetleg még az előbb meg-nem-érthetőnek mondott és hiányos négyzetet is felhasználhatják a magyarázathoz. Az utóbbi írásban ui. a téglalap körvonalú jegy az **ü, u?** hangot jelölé.

A most elmondottakon kívül van még néhány olyan körülmény, amelyek nemcsak figyelmeztetnek, hanem a legnagyobb erővel kényszerítenek e karcolatcsoport jelentésének mielőbbi kiderítésére s jelentőségének minél szabatosabb tisztázására. E jelenségek egybeesése ugyan merő véletlen is lehet, ámde mégis

rendkívül feltűnő, hogy egyugyanazon helyen egy emlékről annyi különböző jelenség ilyen szép összhangban csengenjen össze!

KUUN Géza gróf ugyanis a Codex Cumanicus-ában (284. l.) a **taš** (**taz** változatban is!) szavat is adtak a kun szavak sorában és, többek között, 'kő' jelentéssel is. Ugyanott (283. l.) a **Guhut** 'judaeus' jelentésű szavat is. Minthogy a „consona autem signi Graecorum perquam simili” (XCIX. l.) és maga a szó meg a perzsa **dšahut**-ból kölcsönzött²⁰, rendkívül szembeötlő a hasonlóság, illetve nagyon valószínű a lehetőség, hogy *karcolatsoportunk nem székely, hanem kun nyelvű rovásírásos emlék*. NÉMETH Gyula éppen a Codex Cumanicus egyik, eddig helytelen értelmezésű helye alapján mutatta ki (NyK, 45, 1917, 24. l.) nagyon meggyőzőn, hogy a kunok a XIII. század végén még rovással írtak. Ez viszont szintén nem lehet más, mint a türk anyaábécének valamelyik utóda! Tekintettel az ugyanazon anyától való származásra, ahogy elég hosszú időn át egymás mellett is éltek, azt hiszem nyugodtan feltehető **zs** jegyünknek **s**, illetve **dš**-szerű árnyalata is, a **b**) két alsó jegyéhez függesztett **ü**-t pedig helyettesíthetjük a besenyő ábécé **>=u** jegyével, a **d-t** változás végül meg annyira könnyen megtörténhetett, hogy miatta nem kell aggódnunk. A székely rovásjegysor alapján kiokoskodott felirat és a feltett kun szöveg közötti egyedüli nehezebbnek látszó eltérés a **b-h** más-salhangzó különbségében rejlik. Valójában azonban ez sem nehezebb akadály, ha meggondoljuk, hogy a törökben **s** így valószínűleg a kunban eredetileg sem volt **h** hang, tehát betű sem, és hogy a magyarok is csak később, görög hatásra, a görög **λ**-ből kölcsönözték^{21a}. Mivel ennek a székely rovásírásbeli alakja is csak nagyon kevésbé tér el a görög ősalaktól, illetve a székely **b**-től, megeshetett, hogy jegyünk a kun ábécében a **h** hangértéket jelezte.

Már előbb említettem, hogy a karcolatok nem mind ugyanabból az időből származnak. Megtörténhetett tehát, hogy a **zs**-nek a szerkezeti tekintetben hozzá nem tartozó alsó része s éppenígy a kampós- meg a kettős kereszt is utóbb, illetve előbb került a köre. Ez azonban még nem jelent hamisítást, legfennebb csak kései hozzátoldásokat, amilyeneket – az utcakölykök és hozzájuk hasonló értelmi színvonalon állók kezéből – ma is akárhányszor láthatunk hozzáférhető feliratainkon, síremlékeken (emlékezzünk csak az ún. HUNYADI János-féle gyulaféhvári, székesegyházbeli síremlék fedőlapjára). Ezzel kapcsolatosan érdemesnek vélem említeni, hogy ez a rovásjegysorocska a kő elég lapos felületén, éppen a közepe táján van. Úgy helyezkedik el, lehetetlen mátra gondolnunk, mint arra, hogy

szántsándékkal választották ezt a követ és előre jól meggondoltan, tervszerűen kapcsolták a jegyeket a kőre. Sőt, tekintve, hogy a többi kövek mind tele vannak különböző-különböző karcolatokkal, s ezen semmi más nem fordul elő, csak egyedül az újabban vésett kampós-kereszt, mivel a kettős vonalú keresztet, mint említém alighanem kitörőlni szándékoztak, azaz nem számíthatjuk már ide, – talán arra is gondolhatunk, hogy kövünk jelentősége nagy volt már akkor is, sőt nevezetessége még azután is sok ideig fennmaradt, legalábbis addig, míg a többi karcolatok is elkészültek, kivéve természetesen a sokkal újabb-korinak vehető latinbetűs névkezdő-betűt.

Amint látjuk, aránylag könnyen és minden merészebb „halálugrás” nélkül kun szöveget, méghozzá a magyarnál értelmesebb szöveget is olvashatunk ki. Hogy aztán ez az olvasat valóban megállja-e a helyét, azt a nyelvészeti mérlegelések eredménye döntheti el.

A **Zshud** (**Dšuhut**)-**taš** = Zsidó-kő olvasat valószínű volta mellett azonban más sajátos jelenségek is beszélnek. A KOVÁCS István leírta sziklatömbök kettején tízszere ismétlődik a penta-, hexa- és septagramma alak. Olyan karcolat-alak tehát, amely a zsidóságnak már ősidőktől fogva rendkívül jelentős és jellemző jelvénye! Igaz ugyan, hogy a Mogen Dovid = Salamon-pecséte = Szulejmán-pecséte nem kizárólagos jelvénye a zsidóságnak, megvan még más népek és vallások esetében is, így az ó-görögösgben, az újkori mohamedánságnál is, ámde a **Zsidó-kő** olvasat nagyon is nyomatékosan éppen eme lehetőség felé mutatja az utat. Nem csodálható, ha NAGY Géza (Arch. Ért., XXXIV, 1914, 112. l.) a Dávid-pajzsok alapján azonnal arra gondolt: a székelyek XVII. századi szombatossága valójában nem újkeltű dolog, hanem évszázadokon át lappangott közöttük és még a kazárok (kabarok) zsidó vallásával függ össze. NAGY Géza gondolata annál is érdekesebbnek tűnik, ha arra gondolunk, hogy a hajdani székelyföldi szombatosok ősi fészékének neve: **Bözöd** nem egyéb a **Zsöböd** hangátvetéses (metatézises) változatánál, egyszerűen felcserélődött az első két más-salhangzó^{21b}!

Ámde ott van magának a helynek a neve is: **Tászok-tető**. Nem tudom, valóban ez-e a rendes neve vagy csak újabban került be az irodalomba ebben az alakban, mert az osztrák–magyar vezérkar: 1:75.660 méretű 12. öv., 33. oszlop (**Toplicze**, 1900) lapja egyszerűen **Tászok** névvel jelöli, holott ugyanazon hegytömb déli- s északi végeit Bányatető- s Közrez-tetőnek jelezve, azok esetében határozottabban kiírta a tető szavat is. Bármint is legyen, számunkra pillanatnyilag nem nagyon lényeges, mivel világos, hogy a tető szó azután

is illeszkedhetett a **Tászok**-hoz, miután a **Tászok** név eredeti jelentése már elhomályosult, kiveszett a köztudatból. Nem tudom, szakképzett nyelvész megengedi-e, de számomra nagyon feltűnő az, hogy – amikor a Tászoktetőn levő sziklatömbökön, még a ‘kő’ = **taš** szó is előfordul, számos varázserőjű jegye mellett a kiolvasható karcolatban, ugyanakkor a **Tászok** név egész könnyen feloldható az alap **taš** vagy **tász** szóra. Ehhez a magyar többszám **-o-k** képzője járul²². Az, hogy a szó többszámú alanyesetét használja helynévként, nem ellenzi, mert pl. ugyanezen a környéken, a Tászoktető közvetlen közelében ismeretesek a **Hódosi lakók**, **Tilalmas lakók**, **Kőházak** helynevek. Hogy a török népek névadási szellemének egészen megfelel ez a helynévképzés, sőt, hogy utóbb a hasonló, egyszerű, többes alanyesetű helyneveket népvnekként is használják, arra NÉMETH Gyula nyújt több nagyon találó mintát (HMK, 32–33. l.); (‘Tavak’, ‘Erdők’ stb.) természetesen ‘tó mellett lakók’, ‘erdőben lakók’ értelemben).

Bár különösebb bizonyító ereje nincs, mégis megemlítem – erre GYALLAY P. Domokos szíveskedett figyelmeztetni – hogy pl. a besszarábiai tengerparti **Tasla** stb. településneveken kívül Moldva nyugati szegélyén, nagyon közel tehát a Gyergyai-medencéhez, a Békás–meg a Gyimesi–szoros közötti Tarhavas egyik északkeleti oldalnyúlványából fakad a csángók Tázlő-vize – feltéve természetesen, ha, tekintve a Tarhavas közelségét, ez nem a szónak másik: tar = szár = kopasz jelentésével függ össze – felső folyásánál a hasonnevű **Tázlő–Tazlău** községgel és jobb partján Tazlău Sărat nevű mellékvizével. Az előbbi Aknavásár–Tărgu Ocna alatt Onfalvánál – Onești-nél ömlik a Tatros – Trotuș-ba, abba, amelyik csak kevéssel előbb fogadta magába a csikbánkfalvi Óriás-tető mellől csörgedező **Űz–Uzul** vizét meg az Ojtozi-szorosból feléje siető **Ojtoz–Oituz** vizét. Ha most végül arra gondolunk, hogy a bizánciak úzoknak nevezték a kunokat, vajon csupa véletlenek összetalálkozásának kell-e tartanunk azt, hogy ennek az előbb feltételeken, de mégis egészen értelmesen megmagyarázott ‘kun’ feliratnak közvetlen közelségében annyi **-uz** meg **-tuz** végződésű víznév található?²³ Nem int-e ez is, hogy szakemberek legkomolyabban foglalkozzanak a tászoktetői sziklakarcolatokkal, illetve a többi név helyes és igaz értelmezésével is?

Ha már kun szövegű feliratról mertünk beszélni, sőt, még feltételesebben esetleges kun írásjegyekről is²⁴, magától értetődőleg utána kell néznünk annak is: milyen volt, illetve milyen lehetett a kun írás is!?

NÉMETH Gyula szellemes versmagyarázatát és abból egész helyesen levont következtetését láttuk. MUNKÁCSI Bernát (KSz, 14, 1913–1914, 230, 232,

233, 237. l.) annak fejtegetése után, hogy SEBES-TYÉNnek kazár>székely lezármaztatási elmélete nem állja meg a helyét, azt igyekezett bizonyítani: természetesen sem a bolgár–törökök, sem a kazárok, sem végül mások nem közvetíthették²⁵ a székelyekhez a türk írást, hanem csakis a kunok, mégpedig a XIII. században, mivel ők a XII–XIII. században a székelyek szomszédai valának, és olyan szoros kapcsolataik voltak velük, hogy azok következtében részben el is székelyesedtek. Érvelése tetszetős és talán meggyőző is volna, egyebek között még annak ellenére is, hogy MUNKÁCSINAK a kérdésbeli kiindulási pontja: kun>csángó elmélete, illetve ehhez alapul szolgáló feltett kun s csángó hangtani sajátosságok ellen mind MELICH János (Ethnographia, 14, 1903, 52–54. l.), mind WICHMANN György (NyK, 37, 1907. 156 és 163. l.) nagyon is komoly ellenérveket sorakoztatott fel. Itt most nincs terünk MUNKÁCSI véleményének alapos megvárgyalására, azt máskorra hagyjuk. Emiatt csupán röviden foglalom össze: miért nem fogadhatjuk el a türk írás>kun írás>székely írás lezármaztatást, mindamellett, hogy az nagyszertűen bizonyítaná fejtegetéseimet.

A jenyiszeji (s talán a tálász-völgyi) feliratok ábécéje ui. bizonyosan 552–630/659-ig virágzott, vagyis attól kezdve, hogy **Tu-men** 552-ben az ázsiai avarok leverésével birodalmat alapított, addig, míg az utóbbi években előbb a keleti-, később a nyugati-türkök is kínai fennhatóság alá nem kerültek (NÉMETH, HMK, 194–195. l.). Az orkhoni feliratok I. csoportját pedig 680/682–745 közé kell beosztanunk, amikor **Elteriš khagánnak** sikerült kiszabadítania a kínai iga alól a keleti-türköket és ezzel egyidejűleg a nyugati-türkök is visszanyerték függetlenségüket, mígnem aztán 745-ben az ujúrok végképpen meg nem dönték birodalmukat. Hogy az említett ábécék használata így korlátozódik-e, megfelelő szakirodalom hiányában (még NÉMETH Gyulának a tálász-völgyi emlékeket tárgyaló művéhez se juthattam semmi utánajárással se) nem állapíthatom meg minden kétséget kizárva. RADLOFF (ATIM, 301–303, 423–424. l.) és THOMSEN (IDO, 51–53. l.) megállapításai azonban még nem elenzik. Ha ez a korbeosztásom legalább lényegében helyes, akkor – ha a székelyek valóban kun közvetítéssel ismerkedtek volna meg a türk írással –, természetesen azt várnók, hogy a székely rovásjegysor – tekintve, hogy az oguzok (úzok, kunok) csak 889-ben jöttek kelet felől és verik ki a besenyőket az Etíl–Volga és Jajyk–Ural vidéki szállásukról, addig pedig bizonyos ideig be kellett tartozniok a későbbi Türk Birodalom, sőt esetleg az Ujúr Birodalom kötelékébe is – ezeknek a megfelelően későbbi betűsorok rovásjegyeiből kiala-

kult legyen. Ezzel szemben mit tapasztalunk? A székelly rovásírásban a későbbi türk íráskor jellegzetes betűalakjai hiányoznak, abban csakis a tállász-völgyi és jenyiszeji változatok vannak meg. Vagyis, ha a székelység nem közvetlenül sajátította el a türk írást, hanem közvetítőik révén, akkor csakis olyan nép közvetíthette, amely 552–659 között beletartozott a Nyugati-türk Birodalomba, legalább is annak kelet-európai részébe, a Kazár Birodalomba. Ez 560–570 között, türk vezetéssel és türk hadsereg segítségével alakult meg, és 627-ben is még mindig a Türk Birodalomhoz tartozott, de 659 után nem; legalábbis nem voltak olyan kapcsolatai, amelyek révén a türk írás további fejleményeit is elsajátíthatták volna.

A Kazár Birodalom ugyan kb. a XI. század elejéig állott fenn (NYESZTOR szerint a bizánciak meg az önálló oroszok 1016-ban verik le utolsó csoportjaikat), ámde nem valószínű még az sem, hogy kötetlékébe később tartozott népek valamelyike lehetett volna a közvetítő, mert, amint NÉMETH (HMK, 207. l.) összeállította, ismerték abban a türkön kívül a görög, a héber és az arab, sőt a legvégén – LIGETItől értesülünk (MNY, 23, 1927, 475–476) – valószínűleg még a cirill írást is és nagyon nehezen hihető, hogy ezek legalább részben ne hatottak volna a régebbi nemzeti írásmódra, aminthogy kétségtelenül hatottak, mert pl. bizonyosan a görög **ϕ**, **h** és **l** betű ekkor és itt került be a székelly rovásírásba (vö. NÉMETH, MRI, 31.1.). Úgyelve most már arra, hogy a kazár khagán meg az előkelőbbek Harun al Rašid (786–809) idejében tértek át zsidó vallásra (NÉMETH, HMK, 206. l.), míg az iszlámra való térítés még később, a XI. század közepe után kezdődött, nyilvánvaló az is, hogy a VIII. század második felének az eleje az a legkésőbbi időpont, amikor a székelly írás még vehetett fel görög hatásokat; még zsidó meg arab hatás nélkül válhatott ki a kazár közösségből.

Ezek után magától értetődik az is, hogy a kunok a türk írásnak bizonyára későbbi, sőt valószínűleg a legkésőbbi változatát hozták magukkal. Éppen ezért cseppet sem csodálkozhatunk azon, hogy KUUN Géza gróf mindenütt, ahol a kunok írásáról ír, ujjur írásként emlegeti, és igyekszik bizonyítani, hogy a kunok a most szóbanforgó XII–XIV. században ujjur írással írtak²⁶.

Helyszűke miatt most az ő fejtegetéseit se méltathatjuk hosszabban, ellenben feltűnőnek kell nyilvánítanunk MUNKÁCSI eljárását, hogy ti. KUUN Géza fejtegetéseit mellőzve, alighanem régebbi kun>csángó elmélete igazolására vezette be a kun írás>székelly rovásírás elméletét s ezzel újabb téves hit alapját vetette meg.

Minthogy a KUUN Géza gr. felsorolta adatok javarészt későbbiek, akként is vélekedhetnénk, hogy a kunok csupán a mongol leigázás után ismerkedtek meg az ujjur írással. Kézzel fogható emlékek előkerüléséig azonban nem érdemes vitakoznunk, csupán azt jegyzem meg: nagyon kívánatos lenne, ha a székelly rovásírásról is foglalkozó keleti nyelvészeink utána néznének a Codex Cumanicus „ujgur” betűkkel írott ama szavának, amely KUUN Géza gr. szövegolvasásából kimaradt és amely – bár TEZA Emil 1891. évi híradása alapján 1892-ben maga KUUN is erősen hangsúlyozta jelentőségét (Újabb adatok, 12–13. l.) – valahogy mégis teljesen kikerülte a székelly rovásírásról foglalkozók figyelmét.

Az utóbb elmondottak következtében rögzítenünk kell tehát, hogy bár a szavak megengednék feliratunk kun voltát, mégse vehetjük feltétlen bizonyossággal annak, mert írásjegyei sokkal régebbi alakúak, mint amilyeneket a kunok valószínűleg használtak.

Az eddigiekben szándékosan mellőztem emléküink korára vonatkozó mindennemű megállapítást. Egyedül NAGY Géza „számszerjű” alakú jegyéről mondék annyit, hogy nem használhatjuk fel ilyesmire, főként éppen a tőle megjelölt kor megállapításához, mivel NAGY Géza tévedett az összehasonlításban. Abból viszont, hogy a többi sziklakarcolat között számos egyszerű és kampós keresztalak, penta-, hexa- és heptagramm is van, mint KOVÁCS szépen kimutató, egyáltalán nem következik, hogy karcolataink kizárólag keresztény, illetve héber kéztől eredhetnek. Azok annyira elterjedtek az egész ókori világban, hogy csak ezekre támaszkodva lehetetlen feltétlen biztonsággal megállapítani a kort és eredetét.

Jóllehet némelyik karcolat mintája több évezrednyi időn át is előfordul, szabatos kormeghatározásra tehát alkalmatlan, mégis feltűnő, hogy egyes szigorúbban körülhatárolható hasonmások a XI–XIV. századból keltezhetők. Így a pentagramm és főként a hexagramm a finn-ugorok területén is, illetve utóbb a mongolok megszállta egész területen is kétségtelenül megtalálható a XIII–XIV. században. Hasonlóan azok a bizánci agyagedény-töredékek, amelyeknek többé-kevésbé hasonló beosztású *bekarcolt* díszítményei között több tászoktetősi karcolat rokon mintája lelhető fel s hogy „általában a II. Endrét (1205–1235) megelőző időből származó érmeképeink – írja KOVÁCS István – a kereszt-képzésben a tászoktetősi enemű karcolatokkal sok rokon vonást mutatnak fel.” Ha most ezekhez még hozzávesszük azt is, hogy a betűknek vehető jegyek általában igen ódon-jellegűek, sőt feliratunk utolsó megbeszélte jegye, a **zs** – ha valóban az, abban az eset-

ben – nagyon régi, az ősi idomot még hívebben tükröző alakban jelenik meg, akkor – úgy gondolom – egész jogosan állíthatjuk azt, hogy a *tászoktetői sziklakarcolatoknak most megbeszélte és ezzel egyező kivitelű részei valószínűleg a XI–XIII. században készültek*. Akár székelly eredetűnek bizonyul majd a felirat, akár pedig kunnak, illetve székellybetűs, kun nyelvű feliratnak, korát illetőleg nem fog kiesni a megjelöltem keretből, mivel, ha magyar név, akkor ilyen összetételben legfennebb a X–XI. században fordulhat elő, ha viszont kun nyelvemlék, akkor XI–XIII. századi, mert, noha a kunok a XIV. század elején még mindig nagy számban éltek a krími meg dél-oroszföldi Feketekunországban – ezekből a hegyekből már bizonyára a XIII. század közepéig kiszorultak és a mongol dúlás okozta meggyengülésük következtében a visszamaradt töredékek valószínűleg nagyon gyorsan elenyésztek, beolvadtak a gyarapodó számú moldvai román-ságba...

Bármily csábító is akár székelly, akár kun kéztől való származás mellett való döntés, megfelelő török nyelvtudás hiányában nem tehetem meg. Az azonban feltétlenül bizonyos, hogy csakis türk anyabetűsorból leszármazott betűkkel író és legalább részben türk nyelven beszélő ide vetődött nép fia karcolhatta be ezt a jegysort és a karcolatoknak ezzel egyező megmunkálási csoportját, mégpedig valószínűleg olyan nép, amely huzamosabb ideig a Kazár Birodalom kötelékébe tartozván, annak zsidó vallását is elsajátította. Elsősorban pedig – mindamelllett, hogy HÓMÁN Bálint (A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése, 40–43. l.) megállapítása szerint a kabarok szálláshelye nem itt, hanem a Mátra-aljától a Felső-Tiszaig, illetve ez utóbbi mellékfolyói mellett terültek el – a kabarok, akikről NÉMETH Gyula (HMK, 233–241. l.) csak nemrég bizonyította be, hogy kétségtelenül török nyelvű nép volt, és akiről bizonyos, hogy hosszabb ideig a Kazár Birodalomba tartoztak, azaz – legalább is egyesek – elsajátíthatták annak zsidó hitét. Holt bizonyosan nem oktanul karcolták be ennek a magasztos fennsíknak ama kemény sziklatömbjeibe a sok varázseréjű, vallásos-jelképes jegyet. Vajon nem valami régi temetőnek, vagy pedig pogány, illetőleg zsidó vallású, esetleg a zsidó vallás mellett még pogány szertartásokat is megőrzött (kun, kabar vagy valami más) turáni néptörődék áldozati-istentiszteleti helye volt-e ott?²⁷ Az azonban már biztos, hogy a *zsidók az isteni név lényeges jelképének és jegyének tekintették a háromszöget meg a hármast számot; a négyes szám, a négyes szög viszont szerintük a látható világregd és a teremtett dolgok lényegét ábrázolta*. (Ezért négyes-álaprajzú az izraeliták tábora stb.). Az istennek (hármast és a

földinek (négyes) egyesítéséből állott azután elő a hetes (minden nép legszentebb száma!), amely a vallást jelképezte²⁸. Tehát nemcsak Dávid pajzsának (azaz tulajdonképpen az Istent jelképező kettőzött háromszögnek a jelenléte, hanem a heptagramm megléte is határozottan utal a fennsíknak valószínűleg istentiszteleti helyként való hajdani felhasználására.

Jóllehet az ötszögnek eléggé határozott és meglehetősen tisztázott keresztény jelentősége²⁹ is van, a zsidó vallásbani nevezetessége ellenben már elmosódottabb³⁰, a pentagramm-karcolatokat mégsem tekinthetjük zavaró, zsidó voltát ellenző jelenségnek, hiszen zsidó kéziratban 1073-ban is előfordul³¹, IV. Károly pedig a prágai zsidó közösségnek hexagramm és pentagramm ellátott zászlót rendelt³² (VAJDA Béla dr. ugyan kételkedik a pentagrammban³³). Bizonyos zsidó jelentések tehát éppen abban a korban szerepelnek, amelybe karcolataink is beoszthatók. Ha egykori határozott értelme el is mosódott idők folyamán, de akkor esetleg még mindig jelképezhette az egészséget, az üdvöt, vagy pedig meglehet a kései varázslatban hangsúlyozottan hatásos védő, bajt elhárító jelentősége.

Abból a körülményből, hogy kampós- és zártkereszt csakis azokon a sziklatömbökön fordul elő, amelyeken ez a „zsidó-kő” felírás meg a penta-, hexa és heptagrammok fordulnak elő, egyetlen egy máson se, következtethetünk-e feltételesen arra, hogy az előbbieket – igazi ősi jelentésükhöz híven – bajt elhárító, megóvó jegyekként („talizmánokként”) kerültek ide? Úgy, hogy a zsidózók eltávolítása után így szentelték fel a régi helyet és igyekeztek védekezni a zsidózás ártalmasnak tartott hatásától. Mert, ha megállana ez a következtetésem, akkor KOVÁCSnak előbb említett megállapításai – a keresztalakok képzése nagyon közel áll a II. Endrét (1205–1235) megelőző uralkodóink érmeinek keresztképzéséhez – még szűkebb időhatárok közé szorítaná keletkezésük időpontját: a *felirat meg a hozzá tartozó különböző penta-, hexa és heptagrammok legkésőbb XII. századiak* és az azok bűvös erejét ellensúlyozni kívánó keresztetek is aligha fiatalabbak a század végénél!

„Bárminek fognak is bizonyulni – írta NAGY Géza –, a tászoktetői feliratos jegyek rendkívüli fontosságát nem lehet elvitatni.” Igaza volt. A nagyszentmiklósi NÉMETH Gyulától oly éleselméjűen megfejlesztett felirataival együtt rendkívül határozottan tölti ki a türk anyafírás meg a kései székelly rovásírás között tántorgó óriási időközt. Igaz, rövidebb azoknál, de viszont, tekintve, hogy a tászoktetői emlékeknek az *eredeti helyét is ismerjük*, talán még annál is jelentősebbek. A netán foganatosítandó kutatások ui. eddig ismeretlen olyan jelenségeket is hozhatnak napvilágra, amelyek az idesod-

ródott turáni néptörédek életviszonyaiba, vallási szókásaiba is mélyebb bepillantást engedélyeznek majd...

Összegezzük most már röviden az elmondottakat. A tászokteti sziklakarcolatoknak egyetlen, sor szerúségre igyekvő eláruló jegycsoportja a székyel rovásfírás eddigéig legrégibbnek ismert betűsora alapján erőltetés nélkül, értelmesen olvasható. A sziklatömbökön levő határozott és jellegzetes karcolatok java része szorosan kapcsolódik a két lehetséges olvasat egyikehez; ennek következtében és a fennebb részletezett körülmények miatt valószínűleg a kövek valami zsidó hitű, de török nyelvű néptörédek istentiszteleti, esetleg temetkezési helyét jelölik. A karcolatok legnagyobb valószínűséggel a XI–XII. században készültek, mégpedig talán a székyel rovásfírás jegyeivel. Utóbbi azonban nem feltétlenül bizonyos, mivel az egyik jegy olyan alakváltozás, amilyen – eddigi tudásunk szerint – csupán a középső türk betűsorban van meg, vagyis nem valószínű, hogy még a magyar, székyel betűsorba is közvetlenül bekerülhetett.

Jegyzet

1. **Tászokteti leletekről**, Archeologiai Értesítő, XXXIV, 1914, 112–119. (A későbbiekben tisztázódott: a felfedező nem KÉMENES, hanem id. JÓZSA Sándor, előbbi apósa volt. **A szerk.**)
2. Arch. Ért., XXXIV, 1914, 110–112.
3. Megjegyzem, hogy a NAGY Gézától számszeríjnak mondott jel nem feltétlen korhatározó erejű, mert e rajz sem a felajzott, sem a meg nem feszített számszeríjnak nem hű mása, s mivel – amint KOVÁCS István is véli (**A tászokteti sziklakarcolatok**, Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiséggyűjteményéből, V. 1914, 246) – sokkal inkább valamely bádóg – (vagy zsinidely-) lappal félkörívesen befedett, útmenti kereszt rajzának felel meg.
4. I.m., 229–276. l.
5. **A székyel rovásfírás legrégibb ábécéi**, Magyar Nyelv (a következőkben MNy-nek rövidítve), 31, 1935, klny.
6. A régi magyar írás eredete, Nyelvtudományi Közlemények (az ezután kiadott NyK-nak rövidítve), 45, 1917, 21–44; **A magyar rovásfírás**) A magyar nyelvtudomány kézikönyve, II. köt. 2. füz. – az ezután kiadott MRI-nek rövidítve; **A nagyszentmiklósi kincs feliratai**, MNy, 28, 1932, 65–85, 129–139.
7. A rovásfjegyek megfordítását illetőleg – mint NÉMETH (NyK, 45, 1917, 30–32. l.) ismétlenül megjegyzé – ha nem is szabályos, de közönséges jelenség nemcsak a székyel rovásfírásban, a csikszentmihályi meg a KEDEI SZÉKELY Tamás-féle feliraton, hanem a türk anyabécében is. W. THOMSEN, **Inscriptions de l'Orkhon**. Suomalais-Ugrilainen seuran toimituksia. Mémoires de la Société Finno-ougrienne, V. Helsingfors, 1896, 9. összehasonlító táblázatából azonnal szembetűnik, hogy az orkhoni feliratok ábécéjének egyes betűi (**a**, az **y-t**, illetve az **o-t** vagy **ü-t** ugrató **q, j, i, n**) tulajdonképpen a *jenyiszjeji megfelelők fordított alakjai*.
8. Minthogy NÉMETH (MRI, 27–28) most már – igen helyesen – nem közvetlenül a jenyiszjeji, hanem a földrajzi tekintetben közelebb levő s valóban szorosabb rokonságra valló tálasz-völgyi türk ábécéből származtatja a székyel rovásfírás, és mivel az énlaki rovásfírás feliratról írott tanulmányokban (**Az énlaki rovásfírás felirat**, Kolozsvár, 1936) rámutattam, hogy rovásfírásunk kb. 552–659 között vált ki az utóbbi türk anyabécéből, bizonyára feltűnő, hogy itt mégis az orkhon-vidéki, fiatalabb betűlappal vetem egybe a tászokteti jegyet. Tekintve azonban, hogy

THOMSEN táblázata szerint a jenyiszjeji betűk az **š** hangértékű jegyeknek *nyolc* (!) változata van, ismervé továbbá, hogy az orkhoni feliratok legrégibb csoportja csupán húsz évvel később: 680/682-ben kezdődik, vagyis egészen lényegtelen választás időközük, nem lehetetlen, hogy az idézett orkhoni alak megvolt már a korábbi türk írásban is, csak még nem ismerünk olyan emléket, amelyeken rajta volna, illetve mivel még az eddig előkerült feliratok sincsenek mind tökéletesen átvizsgálva betűváltozataik tekintetében, az átirások viszont nyomdai okokból rendszerint csupán az illető betű legjellegzetesebb alakját használják, még az eddig kiadott emlékek valamelyikén is ott lappanghat az **š**-nek ez az alakváltozata, azaz azzal, hogy csak az Orkhon mellékéről idézem, nem hibázom feltétlenül.

9. IDO. 45. – THOMSEN azt mondja (45. l., 1. jegyz.), hogy egyedül éppen most szóbanforgó jegyváltozatunkon használják következetesen a vízszintes egyenest, ámde táblázatából kitetszőn más betűkön is akad vízszintes vonal. (Az **ö** vagy **ü** előtti vagy utáni **k-z** egyik változata; veláris **q** egyik változata; az **š** egyik változata). A vonalnak ez a feltett eltűnése egyáltalán nem magában álló jelenség. Majdnem teljesen így történt a felirataink szereplő **b** rovásfjegy esetében is. A *pálátálsis b*-nek mind a jenyiszjeji, mind az orkhoni betűsorban valamivel több vonalból áll az alakja: (a dült kereszt felső két végét házfedélszerűen összeillesztett két vonal fedi). Minthogy azonban nemcsak nehézkes volt róni ezt a két felső vonalat, hanem a négyzetben egészen körülírt részecske könnyen ki is pattanhatott, természetesen *kényszerültek* elhagyni az utóbbi két zavaró vonalat, vagyis a székyel **b** rovásfkészítési okok miatt különbözik az anyabécéi jegytől. (Minthogy a **b** most már tulajdonképpen a *pálátálsis d* jeggyel azonos alakivált, utóbbinak alakja valószínűleg ekkor és ennek következtében változott meg kissé, egyenesedett függőlegessé egyik vonala, hogy szabatosan megkülönböztethessék egymástól.)

10. MUNKÁCSI Bernát (Keleti Szemle, 14, 1913/14, 239.) ettől eltérően vélekedik a **zs** származásáról: ő ui. éppen az **ič** jegy folytatásának véli. LIGETI (MNy, 21, 1925, 51. l.), valamint NÉMETH (MRI, VII.t.) ellenben – velem egyezően – származtatja. Az orkhoni **ič** alighanem ugyancsak ezek miatt az okok miatt egyszerűsödött le a jenyiszjeji **š**-ből.

11a. **Bögöz** (= "torok, völgytorok") helynév föltett besenyő eredetéhez fűződnő újabbán ld. FERENCZI István: **A Nagy-Küküllő menti Bögöz községnek és nevének eredetéről**. A Székelykeresztúri Múzeum Emlékkönyve. A Székelykeresztúri Múzeum 25 éves évfordulója ünnepi tudományos ülésszakán elhangzott tanulmányok és közlemények 1971 októberében. Csíkszereda 1974 165–182. (F.I.)

11b. Jóllehet a személynevek... (A tintával írott, víz vízattá kézirattal szövege ott olvashatatlanul vált. F.I.)

12. GOMBOCZ Zoltán, Árpádkori török személynevek, NÉMETH Gyula, A honfoglaló magyarság kialakulása, Bp. 1930, 279, 291. l. GOMBOCZ Z., **Honfoglalás előtti török jövevényszavainak és Bulgárisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache**. Suomalais-ugrilainen seuran toimituksia. Mémoires de la Société Finno-ougrienne. XXX. c. munkájában legalább nem említi közszókénti átvételét, csupán a **taz** másik jelentésének a változatlan értelemben meghonosodott **tar** alakját.

13. **Árpádori török személynevek**. 5.1. különösen gyakoriak a jelzős állatnevek, számmérvél összetett nevek. – 4.1. Ezek az összetettek „megfelelnek a török névadás lélektanának”, hiszen csakis így dönthető el a török tekintetben elfogadhatóságuk.

14. Vö. MNy, 12, 1916, **Kök-Taš** = kök-kő.

15. **Usoubu** = **Ösbö** = **Ös-bég** (PAIS Dezső, MNy, 24, 1928, 93, 171. l.), **Apaforcos** (vö. PAIS Dezső, **Magyar Anonymus**, 104. l.), **Caroldu** meg **Saroldu** = "fekete" és "fehér megyét" MELICH János: **A honfoglalás kori Magyarország**. A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve. I. 6. sz. Bp. 1925–1929 45–50. l.

16. Megjegyzem, hogy helykímélésért nem összegzem külön SEBESTYÉN és NÉMETH fejtegetéseit, az érdeklődő úgyis megtalálja.

17. SEBESTYÉN olvasata (42. l.) azonban nem biztos, ha megfigyeljük a közvetlenül szomszédos rovásfjegyek átirását, azt látjuk, hogy MAR-SIGLI az **e-t** – ha nem is mindig tökéletesen azonosan –, de ettől minden esetben eltérő vonalvezetéssel írta. Valószínűbb volna az, hogy **v-t** írt, ámde ez sem feltétlenül bizonyos, mert a naptár **v** betűinek vonalvezetése se felel meg tökéletesen jegyeink előtagjának, legfeljebb a címlap **practicava, serviva, serravo** szavainak, továbbá a Vid és az egyik Estván **v-i**

mutatnak olyanszerű vonalvezetést, amely megengedi a **v** lehetőségét.

18. Kivéve a **h**-t és a **v**-t. Az előbbit **ch**-nek, utóbbit vagy **eu**-nek vagy pedig csupán **w**-nek jelezték. Ez a két kivétel azonban csak látszólagos és semmit sem ront a szabály értékeiből, mert az **ch**, amint LIGETI (MNY, 21, 1925, 50–52. l.) kimutatta, nem a **h**, hanem a **z**art **ö** jelölésére szolgált, a másikat pedig, mint nemrég rámutattam, tévesen hangértékelték, tehát nem használható se mellette, sem ellene.

19. A fent elmondottakból természetesen következik az is, hogy több SEBESTYÉNNek a MRIHE, 41–42. 1–n felépített elmélete se tartható fenn. Vö. SEBESTYÉN később.

20. THURY József (**A kézirattani török nyelvírás**, 35. l.) szerint ugyanez a szó az említett török nyelvírásban * (= **ds**) **uhud** alakban van meg, az irodalmi nyelvben pedig így meg ***ufut** változatban is. Ezek tehát egyenlőn valószínűsíthetik mind a **dš** lehetőséget, mind a **t-d** változatot is.

21.a. „Die alttürkische Schrift besitzt nämlich für h und f keine Buchstaben, dagegen kommen im Komanchen diese h Konsonanten im arabischen und persischen Lehnwörter häufig vor.” MUNKÁCSI Bernát (Keleti Szemle, 1923/1924, 38. l.).

21b. Sajnos, az **Etimológiai Szótár** nem foglalkozott a Bözöd név eredetével sem. Minthogy azonban HORGER Antal (NyK, 39, 1909/1910, 287. l.) szerint Bözöd még beletartozik Udvarhely vármegye nyugati, **Ö**-zö részébe, nem lehetetlen, hogy Bözöd tulajdonnévként először 1086/1087. században előforduló „kányá” jelentésű **Bese** személynév (**Etimológiai Szótár**, I, 378–379. l.) -**d** kicsinyítő-, illetve becéző-képzős származéka. A JORDÁNSZKY-kódexben **Beseeth** alakban fordul elő. Valószínűbbnek tartom ezt, minthogy az oszmánli stb. **büz** ’gyapjúszövet’, ’vászon’ kelet-turkesztáni, cságátját, kun, stb. **böz-re** (NÉMETH, HMK, 93, 237. l.) volna viselkedhet. Ujabbán KISS Lajos (**Földrajzi nevek etimológiai szótára**. 4. Akadémiai Kiadó Bp. 1997. I. k. 252.) szerint: „...Bizonyára a magyar régies Beze [1263/1591...] személynév -**d** képzős származéka” (F.I. kiegészítése).

22. Az, hogy török szóhoz magyar képző járul, egyáltalán nem akadály, NÉMETH Gyula (HMK, 240. l.) szerint mind a kabarból kölcsönzött, mind az Árpád-családi török eredetű személynévek esetében is gyakori jelenség.

23. Feltéve természetesen, ha az előbbi **Ojuz**, **Trotuz** stb. nem mind a **tuz**-la oszmánli **tuz** ’sö’-ből a török névszóból képzett (denominális) helynévképző **-la**-val szabályosan képzett **tuzla** ’sötelep’ (NÉMETH Gyula, Századok, 1935, 135. l.), illetve a **tuz**-nak más értelmű változatai. Hogy nem mind annak a leszármazottai, mutatja az, hogy KUUN Géza gr. (**Újabb adatok a kun PETRARCA-kódexhez**, 6. l. szerint a **Borysthene-Danapris-Dnyepyr** folyónak **Uza** a török neve s az uzokról vagy kunokról neveztek el, továbbá, hogy az 1279. évi júniusi budai tanácskozáson, valamint az ugyanez év nyarán megtartott országgyűlésen **Uzur** volt a kun törzsek egyik főember küldötte (GYÖRGY István, Protestáns Szemle, 34, 1925, 676. l.). Az 1223, 1279, 1299, 1412-ből származó oklevelekben ismételtelen előfordulnak **Uz** személynévek: 1212-ben **Uzaház**-hegye, 1250-ben **Uzlar** (!), 1300-ban **Uzifalu** helynevek és végül a háromszéki **Uzon** község neve (KUUN Géza, **Codex Cumanicus**, LXXXIII. l.). Ehhez az ugyancsak háromszéki **Uzonka**-pataka is járul. Utóbbit újabban ismét leánynévként is használják.

24. ASZTALOS Miklós (Erd. Múz., 37, 1932, 141. l.) pl. a besenyőket véli közvetítőeknek, ámde főként a fennebb elmondottak miatt őket se tekinthetjük ilyenekként. De különben is: amíg NÉMETH (MNY, 28, 1932, 83. l.) táblázata szerint a besenyő betűsor eddig ismert 21 jegye közül nyolc felel meg székely hasonmásainak és csupán 3 azonos a türki anyafrás megfelelő jegeivel, addig a székely rovásírás 37 betű- meg szótagjegye közül NÉMETH szerint 16 (sőt nemcsak a megjelenendő megállapításaim szerint még további 3–4 is, tehát felénél több!) teljesen vagy majdnem teljesen egyezik a legkorábbi türki betűsorbeli megfelelőivel. Hát szabad-e ezek után – amikor nyilvánvalóan a székelység őrizte meg teljesében a régibb alakú betűsort – azt mondanunk, hogy a besenyő volt az átadó, a székelység pedig az átvevő?

25. Legújabbban VERESS Endre tárgyalta a moldvai csángók leszármazását (Erd. Múz. 39, 1934, 29–64. l.). Fejtegetéséi helyenként nagyon értékesek. Sajnos azonban nem ad véglegesen elfogadható eredményt, mert egyoldalúan, a nyelvvellettel szemben elfogultan ír. Eddigélé, azt hiszem, még mindig GYÖRFFY István dr. foglalta össze legjobban a mold-

vai magyarság, a csángók eredetét. (Vö. Földrajzi Közlemények, 44, 1916, 498–502. l.). Szerinte abban nyoma van a régi, mongol-dúlás előtti magyarságnak is, ám a nagymértékű kun beolvadás is kétségtelen. Mellettek besenyő, székely, huszita meg szász elemek is szép számmal olvadhattak be. (E kérdéskörhöz fűződn legutóbb ld. FERENCZI Géza tanulmányos, figyelmet érdemlő összefoglalását: **A moldvai csángók**. Erdélyi Gondolat Kiadó Székelyudvarhely 1999. 1–94. F.I.)

26. **Codex Cumanicus; Adalékok Krím történetéhez**, 30–35. l.: **A ku-nok nyelvéről és nemzetiségéről**, 10–14., 19–20, 28. l.; **Újabb adatok a kun PETRARCA-kódexhez**, 12, 13. l.

27. A Tálmod – amint KLEIN Éliás, a kolozsvári tálmodista szíveskedett felvilágosítani – egyáltalán nem követeli szilárd, állandó egyházépület emeltetését. Sőt, ellenkezőleg, nagyon sokszor megtörtént, különösen külső kényszerítő körülmények hatására, hogy bizony egyházi épület hiányában, szabadban kellett tartaniok istentiszteletet. Ámbar tagadhatatlan ennek a lehetősége, adatok híján arról azonban – sajnos – már nem tudott felvilágosítani, hogy ilyen esetekben nem szokták-e esetleg Dávid pajzsának az illető hely fáiba vagy sziklaiba való vévésével jelölni s kiemelni annak különleges szent voltát.

28. Tekintettel a nagy kor- meg vallási árnyalati különbségre – itt természetesen már nem gondolhatunk egyenesen ama kanadai ő-zsraelita szokásokra. BENZINGER József (**Hebraische Archäologie**, 304. l.) szerint a zsidók, ha a szentség nem kapcsolódott hozzá valami meghatározott tárgyhoz, akkor különös előszeretettel magaslatoikon választották meg istentiszteleik helyét, illetve a szentek szorosan összefüggtek a szent hegyekkel vagy bizonyos faragott s faragatlan köveket valamilyen ok miatt éppen magának az istenség jelképének tekintettek és ilyenekként állították fel. Kényszerítő körülmények következtében azonban, kivált ha ezek mellé még jókora sáman-hitű hagyományt is feltételezünk – nyilvánvalóan nagyon is lehetségesek az elmondottak.

28. FARKAS József, **Bibliai régiségek**, 166–167. l.

29. Részletesebben vö. KOVÁCS István, **Dolgozatok**, 5, 1914, 254–256. l.

30. BENZINGER József (**Hebraische Archäologie**) szerint a Jahwe-istiszteletnek is megvoltak a maga szent számai (164. l.), mert a 7 bolygó vagy a 2+5, vagy 3+4 tagú csoportra oszlik. A 2 (nap meg hold) az egész természet kettősségével (két kéz, láb, szem, stb.) egyezik, az öt pedig a többi bolygó száma s ezenkívül nagyon jelentős tényező a hatvanas számrendszerben (5 x 12 = 60), éppen így a hetet 12-re egészíti ki. 5 x 72 = 360 nap (165. l.), mert Babilóniában előbb öt napos hétté (az öt bolygónak egy-egy napja) és ebből 72 hét teszi ki az év 360 napját (167. l.). Mint-hogy utóbb a hét a nap és hold napjaival bővült ki, a hét napos hét kiszorította a korábbi öt napos „hetet” (azaz kisebb időegységet) és ezzel az ötös szám jelentősége is csökkent (166. l.). Hogy azonban mégsem vesztette el és nagyon is jól ismerték jelentőségét, azt nemcsak a pentagrammának egy Gézerben előkerült kései izraelita bélyegként való alkalmazása mutatja, mint BENZINGER írja (166. l.), meg hogy a galileai zsinagógákon kimutatható a díszítmény gyanánti használatuk (**Die Religion** ... 2. IV. köt. 1063. hasáb), hanem az a körülmény is, hogy pl. a templom két oldalán 5–5 mécses jelképezi az 5 bolygót és főként – erre MAKSAY Albert dr. teológiai tanár úr szíveskedett figyelmeztetni – Mózes öt könyvét nem maga Mózes írta, hanem a rabbik és bizonyosan volt valami komoly ok, ami miatt éppen öt könyvbe csoportosították mondanivalóikat, de meg aztán a Jahwe nevé jelölő két betű egyike, ha számjegyként használták, éppen az ötös számot jelölé! Tekintve most már, hogy a 2, 3, 4, 6, 7, 12, stb. szám jelentősége is tulajdonképpen mind folyamközi csillagászati eredetű (vö. BENZINGER, i.m., 164–172. l.); **Die Religion**, V. köt. 2064–2066. hasáb; **Bibliai Lexikon**, Budapest, 1931, 451, 470. l.) s bizonyára onnan került át a vallásban is és váltak jelképes értékűvé, az 5–ös számjegy is nyilvánvalóan ugyanezen az úton indult el, csakhogy az utóbbi a hét napjai számának megnövekedése miatt elvesztette eredeti jelentését meg jelentőségét, de megóvó, baj-elhárító vagy egészséget jelképező jegyként még hosszú ideig megőrzé!

31. Hasonmása (faksimilje): M. FRIEDMANN, **Seder Eliyahh Rabbah we-Seder Eliyahh Zuta**, Wien című művében.

32. GRÜNVALD, M.: Jahrbuch für jüdische Geschichte und Literatur. IV. köt. Berlin 1901 331. l.

33. **Dávid pajza történetéhez**. Magyar-Zsidó Szemle XVII 1900 310–312.

**Semnele gravate rupestre
secuiești (?) de la Ditrău
(1938)**

(Despre publicare)

Articolul constituie o restituire de ordinul istoriei științei. Semnele rupestre de la Ditrău-„Tászoktető” au fost descrise prima dată în 1913. Ultima dată au fost discutate de G. BAKÓ (SCIV 1962, 1968), fiind date în parte în neoliticul târziu, în altă parte în sec. IX–X (semne balcano/carpato–dunărene bulgare). Alexandru FERENCZI a discutat această ultimă grupă în urma publicării alfebetului secuiesc de la Nikolsburg, care a făcut posibilă atunci o nouă interpretare. Lucrarea rămasă în manuscris a lăsat liber posibilitatea originii secuiești a semnelor, dar a pledat mai degrabă pentru o origine turcică (cumană?) și o datare în sec. XII–XIII, presupunând un loc cultic cu tangențe iudaice. (Red.)

**The Engraved Székely
Runic-Signs from Ditró (Ditrău,
Harghita County) (1938)**

(About the publication)

The runic signs from Ditró-„Tászoktető” were for the first time described in 1913. They were discussed about for the last time by G. BAKÓ (SCIV 1962, 1968) partly being dated into the late Neolithic, in other parts in the 9–10th centuries. (Bulgarian Danubian–Carpathian Balkan signs). Sándor FERENCZI deals with this last group after the publishing of the Székely alphabet from Nikolsburg, which then made it possible for a new interpretation. The paper remained in manuscript, leaves an open possibility for a Székely origin of the signs, but rather pleads for a Turkish (Cumane) origin while the dating would be put into the 12th–13th century, presupposing a cultic place having Jewish links.

BORDI Zs. Loránd

A kézdialbisi református templom 1999. évi régészeti kutatása

(Kivonat)

Az 1999-ben Kézdialbisan végzett régészeti kutatások újabb adatokkal szolgáltattak a református templom építési periódusairól, meghatározták a templomot körülvevő fal korát és jellegét, valamint feltártak négy újabb sírt. Az 1999-ben elért eredmények nem befolyásolják döntően a korábbi kormeghatározást, inkább csak tovább finomítják azt.

A Kézdialbisan 1998-ban megkezdett régészeti kutatások 1999-ben is folytatódtak. Miután az előző év kutatásai a templom korára és építési periódusaira szolgáltattak adatokat¹, szükségessé vált meghatározni a templomkerítés korát és jellegét, valamint ezzel párhuzamosan értékelni a sírgödörök betöltésében talált jellegtelenségek eredetét és kulturális hovatartozását. A régészeti kutatással párhuzamosan zajlott le a templom körüli felület elhordása, amely a falak kiszáraitását teszi majd lehetővé. Az 1999-ben elévített régészeti kutatások a szűkös anyagi keretektől kifolyólag csak kis felületek feltárását tették lehetővé.

Az első kutatási felületet a templomhajó déli oldalán, a nyugatról számított második támpillér mellett, a falra merőlegesen nyitottuk: méretei 2,00 x 1,50 m. A mintegy 0,45 m vastag, meszet és szórványosan késő középkori és újkori cserepet tartalmazó szürke feltöltésréteg alatt a templom belsejében is megfigyelt sárga agyaglencsékkel tarkított fekete föld található. Ez a réteg, amely a templom belsejében a sírgödörök betöltésének felel meg, nem tartalmazott semmi-

lyen régészeti leletet. A templomfal alapjának alja 1,10 méter mélységben került elő.² Az 1,30 méter széles alapot az alapozási árokban gondosan elhelyezett, mészhabarcossal kötött helyi homokkőből készítették. A felmenő falak 0,45 méter mélységből indulnak, úgy, hogy az alap és a fal külső felülete között egy 25 cm széles párkány alakult ki. A falhoz hasonló alapozási eljárással építették a falhoz ragasztott, 0,78 méter széles, 1,10 méter hosszan kiugró támpillért is. Az egy méter mély, 1,20 x 1,30 méteres alapozási árokba viszonylag gondozatlanul helyezték el a mészhabarcossal kötött köveket. Az egyetlen gondosabban kialakított felület a felső rész lehetett, ugyanis innen indul a pillér, amelyet egy 0,20 méteres párkány meghagyásával kezdtek el építeni. A támpillér és a templomfal alapozásának találkozásánál több gondozatlanul egymásra helyezett kő volt megfigyelhető, amelyek első látásra egy korábbi pillér alapozásának tűntek. A kibontás során kiderült, hogy a támpillérral szerves egységet alkotnak, amint azt azonos mélységük, valamint a köveknek annak alapozásával való összekötött volta mutatja. A pillér alapozási árka egy 1,30 méter mélyre ásott sír (8. sír) lábészét fedi el. A pillér alapozásának minősége, valamint kötőanyaga nagy mértékben hasonlít a harmadik építési fázis portikusának építéskor használt módszerekhez, aminek ismeretében korát a 16. század végére – 17. század elejére tehetjük.

A következő kutatóárkot a szentély záródásától indítottuk, keleti irányba, mintegy az 1998-ban a templom tengelyében megnyitott kutatóárok meghosszabbításaként. A kutatóárok szélessége 1,20 m, hossza 28 méter. A templom és a fal között, mintegy 5 cm vastag humusz alatt egy 35–45 cm vastag, téglatörmelék tartalmazó szürke, újkori feltöltésréteg található. Alatta a többszöri építkezések hulladéktrégeitől átvágott fekete színű földréteg figyelhető meg. 1,10 és 2,05 méter között egy, már az 1998-as ásások során megfigyelt, de időhiány miatt ki nem bontott sír (7. sír) figyelhető meg, amelynek gödre az újkori feltöltésrétegből indul, átvágva a kerítőfal, valamint a gótikus periódus építésének hulla-

¹ A kutatásban részt vettek: dr. BARTÓK Botond régész (Kovácsa Megyei Műkincsvédelmi Hivatal) – ásátásfelelős, BORDI Zs. Loránd régész (Székely Nemzeti Múzeum) – ásátásvezető, HLA VATHY Izabella építésztervező (Kovácsa Megyei Művelődési Felügyelőség), OLASZ Gabriella műépítész (Kovácsa Megyei Műkincsvédelmi Hivatal).

dékrétegét. A kerítőfalon kívül a humusréteg alatt egy kelet felé egyre vékonyodó, őskori és 14. századi cserepeket tartalmazó kompakt fekete földréteg figyelhető meg, amely alatt sárga agyagréteg található.

A keleti oldalon ma mintegy 2,50 méter magasan álló kerítést helyi homokkőből, sekély, 0,50 méter mély alapozással építették. A fal építési rétege, valamint a korábbi építkezési rétegek között hozzátétőleg azonos vastagságú földrétegek találhatóak, amelyek a feltöltődés egyenletessége esetében majdnem azonos hosszúságú időintervallumra utalnak. Amenyiben elfogadható az első és a második periódus építése között eltelt körülbelül 150 éves időszak, a rétegek elhelyezkedése alapján a fal építése a 16. század végére – a 17. század elejére tehető. A fal korára adatokkal szolgálhat egy 1637-es dátumot hordozó, a Székely Nemzeti Múzeum kótarában található, a kézdialbisi templom tornyából származó feliratos kő is.³

A kis mélységű alap kevésnek bizonyult, ugyanis engedve a benti, magasabban álló földréteg nyomásának, a fal kifelé kezdett dőlni. A mintegy 15–20°-os dőlésszög ellensúlyozására, a kidőlés megakadályozására egy 1,50 méter széles, alján 1,20 méterre kiugró támpillér épült. Alapozásának mélysége 0,35 méterrel haladja meg a falét. Korát nem lehet pontosan megállapítani, de az biztos, hogy építkezési rétege összemosódik a fal építkezési rétegével.

A régészeti kutatások során feltárt négy új sír⁴:

7. sír. A meghosszabbított kutatóárok-ban, a templom és a kerítőfal között került elő. Iránya 263°, mélysége 1,60 méter. A sírgödör alakját nem lehetett meghatározni, hossza 1,95 méter. Középkorú férfi jó állapotban megőrződött csontváza. A hátán fekszik, jobb keze a medence-csonton nyugszik, koponyája jobbra dőlt. Koporsós temetkezés, mellékletet nem tartalmaz.

8. sír. A támpillér alatt került elő, amelynek alapja a medencecsontot és a lábszárakat elfedi. Iránya 270°, mélysége 1,30 méter. Háton fekvő, jó állapotban megőrződött gyermekcsontváz. Nemét és a kezek helyzetét nem lehet

meghatározni. Koporsós temetkezés, a feltárt felület mellékletet nem tartalmaz.

9. sír. A fal és a külső támpillér alapja alatt került elő, amely a jobb alkar és a jobb láb kivételével egészen eltakarja. Iránya 240°, mélysége 0,95 méter. Háton fekvő felnőttsontváza, a jobb kar a test mellett van elnyújtva. Nemét és eltemetésének módját nem lehetett megállapítani.

10. sír. A faltól 2,55 méterre került elő. Iránya 270°, mélysége 1,20 méter. A sírgödör téglalap alakú, hossza 1,72 méter. Háton fekvő fiatal nő jó állapotban megmaradt csontváza, kezei keresztbe téve, a hasiíregen nyugszanak. Koporsóra utaló nyomok nem kerültek elő. A jobb kéz gyűrűsujján egy ezüsttel futtatott, 20 mm átmérőjű bronz felesgyűrű került elő. A lekerekített sarkú, nyolcszögletű fej és a karika egy darabból, öntési eljárással készült. A fejen egy fordított, nyújtott S alakú jel két oldalán egy-egy horog és félhold alakú véset található. A véset kis mélysége, valamint az egyszerű stilizált jelek kizárják azt a lehetőséget, hogy pecsétgyűrűről legyen szó. A vékonyan felvitt ezüstréteg megkopott, már csak egyes helyeken vehető észre. A halántékok mellett egy-egy ugyancsak ezüstözött fülbevaló volt található. A félkör alakú fülbevalókat visszahajlított végű, bronzból készült tengelyre tekert ezüstdrótból alakították ki.

A mellékletek viszonylagos hiánya megnehezíti a sírok korának meghatározását. A 7. és a 8. sír esetében erre csak a rétegek elhelyezkedéséből, valamint a temetkezés típusából lehet következtetni. A 7. sír gödre átvágja a templom mindkét építési periódusának és a fal építésének hulladékrétegét, tehát kora a 17. századra tehető. Ugyancsak késői voltára utal az is, hogy koporsós temetkezéssel van dolgunk, amelynek koporsóeszkái jó minőségben maradtak fenn. A 8. sír gödrét fedi a támpillér alapozásának alja, lehetséges, hogy részben el is pusztította. Az elhunyt ebben az esetben is koporsóban temették el, kora a fentiek ismeretében a támpillér építése előtti, a 16. századra tehető.

A kerítőfalon kívül feltárt sírok korára a 10. sír mellékletéből lehet következtetni. Az egyszerű díszítésű, egybeöntött felesgyűrűk

használata a 13. századtól⁵ a 16. századig⁶ figyelhető meg. Az Albisban feltárt gyűrű legjobb analógiái a Râmnicu Vâlcea-n feltárt, Luxemburgi Zsigmond 1427–1437 között kibocsátott dénárjával és 1430–1437 közötti quatingjaival keltezett ház pincéjéből⁷, valamint a nagytályai templom temetőjének két, a 15. századra datált sírjából kerültek elő⁸. Az általunk elérhető szakirodalomban nem sikerült a fülbevalók számára egy elfogadható analógiát találni. Megjegyzendő azonban, hogy a hasonló kialakítású ékszerek kora a 14. századra keltezhető. A Mănești-Buftea-i leletekben egy központi tengelyre feltekert huzalból előállított gyűrű⁹, a Trifești-i temetőből¹⁰ több hasonlóan készített hajkarika és fülbevaló került elő. A fennebb leírtak alapján a sír kora a 14. század végére – a 15. század elejére tehető. A rétegek elhelyezkedése alapján a 9. sír keltezését is ugyanebbe a periódusba lehet sorolni.

Az 1999-es kutatás eredményei röviden összefoglalva a következők:

A déli oldal nyugatról számított második támpillére a 3. periódus portikuszával egyidőben épült, valamikor a 16. század végén – a 17. század elején. Méreteik alapján azonos korúnak tűnik a nyugati és a déli oldal összes támpillére is.

A „várfal” sekély alapozása, valamint az a tény, hogy előtte védőárok nyomaira nem bukkantunk, ellentmond annak a korábbi megállapításnak¹¹, hogy védelmi jelleggel bírt volna. A kutatások eredményei alapján csak egy egyszerű, igaz, hogy vastag kőkerítésnek tűnik.

Jegyzet

1. BARTÓK Botond, BORDI Zs. Loránd. **Régészeti kutatások a kézdialbisi református templomban**, ACTA (SICULICA) – 1998/1, Sepsi-szentgyörgy, 1999, 253–262.

2. A 0,0 m szintet egyezményesen a templom nyugati bejáratának küszöbszintjétől számítottuk.

3. Homokkőből készült, hossza 104 cm, szélessége 64 cm. Felirata:
REGNANTE ILLUS(TRISSIME) PRINCI
PE TRAN(SILVA)NIAE D(OMI)NO D(OMI)NO
GEORGIO RAKOCI HAEC TUR
RIS EXSTRUCTE CURA ET INDUSTRIA
GENER(OSI) D(OMINI) STEPHANI BOD PER INCO
LAS ALBISIEN(SIS) ANNO D(OMINI) 1637
SCR(IPTA) A IOHA(NNI) ECKE...

4. A sírok számozása az 1998-as sorszámkat követi, a mélységeket a jelenlegi járósinttől, irányukat a 360°-os irányítói fokbeosztása szerint adjuk meg.

5. H. FEKETE Péter, **Vid középkori templomának feltárása**, ArchÉrt, 86, 1, 1958, 85. o., 6/1. ábra

6. ARTIMON, Alexandru, **Așezarea medievală de la Tg. Trotuș**, MCA, XIV, Tulcea, 1980, 614, f. 16/2

7. BUSUIOC, Elena, **O casă de orișean și documente materiale din sec. XIV–XV la Râmnicu Vâlcea**, SCIV, 39, 2, 1988, 137, f. 10/2

8. KOVÁCS Béla, **Nagytálya középkori templomának feltárása**, AG-RIA, 10, Eger, 1972, 139., II. t. 9., IV t. 8.

9. ȘTEFĂNESCU, Aristide, **Cercetările de la Mănești-Buftea**, MCA, XIV, Tulcea, 1980, 626, f. 2

10. SPINEL, Victor, **Săpăturile de la Trifești (Jud. Iași)**, MCA, XVI, Vaslui, 1982, 241–242., f. 2/17–23

11. TUDÓS S. Kinga, **Erdélyi védőrendszer a XV–XVII. században (Háromszéki templomvárak)**, Budapest, 1995, 60.; GYÖNGYÖSSY János – KERNY Terézia – SARUDI SEBESTYEN József, **Szekelyföldi vártemplomok**, Budapest, 1995, 144.

Cercetări arheologice în 1999 la biserica reformată de la Albiș (j. Covasna)

(Rezumat)

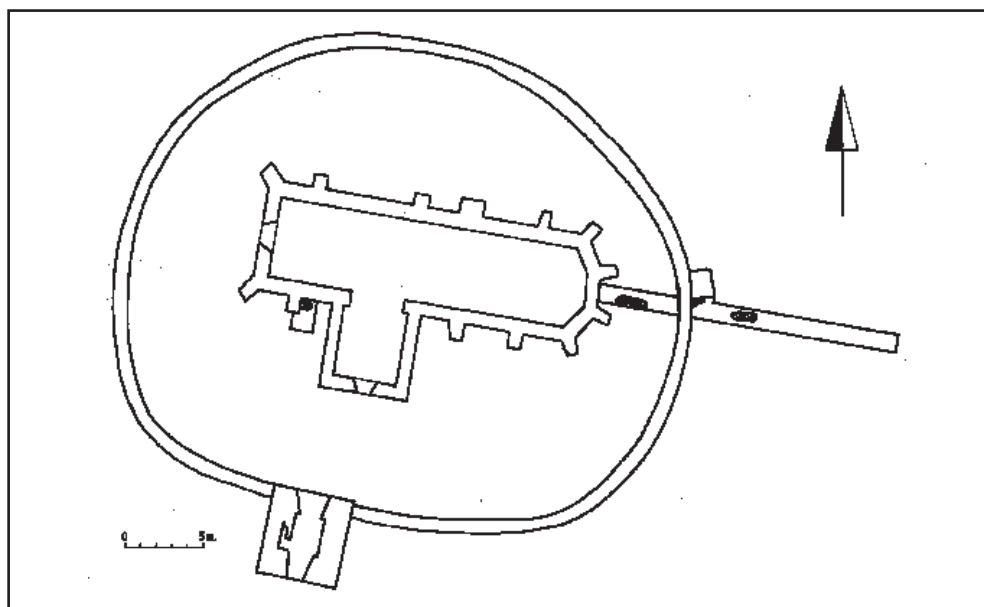
În vara anului 1999 cercetările începute în 1998 la biserica reformată din Albiș au continuat paralel cu excavarea pământului din jurul acesteia, în vederea conservării monumentului. Cercetările au stabilit apartenența la faza a treia de construcție a contraforturilor de pe latura vestică, respectiv de pe cea sudică. A fost cercetat zidul de incintă de formă ovală, care înconjoară biserica. Acesta a fost construit la sfârșitul secolului al XVI-lea – începutul secolului al XVII-lea, din aceeași gresie de culoare galbuie, din care a fost construită și biserica. Fundația prea puțin adâncă n-a oferit o stabilitate bună zidului, făcând necesară ridicarea unui contrafort pe latura estică unde, panta fiind cea mai accentuată, zidul a început să se incline în exterior. Datorită fundației de adâncime mică cât și lipsei oricărei șanț de apărare aflat în fața zidului, trebuie să se revină asupra unor considerații anterioare, conform cărora zidul ar fi fost un element de apărare, iar monumentul o biserică fortificată. În cursul săpăturilor au fost dezvelite patru morminte, dintre care un mormânt de femeie, datat pentru sfârșitul secolului al XIV-lea – începutul secolului al XV-lea, având ca inventar un inel de bronz argintat, cu chatonul și veriga turnate împreună, respectiv o pereche de cercei semicirculari, realizați din sarmă de bronz argintată înfășurată pe un ax din același material.

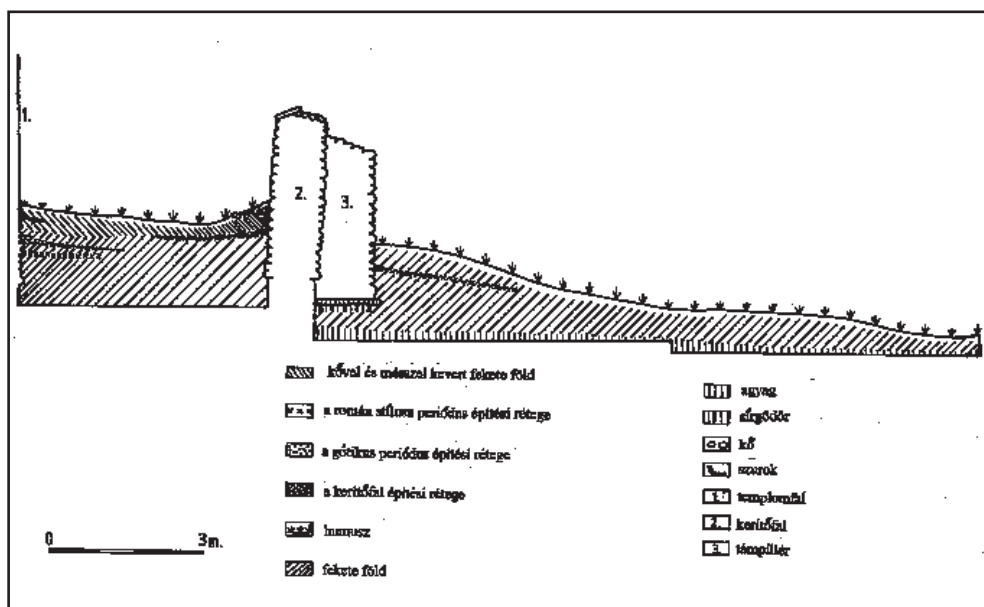
**Archaeological Research-Work
at the Protestant Church in Albiș
(Albiș, Covasna County) in 1999**
(Abstract)

In the summer of 1999, the research work that had been started a year before, was continued at the Protestant church in Albiș, at the same time with the excavations of the ground around the church, necessary for the preservation of the monument. The research established that counterforts on the western side, respectively on the southern side, belong to the third building phase. The ovoidal shaped premises wall that surround the church was also investigated. It was built at the end of the 16th century – beginning of the 17th century, of the same yellowish gritstone with the church. The not very deep basement has not offered a good enough stability to the wall, therefore it was necessary that a counterfort be built on the eastern side, where the slope is too steep and the wall started inclining towards to exterior. Because the basement of rounded depth as well as the lack of any moat in front of the wall, it is necessary that some previous considerations be reviewed, those according to which the wall must have been a moat, a protection element, and the church – a fortified one. During the diggings, four graves were revealed. One belonged to a woman – in the period between the end of the 14th century and the beginning of the 15th century. It contained a silvered bronze ring, with the had and the link cast together, respectively a pair of semicircular earrings of silvered bronze wire, wrapped on a bronze axis.

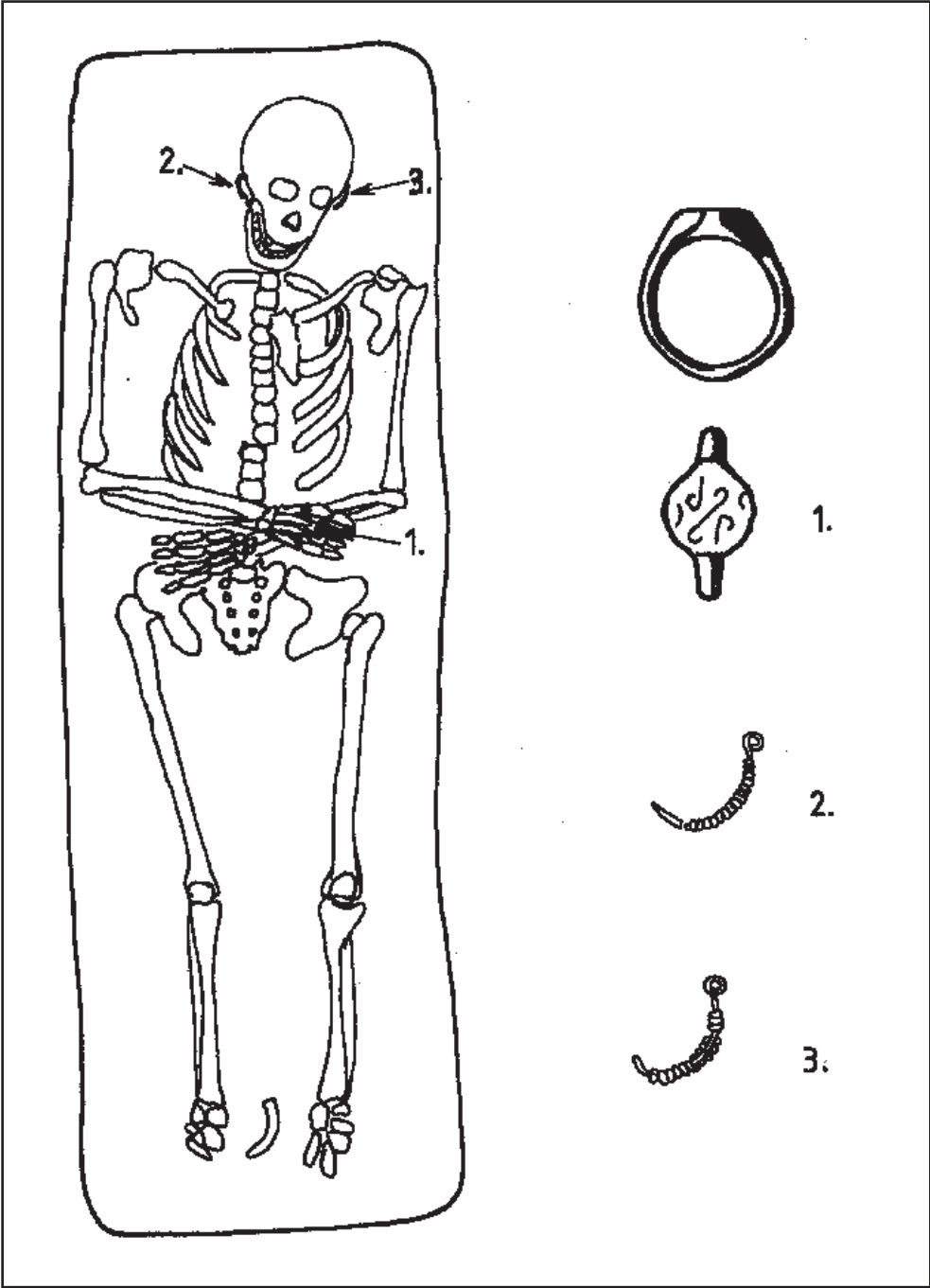

1. ábra

2. ábra

Bosnyák ferencesek a Székelyföldön 1638-ban

(SZALINAI István misszióprefektus beadványa a Hitterjesztés Szent Kongregációja számára)

(Kivonat)

A beadvány rávilágít a 17. századi erdélyi és azon belül a székelyföldi katolikus egyháztörténet szinte minden problémájára. Székelyföldi egyházlátogatása nyomán SZALINAI István, az erdélyi misszió prefektusa a missziókat világszerte összefogó római bíborostanács, a Hitterjesztés Szent Kongregációja számára beadványában előterjeszti az egyház rendkívül rossz helyzetét (paphiány, a helyi papság kihágásai, a reformátusok erős térítő tevékenysége), és olyan megoldásokat ajánl, amelyeket részben életbe is fognak léptetni. VIII. Orbán pápa közös, mind a boszniai, mind a magyarországi rendtartományoktól független kusztódiában egyesíti az erdélyi magyar és bosnyák obszerváns ferences szerzeteseket, és később egy Erdélyen, de a Habsburg-területeken is kívüli püspökre bízják az erdélyi püspöki teendők ellátását, hogy ezt az erdélyi fejedelem is elfogadja.

*

Egy igen rövid és tömör, de rendkívül fontos, eddig ismeretlen dokumentumot szeretnék közreadni, amely alig egy-két lapon a 17. századi erdélyi és azon belül a székelyföldi katolikus egyháztörténet szinte minden problémájára rávilágít. SZALINAI István erdélyi bosnyák obszerváns ferences szerzetes, az erdélyi misszió prefektusa készítette ezt a feljegyzését a missziókat világszerte összefogó római bíborostanács,

a Hitterjesztés Szent Kongregációja számára az erdélyi katolicizmus helyzetéről és a teendőkről. A jelentés az erdélyi misszió számára döntő pillanatban, 1638-ban készült. Ekkor SZALINAI István már bejárta a székelyföldi plébániákat, és elkészítette erről a részletes jelentését. VIII. Orbán pápa viszont az erdélyi bosnyák és magyar obszerváns ferences szerzeteseket csak ezután, éppen Szalainai István beadványainak hatására egyesítette egy egységes, mind a magyarországi, mind a boszniai rendtartományoktól független, csak magának a pápának alávetett ferences kusztódiában (őrségben).

Megoldásra várt az erdélyi katolikus püspök kérdése is, hiszen a fejedelem nem engedte, hogy a császár, mint magyar király által kinevezett erdélyi püspökök a fejedelemségben tartózkodjanak, viszont a papszenteléshez, bér-máláshoz stb. felszentelt katolikus püspökre volt szükség. Egész Erdélyben nagy volt a paphiány, a Székelyföldön pedig sok katolikus plébános szabályosan megnősült, a papok gyakran egymást eskették meg. Igen jellemző, hogy SZALINAI István a most közölt iratban ahhoz kért felhatalmazást, hogy pappá szentelhessek a katolikus plébánosok ágyasoktól született fiait (akik a katolikus pap mesterségét, nem épp a tridentini zsinat szellemében, az apjuktól lesték el)!

Ebből a felterjesztésből az is kiderül – amiről eddig a kutatás nem tudott –, hogy SZALINAI István az erdélyi püspökség kérdését úgy vélte megoldhatónak, hogy a középkori eredetű szendrői püspöki címet olyan valaki kapja meg, aki Erdélyben él. Azt, hogy ki legyen ez a valaki, a ferences szerzetes feljegyzése nem mondja ki, de a szándékosan homályos megfogalmazás egyértelműen arra utal, hogy SZALINAI István minden bizonnyal saját maga szeretett volna Erdély főpásztorává lenni.

Annak ellenére, hogy a 16. századi törvények értelmében Erdélyben a katolikus vallás a négy recepta religio között volt, az országban 1601 óta nem élt katolikus püspök. A még BÁTHORY Zsigmond erdélyi fejedelem által – Rudolf császár egyetértésével – erdélyi püspökké kinevezett NAPRÁGHY Demeter egri kanonok 1600-ban a szentszéki megerősítést is elnyerte,

ám mire Rómából a kinevező bullát megkaphatta volna, az erdélyi polgárháború újabb fordulata nyomán el kellett menekülnie a fejedelemségből – bár NAPRÁGHY az erdélyi püspöki címét haláláig megtartotta, többé nem térhetett vissza az egyházmegyéjébe. NAPRÁGHY Demeter esetében – először és utoljára – a császár, mint a főkegyúri jogokat gyakorló magyar király, az erdélyi fejedelem és a pápa megegyezett ugyanazon személy kinevezésében. NAPRÁGHY száműzetése után azonban mind a három hatalmi központ: Bécs, Róma és Gyulafehérvár más-más módon akarta megoldani az erdélyi katolikus püspökség problémáját. A magyar király a 17. század folyamán az erdélyi (és ugyanígy a váradi) püspökségre is kinevezett a királyi Magyarországán élő főpapokat, akiket azonban a fejedelmek nem engedtek be Erdélybe, és emiatt a pápa nem is erősítette meg őket a püspöki tisztükben, azaz számukra az erdélyi püspökség csak ugyanolyan címet jelentett, mint a török hódoltság területén fekvő egyházmegyék püspökségei.

A Szenszék viszont egy székely származású, tehát az erdélyi viszonyokat jól ismerő ferences szerzetest küldött egy szendrői, azaz *nem erdélyi* püspöki címmel a fejedelemségbe. A Csíkszékéből, Madéfalváról származó SZENT-ANDRÁSSY CSÍKY István obszerváns ferences szerzetes misszionáriusként Erdélyben és Moldvában térített, majd Karánsebesen volt misszionárius – innen a BOCSKAI-szabadságharc vihara elől a helybeli raguzai kereskedők segítségével menekült el. Rómába ment, ahol a pápa 1606-ban címzetes szendrői püspökké nevezte ki. SZENTANDRÁSSY ezután Erdély, mint püspök nélküli terület apostoli adminisztrátoraként érkezett a fejedelemségbe, ahol 1608-ban Gyergyószentmiklóson egyházmegyei zsinatot is tartott. SZENTANDRÁSSY tehát – bár nem volt erdélyi püspök – mint a papszentelés, bérmálás stb. püspöki hatalmával rendelkező, felszentelt püspök Erdélyre vonatkozó kormányzói megbízást kapott, és így jött a Székelyföldre, ám a katolikus nemesek BÁTHORY Gábor ellen szőtt összeesküvése nyomán hamarosan el kellett hagynia Erdélyt. A következő szendrői püspök egy raguzai obszerváns ferences szerzetes, Alberto

RENGJICH lett, aki a valóságban Belgrádban működött, mint missziópüspök, ám SZALINAI István honfitársai, a bosnyák ferencesek szinte teljesen megakadályozták püspöki teendőiben. RENGJICH 1630-ban meghalt, azóta a szendrői püspökség üresen állt. SZALINAI István a most közzétett beadványa szerint SZENTANDRÁSSY CSÍKY István püspökségét tekintette követendő példának. SZALINAI, aki, akárcsak SZENT-ANDRÁSSY CSÍKY István, obszerváns ferences szerzetes volt, úgy gondolta: I. RÁKÓCZI György erdélyi fejedelem el fogja tűrni, hogy egy egyszerű ferences barát püspöki címet viseljen az országában, akkor, ha az nem az erdélyi püspök címe. Három évtizeddel később, 1668-ban a most közzétett beadványban még laikus testvérként említett DAMOKOS Kázmér, a későbbi erdélyi ferences kusztosz a görögországi Koron városának címzetes püspöki titulusával és erdélyi apostoli vikáriusként valóban ilyen nagyon bonyolultnak tűnő módon, titokban tartott és ezért praktikus megoldással lett Erdély főpásztora. VIII. Orbán (1623–1644) azonban, noha a SZALINAI által kért, a bulgár kusztódia mintájára közvetlenül a pápa alá rendelt ferences őrséget 1640-ben megalapította, és a csíksomlyói kolostort abba valóban belefoglalta, SZALINAIT mégsem nevezte ki püspökké – talán attól tartott, hogy az idegen, mert boszniai ferences kinevezése nem tenne jó benyomást az erdélyi katolikusokra.

SZALINAI felterjesztése azzal kezdődik, hogy „az urak” azt szeretnék, ha valaki katolikus papot szentelhetne Erdélyben. A katolikus egyház a 17. századi nehéz helyzetében is számíthatott az erdélyi katolikus urak nagyhatalmú csoportjára: a KOVACSÓCZY, PETKI, KORNIS, APOR, LÁZÁR, HALLER, MIKES, BÁLINTFFY, THOLDALAGHY, ERDÉLYI, JÓSIKA, WESSELÉNYI, SULYOK stb. családok tagjai megmaradtak a római hiten, és a református fejedelmek alatt is igen fontos (kancellári, kincstartói, tanácsosi, követi, főkapitányi) tisztségeket töltöttek be, és ezért nem túlzás ebben az időben Erdélyben egy katolikus nemesúri lobbyról beszélni. A katolikus nemesurak hívták be 1630-ban a bosnyák ferenceseket Erdélybe, akkor jött

ide SZALINAI István és a feljegyzés végén említett hű társa, a szintén boszniai ferences LOPARAI István is.

Ha a térképre nézünk, úgy tűnik, hogy Bosznia elég messze van Erdélytől, azonban a bosnyák ferencesek a 16. század vége óta fokozatosan kiterjesztették a missziójukat a magyarországi török hódoltság délszlávok lakta részeire is. A bosnyák ferenceseknek 1626 óta a jórészt délszláv anyanyelvű katolikusok által lakott Temesközben, a török hódoltságnak az erdélyi fejedelemség határához legközelebb fekvő részén, Krassóvárott volt egy kicsiny, de nagyon aktív missziójuk – ennek kapcsolatait az erdélyi katolikus urakkal az is mutatta, hogy itt öltözött be ferencesnek egy előkelő székelyföldi familia sarja, KUN Szeráfin.

A Hitterjesztés Szent Kongregációja bíborosai a Kongregáció 1638. november 9-i ülésén tárgyalták meg SZALINAI István jelentését az egyházlátogatásáról, valamint a most közölt beadványát. A kardinálisok úgy döntöttek, hogy SZALINAI legtöbb kérését teljesítik. DAMOKOS Kázmért, miután pápai engedélyt kapott, hogy átlépjen a laikus testvérek közül a ferences miséspapok közé, és szintén pápai felmentést nyert a keze csonkasága, illetve az egyházmegyén kívüli papszentelés miatt, 1639-ben az obszerváns ferences rend főtemplomában, a római Aracoeli-kolostorban szentelték pappá. A Kongregáció javaslatára pedig 1640. február 3-án VIII. Orbán pápa brévéjében adott ki, mely szerint az erdélyi magyar és bosnyák ferenceseket egyesítve, mind a magyarországi, mind a boszniai provinciáról leválasztotta őket, és önálló, csak a rendfőnöknek alárendelt, Szent Istvánról elnevezett őrséget hozott létre, amelynek első kusztosza (őre) SZALINAI István lett. Az erdélyi püspök kérdését azonban még évtizedekig nem sikerült megoldani. Bár Francesco INGOLI, a Hitterjesztés Szent Kongregációja titkára azt javasolta a bíborosoknak, hogy mivel a magyar király által kinevezett SIMÁNDI István erdélyi püspököt a fejedelem nem engedi be az országába, egy, a hitetlenek földjén lévő, címzetes püspökséggel kellene az erdélyi katolikusokról gondoskodni, erre ekkor még nem került

sor. SZALINAI István ezután egyszerre volt az erdélyi ferences misszió prefektusa, kusztosz és püspöki helynök (vikárius), az a most közölt iratban szerényen megfogalmazott vágya azonban, hogy szenteljék püspökké, 1653-ban bekövetkezett haláláig nem teljesült.

Irodalom

1. BARBU, Violeta (1996): **Rezidentele Iezuite din prima jumătate a secolului al XVII-lea în vestul Transilvaniei: strategii misionare.** Verbum 1995–1996, București.
2. BÍRÓ Vencel – BOROS Fortunát (1927): **Az erdélyi katolikus nagyok.** Kolozsvár.
3. BÍRÓ Vencel (1927): **Gróf APOR István.** Bp.
4. BÍRÓ Vencel (1929): **BETHLEN Gábor és az erdélyi katolicizmus.** Cluj-Kolozsvár.
5. BOCHKOR Mihály (1911): **Az erdélyi katolikus autonómia.** Kolozsvár.
6. BOGA Alajos (1923): **Az erdélyi római katolikus státus múltja és jelene.** Cluj.
7. BOROS Fortunát (1923): **A csíksomlyói harminckét confrater.** Cluj-Kolozsvár.
8. BOROS Fortunát (1925): **A protestáns fejedelmek kora.** In: **Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene.** Dicsőszent-márton.
9. BOROS Fortunát (1927): **Az erdélyi ferencrendiek.** Cluj-Kolozsvár.
10. BOROS Fortunát (1930): **Az első erdélyi törvénykönyv és a katolicizmus.** Cluj-Kolozsvár.
11. ENDES Miklós (1938): **Csik-, Gyergyó- Kászon székek (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig.** Bp.
12. ENDES Miklós (1935): **Erdély három nemzete és négy valása autonómiájának története.** Bp.
13. GALLA Ferenc (1934): **A csíksomlyói ferencrendi kolostor viszontagságai BETHLEN Gábor idején.** A gróf KLEBELSBERG Kuno Magyar Történetkutató Intézet évkönyve. IV. Bp. 283–302.
14. GALLA Ferenc (1940): **MARNAVICS Tomkó János boszniai püspök magyar vonatkozásai.** Bp.
15. GALLA Ferenc (1941): **SIMÁNDI István választott erdélyi püspök pápai kinevezésének ügye.** In: **NOTTER Antal Emlékkönyv. Dolgozatok az egyházi jogból és a vele kapcsolatos jogterületekről.** Szerk. ANGYAL Pál, BARA-NYAY Jusztin, MÓRA Mihály. Bp.
16. GYÖRFFY, Paulus (1737): **Ortus, progressus... provinciae Transylvaniae.** Csíksomlyó.
17. GYÖRGY József (1930): **A ferencrendiek élete és működése Erdélyben.** Kolozsvár
18. JAKAB Antal (1944): **Az erdélyi római katolikus püspöki szék betöltésének vitája a XVII. században.** (Erdélyi tudományos füzetek 172.) Kolozsvár.

19. KARÁCSONYI János (1924): **Szent Ferenc rendjének története Magyarországon.** I–II. Bp.
20. MADAS Edit (szerk., 1991): **Fekete könyv. Az erdélyi ferences kusztódia története.** Szeged.
21. SZABÓ György Piusz (1921): **Ferencrendiek a magyar történelemben.** Bp.
22. TEMESVÁRY János (1912): **CSIKMÁDÉFALVI SZENTANDRÁSSY István erdélyi püspök.** Kolozsvár.
23. TEMESVÁRY János (1913): **Erdély választott püspökei.** Szamosújvár.
24. **Moldvai csángó-magyar okmánytár** (1989). Szerk. BENDA Kálmán, összeállították BENDA Kálmán, JÁSZAY Gabriella, KENÉZ Győző, TÓTH István György. I–II. Bp.
25. TÓTH, István György (ed., 1994): **Relationes missionariorum de Hungaria et Transilvania (1627–1707).** Róma–Budapest.
11. TÓTH István György (1997): **RAGUZAI Bonifác, a hódoltság első pápai vizitátora (1581–1582).** Történelmi Szemle 1997/3–4.
27. TÓTH István György (1997): **BETHLEN Gábor mókás temetési menete (FRANCISCI András pálos szerzetes levele 1630-ból).** Történelmi Szemle.
23. TRÓCSÁNYI Zsolt (1980): **Erdély központi kormányzata 1540–1690.** Bp.
30. TUDÓSNÉ SIMON Kinga (1991): **A háromszéki hadkötelek székelység társadalmi rétegződése 1635-ben.** Történelmi Szemle.
13. VESZELY Károly (1860): **Erdélyi egyháztörténeti adatok.** Kolozsvár.

Források

(1638., Mikháza)

SZALINAI István bosnyák obszerváns ferences szerzetes feljegyzése a Hitterjesztés Szent Kongregációja részére az erdélyi ferences őrség felállításáról (APF SOCG Vol. 400. Fol. 27. (Memoriali 1639.) végig sk. eredeti, SZALINAI István kézírásával)

Az irat tartalma

(A katolikus) urak azt akarják, hogy Erdélyben legalább egy valaki szentelhesen papokat. Ha a szendrői püspökséget engedélyezik, akkor őt a bulgáriai két püspök szentelhesse fel, vagy pedig egyikük, Pietro (DEODATO) jöjjön Erdélybe a kereskedőkkel, és szentelje fel a püspököt. Kéri továbbá, hogy Bécsben taníttathassanak 3–4 jó növendéket, nem olyanokat, mint (HERBART) Mihály, aki Rómában a Hitterjesztés Szent Kongregációja kollégiumában tanult, de eretnek lett. A rendfőnök küldjön ide (magyar) anyanyelvű példás szerzeteseket. A papok ágyasoktól született gyer-

mekei részére adjanak felmentést, hogy őket is pappá szentelhessek. A kusztódia ne a németországi rendi biztoshoz tartozzon, mert akkor Németország és Felső-Magyarország miatt gyanússá válik (a fejedelem előtt). A csíksomlyói kolostor tartozzon a kusztódiához, amelynek legyenek ugyanolyan kiváltságai, mint a bulgáriai kusztódiának és a bosnyák rendtartománynak. Ha a szendrői püspökségnek volnának jövedelmei, azt a Hitterjesztés Szent Kongregációja rendelje az iskolák számára, hogy legalább minden székelységi székelésben legyen (a ferenceseknek) egy iskolájuk. A szegény plébániák számára Bécsben vegyenek misékönnyvet, kelyhet. A (mikházai) kolostor számára Bécsben vagy Velencében vegyenek felszerelést, könyveket. Háromszéken Gábor és Péter papok idén ágyast vettek maguknak, és az összes ágyastartó pap összegyűlt, és megállapodtak, hogy nem akarják magukat olyan előjáróknak alávetni, akik elválasztják őket az ágyasaiktól, akkor legyenek inkább alávetve a kálvinisták szuperintendensének. (DAMOKOS) Kázmér segítő-testvért szenteljék pappá, őt és (KOLOZSVÁRI) Bertalan atyát küldjék ide. (A levélíró és társai) 12 évre misszionáriusi szolgálatot vállalnak, és a Hitterjesztés Szent Kongregációja meglátja majd, hogy milyen eredményt érnek el. Az udvarhelyi polgárok írtak, hogy küldjenek nekik (katolikus) papot, különben kálvinista prédikátort hoznak be, néhányan már el is hajlottak a hittől.

Memoriale admodum reverendi patris Stephani DE SALINIS ex Transyluania.¹

1. Dominorum intentio, quod uni concedatur saltem sacerdotis ordinare, et consecrare calices, qui dicunt quod nolunt amplius supplicare quia magnum periculum est² sub poena amissione³ bona et capitis.⁴
2. Si Samandriensis episcopus⁵ conceditur tunc in Bulgaria ab illis duobus episcopis fiet dispensatio ut consecratur. Vel si hoc posset fieri, ut unus illorum, qui vocatur pater Petrus⁶ cum mercatoribus⁷ veniret ad Dominicam⁸ in Albis⁹, qui consecraret.¹⁰
3. Si posset fieri, ut Viennae possemus tenere 3 vel 4 alumnos bonos, quos nos probavimus pro ista patria, non tales, sicut iste Michael,¹¹ qui Romae studuit in Collegio de Propaganda Fide, et est factus haereticus, et blasfemator religionis catholicae.
4. Quando opus erit duo sacra¹² celebrare in die, et quando non esset ministrans, sine ministro celebrare.
5. Jubere patri generali¹³ quod concederet aliquos bonos exemplares patres ex nativa lingua¹⁴, et dare tales litteras¹⁵, qui essent apti et vellent venire possemus habere.

6. Parochias tenere, ubi esset necesse.¹⁶
 7. In foro conscientiae dispensare in duobus 3. 4. gradum, qui jam sunt decrepitati¹⁷ nolunt separari.¹⁸
 8. Dispensare in 3. 4. gradum, quia ibunt ad haereticos, et ex illis pervertuntur.
 9. Sunt aliquorum sacerdotum¹⁹ filii et secunda et tertia gradibus et a concubina filii, fieret dispensatio ut possint esse sacerdotes, qui boni sunt.
 10. Ista custodia non debet dependere a commissario Germaniae, quia semper est suspicio de Germania et Superiori Hungaria²⁰. Aliud est quod aliquando mittunt tales fratres, qui potius scandala dant, quam ut aliquos converterent, vel aliis possent inservire propter quos et boni multas ignominias debent pati.
 11. Debent dare talem auctoritatem, ut scandalosos fratres possint extirpare ex regno.
 12. Ut conventus Chikiensis²¹ esset cum nostra custodia propter augmentationem propagationis fidei, et ad tollendas suspiciones de partibus superioribus, et incommodos sive malos fratres qui solent saepius venire per apostasia et recipiunt illos expelli.²²
 Et bene possunt intelligere ex litteris patris Nicolai²³ et domini capitanei²⁴ (qui est patronus conventus) qualem curam habeant superiores de illo conventu.
 13. Ut custodia ista possit habere talia privilegia, quae habet custodia Bulgaria²⁵ et provincia Bosznae²⁶ Argentinae.
 (Fol. 28.)
 14. Si episcopatus Samandriensis haberet aliquid proventum a Sacra Congregatione ordinare hoc pro aliquibus scholis ut saltem in omnibus sedibus unam scolam possemus tenere, pro utilitate et augmentatione propagationis fidei, ubi possemus probare juvenes, qui essent apti et utiles.
 15. Pro parochiis pauperulis aliquot missale et si fieri poterit, calices et pixides, quia est maxima necessitas. Viennae.²⁷
 16. Pro nostro conventu²⁸ Sacra Congregatio ordinauerat anno praeterito calicem cum patena et unam monstrantiam, et casulam, nihil aliud accepimus nisi 6 ulnas ex materia sericea et rogamus pro amore Dei ut nunc restituant Viennae sive Venetiis, et pro choro psalterium et graduale pro quo convenimus cum²⁹ 4 Ungaricis et Viennae³⁰ ordinare aliquid pannum pro vestimentis, quia nuditatem sustinemus valde et pro choro unum breviarium in folio.
 17. Et isto anno duo sacerdotes duxerunt concubinas in Trium Sedium unus pater Petrus, alter Pater Gabriel, si bene recordor, et omnes sacerdotes concubinarum conuenerunt simul et concluderunt quod nolunt esse sub talibus superioribus³¹ qui illos separat a concubinis, imo volunt potius esse sub superintendente Caluinistarum.³²

18. Si conventus Chikiensis non potest esse³³ cum nostra custodia, vel si³⁴ non possemus habere fratres saltem fratrem Casimirum,³⁵ quem jam bis commendavi et modo commendo, ut ne dimittant ipsum, sine sacerdote et alium patrem Bartholomaeum³⁶ Transilvanum, cui jubeant venire huc. Sumus contenti (si aliter non potest fieri) ut simus missionarii per annos 12³⁷, videbit Sacra Congregatio quod erit propagatio. Modo cives³⁸ Uduarhelyiensis³⁹ scribunt et rogant pro amore Dei, ut subveniam ipsis cum sacerdote aliquo⁴⁰ alias introducunt praedicantium Caluinistam, et aliqui jam ex illis declinarunt a fide.

Haec fide mediante

Jam bis misi socium⁴¹ Deus scit quibus expensis, et periculis, tamen nihil potui obtinere pro communi bono.

Jegyzet

1. A szerzetes a boszniai Tuzla kolostorából származott, Tuzla latin neve pedig az ottani sóbányák miatt Salinae. Eredeti neve nyilván Stjepan TUZLANSKI volt, így azonban nem találkoztunk vele a forrásokban, olaszul Stefano DA SALINA, latinul Stephanus DE SALINIS volt a neve.
2. A szó a sor fölött beszűrta.
3. Sic! pro: amissionis.
4. Az erdélyi törvények tiltották a katolikus püspök behozatalát, az erdélyi urak a fejedelemtől tartottak.
5. A szendrői püspökség: Szendrő, Smederevo, ma Jugoszlávia.
6. Pietro DEODATO (1601 k. –1673 k.), obszerváns ferences szerzetes, szófiai püspök. Eredeti neve: BOGDAN, ennek fordítása a latin DEODATUS és az olasz DEODATO; BAKŠIĆ, BAKŠEV alakban is írták a nevét. 1617 körül lép az obszerváns ferences rendbe, a római Araocoilkolostorban tanul. 1631-ben visszatér Bulgáriába, ahol az 1621-ben létrehozott bulgáriai őrség (kusztojiátus) kusztoszává választják. 1638-ban címzetes gallipoli püspök, egyben a szófiai püspök koadjutora, 1641-ben szófiai püspök, 1642-től az egyházmegye rangjának megemlése után szófiai érsek. Több egyházi munka szerzője.
7. A Balkánt járó katolikus, főleg raguzai kereskedők karavánjaihoz szívesen csatlakoztak a misszionáriusok.
8. Rövidített szó: Dnca, felette rövidítésjel.
9. 1639. május 1.
10. A mondat megfogalmazása korántsem véletlenül ilyen homályos: SZALINAI atya nyilván saját magára gondolt, mint Erdélyben működő szendrői püspökre.
11. HERBART Mihály (sz. 1610 k.). Segesvári evangélikus szülők gyermeke, Padovában tanult, majd Rómában katolikus hitre tért. 1634 nyarán HERBART Mihály Rómában jelentkezett a Hitterjesztés Szent Kongregációjánál és felvételét kérte valamely római kollégiumba, hogy azután Erdélyben legyen misszionárus, mert elhatározta, hogy mint missziós pap visszatér hazájába. Három évig a Collegium Urbanum, a Hitterjesztés Szent Kongregációja római kollégiuma növendéke volt, majd pappá szentelték és a bécsi nuncius ajánlásával visszatért Erdélybe, ahol azonban ismét evangélikus lett.
12. Két misét mondjon ugyanaz a pap egy nap – ehhez különleges kiváltságokra volt szükség.
13. A ferences rend rendfőnöke (minister generalis totius ordinis Sancti Francisci) 1639. június 11-ig Giovanni Battista DA CAMPANEA, e dátumtól 1645. június 3-ig Juan Merinero DE MADRID volt.

14. Minden bizonnyal magyar anyanyelvű ferenceseket kért a magyarországi két rendtartományból.

15. A következő szavakat utólag, de ugyanaz a kéz szúrta be.

16. A ferences szerzetesek ne csak kolostorban szolgálhassanak, hanem plébániákat is elláthassanak.

17. Írva: decrepidadi.

18. A paphiány miatt Erdélyben sok rokon is házasságot kötött, mit sem tudva a tilalomról; azt kéri, ha e tiltott házasságban élők már együtt megöregedtek, ne válasszák el őket.

19. Sacerdotibus-ból sacerdotum-ra javítva.

20. A fejedelem gyanakodva fogadja a császár országából jött papokat.

21. Csíksomlyó.

22. A következő szavakat utólag, de ugyanaz a kéz szúrta be.

23. CSÍKSOMLYAI SZÉKELY Miklós (Csíksomlyó, 1600 k. – Csíksomlyó, 1661. okt. 21.), obszerváns ferences szerzetes, a csíksomlyói kolostor gvardiánja. 1661-ben a kolostort feldúló tatárok ölték meg.

24. SZÁRHEGYI Lázár István (mh. 1664), csíkszéki főkirálybíró.

25. Az 1664-ben létrehozott bulgáriai obszerváns ferences kusztodiátus (örség) mintájára.

26. Sic!

27. Ti. Bécsben vásároljanak templomi felszerelést.

28. Minden bizonnyal a mikházi kolostort érti ez alatt (Călugăreni, Maros megye).

29. A szó tollban maradt.

30. Írva: Vienna.

31. Tales superiores-ből javítva.

32. GELEJI KATONA István (1589–1649), 1633-ról erdélyi református püspök.

33. Utána kihúzza: jub.

34. Si szó utólag beszúrva.

35. DAMOKOS Kázmér obszerváns ferences szerzetes. DAMOKOS, aki évtizedekkel később erdélyi kusztosz, továbbá koroni püspök és apostoli vikáriusi címmel Erdély titkos főpáztora lett, ekkor még csak pap sem volt. A székelyföldi előkelő nemesi családból származó ferences tanult ember létre is csak laikus segítőtestvérként szolgálhatott, mert az egyik unja csonkasága miatt a kánonjog szerint nem lehetett miséspappá szentelni, hiszen akkor torz ujjával fogta volna meg a szentelt ostyát. A királyi Magyarországon a mariánus tartományban szolgáló fiatalember (a csíksomlyói kolostor a szalvatoriánus provinciáé volt) székely rokonai meglátogatására és egyben megtérítésére érkezett. Örömmel csatlakozott azonban 1638-ban SZALINAI Istvánhoz, bosnyák rendtársához (akivel minden bizonnyal latinul értették meg egymást), és elkísérte SZALINAI-t, mint tolmácsa és titkára az egyházlátogatás során.

36. KOLOZSVÁRI Bertalan obszerváns ferences szerzetes, a következő évben Fulgenzio a JESI római ferences, misszionárius, erdélyi kusztosz segítőtársa a szárhegyi misszióban, később különböző magyarországi kolostorok gvardiánja.

37. Ez rendkívül hosszú missziós szolgálat, általában 3–7 év missziót váltaltak a misszionáriusok.

38. A szó civitas-ból javítva.

39. Székelyudvarhely.

40. A szó utólag beszúrva.

41. LOPARAI István (Stefano a LOPARA) bosnyák obszerváns ferences szerzetes 1630-ban SZALINAI Istvánnal érkezett Erdélybe, haláláig Erdélyben működött, a mikházi kolostor gvardiánja, 1661 első napjaiban görögényszentimrei plébánosként Görögny várában halt meg, pestisben.

Un document privind franciscanii bosniaci din Secuime, din 1638 (Rezumat)

Documentul publicat ne ajută să înțelegem întregul complex de probleme al istoriei bisericii catolice transilvane din sec. al XVII-lea. După ce a vizitat plebaniile din Secuime, Stephanus DE SALINIS, prefectul misiunii transilvane raportează Sfântei Congregații Misionare din Roma (consiliul de cardinali, coordonatorul întregii activități misionare) situația dezastruoasă a bisericii (lipsa de preoți, comportamentul neregulamentar al clerului local, puternica activitate prozelitistă a calviștilor) și propune soluții, care în parte vor fi puse în aplicare. Papa Urban al VIII-lea va uni franciscanii transilvăneni, maghiari și bosniaci, într-o custodie independentă atât de cea din Bosnia, cât și de cea din Ungaria, și mai târziu se va împuternici un episcop dinafara Transilvaniei și chiar a teritoriilor habsburgice pentru a îndeplini sarcinile episcopale din Transilvania, soluție acceptabilă și pentru principe.

Bosnian Franciscans in Székelyföld in 1638

(The Letter of Mission Stefano a SALINA for the Holy Congregation for Propagation of Faith)
(Abstract)

This letter reflects almost all the problems of the Catholic church's history during the 17th century in Transylvania. Stefano a SALINA, the Bosnian friar describes in his letter the sad situation of the Catholic church because of the lack of priests, the moral of the clergy and the activity of the Calvinists. He proposed to create a new custody, which would be independent from the Hungarian and from the Bosnian provinces as well. A bishop should be appointed who is not resident of Hungary or of Transylvania, and therefore is accepted by the prince of Transylvania.

17–18. századi egyházvizsgálatok az orbai református egyházmegyében

(Kivonat)

A dolgozat az orbai református egyházmegyei levéltár 17–18. századi anyagait tárgyalja. Míg a többi egyházmegyei levéltár, talán a kézdiszéki kivételével, hiányosan és szétszóródva maradt ránk, az orbaiszéki szenvedte a legkevesebb tisztítást, és együttesen kutatható. Az egyházmegye vizitációs jegyzőkönyveire (1677–1752) a dolgozat részletesebben is kitér. A jegyzőkönyvek anyagát egyenes átirásban, a rövidítések feloldása nélkül közöljük.

*

Az erdélyi protestáns egyháztörténeti kutatás két világháború közötti ígéretes kibontakozása 1945 után megtört és gyakorlatilag fél évszázada stagnál. Bár néhány átfogó jellegű munka született, az alapvető forrásközlések továbbra is hiányoznak. Így 1999-ben, amikor a Délkeleti Intézet-keretprogramon belül a Székely Nemzeti Múzeum meghirdette a VIZITÁCIÓ nevű programot rendezetlen tulajdonviszonyú, nehezen kutatható és veszélyeztetett sorsú levéltári anyagok feltérképezésére, illetve feldolgozására, több mint fél évszázad távlatából ILLYÉS Géza időszerű gondolatai jutnak eszünkbe: „mielőtt egyházközségeink, egyházmegyéink történetének kritikai és tudományos módszerek szerint való megírásához hozzákezdénénk, előbb fel kell tárnunk, meg kell ismernünk és nagy részben közzé kell tennünk a levéltárainkban rejtőzködő forrásanyagot. Amíg ezt a munkát el nem végeztük, egyházunk mindenirányú megnyilvánulásának története teljes egészében nem érthető meg.” (Református Szemle 1932, 379–380. old.)

Nem véletlenül tulajdonítunk tehát kiemelt fontosságot a háromszéki református egyházmegyék, így a sepsi, a kézdi, az orbai és az erdővidéki iratainak, hiszen ezen egyháztörténeti iratok nagyrésze, talán utóbbi kivételével, feldolgozatlanul hever levéltárainkban.

Jelen kutatásaink alapját az orbai református egyházmegye levéltárának 17–18. századi anyaga képezi, mely, bár a legrövidebb terjedelmű négy háromszéki egyházmegyénk iratai közül, kutatása a legjobb körülmények közt végezhető. Míg a többi levéltár, talán a kézdiszéki kivételével, hiányosan és szétszóródva maradt ránk, az orbaiszéki szenvedte a legkevesebb tisztítást és együttesen kutatható.

1. Az orbai egyházmegye kialakulása

A reformáció előtti erdélyi egyházi beosztás kilenc főesperességen alapult, ebből kettő pedig, a telegdi és a kézdi a székely székekben, két alesperességgel egészsülve ki: az erdőháti-val (Udvarhelyszék) és a csíki-val (Csíkszék). Háromszék északkeleti részei a kézdihez, a központi és nyugatabbi részek más egyházi közigazgatási területekhez tartoztak. A kézdi főesperességben az 1332. évi pápai tizedjegyzék szerint 19 plébánia, a gyulafehérvári főesperességbe tartozó sepsi districtusban 32 plébánia létezett. Orbai székéről egyetlen plébániát sem említ a pápai jegyzék, papok nevei sem maradtak fenn.¹

A reformáció ezt örökölte át és tartotta meg: Háromszéken nem találunk egységes egyházi beosztást. Arról, hogy miképpen alakult az egyházi szervezet a 16. század második felében, kevés adatunk van. Néhány név és néhány tisztségi cím, évszám, ennyi az egész. 1555-ben a széki zsinaton nem vesz részt a kézdi főesperes, egy évvel később azonban István dálnoki plébános „vicearhidiaconus sedis kijzdij”-nek nevezi magát.² Az 1557. évi kolozsvári zsinaton ismét nem jelenik meg a főesperes, POKOLY szerint azonban akkor még valószínűleg nem csatlakozott a protestantizmushoz.³ 1569-ben LÁSZLÓ nevű sepsiszentgyörgyi lelkész, aki elkészíti az egyházmegye első regisztrumát, illetve egyházvizsgálati jegyzőkönyvét, „archidiaconus

sedis sepsi”-ként szerepel. Más pap ebben az időben nem nevezte magát Háromszék területén archidiaconusnak, így POKOLY szerint a sepsi districtus önálló egyházmegyévé vált, és egyesült a kézdi főesperességgel, sepsi főesperesség név alatt.⁴ Torjai Székely Péter református esperes 1603-ban már mind a három székben látogatja a nem katolikus egyházakat, 1606-ban pedig egyedül képviseli a sepsi, kézdi, orbai és miklósvárszéki eklézsiákat a székelyudvarhelyi zsinaton.⁵

Ebből az egységes egyházmegyéből váltak ki a 17. század első felében a kézdi, orbai, majd 1654-ben az erdővidéki önálló egyházmegyék. Bár nem rendelkezünk konkrét alakulási dátumot jelző oklevéllel, az orbai egyházmegye kialakulását az 1603–1614 közötti időszakra tehetjük.⁶ 1614-ből ismerjük ugyanis az új egyházmegye esperesének nevét, amikor is Torjai SZÉKELY Péter sepsi, KOPPÁNDI István kézdi és LEÉRDE János orbai széki seniorok, illetve SZENT IVÁNI György unitárius esperes közös kérvényt nyújtanak be öt pontban BETHLEN Gábor fejedelemhez, aki 1614. augusztus 14-én Medgyesen kiállítja a háromszéki papok kiváltságlevelét, a közteherviselés alóli mentesítésüket.⁷ 1620-ban pedig az enyedi zsinat a három egyházmegye papságának zsinati képviselőitől a következőket rendeli: „Az senirok, kik a székely atyafiakon kívül itt Erdélyben vagynak, bizonyos légátusokkal, mint azelőtt, ennek utánna is compareáljanak télben, nyárban pedig fejenként velek legyenek. Az háromszéki székelységbe való senirok ezt observálják, hogy a nyári synodusra a sepsi senior tizenhated magával, a kézdi ötöd magával, az orbai negyed magával compareáljon; télben pedig bizonyos delegátusokkal.”⁸ A zsinat költségeire ugyanakkor mindegyik egyházmegyétől megkövetelt egy bizonyos összeget.⁹ A megjelölt légátusok száma a gyülekezetek 1/3-ának felel meg, így Orbaiszék esetében 12 eklézsiát jegyeznek a 17. század elején, melyek: Barátos, Cófalva, Kovászna, Kőrös, Papolc, Páké, Páva, Szörce, Tamásfalva, Telek, Zabola, Zágón. Levéltári adatok bizonyítják, hogy Barátoson már 1560 körül, Kovásznán 1600-ban, Papolcon 1604-ben, Zabolán 1602-

ben, Szörcsén 1615-ben már létezett református egyház. A többi egyházközség alakulásának ideje ismeretlen.

2. Az egyházmegye levéltára

Az egyházmegye levéltárát Juhász István ismerteti, 1947-ben megjelent, egy öt évvel korábbi helyszíni felmérés alapján készült munkájában, mely mindmáig az egyetlen ismertetője a levéltárnak.¹⁰ Bár a 30-as és 40-es években többen hangsúlyozzák, így ILLYÉS Géza, NAGY Géza, JUHÁSZ István is, az egyházmegyei levéltárak feldolgozásának szükségességét, nincsen tudomásunk arról, hogy valaki vállalkozott volna jelen levéltár kutatására.¹¹ Csupán néhány egyházközség történetének megírására futotta, így például a barátosi (SZÁSZ Imre: A barátosi ref. egyház története, 1935, kézirat), a kovásznai (LŐRINCZ Sándor: A kovásznai ref. egyház története, 1935, kézirat).¹² Levéltári adatokra támaszkodva közöl orbaiszéki adatokat (is) a POTSA József-féle, 1899-ben megjelent „Háromszék vármegye Emlékkönyve”. Ugyanakkor tudomásunk van arról, hogy az elmúlt évtizedekben mások is kutatták egyes egyházközségek levéltárait.¹³

Kutatási témánkhoz a Székely Nemzeti Múzeum kézirattára is őriz hasznosítható adatokat. Ide került ugyanis 1916-ban, CSUTAK Vilmos múzemőr igazgatása alatt a levéltár két darabja, melyeket itt őriztek még 1944-ben is.¹⁴ Ezt bizonyítja egyrészt dr. ILLYÉS Géza és HERPEI János múzeumigazgató levelezése 1940-ből, melyben a magyarkirályfalvi lelkész, Küküllő egyházmegyei főjegyző kérésére HERPEI János közli a múzeum levéltárában található másolatokat, bejegyzéseket 17–18. századi zsinati jegyzőkönyvekről¹⁵, másrészt pedig bizonyítja a levéltári anyagról készített 1944. évi inventárium.¹⁶

A háború utáni tájékoztatásokból tudjuk, hogy az orbai ref. egyházmegye egyetlen háborús vesztesége a „Protocollon Sanctae Sedis Orbaiensis 1701–1731”, azaz a megjelölt időszak Quindenális jegyzőkönyvei.¹⁷ Másik, ugyancsak ilyen jellegű, és JUHÁSZ által az egyházmegye legrégebbi darabjaként ismertetett jegyzőkönyv, mely a Székely Nemzeti Múzemba került meg-

őrzés végett, nem szállítódott el 1944-ben és továbbra is ott található.¹⁸ A SzNM ugyanakkor őriz egy másik kötetet is, mely sem JUHÁSZ felsorolásában, sem az 1944. évi inventáriumban nem szerepel, hacsak a LXXXII. ládában 161-as szám alatt besorolt Orbai széki törvénykezési jkv. 1689–1693 nem azonos az általunk megtalált Protocollummal.¹⁹

A levéltár mai rendezése 1911-ből való, az egy évvel korábban megjelent levéltárrendezési utasítások szerint, átláthatóságához egy leltári lajstrom szolgált.²⁰

A régi jegyzőkönyvek jellegük szerint három csoportba vannak osztva (I–III). Ennek megfelelően a I a törvénykezési jegyzőkönyveket tartalmazza, melynek legrégebbi darabja az 1664–1686 közti időszakot tartalmazza.²¹

Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek közül a legrégebbi, a II/1–2 jelzetű, melyet a következőkben részletesen tárgyalni fogunk, a 17. század utolsó harmadából tartalmaz vizitációkat.

A III jelzet az egyházközségi iratoknak felel meg, melyek a 19. század első felétől kezdődnek.

A legrégebbi fennmaradt anyakönyv a múlt század végén a zabolai egyházközségé volt, 1695-től kezdődően, a legkorábbi eklézsiái jegyzőkönyv pedig a kovásznai, 1736-ból.²²

Ugyanakkor az Erdélyi Református Egyházkerület kolozsvári Gyűjtőlevéltárában található Főkonzisztórium levéltár is őriz néhány 18. századi iratot, illetve múlt századit az egyházmegye helyzetéről, valamint levéltárának „az Ecclesiák beneficiumai, fundatioiról való levelekről”, másrészt „minden Ecclesiában a kepe be szolgáltatása” ügyében (1826).²³

Összeírás említ a tamásfalvi iratok közt egy Deliberatumot 1637-ből:

„De Unione Ecclesiarum Tamasfalva et Szöröcse. Mely költ a Papoltzon tartott Generalis Visitatio ülésében”²⁴

3. Az orbai egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei (1677–1752)

Jelen tanulmányban néhány esperesi vizitáció jegyzőkönyveit kívánjuk megvizsgálni, a 17.

század végéről, illetve a következő század közepéről, melyeket a II/1–2 jelzetű kötet tartalmaz.

Az esperesi vizitáció jól meghatározott keretek közt ment végbe. Már TASNÁDI Kánonokjaiban találunk a vizitációról szóló rendelkezéseket, így a XXVII kánon kötelezi az esperest, hogy minden évben a vizitáció alkalmával vizsgálja meg a lelkészek és rektorok „tanításának tisztaságát, erkölcsi épségét és a nép iránti buzgóságokat”.²⁵

Az 1640. évi gyulafehérvári zsinat pedig úgy rendelkezik, hogy a seniorok vizsgálják meg a vizitáció során az iskolákat is, felmérve így a rektorok munkáját.²⁶

A vizitáció során megvizsgálandó kérdéseket a GELEJI kánonok LXXXVIII kánonja foglalja össze kilenc pontban. Ezek alapján alakulnak ki és válnak általánossá a 17. század közepén az egyházzvizsgálati tennivalók, melyet az évente vizitáló esperes, illetve kísérei: az egyházmegyei jegyző, a brachium képviselői szem előtt tartanak. A helyi eklézsia képviselőiként a pap, a rektor, az aedilisek, illetve nemesek vesznek részt, kiknek nevei bekerülnek a jegyzőkönyvbe. Vizsgálat során számbavevődnek az eklézsia bonumai, kegytárgyaktól kezdve az épületekig, földekig, készpénzig, a pap és rektor fizetésének ügye. Az esperes megkérdezi a híveket a pap és a rektor tevékenységéről, majd ezeket kérdezi meg híveikről.

Meglátogatja az iskolát, ahol a rektort és az iskolásokat is kikérdezi. Mindezek mellett a vizitációnak van még egy fontos feladata, az egyházi törvénykezés.²⁷

Orbaiszék megőrződött vizitációs jegyzőkönyvei az 1677. évvel kezdődnek. Hogy ezek nem a legrégebbi ilyen jellegű iratok, ahhoz nem fűződik kétség, ugyanis az egyházmegye létezéséről 1614-től biztos adatunk van. Az I/4 1-sz. alatti „Protocollon Judiciaria” (oldalszámozás nélkül) őrzött meg egy levéltári inventáriumot 1756-ból, amikor az új esperes BARTHA Andrásnak többek közt átadatuk: „5. (egy) Más Visitatorium, de a közepét ki vágták, kezdődik in 1628” A későbbi vizitációk is gyakran hivatkoznak korábbi végzésekre, ugyanakkor a Főkon-

zisztórium levéltára is őriz egy kivonatot az 1632. évi zágoni szent vizitáció protocolumairól.²⁸

A legkorábbi vizitációra való utalást az 1701. évi papolci vizsgálat őrizte meg a Predikátor és Scholamester fizetésének kérdésében: „Salarium az mint az 1628 és 1630-as, 1694 Sz. Visitatiók... írást hadnak.”²⁹ Ugyancsak az 1630-as vizitációra utal az 1677-es zágoni jegyzőkönyv³⁰: „Az, mely szántóföldet N. Tiszt. Püspök Urunk ugyan N. Tek. MIKES Boldisárnak adott volt, kiről az 1630-as esztendőbeli Visitatio” határoz, továbbá a barátosi jegyzőkönyv 1701-ből: „A szalad dolgát az 1630, 1632, 1637, 1638 eszt. Visitatiokból így rectificaltuk.”³¹

A vizsgálat észrevételei, comissioi jegyzőkönyvre vétettek, hogy aztán annak alapján a következő vizitáció egy év múlva a szükséges intézkedéseket meghozza. Ezért találunk gyakran utalásokat korábbi határozatokra, ha például nem történik semmi változás az eklézsia szántóföldei, szénás rétei stb. ügyében.

A legrégebbi, fennmaradt visitationalis jegyzőkönyveket, így az 1677., 1680., 1694., 1701., illetve részben az 1752. évit, az egyházmegyei levéltár II/1–2 jelzet alatt őrizi. A bőrbe kötött, negyedrétegű kötet tartalmát ismerteti JUHÁSZ István is, de igen vázlatosan.³² Észrevételei ugyanakkor kiegészítésekre is szorulnak. Jelenlegi állapotában a kötet 167 számozott lapot tartalmaz, címlapja hiányzik. Kívül, a borítón pedig egy másik leltári szám is található 546 II2, mely valószínűleg arra vall, hogy a kötetet besorolták az egyházmegye könyvtárába is. Az első két oldal hiányzik, a számozott oldalak a 3-mal kezdődnek. A 3a oldal jobb felső sarkába bepecsételve: „Az orbai református egyházmegyei levéltára. 1911”, mellette egy napjainkból származó bejelölés II/1 leltári számról. A lapok számozása is pontatlan, nem korabeli; a meglévő oldalakat számozza, figyelmen kívül hagyva a kivágott vagy más okból hiányzó lapokat. Így hiányzik a 4. lap (kivágva), ennek ellenére a következőt számozzák 4-gyel. Ugyanez a helyzet a 23–24. lapok, 49–50. közt. Az 55-ös számozású lap hiányzik, akárcsak a 100., 101., 102. lapok

(kivágva), vagy a 110. A 125. lap után öt kivágott lap helye látszik, a számozásban mégis a 126. következik. Hiányzik a számozás a 149–161. lapok közt, újabb öt kivágott helye látszik a 162. után, a számozás 163.-kal folytatódik. További lapok hiányoznak a 167. után.

A kötet eredeti terjedelmét tehát 195–200 lapra tehetjük.

Az 1677-es, illetve 1680-as vizitációk egymás után írva a 12a oldalon kezdődnek „Series Visitationalis Suscepta Deo Auspici Anno presentis 1677 per Rdum. Ac Clar. Dnum. Stephanum JENEI ut ...Ecclesiarum Orthodoxarum Orbaiensium meritissimum. Rdum. Dnum. Petrum JANTSO Ministrum Ecclesia Orthodoxa...Rdum. Dnum. Stephanum PÁKAI Ministrum Ecclesia Papolciensis ut Notarium Ecclesiarum...Rdum. D. Nicolaum papolci Pastorem Ecclesia Szörceiensis Eximum ut ex Brachium Seculare G.D. Thomam UGRON de presentium etiam Incheata die 26jan. in possessione Páké”, illetve a 12b oldalon „Visitatio Nova. Subsequens quae Anno D.1680 per eundem Rdum. Virum Officiale Ecclesiasticum, Stephanum JENEI et per Rfdos Ministros sibi adjunctos...Petrum Jantso VASARHELLYI, Ladislaum CZABAI, Georgim ZABOLAI, necnon Brachium Inventarem, Spectabilem ac Generos. Paulum MIKES...incheata Febr. 26”

A 16b lapra ugyanakkor feljegyezték, hogy 1684. máj. 24-én Barátoson partiális synodust tartottak.

Az 1680. évi jegyzőkönyvek a 48b-n érnek véget. JUHÁSZ itt jelöli meg a II/1 jelzet végét és a 48a-tól számítja a II/2 kezdetét. Adatai ugyanakkor ellentmondóak. Egyszer a következőképpen jegyzi fel „Egyházlátogatási jegyzőkönyv 1677–1714”, II/1–2 jelzettel, 12a–46b oldalakon, hogy majd a levéltár lajstroma szerint ugyanazon jelzet alá csak az 1677., 1680., 1694. és 1701. évi vizitációkat sorolja fel.³³

Az 1694. évi jegyzőkönyvek a 48a–73b oldalakon, ilyen cím alatt „Series visitationalis Suscepta Deo Auxiliante 1694 per Rdum. Ac Doctissimum Dnum. Stephanum BALO, ut Decanum Ecclesiarum Reformatarum ut Notarium

eccles. Reformat. Orbaiensium. Rdum. Dnum. Daniele HALMAGY Pastorem eccles. Gen. Dominum Michaellem BODOR Leczfalvieni-um... Incheata Die JANUARY in possessione Thamasfalva”. VESZPRÉMI István püspök (1691–1713) két levele 1698-ból a háromszéki papok dolgában a 74a–75a oldalakra van bemásolva. Ezt követi az 1700. évi püspöki vizitáció határozatainak másolata: „A Immonitiones pro Comunitate Trisedensi facta in visitatione generali A. 1700 dietus febr.”³⁴

A 79a oldalon kezdődik az 1701. évi vizsgálat anyaga. Gyakran találunk a jegyzőkönyvekben valamely zsinat határozatainak részre. Orbaiszéken az 1722. évi marosvásárhelyi generalis synodus deliberatumait másolták be a kötet 98a–99b oldalaira.³⁵

JUHÁSZ István csak ezt a négy vizitációt sorolja fel. A kötet azonban tartalmazza az 1752. évi vizitációt is (103v–131a), a következő cím alatt: „Series Visitationalis Anno 1752 Die 21mi Mensis February, incheata in Sede Siculicalis Orbai Possessionis Pava...”

A 149b–161b oldalakra SZALAY Márton esperes bemásolta 1700-ban az egyházi bíróság helyi szokásait, 38 pontban: „A Háromszéki régi bevett és szokott Törvényei avagy Ususi, melyek szerint az Ecclesia dirigál és dirimál ilyen Causakot” cím alatt. Bemásolták ugyanakkor a 162a oldalra az orbaiszéki assessorok esküszövegét is³⁶, hogy a kötetet a háromszéki papoknak BETHLEN Gábor fejedelem által adományozott, illetve I. RÁKÓCZY György és II. RÁKÓCZY György által megerősített privilégiuma zárja a 163b–167b oldalon, az 1654. évi reconfirmálás záróformuláinak kivételével, melyek valószínűleg az utolsó lapok kivágásakor tűntek el.³⁷

3.1. Az 1677. évi vizitáció

A 17. század második negyedétől kezdve maradtak fenn adatok orbaiszéki vizitációkról, 1677. előtt legutóbb 1672-ben KÖVÉR Mihály zágoni pap esperességének idejéből. 1677-ben JENEI István esperes végzi a vizitációt. A vizitáció január 26-án, Pákén kezdődik, hogy majd

Kovácsnán végződjön, a többi tíz egyházközség meglátogatása után.

A jegyzőkönyvek az esküdtek felsorolásával kezdődnek, majd rátérnek az eklézsia javainak összeírására, mindig az előző évi jegyzőkönyvekhez viszonyítva. Abban az esetben, ha nincs eltérés a régi és új összeírások között, akkor erre hivatkoznak. „Bona Ecclesia huius omnia sic sunt reperta, present in visitatione superiori facta Anno 1672” (Páké), vagy „Bona Ecclesia. Sic sunt recepto uti in Visitatione Proxima...1672” (Zágon)³⁸ stb. Ha változás történik, azaz gyarapodnak az eklézsia javai, ezt „Addito, Addito hoc”-kal jelölik meg.

A bonumok leírása kiterjed a kegytárgyaktól kezdve az épületekre, földekre. Így „...Addito. Nemzetes BÁLINT Deák uram, Istenhez való buzgóságából conferála ezen Barátosi Ecclesiahhoz edgy ejteles óon palatczkot. Egy tisztességes Cathedrát is épített eo Kglme kőből ugyan itt kikért Isten Eö Kglmet megáldgya.”³⁹ Az adakozó, hitbuzgó lelkeket akkor is megbecsülték, nevüket nem szalasztották el felvenni a jegyzőkönyvekbe. A patrónusok mellett szerepelnek alkalmi jótévedők (benefactorok) is, így THÚRI Ferencz Tamásfalván.

„Bona Ecclesia. Két szőnyeg, edgy kanna, edgy gyolcz kendő hímes, edgy ezüst Tányér arannyas, edgy abrosz... Nemz. THURI Ferencz Úr Istenhez való buzgóságából az Ecclanac conferált az két alkalmatlan onn kannaczkák helyett edgy tisztességes, másfél ejteles onn palatczkot, kit Isten vegyen kedvesen ő Kgltól” (Tamásfalva).⁴⁰

A következő kérdés a pap és a rektor fizetését tárgyalja, felvívázva arra, hogy salariumukat haladéktalanul megkapják, pénzbírságot és egyéb büntetéseket róva azokra, akik elmulasztották részüket befizetni. Teleken a „Salarium dolga az 1638 Esztendőbéli Visitatio szerént vagy on most is ilyen declaratioval mindazonáltal a kinek 8 köből tavasz gabonája leszen ha szinten meg nem önti is azt, Pasztornak, Rectornak edgy edgy köbölle tartoznak belőle”⁴¹. Ezek után következnek a Deliberációk, majd a számbavétel után pedig a commissio-ban elrendelik a

következő vizitáció idejéig megteendő dolgokat, „sub poena”, azaz büntetés alatt. Cőfalván például elrendelik a templom és a cinterem körüli ruinák eltakarítását sub poena flor. 24; Pákén a templomkert, a templomajtó, iskolakert rendbetételét, Barátoson a harangláb megjavítását, új temetőhely vásárlását és a cinterembe való temetkezés megszüntetését, a templom ajtajának, a pap hazának kijavítását rendeli el.⁴²

3.2. Az 1680. évi vizitáció

Jegyzőkönyvei nem külön, hanem az előző folytatásaként vannak bejegyezve, „Nova Visitatio” jelöléssel. A vizitációt ezúttal is JENEI István végzi, esperesi minőségében, február 26. és április 3. közt, Pákétól Kovásznáig. A jegyzőkönyvek az előzővel megegyező sorrendben, ugyanazokat a kérdésköröket tartalmazzák. Gyakorlatilag e két vizitáció az 1677. évi nagyenyedi zsinat határozatainak tesz eleget, mely a következőképpen rendelkezik: „Minden diocesisbeli senior atyánkfiai visitationak alkalmatosságával, városokon, falukon levő eklézsiákban proventusokat a ministereknek s scholamestereknek jövedelmeket amint a Matriculaban le vannak írva) és az eklézsiáknak, parokiáknak bonumaikat, kötelezettek seriesbe venni, amint régtől fogva voltanak...”⁴³ Ennek megfelelően Zágomban a következő bonumokat sorolja fel a jegyzőkönyv: „Vadnak szép három Aranyas poharak, edgyik sima de gombos, két patinák az edgyik ezüst, az másik réz, vadnak azok mellett két abroszok, egy ezüstműl való aranyas scatullya, melyet papistice Urtartónak hinak, melynek Fedele is ezüstműl vagon és aranyos. Az templomban vadnak két abroszok, edgyik az chatedrán, az másik az pulpituson. Vagon ismét egy másfél ejteles onn Palaczk. Item T. N. MIKES Pal Uram ő Kglme, Kegyes Patrona Asszonyunkkal egyetemben Conferáltanak az Úr dicsőségéhez való kegyes indulattyokból az Úr asztalára egy szép fekete selyemmel varrott gyolcz abroszt, mely köröskörnyűl varrott, melyreis T. Patrona Asszonyunknak neve fel varrva vagon... A többi Bonumok és szántó földek es ezeknek jövedelmi, mind ugy vadnak, mint az 1649 esztendőben levő visitatio revideálta volt.”⁴⁴

Az összeírások közül azonban legjelentősebb a zabolai eklézsia könyveinek lajtroma:

- „1. Vagon egy Maloratus (?) in novum Testamentum
2. Egy Graduális folio
3. Biblia Hebraica et Latina, Novum Testamentum Graecum et Latinum
4. Egy Magyar Biblia in folio
5. Egy tisztességes ima[könyv] in folio
6. egy kis Magyar Psalterium”⁴⁵

Ugyanakkor a pávai eklézsia számára PÁVAI Thamás Úr „conferáltatott könyveket”.⁴⁶

A salarium dolgában sehol sincsen változás, „...hanem mint az fellyebb való Visitationban volt, most is az szerént vagon...” (Páva).

A templombeli helyek áruba bocsátása egész Háromszéken divattá vált a 17. század második felétől, annak ellenére, hogy a püspökök maguk jöttek ide az ügy megoldásának érdekében. Ezzel kapcsolatos panaszokat, határozatokat tartalmaz már az 1677. évi kovásznai (44v old.) és zabolai vizitáció (35a old.), a barátosi 1680-ból (16a old.), utóbbi évben a következőképpen: „Deliberatum Az Barátosi Templomban az Sanctuariumban levő Székeknek contras eltartások felell, az Szent Ecclanak sok rendbeli Deliberatioja és admonitioja lévén, eddigh az óráigh is azoknak Possessori amütt is az Commissio szerent nem effectualtanak sőt közökben boczzattott...”⁴⁷

3.3. Az 1694. évi vizitáció

Orbaiszéken a vizitáció általában az év első három hónapjának valamelyikében folyt, ritkán nyúlott át áprilisba. A 12 eklézsia látogatása mintegy 5–6 hetet vett igénybe, így 1677. jan. 26.-tól március elejéig, 1680-ban febr. 26. és ápr. 3. között. 1694-ben a vizitációt esperesi minőségében BALÓ István végezte, január 22. és március 19. között, Tamásfalvától Papolcig. Az összeírások egyre részletesebbek, főleg a pap és a rektor fizetését illetően. Szöröcsén „a’ Salarium Harom kalongya búza tavaszi és ugyanannyi őszi, egy szekér fa, egy köből szalad, az szegény özvegy asszonyok adnak három három sing vásznat, ha találkoznak oly szegény emberrel az kiknek semmi vetése nem lenne den. 24 ad”.⁴⁸

Páván még mindig az az 1632-es évi előírások szerint fizeti a közösség a salariumot: „Három három kalongya búza, zab és annyi szalad, egy köböl, egy zsák fa, az kik más ember földiben vetnek hogy magoknak nincz mit vetniök fél bért adnak az oszporások kiknek semmi vetések nincsen. 18 adnak ezeknek harmada az mestert, két része az Prédikátoré. Az szegény özvegy Asszonyok, kiknek vetések nincsen három három sing vásznat adnak. Az kiknek három darab vetésen alól vagyon, az ad fél bért. Mivel azért igen defalcálták volt az proventust Az 1666 esztendőbeli szent Visitáció ilyen Deliberátumot írt volt...⁴⁹

A bonumok felsorolásánál elmarad a kovásznai egyházközség javainak összeírása. Újra megtaláljuk a zabolai eklézsia könyveinek lajstromát, melyek közt található egy, a „Néhai RÁKÓCZY György fejedelem ő Nagysága” által adományozott Graduál is.⁵⁰

3.4. Az 1701. évi vizitáció

A legkorábbi, vizitációs jegyzőkönyvből ismert, az orbai egyházmegyében végzett esperesi egyházzvizsgálati emlékeket az 1701. évi papolci jegyzőkönyv őrizte meg 1628-ból, illetve 1630-ból a pap és rektor fizetésével kapcsolatban: „Salarium amint az 1628-as, 1630-as, 1694 Sz Visitációk az Papolci Eccliak írást hadnak az mostani Sz. Visitatio is omnibus punctis a particulis úgy tanálta es mostanis helyben hagyja...⁵¹

Zágonban a Salarium a következőképpen fizetődik: „Harom három kalongy búza, más fél kalongya a tavasz gabona mindenkinek, a Prédikátornak egy véka szalad, hanem önt egy egy véka zab(ot), az szegény béren valók den.12 adnak, az Eozvegyek kik orsolyokkal, gusalyokkal élnek három sing vásznat adnak...⁵²

Tudjuk ugyanakkor, hogy egy évvel korábban, 1700-ben püspöki vizitáció volt Háromszéken, mely öt pontban a következő figyelmeztetéseket teszi az orbai egyházmegye eklézsiai számára: „Admonitiones pro societate Orbaiensi facta in Visitatione generali Anno 1700 diebus febr.

A subordinatus eo Kglme Dekany urannak semmibe ne prejudicallyon, hanem inkább eö ellen-seégeinek szeretettel kötelessége szerént succuralyon.

Az Societasban is úgy prédikállyon, hogy az eddigh való simultások, melyek az Atyafiak közt voltak, tollaltassanak, hanem a szeretet és egységesség virágozzék és gyümölcsözzék.

Kiki az atyafiak közül mind maga Ecclesiájában mint viselyle magát mind ha másik Ecclesiában másoknak supplantálásával, vagy embereknek való kedveskedéssel akarják magokhoz stabilialni solicite obszervállyák s tyzteles püspök urannak idein hurré tegyék, hogy antequam malum ulterius... orvosoltassék

A Notárius és Subordinatus szép harmóniával egyget értsenek s vigyázzanak mind a gliscens gonoszoknak meghfolytására s mind minden tyztességes jó rendnek stabilialására

Fideliter Notárius mindenkit consignállyon a törvényi processusban és voxoltatásban egyenes rendet tartván.⁵³

Újabb generális vizitáció Háromszéken 1714-ben volt, KOLOZSVÁRI István püspöksége (1713–1717) alatt, melynek rendszabályai 19 pontban tartalmazznak commisiókat az erdővidéki és orbaiszéki egyházmegyék számára.⁵⁴ A háromszéki papok június 28-án írt panaszlevelére válaszolva pedig a Gubernium válaszában (1714. július 8.) meghagyja, hogy: „... Az parókiakon kivöl secularis jószágokat biró papok magok szabadságokat és Privilegiális immunitásokat produkálván ökök abban meghaborítani illendőnek lenni nem itéljük...⁵⁵ A 17. század utolsó éveiben ugyanis, miután I. Lipót császár is megerősítette a háromszéki papoknak BETHLEN Gábor fejedelemtől kapott kiváltságait, a szék az országgyűléshez fordult 1698-ban, siker nélkül. A székely urak elégedetlensége azonban ezzel együtt nem szűnt meg, erre vall ez a levél is.

Az ebből az időből való vizitációk jegyzőkönyveit (1714–1756) II/3 jelzet alatt őrzi az egyházmegye levéltára.⁵⁶

3.6. Az 1752. évi vizitáció

Az 1752-ben, két évvel a sepsiszentgyörgyi zsinat után tartott vizitáció jegyzeteit részben a II/1–2 számú, részben a II/3-as leltári szám alatt találjuk. A vizsgálat Páván kezdődik, SZENT-ANNAI Mihály zabolai pap, esperes vezetésével

febr. 21-én és márc. 7-én Papolcon megszakad, hogy majd április 17–19. között folytatódjon a többi három ekléziában.⁵⁷

A 18. század közepén már gondosabb az ekléziái javak feljegyzése, részletesebbé válnak a beszámolók és leírások. Külön csoportba jegyzik be az ingatlanokat, földeket, erdőket stb: Bona Eccla Mobila, Terra Arabiles, Sylvae.... Zabolán újra feljegyzik az eklézia könyveit, sőt a leveleit, iratait is, így: „Vaygon egy levél a Kászoni földekről BETHLEN Miklós Úr Subscriptiója alatt. Vaygon másik levél... Anno 1716”, ugyanakkor kihangsúlyozza, hogy mindezek, az Eklézia földeiről szóló iratok „az Eccla ládájában szoktanak állani...” Ugyancsak 1752-ben Kovásznán „...egy záros Láda pro Conservatione Bonorum Eccla.”-ról tesznek említést.

Bár más egyházközségi iratot a vizitációk nem említenek, néhányat ezek közül ismerünk a Főkonzisztórium 1825-ös évi rendelete alapján készült, „Az Ecclák fundatioiról való levelek Registruma”-ból.⁵⁸ Az összeírt levelek nagyrésze a 18. századból való, de találunk korábbiakat is. Utóbbiak közül legrégebbi a tamásfalvi hét irat közül, 1637-ből való Deliberatum, „...Mely költ a Papolton tartott Generalis Visitatio ülésében.”⁵⁹

Kovácsnán, Zabolán és Teleken az összeírás szerint nincsenek ilyen iratok. Ugyancsak Tamásfalván, mely filiális ekléziaként említődik, őriztek egy levelet 1677-ből „...a Tamásfalva és Szörce között fenn forgó Contraventio iránt...”, melyet a kézdivásárhelyi zsinat deliberátumai alapján BOD Péter generalis notarius extradált 1767. jún. 29-én.⁶⁰ Az aláírók közt találjuk KELEMEN József egyh. megyei jegyző, LÉTFALVI GYÁRFÁS Miklós és TAMÁS-FALVI THURI Ádám insp. Curatorok mellett KOVÁCS Kristóf papolci lelkész esperest is. Az eddig ismert szakirodalom viszont KOVÁCS József nevű esperesről tud ebből az időből.

Ugyanakkor ORBÁN Balázs is említ egy papolci iratot 1706-ból.⁶¹

Ezek mellett a Főkonzisztórium Levéltára több másolatot őriz az orbai Tractus 18. század végi iratai közül, így az orbai tractus 1788. évi conscriptióját (l.sz. 98/1788), az 1788-ban Bará-

toson tartott Partialis Synodus Protocollumát (l.sz. 17/1788), az orbaiszéki iskolák fundusairól készült összeírásokat (l.sz. 98/1788), az 1788. évi (l.sz. 143/1788), illetve a következő évi Vizitáció protocollumait (l.sz. 91/1789) stb.

*

A 17. századból három esperesi vizitáció jegyzőkönyve maradt fenn Orbaiszéken, de adataink vannak legkevesebb egy tucatnyi más vizitációról is (1628, 1630, 1632, 1636, 1637, 1638, 1639, 1640, 1643, 1649, 1666, 1672, 1684). Püspöki vizitációról tudunk 1618-ból (KESERÜI DAJKA János püspök), 1637-ből (GELEJI KATONA István püspök), 1653-ból (CSULAI György püspök), majd 1700-ból, VESZPRÉMI István idejében. Az egyházlátogatási és mellettük az egyéb egyházmegyei jegyzőkönyvek elsősorú források az egyházközségek belső életéről, gyarapodásáról és veszteségeiről. Olyan információk sokaságát tartalmazzák ezek a jegyzőkönyvek, melyek az egyháztörténet mellett egyaránt jelentenek forrást a művészettörténeti, oktatástörténeti, ipartörténeti kutatások stb. számára. Szilárd meggyőződésünk, oszta ILLYÉS Géza gondolatait, hogy: „Az elrejtett zúgokból rendezve, több évtizedes portól, piszoktól megtisztogatva végre elő kell hoznunk, ismertebbé és a kutatók által hozzáférhetőbbé kell hogy tegyük ezeket. Itt az ideje már, hogy az egyházmegyei levéltárakban rejtőzködő... értékesebb történeti adatok nyilvánosságra is hozassanak.”

Köszönetnyilvánítás: A Vizitáció program 1999. évi beindulását az NKÖM „Szellemi örökség” pályázat kerete alól kapott támogatás tette lehetővé. Ezúton is külön köszönjük.

Jegyzet

1. JUHÁSZ István: **A székelyföldi református egyházmegyeék.** Erdélyi Tudományos Füzetek 201, Kolozsvár 1947 EME kiadása 5–15. old. (továbbá Juhász, 1947)
2. Uo., 47. old.; POKOLY József: **Az erdélyi református egyházmegye története.** Budapest 1904 V. kötet 231–232. old. (továbbá POKOLY, 1904)
3. POKOLY, 1904, V. kötet 232. old.
4. JUHÁSZ szerint a kézdi megnevezés nem tűnik el, hanem, míg a sepsi diakonatus a protestáns területet jelzi, a kézdi az itt megmaradt katolikus plébániák egyházi közigazgatását jelöli. Lásd JUHÁSZ, i.m. 47. old.
5. PÉTER Mózes: **A Rikánbentli Komunitás ismertetése és rövid története.** Különlenyomat a Református Székely Mikó Kollégium 1908–1909 évi értesítőjéből, Sepsiszentgyörgy 1909 JÓKAI Nyomda, 3. old.
6. Uo., 25–31. old.
7. BOD Péter: **Erdélyi református zsinatok végzései 1606–1762.** Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 3, szerk. BUZOGÁNY Dezső, Kolozsvár 1999, 38. old.
8. Uo.
9. **Háromszék Vármegye Emlékkönyve,** szerk. POTSA József, Sepsiszentgyörgy 1899, 324. old.
10. JUHÁSZ, Kv. 1947
11. Uo., 149–150. old.; JUHÁSZ István: **Egyházi levéltáraink rendezése.** *Református Szemle* 1942, 363–366. 378–380. old.; ILLYÉS Géza: **Egyházmegyei levéltárak gondozása és anyagközlése.** *Református Szemle*, 1936 376–381. old.
12. Utóbbi kettőt felhasználta NAGY Géza is: **A háromszéki néplelek az egyháztörténelem tükrében. „Akkik közziklára építettek”,** Kolozsvár 1937, 77–86. old.
13. A legalaposabban talán CS. BOGÁTS Dénes nézte át, néhány jegyzetet is készítve. Azt a néhány kutatót, akik még adataira hivatkoznak, csupán bizonyos egyházközségi iratok érdekelték. Így CSETRI Elek is használta a vizitációs jegyz. és a körösi egyh.község iratait, lásd CSETRI Elek: **KÖRÖSI CSOMA Sándor,** Bukarest 1984 Kriterion kiadó 12., 15. old.
14. „Protocollon quindenale” 1665–1686, illetve „Protocollon Sanctae Diaeceseos Siculicalis Orbai” (1703–1731), SZNM kéziratár 94/1940
15. A régebbi protocollumok a LXXXIII. számú ládába kerültek, a többiek pedig már 1943 decemberében, a sepsi egyházmegye és az illyefalvi egyh.község irataival együtt, az LI–LII. ládába csomagolták.
16. Lásd SZNM kéziratár/1944
17. JUHÁSZ, i.m., 146. old.
18. A negyedrét alakú, rongyolt bőrtáblába kötött iratokat a SZNM 65854 l.sz. alatt őrzi. Eredeti címe: „Protocollon quindenale” I/1, de nem 1665-től, amint azt JUHÁSZ írja, hanem 1664-től kezdődően. Az első, megmaradt old. ugyanis „Levata die 3?5?9 Novembris Annis presentis 1664”, illetve „Levata 4 decembris Annis presentis 1664 (Papole)” olvasható.
19. A félrét alakú, számozatlan és rongyos állapotban lévő kötet a I/1 folytatását képezi 1686. febr. 20. és 1693. dec. 2. között. Letári száma SZNM 65886.
20. Utasítás az egyházi ügyvitel és levéltár-rendezés tárgyában. Az erdélyi ref. Egyházkerület igazgatótanácsának 267/1910 sz. hivatalos kiadványa, Kolozsvár 1910
21. JUHÁSZ, i.m., 146–147. old.
22. **Háromszék Vármegye Emlékkönyv,** 1899 324. old.
23. Főkonz. Lvt. 1391826
24. Uo.
25. JUHÁSZ, i.m. 86. old.
26. Uo., 87. old.
27. ILLYÉS Géza: **A református esperes és az egyházmegyei kormányzás a 17. és 18. Században.** Református szemle 1932, 213–218. old.
28. Főkonz. Lvt. 1391826
29. Orbai egyh.megye lvt. II/1–2 89a old.

30. Uo., 23a old.
31. Uo., 85a old.
32. JUHÁSZ, i.m. 146–147. old.
33. Uo., 54 old.
34. Orbai egyh.megye lvt. II/1–2 75b–76a; POKOLY, i.m., V. köt. 45–46. old.
35. A II/3 számú kötetbe az 1748-as évi etédi zsinat végzéseit másolták be.
36. Az assessor esküt közli ILLYÉS Géza, *Református Szemle* 1932, 214. old.
37. PÉTER Mózes, i.m. 25–31. old. közli az oklevelet, melyet a múlt század végén még a Székely Mikó Kollégium őrzött. Lásd „Erdélyi Protestáns Lap” XXIV (1894) 418–419. old.
38. Orbai egyh.megye lvt. II/1–2 23a, 12a old.
39. Uo., 15a old.
40. Uo., 32a old.
41. Uo., 21a old.
42. Uo. 12a–b, 15a
43. *Erdélyi Ref. Egyh.tört.-i Füzet* 3, 59–60. old.
44. Uo. 23b old. Az egyéb kegytárgyakhoz, lásd: **Magyar református templomok,** szerk. KOVÁTS J. József, Athenaeum Bp. 1942 II kötet 687–688. old.
45. Orbai egyh.m.lvt. II/1–2, 35b old. Ugyanakkor ORBÁN Balázs is talál egy régi zsolnárkönyvet, melynek egyik díszített tábláján BASA Tamás neve és a 1656 évszám olvasható. ORBÁN Balázs, i.m., III. kötet 138. old.
46. Orbai egyh.megye lvt. II/1–2 38b old.
47. II/1–2, 16a old.
48. Uo., 58a old.
49. Uo., 62v old.
50. Uo., 59a old.
51. Uo. 89a old.
52. Főkonz.lvt. 1391826
53. Orbai egyh.megye lvt. II/1–2 76b old.
54. *Erd.ref. egyh.tört.-i füzet* 3. sz., 87–88. old.
55. Uo. 74a–75a old.
56. JUHÁSZ i.m., 146–147. old.
57. A II/1–2 kötet 103b–131a old. kezdődnek az 1752. évi, így a pávai, tamásfalvi, szörcei, teleki, cőfalvi, barátosi, zabolai, kovásznai, pákői egyházlátogatás jegyzőkönyvei. Papolcrlól csak a „Series Visitationalis in Papole Anno 1752 die 7ime Mensis Marty” feljegyzést tartalmazza, hiányoznak ugyanakkor a zágoni és körösi feljegyzések is. Utóbbi három eklzsia jegyzőkönyveit a II/3 kötet tartalmazza a 357–360. lapokon.
58. Főkonz. Lvt. 1391826
59. Uo.
60. Uo.
61. ORBÁN Balázs, i.m., III. kötet 159. old.

(A családnevek majuszkulás kiemelését, beleértve az idézeteket, kötet szerkesztési szempontok indokolják. Szerk. megj.)

**Vizite ecleziastice
în dioceza reformată Orbai
în sec. XVII–XVIII**
(Rezumat)

Lucrarea discută materialul arhivistic al diocezei reformate Orbai, din sec. XVII–XVIII. Celelalte arhive de acest gen din Trei Scaune s-au păstrat numai fragmentar, poate cu excepția celei din Kézdi. Arhivele diocezei Orbai au suferit cele mai puține pierderi și prezintă posibilitatea cea mai bună pentru a fi cercetate. Lucrarea tratează mai amănunțit protocoalele vizitelor ecleziastice, dintre 1677–1752.

**Church Investigations in
the Orbai Protestant Dioceses in
the 17th Century**
(Abstract)

The paper refers to the material of the Orbai Protestant church archives of the 17th–18th centuries. While the archives of the other dioceses have been preserved very sporadically except that of the Chair of Kézdi, the one of Orbai has been preserved quite well offering the possibility of a complete investigation. The paper also makes thorough references to the church-minutes signed between 1677–1752.

Egyházi büntetések Orbaiszéken a 18. században

(Kivonat)

Az Orbaiszéki egyházi levéltár vizitációs jegyzőkönyvei 1677-tel kezdődően maradtak fenn, de a megörökített egyházi büntetések skálája a 18. század végére válik a legszélesebbé. Az erdélyi zsinati határozatok feldolgozása előtt nem könnyű azonosítani a helyi sajátosságokat, de ismeretes, hogy bár a jogelveket itt fektették le, a gyakorlatba ültetés a helyi egyházi törvénykezéstől függött. A dolgozat egyelőre csak a vallási néprajz számára értékes adatokra koncentrál, ezek többek között azt mutatják, hogy a vizsgált periódusban az egyházjognak nem sikerült maga alá rendelnie a helyi szokásjogot.

Bevezetés

JUHÁSZ István professzor, az erdélyi református egyházak avatott ismerője már a negyvenes évek elején végigjárta Orbaiszékét és feltérképezte a kovásznai egyház tulajdonát képező egyházi vizitációs jegyzőkönyveket. Ismertető beszámolójában megemlíti, hogy hány ilyen jellegű jegyzőkönyv maradt meg, és mi az, amire ugyan emlékeznek a papok, de az idők során eltűnt.

Az Orbaiszéki egyházmegyei levéltár anyagának a feldolgozása sokévi munkát igényel, ez a tanulmány csak vallási néprajzi megfigyelések kutatását vállalja. A feldolgozó munka eredményességét nehezíti az is, hogy az erdélyi zsinati végzések anyaga még nagyrészt kiadatlan, így nehéz tisztázni a helyi specifikumot és kiválasztani a jellegzetes népi vallásossági formákat is.

Bár az első jegyzőkönyv 1677-ből származik, a dolgozat a 18. századi anyagra koncent-

rál, mivel ekkorra válik vidékünkön árnyaltabbá az egyházi büntetések problémaköre. Kezdetben csak a káromkodást és a paráználkodást büntették, ám a tárgyalt periódusra már kiszélesedett a büntetendő vétkek listája, a káromkodások, szitkozódások, vallási tévelygések, ünneprontások, templomkerülések, mátkások és házastársak közti konfliktusok, kisebb lopási esetek is az egyházi felügyelet alá kerültek. A 18. századra az egyház a folyamatos megfigyelést, erkölcsirányítást is megszervezte már: 15 naponként összeültek a quindenális fórumon az egyházi törvényszék bírái, az emberek igazukat ezek közvetítésével kereshették. A falusi közfelfogás ekkorra már nagyvonalakban alkalmazkodott az egyházi és világi törvényszékek által diktált rendhez, kialakult a jól működő szelekción mechanizmus is az emberekben, tudták, hogy különböző jellegű bűnök esetében mikor melyik törvényszék az illetékes. A 18. század a néprajz számára azért is érdekes, mert ez már nem a vak hit százada, az emberek megmondják a véleményüket, amennyiben nem értenek az egyházi döntéssel egyet. Így hát megfigyelhető, miket vártak el Orbaiszék lakói az egyházi irányítástól.

Néhány szó az egyházi büntetések történetéről

Az erdélyi egyházak büntető jogának kezdetei homályba vesznek, az első fennmaradt vizitációs és vizsgálati jegyzőkönyvekben már a kialakult egyházi törvénykezés jeleit láthatjuk.

Az erdélyi országgyűlések jegyzőkönyveit, törvényeit, rendeleteit vizsgálva úgy tűnik, hogy az 1587-es kolozsvári országgyűlés határozataiban még az ispánok, bírók, vagyis a világi hatalmak feladatai közé tartozik a gonosztevők, káromkodók, vallástalanok büntetése (EOGyEml. III., 1877, 231–232.).

Az 1614-es medgyesi országgyűlés 3. törvénycikke már szabad kezét ad az egyházaknak is az egyházi jellegű vétkek felismerésében és büntetésében: „Az ecclesiasticus ordo mint-hogy jobb példaadással, nemcsak tanítással oktatja jóságos cselekedetekre az hallgatókat, gyakor visitációkkal az püspekek, seniorok, kiki

mind az ő szokott vallásában recepta religióján valókat mindenütt ez országban szabadon visitálhassák, fogatkozásokat reformálhassák, és jókot is jobbítani, és az vétkesekert érdemek szerint való büntetéssel, minden erejekkel, hasznos, jószágos és dícséretes cselekedetekre indítsák.” (EOGYeml. VI., 413.)

Az egyházi büntetések egyik leggyakoribb formáját, az eklézsiakövetést először 1631-ből említi az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár, Marosvásárhelyről.

Orbaiszék első fennmaradt vizitációs jegyzőkönyve 1677-ből származik, de ebben néhány, korábbi egyházi jegyzőkönyvbe bevezetett büntetésre is hivatkoznak. Ebből azt gyaníthatjuk, hogy a komolyabb püspöki vizitációk alkalmával e kis egyházmegyében is ugyanúgy korán átvette az egyház az irányító- és büntető szerepkörét, mint a nagyobb egyházmegyékben.

A bűn felfedése és a vizitátor urak elé való terjesztése az egyháztanácsra tartozott, és a büntetés nemét az egyházi törvényszék jelenlévő tagjai határozták meg. A súlyosabb bűnök esetében a vádlott ügyvédet fogadhatott, akárcsak a világi perrendtartás esetében. Igazának kivizsgálására ilyen esetekben az egyházi törvényszék is elrendelte a tanúkihallgatást.

Az egyházi törvénykezés elvi formáit a zsinatok végzéseiben szögezték le az egyházatyák, a gyakorlati kivitelezés viszont helyi, belső törvénykezésre maradt.

Hogy a belső törvénykezésnek milyen formái alakultak ki, arra jó példa az az 1700-as háromszéki törvénytár, amely a legrégebbi vizitációs jegyzőkönyvben maradt fenn. E törvénytár, amely alapján az eklézsia „dirigal es divinal”, a következő vétkeket sorolja fel: az egyház vagyónának közömbös kezelése, elhanyagolása, károsítása, az egyházfik ellen irányuló bármilyen rosszindulat vagy tolvajlás, a templombeli székek illegális elfoglalása és az ezek fölötti veszekedések, paráznság, mátkások közti perlekedés vagy válás, házastársak közti konfliktusok és válások, házasságtörések, az egyház bármely tagja ellen irányuló verés, vérontás vagy szitok, vallástalanság stb. Ezeknek büntetése természetesen esetenként változott, a háromszéki papság

csak a fontosabb pénzbüntetések nagyságát szabta meg: „Az Sz. Széken valo nagyob poena flo. 200. A Simplex flo. 24. A major Contumelia flo. 12. A duplex major flo. 24. Minor Contumelia flo. 3. Duplex minor flo. 6. Simplex minor flo. 1. Den. 50”

Az egyházi törvényszék egyaránt felelőségre vont nemeset és katonát, jobbágyot és zselért. A társadalmi rétegekkel szemben alkalmazott büntetések persze valamelyest változtak: a nemesekkel szemben gyakoribb volt a pénzbírság, a jobbágyokat néha kegyetlenül elverték, velük szemben a pénzbüntetés kisebb volt. Mégis a világi törvényszékek büntetéseihez képest, az egyházi törvényszékek bírálatai igazságosabbak voltak (tudjuk, hogy a Tripartitum szerint jobbágy nemeset nem vádolhatott; az egyházi törvényszéken sem indíthatott ugyan keresetet ellene, viszont az egyházi ügyész nyugodtan vádolhatta a nemeset a jobbágya ellen elkövetett vétkeiért, mivel ezekkel a vétkekkel áttételesen az egyházat megbántotta).

Az 1614-es engedményt követően tehát az egyház zavartalanul folytathatta a kisebb bűnök büntetését, nagyobb vétkek esetében viszont köteles volt a bűnöst a világi hatóságok kezére bocsátani, ahol a büntetések kevésbé elnézőek voltak.

II. József, a felvilágosult abszolutista uralkodó, attól való félelmében, hogy az egyházak büntető eljárásaiba nehezebb a betekintés és az uralkodói beleszólás, több rendeletben próbálta korlátozni az egyházak büntető jogát. 1786-os rendeletében meghagyja a Guberniumnak, hogy az értesítse az egyházak előljáróit az uralkodói döntésről. A Gubernium 1116-os körrendelete így szól: „Tapasztaltatott, hogy némely Lelki Pásztorok a magok Halgatojokat a Vallásra tartozó kötelességek(ne)k el mulatásáért pénzel és egyéb corporalis büntetésekkel szoktak meg büntetni, hogy azert ennek utánna ezen felséges normálék által meg tiltatott rendeletlenség el forditassék, tehát az Erdélyi K. Gubernium minden tölle függő politicus Tisztviselők(ne)k, ugy közönségesen a Catholikus, Unitus és nem unitus Clerusnak és a több recepta Religiok Elöljáróinak egy Circularis által parantsolja meg, hogy a Lelki Pásztorok akár mitsoda vallásuak legye-

nek, tsupán csak a Lélekre tartozó intésekkel és büntetésekkel éljen(e)k, az olyan büntetések-(ne)k irrogatioját pedig, melyek vagy pénz fizetésbe, vagy a testnek szenvedésébe állanak, vagy pedig valamely közönséges gyalázzattal volnának össze kötötte, leg terheesebb responsabilitas alatt magokat ne vendicállyák, hanem in Casus, ha a tetelre tartozó büntetések, vagy respective a hűtölésen tett intések gyümöltsetlenek és haszon nélkül valok volnának, vagy valamely közönséges botránkozás adná elő magát, az Hellységbeli Politicus Tisztviselők jelentsék, és az igazítást onnan várják.” (SÁLvt., F. 13., 19 verso – 20.) Ugyanezen évben külön circularisban rendelkezik a templomi helyek fölötti vitákról is. Ez is lényegesen beleszólt az egyház „magánügyeibe”: „Ehez képest azért a Mlgs. Urak(na)k az Urak(na)k és K(e)g(y)e(l)me)dnék intimalni kívánta Consistoriumunk, hogy a magok vigyázása alá bízott Tractusnak minden Eklésiába az Egyházi Szolgák(na)k predikálló Székből esendő közönséges kihirdetések által minden Halgatok(na)k tudtára adassék, hogy ha kik közüllök ennekutánna az afféle versengésekre vetemedni nem áttallanak, azok ellen nem tsak az Ek(lesi)ai fenytékek mint eddig, hanem a külső Magistratus ereje által folytatandó Fiscalis actioés az azt követő büntetés által fog animadvertaltatni (SÁLvt., F. 13., 20 verso – 21.) Egy következő rendelet már arra vállalkozik, hogy konkrétan leszögezze, milyen esetekben büntethet az egyház. Ebből azt láthatjuk, hogy a kalapos király elképzelése szerint az egyházi törvényszék kizárólag csak a papok és oskolamesterek vétkeire, és a vallási tévelygőkre szabhat ki büntetéseket.

A kalapos király tehát szigorúan megbolázta az egyházak büntetőjogát. Rendeletei viszont nem maradtak sokáig érvényben, mert 1790-ben bekövetkezett halálát követően a református egyházi zsinatok megújult erővel adják utasításba, hogy hogyan bonyolítsák le az egyházatyák az ekléziakövetéseket és más egyházi büntetéseket. Az 1791-es küüllővári zsinat végzése a következő: „A házassági kötélbe nem lévő Személyek egyszeri botránkoztatásokért kövessenek Ekklesiát az helységbe lévő Consis-

torium előtt, vasárnap nap délelőtt, oly modal, hogy a Pap a Templomba az előtt ki jelentse, és akik(ne)k tetszik a Consistoriumi Házba jelen lenni azokat tudosítsa. De ha az illyenek egybe kelnek és egy törvénytelen testi közönséleteket Törvényes Házassággal fel váltják a Lakodalmi Gyülekezet előtt is reconcilialhatnak, minekelőtte össze esküdnének. A kik másodsor, anyivalis inkább többször botránkoztatnak, azok a Templomba vasárnapi napon kövessenek Eklésiát. A Nős Paráznák pedig egy hét alatt a Templom ajtajába fel járván, ugyan a Templomba Vasárnap reggeli Isteni Tisztelet végén ha többször bűnhődnek valamennyiszer történik, annyi hetek alatt állanak Isteni Tisztelet óráin a Templom ajtajába, és azután való Vasárnap kövessenek Ekklesiát. A Papok a meg dorgálást azok(na)k bűnök mekkoraságához mérten szabják. A kik el vállalás végett alkalmatosságával hit meg szegésért Itéltetnek az Ekl(esi)a követésre a Sz. Szék színén véghez vihetik.” (SÁLvt., F. 13., 35. verso)

Az orbaiszéki vizitációs jegyzőkönyvek tanulsága szerint e vidéken a 18. század legvégén és 19. század legelején volt a legszélesebb az egyházi büntetések skálája, ezek után fokozatos visszaszorulásnak lehetünk a tanúi. A 19. század második felében már csak a paráznaságot büntetik pénz- vagy ekléziakövetés bírságával, de ez is egyre ritkább büntetésmóddá válik. Fokozatos visszaszorulásának útja és módja jól követhető: a nagyobb helységekből korábban kiszorul az egyházak büntető szokása, a hagyományörzőbb falusi közösségekben még tovább él a 19. század végéig. A 20. században az egyház már nem gyakorolja Orbaiszéken a testi-, pénzbeli- vagy megszegyenítő büntetéseket, helyüket a közösségi megszólás, kiközösítés vagy egyszerű kipletykálás veszi át, ez a népiesült forma a vidékünkön még napjainkban is jól nyomon követhető.

Az ekléziakövetés

A 18. századi büntetések egyik leggyakoribb formája az ekléziakövetés volt. Ez egy megszegyenítésen alapuló büntetőeljárás volt: a bűnös vétkezése által megsértette egyháza minden tagját, papját és személyesen az Istent, tehát

e bűnért az ekléziát meg kellett követnie, vagyis bocsánatért kellett esedeznie. A reformátusok ekléziakövetése nyilvános bűnbánási forma volt. A bűn nyilvános megvallása előtt, a vezeklési periódusban a vétkes nem léphette át a templom küszöbét; kirekesztett volt, aki nem gyalázhatta jelenlétével a szent hely tisztaságát. Mivel a templom ajtajában kellett az istentisztelet órája alatt állnia, az egész gyülekezet tudomást szerzett bűnösségéről. A vezeklési periódus hosszúsága – amint a küüllővári zsinat végzéséből láthattuk – a bűn súlyosságától függött. Ha a kiszabott vezeklési periódus letelte előtt átlépte a templom küszöbét, ezzel súlyosbította vétkét, így például 1728-ban a papolci BEDE László: „Tudván mind Deliberative, mind per tedilem documentative magat excommunicatus(na)k lenni megis contumacia ductus vasarnapi reggeli cultuson in Contemptum juris divini et humani be jöven a Templomban botrankozast tett, duplex major Contumelian vagyonerette.” (O. Em. Lvt., II 3, 206.)

Az ekléziakövetés ritkán volt magában álló büntetésmód, legtöbbször pénzbírsággal vagy testi fenytéssel együtt alkalmazták. Ekléziakövetéssel leggyakrabban a paráznaságot büntették. A „parázna” szó jelentésmezeje régen sokkal gazdagabb volt, mint napjainkban: ide sorolták a következő eseteket: a lányok házasság előtti nemi próbáit (guzsalyoskodását), a házasságon kívüli nemi életet, a kicsapongást, a kurválkodást, a házasságtörést (ezt a korabeli nyelvhasználatban nős paráznaságként emlegették, akár a nő volt a házasságtörő, akár a férfi), a „fattyúvetést” és a vadházasságot.

A fiatalok nemi próbálkozásai fölött nem hunyt ugyan szemet az egyház, de ezekkel szemben volt a legelnezőbb. A népi szokásjog megengedte a fiatal szerelmeseknek, hogy egymással házassági próbát tegyenek, így a fiú szerelmésével együtt hálhatott. Ezt az együttálást nevezte a régi falu guzsalyoskodásnak. E szerelmi összebújás a vizitációs jegyzőkönyvek tanúsága szerint minden orbaiszéki helységben ismert volt, nevét valószínűleg a fonóházi mulatozás utáni összebújásból kapta. A presbitérium listára jegyezte azoknak a nevé, akik guzsalyoskodtak,

és évente a minor Contumeliát, vagyis a kis pénzbüntetést róttá a „fajtalankodó” fiatalokra. A szigor látszatáért minden esztendőben megígérték az ifjúságnak, hogy ha bűnűktől el nem állnak, szigorítani fogják a büntetést, ennek ellenére a 18. század folyamán mindvégig e kis pénzbüntetés marad szokásban. Az ekléziakövetésre csak abban az esetben került sor, amennyiben a leány a szerelmi játszadozás miatt terhes lett. Ez már csalhatatlan, letagadhatatlan jele volt a házasság előtti nemi életnek. A lányt ilyenkor törvényre idézték, ő megvallotta, hogy a bűnt kivel követte el, és büntársával együtt kellett bocsánatért esedeznie. Csak a nyilvános bocsánatkérést követően házasondhattak össze a fiatalok. A házasságtörést megelőző ekléziakövetés nagy szégyennek számított. 1797-ben például a tamásfalvi SÓS Annis teherbe esett, és hogy magát az ekléziakövetés szégyenétől megszabadítsa, római katolikus hitre akart áttállni. Az egyháztanács átlát a szitán, mivel a lány teherbe eséséig templomjáró református volt; ezért ítéletük a következő: „az ilyen hitben volt tántorgásáért megdorgáltassék, Ecclesiat kövessen, és az általt megtisztulván, légyen álhathatos, ha pd. a Romai Hitre akar általt menni ugy menjen akkor mint tiszta személy.” (O. Em. Lvt., II 6, 21.) Pár esztendővel később, a 19. század elején már az is gyakori eset lesz, hogy oláh pappal eskettetik össze magukat a fiatal szerelmesek, hogy az egyházi fenytéktől megszabadulhassanak (O. Em. Lvt, II 6, 126.).

A kicsapongó, egyszerre több embert magához járató fiatal lányokat és legényeket már súlyosabb büntetésnek vetették alá. Az ilyen, rossz hírben álló nőket féltékenyen követte a falu népe, ha valakivel a házba bezárkózott vagy elvonult, nyilvánvaló bűnén mindenki rajtafogni igyekezett. Nem volt ritka az olyan eset, hogy a falu jó híre fölött örködő tizedesek rátörték az ajtót a fajtalankodókra, hogy ezáltal is biztos jelt kapjanak a bűnről. Akire így sikerült rábizonyítani a vétkét, azt az egyház szigorúan kizárta a soraiból és a világi hatóságok kezére bocsátotta. Itt nyerte el méltó büntetését, a kipellengérezést, kalodába tevést, a hóhér általi megseprűzést vagy a falu területéről való kikergetést. Akit az egyház

kirekesztett a soraiból, azt a falu is elutasította. 1734-ben például LÁSZLÓ Mihályné GÁL Suska papolci asszony ellen válási keresetet ad be férje. E válási perből láthatjuk, hogyan örködött a bűnösök fölött a falu, és hogyan bűnhődtek azok, kik a nyilvánvaló bűnösökkel társalkodtak: „mind felesleges ferfiakat, mind ifju legenyeket indiscriminatum ejjel nappal magához jártatott vellek minden tisztatalan conversatiot tartott nemellyekkel etszakanak idein edgyütt talaltavan ugy mint elsőben hazas ferfi UVEGES Györgyvel mind kettő akkor meg fogattatott, az utan ifju legyen (!) MIKOLA Ferenczel suspecta noctis Tempore ejfel utan ketten a maga hazaban be zarkosztak tüzet be takartak negy bizonsag ugyan akkor veven eszre a dolgott rajok mentenek halgatozvan agy ropogast hallottanak es a hazba be menven rajok LASZLO Mihalynet ekkoris azok az emberek meg fogtak es a Dominale Forumon törvénye leven meg tsapattatarra iteltetett. Egy hazas ember hozzaja valo jarasaert homlokon vagattatott.” (O. Em. Lvt., I 3, 31 verso – 32.)

Orbaiszéken nagyon sokan vádoltattak a házasságtörés vétkével. A házasságtörések zöme válással végződött, így ezek a bűnök főképpen a vizsgálati jegyzőkönyvekben találhatók. A válások 60 %-ának ez az oka, és esztendőnként 6–10 válás van az írt periódusban Orbaiszéken.

A házasságtörés büntetése a megvesszőzés férfiak esetén és a megkorbácsolás asszonyok esetén.

A szidalmazás, szitkozódás esetén szintén ekléziát kellett a szidalmazónak követnie, emellett pedig a szidalmazott, rágalmazott félnek kártérítést kellett – amint ezt majd később a pénzbeli büntetéseknél látni fogjuk – fizetnie. Ilyenkor a megsértett féltől is a gyülekezet előtt bocsánatot kellett kérnie.

A sértegetések, szitkozódások, káromkodások egész tárházai az orbaiszéki vizitációs jegyzőkönyvek. A bevádoltak zöme adtával, teremtetével káromkodik, a szidalmazások legtöbbször nők esetében a „boszorkányos kurva”, a hunczfut. Ez utóbbi szó régen olyan megrovó erejű volt, hogy egész becsületsértési perek gyűrűzték ki a hunczfuttal való szidalmazásból.

Ekléziakövetéssel kellett bűnhődnie annak is, aki elsőbbségűzésbe keveredett. A régi templomokban mindenkinek megvolt a jól meghatározott ülő- vagy állóhelye. A helyeket a vizitációk alkalmával jelölték ki, és nem egy esetben adásvétel, csere vagy öröklés tárgya volt egy-egy templomi ülőhely. Az egyházi nyelvhasználat szerint elsőbbségűzésnek nevezték azt az esetet, amelynek során valaki nem a maga székébe ült, hanem egy „magasabb” társadalmi kategóriába tartozó egyén helyét foglalta el. Ez annak a jele volt, hogy nem elégszik meg saját társadalmi helyzetével, többre vágyik, mint amennyit sorsa neki predesztinált, tehát a lázadással az ekléziát megbotránkoztatta, és a templomi szent helyen belül veszekedést provokált. Így például a zabolai HADNAGY Ágnes 1797-ben ekléziakövetéssel és harminc korbácsolással büntették meg, mert „a Templomban az elsőség üzés által a csendességet meg háborította, Czigányhoz ment Leányát a Templomban az első helyre ültette, Papot, Mestert, Megye Birot és az egész Consistoriumot motskos, utálatos, és itt ki nem irható szokkal meg gyalázta, mostan pedig tudván tselekedetit, a Visitáció elől el ment.” (O. Em. Lvt., II 6, 24–25.)

Szintén egyházi botránkoztatásnak számított az is, ha valaki ünnepnapokon vagy vasárnapokon táncolt, mulatott vagy egyszerűen munkával töltötte el a napot és ezáltal elmulatta az istentiszteleten való kötelező résztvételt. Ez a ma már egyszerűnek, mindennapinak tűnő mulasztás régen nagyon nagy bűnnek számított, büntetése a felvilágosodás eszmevilágának térhódításával egyidőben egyre nőtt. Az ekléziakövetés mellett a leggyakrabban kirótt pénzbüntetés az ilyen esetekben a duplex major contumelia, vagyis a nagy egyházi büntetés.

A 18. század folyamán még éltek a „boszorkányos praktikák”, valódi boszorkányperekéről is beszámolnak a vizitációs jegyzőkönyvek. Ezen utóbbiaknak a büntetése mindig a világi hatalmakhoz tevődött át, tehát súlyos testi fenyítés vagy egyenesen börtön volt. Az enyhébb babonáknak, varázslásoknak viszont az egyház szabott végső büntetési formát, így ezek közt mindennapi volt a pálcázással összekötött eklé-

zsiakövetés. Az 1797-es vizitáció például a tamásfalvi NYÁGULY Bálintot, aki „ki adatvan azzal, hogy a Kovásznai Akasztófára felakasztott Emper Nadrágjának talpalóját el vette, holmi babonás orvosság végett, mellyet magais meg vallott: ítéltetett hogy az Ecclesiát meg kövesse, s hogy többé ilyen utálatos tselekedetre ne vete-medjen 12 páltza ütessel büntetődjék absolváltott.” (O. Em. Lvt., II 6, 21.)

Részegekedők, kisebb tolvajlásba merülők úgyszintén pálczással összekötött eklézsia-követésre ítéltettek.

Mivel ebben a korszakban a tönkrement, válással végződő házasságok mindenike elsősorban azért bomlott fel, mert szerelem nélküli, szülők által ítéltetett házasságokat kötöttek a fiatalok, az egyház a 18. század végére eklézsia-követéssel kezdi büntetni azokat a szülőket is, akik gyermeküket házasságra erőltetik. Így próbálják kicsidenként kiszorítani azokat a házasságkötéseket, amelyek csak a vagyon kézben tartását célozzák. Ugyanezért kezdtek felfigyelni a vérfertőző házasságokra is.

A vizsgált 18. század folyamán az eklézsia-követések skálája bővült: míg a korai 1677-tel kezdődő jegyzőkönyvben még csak a káromkodást és a paráznságot büntették e megszégyenítő bocsánatkéréssel, addig a 18. század végére már jóformán minden véték büntetése eklézsia-követés.

A kényszerséta

Az eklézsia-követés mellett is volt komoly megszégyenítő erővel bíró büntetésmód Orbaiszéken. A kényszersétát többnyire kisebb lopások esetében alkalmazták. Ha valakit ilyen kisebb vétékkel vádoltak, az illető a nyakába kellett, hogy vegye az ellopott tárgyat, és így kísérte a tisztség végig a falun. A sétát általában hétköznapon végrehajtott eklézsia-követés követte.

Az orbaiszéki vizitációs jegyzőkönyvek két esetben tesznek említést a falu közti kényszersétáról: 1797-ben a kőrösi CSOMA Istvánné kihérített kenderfonalat lop, és a motringgal a nyakában kell a falu törvényszékén megjelennie (O. Em. Lvt., II 6). Hasonló büntetésben részesül az a férfit, aki bárányt lop egyik szomszédjától: a

báránnyal a nyakában, a tisztség kísérete mellett kell a falun végighaladnia (O. Em. Lvt., II 6).

A veréssel való fenytítés

A veréssel való fenytésmód igen korai eredetű és egyike volt a legelfogadottabb büntető eljárásoknak évszázadokon keresztül. Az egyházi törvényszékeknek is egyik legelfogadottabb büntetése volt mindvégig. Úgy tűnik, hogy a 18. század folyamán ennek is nőtt közkedveltsége, és a pénzbírság mellett egyik leggyakoribb formájává vált az egyházi büntetéseknek. A „mocskos munkát”, vagyis a verést magát már nem az egyházi előjárók végezték, hanem a helyi tisztség, ők váltak az egyháznak is a végrehajtó hatalmává.

A veréssel büntetett vétkek egyik legfontosabbika a tolvajlás vagy kisebb lopás volt. 1797-ben például a kőrösi CSOMA Istvánné rajtafozták, hogy egy darab kenderfonalat lopott. Ezért eklézsia-t kellett követnie, és ezen kívül 15 korbácscsapásra is ítéltetett (O. Em. Lvt., II 6, 39.).

Amennyiben a bűnös többször is visszaesett bűnébe, és ezzel „lopásra való hajlandósága” bebizonyosodott, a büntetés is súlyosbodott. Ugyanezen évben, 1797-ben a teleki ZAKARIÁS Józsefné BITAI Éva részegekedése miatt gyakori lopásokba keveredett, ezért az ellene hozott egyházi ítélet szerint „Ítéltetett 25 korbács tsapásokra, azután Ecclát kövessen és ha tovább folytatja, Competens Tisztnek adatik.” (O. Em. Lvt., II 6, 39.)

A paráznsággal vádoltatott asszonyok közül annak súlyosbodott veréssel a büntetése, aki visszaeső bűnös volt vagy aki az egyházi fenytéstől való félelmében megszökött a Vizitáció törvényszéke elől. 1797-ben a zabolai vizitáció alkalmával „JEREMIÁS Susa meg bitangozott Személy Ecclésia követésre ítéltetett, hogy pd. a Visitatio elől el futott el bútt 12 Korbács ütést szenvedjen.” (O. Em. Lvt., II 6, 24.)

Súlyosbodott a büntetés akkor is, amikor a vétkező paráznt egyszerű eklézsia-követésre ítélték és ő azt késlekedett végrehajtani. A cofilvi HUSZÁR Sárát például ezért a vétékért 25 korbácscsapásra kárhoztatták (O. Em. Lvt., II 6, 8.).

A káromkodónak és az egyházi szentségek elhanyagolójának a büntetése évenként nagy változottságot mutatott. A kemény pénzbüntetés mellett egyik igen gyakori eset volt a verés. 1797-ben a pákói JÁNÓ Andrást, aki részegeskedésében nem állotta káromkodni, 15 pálcaütésre és eklézsiakövetésre ítélik, azzal a megjegyzéssel, hogy „ha ezzel magát nem jobbitja, a Szent Gyülekezettől végképp elrekesztetik s ha halála történnék a Keresztyéni tisztességes temetéstől meg fosztatik.” (O. Em. Lvt., II 6, 35–36.)

A 19. század legelejére egyre súlyosabbá válik az ünneprontás büntetése. Ez talán azzal magyarázható, hogy több helyen megjelennek a zsidózó vallás hívei, és elterjedőben van az ateizmus is. Az egyház próbálja tekintélyét megőrizni. 1802-ben a zabolai ünneprontókat, akik vasárnap erdőltek, már két órai rövid és 4 órai hosszú vason való elzárással büntetik (O. E. Lvt., II 6, 126.). Ez a büntetésmód azért is figyelemre méltó, mert korábban ennek a bűnnek is 25 korbács nők és 25 pálcaütés a férfiak esetében az ára.

A veréssel való büntetés gyakoribb volt a jobbágyok és ritkább a nemesek esetében. Ez valószínűleg azzal magyarázható, hogy az egyház egyik fő jövedelemforrása volt a vétkezésekért kirótt pénzbüntetés. A nemes jobban tudott fizetni, és az egyház nem szívesen szalasztotta el az adódó lehetőségeit. A papolci MITZI Miklós cigányt például, mivel fizetéképtelen volt, 25 pálcaütésre ítélte a vizitáció az egyszerű szidalmazás, rágalmozás vétkéért. Ugyanezt a bűnt, amennyiben nemes követte el, 12 vagy 24 forint pénzbírsággal büntették (O. Em. Lvt., II 6, 93.).

Az idézett példákban láthatjuk, hogy a veréssel való büntetés gyakoribb volt a 18. század végén. Ennek ellenére a korábbi vizitációs és vizsgálati jegyzőkönyvek anyagából sem hiányzik az ilyen jellegű ítélet, de ezekről – mivel a világi tiszttség hajtotta az ítéletet végre – csak utalásszerű feljegyzések vannak. 1735-ben egy zabolai káromkodó és szitkozódó férfi büntetését „corporaliter” kapja meg, egy pávai parázna asszony pedig vétkéért „megsapattatott” 1732-ben (O. Em. Lvt., II 3, 254. old., és I 3, 22.).

A megpellengézés

VAJNA Károly könyvéből tudjuk, hogy a pellengér vagy szégyenoszlop „a mely rendszert a piacon, néha a községházának udvarán vagy a czinteremben állott, többnyire kőből építve, a megbecstelenítő büntetések jelképe volt. A megszégyenítő büntetések közül tehát azok, a melyek egyszersmind megbecstelenítő hatásuk lévén, a hóhér által hajtattak végre: a pellengér előtt történtek.” (VAJNA, 1907, II, 112.) A megpellengézés a tárgyalts korszak elején gyakoribb volt, a 18. század végére csaknem teljesen kikopott a leírások szerint. A súlyosabb, szégyenteliblebb vétkek esetében alkalmazták, legtöbbször a visszaeső bűnösök esetében.

Míg annak, aki eklézsiakövetésen ment át, vétke megbocsátatott, a kipellengérezettet csúfolta, megvetette a falu népe, bűnét mindenki felrótta. A kipellengérezettnak teljesen elveszett a becsülete: nem egy esetről tudunk, hogy tanúkihallgatáskor elvetették valakinek a tanúvallomását csak azért, mert kipellengérezett személy volt.

A leírásokból nem derül ki egészen pontosan, hogy milyen jellegű büntetéseket hajtottak végre a szégyenoszlop előtt.

A házasságtörők és nyilvánvaló paráznák, amennyiben bűnük nyilvánosságra került, igen gyakran jutottak a pellengérré. 1732-ben egy pávai asszony, aki egy kovásznai „GASPAR Ferentz nevű Szarandokkal mani foste paráználkodott a magam házamnál mellyért hóhér keziben forgott meg perengerezetett tsapattatott” (O. E. Lvt, I 3, 22.), ezért a vétkéért válási keresetet ad be ellene a férje. Annak ellenére, hogy a válásokat a 18. században elég ritkán hagyta jóvá az egyházi törvényszék, a megpellengérezett személyektől azonnal elváltak a házastársakat.

A fenti példából is látszik, hogy a pellengéren való büntetést Háromszéken is a hóhér hajtotta végre. A leírásokból úgy tűnik, hogy Háromszék területén nem tartottak külön hóhért, mert mindig a brassai hóhér megnevezés fordul elő.

A pellengérré került büntetést Orbaiszéken minden esetben valamilyen súlyos szexuális kicsapongásért rótták a bűnösre. Igen gyakori volt, hogy a kipellengérezettet véglegesen kire-

kesztették az egyházból, így halála után szamar-temetésben részesült.

A kalodába zárás

A szégyenoszlop mellett a másik, nagy megszegyenítő erővel bíró büntető eljárás Orbaiszéken is a kalodába tevés volt. A kaloda egy fából ácsolt zár volt, amelybe a büntetettnek a fejét, lábát vagy kezét bezárták. Mivel a kalodázás nyilvános helyen történt, az így megbüntetett ember ki volt téve a csúfondároskodó megjegyzéseknek, sokszor még a köpködés is megengedett volt.

A kalodázást is a 18. század elején használták, korszakunk végén már csak mint fenyegetőzési forma maradt meg, de nincs jele annak, hogy tényleg alkalmazták volna.

Akárcsak a kipellengérezett, a kalodába zárt egyént is megbélyegezte a falusi közvélemény. Orbaiszéken elég ritka büntetésmódnak számíthatott, egyetlen leírásban találjuk meg ennek az alkalmazását, a nyilvánvaló paráznság megbüntetéséért.

Ebben az 1732-es válási keresetben a pávai CSÁSZÁR Sámuelnét rajtafogták egy koldussal való paráználkodáson. A kalodába zárás annál is indokoltabb volt, hogy az asszony a legmegvetettebb, társadalmi rangja alatti emberrel paráználkodott, ezért „a N. Szék hoher keze által való meg seprüztetesre ítélvén s meg Kalodázván igen keményen exemplariter meg is seprüztette.” (O. Em. Lvt, I 3, 23.)

A hóhér keze általi megseprüztetés az egyik legmegalázóbb büntetésmód volt a régi Háromszéken. Éppen ezért szerepel a legdurvább szitokként az, hogy „a hóhér seprüzze meg a valagod”, több becsületsértési perben.

A kalodába zárt vagy megpellengérezett kurvákat, nős paráznákat házastársuktól elválasztották és „ligába vetették”, vagyis minden további házasságra lépéstől keményen eltiltották. Az egyház ezt a haláláig szóló ligáztatást semmilyen körülmények közt nem bontotta fel, ezzel is tudtára adván az egész gyülekezetnek, hogy az így büntetett személy megjavíthatatlan és a jó keresztény ember távol kell, hogy tartsa magát tőle.

A pénzbírság

A testi büntetéseken kívül az egyház leginkább alkalmazott, mindvégig igen népszerű büntetőeljárása volt a pénzbírság.

Az 1700-as háromszéki egyházi büntetések jegyzéke erről számol be a legalaposabban, így megtudhatjuk, hogy: „XI. A matkasok közt valo Contentiokot, discendiakot az Ecclesia dirimalja. Ha nobilis persona léssen, a kitől el válik bosszuja flo. 12, ha hit volt köztök flo. 24. Ha alább valo személy i. e. Primipilus vagy Pixidarius flo. 6, ha hit volt köztök flo. 12. Ha Colonus flo. 3., ha hit volt köztök flo. 6. (. . .). XXI. Secularis Personák ha perelnek Revocationak onussa flo. 1. Indebita flo. 1 den 50. Idővetésig flo. 1. Tílalomnak terhe flo. 1.” (O. Em. Lvt., II 2)

Némely eseteknél tehát az egyházi felsőbb fórumok leszögezik, hogy mekkora büntetést lehet a peres félre kiróni, más esetekben szabad kezet adnak a döntőbíróknak.

A legkisebb büntetés a fiatalságnak jár, amennyiben guzsalyoskodnak vagy amennyiben nem járnak rendesen az iskolába. 1728-ban az iskolába járást mellőző leányokat 2 susták büntetésre (O. Em. Lvt., II 3, 168.), 1715-ben a szörcsei guzsalyoskodók pedig 3 forint büntetésre ítéltetnek (O. Em. Lvt., II 3, 24.).

Hasonlóan kis büntetés jár azoknak, akik vasárnap nem járnak ugyan templomba, de nem is dolgoznak otthon komolyabban. 1715-ben a cofalvi férfiakat, akik vasárnap halásztak, 3 forint büntetés lefizetésével sújtják. Azokat, akik visszaeső bűnösök, tehát következetesen kerülnek a templomot, már komolyabb pénzüsszeg lefizetésére kényszerítik. 1752-ben a szörcsei DÓNÁTH Lászlónét, aki „papa való haragjából sem a Templomot nem frequentálja, sem az Uri Sz. Vatsorával nem él annális nagyobb, hogy két Esztendőttől fogva gyermekét kereszteleetlenül tartja”, duplex major contumeliát kell fizetnie, vagyis 24 forintot (O. Em. Lvt., II 1, 111.).

Akik vasárnap táncolnak, 12 forintot fizetnek. Ugyanezt az összeget kell letennie annak is, aki a táncolókat a házába befogadta (O. Em. Lvt., II 3, 25.).

Egyházi jellegű, pénzbírsággal büntetett bűncselekménynek számított a templomi ülőhe-

lyek fölötti vita, taszigálódás, veszekedés is. Mivel ez az Isten és az egyházfik megbotránkoztatását vonta maga után, ezért „templáris potentian”, nagy pénzüsszeeggel büntették. Ha nem okoztak nagy „scandallumot”, megúszták a major contumeliával, vagyis 24 forinttal, viszont ha zavarták az istentiszteletet, néha még 200 forintot, a legnagyobb „poenát” is ki kellett fizetniük (O. Em. Lvt., II 3, 127.).

A legnagyobb pénzüsszeget magánember ritkán kapta büntetéséknél, csak abban az esetben, amennyiben a papot tettelesen bántalmazta. Ebben az esetben a vizsgálóbírók jóindulatán múlt, hogy csak a 24 forintos, vagy pedig a nagy pénzüsszeget fizette ki. Annál gyakrabban sózták a nyakába a nagy pénzübüntetést a falvaknak, amennyiben nem engedelmességek a vizitáció parancsainak, nem javították a templomot, nem a vizitátor urak által kijelölt papot vagy oskolamestert hozták maguknak. Az első engedetlenség még csak 24 ft. büntetéssel járt, de ha a második vizitáció is hasonló rosszindulatot vagy hanyagságot észlelt, a falu ezt a korántsem kis pénzüsszeget kellett, hogy kifizesse. A templomi vétkeken kívül pénzübüntetéssel sújtották az egymás közt veszekedő, egymást szidalmazó embereket is. 1733-ban a pávai GÁL Ambrusné például a vizitáció törvényére citálta a pávai iskolamestert, mert az nem átalotta a felperest szidalmazni, leboszorkányozni, hunczfutozni. A könnyelmű tanító 12 forint kártérítést fizetett a szidásért és még a perköltségeket is ő kellett, hogy megtérítse (O. Em. Lvt., I 3, 30. verso).

De nemcsak a boszorkánnyal való szidalmazás, hanem a sok-sok boszorkányos praktika is egyházi megrovást vont maga után. A kovász-nai önöntők, babvetők, rostaforgatók mind „duplex major contumeliával Convincaltatnak” (O. Em. Lvt., II 3, 129.).

Hasonlóan nagy pénzüsszeget kellett fizetnie annak a legénynek is, aki házassági ígérettel egy lányt elcsábított. A lány ebben az esetben a szüzessége elvesztéséért annyi pénzt követelhetett, amennyit jónak látott, és a kért összeget a gyermektartás díjával együtt minden esetben meg is szavazta a törvényszék (O. Em. Lvt., I 3, 10. verso).

A kiszabott pénzübüntetések összegéből láthatjuk, hogy Orbaiszéken nem volt olcsó mulatság a vétkezés. Mivel Orbaiszék minden falvában a 3–4 esztendőnként tartott vizitációkor 8–10 vádlottat állítottak a törvényszék elé, akiknek többsége több vagy kevesebb pénzüsszeget kellett, hogy fizessen, komoly jövedelemforrása volt az akkori egyházmegyének a büntetésekből befolyó pénz.

Az exkommunikálás

Eklézsiakövetést és kényszersétát, pénzübüntetést és testi fenytést még mindig szívesebben vállaltak a bünyösök, minthogy az egyház kirekessze a köréből. Az exkommunikáltat a falu még halálában sem tűrte el, számártemetést rendeztek neki. Ennek lényege az volt, hogy a halottnak nem harangoztak, és a pap nem jelent meg a temetésen, hanem egyházi szertartás nélkül földelték el a megboldogultat. A református egyházon belül az exkommunikálásnak két fajtaját gyakorolták: a részleges kirekesztés abból állt, hogy amennyiben a bünyösnek jelei világosan mutatkoztak a bünyösön, akkor reconciliálhatott, vagyis visszakérezhetett az egyház körébe. Ennél súlyosabb eset volt a végleges exkommunikálás, amelynek során a vétkest véglegesen kizárták az egyházból. Erre a büntetésre azok a személyek kerültek, akik a vizitáció parancsait megtagadták vagy akik súlyos bűneik miatt romlást idéztek volna elő az egyházközségben belül.

1759-ben például a kőrösi ELEKES Mihály nevű jobbágyot exkommunikálják, mert „Contumaciter a Sz. Visitatio Deliberátumának magát opponálta, az Executiot nem admittalta. Azert mint Legum Ecclesiasticorum Conteruptor, exkommunikáltatik, és ha meg halálozik, el ne temettessék, s ne harangoztassék, ha pedig a Templomba bé menne a Megye Biró Atyafi az Egyházfiai által ki vezettesse.

Orbaiszéken nem találjuk nyomát, de a más helységek példából tudjuk, hogy az exkommunikáltat sok esetben kihajtották a falu területéről, hogy ezáltal is megvédjék a falut az isteni ítélettől.

Az exkommunikáció a legsúlyosabb egyházi büntetés volt, amelyet végleges formájában

elég ritkán alkalmaztak. Az egyház többnyire lehetőséget adott a híveinek a megtérésre, a megjavulásra. Ezért csak néhány esetet láthatunk bejegyezve az orbaiszéki vizitációs és vizsgálati jegyzőkönyvekben is. Az egyházból kitagadottat nem engedte senki a házába, mert félt, hogy az Isten nyíla sújtja azt. Nem engedték a mezőre, mert féltették a termést a jégesőtől. Nem beszéltek vagy érintkeztek vele, mert szörnyű következményeket vártak az excommunicálttal való tárgyalástól.

Az egyházi büntetések proxemikája

Az egyházi büntetések többnyire a szent térben zajlottak: így adott a vizitáció olyan színezetet ezeknek, mintha az Isten által elfogadott, jóváhagyott ítélet lenne az egyházi törvényszék döntése.

Az eklézsiakövetésre ítélt – amint a küüllővári zsinat végzéséből láthatjuk – nem léphette át a Templom küszöbét, ameddig lelkiileg meg nem tisztult. A szent helybe való behatolás tilalma nyomasztó élmény volt: az eklézsiakövetésre ítélt nemes például a templom legelső pad sorából a lófők és jobbágyok, zsellérek és idegenek, koldusok mögé került, „alávalóbbnak” számított mindenki amazoknál.

A szent hely közelsége adott hitelt a botozásoknak, korbácsolásoknak is: a legtöbb veréses végzésben meghatározzák azt, hogy a megverésre ítélt a templomból kijövet, a hívők szeme láttára, a templom előtt fog megbotoztatni vagy kalodába záratni. A szent hely közelsége tehát mellőzhetetlen feltétele volt az egyházi büntetéseknek.

Az egyházi büntetés és a falu

Egy néprajzos számára az egyházi büntetések mögött meghúzódó falu az igazán fontos. A falu belső erkölcsrendjét a falutörvények és az egyházi törvények szabályozták elsősorban, de nem kizárólagosan. A falu belső értékrendje, szokásvilága minduntalan átsejlik az egyházi jegyzőkönyvek büntető végzései mögül. Egyházjog és szokásjog nem föltétlenül kapcsolódtak össze.

A guzsalyoskodás például egyházilag tiltott aktus volt, de a népi szokásjog megenged-

te, szabályozta. Valószínű, hogy az egyház ezért szabott rá olyan alacsony büntetést: félt a hívek túlzott felháborodásától.

Hasonló indokból tagadják meg a pákái legények, hogy bűnösnek ismerjék el magukat a karácsonyi kántálásukért. Tiltakoznak, „nem compareálnak”, mert a szokásjog nem tartja bűnnek a karácsonyi kántálást (O. Em. Lvt., II 3).

A falu sok esetben nem tud fejet hajtani az egyházi törvényeknek. Lázadásuk jele: a törvény kezébe adó papot elűzik, ezért szinte évente változtatják a papok egymást Orbaiszék falvaiban.

A jegyzőkönyvek mögött számos fontos információ rejlik: babvetés, önöntés, népi gyógyszerkészítés, sok-sok „boszorkányos practika” él és virágzik az évszázados tiltás dacára Orbaiszéken Nem tudja kiirtani őket a százados pénz- vagy vesszőbüntetés, tiltás és megrovás.

A népi szokásjog következképpen erősebb, mint az egyházi hatalom, a népi szokásjog dönt abban, hogy kit tekintszen bűnösnek, kit adjon a vizitáció törvényére. Aki tényleg bűnösnek érzi magát, az szégyenében van úgy, hogy megszökik, elbújik. Egyház és nép kapcsolata tehát összetettebb, nehezebben átlátható, mint hinnénk.

Irodalom

1. BARTHA Károly (1942): **Páva története**. Kézirat.
2. BENKŐ Samu (1984): **A verés, verekedés mint történelmi jelenség**. In: UŐ.: **Órszavak**, 80–129. old. Bukarest.
3. ILLYÉS Endre (1941): **Egyházfegyelem a magyar református egyházban** (XVI–XIX. századokban). Debrecen.
4. JUHÁSZ István (1940): **A székelyföldi református egyház-megye**. Kolozsvár.
5. KÓSA László (1990): **Protestáns egyházas szokások és magatartásformák**. In: DÖMÖTÖR Tekla (szerk): **Magyar néprajz VII. Népszokás – Néphit – Népi vallásosság**. Budapest. 443–479. old.
6. MADAR Ilona (1998): **A Sóvidék vallásosságáról**. Marosvásárhely.
7. SZILÁGYI Sándor (szerk) (1877) **Erdélyi országgyűlési emlékek** III. kötet (1576–1596). Budapest. 125–232. old.
8. SZILÁGYI Sándor (szerk) (1877): **Erdélyi országgyűlési emlékek** VI. kötet (1608–1614). Budapest. 413. old.
9. TÁRKÁNY SZŰCS Ernő (1981): **Magyar jogi népszokások**. Budapest.
10. VAJNA Károly (1907): **Hazai régi büntetések** II. kötet. Budapest.

11. WERBÓCZY István (1897): **Hármaskönyv**. Az 1517-es első kiadás után fordította: Dr. KOLOSVÁRI Sándor és Dr. OVÁRI Kelemen. Budapest.

Feldolgozott iratok

Orbaiszéki Egyházmegyei Levéltár (O.Em.Lvt.):

1. I 3 Vizsgálati jegyzőkönyv (1731–1748). Kovászna
2. I 5 Vizsgálati jegyzőkönyv (1759–1794). Kovászna
3. II 1 Orbaiszéki vizitációs jegyzőkönyv (1677–1752).
4. II 3 Orbaiszéki vizitációs jegyzőkönyv (1714–1756).
5. II 4 Orbaiszéki vizitációs jegyzőkönyv (1759–1794).
6. II 6 Orbaiszéki vizitációs jegyzőkönyv (1797–1824).

Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár (SÁLvt.):

7. F. 30 Orbaiszéki levéltár
8. F. 364 Étfalvi falujegyzőkönyvek. 4. I. sz. (1821–1833)
9. F. 377 Papolci falujegyzőkönyvek (1790–1811; 1802–1825; 1817–1835; 1850–1851; 1835–1872; 1843–1867)

(A családnevek majuszkulás kiemelését, beleértve az idézeteket, kötet szerkesztési szempontok indokolják. **Szerk. megj.**)

Köszönetnyilvánítás:

A kutatásnak ezt a szakaszát, amelynek eredményeit itt közöltük, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának a „Szellemi Örökség” 1999-es pályázati kiírás nyomán a „Vizitáció 1999” kutatási programhoz nyújtott támogatása tette lehetővé. Ezúton is köszönjük.

Pedepse eclesiastice în sec. al XVIII-lea în scaunul secuiesc Orbai (Rezumat)

Protocoalele de vizită eclesiastică reformată din scaunul Orbai s-au păstrat începând din anul 1677, însă spectrul pedepselor eclesiastice este cea mai largă la sfârșitul sec. al XVIII-lea. Înainte de publicarea hotărârilor sinodiale transilvănene e greu să identifici specificul local, dar se știe că, deși în principiu practica juridică s-a orientat după aceste hotărâri, punerea în practică a depins de autonomia locală eclesiastică. Lu-

crarea se concentrează deocamdată asupra observațiilor legate de etnografia credinței și trage concluzia că în perioada cercetată dreptul eclesiastic nu a reușit să subordoneze cutuma.

Ecclesiastical Punishments in the 18th Century in the Székely Chair Orbai (Abstract)

The Protestant ecclesiastical minutes of the visits from the Chair of Orbai have been preserved since 1677, but the spectrum of the ecclesiastical punishments is larger at the end of the 18th century. It is difficult to establish the local specific before the Transylvanian decisions of the synod were taken, but it is well-known that although most of the juridical practice turned around these decisions, putting them into practice depended on the local ecclesiastical autonomy. For the time being the paper concentrates on the observations connected to the ethnography of belief and draws the conclusion that in the period covered ecclesiastical right did not succeed to subordinate the common law.

PARTIA LITTERARUM PRINCEPS
 Legiarum Ecclesiarum, cum Orthodoxam
 quam Unitaria Religio in Sede
 Sedis: Sepsi, Kozdi, Orbai et Miklos:
 var, Talyibus idem Uvarhely, et Co-
 mitatu Transylvania Albani, sub Se-
 nioratu Sepsi degentiu, A Serenissimo
 Domino D. Gabriele Becklen, Principe
 Transylvania: Necnon Illustrissimo Viro
 Dno Georgio Rakou Principe Transylvan-
 Anno Millesimo Sexcentesimo Quinquagesimo Quarto, die 13. Mensis Julij
 confirmata Alba Julia 22.

Georgius Rakou, Dei gratia Princeps
 Transylvania, Tarcus Regni Hungar-
 yae, Dux, et Sculcorum Comes, &c.
 Memoria commendamus tenere praesentibus
 confirmamus, quibus expressis illis
 versis: Quod Adus Georgius Czebul
 Czebul Orthodoxus in Transylvania Superin-
 tendens, pro paribus, et in Porosus
 Rakou, cum Orthodoxa, quam Unitaria
 Religio in Transylvania, Capitulo Univer-
 sari Verbi divini Ministerio, Sedulo
 Reformationum in Sedibus Sculcalibus: &c.

Sepsi, Kozdi, Orbai et Miklos, in Transylvania, sub Senioratu Sepsi degentiu, et Comitatu Albani, et Comitatu Talyibus idem Uvarhely, et Comitatu Transylvania Albani, sub Senioratu Sepsi degentiu, A Serenissimo Domino D. Gabriele Becklen, Principe Transylvania: Necnon Illustrissimo Viro Dno Georgio Rakou Principe Transylvan- Anno Millesimo Sexcentesimo Quinquagesimo Quarto, die 13. Mensis Julij confirmata Alba Julia 22.

Pariter et attestis illis proceribus confirmamus, cum inter dignationem, suam quidem Liberos
 raxoz galsi est.

Nos Georgius Rakou, Dei gratia Princeps
 Transylvania, Tarcus Regni Hungar-
 yae, Dux, et Sculcorum Comes, &c.
 Memoria commendamus tenere praesentibus
 confirmamus, quibus expressis illis
 versis: Quod Adus Georgius Czebul
 Czebul Orthodoxus in Transylvania Superin-
 tendens, pro paribus, et in Porosus
 Rakou, cum Orthodoxa, quam Unitaria
 Religio in Transylvania, Capitulo Univer-
 sari Verbi divini Ministerio, Sedulo
 Reformationum in Sedibus Sculcalibus: &c.

Sepsi, Kozdi, Orbai et Miklos, in Transylvania, sub Senioratu Sepsi degentiu, et Comitatu Albani, et Comitatu Talyibus idem Uvarhely, et Comitatu Transylvania Albani, sub Senioratu Sepsi degentiu, A Serenissimo Domino D. Gabriele Becklen, Principe Transylvania: Necnon Illustrissimo Viro Dno Georgio Rakou Principe Transylvan- Anno Millesimo Sexcentesimo Quinquagesimo Quarto, die 13. Mensis Julij confirmata Alba Julia 22.

Nos Gabriel Becklen, Dei gratia Princeps
 Transylvania, Tarcus Regni Hungar-
 yae, Dux, et Sculcorum Comes, &c.
 Memoria commendamus tenere praesentibus
 confirmamus, quibus expressis illis
 versis: Quod Adus Georgius Czebul
 Czebul Orthodoxus in Transylvania Superin-
 tendens, pro paribus, et in Porosus
 Rakou, cum Orthodoxa, quam Unitaria
 Religio in Transylvania, Capitulo Univer-
 sari Verbi divini Ministerio, Sedulo
 Reformationum in Sedibus Sculcalibus: &c.

Sepsi, Kozdi, Orbai et Miklos, in Transylvania, sub Senioratu Sepsi degentiu, et Comitatu Albani, et Comitatu Talyibus idem Uvarhely, et Comitatu Transylvania Albani, sub Senioratu Sepsi degentiu, A Serenissimo Domino D. Gabriele Becklen, Principe Transylvania: Necnon Illustrissimo Viro Dno Georgio Rakou Principe Transylvan- Anno Millesimo Sexcentesimo Quinquagesimo Quarto, die 13. Mensis Julij confirmata Alba Julia 22.

TÜDŐS S. Kinga

SZENTKATOLNAI

POLOS István

végrendelete 1688-ból

(Erdélyi testamentumok 1.)

(Kivonat)

A 16–17. században az írásbeliség elterjedésének hatására az erdélyi magyar végrendeletek száma is ugrásszerűen megnő. Forrásértékük jelentős, ami önmagában is indokolja feltárásukat. A jelen forrásközlés helyi (háromszéki) vonatkozású ízelítő: szentkatolnai POLOS István végakarátát ismertetjük, amely 1688 májusában, Fogaras várában látott napvilágot. Szövegében számos értékes és érdekes vonatkozás (helynevek, családnévek, művelődéstörténeti adalékok) kerül felsorolásra.

*

Az írásbeliség legszemélyesebb műfaja a végrendelet, az emberiség egyik legszebb írott emléke. A földi élet és az elmúlás tényének emberi mércével mért bizonyítéka, amelyben az emberi rigolyától a kor szokásáig minden tükröződik. A végrendelet írójának gyakran egyetlen szellemi hagyatéka, ugyanakkor csálhatatlan háttérrel a korszak mindennapjainak, tanúja a kor közösségi, egyéni mentalitásának.

Az újkor elején az írásbeliség elterjedésének hatására a végrendeletek íróinak száma ugrásszerűen megszorodott. A levéltárakban és magángyűjteményekben őrzött családi vonatkozású irományok között gyakran találunk papok, deákok, helybéli írástudók által vagy a fejedelmi kancellária pecsétjével hitelesített, esetleg bicegő betűkkel rótt, íráshoz-papiroshoz alig szokott kézírásával rögzített testamentumokat.

Végakaratot bárki írhatott, akinek volt amiről hagyatkozni, aki elérte a felnőtt kor határát, s aki „senkitől nem kényszerítve”, „mindazonáltal jó ésszel”, „ép elmével, csendes lelkiismerettel” rendelkezett. A társadalomban elfoglalt pozíció és gazdasági erőnlét vonzataként mindez leginkább a vagyonosabb erdélyiek körében vált divatossá, de nem volt kiváltságos juss. Készíthettek testamentumot Erdély fejedelmeinek rendelkezésére, a főnemesi kastélyok, polgári otthonok lakóinak akaratából, az udvarházakban élő kisenemesek vagy hadviselő székelyek kívánságára. Ezeknek a 16–17. századból származó végrendeleteknek a forrásértéke jelentős. A különböző formájú, gyakran részletes, több oldalra is terjedő irományokban, a számos vérségi vagy más rokonsági kapcsolatra utaló adatok mellett gyakran tisztázódtak vagyon-, így birtokmegosztás részletei, személyek társadalmi pozíciója, kísérő információként pedig rengeteg esemény, intézkedés is bejegyzésre kerültek. Ráadásul egy-egy testamentum valóságos névtani adattár. A családi kapcsolatok pontos felsorolása mellett a falustársak, a jobbágyok, szolgák nevét is feljegyezték, sőt, a vagyon részletezése alkalmával gyakran több falu vagy település határneveinek említésére is sor került.

E történeti forrástípus értéke tehát vitathatatlan, így egybegyűjtésük egyre sürgetőbb feladat elé állította a kutatót. A 16–17. században élt erdélyiek magyar nyelven írott testamentumainak feltárását tűzve ki célul, az első kötetben Erdély főnemesi által írott végrendeletek kerülnek kiadásra. Közöttük szerepel: BÁTHORI Anna (1557), BÉLDI Kelemen (1577), KEMENDY Borbála KENDI Farkasné (1580), BOCSKAI Klára (1586), valamint más kiemelkedő személyiségek végakarata. Külön kötetbe foglaljuk majd az erdélyi kisenemesek, a városi polgárok, hadviselő székelyek, a szellemi foglalkozásúak, s nem utolsósorban Erdély fejedelmeinek végakarátát.

Ízelítőként a gyűjteményből itt egy helyi (háromszéki) vonatkozású, a szentkatolnai POLOS István végakarátát ismertetjük, amely 1688 májusában, Fogaras várában látott napvilágot. A 17. század második felében keletkezett szöveg-

ben számos értékes és érdekes vonatkozások (helynevek, családnevek, művelődéstörténeti adalékok) kerülnek felsorolásra. A végrendelet lelhelye: Románia Országos Levéltára. Kovászna Megyei Igazgatóság, Sepsiszentgyörgy, Fond 49, KÁLNOKI család levéltára. Az iromány lap-széleinek rossz, rongyolódott állapota miatt nehezen, helyenként egyáltalán nem olvasható szöveg.

*

A POLOS família egyike volt a háromszéki kismeseknek. Az eddigi ismereteink alapján a család első említése egy 1560 októberében kelt végrendeletben található, amelyben POLOS Benedeket mint fogott bírót, azaz hiteles embert kérték fel a részvételre.¹ Az erdélyi fejedelem (BETHLEN Gábor) rendeletére készített, 1614. évi székely katonai összeírásban a POLOS család György fia a szentkatolnai lófők között szerepelt.² Néhány évvel később, 1619-ben, a Maksán tartott hadiszemlén Györgyöt négyökrös lófőként jegyezték be a lajstromba³, PÁLMAY József „Háromszék...” című munkájában e családot POLUS néven említi, híven az 1614. évi katonai összeírás bejegyzéséhez⁴. Szerinte e család utolsó tagja POLUS Lázár (feltehetően Háromszéken). A család szentkatolnai birtoka pedig az ELEKES család tulajdonába került át. Állítását a forrás megjelölésének hiányában nem ellenőriztük. Annyi azonban bizonyos, hogy a család – a POLOS István 1688-ban kelt végrendelete szerint – a Szentkatolna és környékén lévő birtokait a 17. század végén is még magáénak vallja. Igaz, már a vármegyékben (Tordán, valamint Gerendkeresztúron, Magyarigenben) is volt birtoka, sőt Gyulafehérváron a Nagyboldogasszony utcában háza.

POLOS István a szentkatolnai „vén házhoz” és istállóhoz apai örökségként jutott, amelyet, később egészítette ki, „keő háza”, s amelynek értéke ugyan „summás” volt, de két családnak helyet ott lakhatásra nem kínált.

A végrendelet írója anyai ágon is szentkatolnai származású, ugyanis hagyatékában megjelözi, hogy a „KUN uramék eő kegielmek” szom-

szédságában még „vayon” ős fundus anyai jusson, amelybe akkor néhány jobbágyát telepítette be.

Felesége az alsócsernátoni DEÁK Anna, akinek öröksége az alsócsernátoni udvarház és az ahhoz tartozó termőföldek valamint halastó volt. E gazdaságot POLOS Istvánnal kötött házassága idején istállóval, csűrrel, gabonaházzal bővítették tovább.

Fiai, Jancsi, Istók és leányai, akiknek neveit nem említik, apjuktól jókora vagyont örököltek. A több jobbágyos gazdának volt még szántója és kaszálója Martonfalva, Gelence, Hilib, Mátisfalva határában, két kőre forgó malma Szentkatolnán, fűrészmalom az alsócsernátoni határában.

A korabeli végrendeletekben gyakran olvashatunk a hagyatékozók „kegyes cselekedeteiről”, karitatív szándékukról. POLOS István a családi rokonsági kötelekhez tartozó, valamint öt szolgáló népsége mellett zárósortaiban a szegényekre is gondolt. Szándékában bőkezű mecénás, aki Szentkatolnán új templom építését tervezte, de ha időközben elhalálozna, – jegyezi meg – az építésre szánt összeget „összák a Szegényekre”. A már meglévő szentkatolnai templomnak viszont 60 forintot érő harangot öntetett, sőt gondoskodott az alsócsernátoni templom rendbehozataláról is. A kézdivásárhelyi egyháznak pénzt adományozott és egy nevét őrző keresztelő pohárocskát.

Jegyzet

1. Magyar Országos Levéltár Budapest, F. 23, Testamentaria 1 csomag
2. **Székely Oklevéltár**, Új sorozat, IV. kötet. Szerk.: DEMÉNY Lajos, Kolozsvár, 1998, 445.
3. **Uo.**, 662.
4. PÁLMAY József: **Háromszék vármegye nemes családjai**, Sepsiszentgyörgy, 1902.

SENTKATOLNAI POLOS István végrendelete

Kelt: 1688 május 12
Fogaras várában

Én Szent Kattolnai POLOS István, kit az örökké valo [Atya], Fiu, Szent-lélek egy Isten, csudalatosan az maga [...] meretire, minden emberi tani-

tás és tekintet nélkül [juttatott] az emberek itéleti, s magam gondolkodásom felett erdem nélkül, ingyen Kegyelmeiből, minden lelkem üdvösség[ire] valo megh nyugovással, egyedül csak az Ur Jé[zusban] az eő Szent érdemeiben és közben járásából mind gyaloknak, és Szenteknek hozzá járulhatatlan segítsége [és közben] járása nélkül (:mely hitben kívánok ki mulni, és edeseimet s feleségemet mind veghighlem nemzet-ségrül, nemzet[seghre] megh maradni) és földi büség-ghes jokkall, keresményeim mi nagyobb, Istenes feleség-gell, és Szép gyermekeimmel [...]2, és két leányimmal, [fiaimmal] eléghséges képpen megh áldott, kiért egyedül az emlekezetben tött Atyámé, Istenemé az Ur Jesus Christusban legyen minden dücsösség-h örökkön örökké.

Látván penigh én, hogy az én Istenem ez szegény hazára igen megh haragutt az bűnnek el áradásáért, és az népek megh terhetetlen voltaért: Sőt az maga Tiszteletit is láttatik mint ha megh utálta volna az Isten ez hazában, ugy hogy ha Mojses és Illyés könyör-génének is ez népért, eligh Kegyelmezne megh, migh nem által vinné rajtunk az eő haragjának reánk bocsá-tott és szabott veszszéjét az mi formán utolsó Spiczre jutott Országunknak minden Szabadság-ha, dolga és állapattya. Mellyre nevez az Istentelenek egy más éle-tének fogyatoit, Jozsághinak kívánói, vereknek Szom-nyuhozoi annáll inkább szaporodván: azért ennyi gonosz között, melyhez hasonló aligh hallatott és hallatik, ne hogy jozsághimott, minden javaimat s eletemet ha az Isten haragjának veszeje sors szerint engemet foghua tanálni edszersmind el veszessem, hanem érjem megh életem elfogyásával, megh irt cselédim közzüll penigh az kit az Jehova el rejt az eő haragja előtt had örül-hessen világi mulandó javaimnak, és Jozsághimnak, Lelkemben azert testemben és elmemben eghesség-hes lévén, teszkek ilyen Testamentomot, melly rendel így következik:

Elsőbben is az Kezdi Széki Szentkattolnai lako helyem östöll maratt levén Fiu ágat illet. Ezen kívül is vagyon ös fundus CSEH Sigmond Uram mel-lett küllel, külső vicinussa az KUN Ura[mé]k eő kegielmeknek Anyai jussokon. Ez fundusra telepitet-tem Jobbágyokat és epitettem nekiek ugy mint VIRÁGH Petert, SZILÁGYI Istvánt, KOCSIS Istvánt, SIGMOND Pált kik magam acquisitumim, és Felesé-gem Also Csernatonai Jozságabul nehai BAN Jánost, kinek özvegy Feleség-hé és arváit vadnak, de az helyében Csernatonban más Jobbágyot Szállitottam magam acquisitumat KOCSIS Janost.

Másik ös fundus is vagyon azon funduson által ellenben az köztök levő Ország uttyán alol va-

gyon, alsó vicinussa acquiralt örökségem jobbágyostul ugymint OLÁH Mihály [re]quirált Jobbágyomat telepitettem, ugymint MIHÁLY Oszkotánt, OLAH Gergelyt és több ott lakokatt. Ezek az östül maratt örökségek requirált Jobbágyim laknak rajta. Az lako örökség-hé es szanto földék és szena füvek tarnsump-tumban vadnak, honnét is el [...]3, noha az Jobbágyok-nak igen osztogattam benne más [...]4 Jobbágy-nak örökséget, földet, szena füvet én adtam [...]5 kit magam acquisitumimbul.

Az ös Jozságok és földék ha nem disponaluan is az fiaimé [...]6 Jussum is ha mi volna benne, nekik hagyom.

Az acquiralt örökségem ugyan Szent Kattol-nán ezek: [...]7 előtt valo nagy kert és azon belöll mindenütt az mind bé az vizigh, mely között és az lako helyem között bir egy [...]8 örökséget CSEH Balásné Aszszonyom, és az mellett [...]9 [Ba]linth és György atyafiastul: Item az also szelliben [...]10 a egy dara-bocska rétet bir BALINTH Demeterné és KUN Uram, az többi mind enyim. OLAH Mihalyt örökségetül re-quiraltam az Atyámmal.

Az FERENCZ Mihály kapuja előtt szerzettem egy örökséget, három Jobbágy házat epitettem, örökös jus-sall acquiraltam, rajta magam acquiralt Jobbágyim, ugy-mint LUKÁCS János fiaivall és FARAGO alias LUKACS Mihály három iffiu öcsivell, és Miklos nevü oláh.

Az also kapunál valo örökséget az KUN Urakult váltottam, noha ab origine én kerestem, kin egy házat is epitettem, acquiralt Jobbágyom is lakik rajta, ugymint GLIGOR.

Az Fel-szeghben kisebb DEMJEN Györgyön fellyül vettem egy örökséget örökösön cum pertinentis, kikrül mind levél vagyon. Az BALINTH Györgyné örökseghinek is felit örökösön cum pertinentiarium medietate én kerestem, házat is epitettem rája, kiben BUKUR nevü Jobbágyom lakik.

Az malom hely örökséget is egész fundussá-vall örökösön én acquiraltam, malmot is epitettem reája. A molnárt TÖRÖK Istvánt is én acquiraltam, Thoder VARGAt, Miklost az ki Beres is volt, az Csernaton-i haznál valo Jakobot két fiaivall Istvánnal és Janossal, SZTOJKA Jancsit, THODERt az Bérest két öcsivell, s többenn is az kik az Szent Kattolnai Jozsághban vad-nak, GERGELY Istok s többek is.

Martonffalván SZILÁGYI Andrast öröksegi-vel és ugyan ott egy OLÁH István nevü Jobbágyott.

Orbai Székben Gelenczén az also vigiben acquiraltam egy Fundust MIKOLA Janos, CSOMA Sig-mond Jobbágya szomszédgyában, cum pertinentis, kihez egy szena füvet szerzettem husz szekér szena fü

lészen rajta, hazat is építettem az örökségre, kiben két Jobbágy lakik; Nedelko és Vaszi az Molnar fia; ezen kívül is vadnak Jobbágyim Gelenczén jövevények, fugitivusok is Gelenczürül, mind Szent Kattolnarul vadnak, vagyon levél rollok.

Az THOLDALAGHI Uram Malmán álló is birok az víz mellett egy kis pusztá örökséget.

Az Gelenczei réten Orbai Székben egy Fűrész birok más társaságall melyben két részem vagyon örökössön, az öreghez való vasak magamnak is meg vadnak, de az réghi vasaibann is reszem vagyon az Fűrész vason kívül.

Hiliben ugyan Orbai Székben vagyon egy örökségem, östül maratt, mellyrül mező kertett nem tartozom tenni, mivel [a] Vicinus az határ követ álnokull az én örökségemben be hozta volt, melyet az Atyám perelvé, két Száz forint vinculumához bekeség szerint valalta magára s maradekira az határ Kertett.

Az Szent Kattolnai házamhoz való acquiralt Szántó és Kaszáló földeket is minden ahoz applicalt pertinetiaval specifikalhatom magam is levél nélkül, level vagyon [...] ¹¹, de ha máról nem volna is levél, valamit birok tudják Jobbágyim, ős Becsülletes emberek, mind örökös jussal [...] ¹² kicsiny lehet zalogos, mindazáltal mivel ős [...] ¹³ vagyok, ki teczik abbull az ős; Azon kívül mind a [...] ¹⁴ acquisitumom.

Hogy azért az Szent Kattolnai földek még his amplificalnak specificalom ezeket. Az Szent Katolnai ökrös legelő az felső széliben az Kőcsör revinél való helyet az Fekete Úgy vizitüll fogva ki az osdolai [...] ¹⁵ kinek felső szélén Orosz-falu bír egy darab határt, az az Szent Kattolnai Felső mezőhöz acquiraltam Szanto föld, melynek az víz kerületi szerint való belső véghe az árkon belől rétnek marad.

Ugyan ezen darab földnek az Osdolára járó út felől való [...] ¹⁶ az uton az Sárfalvi határnak also szeliben Kun vicinussa, ugyan az Szent Kattolnai ökrös csorda legelő helye, Szegélet nevű hely tudni illik, nyolcz hold füvet mely [...] ¹⁷ fogva az Rákosigh megyen, be örökössön acquiraltam. Az Also Csernatonj határon, also mezőben az Kurta Szerben kívül, mellyeket [a völ] most legh közeleb nehaj JAKAB György, BIRO Jakab Uram birt, lehet huszon negy hold föld [...] ¹⁸ is azon Széll föld mellett Csernaton felől birtam tizen [...] ¹⁹ földet melyhez is az töb megh irt földekkel [...] ²⁰ az JAKAB Deák Attyafiai, de mind megh örökös [...] ²¹ egyebütt is Csernatonokban és határiban levő mind [...] ²² megh örökösitettem, azt is az Szél földet az Szent [...] ²³ számára az közepső mezőhöz applicalom. Item azon mezőben és határban

az völgy vizeket [...] ²⁴ örökössön acquiralt darab földemet azon közepső mezőhöz applicalom.

Matizfalván birok egy örökséget jure perpetuo, egy kis nyíl füvel, ez is fiamé legyen.

Gerend Kereszturon, Thorda Vármegyében, és Mészkőn Aranyas Székben levő hazaimat én építettem, az Gerend Kereszturi Szöllővel cum universis suis appertinentiis, erdejekkel, mezejekkel, szőlőjekkel az Sinfalvi Aranyas Széki örökséggel és az Sinfalvi malombeli reszell és az Inakfalvi Aranyas Széki örökséggel cum pertinentiis örökössön én requiraltam, kiben Jobbágyok ezek: Mészkőn KOCSIS Janos, SZILÁGYI Peter, MÉSZÁROS Janos és egy jövevény Oláh. Lonán, Thorda vármegyében vagyon VLAD Vaszi ifju legény, Gerend Kereszturon pedig Goia és Ariton nevű Szőlő művesek és SZEKELY Janos, kiis feleségem Fugitivus Jobbágya lévén, én reducaltam, fizettem érte harmincz forintot.

Fejervármegyében Magyar Igenben, GERGELY Janos feleségével hazakat, örökségeket minden pertinetiavall és szőlőivel nekem kötötték, Urunk eö Nagysága is megh adta.

Fejeravart az Nagy-boldogh Aszszony uczában, az Udvarhely Széki es RADÁK István Uram örökségek között való fundust épületivel, pertinetiavall, és Szőlőivel Urunk eö Nagysága örökössön nekem adta, Statuioim is vadnak rollok, ezeken kívül is ha mik volnának ollyak mellyekrül emleketet nem teszek.

Azert az acquisitumimot mind hagam az két Fiaimnak örökös jussal, cum universarum pertinentiarum integritatibus, az Feleségem Jobbágyán SZEKELY Janoson kívül. Hagyom penigh illy declaratiovall, hogy az én dispositioim által magok acquisitumának ne tarthassák, és rolla [...] ²⁵ kinek ne disponalhasanak, hanem mint ős Jozsághban az Fiak succedalhasanak: ha penigh az Fiu ágh [kihalna] az leány ág is Succedallyon.

Az Szöllők felől pedig ide aláb Feleségem iránt is [...] ²⁶.

Az Szent Kattolnai ős funduson az keőhazat én építettem noha Summas, de kettőnek kicsiny, azért ha az [...] ²⁷ nem lakhatnak (noha én azon kérem ha lehet [maradgyanak] edgyütt, minden nyomoruságot könnyebben el birnak [...] ²⁸ érkeznek mindenre: de ha edgyütt nem laknak, az legyen az kisebbik fiamé.

Az nagyobb penigh ha az ős funduson akar maradni [...] ²⁹ az also hason felén el tér, minden épületek, az ven haz, Istállók, mind övé legyenek, rakják az vén házat az kire az épületekhez intezven, ha megh mást nem épít, vagy ha penzül ki veszi, es masuvá épít az hová [...] ³⁰ hordgya el az vén házat, az kisebb adgyon flor. százat.

Mivel pedig az édes Feleséggemmel, DEÁK Annával az keő házat es malmott: sőt minden acquiratmit az eő idejében kerestem, nevem viseléséigh a hazba lakhassék, és ha az Fiaimmal megh nem alkhát, az malomnak harmad része övé legyen, ha penigh [...]31 vagy magát becsülletell nem viselné, egeszlen az megh irt jók puré maradgyanak az Fiaimnak [...]32 én penzembül ante omnia hatvan forintot vegyen [...]33 el oszszák s el kölcsék, es az után kenszericsek [...]34. Az boros Jozsághbul pedig életéigh ha oly emberhez megyen kinek bora nem lenne, mivel tudom hogy az Borhoz Szokott, harmad része legyen öve ha mivelletni akarja, es ugyan azon Szőlő művesek mivellyék ha el nem szöknek, csak az fizetes legyen köz, az Fiak visellyenek gondot, és reszit adgyák keziben.

Hogy penigh az edes Feleségemnek panassza és leányimnak ne legyen: Az Also Csernátoni Udvarháznak ős volta Feleségemé, de idegen kezibül én hoztam megh, minden pertinentiavall, melyre reszemrül Száz forintnál többet költöttem, nekem is kötötte volt fárságomban nyolcz száz forintigh mely fundusra Csüirt, Istállótt, gabonás házat én épitettem.

Az Felső Csernátoni malmot két kőre én épitettem: Az SZELISTER Andrason alól, Also Csernátonban valo kertet, nagyob részit én kerestem: Az BEKE Janos Csüiri megett valo kertnek nagyob reszit én kerestem: Az fenekben egy darab Széna füvet, az kis mezőben Gal patakában levő földel ki váltottam.

Az Pokahalmanál valo Szél földet én váltottam ki Száz negyven forinttal vagy többel, levél vagyon rolla. Az Ikafalvi Jobbágyot VARGHA Jánost, őcsivel, fiaivall én váltottam ki, Száz Imperialis Tallerokon, KOVÁCS Pál fiaivall edgyütt. Az Nábéli szél földet fl. 80 acquiraltam zálogon.

Az Kis mezőben az elő lábón az ős föld mellett nyolcz köből fereje földet. Az Also Székben, hat köből fereje földet. Az Gal patakában az ős föld mellett nyolcz köből ferie földet. A másod lábban két köből ferie földet. Az Felső mezőben harmadlábban az ős föld mellet, tizenkét vagy tizen négy köből fereje földit. Item azon föld mellet [...]35 földle levén másnak felyül azon más ember földle mellett, hat köből fereje földet. Az másod lábban az ős föld mellett 4 köből fereje földet. Az ötöd lábban az ős föld mellet három köből fereje föld. Az elő lábban egy szélben nyolcz köből ferie földet, kinek [...]36 része zalogos.

A Kereszt utyában az ős föld mellett egy földet, zalogh [...]37. Az Felső negyed lábban ős földet váltottam megh edgyet flor [...]38. Az Felső Csernátoni határon BOCSKOR Andrastul az [...]39 egy földet, kit VARGHA Janos bir.

Az Also mezőben az Orosz ut által kelőben két ős föld [...]40 egy köből. Az Horgas Szerben az ős föld melle vettem 16 köből fereje [földet]. Ugyan azon szél földön az Sogor Aszony mellett [...]41 földet. Az BAN Mihály lako örökségit 3 hold földel én váltottam fl. 60 és TOT Marczival, kivel BAN Gergelyt es Imret [cse]reltem, es adtam mellé fl. 60. Az nehai CSEH Mathe örökségit szánto földelivel es per[tinentia]jával én váltottam megh hetven öreg Tallerokkal. Ezen [...]42 Jozságh hasznábul, hanem tulajdon veritekemmel [...]43 kezembül, örökösön acquiraltam.

Also Csernátonban lako BARTI Mihályt én acquiraltam [...]44 Gergelyt bujdoso Eöcsévell Istokkall, kiket mikor [...]45 feleségem nénytүүл attam fl. 60.

Az JAKAB Deák birta örökséget az Bandi helyen örök [...]46 recquiraltam, ezt is cum univer[sum] appertinentem az Csernátoni [...]47 hagyom azon kívül az kit Szent Kattolnához attam benne. Az keő hidnál valo pusztat is fl.12 vettem PÜNKÖSTINÉ Aszonyomtul.

Mely keresemnyem ha öszve vetik az Feleségem ős Jozságváll, az Jobbagyokon kívül, ugy hiszem nem igen haladgya megh az ős. Az mint azért felyebb is irám, hogy Feleségemnek es leányimnak panaszszok ne legyen és rendkívül ne szakadozzon az Jozságh ki miatt hasznát sem tudnak venni, mind ezeket az megh irt Csernátonhoz valo acquiratmitot hagyom az Feleségemnek életéigh DEÁK Annának: ugymindazáltall, hogy ezekrüll senkinek ne disponahasson, sem eő sem maradékim, hanem pro aviticis reputaltassék: es ha valami nagy elkerülhetetlen szükséghe nem kenszeriti el se adhassa. Ha penigh el kellene adni zalogon usque ad valorem adhassa. Feleségem holta után penigh fiaim es leányim egyaránt osztozzanak velle.

Hogy penigh az Fiaim az Csernátoni hatartul edes Annyok életében is üressék ne legyenek: Az elő lábón valo földnek belső végit, kinek senior CSEH Istvan vicinussa mind két felől azt fundusnak nekik hagyom: Ismét az FEKETE Istvan háza előtt valo földnek az belső végit. Res mobilissimet pedigh ugmint az mi kevés pénzsem lészen, osszák egy iránt Feleségem, Fiaim es leányim; de az marhák az fiaknak maradgyanak az annyokkall. Feleségem negy Lovat az paripákon kívül vegyen éll, az mellyiket szereti külön szekeres lovak, az szekeret is hámjaivall az melyiket szereti.

Feleségemnek tisztességhes köntösöket csináltattam, az iránt is nem lehet panaszsa.

Egyéb ezüst marháim az mik lesznek, Feleségem és Fiaim között [oszoljék] Mariskáé legyen az meszkőj ezüst eöv, az lancz penigh [...]48. Az mente ARANYOS GOMBjai Jancsié: Az dolmányra vak

aranyos ujjara valovall Istoké. Az jo féle gyöngyöket Feleségem maga és két leányim között egyaránt ossza.

Ezen kívül ha en megh nem ruházhatom az leányimat [illendő ru]házattal, tisztességhe lakadalommal és ki adással [...]49 az Fiaim ki adni.

Szeghinyek számára valo pénzem vagon külön az [...]50 czedulájavall, kibül Templomot akartam e[ptiteni] ha az alatt megh halnék, osszák az Szeghényekre, [...]51 ecclesiakra az kinek illendőnek itilik, más ususra [...]52, hogy büntetést magokra ne vonnyanak.

Az Templom epitesere valo meszet, mely az nagyobb [...]53 vagon Szent Kattolnai és Also Csernatonni templom szük[segere] ha vallásunkon valo templomot nem építnek [...]54. Az harangot fl 60 vöttem az Szent Kattolnai templom [reszere] ha vallasunkon valo Templomot nem építhetnek [...]55 alioquin fel tött igyekezetem szerint ahoz maradgyon. Az Kezdi Vásárhelyi Templomhoz ha Isten valami [...]56 az sok háboruságban kevés penzemet veszedelem [...]57, adgyanak tiz öreg tallért, csinaltassanak eö [...]58 egy keresztelő pohárocskát, az nevetem irassák rá.

Annak okáért ha mi villongás esnék Feleségem és Gyermekeim között vagy penigh másoktul lenne háborgattatások [...]59, tutorul Isten után hagyom az én bizodalmas jo Vraimatt Tekintetes nemzetes VARGYASSI DANIEL Mihály Uramatt, BORBEREKI ALVINCZI Peter Uramat, VÁRADI INCZEDI Pál, György és Mihály Uramékatt, PETKI NAGY Pál eöcsém Uramat, ALBISI BARABÁS györgy eöcsém és DÁLNOKI LŐRINCZ Miklos Batyám Uramékot eö kegielmeket, hogy eö kegielmeknek requiraltatván, és Istenhez valo szeretetekül indittatván, ha miben meghantalatnak, vagy megh tanáltatáson kivüll is az menynyire hadakozás által veghire mehetnek, és távul lakások miatt rá erkezhetnek, avagy csak az közel lakok által mutassák jo akarattyokat, de kivaltképpen az méltóságok és nagy emberek előtt ha az szükséghe kivánná. Ezenn is kérem eö kegielmeket, hogy az én két Fiaimnak jo és helyes udvarokban valo Ellocaltatásában, és ha erkölcstelensegeket ertenek, abbol valo pramonitioban: Seöt abbul valo megh zábolazásbann is mutassák Istenes jo akarattyokat. Mind ezekre Istenért kérem eö kegielmeket, mivel eö kegielmeknek jo akarattyokban, és lelkek ismeretiben megh nyugottam. Isten legyen megh fizetője az eö kegielmeknek jo akarattyának és az eö kegielmeknek maradekinak is vigyázzon kegyelmesen eö Felséghe.

Megh irt Testamentumot tészem mind éltemben és holtom utánra, hogy eredetit vegye ez Testamentum levélnek napjátul fogva, ugy hogy ezekben levő minden jussomat az datam presentium, Feleségemre,

Fiaimra és leányimra modo praemisso transferalom, hagyom és vallom: Mivel penigh halálomigh nekem is élnem kell, azzal hogy tulajdonságait nekiek kötöm cum universis appertinentiis et bonis, mobilibus usuallásatull el ne rekesztessem, hanem szabadoson elhessek belölle holtomigh. Mellyre segélyen minnyájunkat az Atya, Fiu tellyess Szent háromsághe egy örök Isten Amen.

Jegyzet

1. Kiszedve 2 cm
- 2-3. Kiszedve 3 cm
4. 2 cm
- 5-6. 4 cm
- 7-8. 2 cm
9. 3 cm
- 10-16. 2 cm
17. 3 cm
- 18-19. 2 cm
20. 5 cm
21. 4 cm
22. 3 cm
23. 4 cm
24. 5 cm
25. Elmosódott 2 cm
- 26-27. Kiszakadva 3 cm
- 28-29. 4 cm
- 30-36. 2 cm
37. Elmosódott 2 cm
- 38-40. 2 cm
41. Szétmállva 2 cm
- 42-50. 2 cm a lapszelen elmosódva, szétmállva, olvashatatlan
- 51-59. 3 cm elrongyolódva

(A családnevek majuszkulás kiemelését, beleértve a közlést, kötetszerkesztési szempontok indokolták. Szerk. megj.)

**Testamentul lui István
SZENTKATOLNAI POLOS
din 1688**

(Testamente transilvănene 1.)
(Rezumat)

La începutul epocii moderne numărul testamentelor crește vertiginos. Valoarea lor de sursă istorică este semnificativă, ceea ce ar justifica și în sine cercetarea lor. În cadrul unui program mai mare, care are scopul de a valorifica științific documente de acest gen, ne-am propus publicarea testamentelor maghiare transilvănene din sec. XVI–XVII. Cu această ocazie publicăm un document legat de istoria regiunii Trei Scaune, este vorba de testamentul lui István POLOS, din mai 1688, făcut în cetatea Făgărașului. Documentul conține numeroase date valoroase, interesante (onomastice, pentru istoria culturii etc.).

Transylvanian Testaments 1.
(Abstract)

At the beginning of the modern age the number of testaments grows significantly. Their value as a historical source is important, and this justifies the research-work on them. Within the framework of a larger program, which aims at using such documents as a historical source, we have thought of publishing the Transylvanian Hungarian testaments of the 16th–17th centuries. On this occasion, we publish a document connected to the history of the region Three Seats. It is István POLOS's will, from the month of May 1688, drawn up in the citadel of Fogaras (Făgăraș). The document contains a number of interesting and valuable data (name days, for the history of culture, a.s.o.).

